

Nyelvtudományi Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI:

HAJDÚ PÉTER

LXXII. kötet 1. szám

Budapest, 1970

Nyelvtudományi Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztő bizottság:

BERECZKI GÁBOR
HAJDÚ PÉTER
JUHÁSZ JÓZSEF
N. KAKUK ZSUZSA
KÁROLY SÁNDOR
KOVÁCS FERENC
LAKÓ GYÖRGY
RÉDEI KÁROLY
TAMÁS LAJOS

Felölts szerkesztő:

HAJDÚ PÉTER

Technikai szerkesztő:

RÉDEI KÁROLY

A szerkesztőség címe:

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETE
BUDAPEST V., SZALAY U. 10-14. V. EMELET

A kiadvány előfizethető
vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL,
Budapest V., Alkotmány utca 21.
Telefon: 111-010.

Pénzforgalmi jelzőszám: 215-11488,

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban,
Budapest V., Váci utca 22.
Telefon: 185-612.

a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODA
1. számú Hírlapboltjában,
Budapest V., József nádor tér 1.

és bármely postahivatalban.

Csekk számlaszám: egyéni 61.257.,
közületi: 61.066. MNB egyszámlaszám: 8.
Előfizetési díj egy évre 40,- Ft.

Külföldön a „Kultúra” Könyv és Hírlap
Külkereskedelmi Vállalat bizományosai
veszik át az előfizetést.

A folyóirat egyes régi példányai korlá-
tozott számban beszerezhetők az
Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztályán
(Budapest V., Alkotmány utca 21.).

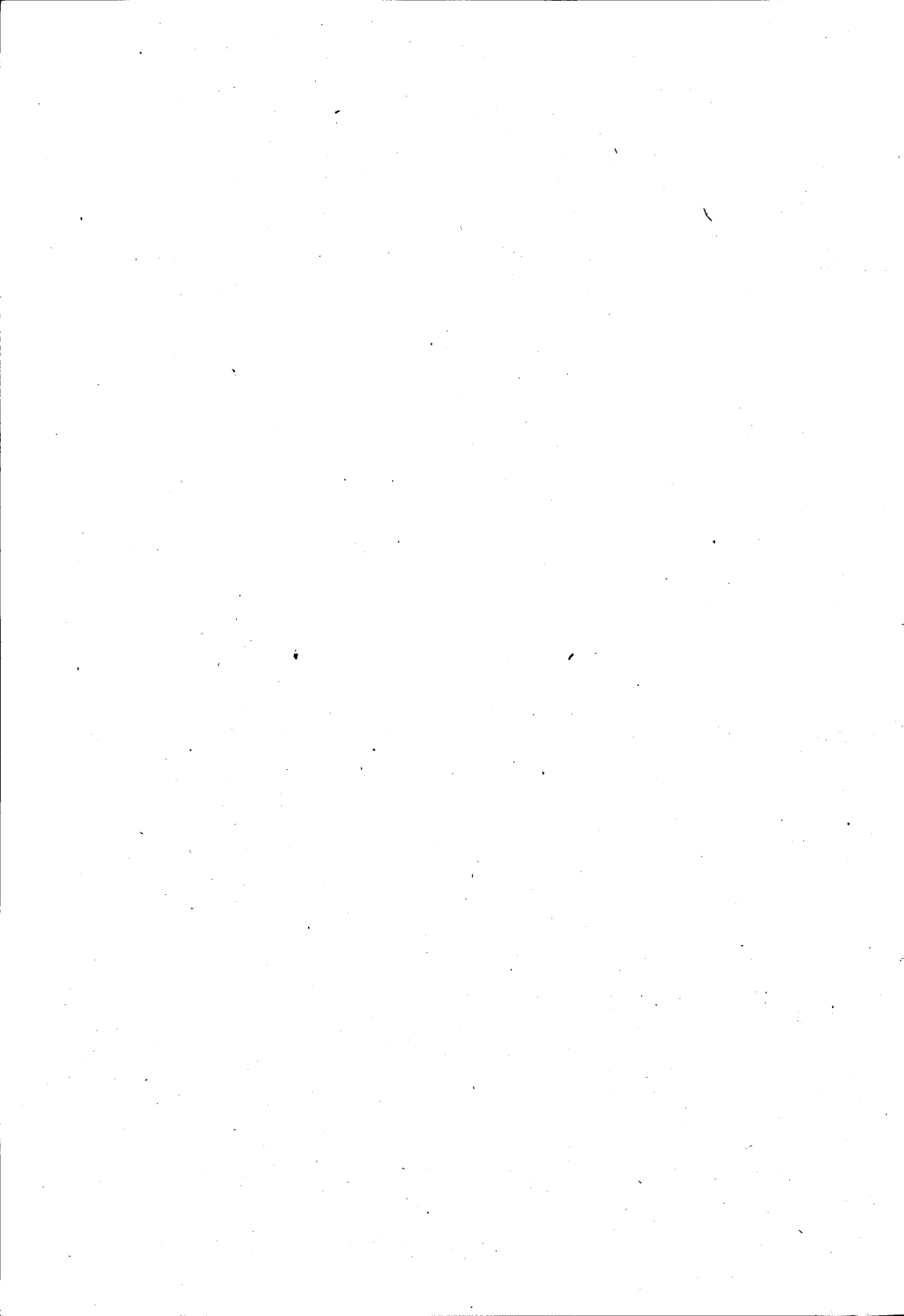
Nyelvtudományi Közlemények

A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
HAJDÚ PÉTER

HETVENKETTEDIK KÖTET

BUDAPEST
1970

Urálistika 1945 – 1970

E jubileumi évben mindenképpen illendő, sőt indokolt, hogy számot adjunk önmagunk, de a külső nyilvánosság előtt is a magyarországi uráli nyelvtudomány negyedszázados fejlődéséről, eredményeiről, irányzatairól, az előtte álló feladatokról. Illő dolog ez a számvetés, mert a közfelfogás elvárja, hogy végzett munkánkra időközönként visszatekintsünk és józanul mérlegeljünk az abból adódó tanulságokat. Az illendőségen túl azonban kötelességnek is érezzük az efféle számadást. A huszonöt évvel ezelőtti világesemények hatására a hazai urálistika történetében új fejezet kezdődött és ennek az emberöltőnyi korszaknak a tapasztalataira nemcsak ösztönszerűen kell alapoznunk a jövő munkáját, hanem mindenekelőtt a higgadt, objektív kritikai elemzés segítségével.

A magyar finnugrisztika virágkorát az 1860 és 1910 közötti esztendőkre tehetjük, amikor a magyar nyelvészek sikeresen munkálkodtak a finnugor nyelvtudomány alapjainak a megteremtésén, módszereinek kidolgozásán. A két világháború közötti időszak tudománypolitikája ehhez képest nagyon korlátozott lehetőségek közé kényszerítette tudományágunkat: e három évtized alatt mindössze 2–3 terjedelmesebb finnugor nyelvészeti könyv és néhány kisebb doktori értekezés látott napvilágot Magyarországon. A hazai finnugor nyelvészet eredményei mindinkább a súlyos anyagi gondokkal küzdő és rendszertelenül megjelenő folyóiratok lapjaira szorultak (a Nyelvtudományi Közleményeknek 1915 és 1945 között csak 8 kötete jelent meg az esedékes 30 helyett!). Pedig alkotó tehetségekben nem volt hiány ekkor sem: ezt azok a kéziratkötegek tanúsítják, amelyeknek a kiadása már a második világháború után valósulhatott csak meg.

A felszabadulás éve voltaképpen lezárja a hanyatlás periódusát: pezsgésbe hozza a tudományos életet, szép, új, eddig kivihetetlennek tűnő terveket teremt. Mindez persze nem megy máról holnapra, hiszen a háború kábulatából csak nehezen tér magához a tudomány. Az ország újjáépítése, a politikai és gazdasági stabilizáció, meg ezenkívül nem utolsósorban a Magyar Tudományos Akadémia 20 évvel ezelőtti újjászervezése is feltétele volt annak, hogy az ötvenes évek elejére regenerálódjék és mind teljesebb intenzitással bontakozzék ki a finnugor nyelvészek munkássága.

Szervezeti téren lényeges előrehaladásként könyvelhetjük el azt, hogy míg korábban csak a budapesti egyetem finnugor nyelvészeti tanszéke képezte szakmánk szervezeti keretét, addig a felszabadulás után több, a lehetőségekhez mérten anyagilag is megfelelően ellátott kutatóhely jött létre. Az MTA kutatóintézeti hálózatában elsők között alakult meg a Nyelvtudományi Intézet, amelyen belül külön osztály foglalkozik finnugor nyelvészeti problémákkal.

A reménybeli finnugor nyelvészutánpótlást pedig ma már nem kizárólag a budapesti egyetem képezi, hanem a két vidéki tudományegyetem is, ahol ugyancsak szervezetileg önálló finnugor tanszékek működnek. A finnugor tárgyú cikkeknél pedig nem csak a Nyelvtudományi Közlemények ad teret, hanem megjelenhetnek ilyenek az Akadémia idegen nyelvű folyóiratában, az Acta Linguistica-ban és alkalmilag egyéb — részben újonnan indult — folyóiratokban és évkönyvekben is (pl. a budapesti egyetem Annales-eiben, a debreceni Magyar Nyelvjárások-ban, a szegedi Néprajz és Nyelvtudományban). Folyóirataink megjelenése is újból rendszeressé vált, évről-évre kb. 30–40 nyomdai ív terjedelemben.

A végzett munkára és fő eredményeire rátérve elsősül arról kell megemlékeznünk, hogy az ötvenes évek finnugor nyelvészeti könyvkiadása először a múlt adósságát törlesztette. Ennek következtében ennek az évtizednek a könyvkiadását szinte teljes egészében az anyagpublikáció jellemzi: a finnugor nyelvészet a századforduló körüli évtizedekben a rokon nyelvek körében végzett szótári és szöveggyűjtést és ezek publikálását tekintette egyik legfontosabb feladatának. Igen nagy jelentőségű volt ez a gyűjtő tevékenység, hiszen az élő nyelv elsajátításának sok-sok akadálya miatt tulajdonképpen az egész finnugor nyelvészet néhány nagynevű terepkutatónk „nyelvi konzerveinek” anyagára épült. Ebben a terepmunkában több jeles magyar tudós is részt vett. Az általuk gyűjtött anyag azonban nagyobb részt kiadatlan maradt, s így a felszabadulás utáni finnugrisztika programjában első helyre került a fontos forrásértékű gyűjtések megjelenítése. Sor került ekképpen *B e k e Ö d ö n* négy cseremiszi szövegkötetének kiadására, megjelenhetett *F o k o s F u c h s D á v i d* zürjén nyelvjárási nagyszótára és zürjén szövegkötete, folytatódott és befejeződött *R e g u l y A n t a l, P á p a y J ó z s e f* osztják, ill. *M u n k á c s i B e r n á t* vogul hagyatékának kiadása, hogy csak a fontosabbakat említsem. Nagyobb szabású értékelő monográfiák, kézikönyvjellegű munkák és összegező művek az első könyvkiadási hullámban még nem jelentkeztek: ilyenek kiérlelése és közzététele a hatvanas évekre marad. A Nyelvtudományi Intézet megalakulásával lehetővé vált olyan kollektív munka megindítása is, amelyhez annalelőtte sem szellemi kapacitással, sem elegendő anyagi erővel nem rendelkezünk. „A magyar szóképzés finnugor elemei” címet kapta az a nagyméretű etimológiai szótár, melynek célja a finnugor etimológia szövevényes irodalmában való eligazodás megkönnyítése a magyar és rokon nyelvekkel foglalkozók számára. A lendületesen induló munka kezdeti nehézségeit leküzdve a befejezéshez közel áll. Első kötete 1967-ben megjelent, s rövidesen a második kötet is kezünkbe kerül. Az Intézet finnugor nyelvészei természetesen számottevő egyéni munkát is végeznek, sőt mindezek mellett máris hozzákezdtek újabb kollektív vállalkozásuknak, az Uráli Etimológiai Szótárnak a készítéséhez.

A budapesti egyetem finnugor tanszékén folytak a *R e g u l y* szövegeiből készülő osztják szótár anyaggyűjtési munkálatai, emellett pedig a tanszék oktatói rendkívül hasznos tevékenységet végeztek a Finnugor Jegyzetek c. sorozat gondozásával, részben írásával. Sajátos arculatát a budapesti finnugor tanszéknek talán mégis leginkább magas színvonalú finnugor hangtörténeti, ill. cseremiszi stúdiumai adják, bár a tanszék létszámánál és munkatársai képzettségénél fogva szinte valamennyi rokon nyelv kutatására képes. — A debreceni finnugor tanszék *Munkácsi Bernát* vogul nyelvjárási nagyszótárának sajtó alá rendezésén fáradozik. A VNGy hiányzó jegyzet-kötetei is itten

készültek el. Leginkább tehát obi-ugor (és permi) érdekű kutatások folynak Debrecenben. Ehhez a tevékenységhez szorosan kapcsolódik a debreceni magyar nyelvészeti tanszék, melynek vezetője egy régóta nélkülözött finn kézikönyv-tetralógiát alkotott (nyelvtan, nyelvkönyv, olvasókönyv, finn—magyar középszótár), egy másik munkatársa pedig magyar—finn szótárat szerkesztett. — A szegedi finnugor tanszék egyrészt újfajta összefoglaló munkák készítését iktatta programjába, másrészt pedig a szamojéd nyelvek kutatására specializálódott.

A kutatóhelyeink körüli rövid szemlének egyik fő tanulsága, hogy a közösségi munkavégzés legszervezettebb formái tulajdonképpen csak egy intézménynél, az MTA Nyelvtudományi Intézetének Finnugor Osztályán formálódtak ki. A finnugor nyelvészet egyéb kutatóhelyein, az egyetemi tanszékeken kisebb szerepe van a társas együttműködéssel végzett munkának: tanszékeinken jobbra egyéni vagy csak egészen laza együttesben készült munkálatok folytak, ám ezek tudományos és társadalmi jelentősége a kollektív tervmunkáéval egybevetve sem lebecsülendő. Ezek nélkül a hazai urálistika sok eredeti, jellemző jegyétől lenne megfosztva, nem is szólva arról, hogy pusztán mennyiségi szempontból is dominál a kötetlenebb munkaformában született művek sorozata. Második általános megállapításunk pedig az lehet, hogy a hazai finnugor nyelvészeti kutatások lényegében decentralizáltan, az egyes kutatóhelyek közötti profil-különbségekből adódó spontán koordináció szerint folynak.

Ha most az intézmények fölé emelkedve tekintjük át a szakterület egészét, akkor első észrevételünk az lehet, hogy a kutatók száma megtöbbszöröződött. A létszámbeli erősödés egyik előnye abban mutatkozik meg, hogy míg a két háború között a hazai finnugor nyelvészet szinte teljes egészében obi-ugor profilúvá kezdett válni, addig napjainkban az obi-ugor nyelvek predomanciája kellő mértékben csökkent és ma már minden rokon nyelvre speciális képzettségű kutatóink vannak. Ilyen szempontból különösen örvendetes a permi és cseremiszi kutatások fellendülése, valamint a szamojéd filológia kibontakozása.

Szükségszerűen együtt járt a horizont bővülésével a kutatott témakörök nagyobb változatosságával. A tematikai gazdagodás persze akkor állapítható meg, ha nem csupán a könyvtermést, hanem a folyóiratokban megjelent tanulmányokat, cikkeket is figyelembe vesszük. Elemzésünket ilyen irányba továbbvive szembeötlik, hogy finnugor nyelvészeink a komparativisztika és a nyelvtörténet minden területén tevékenykedtek. Legnagyobb számban hosszú időn át az etimológia volt képviselve a közleményekben, de jelentőségüknek többé-kevésbé megfelelő arányban helyet kaptak hangtörténeti, történeti alaktani meg egyéb kérdések is. Feltűnik azonban, s ez már az elvek és módszerek kérdését is érinti, hogy a hagyományos nyelvhasznító iskola kimagasló eredményei mellett a modern nyelvtudományban alkalmazott szinkrón, meg a leíró és történeti szempontot dinamikus együttesben érvényesítő kutatási módszerek a hazai finnugrisztikában csak az utóbbi években kezdenek terjedni, s nem is éppen gyors ütemben. Talán ennek kapcsán érinthetjük azt a sajátos helyzetet is, hogy az utóbbi években a magyar finnugor nyelvészek között bíráló hangok hallatszanak a saját addigi munkásságukról is (l. HAJDÚ: NéprNytud. 9 [1965]: 15—21). E kritikai szemlélet főleg azt teszi szóvá, hogy a magyar urálisták műveiben nem érvényesülnek, ill. alig jutnak szóhoz az újabb nyelvészeti irányzatok módszerei és alapelvei. Ezzel összefüggésben hangzott el

az a vélemény is, hogy nyelvészeink elvi és módszertani tekintetben kényelmesekek, sokszor sablonokat, olykor ma már kevésbé aktuális hagyományokat követnek. Ez a kritika, amely bizonyos mértékig az egész kontinentális finnugrisztikára is érvényes (vö. SUHONEN; Virittäjä 1966: 400, KÜNNAP; Keel ja Kirjandus 1967: 63–64), összefüggésben áll azokkal az újító törekvésekkel, amelyek a mai nyelvtudományt meghatározzák. A jelek arra mutatnak, ha szabad néhány megnyilvánulásból általános érvényű következtetést tenni, hogy a finnugor nyelvészet módszertani, elméleti valamint tematikai felrissülése századunk hatodik évtizedének utolsó éveiben elkezdődött, bár ez a folyamat egyelőre lassú és látványos eredményekkel nem dicsekedhet. Némileg megváltozott tehát az urálistika állapota hazánkban (s persze nemzetközi vonatkozásban is): egészséges fejlődés kezdetének vagyunk tanúi, amikor a hagyományos módszerek és témák mellett kezd polgárjogot nyerni az uráli nyelvészetben a formális nyelvi elemzés, a strukturális nyelvviszsgáló, a transzformációs és generatív grammatikai módszer, tipológiai szemlélet. Mindez tudományunk színkálájának gazdagodásához, s egyben igényesebb munkálásához vezethet.

A jövő perspektívájából egyelőre visszatérve megszakított gondolatmenetünkhöz, azt kellene még említenem, hogy korunk uráli nyelvészetét egyfajta vitázó kedv is jellemzi. Az előbbieken már érintettem egy, a tudományunk fejlődési irányát mérlegelő vitát. Az elmúlt huszonöt éves periódus egyéb vitatémái közül figyelemre méltó a szófajok kialakulása, az esetragok eredete, vagy az uráli vokalizmus körül kialakult disputa, meg az eléggé fordulatosan alakult finnugor őstörténeti polémia. Ez utóbbi egyébként az etnolingvisztikai kutatások erősödését mutatja. Ilyen irányú publikációink sokféle ismertek, és jellemzőjük a komplex módszer, amely a nyelvészeti eljárásokon kívül a régészet, etnológia, embertan, bio-geográfia és egyéb tudományok eredményeit is hasznosítani kívánja a problémamegoldásban. Ennek megfelelően az őstörténeti vitában sokféle tudományág képviselői járultak hozzá közvetve vagy közvetlenül az urálistika fejlődéséhez. — Az uráli vokalizmusra, ill. a cseremisiz, permi, obi-ugor és szamojéd magánhangzótörténetre vonatkozó újabb hazai kutatások az eddig főleg külföldön folytatott vizsgálatok eredményeinek felülvizsgálatát készítik elő, s az uráli vokalizmus kutatásának újabb útjait jelzik. Az eddigi munkálatokból máris úgy látszik, hogy a vokalizmus kutatásában nagy hírnevet szerzett külföldi tudósok eddigi értékes eredményei bizonyos módszertani újításokkal, mondhatni új elvi alapokon, eredményesen fejleszthetők tovább.

E kétségtelenül pozitív jelenségek mellett bizakodásra készítenek azok a tudományterületünkön mind ez ideig szokatlan próbálkozások is, melyeknek konkrét eredményei még nem közkeletűek, nem is mind véglegesek. Ezek közül a részben kísérleti állapotban levő kezdeményezések közül kettőt említek. A Nyelvtudományi Intézet szervezésében hónapok óta működik egy Finnugor Fonológiai Szeminárium, amely egyes rokon nyelvek hangrendszereinek elemzését és egységes alapon — kétértékű megkülönböztető jegyekben — történő leírását tűzte ki feladatául. Nem kétséges, hogy e vállalkozás még részleges siker esetén is felettébb tanulságos lehet. — Úgyancsak elhanyagolt terület volt eddig az uráli nyelvek szintakszisa. A közelmúlt évek hazai és külföldi rendezvényein azonban egyre nagyobb mértékben, néha uralkodó érvénnyel jelentkezik a szintaktikai szempont és örvendetes volt tapasztalni, hogy a magyar nyelvészek e szimpozionokon érdeklődéssel vállalkoztak az új felada-

tokra, nem hátráltak meg a finnugor mondattani kérdések nem hagyományos módszerű feldolgozása előtt. — Mindkét (fonológiai és mondattani) vonatkozásban nagyon gyümölcsözőnek ígérkezik az általános nyelvészek és uráli nyelv-kutatók együttműködése, noha a közös munkára való készség mindkét fél részéről pillanatnyilag inkább csak egy szűkebb körre szorítkozik.

Az urálistika nemzetközi tudomány. Ma már nemcsak azokban az országokban művelik, amelyek területén finnugor nyelvű lakosság él, hanem — főleg az utóbbi 20—25 esztendőben — gyökeret vert a két Németországban, Lengyelországban, Franciaországban, Hollandiában, Olaszországban, Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban, sőt Japánban is. A magyar finnugor nyelvészek ezért kiépítették és fenntartják kapcsolataikat finn, skandináv, szovjet, jugoszláv, román és csehszlovák kollégáikon kívül a fenti országok finnugristáival is. A nemzetközi kapcsolatok fejlesztésének egyik módja, hogy a magyar szakemberek rendszeresen publikálnak külföldi kiadványokban, és a kölcsönösség alapján hazai folyóirataink is szívesen közlik más országok finnugor kutatóinak cikkeit. Az együttműködés másik formáját alkotják az időnkénti esetleges vagy szervezett találkozók, azaz a tanulmányutak és a — rendszerint kötött tematikájú — szimpozionok, ill. az öt évenként ismétlődő nemzetközi finnugor kongresszusok.

A tanulmányutak közül kétségkívül legnagyobb haszonnal azok a hosszabb időtartamú kiküldetések jártak, amelyek lehetővé tették néhány kutatóknak, hogy a Szovjetunió területén beszélt rokon nyelvek egyikét-másikát a gyakorlatban is elsajátíthassák. Ilyen jellegű helyszíni tanulmányokra több évtizede nem volt lehetőségünk, többé-kevésbé rendszeres megvalósításukra a felszabadulás után nyílt mód. — Néhány éve meghonosodtak tudományterületünkön a munkaértekezletek (speciálisan finnugor jellegű ugyan alig volt hazánkban), ahol egy előre meghatározott téma gondolkörébe kapcsolódnak be a résztvevők. E szűkkörű megbeszélések rendkívül alkalmasak arra, hogy egyes vitás vagy kimunkálatlan területeken eredményeket érjünk el, s ezért az urálistika előrehaladása végett örvendetes lenne, ha nyelvészeink minél több szimpozion munkájába bele tudnának kapcsolódni, s ha ilyeneket mi is gyakrabban rendeznénk. — Az uráli tudományok művelőinek nagy szereplése azonban mindenekelőtt a Nemzetközi Finnugor Kongresszus.

Az első Nemzetközi Finnugor Kongresszust — *Ortutay Gyula* kezdeményezésére — Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia rendezte meg 1960-ban, és ezzel nagymértékben hozzájárult a kongresszus intézményesítéséhez. A magyar finnugrisztika érettségét, nemzetközi tekintélyét ennek a kongresszusnak a megszervezése bizonyította és talán fokozta is. Azóta nagy sikerrel lebonyolódott a helsinki 1965. évi II. Kongresszus, ebben az évben készülünk a III. tallinni Nemzetközi Finnugor Kongresszusra. A részvétel ezeken a rendezvényeken mindig egy-egy új és nagy erőpróba számunkra, amelyeken sikeresen túl jutottunk a rokon tudományok (finnugor régészet, néprajz, embertan, irodalomtudomány) hozzánk csatlakozott művelőivel egyetemben. Egyszerűen tehát a finnugrisztika régi izolációja, vagy túlságosan egyirányú kapcsolódása a külföldhöz megszűnt, s két és fél évtized alatt sokfelé elágazó nemzetközi tudományos együttműködés részeseivé lettünk. Tudományos életünkben ez most kezdi éreztetni kedvező hatását.

Szemlénk végére érve összegezeként azt mondhatjuk, hogy a hagyományos nyelvhasználati eljárások részben változatlan, részben tovább fejlesztett formái mellett ma már több újfajta törekvésről is számot tudunk adni, amelyek

az urálistika kutatási területét több irányban is bővítik, módszertani szempontból pedig — úgy lehet — előbb-utóbb teljesen átalakítják. Tudományágazatunk ennek következtében máris több színű, változatosabb és kevésbé áporodott. Kár lenne természetesen túlbecsülni az új kezdeményezések jelentőségét és azt állítani, hogy az urálistika maradó értékei csakis ezekhez fűződnek. Az igazság ezzel szemben az, hogy a hosszú hagyományra visszatekintő finnugor nyelvhasonlítás szilárd eredményeinek ignorálása káros lenne: végülis erre a finnugrisztikára épül a jövő urálistikája és ez az, ami meghatározza, hogy tudományágunk olyan, amilyen.

Nem zárhatjuk le sorainkat anélkül, hogy még egy pillantást ne vessünk az elkövetkező évekre. Aktuális ez az előre-gondolkodás az uráli nyelvtudomány rövidesen esedékes távlati tervének előkészítéséhez. Véleményem szerint ennél abból lehetne kiindulni, hogy a finnugor nyelvészeti kutatóhelyek eddigi, jobbára spontán együttműködését tudatosabbá, tervszerűbbé kellene összefűzni, s egyidejűleg az egyetemi tanszékek teljesítőképességének intenzívebb kihasználására kellene törekednünk. E munkaszervezési változtatásokkal és jó tervezéssel a finnugrisztika meglevő kutatási bázisa nagyobb szabású feladatok elvégzésére is képes lenne. Erőink koncentrációja lehetővé tenné egy korszerű finnugor nyelvészeti szintézis valóra váltását. Egy ilyen országos érdekű munkálat megkezdését a tudományunk belső fejlődéséből adódó társadalmi szükséglet indokolja. Ezenkívül a magyarországi urálistika fejlettségének, önállóságának méltó jelképe volna, ha ennek a nemzetközi érdeklődésre is számot tartó munkálatnak a tervei a mostani jubileumi esztendőben formálódni látnak ki.

HAJDÚ PÉTER

Uralistik 1945—1970

Der Verfasser setzte sich zum Ziel, über die charakteristischen Merkmale der Entwicklung der ungarländischen uralischen Sprachwissenschaft in den vergangenen 25 Jahren zu berichten.

Nach der Befreiung unseres Landes — besonders seit der Mitte der fünfziger Jahren — erlebt die ungarische Uralistik einen neuen Aufschwung. Dies ist besonders auf dem Gebiet der Veröffentlichungen zu beobachten. Theoretische oder methodische Neuerungen zeigen sich aber erst am Ende der sechziger Jahren.

Auf dem Gebiet der Organisation bedeutet es einen wesentlichen Schritt, daß das Institut für Sprachwissenschaft der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und im Rahmen des Vorerwähnten die Finnisch-ugrische Abteilung begründet wurde, welche auch kollektive Planarbeiten annehmen kann. Weiterhin sind finnisch-ugrische Lehrstühle — neben dem von Budapest — auch an den beiden ländlichen Universitäten, in Debrecen und in Szeged errichtet worden. Alle diese Anstalten sind auf Grund der spontanen Arbeitsverteilung tätig, die sich aus dem Unterschied der Profile ergibt.

Für die Veröffentlichung von Büchern ist im ersten Abschnitt der untersuchten Periode die Materialpublikation (Ausgabe von Texten und Wörterbüchern) charakteristisch, und erst in den sechziger Jahren gewinnen die Monographien, Hand- und Hilfsbücher die Oberhand. Die Zahl unserer Zeitschriften hat zugenommen, und die Publikationsmöglichkeiten waren noch nie so günstig wie jetzt.

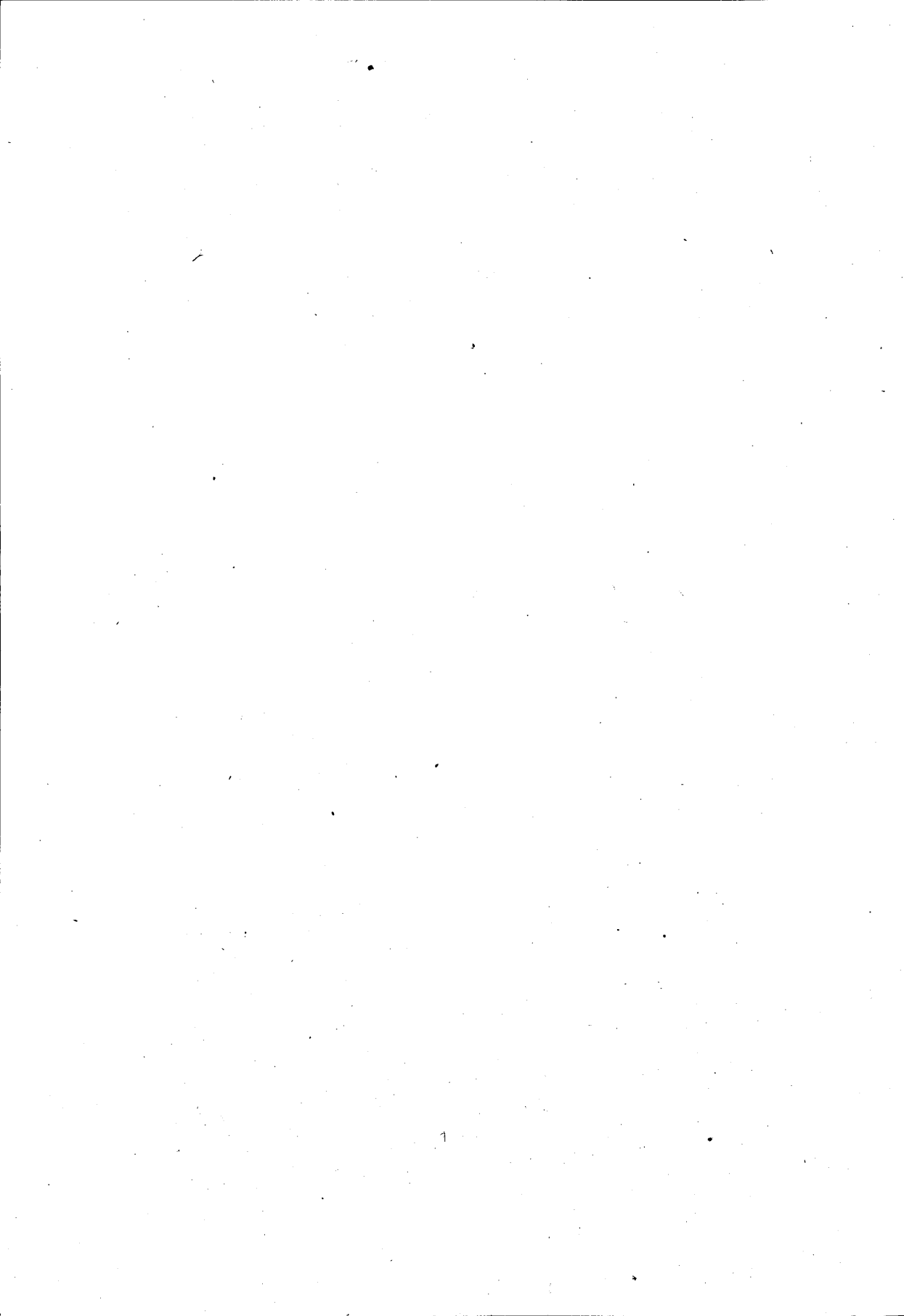
Auch eine gewisse thematische Bereicherung ist in der einheimischen Uralistik zu beobachten. Das ergibt sich teils aus der Zunahme der Zahl der Forscher, aus dem sich mannigfaltig gestaltenden Profil der Forschungsstellen, und teils daraus, daß sich in der uralischen Sprachwissenschaft neben den alten, traditionellen Sprachvergleichungsmethoden in den letzteren Jahren auch neue Bestrebungen melden. Diese neuen Züge können

mit den auf der ganzen Welt fühlbaren Strömungen der modernen Sprachwissenschaft in unmittelbarer oder mittelbarer Verbindung gebracht werden, und vielleicht werden sie imstande sein, der einheimischen uralischen Sprachwissenschaft ein gewissermaßen neues Gepräge zu verleihen. Die alten Methoden und die neuen Bestrebungen leben friedlich nebeneinander, und dadurch ist unsere Wissenschaft auch schon jetzt mehr abwechslungsreich, mannigfaltig, weniger schematisch. Die anspruchsvolle Behandlung der theoretischen Fragen ist in der Zukunft noch mehr zu steigern.

Unsere internationalen Verbindungen haben sich günstig gestaltet. Die Isolation der ungarischen Uralistik wurde beseitigt.

In den kommenden Jahrzehnten wäre es zweckmäßig, die Zusammenarbeit der uralischen Forschungsstellen des Landes zu erweitern: so könnten wir Unternehmungen von größerem Zug als wie früher beginnen.

PÉTER HAJDÚ

Irányzatok, tanulságok*

„Jól és szépen az ír, aki tüzes orthológus és tüzes neológus egyszerre mind, s egységben és ellenkezésben van önmagával.”

KAZINCZY

I. A t é m a i n d o k l á s a. Többéves — idestova két évtizedes — hagyományunk, hogy valamilyen kiemelkedő esemény kerekszámú évfordulóján társadalmi életünk egy-egy területe az adott időszakasz munkájának kritikai elemzésével jubilál. Az esemény jelentőségét aszerint ítéli meg, hogy az objektíve milyen lehetőségek feltételeit teremtette meg a szóban forgó munkaterület fejlődéséhez, az eltelt időszakasz eredményességét viszont ahhoz méri, hogy az adott terület felelős gazdája és munkatársi gárdája s z u b j e k t í v e hogyan sáfárkodott az esemény nyújtotta lehetőségekkel. A démosztheneszi hangvételt a tettek kritikája, az önvizsgálat felelőssége váltja fel az eredmények tudatos vállalásának, úgyszintén az előrehaladást akadályozó tényezők őszinte feltárásának a tükrében. Jogos, egyben kötelelő-szerű is tehát a számvetés, az elméleti örökség lényegének a megragadása és a felszabadulás adta, minőségileg új lehetőségek valóra váltásának a vizsgálata szempontjából egyaránt.

A számadás mércéje adott: a magyar társadalom negyedszázados általános (gazdasági, politikai-ideológiai, kulturális) fejlődése. Ezzel kell szembesítenünk a hazai nyelvtudomány — ezen belül főleg a sokat vitatott általános nyelvészet — fejlődési ütemét, előrehaladását, megtorpanásait, de jelenlegi színvonalát is. Nem arról van szó, mintha egy adott társadalmi formáció gazdasági-politikai fejlődése egyazonképpen, automatikusan maga után vonná egy-egy tudományág arányos fejlődését is, de arról már igen, hogy az adott társadalmi formáció gazdasági-politikai fejlődése megkívánta művelődési színvonal melyik síkján helyezkedik el az érintett tudományág. Más szavakkal: a hazai általános nyelvészet — mint a magyar művelődéspolitikai szerves része — annak előre lendítő tényezője, csendes útítársa vagy fékezője-e?

Régóta ismert igazság, hogy a tudományok fejlődési ütemét, előrelendülését, stagnálását vagy visszafejlődését elsősorban a társadalmi igények szabják meg. A társadalmi igényeket többé-kevésbé kísérni szokta az alimentációs készség is a mindenkori társadalom általános és akut igényeinek megfelelően. Napjaink tudományos munkásságának a jelentőségét, ezen belül a mai magyar társadalomnak a tudománnyal szemben támasztott igényét a közelmúltban napvilágot látott tudománypolitikai irányelvek egyértelműen meghatározták: „Korunkat, a társadalmi forradalmak és a termelőerők nagyarányú növekedése mellett a tudományok rendkívül gyors

* A hazai általános nyelvészet (nyelvelmélet) fejlődésének vázlatos áttekintése — különös tekintettel a fejlődés felszabadulás utáni szakaszára. Felszabadulásunk 25. évfordulójára.

fejlődése és társadalmi szerepük megnövekedése jellemzi. . . A tudomány sokféle módon hat a társadalom tudatára, az oktatásra, a művelődésre, az egészségügyre, az élet- és munkakörülmények alakulására; eredményei fontos tényezőként jönnek számításba a politika, a nemzetközi kapcsolatok formálásában. . . A tudomány szerepének növekedése világjelenség, de nem független az adott társadalmi viszonyoktól. . . A tudományos-technikai haladás a szocializmusban objektív társadalmi korlátoktól mentesen bontakozhat ki. A szocializmus és a kommunizmus lényegéből fakadóan igényli a tudomány segítségét, az a társadalom építésének egyik legnagyobb hajtóerejévé válik.” (Az MSZMP Központi Bizottságának tudománypolitikai irányelvei. Budapest, 1969. 37.) A tudomány társadalmi szerepéből adódóan a tudományos kutatómunka kettős céljáról ugyanabban a dokumentumban az alábbiak olvashatók: „A tudomány helyesen értelmezett társadalmi szerepe folytán a kutatómunkának egyidejűleg kettős célja van: egyrészt konkrét társadalmi, gazdasági feladatok megoldását mozdítja elő, másrészt — azzal egységben — a tudományok belső fejlődéséből adódó feladatok megoldásával a távlati célokra irányítja a figyelmünket” (i. m. 38). A társadalmi alimentációról: „A következő időszakban a társadalom és a gazdaság gyors ütemű fejlesztését a hazai kutatásnak jelentős tudományos feladatok megoldásával kell segítenie, ezért a kutatási ráfordításokat ebben az időszakban is a nemzeti jövedelem növekedését meghaladó ütemben kell növelni (i. m. 60; az én kiemelésem: K. F.).

Jól tudom, hogy a hazai általános nyelvészet nem túl nagy befolyást gyakorolhat „az élet- és munkakörülmények alakulására”, de annál nagyobb szerepet vállalhat — és vállalnia is kell! — a társadalom tudatának fejlesztésében.

Az elmondottak és idézettek alapján kialakult felelősséggel igyekszem a hazai általános nyelvészet fejlődését felvázolni, de a felvillantott távlati lehetőségek szem előtt tartásával kísérlem meg az abból adódó következtetések levonását is.

2. Az elméleti örökség. Az általános emberi megismerés dinamikus jellegéből következően minden tudomány fejlődése szerves folyamat. A régebbi nézetek, elméletek újakkal való felváltása nemcsak történeti egymásutánosság, hanem a régebbi olyanszerű tagadása, hogy az új, miközben felváltja, megszünteti a régit, annak előremutató elemeit szervesen magába ötvözi, felhasználja. Az egymást váltó elméletek — akár el- (fel-) ismerik egyes képviselői, akár nem — szervesen következnek egymásból, vagy úgy, hogy a korábbiakat továbbfejlesztik, vagy akár úgy, hogy a megelőzőket hevesen tagadják. Az emberi megismerés lényegéből szükségképpen adódik az a követelmény, hogy az ismeretek bővülése folytán a régebbi fogalmak átértékelődnek, struktúrájukban súlyponteltolódások állnak be, vagy egész egyszerűen új fogalmakkal cserélődnek fel. Az ismeretek bővülése lényegében a mozgó valóság egyre újabb meg újabb, korábban rejtett törvényszerűségeinek a kutató emberi elme előtt való feltárulását jelenti, amelyeknek a „leírására” — még inkább — a megmagyarázására újabb és újabb fogalmak, elméletek szükségesek.

Így halad a tudomány a jelenségek és folyamatok egyre mélyülő megismerése irányában, így kénszerűen fogalmainak átértékelésére, új fogalmak bevezetésére, mivel nagyon gyakran előáll az a helyzet, hogy a vég-

telen valóság újabb törvényszerűségeinek a leírására, a bonyolult jelenségek lényegének a megmagyarázására a régi fogalmak elégteleneknek bizonyulnak, a régi „klasszikus” kategóriák ki nem elégítő volta egyre nyilvánvalóbbá válik. Ne gondoljunk másra, mint a klasszikus természettörvény-fogalomnak napjainkban végbemenő átalakulására. Az anyag mechanikus mozgásformáinak rögzítésére tökéletesen alkalmas klasszikus természettörvény egyik sarkalatos tétele a folyamatok százszázalékos determináltságának a felismerése volt: ha az objektív feltételek adva vannak, a várt jelenségnek „vakon, kivételeket nem ismerő módon”, szükségszerűen be kell következnie. A modern természettudomány embere azonban — például a mikrovilág folyamatainak a tanulmányozása közben — egyre-másra találkozik olyan jelenségekkel, amelyek „azt mutatják, hogy a klasszikus determinizmus nemcsak hogy nem felel meg a természeti törvényeknek, de még elég pontos megfogalmazásukat sem teszi lehetővé.” (V. A. FOK, A kvantummechanika interpretációjáról. Megjelent A modern természettudományok filozófiai problémái című gyűjteménykötetben. Budapest, 1962. 265–93, i. h. 285.) A klasszikus determinizmus merev fogalmait tehát egyre inkább olyan megfogalmazások váltják fel, ahol a kivételtelenséget a leírás valószínűségi jellege helyettesíti, ami szerint megkülönböztetik a potenciálisan lehetségest a megvalósulttól. „Általában minél mélyebben hatolunk az anyag szerkezetébe — írja Sz. T. MELJUHN —, annál inkább a folyamatok végtelen sokaságára bukkanunk, s ezek meghatározatlan, valószínűségi jellege annál inkább fokozódik . . . minden egyes kölcsönhatási aktusban a lehetőségek halmazának mindig csak egy csekély hányada válik valóssá.” (A szervesetlen természet fejlődési dialektikája. Budapest, 1963. 222.) Ami tehát alkalmas volt — és ma is az! — például a halmazállapot-változás leírására, okainak magyarázására, az már elégtelennek bizonyul a kvantummechanikai törvényszerűségek leírására és megmagyarázására. Amit tehát meghatározónak tartottak a természet (annak idején felismert, egyszerűbb) mozgásformáinak (-fajtáinak) a leírására, annak érvényességi köre igen nagymértékben összeszűkült, anélkül azonban, hogy a körülhatárolt érvényességi körön belül valamit is veszített volna jelentőségéből!

A tudományos kategóriák igazi értékét az emberi megismerés szakadatlan előrehaladásának a folyamatába ágyazva lehet — és kell is! — megállapítani. Ami korábban a jelenségek és folyamatok megmagyarázása teljességének az igényével lépett fel (abszolút érték!), az az újabb és mélyebb törvényszerűségek feltárása következtében a jelenségek és folyamatok csak egy vagy másik aspektusának a megragadására válik alkalmassá (relatív érték!). Mi sem veszélyesebb gnoszeológiai szempontból, mint a kategóriák megmerevedése (pontosabban: megmerevítése). A kategóriák elaszticitásának a hiánya szükségképpen elméleti megmerevedést von maga után (dogmák létrejötte), ami pedig a tudomány halálát jelentené.

Mindez természetesen nem a kategóriák általános relativizálását jelenti, de azt sem, mintha tagadná a korábbi, a teljes magyarázat igényével fellépő kategóriák, elméletek tudománytörténeti jelentőségét. A marxista gnoszeológia dialektikus jellege éppen abban segíti a szaktudományokat, hogy óva int mind a kategóriák túl-, mind a leértékelésétől, amikor a (maguk korában a magyarázat teljességét igénylő) kategóriákat, elméleteket, irányzatokat történetileg szemléli és a megismerési folyamat dinamizmusának a szemszögéből értékeli.

2.1. Az izmusok. Mindezek azonban már a tudománytörténet különböző irányzatainak a kérdéskörét feszegetik, az irányzatok elmélettörténeti helyét, értékét érintik. Mindenféle tudományos (elméleti) irányzat, mindenfajta izmus történeti kategória, egy elég pontosan körülhatárolható korszak jellemző elmélete, amely az adott korszak elméleti stb. igényeinek a talaján alakul ki, fejlődik és hat, és többé-kevésbé érzékelhető ideológiai indítékokból táplálkozik, bizonyos, uralkodó eszmerendszert szolgál. Új uralkodó eszmeáramlatok új izmusokat szülnek, amelyek a régieket felváltják, ugyancsak azzal az igényvel, mint a korábbiak, hogy tudniillik a jelenségek és folyamatok lényegét a maguk teljességében magyarázzák. A teljesség igénye szükségképpen rendszeralkotáshoz vagy legalábbis ilyen szándékhoz vezet. A szándék és a megvalósulási lehetőség, illetőleg a rendszer megvalósult teljességének a korrelációja alapján beszélhetünk a különféle izmusok hatóköréről, értékéről. Ilyen — és csakis ilyen — értelemben izmus a marxizmus—leninizmus is, „Marx, Engels és Lenin forradalmi elmélete, mely filozófiai, közgazdasági és társadalmi-politikai nézetek logikusan felépített teljes rendszere.” (M. ROZENTAL—P. JÜGYIN, Filozófiai kislexikon. Budapest, 1964. *Marxizmus—leninizmus* címszó alatt.¹)

A különböző elméleti irányzatok, nyelvészeti izmusok jellemző vonásainak a megrajzolása, lényegük megragadása nemcsak tudománytörténeti szempontból rendkívül fontos — e nélkül sem történeti egymásutániségük, sem pedig egymáshoz fűződő kapcsolatuk nem válik világossá —, hanem napjaink nyelvészeti irányzatainak a megítélésénél is nélkülözhetetlen fogódzónak minősül. Ezen túlmenően észre kell vennünk, határozottan le kell szögeznünk azt is, hogy időtállóan bizonyuló részeredményeikkel mennyiben járultak hozzá a nyelv minél tökéletesebb megismerésére irányuló nyelvtudományi erőfeszítésekhez, részgazságaikra mennyiben lehet — és kell is — a nyelvészenek is támaszkodnia. Mert ezek figyelembevétele nélkül tudománytörténeti szemléletünk egyoldalú, nagyon könnyen igazságtalanná válhat, mi több, tudománytörténeti nihilizmusba torkollhat. (Nem keli messzire nyúlni bizonyító példákért!) Az izmusokkal kapcsolatos polemikus álláspontunk nem kerülhet szembe a történeti hűséghez való ragaszkodás követelményével.

Minden irányzatot a maga történeti körülményeibe ágyazva kell vizsgálnunk; az irányzatot létrehozó korra meghatározóan jellemző eszmei-ideológiai áramlatok determináló jellegét sem szabad figyelmen kívül hagyni, ha egy-egy irányzatot a maga teljességében akarunk értékelni. Nem szabad azt sem szem elől téveszteni, hogy az adott irányzat milyen korábbinak a felváltója, akár úgy, hogy azt továbbfejleszti, akár úgy, hogy jelentőségét könyörtelenül (metafizikusan) tagadja. Ha mai ismereteink és ideológiai igényességünk alapján bírálunk egy-egy irányzatot — mint ahogyan ezt így is kell tennünk —, ez nem jogosít fel bennünket arra, hogy mai ismereteinket, ideológ-

¹ Az irodalomban olvashatunk külön a *leninizmus*ról is, „mint a marxizmus folytatásá[ról] és továbbfejlesztésé[ről]” (i. m. *Lenin* c. a.), vagy másként, mint a proletárforradalmak, a proletárdiktatúra és a szocializmus felépítésének marxizmusáról. Nem szándékom e helyen a marxizmus—leninizmus és az egyéb izmusok megegyező és eltérő vonásainak részletes taglalása. A fentiekben túl csupán egy megjegyzés kívánkozik ide a szándékolt és a megvalósult teljességben mutatkozó, nem elhanyagolható különbség érzékeltetésére: a marxizmus—leninizmus nemcsak a jelenségek és folyamatok megmagyarázása teljességének a rendszere, hanem a világ humanisztikus célok érdekében történő megváltoztatásának is a tudománya.

giai igényességünket egy ötven vagy száz évvel ezelőtti irányzattól megkövetelhetnénk. Ha ezt tennénk, a különböző irányzatoknak csak a negatívumait vennénk észre, a különböző izmusokat elsősorban elmarasztalóan értékelnénk.

Valami ilyesféle értékítélet érződik ki DEME L. szavaiból, aki az utóbbi évtizedben két alkalommal is foglalkozott a különböző nyelvészeti irányzatok problematikájával.² DEME a különböző nyelvészeti izmusokat egyértelmű elmarasztalással interpretálja, mivel azok — szerinte — „nem azzal jellemezhetők, hogy a nyelvről ezt vagy azt a részigazságot fölismerték, hanem főleg azzal, hogy ezt vagy azt a korábban már fölismert részigazságot ad abszurdum vitték, tévesen általános magyarázó elvvé igyekeztek tenni.” (NyK. 61: 6; ezt a megállapítást szó szerint idézi a Nyelvszemlélet 19. lapján.)

Hogy a különböző irányzatok (izmusok) egyes képviselői elméletüket általános magyarázó elvvé igyekeztek tenni, tételeiket szerves rendszerré igyekeztek összeötvözni, azon nincs semmi csodálkozni való! A felismert részigazságok ugyanis a nyelv egy-egy fontos aspektusát tükrözik, és nagyon könnyen meg lehet érteni — ha nem értünk is egyet vele! —, hogy a heurisztikus élmény elragadta a felfedező(-ket), és a részigazság elsőpró ereje általános magyarázó elvvé terebélyesedett, rendszer- és módszertani egésszé állt össze, vagy legalábbis úgy vélték, hogy ez lett a felfedezés végeredménye. Tudománytörténeti tény, hogy minden elméleti igényű irányzat a nyelvmagyarázat teljességére törekedett, és még is volt győződve, hogy el is érte azt. De más dolog egy-egy irányzat képviselőinek a véleménye nyelvmagyarázási elveik teljességéről, és megint más dolog, hogy a mai ismeretek alapján a mai kor nyelvésze hogyan jellemzi őket! Elfogadja, a megérdemelt helyére teszi a felfedezett részigazságot, azt beépíti saját nyelvelméletébe, egyúttal elhatárolja magát túlzásaitól. Az is régóta ismert igazság, hogy minden valamirevaló elméleti irányzat — éppen elméleti igényessége folytán — magyarázó elveit rendszerbe igyekezett foglalni, ami a nyelv egyik aspektusának a tökéletes magyarázására elégségesnek is bizonyulhatott. De legalább annyira ismert dolog az is, hogy tökéletes, az adott tudományág által vizsgált jelenségek valamennyi mozgásfajtájának a teljes tükrözésére hivatott magyarázó elvek zárt rendszere naív vágyálom, mert ha a tudomány idáig eljutna — további feladat híjával — saját maga fölött húzná meg a lélekharangot. Ez a nyelv rendkívül bonyolult mozgásfajtáinak a tudomásul vételével nem is lehet másképpen, éppen ezért a zárt rendszereknek minősített magyarázási elvek rendezett halmaza nyitott rendszernek, részrendszernek minősül, ami csak arra jó — de arra valóban jó —, hogy egy-egy lépéssel közelebb vigyen a nyelvi törvényszerűségek minél tökéletesebb, de sohasem teljes, végleges feltáráshoz.

A főbb nyelvészeti izmusok (logicizmus, hisztorizmus, pszichologizmus, strukturalizmus) már nevüknél fogva is arról árulkodnak, hogy a nyelv egyik — nem elhanyagolható — aspektusára hívták fel a figyelmet, és ezen a területen érték el ma is megszívlelendő

² Először SAUSSURE hazai adaptációját tárgyaló előadásában, ami nyomtatásban is megjelent: A saussure-i tanítások magyar visszhangjához címen (NyK 61: 3—27), másodszer a Nyelvtudományi Intézet húszéves fennállásának szentelt ünnepi előadás-sorozat keretében tartott felolvasásában (Nyelvszemléletünk és vizsgálódási módszereink fejlődésének két évtizede. — Kézirat. Az alábbiakban: Nyelvszemlélet.)

eredményeket, ha az eredmények nyelvmagyarázási jelentőségét eltúlozták is.

Ha például a „genfi mester” felfedezési köréből elismerjük, hogy „a jelszerűség hangsúlyozásában benne van egyrészt a pszichikai és fizikai oldal,³ másrészt a valóság és tükröződése közötti ellentét felismerése; a rendszerűség felfedezésében benne van annak a meglátása, hogy a nyelvi elem egyrészt individuum, másrészt rendszertag; a többi tételnél még világosabb a bipolaritás” (NyK 61: 6), azonnal képet kapunk a saussure-i z m u s tudománytörténeti jelentőségéről, a nyelv egyik igen fontos aspektusa (jelszerűség, e jelek rendszerszerűsége) feltárásának a fontosságáról, a saussure-i elmélet dialektikus vonásainak a lényegéről. SAUSSURE posztumusz munkájának tüzetes tanulmányozásával csak erre a következtetésre lehet jutnunk, ha elismerjük is egyes téziseinek nem kielégítő voltát, sőt itt-ott előforduló következetlenségeit, „sántító dialektikáját”, amit számtalan Saussure-bíráló egyenesen metafizikának minősít, így — többek között — DEME is, amikor az előbbi idézetet így folytatja: „A hiba csak az, hogy e kétsarkúságnak Saussure n é h a csak az egyik vonatkozását látta meg; ez mutatkozik például a különbségek hangsúlyozásában, de az összefüggések elhanyagolásában, vagy például a pszichikai oldal kiemelésében, de a fizikainak a parole-ba való utalásában;⁴ — ha meg az ellentét mindkét tagját meglátta, kibékíthetetlennek találta ellentétüket, s szembeállította őket egymással, mint például a szinkroniát a diakroniával, a linguistique externe-t az interne-nel; — vagy ha felfedezte is összefüggésüket, mint például a parole-ét a langue-gal, vizsgálatukat akkor is csak külön-külön tudta elképzelni. Így tehát a felismert ellentétekkel nem tudott mit kezdeni, ellentétüknek éppen dialektikus voltát nem fogta fel; tételei mozaikok maradtak, amelyeket nem tudott összerakni” (uo.; az én kiemelésem: K. F.).

A saussure-i elmélet meglehetősen egyoldalú, és — hadd tegyem hozzá, igazságtalan — értékelése ez! Többévtizedes megállapítások átvétele, megismétlése, ahelyett, hogy a SAUSSURE-ről 1969-ben [!] elhangzott tézisek a saussure-i mű tüzetes tanulmányozására épülnének! Ez pedig elengedhetetlen két szempontból is. Enélkül ugyanis hamis képet rajzolunk SAUSSURE elméletének lényegéről. Fontos másrészt azért is, mert e nélkül nem tudjuk e tanítások utóéletét helyesen követni, a strukturalizmus különféle irányzatainak elmélettörténeti szerepét, jelentőségét megragadni. Ha ugyanis a saussure-i életmű valódi értékéről és tagadhatatlanul meglevő fogyatékosságairól beszélünk — akármennyire tagadják ezt

³ Ne részletezzük most, hogy mind a két oldal benne van-e. Szerintem nincs benne, mivel a saussure-i jel nem a fogalom (concept) és a hangalak (son) egysége, hanem a fogalom és a hangképzet (l'empreinte psychique de ce son!) egysége (Cours de linguistique générale. Paris, 1953. 98, 157, 158). A hangképzet, a materiális (fizikai) hangsor „pszichikus lenyomata” nehezen képzelhető el a nyelvi jel „fizikai oldalának!” De nem is ez a lényeges a saussure-i jelkonceptióban! A lényeges e helyen az, hogy a saussure-i jel valóban szétválaszthatatlan egység, alkotó elemi kölcsönösen feltételezett, dialektikus egységben vannak egymással, olyannyira, hogy SAUSSURE a hangsort (annak pszichikus lenyomatát) csak abban az esetben tartotta nyelvi természetűnek, ha az „a fogalom hordozója” (le support d'une idée); a hangalaknak a fogalomtól elvonatkoztatott vizsgálatát ki is iktatta a nyelvtudományi vizsgálódások köréből (i. m. 144).

⁴ Mint fentebb bebizonyosodott, ez a saussure-i jelkonceptió meg nem értése (félreértése) következtében nem helytálló megállapítás: ott mind a két oldal pszichikai, nincs tehát mit utalni a parole-ba.

többen mások — (bizonyos áttételekkel) napjaink nyelvtudományának égető kérdéseiről van szó.

A saussure-i nyelvelmélet a fent említett módon felfogva szerves rendszer, nem pedig — mint DEME is véli — mozaikok rendezetlen halma. Kiindulási pontja, elméletének lelke a nyelv jelszerűsége és e jelek rendszerszerűsége. Ebből a szempontból a saussure-i koncepcióban minden a maga helyén áll. A saussure-i nyelvi jel — mint láttuk — szétválaszthatatlan egység, alkotó elemeinek egymást kölcsönösen feltételező egysége (son—concept). A jelek valódi értéket e rendszerben elfoglalt helyük, korrelációjuk szabja meg. Erre az alapvető gondolatra SAUSSURE többször visszatér (i. m. 162, 164 stb.). Mai terminológiánk nyelvére lefordítva: a saussure-i rendszerszerűség az egyedi és az általános korrelációjának a felfedezése. Ebből a szempontból másodlagos — más szempontból nem elhanyagolható —, hogy a rendszertagok értékének meghatározásánál azok differenciális szembeállítását hangsúlyozta ki. Azt is el kell azonban ismernünk, hogy összehasonlítani csak olyan dolgokat lehet, ahol — a meglévő különbségek mellett — hasonlóságok, egyező vonások is vannak. (Nem sokra mennénk a *morféma* és az *asztal* összetetésével!) De azt sem szabad elfelejtenünk, hogy SAUSSURE a nyelvi mechanizmus jellemző vonásainak a megfogalmazásánál az azonosság és a különbség kapcsolatáról szól (i. m. 151), vagy a nyelvi érték másoldalú megközelítésénél az eltérő és hasonló dolgok paradox egységét említi (i. m. 159).

De ha már a „saussure-i metafizika” egyéb bizonyosságairól is szó esett, azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a sokat emlegetett beszédtevékenység (a lingvisztikai jelenségek egyéni vonatkozású része) vizsgálatának (linguistique de la parole) és a nyelvi rendszer (a lingvisztikai jelenségek társadalmilag meghatározott része) vizsgálatának (linguistique de la langue) szétválasztása lényegében módszertani megkülönböztetés, a két vizsgálódás szerves egysége nyújtja a nyelvészeti vizsgálódás egészét, a linguistique de la langue-t. (L. LAZICZIUS, Általános nyelvészet 12, sőt 13, ahol egyebek mellett az alábbiak olvashatók: „A nyelv és a beszéd szétválasztásával a nyelvészeti tények terén elkülönítettük a társadalmi az egyénitől. Ez az elkülönítés elméletileg roppant egyszerűnek látszik, a gyakorlatban azonban nem könnyű feladat, mert a nyelv és a beszéd tényei legtöbbször szorosan összefonódva jelentkeznek. A valóságban a kettő szorosan összefügg egymással, hiszen nyelv nélkül nincs beszéd, és beszéd nélkül voltakép [!] nincs nyelv... a nyelvészeti tények társadalmi és egyéni része kölcsönösen feltételezi egymást: az egyéni rész a társadalmi rész nélkül nem állhat meg, és a társadalmi rész sem tud meglenni az egyéni nélkül.” Az én kiemelésem — K. F.) Sőt, ha SAUSSURE-t figyelmesen olvassuk, az is szembeötlő, hogy a sokat emlegetett langue—parole szembeállítás nem is annyira merev, mint ahogyan annyian és annyiszor megfogalmazzák és unos-untalan ismételtetik. Ahol például SAUSSURE a *szintagma* lényegéről beszél, polemizál azokkal a nézetekkel, amelyek kétségbe vonják a szintagma nyelvi (langue) statusát: „Ezen a ponton ellenvetést lehetne tenni — írja, majd így folytatja — A mondat a szintagma par excellence típusa. Ez azonban a beszédhez tartozik, és nem a nyelvhez; nem következik-e ebből, hogy a szintagma a beszédhez tartozik? Nem hinnék... a nyelvnek és nem a beszédnek kell tulajdonítani mindazokat a szintagmatípusokat, amelyek szabály-

szerű alakokra épülnek... El kell... ismerni, hogy a szintagma területén nincs éles határ a nyelvi tény... és a beszéd-tény között.” (Az idézet a magyar kiadás fordítása: 157–8; az én kiemelésem: K. F.) Ha a szintaxist a nyelvtudomány egyik legfontosabb részének tartjuk — mint ahogyan általában annak is tartják —, nem lehet nem tudomásul venni a saussure-i langue—parole disztinkció idevágó elaszticitását.

A sort még lehetne folytatni. Úgy gondolom azonban, hogy az elmondottakból is kiderül, hogy SAUSSURE nyelvelméletének nem a sokat hangoztatott merev metafizika a legfőbb hibája — ahogyan ezt DEME is gondolja, és ahogyan e tanítások utóélete is valóban ebben az irányban torzította el az eredeti gondolatot —, hanem elméleti konstrukciójának idealista jellege, amely — mint fentebb már láttuk — helytelen jelkonceptiójából fakad. A tartalom (concept) és a saussure-i értelemben felfogott hangalaki elemek (l’empreinte psychique de ce son) kombinációja nem szubsztanciális egység, hanem forma („cette combinaison produit une forme non une substance” — i. m. 157; eredeti kiemelés). A tartalmi és a formai elemek igen határozottan megfogalmazott saussure-i egysége (nyelvi jel) tehát formális viszonyok hálózata, kombinációja. Az ilyen értelemben felfogott jelek rendszere is formális rendszer, illetőleg idealista konstrukció.

Mindezek határozott leszögezése természetesen nem azt jelenti, mintha a saussure-i elmélet improduktív elméletnek minősülne — az elmúlt fél évszázad nyelvtudománya az ellenkezőjéről árulkodik —, és „racionális magvát” (ami nem jelentéktelen!) ne lehetne a materialista nyelvelmélet kialakítása szempontjából felhasználni. A marxizmus klasszikusai egyértelműen értékelték például a hégeli dialektikát: elvetették idealista kiindulási pontját, de lényegét beépítették a maguk materialista elméletébe. Így született meg a materialista dialektika!

SAUSSURE elméletének kritikai adaptációja nem eredményezheti azt, hogy — a meglévő hibákkal együtt — a rendszerszerűség zseniális felfedezésének, határozott megfogalmazásának a jelentőségét el lehetne vitatni, de azt sem, hogy ez a gondolat már csak tudománytörténeti szempontból fontos! Napjaink nyelvtudománya nehezen volna elképzelhető a jelszerűség és a rendszerszerűség gondolatának figyelembevétele nélkül!

2.2. A Laziczius-ügy Nem véletlenül írtam „ügy”-et „kérdés” helyett! Kiáltó ellentmondásokat foglal magában ez a sajátosan magyar ügy! Ha valakire érvényes az a keserű resignáció szülte mondás, hogy senki sem lehet próféta a saját hazájában,⁵ akkor ez tökéletesen illik LAZICZIUS hazai megbecsülésére. Több nemzetközi nyelvészkongresszus elismert, egyedüli magyar előadója és „egyik vezéralakja” (NyK 60: 212), több külföldi nyelvészeti folyóirat, így a koppenhágai *Acta Linguistica*, az *Archiv für Gesammte Phonetik* és a *Zeitschrift für Phonetik und Allgemeine Sprachwissenschaft* szerkesztőbizottsági tagja (uo.), Magyarországon azonban csak 1935-ben választják — 11 ellen-

⁵ Nem minden ironia nélkül említi ezt az aforizmat LAZICZIUS válogatott írásainak külföldi kiadását (itthon nem jelenhetett meg!) gondozó TH. A. SEBEOK a kiadvány bevezetőjében, ahol LAZICZIUS-ról mint az új nyelvészeti irányzat „nemzetközileg nagyrabecsült képviselőjéről” (an internationally appreciated contributor) ír: „but a prophet with hardly a follower in his own land” (TH. A. SEBEOK [ed.], *Selected Writings of Gyula Laziczius*. The Hague, 1966. 11).

szavazattal — az Akadémia levelező tagjává (AkÉrt. 45: 153), ugyanakkor azonban dékáni hivatali tisztviselő („a budapesti tudományegyetem bölcsészeti-tudományi karának dékáni hivatalába szolgálattételre beosztott középiskolai tanár” — i. h. Tagajánlások, 6), és csak 1938-ban nevezik ki egyetemi rendkívüli és 1940-ben nyilvános rendes tanárrá. Külföldi folyóiratokban megjelent írásai, vitacikkei a nemzetközi nyelvészeti irodalom állandóan hivatkozott, megbecsült termékének minősültek k ü l f ö l d ö n. Különösen fonológiai kutatásainak korai eredményeit értékelték nagyra. N. S. TRUBETZKOY — akivel egyébként éles vitája volt a fonetika nyelvtudományi státusát illetően — külön kiemeli LAZICZIUS érdemeit, mivel a fonológiai kutatásokban a n y e l v i s z e r e p hangsúlyozását a magyar tudós részéről tapasztalhatták először.⁶ Ugyanakkor LAZICZIUS nemzetközi kongresszusokon elhangzott előadásainak, külföldi folyóiratokban megjelent alapvető tanulmányainak i t t h o n jóformán semmi visszhangja nem volt. Mindössze GOMBOCZ emlékezik meg — egy jelzős szerkezet erejéig — a Nyelvtudományi Társaság 1934. évi közgyűlésén elmondott elnöki megnyitóbeszédében „LAZICZIUS nagyszabású fonológiai tanulmányá”-nak rá gyakorolt ösztönző hatásáról (MNY 30: 3).

LAZICZIUS válogatott írásait, annak ellenére, hogy azok „csak felszínes bepillantást engednek Laziczius gondolatgazdagságába” — a külföldi kiadást gondozó tudós „a magyar nép kulturális örökségé”-nek minősíti 1966-ban.⁷ Ezzel szemben i t t h o n 1959-ben, de még 1969-ben is — hivatalos fórumokon elmondott beszédben, cikkekben — az alábbi módon értékelték LAZICZIUS tudományos munkásságának egészét: „már a felszabadulás előtti időben volt általános nyelvészeti tanszékünk, de ennek egyébként nagytehetségű birtokosa nem szerencsés kézzel nyúlt feladatköréhez: szinte kizárólag divatos és még meg nem érett problémákkal [!] foglalkozott” (NÉMETH Gy., I. OK. 16: 216—7). „LAZICZIUS kétségtelenül a legeurópaibb, a legmodernebb alakja e korban nyelvtudományunknak... akik pedig [e korban] bírálják, azok hátulról, elmaradottabb, kisebb stílusú nézőpontról bírálják” — írja DEME, de egy lappal hátrább így folytatja: „az ő európaisága a valóságtól való nyugati elszakadás beteg európaisága [!]; bírálóinak maradisága viszont a valósághoz, a nyelvhez való ragaszkodás viszonylag egészséges földhözragadtsága” (NyK 61: 12, 13).⁸ Sőt! DEME még 1969-ben is így nyilatkozik a lazicziusi életműről:

⁶ „Man war meistens geneigt, die Rolle der phonetischen Betrachtung auf diesem Gebiete [Phonologie] zu überschätzen. Julius v. Laziczius war wohl der erste, der ausdrücklich auf die Unzulänglichkeiten dieser Ansicht hinwies.” (Grundzüge der Phonologie — TCLP 8: 18.) TRUBETZKOY idézett értékelését LAZICZIUS Probleme der Phonologie című, az Ungarische Jahrbücher 15. évfolyamában (1935) megjelent írására és a Második Nemzetközi Fonetikai Kongresszus anyagában olvasható megállapításaira építi. (Proceedings of the Second International Congress of Phonetic Sciences. London, 1935. 57.)

⁷ „These papers afford but superficial glimpses of Laziczius' richness of thought... In a deeper sense, these materials constitute a part of the cultural legacy of the Hungarian people and are an urgent moral responsibility of its academic hierarchy.” (SEBEOK, i. m. 5.)

⁸ A papír türelme végtelen! A történeti hűséghez viszont hozzátartozik az is, hogy a valóságtól elrugaszkodott morbid európaiságról szóló megállapítás igazát és a korabeli magyar nyelvtudomány „glebae adstrictus” jellegének „viszonylag egészséges” voltát többen vitatták (NyK 62: 134—49). Hogy ez a viszonylag egészséges földhözragadtság milyen mértékben védte meg magyar nyelvtudományt a valóságtól való elszakadás nyugati idealizmusától, arról egyértelműen nyilatkozik már BÓKA L. is: „Hogy nyelvészeink... megmaradtak az újgrammatikusok elvi alapján, az nem realizmus, hanem konzervativizmus, szűklátókörűség. Az újgrammatikusok éppen olyan idealisták, mint a sarkukba hágó újabb elméletgyártók.” (Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárás-történet. Budapest, 1956. 62. Alább: ÁNyStNj.)

„Laziczius nem módszert kívánt adni . . . hanem ráadásul rendszert: egyetlen magyarázó elvre épített kerek egészet, akár beleillettek a részletek, akár nem. Két legönállóbb tétele egyben két legnagyobb tudományos tévedése . . . ha ellenfelei a nyelvi tények felől támadták tételeit, ő maga mindig [a] módszer és a rendszer felől válaszolt, olykor nyíltan is »annál rosszabb a tényeknek« felkiáltással” (Nyelvszemlélet, 12, az én kiemelésem: K. F.)

Hogyan fest ez „a kerek egész”-igény, továbbá az „annál rosszabb a tényeknek” LAZICZIUS — egyik legátfogóbb munkájában olvasható — önvallomásának tükrében? „Ez az elvi váz a nyelvi anyagból szűrődött le nagyobbbrészt gyakorlati úton, sok-sok tévedés és kárbavesztett munka árán. Most megvan, és bizonyára még gyarapodni is fog új elvekkel, amelyeket a jövő kutatás szűr le majd idővel.” (Általános nyelvészet. 112. Az én kiemelésem: K. F.) Továbbá: [Bek.] „Ez az elvi váz nem önmagáért van, hanem, hogy tájékozódni segítsen a nyers nyelvi anyagban” (i. m. 113). Végül: [Bek.] „A módszertani elvek ugyanezt a célt szolgálják, csak negatív: megmenetnek a botlástól.” (Uo.)

Egyébként is a DEME által hivatkozott (NyK 61: 9–10) LAZICZIUS-hely és DEME által történő interpretációja pontosításra szorul. DEME ezt írja: „. . . amikor észreveszi, hogy térképén mennyire távol eső s egymással összefüggésbe sem hozható nyelvjárások kerülnek elmélete alapján egy típusba, nem az elméletet tartja hibásnak, hanem a nyelvjárásokat” (i. h. 9). LAZICZIUS megfelelő helyén a DEME által is idézettekén túl ez olvasható: „Az egyes osztályokba földrajzilag különböző elhelyezkedésű nyelvjárások tartoznak . . . de ezen nem ütközhetünk meg, már csak azért sem, mert osztályozásunknál nem földrajzi, hanem kizárólag nyelvi tényekre ügyeltünk. Ha a fonológiai vizsgálat azt mutatja, hogy a magyar föld egyik sarkában ugyanolyan magánhangzó-rendszert használ a nép, mint attól esetleg 100 kilométerrel távolabb fekvő vidéken, akkor ezt a tényt, mint nyelvi tényt, egyszerűen el kell fogadnunk, nem törődve a földrajzi távolságokkal. Hogy azután mi közük van egymáshoz a földrajzilag olyan távoleső nyelvjárásoknak . . . az más kérdés, nyelvjárásaink genetikai összefüggésének kérdése, amelyre a történeti viszonyok tárgyalásánál fogunk visszatérni” (Bevezetés a fonológiába. Bpest, 1932. 56. Az én kiemelésem: K. F.).

Akár elfogadható Laziczius magánhangzó-rendszer-koncepciója, akár nem, elég bajos erre a teljes LAZICZIUS-idézetre ezt mondani, hogy az „annál rosszabb a tényeknek” felkiáltás hangulatában fogant! Egyébként is köztudomású, hogy elméleteket, nézeteket tényfedezetük alapján fogadott vagy utasított el. Egy idézet a sok közül: „Pedig van ilyen magyarázat, és [ügyeljünk a finom iróniára!] az ugor tények erőltetés nélkül engedelmeskednek is az egy hangból való eredeztetésnek” (i. m. 89. Az én kiemelésem: K. F.). HARMATTA J. is egészen másképpen ítélte meg a sokat emlegetett lazicziusi viták lényegét: „e szenvedélyes vitákban is izzó valóság szerete és igazságkeresése nyilvánult meg” (NyK 60: 212).

A vélemények konfrontálását még lehetne folytatni. Mindezekből is megállapítható azonban, hogy a lazicziusi életmű részletes kritikai feldolgozása nyelvtudományunk letagadhatatlan adóssága, amit természetesen e tanulmány keretében nincs szándékomban elvégezni. (Esetleg majd máskor.)

A vélemények szembesítése talán azt az általános következtetést is megengedi, hogy LAZICZIUS tudománytörténeti jelentőségének, a modern nyelvtudomány kialakításában játszott szerepének a megítélésében nem feltétlenül a nemzetközi fórumok, a külföldi orgánumok és kiadók „készülékében” kell a hibát keresnünk!

2.3. Elméleti közöm bőség. A saussure-i tanítások hazai recepciójának jóformán egyetlen tudós elméleti erőfeszítéseire való korlátozódása, LAZICZIUS munkásságának az itthoni hatása, főleg értékelése többé-kevésbé jellemző képet ad felszabadulás előtti nyelvtudományunk, de főleg általános nyelvészetünk állapotáról. Ha valaki egy oldalán, a saussure-i nyelv-elmélet magyarországi fogadtatásának tükrében ítélné meg a két világháború közötti magyar nyelvtudomány állapotát, annyit mindenesetre megállapíthatna, hogy tudományunk történetének ez a szakasza elméleti orientációját és módszereit illetően legalább olyan egy oldalú volt, mint ez a fajta megközelítés, ítéletalkotás.

Az új — az elmúlt fél évszázad nyelvtudományi eredményeinek az alapján termékenynek minősülő — nyelvelmélettől való merev elzárkózás súlyos következményekkel járt: eltérítette a magyar nyelvtudomány fejlődésének az irányát, a nyelvtudomány nemzetközi fejlődésének a fő irányától, több évtizedre visszavetette a hazai nyelvelmélet fejlődését. Maga DEME is megállapítja 1959-ben írt, fentebb már más szempontból tárgyalt tanulmányában: „Érdekes és nehezen oldódó sajátsága magyar nyelvészetünknek ez a tartózkodás az elmélettől” (NyK 61: 25). Ez a „merev tartózkodás . . . mindenféle elmélettől s ezzel összefüggésben atomisztikus, az összefüggéseket kevésbé látó s gyakran nem is kereső módszer” (i. h. 17), az úgynevezett nyelvészeti pozitivizmus⁹ jellemezte a felszabadulás előtti magyar nyelvtudományt és — egy-két kivételtől eltekintve — a részletkutatások egészét.

Mindez természetesen nem azt jelenti, mintha e kor magyar nyelvtudományának ne lett volna nyelvma-gyarázási elve, meghatározott nyelvszemlélete. Nagyon is volt! És, ahogyan ez már megszokott jelenség, azt a nyelvtudomány teljességének tartották. A XIX. század folyamán kialakult nyelvészeti hisztórizmusról van szó, amely a nyelv lényegét történetiségében igyekezett megragadni, „egy nyelv történetileg adott alakját állapotnak fogta fel, mint ilyet szembeállította a fejlődéssel, a fejlődést az állapot elé, azon kívül helyezte, az állapot tudományos megismerését előzményei feltárásában látta. Ezzel a nyelvtudomány problematikájának lényeges részét kizárta vizsgálódásai köréből, gyakorlatilag lemondott arról, hogy a nyelvet mint funkcionáló rendszert elemezze és megértse.” (Általános

⁹ DEME — filozófiai megfontolásokból — inkább az empirizmus terminust javasolja, mivel — szerinte — jobban érzékelteti felszabadulás előtti nyelvtudományunk metodológiáját (Nyelvszemlélet 14—15). Ha az empirizmust mint ismeretelméleti irányzatot úgy fogjuk fel, hogy az „az érzéki tapasztalatot a tudás egyetlen forrásának tartja, . . . alábecsüli a tudományos absztrakciók és elméletek jelentőségét a megismerés szempontjából, tagadja a gondolkodás aktív szerepét” (M. ROZENTAL—P. JUGYIN, Filozófiai kislexikon. *Empirizmus* c. a.), ez a megnevezés azért mégis túlságosan elmarasztalná felszabadulás előtti nyelvtudományunk egészét, s így ellentmondana a történeti hűségnek. Maradhat tehát a pozitivizmus megjelölés, így mindenki tudja, hogy miről van szó. Az empirizmust egyébként is a racionalizmus fő ellentétéként szokták emlegetni, tehát eléggé egyértelmű gnoszológiai terminus. A megismerés empirikus foka egyébként a tudományos megismerés első, elengedhetetlen síkja; századunk első felében nem itt tartott a magyar nyelvtudomány, de nem is abszolutizálta ezt a megismerési szintet.

nyelvészetünk helyzete. Budapest, 1969. — Kézirat, 17. Alább: ÁNyH.) „Ma is azt valljuk — írja például GOMBOCZ 1920-ban — tehát több mint száz évvel GRIMM Deutsche Grammatik-ja első kötetének megjelenése (1819) után —, hogy a nyelvtudomány a történeti tudományok közé tartozik; nyelvi jelenségekkel szemben sem a normatív [!], sem az egyoldalú logikai vagy esztetikai álláspont nem jogosult: igazi megértéséhez csak történeti fejlődésének ismerete vezet. A nyelvtudománynak nincsenek ahistorikus disciplínái, minden olyan értelmezés, a mely [!] a nyelvtörténet adatait figyelmen kívül hagyja, csak hézagos és értéktelen, vagy éppen helytelen eredményekre vezethet” (MNy. 16: 154).¹⁰ GOMBOCZ nagy tekintélye egyértelműen meghatározta a két háború közötti magyarországi nyelvtudomány fő (csaknem kizárólagos) irányát, amiről maga is elismeri: „Kétségtelen, hogy az utóbbi évtizedekben nyelvtudósaink érdeklődését szinte kizárólag a magyar nyelvtörténet és a finnugor nyelvhasználat problémái kötötték le” (MNy. 22: 1).

Megállapítható tehát, hogy a történeti nyelvészlelet egyeduralma, az általános nyelvelméleti és módszertani kérdésektől való elzárkózás határozottan késleltette az újabb irányzatok magyarországi elterjedését. A hazai nyelvészeti közvélemény viszonylag későn vett tudomást a genfi tanítások egészéről, nem is szólva itt most továbbfejlesztett változatairól. Mi sem bizonyítja jobban ezt a fáziseltolódást, mint az a pusztán tény, hogy SAUSSURE magyar fordítása akkor látott napvilágot (1967), amikor a rendszerszerűség gondolatából kisarjadt új módszerek, a strukturalizmus különböző válfajai elég messzire jutottak az eredeti gondolattól.

Az elmondottakból egyértelműen kiviláglik, hogy századunk első felének magyar nyelvtudománya — a maga meglehetősen egysíkú nyelvészleletével — eléggé elkanyarodott attól a felfelé ívelő úttól, amit a nagy elődök sokrétű munkásságukkal kijelöltek. A zseniális előfutárok (SAJNOVIC, GYARMATHY, RÉVAY) utáni „új hullám” hazai fogadtatásának a sokszínűsége, általános elméleti pezsgése olyan nevekkel dicsekedhet, mint HUNFALVY, RIEDL, SIMONYI, akik az új tanítások kritikai átvételében, továbbfejlesztésében elévülhetetlen érdemeket szereztek. Sőt, ha meggondoljuk, hogy ennek a korszaknak egyik képviselője, PONORI THEWREWK — a nyelv és a gondolkodás kapcsolatát vizsgálva — a schleicheri vitairatok¹¹ hazai ismertetése folytán a magyar filozófiai gondolkodás fejlődésében is jelentős szerepet játszott materialista monizmusával,¹² akkor tűnik ki az a lényeges különbség, ami a múlt század második felének és a századforduló utáni korszaknak magyar nyelvtudományában megmutatkozott.

HUNFALVY, RIEDL, PONORI THEWREWK és — munkásságával századunkba

¹⁰ Igaz, hogy GOMBOCZ nyelvészleletét is fejlődött. SAUSSURE elméletével való megismerkedése, LAZICZIUS fonológiai kutatásainak, az 1928. évi hágai nyelvész-kongresszus fonológiai előadásainak következtében elvitatathatatlanul tartja, hogy SAUSSURE munkájának „döntő hatása” volt az első világháború utáni magyar nyelvtudomány fejlődésére (MNy 30: 1), és a Nyelvtudományi Társaság 1934. évi közgyűlésén elhangzott elnöki megnyitó beszédében a funkcionális nyelvészleletet ismertette (i. h. 1—7). A „döntő hatás” — a fentebb elmondottak alapján — költői túlzás, de ha SAUSSURE rá ilyen hatással lett volna is, ez a hatás nem terebélyesedett tovább, mivel GOMBOCZ egy évvel az említett megnyitó beszéd után meghalt.

¹¹ Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft. Weimar 1863; Über die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen. Weimar, 1865.

¹² „Az újkor gondolkodása, mint azt Schleicher a Darwin-féle elméletről szóló nyílt levelében fejtegeti, félreismerhetetlenül monizmust, az egység elvét arányozza. A dualizmus . . . merőben túlhaladott álláspont.” (A nyelv optikája. Budapest, 1870. 1.)

átnyúlóan — SIMONYI nyelvelméleti tételeinek „európaiságát” a haladó ideológiai áramlatok fő sodrába való tudatos bekapcsolódásuk eredményezte. Az új nyelvmagyarázási elvek mellett — azok egyedi aktív népszerűsítőin kívül — az Akadémia is letette a maga tekintélyes voksát. Szorgalmazta az új tanok sokszínű propagandistája népszerű összefoglalásának¹³ magyar fordítását, ami aztán akadémiai jóváhagyással két kötetben meg is jelent.¹⁴ Ezen túlmenően az új irányzat olyan képviselőjét (SCHLEICHER), akinek egyértelmű materialista nyelvszemléletéről tanúskodó vitairatai körül óriási vihar kerekedett, „külső tag”-jává választotta (AkNyÉrt. III/7. sz. 3). A nyelvészetet tudománnyá tevő század minden nagy, átfogó elvi kérdése tehát azonnal élénk visszhangot váltott ki a korabeli magyar nyelvészek legjobbjai között, de a „hivatalos fórumok” (Akadémia) állásfoglalásának tükrében is.

Önkéntelenül felmerül a kérdés, hogy miért nem folytatódott ez a kezdeti fellendülés, miért következett be a századforduló tájékán az „irányváltás”, ami a hazai nyelvtudományi szemlélet egysíkúságát eredményezte, az általános nyelvészeti érdeklődést, de általában az elvi kérdések iránti érdeklődést több évtizedre háttérbe szorította. Mi volt az alapvető oka „az általános nyelvtudomány iránti közönynek” (ÁNyStNyj. 15), amely többek között az egyetlen általános nyelvészeti „profilú” folyóirat, a század elején nagy kínál-bajjal megindított Nyelvtudomány gyors kimúlását is eredményezte (összesen hét évfolyama jelent meg)? Megítélésem szerint az elméleti kérdések iránti érdeklődés hirtelen felszökkenését, a korabeli európai szint élvonalába való emelkedését ugyanúgy, mint hirtelen irányváltását a magyar társadalom fejlődésének sajátosságával lehet megérteni, illetőleg magyarítani, ahogyan ezt egy másik írásomban megkíséreltem. Ott ezt írtam:

„A múlt század második felében megnyilvánuló aktív szellemi élet — amelynek szerves része volt a magyar nyelvtudományi gondolkodás fellendülése is — nem véletlen epizódja a hazai közgondolkodás fejlődésének, hanem a magyar társadalom sajátos fejlődésmenetének szükségszerű velejárója. Az európai társadalmak fejlődési üteméhez viszonyítva, akármilyen nagy fáziseltolódással is, de nálunk is megindult a polgárosodás folyamata. Az előretörő burzsoázia — fejlődésének kezdeti, haladó korszakában — szükségképpen került összeütközésbe a retrográd intézményekkel és eszmékkel, a haladó gondolat képviselőit ideológiai segédcapatának tekintette mindaddig, míg a haladó eszmék saját pozícióinak a megszerzésében segítségére voltak. A nagy természettudományos felfedezések pedig egyenes lételeme volt az industrializálódás megteremtésének és fokozásának, és ennek mintegy »melléktermékeként« létrejövő materialisztikus gondolatok a kezdet kezdetén szintén támogatták a »cöpfös ideológiák« elleni fellépésében. Az érdekszférák rövid ideig tartó keresztűzésnek

¹³ MAX MÜLLER, Lectures on the Science of Language, amely a múlt század második felében hét kiadást megért, az 1861-es londoni kiadása a francia Akadémia jutalomdíját is elnyerte (NyK 2: 69). Lefordították németre, franciára, olaszra, oroszra, sőt Amerikában is kiadták. (SIMONYI Zs., Müller Miksa újabb fölolvasásai a nyelvtudományról. Budapest, 1876. 3.)

¹⁴ STEINER [SIMONYI] Zs., Müller Miksa fölolvasásai a nyelvtudományról. Budapest, 1874; SIMONYI Zs., Müller Miksa újabb fölolvasásai a nyelvtudományról. Budapest, 1876.

ideológiai lecsapódása volt tehát a hazai elméleti pezsgés, a progresszív eszmék preferálása. Amely pillanatban azonban az előretörő polgárság érdekei beleilleszkedtek a hatalom sáncaiba, megszűnt az elméleti fegyverbarátság, sőt igen gyorsan szembefeszültek az ideológiai fegyverek; a materialisztikus, de általában a progresszív eszmék szalonképessége is megszűnt.

Az európai haladó eszmék fő sodrához való rövid idejű csatlakozásnak ez az igazi kiváltója, ezzel magyarázhatjuk a múlt század második fele magyar nyelvtudományának is az ugrásszerű előrehaladását, de a századforduló táján bekövetkezett irányváltását is. Nem véletlen tehát az a jelenség, hogy a biztató kezdetek sokszínű érdeklődése fokozatosan elhalványult, és egysíkú, szalonképes nyelvtörténeti pszichologizmussá zsugorodott... A századforduló utáni években kialakított retrográd művelődéspolitikai nem kedvezett a haladó elméletek elterjedésének, sőt a két háború közé eső szakasza a leghatározottabb agresszivitással (adminisztratív intézkedésektől sem visszariadva) küzdött ellenük. Nem véletlen tehát, hogy századunk első felének nyelvtudománya sem tudta kivonni magát e negatív hatások alól” (Nyelvi struktúrák, nyelvi törvények. Budapest, 1970. 243–4, 248).

Most is ez a véleményem!

3. Az elméleti örökség utóélete. A két háború közötti művelődéspolitikai nacionalista-soviniszta elzárkózása, a haladó elméletekkel szembeni agresszív fellépése, a tudományos munka anyagi támogatásának csaknem teljes hiánya (a sokat emlegetett „kultúrfölny” beszédes „bizonyíték”-csokra) súlyos örökségként hagyományozódott át a felszabadulás utáni magyar tudományos életre, így a hazai nyelvtudományra is. A minden tiszteletet megérdemlő egyéni erőfeszítések és eredmények ellenére mégiscsak az volt a jellemző erre a hagyatéokra, hogy nem volt összefoglaló nyelvtörténet, tudományos dialektológia, nyelvatlasz, tudományos stilisztika, tüzetes nyelvtan, értelmező szótár. A nagyszótár óriási cédulatömege a tudományos munka számára szinte hozzáférhetetlen állapotban volt, de a legnagyobb méretű szintézis, az Etimológiai Szótár munkálatai is abbamaradtak (MŰy. 51: 267–9). A nyelvművelés a soviniszta tudománypolitika szekértolójává süllyedt, ezért (mivel!) a nyelvészek többsége húzódozott az ilyen jellegű feladatok vállalásától. Ha ehhez még hozzávesszük a hazai nyelvtudomány meglehetősen egysíkú szemléletét és az „uralkodó módszertani pozitívizmus”-t (i. h. 269), kikerekedik előttünk fő vonásában a magyar nyelvtudomány általános képe, ezen belül is az általános nyelvészet súlyos elmaradottsága, ami jónéhány évre rányomta a bélyegét a felszabadulás utáni állapotokra is. Bár LAZICZIUS munkássága átnyúlik a felszabadulást követő néhány évre is — korábbi nagy nemzetközi sikerei és hazai erőfeszítései ellenére — nem alakult ki nálunk általános nyelvészeti iskola. Nem alakult ki, mert az uralkodó nyelvészélet, az általános elméleti kérdésekkel szembeni közöny következtében nem is alakulhatott ki. LAZICZIUS korai nyugdíjazása, majd akadémiai tanácskozó taggá történő minősítése csak súlyosbította a helyzetet: kiállították a csatasorból azt a vezető nyelvészt, aki az új elméletek és irányzatok kritikai adaptálására és továbbfejlesztésére oly-

annyira fogékony volt, aki ébren tudta volna tartani az általános elvi kérdések iránti érdeklődést. Tanszéke betöltetlen maradt, így az általános nyelvészet oktatása is tíz évig szünetelt az egyetemen.¹⁵

A felszabadulás következtében beálló, minőségileg alapvetően megváltozott politikai helyzet ígéretes, új lehetőségeket teremtett a hazai nyelvtudomány megújulására, ezen belül is az addig elhanyagolt általános, elméleti kérdések tanulmányozásának a fellendítésére. Az új helyzetben már nem volt tilos a haladó eszmék és elméletek befogadása és továbbfejlesztése, ellenkezőleg, a „hivatalos közegek” — még a koalíciós csatározások időszakában is — az általános közgondolkodás demokratikus átalakulásának a megindulását és továbbfejlődését, az intézmények és szervezetek ilyen szellemű átalakítását sürgették. Mindezek egyben szükségszerűen megkövetelték az elméleti örökség kritikai-önkritikai számbavételét, a fehér foltok könyörtelen feltárását, az elavult szervezeti formák felszámolását, illetőleg az új helyzet és igények szabta követelményeknek megfelelő újjal való felváltását. A meglévő intézmények, szervezeti formák átalakítása, újak létrehozása, de főleg az elméleti örökség kritikai feldolgozása jóideig váratott magára.¹⁶ Jellemző tünete ennek a lemaradásnak az a puszta tény, hogy az

¹⁵ Ez a hely nem alkalmas arra, hogy LAZICZIUS belső emigrációba kényszerítésének a körülményeit, motívumait részletesen taglalhassam. Mindenesetre nagyon megiszivlelendők KNEI ZSA I. szavai, amelyek a III. nyelvészkongresszus elnöki megnyitójában hangzottak el, amikor a Magyar Nyelvtudományi Társaság félévszázados fennállásának jelentőségéről beszélt: „Vannak aztán a Társaság arcán bizonyos politikai jellegű foltok is . . . kétségtelen mindenesetre, ahogy azt én az idők távlatából és a kortársak különböző álláspontú elbeszéléseiből látom, hogy ezek mögött a politikailag elítélendő állásfoglalások mögött nagyfokú személyi ellentétek is rejlenek” (ÁNyStNj. 5). KNEI ZSA nem konkretizálta a politikai inszINUÁCIÓK idejét és a személyeket; nyilván itt elsősorban a Magyar Tanácsköztársaság utáni helyzetről lehet szó, azaz SZILY K. és a köréje csoportosuló nyelvészek SIMONYI, ASBÓTH és SCHMIDT elleni fellépéséről, aminek tragikus következményei voltak. (Részletesen kifejtve „A nyelvtudomány a haladásért” című tanulmánykötetben. Budapest, 1969. 88—110.) De amennyire személyesen ismerem az ügyet és magának KNEI ZSÁNAK a véleményét LAZICZIUS nyugdíjazásáról és tudományos visszaminősítéséről, nyugodtan állíthatom, hogy az elmarasztaló szavak — mutatis mutandis — a „Laziczius-ügy”-re is vonatkoznak.

¹⁶ Joggal állapította meg BÁRCZI G. — még 1953-ban is! — a Társaság április 22-i közgyűlésén tartott elnöki megnyitó beszédében: „Nyelvészeink nem becsülik a kritikát mint műfajt” (MNy 49: 5). Nyilván, e helyen a kurrens munkák kritikai visszhang nélküliségét illeti az elmarasztalás, de vonatkozik ez az elméleti örökség kritikai feldolgozásának a hiányára is! A magyar tudomány tíz éve című kiadványban például a két háború közötti magyar nyelvtudomány értékeléséről — többek között — ez olvasható: „Tudatosan és rendszeresen foglalkozott [a felszabadulás előtti korszak] elvi, módszertani kérdésekkel . . . Az elvi kérdések tárgyalása nagyot fejlődött.” (Nyelvtudományunk múltja, jelene és jövője — A magyar — tudomány tíz éve. 1945—1955. Budapest, 1955. 32.) MELICH J. sokkal őszintébben nyilatkozott annak idején a korszak magyar nyelvtudományának „fejlődéséről”: „Határozottan állítom, visszafelé fejlődünk” (AkÉrt. 46 [1936.]: 259). Nem véletlen tehát, hogy az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának vezetősége még 1955-ben is szükségesnek tartotta felhívni a figyelmet az alábbiakra: „A nyelvtudomány Gombocz Zoltán halálának 20. évfordulója alkalmából a nagy tudós életművének értékelése során vitassa meg a felszabadulás előtti nyelvtudományi irányzatok ma is aktuális problémáit (pozitivizmus, De Saussure-elmélet, a szemantikus nyelvszemlélet stb.)” (I. OK. 9: 162. — Az én kiemelés — K. F.). Mindez természetesen egyenes következménye volt a hazai tudomány történet elhanyagolásának, amit FOGARASI B. az Akadémia 1952-es közgyűlésén szóvá tett (AkÉrt. 59: 204); a főtítkárnak válaszában ezzel a kritikai megjegyzéssel „teljes mértékben egyetértett”, és javasolta az osztályoknak, hogy ilyen jellegű kutatásokat illesszenek be munkaterveikbe és az eredményekről rendszeresen számoljanak be (i. h. 212).

általános elméleti kérdések intézményes gondozására hivatott szervezeti formák is milyen nagy késéssel alakultak ki. A Nyelvtudományi Intézet Általános Nyelvészeti Munkacsoportját csak tíz évvel a felszabadulás után, 1955 őszén hozták létre (NyIK 6/3—4: 450), az 1903. december 19-én megalakult Magyar Nyelvtudományi Társaság Általános Nyelvészeti és Fonetikai Szakosztályát viszont még később, 1959-ben állították fel (ÁNyH., 20), de az újjáéledt Általános Nyelvészeti és Fonetikai tanszék is csak ebben az évben kezdte meg az általános nyelvészeti oktató-kutatómunkát (uo.).

A felszabadulást közvetlenül követő időszak magyar nyelvtudományára tehát a korábbi elvek és módszerek továbbélése a jellemző. A korabeli irodalmi termékekben csak halvány nyomai mutatkoznak a nyelv általános problémái és az országhatárokon túli általános nyelvelméleti kérdések iránti érdeklődésnek. GOMBOS L. írásai említhetők e helyen, aki a Nyelvőr 1946-os évfolyamának hasábjain a nyelv társadalmi aspektusát és a nyelvtudomány társadalomtudományi státusát taglalta, és a szovjet nyelvtudományról jelentetett meg ismeretéseket. Az első témakörbe vágó cikke A nyelvtudomány társadalmi tudomány címet viseli. Ebben — egyebek mellett — az alábbiak olvashatók: „A nyelv mint organizmus nem élhet, nem fejlődhetik a fejlődő társadalom nélkül és meg nem ismerhető az azt beszélő embercsoportok fejlődésének figyelmen kívül hagyásával. A társadalom fejlődik osztatlansága felé, viszont a nyelv fejlődése sohasem lehet öncélú” (Nyr. 70: 39). Az idézet nemcsak tudománytörténeti szempontból érdekes! Ha ugyanis figyelembe vesszük, hogy ugyancsak ő a folyóiratnak ugyanabban az évfolyamában elsőként ismertette a szovjet nyelvtudomány akkori uralkodó áramlatát, a *marrizmust*,¹⁷ az idézet második fele az osztálynyelv-, illetőleg a stadiális fejlődélmélet (halvány) bírálataként is felfogható (és mindez majdnem 5 évvel a sztálini cikkek megjelenése előtt)! Ugy szintén nem csupán tudománytörténeti értéke van HAJDÚ P. 1947-es ismertetésének, amelyben főleg a szovjet finnugrisztika eredményeit méltatja, de egy határozott hangú mondat erejéig a *marrizmus*ról is nyilatkozik: „Mindenesetre — annak ellenére, hogy a modern nyelvelmélet egyes tételei ellent is mondanak a materialista nyelvszemléletnek, s így külföldön általában nem is fogadják el — az új tanítás . . . a Szovjetunióban széltében elterjedt” (Nyr. 71: 141).

Mindezek azonban már a *marrizmus* hazai adaptációjának a körébe vágó kérdések.

3.1. A magyarországi *marrizmus*. Az „új tanítás” magyarországi megjelenéséről, szerepéről igen sokan nyilatkoztak, és általában egyértelmű elmarasztalással illették azt a néhány nyelvészt, aki annak megismertetésére vállalkozott. Mindez természetesen az ismeretes sztálini vitacikkek megjelenése után következett be. Legjobb tudomásom szerint a sztálini cikkek előtt HAJDÚ idézett, határozott hangú kritikái megjegyzésén kívül egyetlen írás sem jelent meg a hazai nyelvészeti irodalomban, amely a *marrizmus* a materialista nyelvszemlélet talajáról bírálta volna! A sztálini cikkek után annál több! Ez utóbbiak általában a tudománytörténeti nihilizmust, antimarxizmust, „fennhéjázó arakcsejeviz-

¹⁷ A Moszkvában megjelenő *Internationale Literatur* című folyóirat 1945. évfolyamának 11—12. számában megjelent néhány *Marr*-részlet alapján írta meg Az új nyelvelméletéről (Nyr 70: 73—74), majd a Nyelvtudomány a Szovjetunióban című ismertetéseit (i. h. 140—42).

must” (ZSIRAI I. OK. 2: 8), türelmetlen erőszakosságot szoktak emlegetni. (A súlyosan megbélyegző jelzőket SZTÁLIN írásából kölcsönözték.)

Megítélésem szerint a marrizmus hazai jelentkezését és kérészéletét, „hatását” csak akkor lehet jelentőségének megfelelően értékelni, ha e jelenség a felszabadulás utáni magyar társadalom politikai-eszmei fejlődésének a folyamatába ágyazva vizsgáljuk. Minden más megközelítés, értékítélet szükségképpen egyoldalúsághoz vezet, és nem is felel meg a történeti hűségnek.

A magyar társadalom felszabadulás utáni fejlődésének az a legjellemzőbb vonása, hogy a haladó erők tömörülése és határozott politikai fellépése folytán gen gyors lépésekkel haladt a szocialista átalakulás irányában. Ennek a folyamatnak szükségszerű következménye (egyben kiváltója is) volt a szocialisztikus eszmék, a marxista—leninista ideológia gyors ütemű terjedése. Társadalmunk legkülönbözőbb rétegei a szikkadt föld esőváró mohóságával ismerkedtek meg vele, kezdték elsajátítani a tőlük korábban hermetikusan elzárt ideológiát, mivel az a jelenségek és folyamatok minden fenntartás nélküli megismerését, sőt e folyamatok tudatos megváltoztatásának a lehetőségét is ígérte.

A magyar tudomány megújulásának elengedhetetlen feltétele volt, hogy ebbe a „viharos ütemű” fejlődési folyamatba szervesen bekapcsolódjon, eszme- és intézményrendszerét ennek megfelelően felülvizsgálja, illetőleg átalakítsa. Az új társadalmi követelmények felvetette magyarázási elvek, kutatási módszerek meghonosítása és elterjesztése szükségképpen irányította a magyar tudományos élet figyelmét a szovjet tudomány eredményeinek megismerése felé. Ennek a megismerési folyamatnak szerves követelménye volt az új elmélet és módszer (a dialektikus és történelmi materializmus) elsajátítása, majd a tudományos kutatómunkában történő alkalmazása.

Ha a magyar tudomány egészének sikeres átalakítása a vázolt feltételek teljesülése következtében volt biztosítható, nem lehetett ez másképpen a hazai nyelvtudomány megújulásá esetében sem. A marrizmus hazai megjelenése nem véletlen epizód tehát, különösen nem egy-két „fennhéjázó magyar Arakcsejev erőszakosságának” az eredménye, hanem a vázolt fejlődési folyamat szükségszerű lecsapódása, a magyar nyelvtudomány marxista szellemű átalakítására vonatkozó erőfeszítések első — sikertelen — próbálkozása.

A marrizmus megismertetésére és elterjesztésére vonatkozó sikertelen erőfeszítések mai megítélésénél azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a marrizmus — mint minden izmus — a nyelvmagyarázat teljességének az igényével lépett fel (l. fentebb), még pedig nem is akármilyen, hanem marxista—leninista nyelvmagyarázat teljességéről volt szó. Hogy ez az igény mennyire volt megalapozott és mennyire nem, arra századunk utolsó harmadában nem kell sok szót vesztegetni! Arra sem, hogy az „új tanítás” milyen mértékben mozdította elő a magyarországi általános nyelvészeti fejlődését. De a történeti hűségnek még ma is tartozunk azzal, hogy a megjelenés körülményeinek, motívációjának egy-két, ezidáig elhanyagolt mozzanatára felhívjuk a figyelmet.

A marrizmus hazai bírálói — SZTÁLIN megállapításainak az átvételével — az új irányzatot tudománytörténeti nihilizmussal, a nyelvelméleti előzmények troglodita tagadásával szokták vádolni. Ez így általában igaz is! A teljes igazsághoz viszont az is hozzátartozik — és erről meg szoktak feledkezni a hazai adaptáció körülményeit taglaló tanulmányok szerzői —, hogy az „ismeretési irodalom”-ban a hazai folyóiratokban viszonylag korán (1948) megjelent

magának I. MESCANYINOVNAK egy meglehetősen részletes cikke is, amelyben a nyelvtudomány kontinuitásáról, a tudománytörténeti előzmények értékéről ez olvasható: „Tudományunk útja ott kezdődik, ahol a nyelvtudomány egy jelentős irányzata, az újgrammatikus iskola végződik. Ebből az iskolából kinőve két úton halad tovább a nyelvtudomány. Nyugat-Európában keletkezett a De Saussure- és A. Mayet [nyilván Meillet]-féle szociológiai irány. Oroszországban először Baudouin de Courtenay és Fortunatov munkálkodott ebben az irányban. Az ő munkásságuk következtében a szovjet nyelvészet szilárd alapot kapott. A szovjet nyelvészet minden vizsgálati módszert felhasznál, melyek a tudományban használhatók... Ha a nyelvtudományban bármelyiküket is kizárnák, ez gyakorlatban a tárgyilagosságot vizsgálhatóságának kikapcsolását jelentené.” (Az új nyelvelmélet mai állása. Nyr 72: 97–103, i. h. 97–98; az én kiemelésem: K. F.)¹⁸ A sokat bíralt tudománytörténeti nihilizmus az „új nyelvelmélet” vezéralakja első magyarországi publikációjának tükrében egészen más megvilágításba kerül. Igaz, hogy az első MESCANYINOV-írást követte a 18. sz. jegyzetben idézett második is, de mégis csak az első fordította a hazai nyelvészek egy szűk körének a figyelmét a marrizmus tanulmányozására. Nem a sokat emlegetett — később nem kevesebbet bíralt — négyelemes (*sal, ber, yon, ros*) analízis (GÁLDI L. ismertetése, Nyr 72: 231) egyedül üdvözítő nyelvmagyarázási elve vonta tehát magára a figyelmet első-sorban, hanem ez a határozott tudománytörténeti állásfoglalás és módszertani elaszticitás. HERMAN J. Nyelvészet és valóság (NyK 52: 83–100) című, a „magyarországi marrizmusnak a mintegy programját” megadni szánt tanulmányában (HERMAN kifejezése MNy 47: 41–2) is elismeri a tudománytörténeti múlt előremutató részeredményeinek a felhasználhatóságát. „... mindez nem egyenlő a polgári nyelvészet felhasználható eredményeinek a sutbadobásával” (NyK 52: 103).

A másik megjegyzés a hazai marristák „fennhéjázó arakcsejevizmusának” az erőszakos türelmetlenségére vonatkozik. Legjobb tudomásom szerint¹⁹ egyetlen magyar nyelvésznek sem történt bántódása a marrizmusmal szembeni állásfoglalása miatt, egyszerűen azon oknál fogva, mivel HAJDÚ P. említett bíráló megjegyzésén és LAZICZIUS GY. határozott ellenvetésein túl nem volt egyetlen magyar nyelvész sem, aki a marrizmusmal szemben a sztálini cikkek megjelenése előtt nyíltan állást foglalt volna.²⁰ Egyet lehet tehát érteni Né

¹⁸ A teljes történeti hűséghez az is hozzátartozik, hogy ugyancsak MESCANYINOV tollából egy évvel később az idézett tudománytörténeti hitvallással szöges ellentétben álló cikk is megjelent (Marr, a szovjet nyelvészet megalapítója. Nyr 73: 273–82), amelyben SAUSSURE-ről, de általában a polgári nyelvtudomány eredményeiről és a nyelvtudomány kontinuitásáról — egyebek között — az alábbiak olvashatók: „de Saussure és a strukturalisták elméletei csak regressziót tartalmaznak” (i. h. 274). A szovjet nyelvtudomány feladata tehát „a polgári tudomány minden állításának éles és határozott visszautasítása... a nyelvtudományt teljesen új alapokra kell helyezni” (uo.); végül: „A szovjet nyelvtudomány élesen szakított a külföldi nyelvészettel” (i. h. 278).

¹⁹ A magyarországi „marrizmus korszakában” a Magyar Tudományos Tanács Személyzeti Osztályán dolgoztam, tehát volt alkalmam a titkos „káderdossziékba” való betekintésre, és „belülről” kísérhettem figyelemmel a „kádercserék” alakulását és motivációit.

²⁰ LAZICZIUS hirtelen nyugdíjazását nem elvi-elméleti állásfoglalása, hanem más, tragikus körülmények következtében beállott elkeseredettsége, az ebből fakadó politikai kijelentései és még egyéb más tényezők váltották ki (LAZICZIUS személyes közlése és a LAZICZIUS-dosszié ismerete alapján).

METH GY. megállapításával, amely szerint: „Nálunk ez a mozgalom [marrizmus] . . . semmiféle lényeges kárt nem okozott” (TársSzemle 6, 75), ha a „semmiféle”-n a személyi károkat értjük, mert egyébként okozott, még pedig igen súlyosakat — mint ez az alábbiakból kiderül. Ha tehát néhány hazai nyelvész sürgette az új nyelvelmélet megismerését és alkalmazását, azt abban a hiszemben tette, hogy ezáltal a hazai általános nyelvészet fellendítését és általában a hazai marxista nyelvtudomány kialakulását és fejlődését szolgálja. Jól tudom, hogy „a pokolba vezető út is jószándékkal van kikövezve”, és azt is, hogy ezek az erőfeszítések — eredményeikben — a saját fonákjukra fordultak, de ennivel mindenképpen tartozunk a történeti hűségnek!

Határozottan le kell tehát szögeznünk, hogy olyan értelmű arakcsejevizmusról, amilyenek a szovjetunióbeli meglétéről a magyar nyelvészek elsősorban a sztálini cikkekből értesültek, a magyarországi marrizmus kislétszámú képviselőinek a részéről nem beszélhetünk — legalábbis a „következmények” ismeretében nem! Ha a marrista—antimarrista perben mindenképpen arakcsejevizmust — vagy ehhez hasonlót — keresünk, másutt kell kereskednünk.

Íme, egy idézet az MTA I. és II. osztályának 1950. november 26—27-én tartott közös, ünnepi vitaülésének anyagából: „Sztálin nyilatkozataiból aligha következik az, hogy a szocialista nyelvtudomány épületének megtervezése [a felépítésben való részvétel tehát szóba sem jöhet] a volt marristáknak volna az előjoguk” (I. OK. 1: 36). És hogy ez, a „volt marristák” számára nem éppen biztató kijelentés nem pusztába kiáltó szó volt csupán, arról az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya alig egy héttel később, 1950. december 2-án tartott ülésének határozatából vett idézet eléggé egyértelműen bizonyodik. Az idevágó passzus így szól: „Az osztály megállapítja, hogy a magyar tudományban a marrizmus komolyabb és nehezen helyrehozható zavarokat nem okozhatott, de azoknak, akik ezt a tudományos kutatást bénító álmarxista elméletet kevéssel Sztálin cikkeinek megjelenése előtt a szovjet marristák példájára s hasonló erőszakossággal, meghonosítani igyekeztek, kötelességükké teszi, hogy a most következő évben[?!] komoly tudományos teljesítménnyel biztosítsák be [sic!], hogy tévedésüket felszámolták és igazi marxista—leninista tudósokká igyekeznek fejlődni, akik nem érdemtelenek arra a bizalomra[!], amely oly fontos helyre állította őket” (I. OK. 1: 131; az én kiemelésem: K. F.). Hogy milyen légkörben írták meg a marrizmust meghonosítani igyekvők önkritikájukat (TELEGDI Zs., Egy hibás cikkről. Nyr 75: 101—106; HERMAN J., „Nyelvészet és valóság” című cikkről és a marrizmussal kapcsolatos egyéb hibákról. MNy 47: 41—46), arról ezeknek az írásoknak a — viviszekció határát súroló — jellege elvitathatatlanul tanúskodik. Mindenesetre a tény tény marad: úgy tűnik, TELEGDY „a következő évben komoly tudományos teljesítménnyel nem tudta megbiztosítani”, hogy a Nyelvtudományi Intézet igazgatója maradjon. Az MTA 1951. évi közgyűlése alkalmával már NÉMETH GY. volt az Intézet igazgatója (I. OK. 2: 11).

Fentebb — a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály idézett határozatában — arról esett szó, hogy a marrizmus komolyabb és nehezen helyrehozható zavarokat nem okozhatott. Az elmúlt két évtized tapasztalatai alapján ez a megállapítás korrekcióra szorul. Ha más zavart nem okozott volna, minthogy a marxista nyelv-magyarázat igényével lépett fel, és itthon is ezzel az igénnyel igyekeztek népszerűsíteni, ez a tény önmagában is „ko-

moly"-nak minősül. És ha ehhez még hozzávesszük, hogy ez az irányzat volt az első, amelytől azt várták, hogy a hazai általános nyelvészetet kimozdítja a holtpontról, és a végén a l m a r x i s t á n a k minősült, ez semmiesetre sem szilárdította az általános nyelvészet státusát, fejlődését jó pár évvel visszavetette; sőt egyesekben a szovjet, de általában a marxista—leninista nyelvtudomány hitelét is feszegette. Ha szakmailag nem haladta is meg az ismertésirodalom kereteit, politikai hatása mindenképpen kedvezőtlen, káros volt, de súlyos következményekkel járt a magyar nyelvtudomány további fejlődése szempontjából is.

Igaz az, hogy „Sztálin ismeretes nyelvészeti írásai elhárították ugyan az útból, kivégezték a marrizmust” (ÁNYH. 19), a hazai nyelvészek is elvetették „a marrizmus csódtömegét”, „felszabadultak a lidércnyomás alól” (Nyr. 74: 315), egy dolgot azonban nem vetettek el ebből a „csódtömegből”, egyfajta „lidércnyomás” változatlanul megmaradt. Ez pedig a modern nyelvészeti irányzatoktól való merev elzárkózás, amit egyes marristák is fennen hirdettek,²¹ a materialista nyelvszemlélet és a dialektikus kutatási módszer hiányát vetve a modern irányzatok szemére. Nem arról van szó, mintha ez a kritika megalapozatlan lett volna! Csakhogy egy dolog egy bizonyos elméleti konstrukció idealisztikus volta (ezt a materializmus talaján álló nyelvész bírálhatja, sőt, bírálnia is kell!) és megint más annak felhasználható kutatási eljárás módja! Ha ezt a különbségtevést mellőznénk, a marxista—leninista nyelvelméletet metafizikusnak ki akarnánk emelni az emberi megismerés szerves folyamatából, tagadnánk annak dinamikus jellegét, és az egész elméleti múltat a tudománytörténet lomtárába valónak tartanánk. Ez viszont súlyos gnoszeológiai tévedés volna, mint ahogyan az is volt! Ha a marxista—leninista metodológia szervesen magába ötvöz minden eredményt hozó eljárás módot — akár a múltbeli, akár a kortársi vagy a jövőbeni metódusról van szó —, akkor a marxista nyelvész nem tehet mást, minthogy elválasztja az idealisztikus magyarító elvet a felhasználható módszertől, az előbbit elvszerűen bírálja, az utóbbit bátran felhasználja. Máskülönbem nem tudja a fürdővizet a gyerektől elválasztani, ami pedig súlyos veszélyekkel jár — mint ahogyan járt is!

Mielőtt a saussure-i elmélet lelke, a jelszerűség és főleg a rendszerszerűség gondolata elterjedt volna nálunk, és mielőtt ezen elmélet meglehetősen sokszínű utóéletének akármelyik irányzata is elért volna hozzánk — metafizikusnak a metafizikát és idealizmust kiáltva (ahogyan ezt a marristák is tették) —, eleve elzárkóztunk azok megismerésétől, eredményes vagy eredménytelen voltuk kipróbálásától. Pedig abban az időben már többé-kevésbé ismert volt az a formula, hogy minden elmélet és módszer olyan értékű, amilyenek a gyakorlat kritikáján minősül.

(Folytatjuk.)

KOVÁCS FERENC

Die deutsche Zusammenfassung wird nach dem zweiten Teil des Aufsatzes in der folgenden Nummer publiziert.

²¹ MESCANYINOVNAK a 18. sz. jegyzetben közölt súlyos megállapításain túl vö. még: „Nyugaton Baudouin foném-elmélete [!] keresztveződött a Saussure-féle nyelv-rendszer-fogalom absztrakt sematizmusával és a szinkronia és diakronia, mint »két nyelvészet« [ez így, mint fentebb láttuk, nem igaz, legfeljebb két nyelvvizsgálati módszer-ről lehet beszélni], mechanisztikus és metafizikai fogalmaival.” (R. AVANYESZOV, A szovjet nyelvészek elsajátították a marxista—leninista elméletet. Nyr. 73: 1—5; i. h. 4.)

Az uráli alapnyelv többesjeleiről

A magyar nyelv finnugor alapjainak előadása közben állandóan beleütközünk olyan kérdésekbe, amelyek egyértelmű tisztázásától még távol vagyunk. Nagyon helyesen mutatott rá LAZICZIUS: „Amíg a nyelvész a történeti adatok láncát tartja a kezében, addig biztosan halad lefelé az időben, mihelyt azonban elér az utolsó adathoz, már körül kell néznie, nyújtanak-e a rokon nyelvek még egy szilárdnak látszó láncszemet, melyre átugorhat. Már ez az ugrás is igazi »Sprung ins Dunkle«, mely ha sikerül, egyike az emberi elme legszebb produkcióinak. De folytatni ezt a mutatványt, ott, ahol üres spekulációnál egyéb már nem áll rendelkezésünkre, egyenlő a biztos nyaktöréssel” (MNy. XXIX, 23).

Ha bennünket most 1970-ben — a finnugor részletkutatások előrehaladása következtében — kevésbé fenyeget is a „nyaktörés” veszélye, mint LAZICZIUS korában (1933-ban) —, a bizonytalanságoktól, tévedésektől mégsem vagyunk mentesek. Az uráli alapnyelv biztos rekonstrukciójától egyelőre még távol vagyunk, és távol is leszünk mindaddig, ameddig — mint ahogy erre DÉCSY is utalt — a finnugor alapnyelvet egy még kikövetkeztetendő szamojéd alapnyelvvel¹ egybe nem vetjük. A szamojéd alapnyelv kikövetkeztetése meg bonyolult feladat, mert: 1. a jurák és szelkup kivételével a többi szamojéd nyelvből igen kevés szöveganyag áll rendelkezésünkre; 2. az északi csoport egyes nyelvei (jenyiszeji és tavgi) kihalófélben vannak, a déli nyelvágba tartozó szajáni szamojéd nyelvjárások (kamassz, kojbal, motori, tajgi stb.) pedig beleolvadtak az Altaj és a Szaján hegység különböző etnikumú (török, mongol, orosz) népeibe;² 3. a nagy területen nomadizáló szamojéd csoportok sok rokon vagy idegen néppel kerültek kapcsolatba (a jurákok az obi-ugorokkal, zürjénekkal, jukagirokkal stb.; a szelkupok az osztjákokkal, ketekkel stb.). Ezek az érintkezések bizonyára hagytak nyomot nyelvükben — és így egyes urálinak tekinthető jelenségekről a későbbi kutatások nyomán esetleg ki fog derülni, hogy kölcsönzés vagy párhuzamos fejlődés eredményei.³

Ezeket azért kívántam előrebocsátani, mert úgy látom, HAJDÚ P. kézikönyvében (Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest, 1966 = BUNy.) számos kérdést a mai szamojéd nyelvek oldaláról közelít meg, és így az uráli

¹ DÉCSY Gy., Einführung in die finnisch-ungarische Sprachwissenschaft 1965, 224.

² L. HAJDÚ P., Chrestomathia Samoiedica 1968, 10.

³ Ezen utóbbinak a lehetőségére — az alapnyelv rekonstrukciójával kapcsolatban — RAVILA is utal: „In den verschiedenen verwandten Sprachen vorkommende ähnliche Bildungen sind nicht ohne weiteres auf die Ursprache zurückzuführen. Unser Prinzip schützt uns davor, dass die Ursprache zu einem Lager, zu etwas »zu-Errechnendem« wird, in das man alles ohne weiteres hineinstößt” (SUSA. LX/6, 13).

alapnyelv rekonstruálásakor egy a mai finnugor és szamojéd nyelvekhez hasonló, teljesen kialakult nyelvet rajzol elénk — stabil hangrendszerrel, grammatikai kategóriákkal, a morfológiai és szintaktikai eszközök gazdagságával. Ha azonban az uráli nyelv kialakulásának kezdeteit i. e. 8–10 000 évre tesszük (l. LÁSZLÓ Gy., Őstörténetünk legkorábbi szakaszai 189), végét pedig a VI.—IV. évezredre (BUNy. 10, 14), akkor ebben a hosszú időszakban történtek olyan változások, melyeknek egy részét nem írhatjuk az alapnyelv kezdeti szakaszainak — mondjuk kialakulásának — számlájára, legfeljebb a felbomlást megelőző korokéra. Feltétlenül el kell különíteni ezektől azokat a nyelvi változásokat is, amelyek a nyelvi egység felbomlása után, az egyes nyelvcsoportok (finn-permi, obi-ugor, ósszamojéd) külön életében zajlottak le. Az uráli alapnyelvre visszavezethető grammatikai kategóriák, morfológiai eszközök vizsgálatakor — véleményem szerint — az említett korszakokra bontási lehetőségekről nem szabad megfeledkezniünk.

Ennek jegyében szeretném most az uráli plurálisról és annak jelöléséről vallott véleményeket kissé revízió alá venni.⁴

1. Voltak-e az alapnyelvben numerusok és numerusjelek? HAJDÚ P. szerint „A jelöletlen egyes számtól már az alapnyelv korában megkülönböztették a többes számot, valamint a duális” (i. m. 67). Ebben a megállapításában tökéletesen igaza van HAJDÚnak, csak az a kérdés, hogy ez a megkülönböztetés hogyan, milyen formális elemekkel történt, és mikor vált szükségessé, hogy az ún. „*numerus absolutus* v. *indefinitus*” helyett⁵ (amely plurális és duális is kifejezhetett), külön grammatikai exponenst — duális- és plurálisjelet kezdjenek használni az uráli, ill. finnugor nyelvek. Hiszen az alapnyelv azon kezdeti szakaszaiban, amelyre a „*numerus absolutus*” nyomai mutatnak, egyszerűen a 'néhány, sok, több, kevés' szavakat vagy a számneveket használhatta a dualitás, illetve pluralitás jelölésére (l. erről RAVILA: FUF. XXVII, 66). Nem szólva arról, hogy bizonyos jelentéstani kategóriák eredetileg is többséget jelöltek, így nem volt szükség külön nyelvi jelet alkalmazni erre a célra (l. FOKOS-FUCHS: NyK. LXIII, 266 kk.).

2. Nemcsak a numerusok megléte v. meg nem léte tekintetében van eltérés a kutatók között, hanem 1) a feltett uráli numerusjelek számát, jellegét és 2) funkcióját illetően is.

1) HAJDÚ P. az alapnyelvre vonatkozóan három többesjelet tesz fel: **-t*, **-i* (< **-j*) és **-n*-elemet (i. m. 67–8), de lehetségesnek tartja a **-k* morféma többesi használatát is (uo. 128). ITKONEN igen óvatosan két plurális

⁴ E téren is vannak még vitás kérdések, éppen úgy mint az alapnyelv szófaji kategóriái, az ún. „*markáns*” esetrendszer (BUNy. 62.), igeragozás, birtokos személyragozás, szintaktikai szerkezetek stb. területén.

⁵ „In allen finnisch-ugrischen Sprachen findet sich noch manches, was bezüglich des Numerus auf viel primitivere Verhältnisse als heute hinweist, auf eine Zeit, wo nicht von Singular und Plural zu sprechen ist, sondern von einem absoluten Numerus” (RAVILA: FUF. XXIII, 49) Az ún. „*numerus absolutus*” maradványainak jelentkezéséről a különböző uráli és altaji nyelvekben l. FOKOS-FUCHS igen meggyőző magyarázatát és példanyagát (NyK. LXIII, 263–91). Kétkedéssel szól az alapnyelvi esetrendszer duális és plurális paradigmájáról a mindig nagy körültekintéssel nyilatkozó ITKONEN is: „Es ist also begründet anzunehmen, dass der Dual und der Plural schon sehr früh im Gebrauch waren, aber es ist zu bezweifeln, ob man voraussetzen kann, dass die Nomina ein vollständiges Paradigma auch in den anderen Numeri, als im Singular gehabt haben” (UJb. XXXIV, 207).

jelről beszél, amelyeknek a balti-finn nyelveken kívül megfelelői vannak a szamojéd nyelvekben is, de uráli eredetükről nem nyilatkozik —: „Ausser dem Pluralzeichen *t* hat das ostseefinnische Pluralzeichen *i* (< **j*) Entsprechungen bis zum Samojedischen hin.” Utána azzal folytatja, nem tekinthető végleg tisztázottnak, hogy az utóbbi [ti. az *-i* < **j*] már az uráli korban esetrag vagy többestő képző szerepet töltött volna be, bár ez igen valószínűnek látszik [„sehr wahrscheinlich”] (UAJb. XXXIV, 206–7). Nem beszél uráli eredetű *-*t* többesjelről W. SCHLACHTER sem (Zum Problem des Nominativs in den finnisch-ugrischen Sprachen; SUST. 125 : 493), csupán arról, hogy a finnugor nominativusnak, mint grammatikai kategóriának a „casus generalis”-ből való kialakulását — az egyes rokon nyelvekben — a morfológiai elemekkel (ragokkal stb.) is jelölt, „nem-nominativusi” kategóriák jelentkezése segítette elő. A *-t*-vel végződő plurálishi formák kialakulása volt ebben az egyik döntő tényező.

2) Amíg HAJDÚ P. a névszóragozásra teljesen kialakult duális és plurálishi paradigmát tesz fel, addig az alapnyelv legősibb lexémáira vonatkozóan ő maga is arra a konklúzióra jutott, „hogy a kettes és többes számú személyes névmások rekonstruálása mindeddig sikertelen volt” (i. m. 69). DÉCSY éppen ellenkező álláspontot képvisel: „Ein grundsprachliches Formenelement für die Bezeichnung des Plurals lässt sich für die Deklination nicht feststellen (wohl aber für die Possessiv- und Verbalflexion)” (Einführung 158).

A legújabb szakirodalomban jelentkező nem éppen egyértelmű állásfoglalás után nézzük meg a finnugor (uráli) nyelvek tanúvallomását két többesjel kérdésében!

A *-t* többesjel

1. A *-t* többesjellel találkozunk a finn-volgai, obi-ugor és szamojéd nyelvekben. Többnyire a névszók többes számát jelöli (balti-finn, lp., md., vog., osztj., szam.), de megtaláljuk az igeragozásban is a többes szám 3. személyének jeleként (fi., md., lp., cser., obi-ugor, szam.) és a cseremiszenben a többes szám 3. szem. birtokos jelölőjeként (l. DÉCSY, Einführung 194).

De nyoma sincsen a magyarban és a permi nyelvekben — éppen a finnugorság centrális csoportjának nyelveiben —, ami a *-t* elem többesi funkciójának uráli eredetét — bizonyos mértékben — kérdésessé teszi.⁶ A magam részéről ugyanis uráli funkciót csak azon morfológiai elemeknek tulajdonítanék, amelyek az összes rokon nyelvekben azonos (vagy legalábbis erre a feltett ősi funkcióra visszavezethető) szerepben fordulnak elő [pl. a loc. *-*na*, a lat.-dat. *-*k*]. Ha hangalaki módosulást vagy funkcióváltást szenvedtek is el, esetleg egy-egy rokon nyelvben eltűnőben is vannak, valahol, valamilyen formában (határozókban, névutókban, igekötőkben, összetételekben stb.) — meg kell találnunk nyomaikat.⁷

Ha az említett *-t* már az uráli alapnyelvben betöltött volna valamiféle többesjel funkciót, akkor a magyarban és permiben is valamilyen formában — nyelvi reliktumként — jelentkeznie kellett volna.

⁶ Hasonlóan DÉCSY: „Für die Grundsprache kann m. E. dieses Zeichen nicht vorausgesetzt werden, da im Ungarischen wie in den permischen Sprachen jede Spur davon fehlt” (i. h. 179 és 53 jegyz.; hasonlóan 158, 189, 194 lapokon).

⁷ Ezen nézeteimet az uráli eredetűnek tekinthető képzők beható vizsgálata is igazolta.

2. Így én inkább azon nézet felé hajlok, amelyet HAKULINEN így fogalmaz meg: „*t* nominien mon. nominatiivin merkkinä palautuu ainakin ims.-lappalais-volgalaiseen yhteisaikaan.” Majd minden magyarázat nélkül így folytatja az előző mondatot: „mutta sillä ön vastineet myös obin-ugrilaisissa ja samojedikielissä asti” (SKRK.³ 82). Hasonló felfogást vall DÉCSY is, aki a finn-volgai és obi-ugor nyelvekben jelentkező *-t* többesjelet egymástól független párhuzamos nyelvi fejleményeknek tartja (l. i. m. 179 l.; 53 jegyz.).

Amellett, hogy szemléleti azonosságon alapuló párhuzamos fejlődésre⁸ a rokon nyelvek viszonylatában mindig gondolhatunk, s mint alább látni fogjuk gondolnunk is kell, meg kellene vizsgálnunk az obi-ugor — szamojéd kapcsolatok kérdését is (szam. > obi-ugor), mert nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy a szókincsbeli átvételeken kívül,⁹ morfológiai elemekben és szerkezeti egyezésekben is jelentkezik a hosszú, tartós kapcsolat emléke. (Ennek lehetőségére N. SEBESTYÉN I. és KÁLMÁN B. is utaltak szóbeli közlésükben.)¹⁰ A harmadik lehetőségre, hogy az uráli nyelvcsalád legnyugatibb és legkeletibb ágában megőrződött az ősi uráli **-t* többesjel, a magyarban és permiben más elem szorította volna ki (m. *-k*) (l. HAJDÚ: i. m. 128—9), csak abban az esetben gondolunk, ha a nyelvtörténeti vizsgálódások az obi-ugor és szamojéd többesjellel kapcsolatos fenti feltevéseket nem igazolnák, vagy ha a magyarban, illetve permiben megtalálnók a **-t* többesjel-funkciójának nyomait.

3. Ha nem volt még többesjel funkciója az alapnyelvben, akkor mi volt a **-t*? Egy ősi kollektív képző, amely alkalmas volt arra, hogy összetartozó, vagy egy helyen lakó személyek vagy tárgyak csoportját jelölje (pl. fi. *veljekset*, 'Brüder untereinander'). Majd amikor a mindhárom numerust jelölő „*numerus absolutus*” mellett külön nyelvi jellel akarták a pluralitást kifejezni, többesjel funkcióra adaptálódott. Igen meggondolkoztató megállapítást vet fel BUBRICH: „... die Pluralbildungen beruhen historisch auf den Sammelnamen (z. T. auf den Orts- od. Kollektivnamen). Die Entwicklung der Sammelnamen zu Ten der Pluralbildungen ist im allgemeinen sehr gut bekannt”.¹¹

Egy **-tt*-re visszavezethető *-t* elemmel, vagy ennek szabályos megfelelőivel ugyanis csaknem valamennyi rokon nyelvben találkozunk. Rendszerint hely- és gyűjtőnévképző funkcióban fordul elő, de megtaláljuk nagyságot, mennyiséget, mértéket jelentő főnevekben és valamivel gazdagon, bőségesen ellátottat jelentő melléknévekben is. Nem produktív képző egyetlen rokon nyelvben sem — és talán éppen ez bizonyítja azt, hogy új szerepében (többesjel) való megszilárdulása maga után vont a eredetibbnek tartható funkció

⁸ „... nem a kifejezés mód tendenciája öröklődött, hanem pontosabban: a szemléleti módja, a szemlélet közössége az, mely ezekben a kifejezésekben, ebben a kifejezésmódban öröklődött” (l. FOKOS: NyK. LXIV, 43, hasonlóan RAVILA: SUSA. LX/6, 9).

⁹ L. ezekről STEINITZ: UAJb. XXXI, 426—53; SUST. 125: 567—75; ALH. XIII, 213—23.

¹⁰ L. erre vonatkozóan KÖVESI: MNy. LXIV, 175 és 1. jegyz.

¹¹ Zur Frage nach der Herkunft der Pluralbildungen in den finnisch-ugrischen Sprachen (ÖEST. XXX, 106 kk.). Hasonló álláspontot képvisel a cser. *-βälä* névszói többesjel, a zürj. *-jan* névmási többesjel, a zürj. *-jas* és *votj.* *-jos* névszói többesjel eredetével kapcsolatban KÖVESI (MNy. III, 147 kk.; NyK. LX; 85 kk. Permi Képz. 141 kk.; 146 kk.; az utóbbiról másképpen l. RÉDEI: NyK. LXV, 374—5 irodalommal); az osztják-szamojéd, osztják és cser. *-la* többesjelre vonatkozóan pedig RAVILA (FUF. XXVII, 95 irodalommal és SUST. LX/6, 12—3).

(kollektív képző) lassú háttérbe szorulását, sőt egyes rokon nyelvekben a *-t* képző-voltán a *k* elhomályosodását is. (Pl. magyar, mordvin.).

A finnben hely- és kollektívumképzőként *-tta/-ttä* és *-tto/-ttö* alakban jelentkezik, de igen kevés köznyelvi példában: pl. *navetta* 'tehen-, marhaistálló' (< *navuta* 'marha'); *ometta* id. (< *oma* 'a magáé') (nyelvjárásokban előfordul *navetto*, *karjetto* és *ometto* alakban is). Ide vehető a *lähittä* 'láhiympäristö' (< *lähi* 'közeli'); *pihätta* '(tehen) istálló, akol' (< *piha* 'udvar, porta'); *pyhättö* 'pyhäkkö' (< *pyhä* 'szent').¹² Ugyanezt a képzőt kell keresnünk a helyneveket képző *-usta* (*-ystä*) képzőbokorban is: *alusta* 'alap, fenék' (~ *alus*, *ala*); *edusta* 'valami előtt levő hely' (< *etu* 'elő-, első') és a *-sto/-stö* gyűjtőnévképzőben; pl. *puisto* 'park, díszkert', *kirjasto* 'könyvtár', *veljestö* 'társulat, társaság' stb. (l. HAKULINEN: SKRK³ 118, 148, 151, 154 l.). Világosan kirajzolódik a **-tt* hely- és gyűjtőnévképző szerepe a permi és obi-ugor nyelvekben is, pl. zürj. *uli* 'Unterraum' (> *ul* 'al'); *velt* 'Dach, Decke' (< *vel* 'Oberseite'); (WIED.) *vyite*, *vyita*, *vyitas* 'Grenze, Mass' stb. vog. *milit* 'mélység' (< *mil* 'mély'); oszjt. *χουάτ* 'hosszúság' (< *χου* 'hosszú'); *kulát* 'vastagság' (< *ku* 'vastag') (l. KÖVESI, PermiKépz. 371—2; hasonlóan: LEHTISALO, Abl. 317—20; GYÖRKE: MNy. XXXII, 244—6).

A volgai finn nyelvekben és a szamojédban a képző ősi szerepe nehezen következtethető ki. Talán ide vehető: a cser. T. B. *lakata* 'Grube' (T); 'Niederung, Tal' (B), vö. T. *lakā* 'Grube' (LEHTISALO: i. m. 317); szam. jen. *baggota* 'Fuchsloch in der Erde' < *baggo* 'Grube' (GYÖRKE: i. m. 13; MNy. XXXIII, 246). Mint melléknévképző valamivel ellátottságot fejez ki; pl. vog. *khalt wüt* 'közepes víz' (< *khal* 'közép'); oszjt. *jenket-sanži* 'vizes hátú' (*žen'k* 'víz'). A szamojédban valamivel gazdagon, bőségesen való ellátottságot jelöl; pl. tagvi *banjtuva* 'grubenreich' (< *bánka* 'Grube'), jen. *kađero*, *kaređo* 'fischreich.' De a szamojéd melléknévekben is megtaláljuk nyomát a helynévképző szerepnek; pl. jen. *téhoti* 'entfernt' (< *teho* 'hintenhin'); *bađoti* 'äusserst' (< *bađo* 'Rand') (LEHTISALO, Abl. 319—20). Feltehetően a képző zöngésült változata található a *-dalawa* képzőbokor *-da* elemében is, amelynek szerepét HAJDÚ így jelöli: „a cselekvés szokványos helyének képzője”; pl. *nošin-s* 'rókára vadászni', *nošin d a l a w a*, *nošilawa* 'a rókavadászat helye' (ChrestSam. 50.).

A magyarban a képző eléggé ritka és funkciója is nehezen körvonalazható, de ősi hely- és gyűjtőnévképző szerepének megvannak a nyomai talán a *Σάβατοι*, a *bašyrt*, *Dentümoger*, a *ziget*, *cuesti*, *segisti* stb. szavakban (l. erről JUHÁSZ J.: MNy. XXXII, 225 kk. GYÖRKE: MNy. XXXIII, 245, BÁRCZI: TA. 162 kk. irodalommal).

4. A kollektív funkció eredetibb voltáról vallott felfogással látszólag szemben áll RAVILA azon nézete, hogy a *-t* azért nem lehet ugyanolyan gyűjtőnévképző, mint pl. a m. *-k* (< **-kk*), mert függő esetekben nem fordul elő (l. erről FUF. XXVII, 93). Ezzel szemben a következő érveket sorakoztatom fel:

1) A finnben megtaláljuk a *-t*-t a többes szám nominatívusban és accusatívusban, e mellett a többes szám II. gen. *-ten* és I. gen. *-tten*, *-den* végződéseiben is. Lehetséges ugyan, hogy a singulárisi formák analógiáját kell a *-ten-*

¹² Sőt helynevekben is találkozunk a képzővel *-tti* alakváltozatban: *Sammatti Vuokatti*, *Ihatti* (AHLQVIST: SKR. 49 és GYÖRKE, Wortb. 13).

ben keresnünk *luu* : *luun* = *luut* : *x* ; *x* = *luuden* (Agr. *ludden* l. HAKULINEN: SKRK,³ 82. és 106. jegyz.). De feltehető az is, hogy éppen a *-te(-n)* genitívus rag egy olyan ősi állapot maradványa, amelyben a *-t* elem az egész pluralisi paradigmának alapjául szolgált.¹¹ Erre mutatnának az északi észtből jelentkező *-te (-de)* ún. genitívus többől képzett határozó esetek; pl. gen. *poegade*, transl. *poegadeks*, adess. *poegadel* < *poeg* 'fiú'; ill. *hammaste*, abl. *hammastelt*, transl. *hammaste* < *hammas* 'fog' (l. RAVILA: FUF. XXVII, 71, HAKULINEN: SKRK³, 80). Ennek a *-te*-nek a déli észtből állítólag nincsen nyoma, de egyes vélemények szerint az igen sok déli nyelvjárási vonást felmutató *kodaveri* nyelvjárásban egy *-de*-re visszavezethető *-e* magánhangzós többes tőben őrződött volna meg emléke.¹²

S ha a balti finn nyelvek kialakulásával kapcsolatban ARISTE feltevése bizonyul helyesnek, hogy a finnek az északi előész t törzsekből származó hámei és suomi, valamint a karjalai törzsek keveredéséből álltak elő (l. erről HAJDÚ, Finnugor népek és nyelvek 272–3), akkor az északi észtlakok vallomásával feltétlenül számolnunk kell.

2) A kollektív képzői eredettel megmagyarázhatjuk a *-t*-nek összetartozó egységet kifejező szerepét: a) az ún., plurale tantum"-ok egy részében (pl. fi. *sakset* 'olló', *häät* 'esküvő', *housut* 'nadrág', *kasvot* 'arc', *silmälasit* 'szemüveg' stb.), amelyek mellett feltehetően a kollektivitás hangsúlyozására egyes számú állítmány áll.

b) Hasonlóan értelmezhetjük a HAJDÚ-tól említett példákat is, amelyekben a *-t*-vel jelölt plurális nominatívusi alany két vagy meghatározott mennyiségű tárgyat jelöl, „die zusammen ein Paar oder eine gewisse Einheit bilden” (l. G. KARLSSON: SUST. 125 : 199 kk.). Pl. *Laatikossa on sakset*; *Tytölle oli kehittynt notkeat sormet* stb.

c) Ebben a vonatkozásban meg kellene vizsgálni azokat a karaszjoki lapp nyelvjárásból vett példákat, amelyekben többes szám nom. mellett sing. genitívusban áll a névszói állítmány: *mānak læ jalo* 'die Kinder sind dreist', *mānak læ nu rak'kas* 'die Kinder sind so lieb' (ezekről l. RAVILA: FUF. XXVII, 100).

d) Végül úgy vélem, a kollektív képzői eredet mellett vallanak azok a cseremiszi, finn, (?) mordvin példák, amelyeket RAVILA kitűnő tanulmányában másképpen magyaráz. Pl.: a) a cseremiszi *-mat*, *-mät* toldalék, amely általában 'családi, rokoni, családtagi' stb. kapcsolat kifejezőjeként jelentkezik azon személy nevének, aki a kérdéses közösséghez tartozik. U. *ašša-mät tōlēt mõngõ* 'der Vater samt seiner Familie (oder seinen Hausgenossen) kommt nach Hause'. (További példákat l. még RAVILA: i. h. 104–5). A *-mat* elemben talán inkább a sg. 1. szem. birtokos személyragot + *-t* többesjelet kell keresnünk, pl. *kokamat* 'meine Tante samt Familie' (*koka* 'Tante'; l. DÉCSY, Einführung 194), mint RAVILA nyomán *-mā* névmástövet + determinatív szerepű *-t* 2. személyű birtokos személyragot.¹³

b) A finn *siellä oli Pekat ja Paavot* és a *hän on nähnyt Helsingit ja Pietarit* világosan mutatják a *-t* ősi kollektív képzői

¹¹ Ennek lehetőségére már egyszer TUNKALO is rámutatott (Pääpainottoman lyhyen ja pitkän i: n vaihtelusta Itämeren-suomalaisissa kielissä; Suomi V, 67–9).

¹² L. erről POSTI: FUF. XXVI, 10 kk. Az észtl. ún. *-de* plurális tőképző kérdését még alaposabban meg kellene vizsgálni, mert a kutatók véleménye még korántsem mondható egységesnek (l. TUNKALO: i. h. 66 kk.; POSTI: i. h.; RAVILA: FUF. XXVII; HAKULINEN: SKRK³ 80).

¹³ L. RAVILA: FUF. XXVII, 105.

eredetét. Érdekes, hogy RAVILA ennek lehetőségére nem utal, ugyanakkor azonban a finn és karjalai példamondatok tőle adott magyarázatok világosan kirajzolódik előttünk a *-t* említett jelentésárnyalata.¹⁴ Hasonló jelentésárnyalat figyelhető meg a zürj. *-jas*, votj. *-jos* többesjel használatában, amely szintén a kollektív funkció ősi formájára utal (l. KÖVESI, PermiKépz. 149 kk.).

c) Hogy a mordvin *alat babat* 'der Alte und die Alte', *palat sazort* 'die ältere Schwester und die jüngere Schwester'-féle konstrukciókban a *-t* a kollektív jelentésárnyalat kifejezésére szolgál-e, vagy pedig a mai mellérendelő kötőszó szerepét tölti-e be (l. RAVILA: FUF. XXVII, 107), olyan kérdés, amelyre még nem mernék határozott választ adni. BEKE példái között vannak olyanok, amelyek az előbbi lehetőséget is megengedik. Pl. *molšt pat'a · t j a l a · k s t öire · j jaguda's* 'Eine Schwester und ihr [jüngerer] Bruder gingen in den Wald in die Beeren' (SUST. LXXXIV, 228). Ilyen feltevészel korábban RAVILÁNÁL is találkozunk (FUFA. XXVI, 6), de később már az összekapcsoló szerep mellett foglal állást (FUF. XXVII, 107).

5. A *-t*-vel kapcsolatos megállapításaimat összegezve: ha a mai finnugor nyelvekben jelentkező ún. másodlagos többesjelek (cser. *-βälä*, zürj. *-jas*, votj. *-jos* stb.) eredetileg kollektívítás kifejezésére szolgáltak (akár önálló szóból, akár képzőkapcsolatokból származtak is), akkor — a SZEREBRENNYIKOV-tól „kiválasztódás törvényé”-nek nevezett principium értelmében (l. NyK. LVIII, 13)¹⁵ —, az ősi többesjelek is olyan elemekre mehetnek vissza, amelyek legalkalmasabbak a sokaság, többség jelölésére, és ezek a gyűjtőnév-képzők (l. még hasonlóképpen BUBRICH: i. h. és RAVILA: FUFA. XXVI, 2).

A finn-lp.-volgai csoport, az obi-ugor és szamojéd nyelvek a *-t*-t adaptálták erre a funkcióra,¹⁶ az obi-ugoroktól elszakadó magyarság pedig egy másik ősi elemet, amely nyomokban a finn-permi csoport nyelvéből is kimutatható (l. alább).

A *-k* többesjel

1. A magyar névszói, igei és birtokos személyragozásban jelentkező *-k* többesjelet az általános felfogás értelmében külön nyelvi fejleménynek tartják és egy ősi kollektív képzőre vezetik vissza, amelynek megfelelője megtalálható a fi. *-kko/-kkö*-ben: *koivikko* 'nyíres', *kivikko* 'kórákás', *kuusikko* 'fenyves' (l. RAVILA: FUFA. XXVI, 2; XXVII. 68). A lapp *-k* többesjellel való kapcsolata RAVILA meggyőző magyarázata alapján (l. i. h.) ma már nemcsak „bizonytalan”-nak (l. HAJDÚ: i. h. 128) tekinthető, hanem el is vethető.

Ugyanakkor azonban feltétlenül figyelmet érdemel a HAJDÚ PÉTERTŐL felvetett *finn-mordvin -k* többesjelekkel való összefüggésének kérdése

¹⁴ „*Pekka ja Paavo* bedeutet in unserem Beispiel am ehesten, dass dort sowohl *Pekka* als *Paavo* und ausserdem viele andere Ähnliche waren, oder aber, dass sich dort allerlei, weniger Angesehene, mit *Pekka* und *Paavo* vergleichbare befanden. *Helsingit ja Pietarit* bedeutet ebenso, dass der Betreffende sowohl *Helsinki* als *Petersburg* und ausserdem beliebige andere Städte gesehen hat” (RAVILA: FUF. XXVII, 106). Hasonlóan BEKE, Zur Geschichte des uralischen und indoeuropäischen Duals. Acta Antiqua V, 3 kk.

¹⁵ „Ez a törvény érvényesült a legrégebbi nyelvekben, ez érvényesül a mai nyelvekben és érvényesülni fog a jövőben is” (l. SZEREBRENNYIKOV: i. h.).

¹⁶ Itt ismét utalnom kell a párhuzamos fejlődés, vagy átvétel lehetőségére is. „Die Buntheit der Pluralzeichen, ja der Umstand, dass sie bisweilen sogar aus *Nachbarsprachen* entlehnt sind [én ritk.: KM] spricht ganz deutlich für einen nicht gefestigten Pluralgebrauch.” (RAVILA: FUFA. XXVI, 2.)

(l. BUNy. 128). Az említett egyezésekhez én még hozzávennem a permii nyelvek birtokos és igei személyragjaiban feltett (?) *-k* elemet és a *tremjugáni osztják* többes szám 1. és 2. személyű (*-awγ* és *-taγ*) igei személyragok *-γ* elemét.¹⁷

1) A közkeletű felfogás szerint egy ősi *-k* elemmel találkozunk a finn többes szám 1. 2. és 3. személyű személyes névmásokban: **-me(k)*, **-te(k)* **he(k)*, valamint az ezekre visszavezethető többes számú birtokos személyragokban és az igeragozás tb. 1. és 2. személyében. Ennek ma már a köznyelvben csak egy véghehezetben (*-k >*'), ill. a szuffixális fokváltakozásban maradt meg a nyoma, de megvan egyes finn nyelvjárásokban (l. HAKULINEN: SKRK³, 82–3), és a lappban: *-mek*, *-dek*, *-sek* (*ak'kumek*, *ak'kudek*, *ak'kosek* 'nagyanyánk, nagyanyátok, nagyanyjuk'; ITKONEN: LpChr. 46.).

2) A volgai-finn nyelvek közül megtaláljuk az erzá mordvin birtokos személyragozás többes számában (pl. *ťsoramok*, *ťsorank* < *ťsorantk*, *ťsorast* [*sk*] 'fiúnk, fiatok, fiuk'; PAASONEN, MdChr. 05). Hogy a cseremiszi és permii nyelvek többes birtokos és igei személyragjaiban jelentkező végmagánhangzók mennyiben tekinthetők egy ősi *-k* nyomainak,¹⁸ olyan kérdés, amelyre csak a kérdéses nyelvek személyes névmásainak, valamint a járulékelemek véghangzóinak történeti vizsgálata után adhatunk csak minden vonatkozásban kielégítő választ. Mint már a fentiekben szó volt róla, az alapszemélyes névmásainak duális és plurális alakjait mind ez ideig nem sikerült rekonstruálni.¹⁹ Ezért ütköznek nehézségbe a személyes névmásokra visszavezethető személyragok rekonstruálási kísérletei az obi-ugor nyelvekben is. Itt is találunk a birtokos és igei személyragozás többes szám 1. és 2. személyében egy *-w*, *-u* elemet a vogulban és északi osztjákban és egy *-oχ*, ill. *-ōχ* végződést a keleti osztjákban (vachi és tremjugáni).

Régebben MUNKÁCSI nyomán (Budenz Album 280) SZINNYEI is többes képzőt keresett a kérdéses elemekben, egy **-k* ~ **-γ* gyenge fokának folytatóit (NyH.³ 108, NyH.⁴ 99, NyH.⁵ 101). LIMOLA a személyragok eredetét tisztázatlannak („unklar”) ítéli (SUST. 127 : 226–7), HAJDÚ PÉTER a régebbi — MUNKÁCSI—SZINNYEI-féle magyarázatot tartja lehetségesnek (BUNy. 129, jegyzet).

2. A balti finn, lapp, mordvin, obi-ugor és (?) permii személyragokban található *-k* elemek láttán csakugyan fel tennünk egy ősi **-k* morféma meglétét a finnugor alapszavakban.

Ez az elem — éppen úgy, mint a *-t* — kollektív képző lehetett, amelynek eredetileg az volt a funkciója, hogy a személyes névmásokhoz járulva kifejezze az *én*, *te*, *ő* és a 'hozzám, hozzád, hozzá tartozók' kollektíváját. Itt utalnék a

¹⁷ Ennek lehetőségéről l. HAJDÚ (BUNy. 129, jegyzet).

¹⁸ L. erről MUNKÁCSI, Budenz Album 279 kk., a permii nyelvekre vonatkozóan — WICHMANN egyetemi előadásaira hivatkozva — UOTILA (Kons. 132), valamint LYTKIN (Isztorieszkaja Grammatika 86–87). A *-k* elemnek a cseremiszi és permii nyelvben való előfordulására vonatkozóan régebben határozottan tagadó álláspontot foglalt el SZINNYEI (NyK. XLV, 287–8).

¹⁹ A rokon nyelvek személyes névmásainak singulárisi ragozására vonatkozóan is nagyon kevés biztos megállapítást tehetünk (a problémáról l. RAVILA: SUST. XCVIII, 311). — A zürj.—votj. plurális 1. és 2. szem. személyes névmásokban (*mi*, *ti*) régebben egy **i* többesjelet kerestek (l. erről UOTILA: NyK, L, 466 irodalommal). De *ő* is csak annyit tud leszögezni, hogy az **i* nem volt meg a permii nyelvekben, de egy ősi **t* (**d*) elemet sem tehetünk fel semmiképpen az említett alakokban. Vö. még SZINNYEI i. h.

komi-permják nyelvjárás *méjez* 'wir', *téjez* 'ihr' (l. GENETZ: SUSA. XV/1, 52), valamint a fi. *mei-*, *tei-* alakjára, amelyekkel kapcsolatban UOTILA (NyK. L. 466—7) így nyilatkozik „Allerdings sind 'wir' nicht mehrere 'ich' und 'ihr' nicht mehrere 'du', aber, wie MUNKÁCSI: KSz. XVIII, 126—7 Note anführt, ist der Pluralbegriff hier kollektivisch 'wir' = ich mit anderen (wie) ich' (vgl. LEWY: KSz. XVII, 210).²⁰

Azt, hogy a *-k* képzőnek, amely a magyarban főleg elhomályosult ún. „deminutív” származékokban fordul elő (*torok, farkok, fészek*) valamikor gyűjtőnévképző funkciója is volt, a rokon nyelveken kívül a magyarból vett adatok is igazolják. A rokon nyelvekben a képzőnek deminutív funkciója mellett más jelentései (jelentésárnyalatai) is kimutathatók, s ezért BÁRCZI azon megállapításának kell helyt adnunk, amely a képző szerepét így körvonalazza: „Alapjelentésében, úgy látszik, korán általános volt a kicsinyítő árnyalat, s ebből vagy inkább az ezt megelőző bizonytalan jelentéstartalomból fejlődhetek a valamihez tartozó (pl. *fék*) és más jelentésárnyalatok (pl. *balog*)”²¹ (TA. 151—2). Az ún. „deminutív” elnevezés nem egészen kielégítő voltáról és e gyűjtőnévbe belesűríthető számos más jelentéstani csoportról igen sokszor írtak (pl. RAVILA: Vir. 1945: 150; FOKOS: FUF. XXX, 176; TAULI: FUF. XXXII, 218—9; KÖVESI, PermiKépz. 160, 413), de mind ez ideig az ősi képzők eredeti funkciójául a „deminutív” szerepet tekintették. Holott hely- és gyűjtőnévképző szerepben, vagy valamivel bírót, valamivel gazdagon ellátottat (ellátottságot), valamihez tartozót stb. jelölő funkciókban csaknem valamennyi ősi képzővel találkozunk a rokon nyelvekben.²²

A különféle jelentések, jelentésárnyalatok kialakulásában és megszilárdulásában igen nagy szerep jutott az alapszó jelentésének (alapszó-besugárzás) és a képzett szó mondatbeli helyzetének (beszédhelyzet). Az a bizonytalan jelentéstartalom — amelyre BÁRCZI is utal — nem lehetett más, mint két fogalom összetartozásának a kifejezése.²³ A kicsinyítő képzői szerep is feltehetően azért tapadt a *-k*-hoz — valamint a többi ősinek tartható képzőhöz is —, mert minden képzett szó a kéttagú alapszóhoz viszonyítva expresszívebbnek érződött (l. erre vonatkozóan FOKOS: i. h. 175).

3. Az említett összefüggést, összetartozást jelölő ősi jelentésárnyalat világosan kirajzolódik a *-k* rokon nyelvi használatában.

Pl. a) lpN. *suonák* 'Strick aus Sehnen' (< *suodná* 'Sehne'); lpL. *nuör'tak* 'einer der nordwärts wohnt (< *nuörehtha* 'Norden') [l. vmhez, vhová tartozó!]' A nyugati lappban helynevekben is előfordul (l. LEHTISALO, Abl. 359).

b) A finnségi nyelvekben is igen változatos alakokban és funkciókban jelentkezik. Deminutív, nom. possessoris, adj. dem. képzőként rendszerint *-kka/-kkä* alakban fordul elő; pl. *penikka* 'kis kutya'; nyj. *lahdukka* 'kis öböl'

²⁰ Hasonlóan beszél a *-k*-nak névmásalakban jelentkező szerepéről BUBRICH (ÖEST. XXX, 108) „Man darf annehmen, dass die *k*- und *i*-haltigen Pluralsuffixe als gemeinsam entwickeltes finnisch-ugrisches Gut kaum die Grenzen der Pronomina überschritten. In diesem engen Rahmen konnten sie aber keine eigentliche Pluralsuffixe sein... der Unterschied zwischen »ich« und »wir« u. dgl. konnte lexikalischer Natur sein” [vö. még a zürj. *-jan*, *-jas* (votj. *-jos*) többes jelekkel kapcsolatban KÖVESI: Permi Képz. 141 kk. és 151].

²¹ A *balog* szóról másképpen KÖVESI: Nyelvt.Ért. 219—20.

²² L. pl. a permi *-j*, *-l*, *-n* stb. képzőkkel és rokon nyelvi megfelelőikkel kapcsolatban mondottakat KÖVESI (Permi. Képz. 157 kk. 208 kk. 271 kk. 413).

²³ Vö. FOKOS: FUF. XXX, 175—176.

(< *lahti* 'öböl'); *kalvacka* 'sápadt, halvány' (*kalpea* id.), de előfordul cs a l á d- és helynevekben is (pl. *Köönikkä, Meinikkala, Reinikka, Kierikkala* stb.); példákat l. még LEHTISALO: i. m. 360; HAKULINEN: SKRK.³ 108–9; NISSLÄ: Vir. 1951: 364–5). Hasonló funkciókban jelentkezik a *-kko/-kkö* alakváltozat is, azzal a különbséggel, hogy ez még hely- és gyűjtőnévképző szerepben is igen elterjedt. Pl. helynévképzőként: *aavikko* 'rónaság, sivatag, nyílt víz' (< *ava* 'sík, nyílt, tágas' stb.); *ranniko* 'partvidék' (< *ranta* 'part'); nyj. *esikko* 'előszoba' (< *ete*-); gyűjtőnévképzői szerepben: *haavikko* 'nyárfaliget' (< *haapa*); *kivikko* 'kórákás'; *männikkö* 'fenyves' (< *mänty*). L. HAKULINEN: SKRK.³ 108–9; 131–2.²⁴

c) A volgai és permi nyelvekben főleg deminutív vagy elhomályosodott deminutív származékokat képez, azonban a képzőmonográfiák adataiból a kollektív jelentésáryalatra is következtethetünk. Pl. cser. KB. *lanžarik* 'Fetzen, Lumpen' (< *lanžara* 'zerfasert') [NB. nom. possessoris képző funkció!]; B. *kumdu:k* 'Breite' (< *kumda* 'breit'); KB. *laks'a:ka* 'Tal, Niederung' (~ KB. *laksâ* 'Grube, Vertiefung in der Erde, im Holz'; WICHMANN: SUSA. XXX/6: 10 kk.). A permi nyelvekből esetleg ide vehetjük azokat a példákat, amelyekben a *-k*-nak CASTRÉN (EGrS. 35) augmentatív jelentésáryalatot tulajdonít; pl. *aika* 'Schwiegervater, Gatte' (< *ai* 'Vater, Mann'); (WIED.) *murka*, votj. (MUNK.) *mere, muri* 'gelte Kuh' ~ fi. *marras* 'kuollut, kuolemaisillaan oleva'. (E kategóriáról és a hozzátapadó jelentésekről l. még KÖVESI, PermiKépz. 165 kk.)

d) Ugyancsak nehezen lehetne csak deminutív gyűjtőnéven összefoglalni az obi-ugor nyelvekben található *-k* elemű képzések jelentésfunkcióit. Találunk közöttük: kollektív jelentésű főneveket; pl. vog. FK. P. stb. *talk* 'Gipfel, Spitze, Ende, oberer Lauf des Flusses' (vö. osztj. K. *taj* 'Gipfel, Kopf, Spitze'); osztj. (KARJ.) DN. *pělak* 'Hälfte' (~ m. *fél*); helyneveket: (KANN.) VS. *ialka* 'der Untere' (~ T. *iaa-t* 'unten'); nom. possessorisokat: (MUNK.) KL. *kělpěŋ koqtäk-pŋ* 'véres kezű fiú' (< *koqt* 'kéz'); nom. possessorisokat: P. *kwăněx kwäl* 'külső ház' (< *kwän* 'ki'). Még középfokjel szerepben is találkozunk a képzővel: pl. T. *mušux* 'kisebb' (< *muš* 'kicsi'), *viškė kašat* 'a legkisebb öcs' (< *viš* 'kicsi')²⁵ (l. LEHTISALO, Abl. 366, 375).

4. Ezek után — úgy vélem — a magyarban jelentkező *-k* képzős származékokat sem lehet egyértelműen a „deminutív” képzések igen szűknek bizonyuló kategóriájába beleerőszakolni, mert ahogy erre D. BARTHA K. is rámutat „ősi szétágazó bizonytalan jelentéstartalmában” a kicsinyítésen kívül „volt

²⁴ HAKULINEN az eddigi felfogásnak megfelelően a deminutív szerepet tartja elsődlegesnek. Ebből fejlődött volna ki a helynévképző szerep, majd az utóbbiból a gyűjtőnévképző funkció: pl. „*kivikko* 'paikka, jossa on kiviä, kiviryhmä, kiviraunio'jne.” (i. m. 132). Hasonlóan képzeli a fejlődést HAJDÚ P. is (BUNY. 128). Tudvalevőleg azonban a nom. possessoris funkcióból is kialakulhatott a hely- és gyűjtőnévképző szerep: pl. *nádas* < *nádas rét*, vagy a permi *-d* hasonló funkcióváltásával kapcsolatban KÖVESI (Permi Képz. 78–9). A valamivel gazdagon, bőségesen ellátottságot kifejező szerephez hozzá tapadhatott az augmentatív áryalat: m. *pujók, szemök, szájk;* észt *koivakkas* 'grosser, hässlicher Schenkel' (< *koiv* 'Schenkel') (LEHTISALO, Abl. 362).

²⁵ Meg kell jegyezmem, hogy ugyanilyen funkciókban jelentkezik a *-k* megfelelője a szamojédben is — még a középfokjel funkciót is beleszámítva (l. LEHTISALO, Abl. 377). Ez ismét a két nyelvcsoport közötti szorosabb kapcsolatra és ezen alapuló párhuzamos fejlődésre vagy átvételre utalhat.

a valamihez tartozás kifejezése is' (*fék*), s egyéb nehezen meghatározható jelentésárnyalatok (Szóképz.² 106). S így az a bizonyos hely- és gyűjtőnévképző szerep, amely a fi. *-kko/-kkö-*-re jellemző, és amely HAJDÚ P. szerint „a többesjellel alakulásnak . . . fontos állomása” (BUNy. 128), gyér nyomokban a magyarból is kimutatható. Ilyeneknek tekinthetők pl. a következő földrajzi nevek: (1055) *fuk* 'Siófok'; 'egy tó lefolyása, egy nagyobb vízből kiinduló kisebb, érszerű víz' (TA. 14).²⁶ Ugyancsak a Tihanyi Alapítólevélben találkozunk két másik *-k* képzős földrajzi névvel — de nem denominális, hanem — feltehetően — deverbális származékokként. Az egyik a *turku* 'Török v. Törek pusztá' (< *tör*) eredetileg 'törmelék, törés, omlás' jelentésű szó (I. TA. 16—7), a másik a *munorau kereku*, *monarau kerekw* név *kereku* eleme, amely egy fgr. eredetű *ker-*igetőnek származéka. Az itt jelentkező 'erdő' jelentése feltehetően 'nagy, az egész szemhatár egy körbehajló ívét befogó erdő' szerkezetből tapadt a *kerek* szóhoz (vö. TA. 31—2, valamint a *Somkerék* 'som erdő' nevet; BÁRCZI: Szókincs.² 150). Vö. továbbá *Tursoc* (Anon. 35, 37): 1366: ad unum truncum . . . *zyltursuk*. Anonymusnál a *törzsök* szó 'erdő' jelentésben szerepel. Az utóbbi adat megmagyarázza, milyen erdőről van szó Anonymusnál. A *törzsök* megfelelője a latin oklevélben *truncus* vagyis 'tuskó'. Tehát a *silva Tursoc* (valamint a *Thursekfew* helynév előtagja) 'tuskóból álló letarolt erdőt' jelentett (vö. GYÖRFFY: MNy. XLVII, 48). Ez is jó példa arra, hogy a *-k* képzős szó bizonyos jelzős kapcsolatban állva (*fatuskós*, *fatuskókból*, *rönkökből álló erdő*) hogyan vált tapadás útján 'erdő' jelentésű hely- ill. gyűjtőnévvé, és ezen jelentése hogyan sugárzódhatott bele a *-k* elembe (I. *kerek!*). Hogy a *Györök* és *Györk* szavakkal kapcsolatos földrajzi nevekben a *Georgius* > *György* személynév *-k* képzős deminutívumát kell-e keresnünk (I. MELICH: MNy X, 150), vagy egy *gyűr*, *györ*, *gyüre*, *györe* 'kisebb talaj-kiemelkedés' jelentésű térszínformanév *-k* képzős származékát, mint a *Gyürke*, *Györke* helynevekben (I. HEFTY: Nyr. XL, 207), olyan kérdés, amelyekre csak az összes *-k* képzős földrajzi nevek számbavétele és értelmezése után adhatunk választ.

Ebben a vonatkozásban még — véleményem szerint — mondanivalójuk lesz a térszínformák elnevezéseinek, valamint az ezekből alakult helyneveknek is. Ezek általában *-ák*, *-ék*, *-ek* végű alakban jelentkeznek. Pl. az ismeretlen alapszóból képzett *árnyék* (OkI Sz. *Arnykmal*); ?*Hork* (OkI Sz. *hwrk*) 'angustiae locorum'; *méllék* (OkI Sz. *Sarkmellyk*); *meredek* 'hirtelen lejtő hegy- v. árokoldal' (NySz. 'declivitas'; Hó az *meredekenn* alavetnek út); *szakadék* 'olyan hely, ahol a föld egy része beszakadt' (OkI Sz. *Zakadak* 'völgy elnevezése') vagy 'hegyektől összeszorított meredek völgy' (Zala m.); *szurdok*, *szurdék* stb. 'két hegy között húzódó szűk völgy v. mély út' (OkI Sz. ad *aquam zorduc*) ~ *szoros*, *szorít*, *szor-* tövének származéka (SzófSz.).²⁸

De nincs még tisztázva, az elhomályosult köznyelvi származékokban jelentkező *-k* képző funkciója sem. (Egyértelműen a deminutív képzésekhez sorolni őket nem lehet.) A *fészek* és a *torok* *-k* eleme jelentéstöbbletet nem a *do t t* alapszava jelentéséhez, a *farok*, *fék* 'farhoz, főhöz' tartozót jelenthetett, a *-k*-nak *n o m. p o s s e s s i* képző funkciója van.²⁹ Az *ének* és *lélek* *-k*

²⁶ A szó eredete és ősi jelentése még nem tekinthető tisztázottnak (MSzFE. 211—2, MNyTESz. 941).

²⁸ Példákat I. HEFTY GY. ANDOR: A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben 155, 206, 259 300; D. BARTHA K., Szóképzés 71—2.

²⁹ Az utóbbinak a *jő* ~ *fej* szóval való egyeztetését az MSzFE. azért nem fogadja el, mert a *-k* kicsinyítő képző a valamivel 'ellátottság' kifejezésére nem használatos.

eleme sem fejez ki kicsinyítést, hanem — véleményem szerint — azt a bizonyos kollektivitást, amelyet a magyarból is ki lehet mutatni. Az *ének* (vö. fi. *ääni* 'hang') hangok sokaságából keletkezett 'hangzatot' jelent, nem 'hangocskát'. A *lélek* pedig — ismerve a primitív népek elképzeléseit a lélekről — eredetileg 'gőzből, párából álló — konkrét — dolgot' jelenthetett (vö. vog. *lal, lili* 'lélegzet' ~ fi. *lölyl* 'pára, gőz'). Ezért mondjuk ma is a halál beálltakor: *k i l e h e l t e a l e l k é t*; (állattal kapcsolatban) *kiadta páráját*.

5. Amint látjuk tehát, nincs akadálya, hogy a m. *-k* többesjelben egy ősi kollektív értelemben is használt képzőnek a többesi funkcióra való adaptálását lássuk. A m. *-k* és a fentebb említett névmási, ill. személyragokban jelentkező *-k* (azaz **-k > -' > ø*) elem egybetartozásának hangtani akadályait [a m. *-k < *-kk-ra* utal, a finn-permi-ben található véghehez, illetve hanghiány **-k-ra*] az egyeztetés alapjául szolgáló funkcionális azonosság mellett nem tekintjük jelentőseknek. Ti.:

1) A finnugor szóbelseji geminált zárhangok kérdésében még nem egyéses a kutatók álláspontja,³⁰ így az ősi formánsok alapnyelvi alakját illetően is vannak véleménykülönbségek (l. pl. a loc *-t *-t*-ből vagy **-tt*-ből való eredetere vonatkozó véleményeket KÖVESI: NyK. LXVIII, 228). Ha HAJDÚ P.-hez csatlakozva csupán bizonyos fonetikai helyzetben és főleg deskriptív-onomatopóetikus szavakban jelentkező allofónoknak tekintjük a geminált zárhangokat, és a kötött morfémákban való jelentkezését is a fonetikai helyzetnek tulajdonítjuk (morfémahatáron fordulnak elő; l. BUNY. 45), vagy más tényezőnek (asszimiláció, szuffixum halmozás), akkor a hangalaki különbség nem jelent különösebb problémát.³¹

2) Lehetségesnek kell tartanunk, hogy az alapnyelvi előzmény csupán **-k* lehetett. Erre mutatnának a fi. *me, te, he* névmások mellett a *meikäläiset, teikäläiset, heikäläiset* továbbképzések, amelyeket BUBRICH a *-k* kollektív jelentésárnyalatára hoz fel példának (meikäläiset 'die unsrigen, die unserem Orte od. unserem Kollektiv gehörenden'; i. m. 103) és a feltett permi és obiugor megfelelőik. Az említett alakok mellett a finnben a *-k* gyöngye foka is jelentkezik a *täällä < *täyällä, siellä < *siyällä* határozókban. Ezek *-ka (-kä ~ -a)-ä* eleméről HAKULINEN annyit mond „Mahdollisesti alkuaan sama kuin lativinen *-k* suffiksi” (SKRK.³ 108). Kérdés, hogy ez az elem hogyan kapcsolható a **-kk-ra* mutató kollektív képzőhöz és a m. *-k* többesjelhez.

Az ősi ragok és képzők egy részének genetikai összetartozása és névmási elemekből keletkezett lokális jelentésű szuffixumokra való visszavezetése igen elterjedt nézet a finnugor nyelvtudományban — de az indoeuropeisztikában is. Magam is e felfogás híve vagyok, különösen a funkcionális *an le g t e r h e l t e b b* (rag, jel, képző funkcióban egyaránt használt) szuffixumok esetében.³² A *-k* képző vonatkozásában is el tudom képzelni a névmási eredetet (vö. *kuka, ken*; m. *ki, ho-l*). Egy *k* kezdetű névmásból egyfelől rag

³⁰ L. STEINITZ: CIFU II, 502 kk. és DÉCSY, Der gegenwärtige Stand der finnougri-schen Lautforschung (Mitteilungen des Societas Uralo-Altaica Heft 2, 54–56) csak rövid szóbelseji mássalhangzókat tesznek fel az alapnyelvre vonatkozóan. LAKÓ (A magyar hangállomány finnugor elemei 34–6, 39–40), ITKONEN (UAJb. XXXIV, 192) és KÁLMÁN B. (MNY. LXI, 386) a gemináták létezésében nem kételkednek.

³¹ Vö. m. *rea ~ rokon; ré-viül ~ rejt ~ rekken* [*< k!*]; *öt* ~ fi. *viite* [*< *t!*] stb.

³² De igazat adok ITKONENnek (UAJb. XXXIV, 210) és HAJDÚ PÉTERnek (BUNY. 94) abban, hogy az urali képzők nem *k i z á r ó l a g* névmási eredetűek. Kialakulásukban nagy szerep jutott az adaptációnak, szekréciónak is.

(lativus rag), másfelől bizonyos helyet vagy másodlagosan a helyhez tartozó, helyen lakó kollektívát jelölő képző lett. Erre mutat a képzőnek névmásokban, az ezekből lett személyragokban való előfordulása, valamint a fi. *meikäläiset*, *teikäläiset* stb. alakokban való jelentkezése. Ez az ősi **-k* még az alapnyelv bizonyos periódusában kollektív szerepéből átértékelődött névmások többes számának jelölőjévé, ahogy erre BUBRICH is rámutat (i. m. 108). Tekintettel arra, hogy így ősi hely- és gyűjtőnévképző szerepében elhomályosodott, az említett funkciók felélesztésére és erősítésére a *-k* képzőbokrait kezdték használni (ezek képzők halmozásával, vagy nyomatékosító elemekkel való kapcsolódásból álltak elő az alapnyelv egy későbbi periódusában); vö. **-mp*, **-nt*, **-nk*, **-kt*, **-sk* stb.

3) Ilyen képzőbokor (**-kk*) jelentkezik valamennyi rokon nyelvben, egyrészt expresszív jelentésű származékokban (a hangalak függvényeként), másrészt a régi hely- és gyűjtőnévképző szerep erősítéséül. És ez vált többesjellé a magyarban az obi-ugoroktól való elkülönülés után.

*

A két urálinak tartott többesjellel (*-t*, *-k*) kapcsolatos megállapításaimat az alábbiakban összegezhetem.

1. Az alapnyelv korai szakaszában még nem alakult ki a numerusok kötött morfémákkal való jelölése. Feltehetően mennyiséget jelentő szavak és számnevek (*kevés*, *sok*, *néhány*, *kettő*, *három* stb.) szolgáltak a duális és plurális jelölésére az ún. „numerus absolutus” mellett.

2. A numerus jelek — jelen esetben a többesjelek — feltehetően az alapnyelv késői szakaszában, vagy egyes nyelvek (nyelvcsoportok) külön életében alakultak ki. Eredetileg kollektív képző szerepet betöltő elemek voltak, és később értékelődtek át többesjellé.

3. A finn—volgai—lapp csoport a *-t*-t adaptálta erre a szerepre (**-t* v. **-tt*). Ugyanezt a többesjelet találjuk meg az obi-ugor és szamojéd nyelvekben. De ezekkel kapcsolatban gondolhatunk a párhuzamos fejlődés vagy az átvétel lehetőségére is [szam. > obi-ugor]. A középső csoport — permi és magyar — nyelvéből a *-t* ugyanis nem mutatható ki.

4. A magyar *-k* többesjel egy ősi **-kk* kollektív képzőbokra megy vissza, amely egyelemű, ősi alakjában (**-k*) megtalálható a finnségi nyelvek névmásaiban, határozószavaiban és személyragjaiban. Esetleg a permi és obi-ugor személyragok tb. 1. és 2. személyében is.

A. KÖVESI MAGDA

Über die Pluralzeichen der uralischen Grundsprache

Eine Rekonstruktion des Sprachzustandes der uralischen Periode wird durch zahlreiche Faktoren erschwert. Erstens dadurch, daß es uns noch nicht gelungen ist, eine samojedische Grundsprache zu erschließen, mit welcher die finnisch-ugrische Grundsprache zu vergleichen wäre. Zweitens dadurch, daß selbst das uralische Zeitalter mehrere Perioden (eine Anfangs-, eine mittlere und eine Endperiode) hatte, und die Möglichkeiten dieser Periodisierung dürfen bei der Untersuchung der auf die Grundsprache zurückzuführenden grammatischen Kategorien und morphologischen Mittel nicht außer Acht gelassen werden. Es ist nämlich möglich, daß einige Glieder des für uralisch deklarierten Phonemsystems oder einige Morphemklassen nur in der Endperiode des uralischen Zeitalters oder sogar in der Periode nach der Auflösung sich in der Sprache einiger, in einem Block lebender finnisch-ugrischer Völker oder Völkergruppen ausgestaltet haben, oder aber wurden sie auf eine Rolle adaptiert, die von ihrer früheren, ursprünglichen Funktion abwich. Auch die heute bereits ziemlich verbreitete Anschauung ist bestreitbar, nach welcher alle grammatischen Kategorien schon in dem uralischen Zeitalter durch ihre speziellen formalen Exponenten vertreten worden wären.

Nach der Ansicht des Verfassers dürfte sich zum Beispiel die Bezeichnung der Numeri durch gebundene Morpheme in den früheren Perioden der Grundsprache noch nicht ausgestaltet haben. Es sei anzunehmen, daß nur Wörter, die irgendein Maß oder eine Menge bedeuteten, oder Zahlwörter (also Wörter mit der Bedeutung etwa: 'wenig', 'viel', 'einige', 'zwei', 'drei' usw.) neben dem sogenannten „*numerus absolutus*“ zur Bezeichnung des Duals und des Plurals dienten.

Die Ausgestaltung der Numeruszeichen — so die der in der Abhandlung erörterten Pluralzeichen (*-*t*, *-*k*) ist der späten Periode der Grundsprache, das heißt vielleicht noch mehr dem Einzelleben der verschiedenen Sprachen (Sprachgruppen) zuzuschreiben. Ursprünglich waren diese Zeichen als Kollektivbildungssuffixe (darunter auch das des Ortes) gebräuchlich oder sie trugen Funktionen, welche auf die vorigen zurückgeleitet werden können (Suffixe des nom. possessoris, nom. augmentativum, nom. affluentiae). Später wurden sie zu Pluralzeichen umgewertet.

Die finnisch—wolgaisch—lappische Gruppe adaptierte das Suffix *-t* (<*-*tt*) zu dieser Rolle (fi. *navetta* 'Kuhstall' < *nauta* 'Vieh'; Ortsnamen: *Sammatti*, *Ihatti* usw.; syrj. *ult* 'Unterraum' < *ul* 'unter-, der untere Teil'; wog. *mitit* 'Tiefe' < *mit* 'tief' usw.). Dasselbe Pluralzeichen ist auch in den ob-ugrischen und den samojedischen Sprachen zu finden. Doch können wir in einigen Fällen auch an die Möglichkeit einer parallelen Entwicklung oder einer Übernahme (Samojedisch > Ob-ugrisch) denken. In den Sprachen der mittleren finnisch-ugrischen Gruppe (Permisch, Ungarisch) kann nämlich das Auftreten des Pluralzeichens *-t* nicht einmal in seinen Spuren nachgewiesen werden.

Auch das ungarische Pluralzeichen geht auf eine ursprüngliche Kollektivsuffixverbindung *-*kk* zurück (~ fi. *rannikko* 'Ufergegend' < *ranta* 'Ufer'; *kivikko* 'Steinhaufen'; tscher. KB. *laksaka* 'Tal, Niederung' < KB. *laksô* 'Grube, Vertiefung in der Erde'; wog. *talk* 'Gipfel, Spitze, Ende, oberer Lauf eines Flusses'; ung. *turku* '„Rüttstroh-Ansiedlung“', *monarau kerekw* usw.). Und das steht mit jener Endung *-*k* — beziehungsweise mit ihren Variationen (\emptyset , γ , χ usw.) — in Beziehung, welche in den Pronomina, Adverbien, und außerdem in den Personalendungen der 1. und 2. Person anderer verwandten Sprachen (lp., mordw., fi., perm., ob-ugr.) erscheinen und auf eine ursprünglichere, aus einem Element bestehende Form des Suffixes deuten.

MAGDA A. KÖVES

A nemek megkülönböztetése a nyenyec névadásban

1. A nemek megkülönböztetése az egyedi személynevekben éppen úgy lehetséges, mint az egyedek csoportjainak, azaz a kisebb-nagyobb közösségeknek az összefoglaló megnevezéseiben (család- és nemzetség-, vagy pl. olykor törzsnevekben). A nemzetség- és családnevek persze öröklődnek, a címbe „névadás” kifejezést tehát igen tág értelemben használjuk.

Ehelyütt voltaképpen a nyenyec nemzetségneveknek a nőkre vonatkozó alakjairól szándékozom elmondani véleményemet, ezt megelőzően azonban érdemes néhány szót szólni a nemek megkülönböztetéséről a nyenyec személynevekben.

2. A nyenyec személynevekről N. M. TERESCSENKO írt összefoglaló tájékoztatást *Собственные имена людей у ненцев* címen (Вопросы финно-угорского языкознания, вып. 3., 1965 : 62—71). Ebből egyértelműen kiderül, hogy a nyenyeczek között régebben az egyelemű névadás volt általános (napjainkban ugyanis az orosz provenienciájú többelemes névrendszer a hivatalosan rögzített és terjesztett). A TERESCSENKO által tárgyalt eredeti nyenyec nevek többsége — benyomásunk szerint — ragadványnévszerű. Jellemzőjük, hogy köznévi jelentésük van, s zömükből női név is létrehozható akképp, hogy a 'nő, asszony' jelentésű *ne* szóval jelzős kapcsolatba kerülnek: a *sata* 'erős' köznévből alakult férfinév *Sata*, női párja *Sata-ne*; *jäle* 'nap, fény': > férfinév *Jäle*, női név *Jäle-ne*; *serako* 'fehér, ősz': > férfinév *Serako*, női név *Serako-ne* stb.¹

Terescsenko anyagából helytelen lenne arra következtetni, hogy az egyelemű személynevek női alakjai általánosan a *ne* szóval komponálva alakulnak. Ilyen általánosítás legfeljebb a ragadványnévszerű (ún. „beszélő”) nevekkel kapcsolatban latolgatható, egyáltalán nem vonatkozik azonban az egyedi nevek legrégebbi rétegére. Érdemes ezért a nyenyec névadásról más források alapján is tájékozódni.

Az egyelemű nevek régi rendszeréről hírt adott P. S. PALLAS „Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs” című művének 3. kötetében (StPetersburg 1776). Pallas közlése expedíciója egyik tagjának, V. F. ZUJEVnek helyszíni tapasztalatain és leírásain alapul, s ezért a továbbiakban nem Pallas i. m.-ra, hanem Zujev kéziratára hivatkozunk, melyet 1947-ben

¹ A *ne* utótag alkalmazására persze nincsen szükség akkor, ha a ragadványnév jelentésénél fogva csak nőre vonatkozhat. TERESCSENKO pl. (i. m. 63) női névként említi a *P'iribte*, *Xadako* alakokat. Ha ezek csakugyan nevek — névvoltuk ugyanis kétségbe vonható —, akkor itt valóban fölösleges lenne a *ne* szócska, hiszen a *piribte* jelentése 'hajadon, leány', a *xadako* szóé pedig 'anyó'.

adtak ki «Материалы по этнографии Сибири XVIII века, 1771—1772» címen, G. D. VERBOV gondozásában. E régi tudósítás szerint a nyenyec gyermekek születésükkor nem kapnak azonnal nevet: 5 éves koruk után kezdik őket ún. „gyermeknevekkel” szólítani, s ezeket kb. 15 éves korukig viselik. Ekkor adják a szülők gyermekeiknek igazi, felnőtt nevüket, vagy valamely régebben elhalt ős után (I. T. LEHTISALO, Entwurf einer Mythologie der Juraksamojeden, MSFOU 53, 1924 : 143), vagy pedig egy-egy feltűnő testi, ill. lelki tulajdonság alapján. Ezt a névadási szokást más szerzők is megerősítik, hozzátéve, hogy a név nemcsak az ember tulajdonságain, hanem születésének körülményein is alapulhat. Ezzel összefüggésben nyomban érezhetővé válik a szamojéd névtani kutatásoknak az a hiányossága, hogy a voltaképpeni személynév és a ragadványnév közötti határt meg sem kísérelték megvonni. A két névtípus különbségeit definiálni mi sem akarjuk, legszembeötlőbb eltéréseiket ideiglenes jelleggel mégis az alábbi 3 pontban összegezhetjük:

(i) a ragadvány- és ragadványszerű nevek közszói származása, alak szerkezeti sajátosságai és jelentése egyaránt világosan érzékelhető, míg a voltaképpeni személynévek eredeti jelentése, kapcsolata ma is élő közszavakkal a homályba vész, sőt gyakran még morfológiai felépítésük sem világos;

(ii) az eredeti (valódi) névkészlet használatát különböző tilalmak (névtabu, névmágia) korlátozzák, a ragadványszerű nevek azonban szabadabban használhatók, következésképpen nagyobb a gyakoriságuk is;

(iii) gyaníthatólag különbség lehet a valódi és a ragadványszerű nevek információs (identifikáló) értékében is: előbbieké bizonyosan nagyobb, mint az utóbbiaké.

E sajátosságok közül a második pontban említett tilalmak némileg bővebb részletezést érdemelnek. A névhasználat szabályai szerint pl. nem szabad kimondani a jelenlevők nevét, a fiatalok sem szólíthatják nevükön az idősebbeket, de a névtilalom a házastársakra is kiterjedt: a férj és a feleség egymást a *xāsawa* 'ember', *wesako* 'öreg', ill. *ne* 'asszony', *puxucé* 'öregasszony' megszólítással illetik. Hasonlóképpen a rokonok is a megfelelő rokonsági terminussal szólta egymáshoz.²

Efféle tilalmakkal függhet össze ZUJEVnak az az észrevétele, hogy a nőknek egész életükben nincsen nevük (i. m. 66, l. még Pallas nyomán BERRÁR J., Női neveink 1400-ig, MNyTK. 80. sz., 1952 : 61—62). E híradással kapcsolatban Verbov cáfolattal él: a nőknek minden bizonnyal volt nevük a XVIII. században is, de ezek használatát a névtabu szűk körre korlátozta, s ennek folytán a női nevek rendszere a kívülről jött idegen előtt szükségképpen nem tárulhatott föl (i. m. 95. l., 58. jegyz.).

Az egyelemű nevekről kirajzolódó képet sok fontos és lényeges információval egészíti ki L. V. HOMICSnak a nyenyecokról írt kitűnő etnológiai monográfiája, amelynek a házasságról és a családról szóló fejezetében rövid, tömör beszámolót találunk a személynévekről, részben a szerző saját tapasztalatai alapján is.

HOMICS a Szibériában lakó nyenyecnek névviseléséről azt mondja, hogy e területen valamennyi felnőtt nyenyecnek megvan a maga egyelemű neve, az erdei nyenyeczek között a fiatakorúaknak is, s ezeknek az egyelemű nyenyec neveknek semmiféle jelentésük nincsen. A Pur folyó alsó folyásának vidékén ő maga is tekintélyes (kb. 390 tételt tartalmazó) névanyagot gyűjtött, s ebből

² E tilalmakra I. Verbov megjegyzéseit V. F. ZUJEV i. m. 94. l., 51. sz. jegyzetében. A „szent” nevek tilalmáról Lehtisalo ír, i. m. 144.

mutatványként közöl is néhányat. Külön listán mutatja be a férfi, külön listán a női neveket. Pl.:

férfi	női
<i>xadejka</i>	<i>ñekli</i>
<i>lut</i>	<i>salta</i>
<i>jantoku</i>	<i>pukoćaku</i>
<i>xabaj</i>	<i>pujme</i>
<i>jamboñi</i>	<i>okku</i> stb.

A puri kerület névanyaga — HOMICS tapasztalata szerint — feltűnően változatos: a 390 személynév közül alig egy pár ismétlődött, s legfeljebb kétszer-háromszor (I. V. L. HOMICS, *Ненцы*, 1966 : 182). Ebből arra kell következtetnünk, hogy a nyenyec valódi személynevek identifikáló értéke rendkívül magas lehet. Ezt a megállapítást alátámasztják egyébként a LEHTISALO nyelvjárási szótárának forgatása közben szerzett benyomások, ti. ebben a munkában is bőven találkoznunk nehezen v. egyáltalán nem etimologizálható nyenyec személynevekkel, csaknem mindig pusztán egy-egy nyelvjárásból adatolva (zömük ezeknek is férfinév, akadnak azonban köztük női nevek is).

HOMICS és LEHTISALO anyagából is egyértelműen nyilvánvalóvá lesz tehát, hogy az érezhetően közszói eredetű, ill. kapcsolatú beszélő nevek (ragadvány- és ragadványszerű nevek) mellett a rejtettebb rétegekből felszínre hozható a régi, egyelemű, valódi egyedi nevek ugyancsak terjedelmes korpusza is, melynek fő jellemzőit az alábbiakban látom:

(i) nehezen, vagy egyáltalán nem etimologizálhatók, azaz közszói kapcsolatuk nincsen;

(ii) használatukat sokféle tilalom, óvó rendszabály a társadalmon belül is leszűkíti, a külső szemlélő elől pedig valósággal elrejtji;

(iii) állományuk nemzetségek szerint kötött;

(iv) identifikáló értékük rendkívül magas.

Ami pedig a nemek szerinti elkülönülést illeti, azt tapasztaljuk, hogy míg a ragadványszerű nevek női formái általában a *ñe* szócskával mint szerkezeti utótaggal való komponálás révén alakulnak, addig a valódi egyedi személynevek csoportjában a férfi és a női névkészlet mindenféle formai megkülönböztető elem (képző, végződés, utótag) nélkül határozottan elkülöníthető egymástól. A helyzet tehát a régibb magyar vagy finn névadáshoz hasonlatos. Semmi nyoma nincsen annak, hogy a női és férfi nevek közötti különbségtétel fő eszköze a nevek képzőinek eltérése lenne (miképp a tunguzban, vö. G. M. VASZILJEVICS, *Эвенки*, 1969. : 171, vagy pl. — BEREZKI GÁBÓR szóbeli tájékoztatása szerint — a cseremiszbén).

A nemek megkülönböztetése ekképp a nyenyec egyedi személynevekben morfológiai-grammatikai kötöttségektől mentes. A férfi/női névanyag kizárólag lexikális (a ragadványszerű neveknél lexikális, szemantikai és szintaktikai) konvenciók szerint határolódik el egymástól.

3. Az egyedek csoportjaira vonatkozó névanyagban, mindenekelőtt a nemzetségnevekben azonban a nőkre vonatkozó alakok végződése eltér a nevek (férfiakra utaló) főalakjától.

A nyenyec nemzetségneveknek ezt a sajátosságát már századunk első

harmadában T. LEHTISALO észrevette és megörökítette észrevételét 1956-ban kiadott Juraksamojedisches Wörterbuch-jának a nemzetségneveket tárgyaló szócikkeiben (láthatólag M. Jadnje nevű informátora szolgáltatott neki erre vonatkozólag 1928. évi pótlólagos gyűjtése során bőséges adalékokat), először azonban N. M. TERESCSENKO próbálta magyarázni ezt a jelenséget „A nyenyec nemzetségnevekről” szóló előadásában az 1958. évi budapesti Névtudományi Konferencián (I. Névtudományi vizsgálatok, Bp. 1960 : 106–115), bár e szokatlan női névhasználatot és ezzel kapcsolatos magyarázatát rövidebben már 1956-ban említette «Материалы и исследования по языку ненцев» című könyve 204–205. lapján.

TERESCSENKO megállapítása szerint főleg a keleti nyelvjárásterületek lakói, s talán közülük is legkövetkezetesebben a jamaliak különböztetik meg a nemzetségnevek férfit és nőt jelölő alakjait: pl. a *pando* nemzetségnév nőkre utaló alakja *pandoj*?. A női alakokról morfológiai szempontból két fontos észrevétele van. Az első szerint e formák nazalizálható hangszalagzárhangra végződnek, s ezért nyelvtani szerkezetükre nézve egyes szám genitívusi alakoknak minősíti őket (Névtudományi vizsgálatok 113). Másik állítása ugyancsak megfontolandó: e szerint a női alakok jelentős részében mutakozó *-j* elem azzal az elhomályosult melléknévképzővel azonos, amely a *pi-j* 'éji' (< : *pi*), *sira-j* 'téli' (< : *sira*), *wesa-j* 'öreg' (< : *wesa-ko*) stb. szavakban is jelentkezik (i. h.). Más szóval tehát a nőnek a nemzetséghez tartozását két elem is kifejezné a néven: egy melléknévképző és a SgGen ragja. Utóbbit ezek szerint az indokolná, hogy az előbbi funkciója elhomályosult. A dolgoknak elébe vágva azonban már itt utalunk arra, hogy ezzel az értelmezéssel nem lehet egyetérteni. Amint azt ui. az alábbiakban kifejtjük, a *-j* funkciója világos (habár nem melléknévi), a szóvégi hangszalagzárhang pedig még elavult genitívus ragnak sem tekinthető.

3.1. TERESCSENKO két alapvető tétele közül először a másodikkal foglalkozunk: a nőkre vonatkozó nemzetségnevek *-j* eleme valóban lehetne melléknévképző. Mi nem annak tartjuk. Mielőtt azonban ezzel kapcsolatban bármit is mondanánk, kiindulásul le kell szögeznünk, hogy ez az elem nem a rendelkezésre álló adatok jelentős részében mutatható ki, ahogyan TERESCSENKO véli, hanem *v a l a m e n n y i b e n*. Mert ahol nem is konstatáljuk ezt a *-j* elemet a maga anyagi valóságában, virtuálisan ott is jelen van a nemzetségnevek női formáiban. Állításunk a nemzetségnevek analízisén alapul. Ezek ugyanis négy csoportra oszthatók a szerint, hogyan alakul „feminin” alakjuk.³

1. csoport³:

főalak

xūde?
lexe
weli ~ *we?li*
wenka
nāšeda
xordeta

nőialak

xūdej? ~ Taz *xūdej* [!]
lexej?
weldej? ~ *we?li*?
wenkej? (2., 4.)
nāšedej? (2.)
xordetej? (2., 4.)

³ A nyelvjárási rövidítés nélkül közölt alakok nagyrészt LEHTISALO szótárából vett jamali, kisebb részben TERESCSENKO szótárából származó normalizált BZ adatok.

	<i>ηokadeta</i>	<i>ηokadetej</i> ? (4.)
	<i>sero teta</i>	<i>sero tetaj</i> ? (4.)
	<i>pujko</i>	<i>pujkoj</i> ? (3.)
	<i>jār</i> ?	<i>jāroj</i> ?
	<i>nāc</i>	<i>nācoj</i> ?
	<i>te</i> ?	<i>te</i> ?
	<i>mā</i> ?	<i>mādoj</i> ? (2.)
	<i>ηāder</i> ?	<i>ηāderoj</i> ? (2.)
Taz	<i>pāk</i>	<i>pākoj</i> [!] (2.)
keleti erdei (P)	<i>diwšī</i>	<i>diwšij</i>
nyugati erdei	<i>peak</i>	<i>peakoj</i>
	<i>jixūšī</i>	<i>jixūšej</i>
	<i>ηāxanī</i>	<i>ηāxanej</i>
	<i>nīcu</i>	<i>nīcu</i>
	<i>wenkae</i>	<i>wiηnej</i>
	<i>ηāejwaseätae</i>	<i>ηāejwašij</i>

Ebben a csoportban tehát a magánhangzóra végződő nevekhez *-j*(?) járul, ahol a *-j* minden nyelvjárásra kötelező elem, a *-?* azonban sem az erdei nyenyecben, sem a legkeletibb tundrai nyelvjárásokban nem mutatkozik.⁴ A szóvégi magánhangzó ennek során vagy változatlanul megmarad, vagy *i*, *a* ~ *e* váltakozás szemtanúi vagyunk. A mássalhangzóra végződő tövekben a *-C + -j* → *-C + o + j* formában valósul meg.⁵

2. csoport:

<i>wānojta</i>	<i>wānojtī</i> ? (4.)
<i>ηāšeda</i>	<i>ηāšedī</i> ? (1.)
<i>wi</i> ?	<i>wi</i> ?
<i>ilka</i>	<i>ilki</i> ?
<i>wenka</i>	<i>wenki</i> ? (1., 4.)
<i>loxorta</i>	<i>loxortī</i> ?
<i>xor teta</i>	<i>xor tetī</i> ? (1., 4.)
<i>xūninta</i>	<i>xūninti</i> ?
<i>pirirka</i>	<i>pirirki</i> ?
<i>tāšeda</i>	<i>tāšedī</i> ?
<i>tešeda</i>	<i>tešedī</i> ?
<i>tūšeda</i>	<i>tūšedī</i> ?
<i>pedara</i> ?	<i>pedara</i> ?
<i>xāsawa</i>	<i>xāsawi</i> ?
<i>marēnte</i>	<i>marēntī</i> ?
<i>xorale</i>	<i>xorali</i> ? (3.)
<i>xuŋkle</i>	<i>xuŋkli</i> ?
<i>tībiče</i>	<i>tībiči</i> ? (4.)
<i>jāw</i> ?	<i>jāwi</i> ?
<i>tisije</i>	<i>tisiji</i> ?
<i>jādne</i>	<i>jādni</i> ?
<i>sābi</i>	<i>sābi</i> ?
<i>xarūci</i>	<i>xarūci</i> ? (3.)
<i>jeseŋki</i>	<i>jeseŋki</i> ? (4.)

⁴ Illik persze megjegyeznünk, hogy tazi nyelvjárasi nemzetségnévre alig akad példa, a tajmiri nyelvjárásból pedig egyáltalán nincsen.

⁵ A nemzetségnévnek nazalizálható *-?*-ra végződő fő alakja azonban úgy viselkedik, mintha magánhangzós végű lenne (l. *xūd'e*?).

<i>nādan̄ki</i>	<i>nādan̄ki?</i>
<i>teṁā?</i>	<i>teṁādi?</i> (1.)
<i>pāsā?</i>	<i>pāsādi?</i>
<i>ṁāder?</i>	<i>ṁāderi?</i> (1.)
<i>lār?</i>	<i>lāri?</i>
<i>tor</i>	<i>tori?</i>
<i>laptanter</i>	<i>laptanteri?</i> (4.)
<i>salenter</i>	<i>salenteri?</i> (4.)
<i>wenokan</i>	<i>wenokani?</i>
<i>jawonkad</i>	<i>jawonkadī?</i> (4.)
<i>jabtik</i>	<i>jabtikī?</i> (4.)
<i>pāk</i>	<i>pāki?</i> (1.)
<i>ṁēṁan̄k</i>	<i>ṁēṁan̄ki?</i>
<i>lodkow</i>	<i>lodkowi?</i>
<i>tālejow</i>	<i>tālejowi?</i>
<i>ṁijwaj</i>	<i>ṁijwaj?</i> ~ <i>ṁijwi?</i>
<i>poron̄kuj</i>	<i>poron̄kuj?</i> (4.)
<i>šuxuṁej</i> ~ <i>šuxuṁi</i>	<i>šuxuṁej?</i>
<i>šādej</i>	<i>šādej?</i> ~ <i>šādeji?</i>
<i>nāruj</i>	<i>nāruj?</i> ~ <i>nāruji?</i>
<i>labcuj</i>	<i>labcuj?</i> ~ <i>labcuji?</i>
<i>xetan̄sej</i>	<i>xetan̄seji?</i>
<i>šoxoj</i>	<i>šoxoji?</i>
<i>wāj</i>	<i>wāji?</i>

Itt (és a következőkben) már csak tundrai nyenyec adataink vannak: a *pāk* és *wenka* erdei nyenyec megfelelőiből itélve ott csak az 1. csoportban vázolt „feminin” képzési mód használatos.

A 2. csoportba tartozó nemzetségevek női alakjainak képzési sajátosságait az alábbi formulákba foglalhatjuk:

(i) $-C + -j? \rightarrow -C + i?$, s e folyamatban a $-C$ jobbra változatlan, de szórványosan előfordulhat a $-C \rightarrow -\acute{C}$ -palatalizálódás. Megjegyzendő azonban, hogy ha $-C = -?$ vagy $-j$, akkor bizonyos kiegészítő szabályok alkalmazandókn

(a) Ha $-C = -?$, akkor ez jellegének (környezetének) megfelelőe: kétféle módon viselkedik.

(aa) $-r? + -j? \rightarrow -ri?$ (l. *lār?*),

(aaa) $-V? + -j? \rightarrow -Vdi?$ (l. *pāsā?*).

(b) Ha $-C = -j$, akkor a „feminin” alak $-j?$ kitevőjével való kapcsolódása során:

(bb) $-j + -j? \rightarrow -j?$, vagy (tetszőlegesen)

(bbb) $-j + -j? \rightarrow -ji?$ (l. *nāruj*), ill. (1 példában)

$-j + -j? \rightarrow -i?$ (l. *ṁijwaj*).

(ii) $-V + j? \rightarrow -i?$, s itt $-V = a, e, i$.

3. csoport:

<i>pujku</i>	<i>pujkoji?</i> (1.)
<i>tajbari</i>	<i>tajbariji?</i>
<i>tasū? xarūci</i>	<i>tasū? xarūciji?</i> (2.)
<i>ṁanun̄ karūci</i>	<i>ṁanun̄ karūciji?</i> (4.)

<i>ḡābce</i>	<i>ḡābceji?</i>
<i>ḡuḡuce</i>	<i>ḡuḡuceji?</i>
<i>xorale</i>	<i>xoraliji?</i> (2.)
<i>maḡice</i>	<i>maḡiceji?</i>
<i>ḡeḡaḡk wara</i>	<i>ḡeḡaḡk waraji?</i>
<i>toxox</i>	<i>toxoxiji?</i>

Az ide tartozó néhány szó valaha *-j* végű lehetett (mint pl. *suxuḡi* → *suxuḡej*), s ez magyarázza a női formákban a *-ji?* morfémává önállósulását. Az utolsó példától eltekintve tehát így összegezhethetjük e csoport vizsgálatából adódó tapasztalatainkat:

¹ $-V + -j? \rightarrow -V + -ji?$, amennyiben $-V < *-Vj$.

4. csoport:

<i>jabtonḡe</i>	<i>jabtoj?</i>
<i>ḡanunḡkarūci</i>	<i>ḡanoj?</i> (3.)
<i>poronḡkuj</i>	<i>pori?</i> (2.)
<i>tibiḡe</i>	<i>tibej?</i> (2.)
<i>salenter</i>	<i>salej?</i> (2.)
<i>wenka</i>	<i>weni?</i> (1., 2.)
<i>serodeta</i>	<i>seroj?</i> (1.)
<i>ḡokadeta</i>	<i>ḡokaj?</i> , <i>ḡoki?</i> (1.)
<i>wānoḡta</i>	<i>wānoj?</i> (2.)
<i>labtander</i>	<i>labtej?</i> (2.)
<i>xordeta</i>	<i>xorej?</i> (1., 2.)
<i>jesenki</i>	<i>jesi?</i> (2.)
<i>jabliḡk</i>	<i>jabliḡj?</i> (2.)
<i>jawonḡkad</i>	<i>jawi?</i> ~ <i>jawoj?</i> (2.)
<i>ladukej</i>	<i>laduj?</i>

Itt a nőkre vonatkozó formák a fő alak becéző-játékos lerövidülése és e csonkult formáknak az 1. vagy 2. csoport végződése szerinti kialakítása révén jöttek létre.

A négy csoport képzési sajátosságait bemutató példáink azt is szemléltetik, hogy a legtöbb nemzetségnév női alakja 2–3-féle módon is választható (a női alakok utáni zárójelben levő számok arra a csoportra utalnak, amelyben a név másfajta női formáját is idézzük). Ez a négy típus végső soron azt a közös sajátosságot mutatja, hogy végződésükből a *-j* morféma morfonológiailag kielemezhető (ez a megállapítás a többitől leginkább eltérő szócsonkításos, 4. csoportra is vonatkozik).

3.11. Feltevésünk szerint tehát a nemzetségnevek női alakjainak konstans eleme a *-j*, mely bizonyos körülmények között a megelőző szóvégi magánhangzóval egyesülve *-i*-t eredményez, ill. közvetlenül a szóvégi mássalhangzó utáni helyzetben *-i* formájában is megvalósulhat. Mindezekben az *-i* hangokban a *-j* morféma virtuálisan bennfoglaltatik. Ezt az állításunkat alátámasztja számos nyenyec morfonematikai alternáció, melynek során különböző *-j* kitevős grammatikai kategóriákban $-C + -j \rightarrow -i$, ill. $-V + -j \rightarrow -i$ realizációt tapasztalunk. Példaként említünk néhányat.

(i) Acc Pl: $-V + -j \rightarrow -i$:

NomSg	AccPl
<i>jāke</i> 'füst'	<i>jāki</i>
<i>ḡuda</i> 'kéz'	<i>ḡuḡi</i>
<i>ḡārka</i> 'nagy'	<i>ḡārki</i>
<i>xāle</i> 'hal'	<i>xāli</i>
<i>ḡumbaje</i> 'mutatóujj'	<i>ḡumbaji</i>

(ii) A determinatív igeragozásban a többes számú tárgy *-j* jele tővégi *-a* után gyakran viselkedik ehhez hasonló módon: *padā* 'ő ír' — *padā-da* 'ő írja' — *padī-da* 'ő írja azokat' (← *padā* + *-j* + *-da*, vö. *madā-j-da* 'ő vágta azokat').

(iii) A reflexív igeragozásban is jelentkezik *-i* formában a reflexív *-j* morféma a többeli *-a*-val fuzionálva: *māsā-s* 'mosakszik' (inf.) — *māsi-w?* 'mosakszom', *māsi-n* 'mosakszol', *māsi-?* 'mosakszik' (vö. *torē-s* 'kiált' — *torē-j-uw?* stb.).

(iv) A *-j* melléknévképző szintúgy megvalósulhat *-i* értékben: *wesa-j* 'alt' — *mañ wesi-w* 'mein Alter' (Wb. 68a); *wār* 'Rand' + *-j* → *wāri* 'am Rand, ganz aussen befindlich' (Wb. 53a); *tor-i* 'a *tor* nemzetséghez tartozó' (Wb. 517b.).

(v) Potenciális deminutív **-j* képzőt sejthetünk egyes nyelvjárási alakokban: Jam *ḡin sārmi* 'Eule', vö. *ḡin sārma* id. (Wb. 381b); T₅ *lūsi* 'Russe', vö. Jam. *lūca* id. (Wb. 230b) stb.

A fenti analógiák ismeretében bizvást megállapodhatunk abban, hogy a nemzetségnevek női alakjainak állandó jellegű suffixuma a *-j* morféma. Egészítsük ki e megállapítást még azzal is, hogy ez a *-j* női alakképző a nemzetségnevekről egy-egy népnévre is áttért: *ḡisma* 'zürjén' — *ḡismi?* 'zürjén nő', *lūca* 'orosz' — *lūce?* 'orosz nő'. Helytelen lenne azonban ebből arra következtetni, hogy ezekben az esetekben a nyelvtani nem kifejezésére utaló törekvést keressünk.

3.12. Mi hát a női nemzetségnevekben jelentkező *-j* morféma voltaképeni funkciója, eredeti szerepköre? TERESCSENKO magyarázatának formai akadálya — láttuk — nincsen, így melléknévképzőnek is felfoghatnánk ezt az elemet, mégis talán megnyugtatóbb álláspontnak látszik, ha e nemzetségneveket *becéző-megszólító formák* től eredeztetjük. A nyenyecben ugyanis nem ritka a szóvég érzelmi telítettségű megnyújtása. Leginkább a legnagyobb szonoritású *j* és *w*, valamint az ugyancsak hosszan nyújtható *ḡ* (ill. *ḡ* + V) jelentkezik ilyen szerepben több-kevesebb szabályszerűséggel a rokonságnevekben. Pl. *ḡāceki-jej* 'heda, Kinder', *xādekāe-j* 'heda, Grossmutter', *nāw-ej* 'hé, barátom!', *wesoko-w* 'halló, öreg!', *ḡe-ḡāe* 'heda, Frau', *ḡe-ḡāe-j-?* 'heda, Frauen' stb. (l. HAJDÚ, ChrSam. 36–37). Az efféle becéző árnyalatot sem nélkülöző megszólító formákat (vö. főleg a 4. csoport szócsonkításos becéző alakjait), persze nem lenne indokolt nyelvtanilag vocativusnak nevezni. Emocionális tartalmú megszólító alakok ezek és valószínűleg a távolabb levő személyt hívó, messzehangzó, soká kitartott, erős hangú kiáltásokban keletkeztek. Erre utalnak a megszólító formákban alkalmazott hangok képzési és akusztikai sajátosságai és a konkrét tapasztalat is, melyre elegendő lesz e szótári adatokat idéznünk: Jam. *ḡāce-i* 'Vater! (wenn man von fern ruft)' ~ T₆ *āce-j* id. (Wb. 20b); Jam *xādake-i* 'heda, Grossmutter' (Wb. 176a).

E *j* végű megszólító formának a női nemzetségnevekben való elterjedését segítette a patrilineáris nemzetségi szervezet, ill. a személynév kiejtését gátoló tilalmak rendszere. A nők megszólítása a névtabu következtében valamely rokonságnévvel történhetett, vagy pedig — férjes asszonyoknál — a nemzetségnevekre való utalással. A házassági szokások következtében ui. (vö. HOMICS, i. m. 156—158), pl. a *wānojta* nemzetség férfi tagjainak feleségei a *nađer*, *ηokateta*, *nāruj* és más nemzetségek tagjai eredetileg, s a tilos személynév alkalmazását könnyen el lehet kerülni, ha a *wānojta* vagy egyéb nemzetségi kötelékben élő asszonyokat eredeti nemzetségneveikön szólítják meg. Ez lehet oka a megszólító alakok elterjedésének a nőkre utaló nemzetségnevekben.

3.2. Visszatérve most TERESCSENKO első számú tételére, amellyel genitívusi ragnak minősíti a női nemzetségnevek szóvégi hangszalagzárhangját, az róla a benyomásunk, hogy e vélekedés egyetlen észrevételen alapul, azon ti., hogy e glottis-zárhangok arra alkalmas környezetben nazálisokkal változhatnak a gyors beszédben.

A GenSg -*?* ragja a tundrai nyenyecben valóban nazalizálható, de ezen kívül még egy sereg nazalizálható szóvégi glottis-zárhang fordul elő e nyelvben, amelyeket nem tartunk, nem is tarthatunk azonosnak a genitívus -*?* ragjával (pl. különböző Px-ek, Vx-ek, határozószók végső elemeként stb.).

Véleményem szerint nem szükséges a nemzetségnevek végső -*?* elemét sem a GenSg ragjának tartani pusztán azért, mert az nazális alternációjú. Sőt, tüzetesebb vizsgálat éppen a genitívusi magyarázattal ellentétben levő jelenségeket mutat ki. Vegyük számba ezeket sorjában.

3.21. A GenSg ragja (tundrai -*?* < *-*n*) a keleti erdei nyenyec nyelvjárásokban (Pur, Agan) -*η* alakban konzerválódott (l. HAJDÚ: ALH. 7 : 266, UAJb. 31 : 117). Ha a női nemzetségnevek végén jelentkező (tundrai) -*?* csakugyan a genitívus ragja lenne, akkor a keleti erdei nyelvjárásokban a megfelelő női nemzetségnevek várhatólag -*η* végűek lennének. Ezzel szemben a várt genitívusi ragnak semmi nyoma nincsen a P *dīwši* nemzetségnév (Wb. 124b) nőkre vonatkozó *dīwši-j* formájában. (A nyugati erdei nyenyec nyelvjárások vallomása ebből a szempontból érdektelen, mert ott a genitívus ragja teljesen lekopott.)

A -*?* végű női alakok az esetek nagy részében alanyi vagy jelöletlen tárgyi szerepkörben dokumentálhatók, ami összeegyeztethetetlen lenne a hangszalag-zárhang föltételezett genitívusi funkciójával. Pl. *ne nādanķi?* *ηacenaneki?* 'die Frau aus der Sippe *nādanķi* dürfte warten' (Wb. 311b); *neŋi wele?* *sokam?* *sedā* 'eine Frau aus der Sippe *weli* nähte einen Sowik' (Wb. 62a); *maŋ puxūcāmi?* *ne loxorli?* *ηuli?* *xajenķūw* 'mein Weib, die *loxorta*-Frau verlasse ich ganz' (Wb. 228b) stb.⁶

Végül nagyon lényeges adaléokra kell hivatkozni: a női nemzetségnév esetragos és igésített alakban is előfordul. LEHTISALO szótárából került elő pl. a *wānojta* nemzetségnév női alakjának, a *wānojti?*-nak AccPl-ban álló formája: *wānojtiŋi* (Wb. 54b).⁷ A szövegekben nem egyszer AccSg-ragos

⁶ Vö. azonban: *suxūne nīneka neŋeŋ wāj?* *nā?* *tū?* *nīsaxam?* 'Suxūne bátyám *wāj* nemzetségbeli feleségével együtt megjött' (ChrSam 88), ahol a *nā?* névutó előtt a *wāj* nemzetségnév genitívusban áll. Az ilyen szerkezet ritkább, és nem is magyarázza a női nemzetségnevek glottis-zárhangját.

⁷ Az AccPl megformálása itt a *neneč?* > *nenečije* ~ *nenečiji* mintát követi (ChrSam 40).

alakokkal találkozunk, pl. a *xūninta* és *pīrīrka* nemzetségnevek női alakjaival kapcsolatban: *ne xūnintim?* | *nedani?* *menkūw* 'Das *xūninta*-Weib | nehme ich zu meinem Weibe' (MSFOu. 90 : 583); *nem pīrīrkim?* | *ηuli?* *xāηankūw* 'Das *pīrīrka*-Weib führe ich gänzlich fort' (uo. 584) stb. A *jār?* nemzetségnev női *jāroj?* alakjából származik inverzióval ez az igésített képződmény: *jāroj-damš-īnu?* 'ich war ja eine *jār?*-Frau' (uo. 583), ahol a női nemzetségnévhez Vxl (-dm) + Prät (š) + nyomósító elem járul. A *jāroj?*, *xūninti?* tehát csak alapalakok lehetnek, s így ezek az adatok arra figyelmeztetnek, hogy TERES-CSENKO nézetét legfeljebb azzal a módosítással latolgathatnánk, lehet-e a női nemzetségnevek szóvégi -? hangja a GenSg elhomályosult, feledésbe merült végződése? E glottis-zárhangnak elhomályosult genitívusként való értelmezése is feltételezné, hogy az valaha eleven birtokos ragként került a női nemzetségnevek végére. Ezzel a lehetőséggel persze érdemlegesen csak olyan névadási rendszerben lehet számolni, ahol kételemű nevek révén valósul meg az egyén identifikálása úgy, hogy az első elem (családnév, nemzetségnev) genitívus raggal ellátott szó. Ilyen névtípusok az észti *Koogeste Jaan* vagy pl. a *Kalda Jūri* (I. A. RAUN—A. SAARESTE, Introduction to the Estonian Linguistics, Wiesbaden 1965, 51). Ilyen névalakulatra azonban a nyenyecből nem tudok példát. Kételemű nevek ugyan itt is előfordulnak — feltehetőleg másodlagos fejlemények az egyelemű nevekhez képest —, de bennük a nemzetségnev utótagként szokott előfordulni: *sāmpa lapsuj* 'ein junger Schamane', *āna ηanoj* 'ein Weib mittleren Alters', *nekoče xoral'i?* 'ein junges Mädchen', *munu xūd'ej* 'ein junges Mädchen' stb. (I. Wb. CII—CIV)., s ez a sorrendezés eleve kizárja a nemzetségnev genitívusát. Szórványosan ugyan fordított nemzetségnev + személynév elrendezésű kételemű nevekre is idézhetnénk példát (*wela xaki*, *jād'ne turci*, *tīb'ice nemli*: MSFOu. 90 : 542, 472), itt azonban a nemzetségnev egyszerűen nominális jelző és semmi egyéb (I. N. SEBESTYÉN IRÉN: NyK 59 : 62).

Egyszóval nem találunk a nyenyecben olyan két- vagy többelemű nevet, amely a nemzetségnev genitívusával lenne megkonstruálva. Ha ilyen lenne, akkor is a többes genitívusi ragos nemzetségnevet várnánk és azt nemcsak a női, hanem a férfi nevek alkotó elemeként is lehetne alkalmazni. Azaz: a női nemzetségnevekben mutatkozó -? hangnak a genitívusi magyarázatával nem sokra megyünk.

3.22. Mi másképp próbáljuk indokolni ezt a -? elemet. Abból indulunk ki, hogy LEHTISALONÁL a „Vocativ”-nak minősített megszólító rokoaságnevekben is gyakori a szóvégi glottis-zárhang: T *xādakej?* 'heda, Grossmutter' (Wb. 222b), U *acékijej?* 'heda, Kinder' (uo. 12a), O *jāwmāl jirimej?*, *japtik xäesej?* 'He, mein Grossvater vom Oberlauf des Ob, he, *japtik xäese*' (MSFOu. 90 : 538), U-C *pūxū?* '(Voc) Alte!' (Wb. 357b), O, T, Szej *ηāce?* '(Vocat) Vater!' (uo. 20b), U *nebe?*, O *newke?* '(Vocat) Mutter!' (uo. 321b), O *jirike?* 'heda, Grossvater' (uo. 129b), OP *jepta?*, Szej *jepto?* ~ *jebtow?* 'armer Kleiner!' (MSFOu. 90: 482, Wb. 114a) stb.

E megszólító formák a képzésük kiindulópontjául szolgáló bázisoktól (vö. *xāda-ke* 'Grossmutter', *ηāceki* 'Kind', *jiri* 'Grossvater', *puxu* 'Alte', *ηāce* 'Vater', *nebe* ~ *newke* 'Mutter', *jepta* 'lieber') abban térnek el, hogy szóvégi magánhangzójuk a -? előtt megnyúlik, sőt legtöbbször egy nagy szonoritású és a magánhangzókhöz hasonlóan nyújtható *j* vagy *w* (vagy *η*) elemmel is kiegészül. A hosszan kitartott (rendszerint nagy hangerejű kiáltásból vagy

éneklésből a mindennapi beszédbe is áterjedt) megszólító formák jellegét a szóvégén a hangszalagok nagy nyomású, intenzív összepréselődése és ennek folytán a zöngé lökészerűen bekövetkező gyors elhalása még karakterisztikusabbá teszi. A hirtelen beálló pillanatnyi csönd élesen elhatárolja a megszólító hangszekvenciát a konkrét beszéd folyamatán belül, s ez a kontraszt a közlés alapvető funkciói közül a jel felhívó tulajdonságát állítja előtérbe. Más nyelvekben ez rendszerint pusztán a hanglejtésformák különbözőségeiben nyilvánul meg, itt azonban a jellevő figyelmének csaknem erőszakos felkeltése a tét, s ennek megvalósítása során az appellatív funkciót kidomborító fonetikai tényezők morfonematizálódtak, s ekképp konkrét alaki kifejező eszközök keltek életre. Lényegében tehát a női nemzetségnevek $-j(?)$, $-i?$ végződését megszólító formákból származtatjuk, ahol a $-?$ elem delimitatív szerepe a $-j$ appellatív értékét még jobban kiemeli.

3.3. Mind a $-j$, mind a $-?$ eredetét tekintve a figyelem felkeltését szolgáló inetimologikus elem, mindkettő a megszólító funkcióval való tartós kapcsolata révén morfonematizálódott.

Ebben a folyamatban a $-j$ elem részben a $*j$ deminutív képzővel való alaki konvergencia miatt, részben a bázisokból (rokonság-, ill. nemzetségnevek!) besugárzó szemantikai jegyek hatására egyfajta becéző árnyalatra is szert tett. A $-?$ azonban pusztán egy fonetikai jelenség realizációjaképpen jött létre, s megszilárdulásában szerepe volt annak a ténynek, hogy ez a hang a nyenyecben fonéma értékű. Ennek ellenére a $-?$ mégsem állandó eleme a női nemzetségnevek végződéseinek: megvan a tundrai nyelvjáróterületnek azon a nagy részén, ahol a speciális női alakok használatosak (Bolsaja Zemplja, Urál- és Jamal-vidék), a legkeletibb tundrai nyelvjárásokban azonban (Taz—Jeniszej vidéke) — úgy látszik — elhagyható, és nincsen meg az erdei nyenyecben. Érdekes mármost — s ez magyarázatul is szolgál az elmondottakra —, hogy a nyenyec nyelvterületen egészen hasonló megosztás szerint van meg, ill. hiányzik a $-?$ három fontos grammatikai morféma végén:

	tundrai		tundrai	erdei
	BZ	Jam	Jen-Tajm	
VxlSgIndet	$-m?$	$-dm?$	$-dm$	$-tm$
AccSg	$-m?$		$-m$	$-m$
DatSg	$-n?/-t?$		$-n/-t$	$-n/-t$

Más grammatikai morfémák végén azonban a $-?$ nemcsak valamennyi tundrai nyelvjárásban, hanem az erdei nyelvjárásokban is megőrződik (l. HAJDÓ, ChrSam. összehasonlító táblázatait 154—159). E feltűnő jelenség okát abban láthatjuk, hogy míg az utóbbi csoportban a $-?$ -nek etimológiai előzménye van (valamilyen mássalhangzó hajdani létének emlékét őrzi), addig az Acc, Dat ragjában és a VxlSg-ban a $-?$ inetimologikus. Ha a $-?$ nem lenne önálló fonémája a nyenyecnek, akkor az Acc, Dat és VxlSg $-m?$, $-n?$ végzódéseiben voltaképpen nem is kellene két fonéma kapcsolatát látnunk, hanem a szóvégi $-m$, $-n$ hangok ejtési sajáttságaként, glottalizációnak, a szupraglottális (ejektív) képzés megnyilvánulásainak tarthatnánk őket (l. N. S. TRUBETZKOJ, Grundzüge 139—140; N. CHOMSKY—M. HALLE, The sound pattern of English 315, 323). A rekurzív korreláció (l. TRUBETZKOJ, i. h.) meglétével a nyenyecben

ilyenformán nem szükséges számolnunk, de elképzelhetőnek látszik, hogy ez a korreláció a glottis-zárhangok önálló fonémává válását megelőzően esetleg jellemezte a nyenyec fonémarendszert, és fonológiai ellentétbe állította egymással az $-m/n$, n/n stb. hangokat. A $-?$ fonémává alakulásával egyidőben a rekurzív (ejektív) korreláció érvénye megszűnt, s ettől kezdve e korreláció hajdani jelleghordozó (glottalizált) tagjai (m , n stb.) két fonéma ($m + ?$ stb.) kapcsolatává értékelődtek át, vagy pedig (egyes nyelvjárásokban) egyszerűen a korreláció jellegtelen tagjaival (m , n stb.) estek egybe. Ez utóbbi esetben a szóvégi mássalhangzók lekopásából eredő etimologikus glottis-zárhangoktól való distinkció jelét látjuk.

4. Összegezésre alig van szükség, csak egy eddig kimondatlan tételt kell megfogalmaznunk. A nyenyec nem ismeri a grammatikai genus kategóriáit,⁸ s ezért a névanyagban a természetes nemek (sex-ek) formai megkülönböztetési lehetőségei általában hiányzanak, ill. periférikusan és esetlegesen — a nőkre vonatkozó megnevezések bizonyos fokú (korlátozott) elkülönülésével — jelentkeznek. Ezek a szekundér „feminin” formák azonban semmiképpen sem értékelhetők a nyelvtani nem kifejezésére való törekvés nyomainak, vagy lehetséges kiinduló pontjainak.

HAJDÚ PÉTER

Die Unterscheidung der Geschlechter in der nenzischen Namengebung

1. Der Verfasser untersucht das im Titel angedeutete Problem in der Beziehung der individuellen Personennamen und der die Gruppen von Individuen benennenden Sippennamen.

2. Die ursprüngliche Form der nenzischen Personennamengebung beruhte auf dem System der aus bloß einem Element bestehenden individuellen Namen. Zu dieser alten Schicht, deren Bestand den einzelnen Sippen nach gebunden ist, gehören Namen, die heute bereits kaum mehr zu etymologisieren sind, auch ihr Gebrauch wird durch die Verbote des Namentabus stark beschränkt. Diese Eigenheiten verleihen den Namen einen äußerst hohen Informations- und Identifikationswert. In dieser Gruppe der individuellen Personennamen entbehrt der Männer- und Frauennamenbestand jede formale Unterscheidung, er ist keinen morphologischen Gebundenheiten unterworfen.

Mehr als diese alte Schicht ist das freier gebrauchte System der Beinamen, bzw. der sprechenden Namen bekannt: ihre appellativische Herkunft, ihre Bedeutung und die Eigenheiten der Konstruktion ihrer Form sind klar wahrzunehmen. Die sich auf Frauen beziehenden Formen der Namen, die den Charakter eines Beinamens, bzw. sprechenden Namens haben, grenzen sich von den Männerbeinamen auf Grund lexikal-semanticser und syntaktischer Konventionen ab. Das heißt: infolge ihrer Bedeutung können sie nur auf Frauen bezogen werden, oder aber sie sind durch die Verbindung der auch auf Männer bezogenen Beinamen und des Wortes *ne* 'Frau' komponiert worden.

3. Die sogenannten „femininen” Formen der nenzischen Sippennamen (die auf

⁸ Holott a tágabb nyelvi környezet az efféle kategóriák kialakulását éppenséggel érthetővé tenné. Elsősorban nem a grammatikai genusnak az oroszban való meglétére gondolok csupán, hanem arra, hogy a hím- és nőnem között különbséget tesz a két nyelv is, másrészt pedig a genus animatum és a genus inanimatum kategóriái Szibéria-szerte ismertek és nyelvtanilag jelöltek (pl. a szölkupban, orokban, orosban, udegében, csukában, korjákban, aljutorban, kerekben, kamesadálban).

Frauen bezogene Form des Sippennamens *pando* lautet: *pandoj?*) wurden in den bisherigen Forschungen — indem man TEREŠČENKO folgte — so erklärt, daß in diesen die Endung -? des GenSg sich dem verblaßten Adjektivbildungssuffix -j anschließe. Die Analyse der Sippennamen widerspricht dieser Erklärung.

3.1. Das konstante Element der „femininen“ Sippennamen ist das -j, welches auch in dem mit ihm in alternativer Beziehung stehenden -i virtuell enthalten ist (eine ähnliche Alternation $j \simeq i$ ist auch in anderen grammatischen Morphemen ganz gemein). Dieses -j ist jedoch kein Adjektivbildungssuffix, sondern es ist eine Endung, die Kosen oder Anrede ausdrückt. Metaphorisch könnte sie „Vokativ“ genannt werden, z. B. *nāw-ej* 'heda, mein Freund'.

Diese Formen der Anrede sind in lang gedehnten, weitschallenden, an entfernt befindliche Personen gerichteten Rufen entstanden, und ihre Verbreitung als weibliche Formen der Sippennamen wird durch das Regelsystem, welches das Aussprechen von Frauennamen verbietet und durch die sich aus der patrilinearen Gentilorganisation ergebenden Heiratsitten verständlich gemacht: innerhalb einer kleineren Gemeinschaft stammen die Frauen aus verschiedenen, fremden Sippen, und ihre wegen des Namentabus sozusagen nur unausgesprochen, verborgen existierenden individuellen Namen können durch dieses mannigfaltige Sippennamenmaterial entsprechend ersetzt werden.

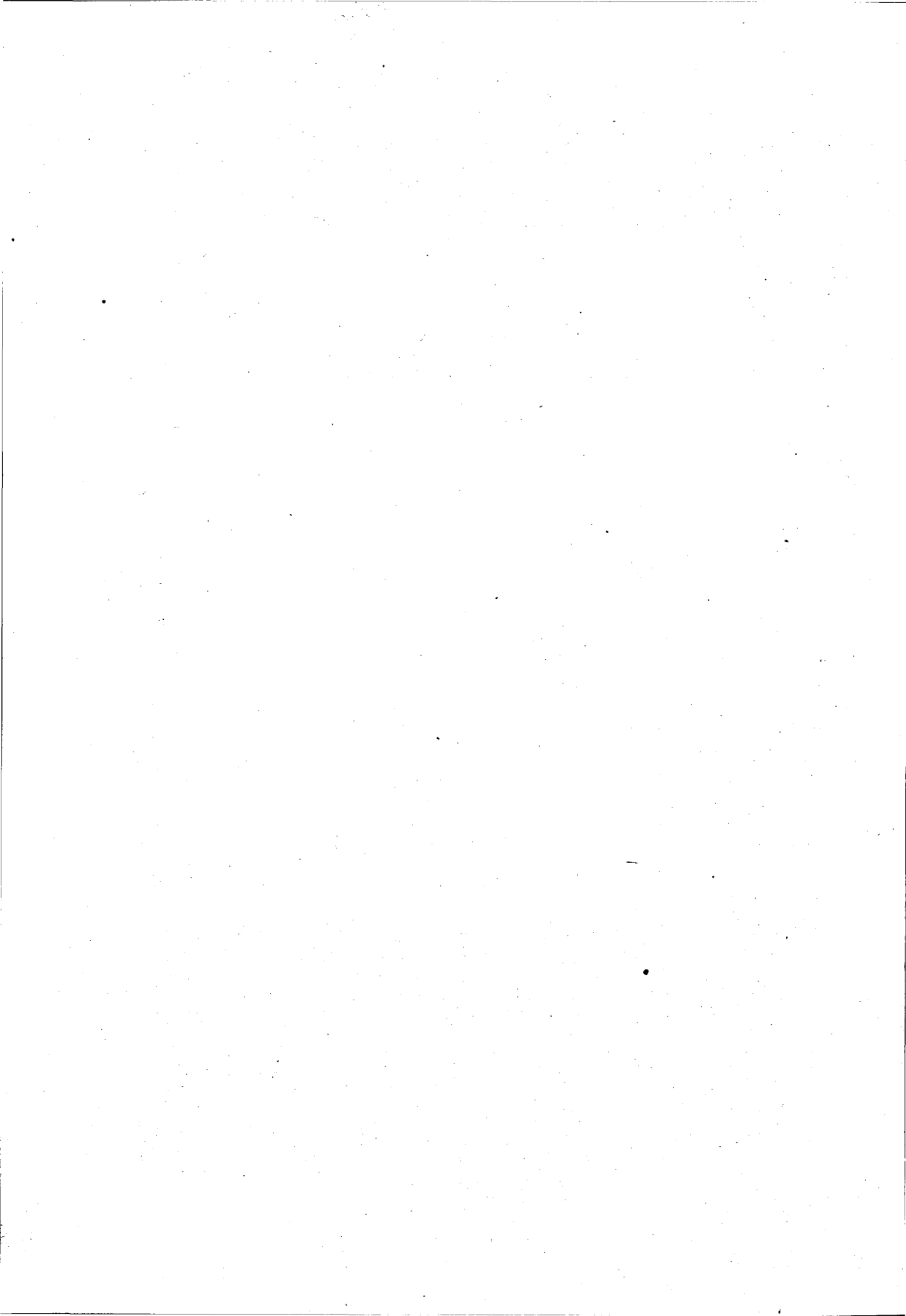
3.2. Der glottale Verschußlaut der weiblichen Sippennamen ist dagegen kein beständiges Element: er fehlt in mehreren Dialekten. Eine eingehendere Untersuchung beweist, daß dieses -? mit der Endung des GenSg nicht identisch ist, da diese Formen nicht nur keine Genitivfunktion haben, sondern auch noch mit verschiedenen Kasusendungen und anderen Suffixen (z. B. mit den prädikativen) versehen werden können. Auch für eine verblaßte Genitivendung könnten wir diesen glottalen Verschußlaut nur in dem Fall halten, wenn die aus zwei Elementen bestehenden Namenformationen vom Typ des estnischen *Koogeste Jaan* im Nenzischen bekannt wären. Solchen begegnen wir aber nicht.

Die Endung -? kommt auch in den als Anrede gebrauchten Verwandtschaftsnamen häufig vor (z. B. *pūyū?* 'Alte!'), und der Verfasser identifiziert den glottalen Verschußlaut der „femininen“ Sippennamen mit dieser Endung. Es ist ein charakteristischer Zug der Anredeformen, daß beim lange ausgehaltenen Wortauslaut die Stimmbänder unter großem Druck sich stark zueinander pressen, wodurch die Sonorität stoßartig erstickt. Dieser scharfe Kontrast scheidet die Anredeform im Vorgang des Redens genau ab und stellt den aufrufenden Charakter des Zeichens in den Vordergrund der Aufmerksamkeit. Der glottale Verschußlaut war ursprünglich eine phonetische Eigenheit nur zur Hervorhebung der appellativen Funktion, des weiteren hat er sich aber morphonematisiert.

3.3. Die in den „femininen“ Sippennamen vorfindlichen Laute -j und -? sind gleicherweise inetymologische Elemente, die durch ihre eigenartige akustische Wirkung die Erweckung der Aufmerksamkeit erzielen. Durch ihre dauerhafte Beziehung mit der Anredefunktion haben sich beide Laute morphematisiert, sie wurden zu konkreten formalen Ausdrucksmitteln.

4. Im nenzischen Namenmaterial mangelt es an eine formale Unterscheidung der natürlichen Geschlechter, oder aber erscheint sie nur peripherisch, eventuell. Diese sekundären „femininen“ Formen dürfen aber keineswegs als Zeichen für eine Bestrebung nach dem Ausdrücken des grammatischen Genus gewertet werden.

PÉTER HAJDÚ

Adalékok a nganaszan nyelv ismeretéhez

I. Bevezetés

1968 őszén két hónapos tanulmányutat tettem a Szovjetunióban. Leningrádi tartózkodásom során október 8-tól november 20-ig alkalmam volt följegyzéseket készíteni a nganaszan nyelvből Alekszej Molkovics Turdagin főiskolai hallgató segítségével. Nyelvmesterem 1950-ben született Uszty-Avamban, nganaszan anyanyelvű. Oroszul jól beszél, de némi nganaszan akcentussal. A Herzen Pedagógiai Főiskola matematika szakos hallgatója.

Turdagin a Tajmír-félszigeten nevelkedett, Leningrádba csak 1968 augusztusában érkezett. Szívesen volt segítségemre följegyzéseim készítése során, amiért hálás vagyok neki. Mivel azonban tanulmányai nagy mértékben lekötötték, csak viszonylag kevés időt tudott szakítani számomra. Összesen 18 alkalommal dolgoztunk együtt, egy-egy foglalkozás kb. 2 óra hosszáig tartott. Az adatok följegyzése úgy történt, hogy az elhangzott nganaszan szót, kifejezést cirill betűkkel lejegyeztem s azután megmutattam neki. Ha véleményünk eltért, a szót többször megismételtetem. A foglalkozáson lejegyzett anyagot legközelebb újra visszakérdeztem ellenőrzés céljából, végül pedig elutazásom előtt az összegyűlt anyagot kevés kivétellel magnetofonba mondattam vele.

Munkámban akadályozott az a körülmény, hogy előzetesen nem készítettem fel nganaszan nyelvi tanulmányokra, mert nem számítottam arra, hogy ilyen kedvező alkalom adódik számomra. Szerencsére azért velem volt TERESCSENKO nyelvtani vázлата a Jazyki narodov SZSZSZR című sorozatból, s az átsegített a nagyobb nehézségeken. Mivel tudomásom szerint Terescsenkónak gazdag nyelvtani följegyzései és szövegei vannak, célszerűnek láttam a szókincs gyűjtésére összpontosítani figyelmemet. Kisebb mennyiségben azonban nyelvtani paradigmákat és szövegeket is följegyeztem.

II. Nyelvtani följegyzések

A. Hangtan

Hangtani megjegyzéseim nagyon rövidek és több tekintetben nyitva hagyják a problémákat.

A hangsúllyal kapcsolatban a következő észrevételeim vannak. 1. Folyamatos beszédben az utolsó előtti szótág kevés kivételtől eltekintve hangsúlyos, ami annyit jelent, hogy két szótagos szavakban az első, három szótagosakban a második szótagra esik a hangsúly. Négy szótagos vagy annál hosszabb szavakban az utolsó előtti szótág mellékhangsúlyt kap, míg a főhangsúly az első szótagon van. 2. Az önállóan kiejtett szavak viselkedése annyiban tér el a

főntebb leírt szabálytól, hogy a két szótagos szavakban a nyomaték a legtöbbször egyenlően oszlik meg a két szótag között. Ez utóbbi szabály alól azonban számos kivétel van. 3. Mind a folyamatos beszédre, mind az önállóan ejtett szavakra vonatkozik az, hogy a hosszú magánhangzók és diftongusok általában magukra vonják a hangsúlyt.

Az egyszerűség kedvéért a hangsúlyt csak akkor jelölöm, ha a főnti három szabálytól eltér. A 2. pont alóli kivételek egy része abból adódik a szójegyzékben, hogy a szót összefüggő szövegből emeltem ki. Ez a körülmény sokszor észrevehető abból, hogy a szó — a szövegösszefüggés miatt — ragozva van. A kivételek egy másik része — s ez az 1. pontra is vonatkozik — olyan szavakban jelentkezik, amelyekben *i*, *u*, *ü* áll szemben valamely hangzósabb vokálissal. Ilyenkor az önálló szavakban is sokszor az első szótagra esik a hangsúly, pl. *émti* 'ez', *bátu* 'horog', *ňármü* 'keleti szél'. Három szótagos szavaknál, ha a szabályosan hangsúlyos második szótagban *i*, *u*, *ü* van, a hangsúly áttolódhat az első szótagra: *mériüi* 'gyorsan', *nánsüdi* 'felállni', *sňürsa* 'nézni' stb.

A hangsúlyozással összefüggő probléma az is, hogy a hangsúlyos magánhangzó megnyúlik. Ha a szabályosan hangsúlyos szótag magánhangzója hosszú, akkor nem mindig lehet eldönteni, hogy hosszú magánhangzó van-e a szóban, vagy pedig csak a hangsúly hatására történt nyúlás.

A magánhangzókról a következőket jegyzem meg:

1. Az *a*, úgy látszik, az *a* variánsa. Mint főntebb láttuk, *i*, *u*, *ü*-vel szemben gyakran magára vonja a hangsúlyt. Lehet hosszú is: *đuntā* 'süket'.
2. Az *u* gyakran váltakozik *ü*-vel: *đuka* ~ *đuka* 'darab' *đuka* 'elveszíteni' (negatív alak) ~ *đühüta* 'ha elveszted' stb.
3. Az *o*-t sokszor igen nehéz megkülönböztetni az *a* labializált variánsától, amely labiális vagy palatoveláris hangok mellett szokott jelentkezni, pl. *ňšmu* 'nyúl', *kəšüə* 'féreg' stb.
4. Meggyőződésem, hogy a nganaszanban sokkal kevesebb diftongus van, mint eddig hittük. Sokszor a lágy mássalhangzó és a rákövetkező hosszú vagy éppen rövid magánhangzó között fellépő nem fonematikus siklóhangot tüntetik föl diftonguselemnek, pl. *lőše* 'orosz', Terescsenkónál *ňyoce*, *ňšmu* 'nyúl', Ter. *ňyomy*. Máskor egy-egy hosszú magánhangzó jelentkezik diftongus formájában, sokszor illeszkedve a szó egyéb magánhangzóihoz, pl. *ā*: *bonğüüatu*, *horütüa*, *tešitüa*.

Az *ou* diftongus több esetben a hangsúlyos (hosszú) *a* variánsa lehet. A *-ra* Px sing. 2. hangsúlyosan *-rou*-nak hangzik. A *ňətada* 'megtalálni' ige *ňətouda* alakban is előfordul.

Az *uo* viszont az *ō* (vagy hangsúlyos *o* ?) variánsa: *bəntō* ~ *bəntuo* 'gyökér' stb. Megerősít eme felfogásomban az, hogy tőlem teljesen függetlenül, velem egy időben КОРТЕЛОВ tomszki nyelvész [Вопросы языка и литературы II, 6–10 (Tomszk 1969)] a nganaszan földrajzi neveket vizsgálva ilyen szavakat jegyzett föl: *kyod'ā*, *ko: d'ā* 'горный хребет' (8), *буо, бо:* 'течение' (8), *h'yopa, h'o: pa* 'кумжа'.

Terescsenko *ua* diftongusai (pl. *χualə* 'камень', *χуáйму* 'меховая обувь') inkább megelőző labioveláris mássalhangzó + *a* kapcsolatának értékelendő. Ha diftongust jelölnék, többször ellentétbe kerülnék azzal a szabállyal, amely

kimondja, hogy a kettős magánhangzók hangsúlyosak, pl. *h_oalida* 'bemártani', *h_oatúpsa* 'fejsze'.

A mássalhangzókról mindössze ennyit jegyeznek meg:

1. A szóbeljei gégezárhangozt nem hallottam sok olyan szóban, ahol a korábbi — egymásnak egyébként többször ellentmondó — adatok szerint elő kellene fordulnia. 2. A *h'*, *h_o*, *g*, *k*, *m* stb. hangok bejelölése nyilván meglepetést kelt. Számomra megnyugtató, hogy a fentebb idézett Koptelov szintén ilyesféle jelölést alkalmaz, vö. *χ^oa* 'дереву' (9), *χ^oalá* 'камень' (9), *ó'ago* 'вид куропатки' (7).

A *b* — *b*, *g* — *g*, *k* — *k*, *m* — *m*, *r* — *r*, (*h_o* — *h*?) ellentét csak *a* (ə) előtt látszik disztinktívnek. Az *e* előtt minden mássalhangzó lágy, *i* és *ü* előtt a *t*, *d*, *δ*, *n* lehet kemény is, lágy is, a többi mássalhangzó általában lágy. A mássalhangzók lágyságát csak a *d*, *n*, *t*, *s*, *l* esetében jelölöm mindig. A többinél csak *a* (ə) előtt teszem ki a lágyság jelét.

A *h'*, *m* stb. elkerülésére Terescsenko nyomán írhatnék *hā*-, *mā*- stb.-t is, de én a *h'*, *m* után ugyanolyan *a*-t hallottam, mint *h*, *m* stb. után, s a korábbi följegyzések is *a*-t, vagy még gyakrabban *ea*-t, *ia*-t tartalmaznak. Ha ennek ellenére is *ā*-t írnék, akkor viszont azt kellene mondanom, hogy *d*, *n*, *t*, *l*, *s* után neutralizálódik az *a* — *ā* ellentét.

3. A *č* mindig lágy, a *l* variánsa.

Az egyes szavak után szögletes zárójelben adom meg a szónak azt az alakját, ahogyan az adatot Leningrádban adatközlőm jóváhagyásával lejegyeztem. A csak zárójelben meglevő adat nincs meg magnetofonszalagon.

B. A l a k t a n

Névszóragozás

1. abszolút ragozás

1. *tā* 'rénszarvas'

	Sing.	Du.	Plur.
nom.	<i>tā</i>	<i>tāgəj</i>	<i>ta'</i>
acc.	<i>tā</i>		<i>ta'</i>
gen.	<i>tā</i>		<i>ta'</i>
dat.	<i>tāda</i>		<i>tāti'</i>
loc.	<i>tātəni</i>		<i>tātini</i>
abl.	<i>tāgətə</i>		<i>tāgita</i>
prol.	<i>tāmənəi</i>		<i>tá'mənəi</i>

2. *ma* 'csum'

	Sing.	Du.	Plur.
nom.	<i>ma'</i>	<i>makəj</i>	<i>máδə'</i>
acc.	<i>ma'</i>		<i>máδə'</i>
gen.	<i>maδə</i>		<i>máδu'</i>
dat.	<i>matə</i>		<i>matí'</i>
loc.	?		<i>matini</i>
abl.	<i>makətə</i>		<i>makita</i>
prol.	<i>ma'mənəi</i>		<i>maδu'mənəi</i>

3. *báhi* 'vadrén'

	Sing.	Du.	Plur.
nom.	<i>báhi</i>	<i>báhiğaj</i>	<i>bábi'</i>
acc.	<i>bábi</i>		<i>bábi'</i>
gen.	<i>bábi</i>		<i>bábi'</i>
dat.	<i>bábiða</i>		<i>bábiti'</i>
loc.	<i>babitəni</i>		<i>babitini</i>
abl.	<i>bahigətə</i>		<i>bahigitə</i>
prol.	<i>babiməni</i>		<i>babi mənə</i>

4. *ηη* 'száj'

	Sing.	Du.	Plur.
nom.	<i>ηη</i>	<i>ηηkəj</i>	<i>ηηə'</i>
acc.	<i>ηη</i>		<i>ηηə'</i>
gen.	<i>ηηə</i>		<i>ηηə'</i> [<i>ηηηu'</i>]
dat.	<i>ηantə</i>		<i>ηanti'</i>
loc.	<i>ηantəni</i>		<i>ηantini</i>
abl.	<i>ηηkətə</i>		<i>ηηkítə</i>
prol.	<i>ηəmənə</i>		<i>ηηηu' mənə</i>

5. *kümā* 'kés'

	Sing.	Du.	Plur.
nom.	<i>kümā</i>	<i>kümāğaj</i>	<i>kümā'</i>
acc.	<i>kümā</i>		<i>kümā'</i>
gen.	<i>kümā</i>		<i>kümā'</i>
dat.	<i>kümāntə</i>		<i>kümānti'</i>
loc.	<i>kümāntəni</i>		<i>kümāntini</i>
abl.	<i>kümāğətə</i>		<i>kümāğítə</i>
prol.	<i>kümāmənə</i>		<i>kümāu' mənə</i>

6. *bikā* 'folyó'

	Sing.	Du.	Plur.
nom.	<i>bikā</i>	<i>bikāğaj</i>	<i>bikā'</i>
acc.	<i>bigəj</i>		<i>bikā'</i>
gen.	<i>bigəj</i>		<i>bikā'</i>
dat.	<i>bigəjða</i>		<i>bikāti'</i>
loc.	<i>bigəjtəni</i>		<i>bikātini</i>
abl.	<i>bigəjğətə</i>		<i>bikāğítə</i>
prol.	<i>bigəjmənə</i>		<i>bikāu' mənə</i>

2. possessiv ragozás, egy birtok

nom.

	Sing.	Du.	Plur.
<i>tāmə</i>	<i>tāmi</i>	<i>tāmu'</i>	
<i>tāra</i>	<i>tāri</i>	<i>tāru'</i>	
<i>tādu</i>	<i>tādi</i>	<i>tāduŋ</i>	

<i>kümāmə</i>	<i>kümā 'kés'</i>	<i>kümāmu'</i>
<i>kümārə</i>	<i>kümāmi</i>	<i>kümāru'</i>
<i>kümādu</i>	<i>kümāri</i>	<i>kümāduŋ</i>
	<i>kümādi</i>	
	<i>ma' 'csum'</i>	
<i>mamə</i>		
<i>marə</i>		
<i>matu</i>		
	acc.	
<i>tāmə</i>	<i>tāmi</i>	<i>tāmu'</i>
<i>tāmtə</i>	<i>tāmti</i>	<i>tāmtu'</i>
<i>tāmtu</i>	<i>tāmti</i>	<i>tāmtuŋ</i>
	gen.	
<i>tānə</i>	<i>tāni</i>	<i>tānu'</i>
<i>tātə</i>	<i>tāti</i>	<i>tātu'</i>
<i>tātu</i>	<i>tāti</i>	<i>tātuŋ</i>
	dat.	
<i>tātənə</i>	<i>tātəni</i>	<i>tātənu'</i>
<i>tātəndə</i>	<i>tātəndi</i>	<i>tātəndu'</i>
<i>tātəndu</i>	<i>tātəndi</i>	<i>tātənduŋ</i>
	loc.	
<i>tātənunə</i>	<i>tātənini [-nuni]</i>	<i>tātənunu'</i>
<i>tātənuntə</i>	<i>tātənunti</i>	<i>tātənuntu'</i>
<i>tātənuntu</i>	<i>tātənunti</i>	<i>tātənuntuŋ</i>
	abl.	
<i>tāgətənə</i>	<i>tāgətəni</i>	<i>tāgətənu'</i>
<i>tāgətətə</i>	<i>tāgətəti</i>	<i>tāgətətu'</i>
<i>tāgətətu</i>	<i>tāgətəti</i>	<i>tāgətətuŋ</i>
	prol.	
<i>tāmənunə</i>	<i>tāmənuni</i>	<i>tāmənuni [-nunu']</i>
<i>tāmənuntə</i>	<i>tāmənunti</i>	<i>tāmənuntu'</i>
<i>tāmənuntu</i>	<i>tāmənunti</i>	<i>tāmənuntuŋ</i>
	két birtok	
	nom. acc.	
<i>tāgəjnə</i>	<i>tāgəjni</i>	<i>tāgəjnu'</i>
<i>tāgəjtə</i>	<i>tāgəjti</i>	<i>tāgəjtu'</i>
<i>tāgəjtu</i>	<i>tāgəjti</i>	<i>tāgəjtüŋ</i>
	gen.	
<i>tāgəjnə</i>	<i>tāgəjni</i>	<i>tāgəjnu'</i>
<i>tāgəjtə</i>	<i>tāgəjti</i>	<i>tāgəjtü'</i>
<i>tāgəjtü</i>	<i>tāgəjti</i>	<i>tāgəjtüŋ</i>

dat.

tāgəjnə na
stb.

tāgəjni na
stb.

tāgəjnu' na
stb.

több birtok

nom., acc., gen.

tāni
tāte
tālu

tāni
tāti
tāti

tānu'
tātu'
tāluŋ

dat.

tātinə
tātitə [tātində]
tātitu [tātütü, tātündü]

tātini
tātiti [tātindi]
tātiti [tātindi]

tātinu' [tātünü']
tātitu' [tātütü', tātündü']
tātindunŋ [tātündünŋ]

loc.

tātininə
tātinintə
tātinintu [tātününtü]

tātinini
tātininti
tātininti

tātininu' [tātününü']
tātinintu' [tātününtü']
tātinintunŋ [tātününtünŋ]

abl.

tāgitinə
tāgititə
tāgititu [tāgitütü]

tāgitini
tāgititi
tāgititi

tāgitinu' [tāgütünü]
tāgititu' [tāgütütü']
tāgititunŋ [tāgütütünŋ]

prol.

ta'məninə
[ta'mənintə]
[ta'mənintu]

ta'mənini
ta'məninti
ta'məninti

ta'mənunə
ta'mənuntu'
ta'mənuntunŋ

3. praedestinatív ragozás

nom.

tā dəmə
tā dərə
tā dətu

tā dəmi
tā dəri
tā dəti

tā dəmu'
tā dəru'
tā dətunŋ

acc.

bahi dəmə
bahi dəmtə
bahi dəmtu

bahi dəmi
bahi dəmti
bahi dəmti

bahi dəmu'
bahi dəmtu'
bahi dəmtunŋ

dat.

süar 'barát'

süartənə
süartətə
süartətu

süartəni
süartəti
süartəti

süartənu'
süartətu'
süartətunŋ

Igeragozás

1. alanyi ragozás
az 'élni' ige ragozása
jelen idő

<i>ńilítim</i>	<i>ńilítimi</i>	<i>ńilítimi'</i>
<i>ńilítin</i>	<i>ńilítiri</i>	<i>ńilítiri'</i>
<i>ńilíti</i>	<i>ńilítigaj</i>	<i>ńilíti'</i>

a 'beszélni' ige ragozása

<i>bōtum</i>	<i>bōtumi</i>	<i>bōtumu'</i>
<i>bōtun</i>	<i>bōturi</i>	<i>bōturu'</i>
<i>bōtu</i>	<i>bōtugaj</i>	<i>bōtu'</i>

múlt idő

<i>ńilidem</i>	<i>ńilidemi</i>	<i>ńilidemi'</i>
<i>ńiliden</i>	<i>ńilideri</i>	<i>ńilideri'</i>
<i>ńilide</i>	<i>ńilidegaj</i>	<i>ńilide'</i>
<i>bōdom</i>	<i>bōdōmi</i>	<i>bōdōmu'</i>
<i>bōdon</i>	<i>bōdōri</i>	<i>bōdōru'</i>
<i>bōdo</i>	<i>bōdōgaj</i>	<i>bōdo'</i>

jövő idő

<i>ńilisidam</i>	<i>ńilisitami</i>	<i>ńilisitami'</i>
<i>ńilisidən</i>	<i>ńilisitari</i>	<i>ńilisitari'</i>
<i>ńilisiti</i>	<i>ńilisitagaj</i>	<i>ńilisida'</i>

felszólító mód

<i>ńili'</i>	<i>ńiligumi</i>	<i>ńiligumi'</i>
<i>ńilinə</i>	<i>ńilinəri</i>	<i>ńilinurə' [-niri']</i>
	<i>ńilinəgaj</i>	<i>ńilinə'</i>

2. tárgyas ragozás
az 'ismerni' ige ragozása
a. egy tárgy

jelen idő

<i>tenintima</i>	<i>tenintimi</i>	<i>tenintimi'</i>
<i>tenintira</i>	<i>tenintiri</i>	<i>tenintiri'</i>
<i>tenintiti</i>	<i>tenintiti [-titi, tidi]</i>	<i>tenintidiŋ</i>

múlt idő

<i>tenidema</i>	<i>tenidemi</i>	<i>tenidemi'</i>
<i>tenidera</i>	<i>tenideri</i>	<i>tenideri'</i>
<i>tenidedi</i>	<i>tenidedi</i>	<i>tenidediŋ</i>

jövő idő

<i>tenisitama</i>	<i>tenisitami</i>	<i>tenisitami'</i>
<i>tenisitarə</i>	<i>tenisitari</i>	<i>tenisitari'</i>
<i>tenisitəda [-di]</i>	<i>tenisitədi</i>	<i>tenisitədiŋ</i>

felszólító mód

tenida
teninadi

teniniri
teninadi

teniniri'
teninadiŋ

b. két tárgy

jelen idő

tenintikajna
enintikajta
tenintikajti (?)

tenintikajni
tenintikajti
tenintikajti

tenintikajni'
tenintikajti'
tenintikajtiŋ

múlt idő

[tenidegajna]
tenidegajta
tenidegajtu [-ti]

tenidegajni
tenidegajti
tenidegajti

tenidegajni'
tenidegajtu'
tenidegajtuŋ [-diŋ]

jövő idő

tenisitagajna
tenisitagajta
tenisitagajti

tenisitagajni
tenisitagajti
tenisitagajti

tenisitagajni'
tenisitagajti'
tenisitagajtiŋ

felszólító mód

tenigajna [teninagajta]
teninagajti

teninagajti
teninagajti

teninagajti' [-tu']
teninagajtiŋ [-tuŋ]

c. több tárgy

jelen idő

tenintina
tenintita
tenintiti

tenintini
tenintiti
tenintiti [-di]

tenintini'
tenintiti'
tenintitiŋ

múlt idő

tenidijna
tenidijta
tenidijta [-ti]

tenidijni
tenidijti
tenidijti

tenidijni'
tenidijti'
tenidijtiŋ

jövő idő

tenisitina
tenisitita
tenisititi

tenisitini
tenisititi
tenisititi

tenisitini'
tenisititi'
tenisititiŋ

felszólító mód

tenina ~ tenigajna
teninajti

teniniti
teniniti

teninitu'
teninituŋ

3. visszaható ragozás
a 'felmászni' ige ragozása

jelen idő

<i>tamtüsütüna</i>	<i>tamtüsütüni</i>	<i>tamtüsütünü'</i>
<i>tamtüsüdüŋ</i>	<i>tamtüsüdüti ~ tamtüsüdüti</i>	<i>tamtüsüdütü'</i>
<i>tamtüsüdü' ~ tamtüsüdüda</i>	<i>tamtüsüdüti ~ tamtüsüdüti</i>	<i>tamtüsüdütüŋ</i>

múlt idő

<i>tamtüdüna</i>	<i>tamtüdüni</i>	<i>tamtüdünü'</i>
<i>tamtüdüŋ [-düŋ]</i>	<i>tamtüdüti</i>	<i>tamtüdütü'</i>
<i>tamtüdü'a</i>	<i>tamtüdüti</i>	<i>tamtüdü'a'</i>

felszólító mód

<i>tamtüdeŋ [-deŋ]</i>	<i>tamtüŋandi</i>	<i>tamtüŋandu'</i>
<i>tamtüŋajda</i>	<i>tamtüŋajntu</i>	<i>tamtüŋajntuŋ [-tüŋ]</i>

4. egyéb igemódok és alakok
buzdító mód

a 'bemenni' ige ragozása

<i>tigalkudam</i>	<i>tigalkumi</i>	<i>tigalkumi'</i>
<i>tigala'</i>	<i>tigalŋari</i>	<i>tigalŋari'</i>
<i>tigalŋa</i>	<i>tigalŋaj</i>	<i>tigalŋa'</i>

valószínűségi mód
a 'dolgozni' ige ragozása

<i>ŋajbatóragum [-bou-]</i>	<i>ŋajbatórakumi [-bou-]</i>	<i>ŋajbatórakumu' [-bou-]</i>
<i>ŋajbatóraguŋ [-bou-]</i>	<i>ŋajbatórakuri [-bou-]</i>	<i>ŋajbatórakuru' [-bou-]</i>
<i>ŋajbatóragu [-bou-]</i>	<i>ŋajbatóragudi [-bou-]</i>	<i>ŋajbatóragu' [-bou-]</i>

feltételes mód

<i>ŋajbah.aðam [-bou-]</i>	<i>ŋajbah.aðami [-bou-]</i>	<i>ŋajbah.aðamu' [-bou-]</i>
<i>ŋajbah.aðəŋ [-bou-]</i>	<i>ŋajbah.aðəri [-bou-]</i>	<i>ŋajbah.aðəru' [-bou-]</i>
<i>ŋajbah.aðə [-bou-]</i>	<i>ŋajbah.aðədi [-bou-]</i>	<i>ŋajbah.aðə' [-bou-]</i>

tagadó ige (alanyi ragozás)

<i>ŋintiŋ</i>	<i>ŋintimi</i>	<i>ŋintimi'</i>
<i>ŋintiŋ</i>	<i>ŋintəri</i>	<i>ŋintəri'</i>
<i>ŋinti</i>	<i>ŋintigaj</i>	<i>ŋinti'</i>

feltételes gerundium
a 'jönni' ige ragozása

<i>tujhüna</i>	<i>tujhüni [tü-]</i>	<i>tujhünü' [tü-]</i>
<i>tujhüta [tü-]</i>	<i>tujhüti. [tü-]</i>	<i>tujhütü' [tü-]</i>
<i>tujhütü [tü-]</i>	<i>tujhütü [tü-]</i>	<i>tujhütüŋ [tü-]</i>

a névszók igésítése

ná 'nganaszan'

nām	nāmi	nāmu'
nān	nāri	nāru'
nā	nāgəj	nā'

D. Példák a szóképzésre

túrku 'tó': túrka'á 'nagy tó' (озерице) — bikā 'folyó': bikāda 'folyócska' (речка), bikākū '(egészen keskeny) folyócska' — sē 'lyuk': sērbī'á 'nagy lyuk' (дырице), sēkū 'lyukacska' (дырочка), sēbalī'á [sēbatūā] 'lyukas' — ma' 'csum': makəru 'csumhoz hasonló' — bī' 'víz': bikālī ičo 'víztelen'.

Igenevek és deverbális névszók: hīlīā 'félénk', nīlīmī 'élet', tušoda 'aki jött, aki érkezett' (приехавший), kūndatō, 'alvó', nīlītā 'élő', tušudatada 'akinek jönni kell', būsūta 'akinek el kell mennie', tujmədumə'á 'aki még nem jött', būmātəmə'á 'aki még nem ment el'.

III. Szövegek

1.

dajkū

1. ŋu'əda matədatəni dajkū nēmīnti nīnīnti nanu nīlīde. 2. nīlīmīntiŋ bājməni tənda məuntəntuŋ kolī kəmūdūgətu', h,akīdīlī [-tīŋ] musīkandī'. 3. kuŋəgə nīlīmīntiŋ bājməni hōnalī'ə. 4. ŋu'əj čirimi dīrakuradīŋ kou'ə dŋagalitīŋ nanu. 5. ŋu'əda dalitəni dajkū h,ə kamasa čedīriti na nənsu'ə. 6. tənda čedīriti nanu mesejedī ha, ŋanasə tājso [-suə]. 7. tənda ŋanasənəmtu nənsupti'ədi. 8. tənda ŋanasandətu hēdəmtu sēripti'ə. 9. hēdəmti sēriptisi, laŋəkəsi, kəmatətu h,atənəmtu h,ə ŋanasənəmtu tīmičiki'ə. 10. imi'ēj kačājmkūmi! imi'ēj kačājmkūmi! kačājmkūmi! kačājmkūmi! 11. hošitəmənti bājməni kūrəgə banaidə. 12. laŋürmüntū bājməni damodu kūrəgə sīŋi'ə. 13. kuŋəgə hošitəmənti bājməni ha, ŋanasətu ŋolajtininti malitisi hojkiuda činda tagə kəptimidi'ə. 14. təndətu ŋu'əməni čedīriti [-ti] hojka'. 15. čedīriti bəbədətəni dajkū sejmīratinīnti labitisi nəndisi kou'ə. 16. tənditi kəptimīnditə dēdikaku dajkū bütütū ŋoadaməni [ŋo'əməni] tənərtisi bī'əjda. 17. imi'ēj tējkalē' [-lou']! imi'ēj mənə barə' [-rou']! 18. tənditi lədišī tənəri', matətu dēdikəŋkura hursūda. 19. hursədi matətu, dajkaŋkura kōki' [kou-, kuə-]. 20. nēmīnti nīnīnti da mīnūntu: kōbina čirimi dīrakumə soadikəmə [suədūkūmə] (??). 21. kōūhəgəŋə dāŋkumu'ə. 22. bódürbətətu čirimi dīrakuti holaidə. 23. nīnīdi dūdürsə bódürbə kadaməni, ləŋēnti' sejmī' kačəmagətu'. 24. matətu tūda nēmīnti da mīnūntu: nīnīgəgūməj sejmīlī labititərgi' [-tiəŋ-]. 25. ŋadətu nīlīpsə ŋatənəntuda bódürbə kadaməni berkūtisi hojkaida. 26. ŋarka tu'ə [-ou']! ŋarka tu'ə [-ou']! 27. bódürbə labimidi'ə. 28. tənda kunsīda dajkaŋku ŋatumi'ə. 29. kunuŋ! kunuŋ! kunuŋ! 30. tənīə bōtundətu ŋantu kunsīda čirimi dīrə' səhatu' [so-]. 31. tənda məuntəntuŋ dajkaŋku dŋəgəpturusi'ə iso [-uə].

A ravasz ember

1. Egy településen élt egy ravasz ember az anyjával és a fivérével. 2. Életük folyamán halat fogtak és jukolt készítettek ezen a földjükön. 3. Egy

idő múlva életük folyamán elszegényedtek. 4. (Csak) egy ikrából való zsírjuk maradt meg a jukol (a jukollal). 5. Egy napon a ravasz ember (egy) botot tartva a halszárító rúdhöz állt. 6. Ennél a halszárító rúdnál volt az általa csinált faember. 7. Ezt az embert (emberét) fölemelte. 8. Erre az emberre (emberére) ráadta a szukuját. 9. A szukujt ráadva, felkiáltva, az általa tartott bottal a faemberét ütni kezdte. 10. „Öreganyó versenyezzünk! Öreganyó versenyezzünk! Versenyezzünk, versenyezzünk!” 11. Amíg verte (verése folyamán) teljesen elfáradt. 12. Kiabálása alatt a hangja teljesen elveszett. 13. Egy idő múlva a verése folyamán a faembere a lábaival szaporán lépkedve futva a horizont mögött (mögé) eltűnt. 14. A nyomában futott a szárítórúd. 15. A ravasz ember (ott) maradt a szárítórúd helyén állva, a szemével pislogva. 16. Amikor ezek eltűntek, a szegény ravasz ember az elmentek nyomán (útján) üldözni indult. 17. „Öreganyó várjál! Öreganyó engem elhagyta! (?). Öreganyó, várj meg engem!” 18. Nem tudva utolérni őket, szegényke haza indult (fordult). 19. Haza érve szegény ravasz halni készült. 20. Az anyjához és a fivéréhez (így) szól: „Ha meghalok, az ikraszírt nekem tegyétek be (a sírba) (?).” 21. Egy idő múlva meghalt. 22. A sírjába az ikraszír betéttetett (?). 23. A fivére a sír körül jár (járva), (s íme) égő szemek látszanak. 24. Hazaérve az anyjának mondja. „A fivérecskémnek a szemei (úgy látszik) fénylenek. 25. Hogy a fivére él-e, ellenőrizni a sír körül kiabálva futni kezdett. 26. „Medve jött! Medve jött!” 27. A sír megnyílt. Annak a belsejéből megjelent a ravasz ember. 29. „Hol? Hol? Hol?” 30. Így beszélve, a szája belsejéből az ikraszírok peregni kezdtek. 31. Ezen a földjükön a szegény ravasz embernek az eszén túl kellett járni (a ravasz ember becsapni volt).

2.

tā [ɣəna] təmun̄ku

1. kán̄kəgə təmun̄ku ɣətə'a [-təu'a] tāna. 2. təmun̄ku mununtu tāda. 3. tā! l̄un̄k̄iuptajr̄sa sanəkəkumi! 4. t̄ə, sanəkəkumi! 5. mununtu tā. 6. s̄il̄i n̄erədit̄in̄i l̄un̄k̄iur̄it̄əɣəda? 7. „tənə n̄erədi” — mununtu təmun̄ku. 8. „t̄ə, manə l̄un̄k̄iur̄ük̄inə, bəltə təməni tənə təmun̄ku n̄i s̄əj̄ur̄ə!” 9. mununtu tā. 10. tā l̄un̄k̄iur̄ə. 11. k̄ōt̄ihəgən̄i təmun̄ku h̄ule tāmtu. 12. „tənə takə ičun̄, ɣəmt̄ül̄ə ɣədūti.” 13. „t̄ə”, tā mununtu. 14. „tənə l̄un̄k̄iur̄üdi!” 15. təmun̄ku l̄un̄k̄iur̄üdi. 16. k̄ōt̄ihəgən̄i tā h̄ule təmun̄kumtu. 17. d̄ulsə d̄alimən̄i h̄ür̄si təmun̄kumtu tā k̄ur̄əgə banaidə. 18. b̄ədiš̄i h̄ür̄ katuki'a. 19. h̄ür̄səj̄ədi təmun̄kutu də ɣil̄ə h̄ütotađə. 20. tənə təmun̄kumtu dənə n̄əltəmədi [n̄əltəmədi]. 21. təmun̄ku tā k̄ündi t̄üda k̄ünditi t̄erə b̄ər̄it̄əki'a. 22. t̄əniə s̄əd̄im̄in̄ti k̄untə tāmtu kodaatu. 23. tāmtu kotuda h̄onəkəj̄ə hubaidə. 24. hubāda laŋgaki'a. 25. k̄ur̄ədi' damə'a' t̄əj̄ju', b̄ənd̄ə' ɣun̄iŋand̄u' [ɣun̄i-], miŋs̄erənə alagaku isə tā kodaəm. 26. b̄ənd̄i' damədi' ɣun̄iuntunda təmun̄ku mununtu. 27. „t̄ə, ɣəməkəj̄ur̄u', bəltə h̄on̄emtu ɣənə [ɣəna] d̄iamtu kojgor̄i', timiŋə mənə k̄untugəlt̄ək̄inə, b̄ənə'əm. 28. təmun̄ku b̄üt̄ünde b̄ənd̄ə' ɣəmaki'. 29. b̄ənd̄ə tāmtun̄ ɣəmsə ɣu'əj̄ damaku laŋgaki'a. 30. „təmun̄ku is̄ej̄! ɣəmsur̄ə!” 31. təmun̄ku ɣənd̄i'a [ɣə-] b̄əɣütətu [-t̄üətu] kunsidə. 32. ɣənd̄it̄ünd̄ati d̄ad̄ətu t̄əj̄b̄əj̄ərə d̄ub̄ər̄i'. 33. „əmti ɣəmsur̄ə”, t̄əud̄i mununtu damaku. 34. təmun̄ku s̄iŋər̄is̄i mununtu. 35. „m̄əd̄ənə əm' d̄aməđəḡümü' h̄uj̄h̄ədiŋə, miŋs̄erənə [-r̄ənə] hot̄öpta' kontənə t̄əgətənə. 36. t̄əniə təmun̄ku s̄eni kontagətətu hot̄öptur̄üdi. 37. bəltə.

A rénszarvas és az egér

1. Egyszer az egér találkozott a rénszarvassal. 2. Az egér mondja a rénszarvasnak. 3. „Rénszarvas! Játsszunk bújócskát!” (elbújva játszottunk). 4. „No, játszottunk!” 5. Mondja a rénszarvas. 6. „Ki fog elsőnek elbújni?” 7. „Te (fogsz) először” — mondja az egér. 8. „No, én elbújok, csak aztán te egér ne nézz!” 9. — mondja a rénszarvas. 10. A rénszarvas elbújt. 11. Egy idő múlva az egér keresni kezdte a rénszarvast. 12. „Te amott (orosz БОИ) vagy, a szarvaid látszanak.” 13. „No” — mondja a rénszarvas. 14. „Te rejtőzz el!” 15. Az egér elrejtőzött. 16. Egy idő múlva a rénszarvas keresni kezdte az egeret. 17. Egész napon át keresve az egeret, a rénszarvas nagyon (?) elfáradt. 18. Nem tudva keresni, legelni kezdett. 19. Az általa keresett egér (egere) a moh alá rejtőzött. 20. Ezt az egeret a mohhal elnyelte. 21. Az egér a rénszarvas belsejébe bemenve a belső részét tépni kezdte. 22. Így téve (így tévése alatt) a rénszarvast megölte. 23. Megölve a rénszarvast, a hátsórészén át kiugrott. 24. Kiugorva felkiáltott. 25. „Amilyen állatok (csak) vannak, mind gyülekezzenek; én magam, habár kicsi vagyok (kicsi lévén), a rénszarvast megöltem.” 26. Amikor minden állat (plur.) összegyűlt, az egér (azt) mondja: 27. „No, egyetek, csak a hátsórészét és az agyát hagyjátok meg, most aludni megyek, elfáradtam.” 28. Amikor az egér elment, mind enni kezdtek. 29. Megéve az egész rénszarvast, egy madárka felkiáltott: 30. „Egér-bátya! (Íme) a húsdod!” 31. Az egér kiment az ürege belsejéből. 32. Amikor kiment, odadozták neki a gyomrát. 33. „Íme a húsdod!” — mondta elrepülve a madárka. 34. Az egér elgondolkozva mondja: 35. „Miért hívtam ezeket az állatokat, engem magamat fosztottak meg az általam megölt rénszarvastól.” 36. Így az egér az általa megölt rénszarvas nélkül maradt. 37. Csak (ennyi volt).

3.

1. *ηadūññ tənə ñerənñ māğə?* 2. *ñerənñ šiti đika ηaduti.* 3. *đutininti [đu-] linta, šimbajko baba tajču.* 4. *linda đudiđernñ koubaku badatatu [bodatotu].* 5. *manaku' sūru ñiləda bada'a šiti.* 6. *ηatatu [η'atatu] magəl'čegəta alutaku [ol'u'taku].* 7. *kah' ñəmu' [ño-] saro' šitja' iču'.* 8. *bənda linda saro isa kūra'.* 9. *bəntuda be hūaru, əmə kajda mokūtatađə [-kū'tə-] koubaku, ñiləda bə χūaru, koubaku hele kajda mokūtatađə.* 10. *ñakələ' mənə mađajšoma!* 11. *təndəmte ñinta đuka!* 12. *đuhūta, mənə səmə kohásuta.* 13. *səmə mənə kəptimišida.*

1. Látsz-e te valamit elől? 2. Elöl két hegy látható. 3. Közöttük „lajda”, mocsaras, sík terület van. 4. A „lajda” kellős közepén egy virágocska nő. 5. Alighogy kinőtt a hó alól. 6. Még egészen gyengécske. 7. Körül fogoly- és nyúlnyomok vannak. 8. A nyomok (nyom levő) az egész „lajdá”-t befönták. 9. (Ha) felülről fúj a szél, a virágocska erre az oldalra hajlik, (ha) alulról fúj a szél, a virágocska a másik oldalra hajlik. 10. Vedd az én ajándékomat! 11. Ne veszítsd el őt! 12. Ha elveszíted, a szívem megszakad. 13. A szívem elpusztul.

IV. Szójegyzék

A szójegyzéket a következő betűrend szerint állítottam össze: ə, a, b, ʃ, d, đ, e, g, ğ, h, ħ, h_o, i, j, k, k, l, l, m, m, n, n, o, p, r, r, s, s, t, δ, t, č, u, ü. Szó

elején azonban a magánhangzós kezdetű szavak megelőzik a mássalhangzós kezdetűeket. *b, g, h, h_o, k, m, r*, csak *a, ə* előtt fordul elő, ezért például a *ba*-val kezdődő szavak a *ba*- kezdetűek után, a *be*- kezdetűek előtt soroltattak be.

Igyekszem rámutatni a szójegyzékben arra, hogy az általam közölt adat előfordult-e már az eddigi kiadványokban. Minden eddigi adatot természetesen nem vehettem figyelembe. Megadom azonban a szó korábbi előfordulását a következő négy forrásból: 1. CASTRÉN, Wörterverzeichnis aus den samojedischen Sprachen (St. Petersburg 1855), 2. PROKOFJEV, Nganasanskij (tavgijskij) dialekt (JPNS. I, 53–74. — Moszkva—Leningrád 1937), 3. POPOV, Tavgiijcy (Moszkva—Leningrád 1936), 4. Tereščenko, Nganasanskij jazyk (Jazyki narodov SSSR III, 438–457. — Moszkva 1966). Ha a szó megvan CASTRÉNNál, dóv közlöm, ha nincs, akkor TEREŠČENKÓTÓL, s csak ha mindkettőjüknél hiányzik, akkor folyamodom PROKOFJEVHEZ vagy POPOVHOZ. A megfelelő rövidítések C., Ter. Pr. és Pop.. A föltehetőleg új adatokat (*)-gal emelem ki. Utalok a szó esetleges nyenyec megfelelésére is. A hivatkozás vagy LEHTISALO „Juraksamojedisches Wörterbuchjára (L.) ,vagy TEREŠČENKO Nenecko-russkij slovarjára (Ter.) vonatkozik.

<i>šblədi</i>	olyan (C. ~ <i>amlaje</i>)
* <i>əigaku</i>	kicsi; l. <i>alagaku!</i> (~ nye. L. <i>ńōlōku</i>)
<i>əlūtaku</i> [<i>olū'taku</i>]	gyengécske, слабенький (? C. ~ <i>olga'a</i> 'sehr schlecht')
[<i>əmni</i>]	itt (Ter. 426. <i>эмны</i>)
<i>əmti</i>	ez (C. ~ <i>amanie</i> 'dieser da')
<i>ətətəi</i>	adós, tartozik, он должен (C. <i>atitandem</i>)
<i>aba'a</i>	anya, mama (Ter. 419 <i>аба</i>)
<i>alagaku</i>	kicsi; l. <i>əligaku!</i>
<i>ani'a</i>	nagy (C. <i>ani'e</i>)
<i>ida'a</i>	apa, papa (C. <i>ija</i>)
* <i>idi</i>	az anya idősebb fivére
<i>imidi</i>	nagyanya, бабушка (Ter. 428 <i>имиди</i>)
<i>iniaku</i> : <i>ninina i.</i>	a fivér felesége: <i>-na?</i> Px sing. 1. (C. ~ <i>ini'a</i> 'altas Weib')
<i>iranka</i>	könnyű nyári szán (Pop. <i>irenka</i>)
* <i>iri</i>	nagyapa (~ nye. L. <i>jiři</i>)
<i>isa</i>	lenni (? ~ nye. L. <i>ñaes</i>)
<i>isi</i>	az apa idősebb fivére (C. <i>isi</i>)
* <i>ubaku</i> [- <i>bo-</i>]	fasz
* <i>unšüdə bini</i>	gyeplő
<i>bəbə</i>	hely (? C. <i>boba</i> 'Schlafstelle, Bett')
* <i>bəhədi</i>	keskeny, szűk (háló), узкая (сеть)
<i>bəjkə'a</i>	öregember (C. <i>bajká'a</i>)
* <i>bəjməni</i>	vminek a folyamán
* <i>bəli</i>	dal
<i>bəltə</i>	csak (C. <i>balta</i> , ? ~ nye. L. <i>walakada</i>)
* <i>bəna'am</i>	elfáradni: sing. 1. (C. <i>baná'am</i> , ? ~ nye. <i>jənā</i>)
* <i>bənədə</i>	feküdni (állat) (~ nye. Ter. <i>ва''ннась</i>)
* <i>bənarəptidi</i>	mosolyogni (~ nye. L. <i>wanipłō</i>)
<i>bəndi</i>	ki, az utcára (C. <i>bándin</i> , ~ nye. L. <i>pī-</i>)
<i>bəntini</i>	kinn, az utcán
<i>bəntiədə</i>	kintről, az utcáról
<i>bəntimənu</i>	kinn, az utcán (el)

<i>bantu</i> [- <i>tu</i>]	gyökér (C. <i>bantu</i> , ~ nye. L. <i>wānū</i>)
* <i>bantu</i> <i>da</i>	felülről, сверху
* <i>bānālǝpti</i> <i>dī</i>	összelpapítani, сплющить
<i>bānda'</i>	mind: plur. (C. <i>bānsa</i>)
<i>bəŋgūtətu</i> [- <i>tūtu</i>]	lyuk: Px sing. 3.; 1. <i>bəŋgūtə!</i> (C. <i>bānka</i> , ~ nye. L. <i>wāŋk</i>)
* <i>bəraŋgə'</i>	magas hegy: plur.
<i>bərapta</i>	szélső; kisujj (C. <i>bāra'btā</i> , ~ nye. L. <i>wār</i>)
<i>bəriši</i> [- <i>ri'ši</i>]	el-, leszakítani (~ nye. L. <i>warā</i>)
<i>bəritaki'ə</i>	tépni, marni kezdeni: sing. 3. (? C. <i>bara'ama</i> 'schaben')
<i>bəritəsi</i> [<i>bori'təsi</i>]	megnyúzni, lehántani
<i>bātu</i>	horog, kampó (C. <i>bātu</i> , <i>badu</i> , ~ nye. L. <i>wada</i>)
* <i>bətu</i> <i>doda'</i>	maradék: plur. (~ nye. Ter. <i>əma</i> 'лишний')
<i>bəturusə</i> <i>dama</i>	termelni?, nevelni?, вырастить: sing. 1. C. <i>bada'ama</i> , ~ nye. Ter. <i>vaděs</i>)
<i>bə</i> <i>dató</i>	főlöleges, излишний (C. <i>badatua</i> , ~ nye. L. <i>wać</i>)
<i>bə</i> <i>dasa</i> [<i>bo-</i>]	(fel)nőni, вырасти
<i>bada</i> <i>timitə</i>	kapocs, csat, „vasfog”
* <i>bə</i> <i>gir</i>	pina
* <i>bə</i> <i>guta</i>	tenger
<i>bə</i> <i>hi</i>	vad rénszarvas (C. <i>bafi</i>)
<i>bə</i> <i>kə</i>	bőrkaparó, инструмент для скобления шкуры (C. <i>baká</i>)
* <i>bə</i> <i>kə</i> <i>da</i>	nyak (~ nye. L. <i>jik</i>)
[<i>bakunu</i>]	tokhal, остр (C. <i>bakunu</i> , ~ nye. L. <i>jehēna</i>)
<i>bə</i> <i>latusa</i>	megharagudni (Pr. 70. <i>balatusa</i>)
[<i>baloka</i>]	száritott hal? „балок” (? = балык)
* <i>bə</i> <i>nalasa</i>	kifeszíteni, kinyújtani (~ nye. L. <i>wēnać</i>)
<i>bə</i> <i>naltasa</i>	kinyújtózni, потягиваться
<i>bə</i> <i>nai</i> <i>da</i>	elfáradni: sing. 3.
* <i>bə</i> <i>ŋkə</i> <i>də'</i> <i>ə</i>	meddő (~ nye. L. <i>wāŋkadī</i>)
<i>bə</i> <i>rə'</i>	várni: imp. sing. 2. (Pr. 57. <i>varatasa</i>)
<i>bə</i> <i>rə</i> <i>da</i>	várni
[<i>barbə</i>]	gazda, хозяин (C. <i>bārba</i> 'Fürst', ~ nye. L. <i>jerw</i>)
<i>bə</i> <i>sa</i>	vas; pénz (C. <i>bása</i> , ~ nye. L. <i>jěše</i>)
<i>bə</i> <i>sa'</i> <i>á</i>	üst
<i>bə</i> <i>suda</i>	vadászni (C. <i>basu'tum</i>)
<i>bə</i> <i>su</i> <i>ši</i>	vadász
* <i>bātu</i>	nem aludni?, не спит?: <i>tuj bātu nəsiraj'</i> 'a tűz alig ég', tkr.: „огонь не спит немножка” (? ~ nye. L. <i>wēs</i> 'hüten')
<i>bə</i> <i>tə</i> <i>da</i>	lélegezni дышать (? C. <i>baitu'</i> 'Seele')
<i>bə</i> <i>rada</i>	kinyitni (C. <i>beari'ema</i>)
<i>bə</i> <i>ri</i> <i>ši</i>	nyílt, открытый
* <i>bátə</i>	sarok, пятка (?? ~ nye. L. <i>jě</i>)
<i>bə</i>	szél, ветер; szag, запах (C. <i>bie</i> , <i>bia</i>)
<i>bə</i> <i>gur</i>	háló, сеть (C. <i>bəgur</i>)
* <i>bə</i> <i>ŋkal</i> <i>imi'</i> <i>ə</i>	elzsibbadni: sing. 3.
<i>bə</i> <i>rə</i> <i>dī</i>	elkerülni, elmellőzni (C. <i>beari'em</i> , ~ nye. L. <i>wērā</i>)
<i>bə</i> <i>ri</i> <i>dī</i>	kibelezni, распороть живот (? C. <i>bəatun</i> , ~ nye. L. <i>jědū</i>)
* <i>bə</i> <i>rkiti</i> <i>si</i>	kiabálni
* <i>bə</i> <i>taŋ</i> <i>ə</i>	lazafejta, чир (? ~ nye. L. <i>witirsa</i>)
<i>bə</i> <i>tu'</i>	bél: plur. (C. <i>bəatun</i> , ~ nye. L. <i>jědū</i>)

<i>bi'</i>	tíz (C. <i>bi'</i> , ~ nye. L. <i>jū'</i>)
<i>bí'ái'də</i>	elmenni, elindulni, ПОЙТИ: sing. 3. (C. <i>bí'am</i>)
<i>bigaj'neru</i>	forrás, tkr.: folyó eleje
<i>bikā</i>	folyó (C. <i>bigoi</i>)
<i>bikākū</i>	folyócska
<i>bintisi</i>	rozsomák (C. <i>bintisi</i> , ~ nye. L. <i>jinghēj</i>)
<i>binédūto [-du-]</i>	hajlékony (? C. <i>béne</i> 'Riemen')
<i>bidí'</i>	nyíl (C. <i>bidí'</i> , ?? ~ nye. L. <i>jōχōta</i> , E. <i>wēχuh̄ta</i>)
<i>bidimtitā</i>	tizedik
<i>bi'</i>	víz (C. <i>bé'</i> , ~ nye. L. <i>ji'</i>)
<i>bí'ə</i>	leves
<i>bini</i>	kötél (Pr. 57. <i>vene</i> , ~ nye. L. <i>jinē</i>)
<i>būim̄tinda</i>	áradni, подняться (вода): sing. 3.
<i>bōda</i>	beszélni (C. <i>buatum</i> , ~ nye. L. <i>wāda</i>)
* <i>bohukə</i>	egy halfajta neve, nyelvmesterem a „сенёпка” szóval jelölte
<i>bon̄gūtā [-tiē]</i>	lyuk, üreg; I. <i>bon̄gūtōtu!</i>
<i>bopuda</i>	felborítani (C. <i>bo'btā'ama</i> 'ausgiessen', ~ nye. L. <i>wāptā</i>)
<i>bōdu</i>	beszéd
* <i>bodujtusa</i>	guggolni
* <i>bódürbá</i>	sír, МОГИЛА
<i>botjasa</i>	vinni, vezetni, вести (? C. <i>bada'ama</i> 'füttern, ernähren', ? ~ nye. L. <i>wātas'</i> 'führen')
<i>boutasa</i>	átkelni (folyón) (C. <i>boutandum</i>)
<i>būda</i>	menni (? C. <i>bua</i> 'Schritt')
<i>dāhūda [do-]</i>	utolérni, догнать (C. <i>jobi'éma</i>)
<i>dāngaptusa</i>	megcsalni, becsapni (C. <i>jan̄pama</i>)
<i>dāngukjka</i>	hattyú (C. <i>jan̄kua</i>)
* <i>dājku</i>	ravasz
<i>dajhasa</i>	integetni, махать (C. <i>jaiŋa'ama</i>)
<i>dajhasa ŋotini</i>	kalimpálni, hintázni a lábával
<i>dáli</i>	nap, день (C. <i>jale</i> , ~ nye. L. <i>jālē</i>)
<i>dáli</i>	kovakő (C. <i>jáli</i>)
<i>dāmaku</i>	egy kis madárfajta (C. <i>jama'ku</i>)
<i>damadə</i>	vad, зверь (C. <i>jamáda</i> 'Bär')
<i>dāmodu</i>	hang, голос (? C. <i>jamúia</i> 'Kehle')
* <i>dansərisi</i>	hevíteni, izzítani
* <i>dāhəntəsa</i>	olvadni, таять (? ~ nye. L. <i>jūs</i>)
<i>dāhūrkūsa</i>	olvasztani
<i>dāngəmsu</i>	liszt (C. <i>jā</i> , ~ nye. L. <i>jā</i>)
<i>dāngujša</i>	távol van, nincs ott, отсутствовать (C. <i>jan̄ku</i> , ~ nye. L. <i>jan̄ku</i>)
* <i>dāngur</i>	tundra
* <i>dāŋhidī</i>	fényleni, csillogni
* <i>dāŋkədə</i>	áll, подбородок (~ nye. L. <i>nāŋū</i>)
<i>dāŋkumū'a</i>	meghalni: sing. 3.
<i>dārədisi</i>	fájni, болеть (C. <i>jaritim</i> , ? ~ nye. L. <i>jēs</i>)
<i>dārbəjka'a</i>	vastag (C. <i>jaragá</i>)
<i>dādatu</i>	neki (C. <i>jadikuŋ</i>)
<i>dē [diē]</i>	moha (C. <i>diē</i>)

- débakó* piros (C. *jabakúa*)
debumasí [-bim-] rúgni, пнуть (C. *jobatatuma 'tretien', ~ nye. L. jéc)*
dēdi születni (C. *jí'em*)
dej csum borítólappja, покрывка чума (C. *jae, jai, ~ nye. L. jēje*)
**dēmbitasí [-bi'tə-]* felöltözni (~ nye. L. *jēmbac'*)
**dēnsi* ár, цена
dēpsi szemöldök: plur. (C. *jēbsin*)
deptadasa elmesélni (Ter. 428. *ɔɔntaɔagamy*)
deptu liba (C. *japtu, ~ nye. L. jabtū*)
der vminek a közepére, в середину (C. *jer, ~ nye. L. jēr'*)
**derimisí* nekiütközni vminek
derusa nem tudni (C. *jaru'ama, ~ nye. L. jēxēra*)
desimə apa: Px sing. 1. (C. *jase, ~ nye. L. nisē*)
desirəkədi apját utánozni: sing. 3.
deðikaku szegény, бедный (? ~ nye. L. *jī*)
diə agy (C. *diə, ~ nye. L. ŋəwəj*)
dijkarša forogni (C. *jikátundum*)
[dijkaša] forogni (vmi élettelen)
**dikə* hegy, gopa
dilədi fölemelni (C. *jil'i'ema, ~ nye. L. jilā*)
dilsitisi hallgatni, hallgatni vkire; engedelmeskedni (C. *jilsitindim, ? ~ nye. L. jincitē*)
dimi enyv (C. *jimi, ~ nye. L. jibē*)
dimiltəsi ragasztani
**dinaŋ* ránc
dini csomó, узел (C. *jini, ~ nye. L. jū*)
dir száz (C. *jir, ~ nye. L. jūr'*)
dirə' zsír: ? plur. (C. *jir, nye. L. jūr'*)
**dirba* dér, иней
dirhaku rénborjú (C. *jirfea*)
**ditar* sugár, лучи солнца
di'da'a eltalálni, meglőni, ранить: sing. 3. (C. *jeda'ama, ~ nye. L. jadā*)
dō puskaapor; homok, порох, песок (? C. *já 'Mehl', ~ nye. L. jā*)
**dōda* penész
**dohədusa [dū-]* szétoldani, развязать
dókəgə csípés érzése? (C. *jokutm, ~ nye. L. jākā*)
domtasa verekedni (C. *jomtátm*)
dondālaku lassan (C. *jontagá, ~ nye. L. jānōc*)
donguj csapda, капкан (Pop. 40. *joŋŋuj, ~ nye. L. jaŋkū*)
dongutasa [-gu'tə-] léket vágni
dōŋkuj lék (C. *jonku, ~ nye. L. jāŋka*)
doptalükü vékony (C. *juobtalükü, ~ nye. L. jābta*)
dorəda sírni (C. *jorátum, ~ nye. L. jaré*)
doratada festeni
**dōdə'* izzó fadarab: plur. (? ~ nye. L. *jādēmbā 'heiss sein')*
dubəda [-bo-] dobni (C. *jubai'ema*)
dubarj'ə kidobni: plur. 3.

<i>dudi</i>	álmom, álmokép (C. <i>juitetem</i> , ~ nye. L. <i>jüdi</i>)
<i>dugalitij</i>	száritott hal, юкола: Px plur. 3. (Pop. 99. <i>jukkala</i>)
<i>đúka'</i>	elveszíteni: neg. alak; 1. <i>đühüta!</i> (C. <i>jukú'am</i> , ? ~ nye. L. <i>jöc</i>)
<i>đukuda</i>	elveszni; eltévedni (~ nye. L. <i>juχō</i>)
<i>đukutasa</i>	vándorolni, kóborolni, блуждать
<i>đulsa</i>	egész (? C. <i>julse'ama</i>)
* <i>đumu</i>	hóesés (~ nye. L. <i>jōmse</i>)
<i>đuragajka</i>	mély
<i>đuradi</i>	mélység (C. <i>juragá</i> , ~ nye. L. <i>jör</i>)
* <i>đurimi</i>	hír (~ nye. L. Kis. <i>jōlimes</i> 'sprechen')
<i>đurimisj</i>	beszélni; megállapodni vmiben
<i>đurkapša [-ko-]</i>	húzóháló, НЕВОД (C. <i>jurka'bsan</i> , ~ nye. L. <i>jörč</i>)
<i>đutā [-tiə]</i>	közé (C. <i>juteá</i> 'Mitte')
<i>đutinj</i>	között
<i>đütjtj'pgujsi</i>	célozni
<i>đudipta</i>	középső
<i>đühüta</i>	elveszíteni: gerundium; 1. <i>đúka'!</i>
* <i>đujka : biða d.</i>	örvény, ВОДОВОРОТ
* <i>đujkitasj [du-]</i>	csévélni, МОГАТЬ
<i>đúka [duka]</i>	darab, кусок (C. <i>júka</i> 'Holzscheit')
<i>đüntā</i>	süket (C. <i>juntá</i>)
* <i>đüntja</i>	ló (~ nye. L. <i>juna</i>)
<i>đünditisi</i>	remegni, reszketni (C. <i>jundetendem</i>)
<i>[đurakagata]</i>	nyenyec : sing. abl. (C. <i>Jurá'ka</i>)
<i>đütü</i>	kéz (C. <i>jutü</i> , ~ nye. L. <i>ηuda</i>)
<i>đüdü basa</i>	gyűrű
<i>đüdürsa</i>	járni (C. <i>joturum</i>)
* <i>hájro</i>	tánc
* <i>háča</i>	szakadék овпаг
* <i>hajhürsa</i>	recsegni
* <i>ha</i>	rozsdá
<i>hábalā [há'b-]</i>	rozsdás
<i>hádir</i>	hurok (vadfogáshoz), СИЛОК
<i>[haj]</i>	a vége vminek (C. <i>feai</i>)
* <i>hákuša [há'k-]</i>	befűzni
* <i>hámadi</i>	lihegni
<i>han</i>	tenyér; arasz (C. <i>fean</i> , ~ nye. L. <i>pē'</i>)
<i>hanka</i>	fekete (C. <i>feanka</i>)
<i>hadā</i>	homlok (C. <i>feadā</i> , ? ~ nye. <i>pāejē</i>)
* <i>h_oa</i>	bot, pálcá; cső
* <i>h_oájhāda [-ho-]</i>	kipukkadni? eltörni?, ЛОПНУТЬ
* <i>h_oajka</i>	muksun (C. <i>fa'uka</i>)
<i>h_oájmu</i>	rénbőresizma, обувь, бакари (C. <i>faému</i> , ~ nye. L. <i>pīwa</i>)
<i>h_oakidi'i</i>	száritott hal, юкола (Pop. 99. <i>faka</i> , ~ nye. L. <i>pāexē</i>)
<i>h_oala</i>	kő (C. <i>fāla</i> , ~ nye. L. <i>pāe</i>)
* <i>h_oándāhu</i>	(sűrű) erdő
<i>h_oánkuda</i>	lerészegedni (C. <i>fanká'am</i>)
<i>h_oánkurutó [-tuo]</i>	őrült, сумасшедший
<i>h_oánkutó [-tuo]</i>	részeg

<i>h₂arali</i>	(víz)hólyag, волдырь:, 1. <i>hórbu!</i> (C. <i>fár, far</i>)
* <i>h₂arütürsá</i>	kopogni, стучать
* <i>h₂atida</i>	bemártani (? ~ nye. L. <i>pađeré</i>)
* <i>h₂atüda [-ti-]</i>	hántani, tisztítani (fát)
<i>h₂atüpsa</i>	(éles) fejsze
<i>he'</i>	szukuj (C. <i>fia'</i>)
<i>hejbihtigusi</i>	melegíteni (C. <i>feabemte'ama</i>)
<i>hekutá</i>	forró (C. <i>fekutea</i>)
<i>helina</i>	család: Px sing. 1.
* <i>helini</i>	néha
<i>helisísi</i>	segíteni (Pr. 57. <i>feledese</i>)
<i>helidísi</i>	hozzáadni, добавить (C. <i>fealedé'ama</i>)
*[<i>helata</i>]	egy halfajta, пелядь
<i>hèle</i>	másik; a fele vminek (C. <i>fealea halb, ~ nye. L. pēlē</i>)
<i>helida</i>	hasonló
<i>hendir</i>	sámándob (C. <i>feándir, ~ nye. L. pēncēr'</i>)
<i>hepti</i>	ajak (C. <i>feábten, ~ nye. L. pípti'</i>)
* <i>hepti'a</i>	fekete madárfajta, a melle fehér
* <i>heributata</i>	többszemeletes
* <i>hétadi [-to-]</i>	lóni (~ nye. L. <i>pās</i>)
* <i>hétada</i>	madár melle
* <i>hétiláptidi</i>	gurítani, КАТИТЬ
<i>heda</i>	hermelin (C. <i>fieda, ~ nye. L. píje</i>)
<i>hedítisi</i>	menni (Ter. 427. <i>хезытысы</i>)
<i>hidiísi</i>	nevetni (C. <i>fisil'em, ~ nye. L. píšéné</i>)
* <i>hikaga</i>	rémület
<i>hikaptigusi</i>	megijeszteni
[<i>hilti</i>]	bögöly (C. <i>filti, ~ nye. L. pílti</i>)
<i>hílime</i>	morzsa, кроха; 1. <i>hüláptigusi!</i> (C. <i>filimi'a</i>)
<i>hinda</i>	éjjel, ночью
<i>hin</i>	éjszaka (C. <i>fin, ~ nye. L. pí</i>)
* <i>hinga'a</i>	párna, подушка
<i>hinhí'</i>	este, вечером
<i>hiragajk'a [-rog-]</i>	magas
<i>hiramí'a [-rom-]</i>	csúcs, tető, вершина
<i>hiradü</i>	magasság (C. <i>fira 'hoch', ~ nye. L. pír-</i>)
<i>hiritasi</i>	főzni, olvasztani (zsírt), (~ nye. L. <i>pís</i>)
* <i>hiritirísi</i>	veszekedni, браниться
<i>hisiísi</i>	kinevetni
* <i>hiz'</i>	kopolyú: plur.
<i>hila</i>	veszélyes, félelmetes
<i>híladataja</i>	félni (C. <i>filitima, ? ~ nye. L. pílúc</i>)
<i>hílagali</i>	rettenthetetlen
<i>hímsi</i>	megijedni (C. <i>fémé'am</i>)
<i>hō</i>	vmi mögötti hely, задь (C. <i>fua, ~ nye. L. pū-</i>)
<i>hoda'a</i>	ferde (C. <i>fajá</i>)
<i>hójka</i>	hal belseje, gyomra (C. <i>fóika</i>)
<i>hójkada</i>	comb, бедро (C. <i>foikadá 'Steiss', ? ~ nye. pūj</i>)
<i>hójkūda</i>	futni (C. <i>faikirim</i>)
<i>hójtasi</i>	vágni (fát) (~ nye. L. <i>pācé</i>)

- holaiḍa* [-la'i-] tenni, helyezni? (Pr. 59. *fansa*, ? ~ nye. L. *pānéc*)
holel'ükü könnyű (C. *fáluḡaḡ*)
 **homarsa* recsegni? ropogni?, хрустеть
homaru *nḡḡüti* szipogni, сопеть носом: plur. 3.
homiti éles (C. *fomagá*, ~ nye. L. *pañē*)
 **honal'i'a* elszegényedni: plur. 3.
hónsu ágy (C. *fánsu* 'Renntierhaut')
hónu daganat, опухоль (C. *faiñu'am* 'aufschwellen', ~ nye. L. *pājer'*)
 **hoḡ* hajfonat, koca (? ~ nye. L. *paḡkāléc* 'flechten')
hoḡemtu hátsó láb: sing. acc. + Px sing. 3.
hoḡka lándzsa, копье: nyél, fogantyú, рукоятка (C. *fónka*, ~ nye. Ter. *pāḡg*)
 **hōptāda* elkésni
 **hōr* bika (~ nye. L. *ḡōra*)
horəñiḍa baloldal (C. *fóra* 'Gesicht')
hóraḍá levél, лист дерева (Ter. 419. *horəzei*, ? C. *forátum* 'weiden')
hórbu hólyag, пузырь; 1. *hōarəli!* (C. *fār*, *far*)
 **hošitamənti* ütni: igenév + Px sing. 3.
hótadé' csillag: plur. (C. *fatajeá*)
hoti epe (C. *fáte*, ~ nye. L. *padē*)
hoto' arc: plur. (C. *fatúa*, ~ nye. L. *pājdi*)
 **hotōpta'a* vmi nélkül hagyni: plur. 3. (? ~ nye. L. *ḡādā*)
hotōpturáḍa vmi nélkül maradni: sing. 3.
hōḍətəsa írni; tanulni (C. *fadur'áma*, ~ nye. L. *pādā*)
hōḍəpsa ceruza, toll
hōḍaj zsák (C. *foadaḡ*, ~ nye. L. *pād*)
 **hōḍərsi* fürödni (~ nye. L. *padērc*)
hōḍutó utolsó
hōḍür levél, письмо (C. *fadur*, ~ nye. L. *pādar'*)
hubəḡəjsa kidugni, высунуть ?; kidugódni, высунуться
 **hubada* kiugrani, выскочить
hubatusa kiállni, kimeredni, торчать
hujhāḍiḡə hívni, позвать: sing. 1., többes tárgy (? C. *fuitéma*)
huləḍi (magához) hívni
hūle keresni kezdeni: sing. 3., múlt idő
hunsə más; idegen (C. *funsá*)
 **hurajku* rakás, halom
hursəḍi visszafordulni, visszatérni (C. *fursi'em*, ~ nye. L. *purdā*)
hursəḍi'a visszafordítani: sing. 3. ?
hūrsi keresni (C. *fūrem*, ? ~ nye. L. *pūs*)
húsi kérni, követelni, akarni [Ter. 424. *хусемы* 'мы звали (в гости)']
 **hutāḍejmtərə* elkényeztetni: ? sing. 2. (? ~ nye. Ter. *noxomaltacś*)
huturəsa befogni, запрычь (C. *fúdar* 'Joch, Zugriemen', ~ nye. L. *pōḍer'*)
 **hudasusa* rajkoskodni, шалить
hūaga térd (C. *fuagai*, ~ nye. L. *pūli*)
hū'ətəni év: sing. loc. (C. *fua*, ~ nye. L. *pō*)

* <i>hūəti'</i>	gyakran; mindig
<i>hūarsa</i>	fújni (C. <i>fuati'ema</i> , ~ nye. L. <i>pūc</i>)
* <i>hūāđ [-dūə]</i>	csőr (? ~ nye. L. <i>puje</i>)
* <i>hūāđa</i>	szaglani, пахнуть
<i>hūəptigusi</i>	felaprítani, szétmorzsolni?, крошить; 1. <i>hūime!</i>
<i>hūəptisi</i>	széttörni, разбить
* <i>hūnsərə</i>	régi (tárgy) (~ nye. L. <i>pūnsari</i>)
<i>hūnsərəni</i>	régen
* <i>hūtəđə</i>	törzs, туловище (? ~ nye. L. <i>pīđ</i>)
* <i>hūđara'</i>	hótorlasz: plur. (? ~ nye. L. <i>pōl'u</i>)
* <i>hūłaiđə</i>	bemászni: sing. 3.
* <i>hūłotađə</i>	elrejtőzni: sing. 3.
<i>kəhi</i>	fogoly, куропатка (C. <i>kəfe</i> , ? ~ nye. L. <i>ħabi</i> 'Penis')
<i>kəj</i>	oldal, бок, сторона (C. <i>kai</i> , ~ nye. L. <i>ħəew</i>)
<i>kəjkasa [ko-]</i>	támaszkodni; 1. <i>kəjkuda!</i>
<i>kəjníđə</i>	félre, külön (lat.)
<i>kəjníni</i>	félre, külön (loc.)
<i>kəjŋələsa</i>	énekelni kezdeni, запеть (C. <i>kaiŋitum</i> ? ~ nye. L. <i>ħinōc</i>)
<i>kəjđə</i>	borda
* <i>kələkəptuda</i>	csiklandozni (~ nye. Ter. <i>ħəłakəptamōc</i>)
<i>kəli</i>	könny (C. <i>kəle</i> , ~ nye. L. <i>ħəjel'</i>)
<i>kəłükü</i>	rövid (C. <i>ka'aliku</i>)
* <i>kəłšü'ə [ko-]</i>	féreg, kukac, червяк
<i>kəmarəptüđə'</i>	rénszerszám, упряжка (C. <i>kamarəbtu'</i> 'Bauchgurt des Renntiers')
* <i>kəmi</i>	kilincs
* <i>kəmtir</i>	meredek, крутой (~ nye. Ter. <i>ħəmdə</i>)
<i>kəmtüđəgtu'</i>	fogni, ловить: plur. 3., 1. <i>kəmasa!</i> (C. <i>kəmi'ema</i> , ? ~ nye. L. <i>ħəmedə</i> 'verstehen')
<i>kəntə</i>	szán, нарта (C. <i>kəntə</i> , ~ nye. L. <i>ħən</i>)
<i>kəntiđi</i>	megfagyni (C. <i>kəntə'am</i> , ~ nye. L. <i>ħəncü</i>)
<i>kəŋhəđi</i>	kifordítani, перелицевать (~ nye. Ter. <i>ħəmbħələc</i>)
<i>kəptimiši</i>	eltűnni, исчезнуть; elveszni, elpusztulni, пропасть; elrejtőzni, скрыться (? C. <i>kəbtuam</i> 'erlöschen', ~ nye. L. <i>ħəptā</i>)
* <i>kəptisi</i>	abroncs, дуга
<i>kəptisiši</i>	megfojtani, душить (C. <i>kəpta'ama</i>)
<i>kəptuda</i>	kioltani
<i>kəri'ə</i>	hajtó-, ösztökélő rúd, хорей (C. <i>kəri'e</i>)
<i>kəri'tasi</i>	ösztökélni, hajtani
* <i>kəri'tisi</i>	ügetni, бежать рысью
* <i>kəsiti</i>	gomolyogni, клубиться: sing. 3.
<i>kəsupti'</i>	füstnyílás, дымокур
<i>kətuki'ə</i>	legelni kezdeni: sing. 3.
* <i>kəturəmu</i>	legelő (~ nye. L. <i>ħadü</i>)
<i>kətusa</i>	legelni
* <i>kəđarkəptü' [-kop-]</i>	fény, свет; 1. <i>kəđar!</i> (C. <i>kəđarkəbtü</i>)
<i>kəđu'</i>	köröm: plur. (C. <i>kətu</i> , ~ nye. L. <i>ħada</i>)
<i>kəđə</i>	villám (C. <i>kəjəŋ</i> 'Donner', ~ nye. L. <i>ħəe'</i>)

<i>kaḍaməni</i>	körül (C. <i>kajamanu</i>)
<i>kájbu</i>	lapát (C. <i>kaibu</i> , ~ nye. L. <i>siwa</i>)
* <i>kájbumə [-mo]</i>	forgács, щепка
<i>kajkuda</i>	nekitámaszkodni; 1. <i>kajkasa!</i>
<i>kal'i</i>	hónalj, (C. <i>kal'in</i>)
<i>kāl'ükü [kol'ükü]</i>	háló, сеть
<i>kām</i>	vér (C. <i>kām</i> , ~ nye. L. <i>χēm</i>)
<i>kaḥasa</i>	tartani, держать l. <i>kəmədugatu!</i>
* <i>kambada</i>	összel
<i>kamtiütüptü'</i>	gallér
<i>káŋə</i>	mikor? (C. <i>kaŋəŋ</i>)
<i>káŋgüt'i</i>	valamikor
* <i>kaŋkə</i>	már
* <i>káŋkəgə</i>	egyszer, однажды
* <i>kapükü</i>	kistányér, блюдец
<i>kasu</i>	fakéreg (C. <i>kasu</i>)
<i>kátar</i>	fény
* <i>kati</i>	pikkely, чешуя
<i>katida</i>	pikkelyt leszedni
<i>katirsa</i>	tüsszenteni, чихнуть
<i>kaḥməsa [-tomo-]</i>	ránézni, взглянуть (Pr. 62. <i>kaḥami'em</i>)
<i>kaḥməgətu'</i>	látható lenni: plur. 3.
<i>kaḥajmkümü</i>	versenyezni: buzdító mód, du. 2. (Ter. 436. <i>katjürsja</i>)
<i>káulása</i>	befedni, betakarni (C. <i>kaul'i'ema</i>)
<i>kín</i>	köldök (C. <i>kín</i>)
<i>kintə</i>	köd, дым (C. <i>kinta</i> , ~ nye. L. <i>sun</i>)
<i>kirbitəsa [-bi'tə-]</i>	nyírni (C. <i>kirbi'ema</i>)
<i>kiriba</i>	kenyér (C. <i>kiriba</i>)
<i>kita</i>	csésze (C. <i>kita</i> , ~ nye. L. <i>χidē</i>)
<i>kir</i>	légy, муха (? C. <i>kir</i> 'Made')
<i>kítəḍə</i>	hold, луна (C. <i>kítadā</i> 'Monat')
<i>kintələptikuši</i>	dohányozni, füstölni
<i>kəbaamantə</i>	halott: <i>sətərə k. bəni'ə</i> 'a róka halottnak tetette magát'; 1. <i>kəki!</i> (C. <i>kə'am</i> , ~ nye. L. <i>χās</i>)
* <i>kəḍumu no</i>	fiú
<i>kohərəsa</i>	elszakítani (C. <i>kafari'ema</i> , ~ nye. L. <i>χābārc</i>)
<i>kohəsutə</i>	elszakadni: sing. 3.
* <i>kojgori'</i>	otthagyni: imperat. plur. 2. (? ~ nye. L. <i>χājē</i>)
<i>kəki' [kuoki', kouki']</i>	halni készülni: sing. 3.
* <i>kolaša</i>	villa
* <i>kolbaŋku</i>	meztelen
<i>kóli</i>	hal (C. <i>kóle</i> , ~ nye. L. <i>χālē</i>)
* <i>kona'a</i>	elmenni: sing. 3. (? ~ nye. L. <i>χūnā</i> 'entfliehen')
<i>kontəna</i>	általam megölt; 1. <i>kotuda</i>
<i>kontuda</i>	elvinni, отнести; elkísérni, проводить (Ter. 427. <i>kontura</i>) 'uvezli', ~ nye. L. <i>χānā</i>)
<i>koŋhu</i>	hullám (C. <i>koŋfu</i> , ~ nye. L. <i>χāmpa</i>)
* <i>koŋkudəsa [-do-]</i>	hirtelen felállni, резко встать
<i>kóptə'a</i>	kialudni: sing. 3. (C. <i>kaptuam</i> , ~ nye. L. <i>χaptā</i>)
* <i>kóptə'a</i>	hím

<i>kóptəda</i>	leány: sing. dat. (C. <i>kuobtuən</i>)
<i>korj</i>	láda (C. <i>kúr</i> 'Fass', ~ nye. L. <i>χōr'</i>)
<i>kóru'</i>	ház (C. <i>koru'</i> , ~ nye. L. <i>χārd</i>)
<i>kosəda</i>	kiszáradni (C. <i>kósara'ama</i> , ~ nye. L. <i>χāsūj</i>)
<i>kotu</i> I.	az apa idősebb nővére; l. <i>kodu!</i> (C. <i>kodu</i> , ~ nye. L. <i>χāda</i>)
* <i>kotu</i> II.	hóvíhar (~ nye. L. <i>χād</i>)
<i>kotuda</i>	megölni (C. <i>kuada'ama</i> , ~ nye. L. <i>χādā</i>)
<i>kotuda nīdə</i>	nyugati
* <i>kōdaj</i> [-δ'a-]	pillangó, бабочка
* <i>kodu</i>	az anya idősebb nővére; l. <i>kótu!</i>
<i>kotə</i>	betegség (C. <i>kóita</i>)
* <i>kōtühəgənə</i> [<i>kōtühogūənī</i>]	egy idő múlva
<i>kou</i> I.	fűl (C. <i>kou</i> , ~ nye. L. <i>χā</i>)
<i>kou</i> II.	nap, солнце (C. <i>kou</i> , ~ nye. L. <i>χājēr'</i>)
<i>kou'ə</i>	maradni, остаться: sing. 3. (C. <i>kōu'am</i> , ~ nye. L. <i>χājē</i>)
* <i>koubaku</i>	virágocska
<i>kōbīnə</i> [<i>kou-</i>]	meghalni: gerundium sing. 1., l. <i>kōki'</i> , <i>kōbaamantə</i>)
<i>kuho</i> [-huo]	bőr, кожа, шкура (C. <i>kūfu</i> , ~ nye. L. <i>χōba</i>)
[<i>kuhu</i>]	bőr
* <i>kularsa</i>	morogni, урчать (~ nye. Ter. <i>хурнарць</i>)
* <i>kūlarsa</i>	fornni, bugyborékolni, бурлить
* <i>kūlbajkō</i>	nyers, meleg
<i>kundasa</i>	aludni (C. <i>kunduátum</i> , ~ nye. L. <i>χōnō</i>)
<i>kundaša</i>	ágy
* <i>kunsa</i>	húgy
<i>kunsib'ə</i>	nagy szán (Pop. 62. <i>kunsəma</i>)
<i>kunsiməni</i>	belül el
<i>kunsini</i>	belül (C. <i>kunsene</i> , ~ nye. L. <i>sōnce</i> 'Höhle')
<i>kunsiđə</i>	belülről
<i>kūndī</i>	be
<i>kuntuda</i>	elaludni, уснуть
<i>kuntugəltəkīnə</i>	aludni menni: sing. 1.
* <i>kunuj</i>	hol?
<i>kunəgə</i> [-gūə]	egy idő múlva
* <i>kunūaraj'</i> [-nī'a-]	találomra, наугад
<i>kurədi'</i>	milyen?, amilyen: plur. (C. <i>kurajé</i> , ~ nye. L. <i>χurka</i>)
* <i>kúrəgə</i>	majdnem, почти
* <i>kūrəgə</i>	teljesen, совсем
* <i>kurā</i>	tehén
* <i>kurītə</i> : nī' k.	szemetelni: tiltás, sing. 2.
<i>kutədəsa</i>	köhögni (C. <i>kutādandum</i> , ~ nye. L. <i>χō'</i>)
<i>kū</i>	kanál (C. <i>kūi</i> , ~ nye. L. <i>χū</i>)
<i>kūə</i>	nyírfa (C. <i>kūə</i> , ~ nye. L. <i>χō</i>)
* <i>kūədə</i>	ólom (? ~ nye. L. <i>χūpt'</i>)
<i>kūmā</i>	kés (Ter. 417. <i>kūmā</i>)
* <i>kūngūda</i>	torok (? ~ nye. <i>χūnkū</i>)
* <i>kūrā'</i>	befonni, заплести: plur. 3.
<i>kūrūda</i>	összezavarni, összekúsálni, запутать (? ~ nye. L. <i>χūlcōé</i> 'rühren')
<i>kūrūtəsa</i>	fonni, плести

<i>küδ'ahü'</i>	holnap (C. <i>kidyatun</i> , ~ nye. L. <i>χü'</i>)
<i>küδ'atuda</i>	reggel
* <i>lakəδusa</i> [lo-]	kacagni
* <i>lamnaxši</i> [lomniə-]	puha, lágy
<i>lən̄inti'</i>	lángoló: plur., 1. <i>lan̄ədi!</i> (C. <i>lan̄i'am.</i> ~ nye. L. <i>lējū</i> 'Flamme')
* <i>lən̄kəri</i>	küszöb
<i>lən̄uptiδə'</i>	gyufa: plur.
<i>latiđi</i>	levágni (Ter. 429. <i>лeтyдy</i>)
* <i>lədiši</i>	nem tudni
* <i>lā</i>	vaskarika
* <i>lāgu kumā</i>	kard, nagy kés
* <i>lakə</i>	izom
<i>lákaráj'</i>	hirtelen (C. <i>lakariei</i> , ~ nye. L. <i>lakaři'</i>)
* <i>laku</i>	tüdóbaj
<i>lan̄ədi</i>	égni; 1. <i>lən̄inti'</i> !
<i>lan̄əkasa</i>	kiabálni kezdeni, <i>закричать</i>
<i>lan̄ürsa</i>	kiabálni (C. <i>lan̄urum</i>)
* <i>lāpsə</i>	bölcső
<i>latə</i>	csont (C. <i>latá</i> , ~ nye. L. <i>li</i>)
<i>l̄inta</i>	sík, mocsaras hely (C. <i>lenta</i> 'ebene Stelle')
[<i>lobatəndum</i>]	evezni: sing. 1. (C. <i>labatəndum</i> , ~ nye. L. <i>laβe</i>)
* <i>loğasi</i>	ugatni
<i>loču</i>	deszka (C. <i>loitu</i> , ~ nye. L. <i>lāta</i>)
<i>lū</i>	ruha, одежда, парка (C. <i>lū</i>)
* <i>labitiši</i> [-bi'ti-]	pislogni (? ~ nye. L. <i>lābrā</i>)
* <i>labimiđi'ə</i>	megnyílni: sing. 3.
* <i>landiřsiši</i>	hintáztatni, ringatni (gyereket)
<i>lānsə</i>	bokor (C. <i>lansa</i>)
* <i>lepkuđi</i>	kortyintani, nyelni
* <i>l̄ilə</i>	iszap, ил (? nye. L. <i>ńul</i>)
* <i>litəsa</i>	söpörni
* <i>loše</i>	nagy csónak
<i>lōšə</i> [l̄uo-]	orosz (C. <i>L'qasa</i>)
<i>luŋgasa</i>	les, засада
<i>luŋkürüsa</i>	elrejtőzni (C. <i>luŋkürá'am</i> , ~ nye. L. <i>luŋkū</i>)
<i>mā</i>	kalapács (C. <i>mea</i> , ~ nye. L. <i>mā</i>)
<i>məgan̄kə</i>	púpos; 1. <i>moku!</i>
<i>məkəjřsa</i>	dadogni (C. <i>maká</i> , ~ nye. L. <i>māχā</i>)
<i>məkəə</i>	dadogó ember
<i>mələ</i>	földnyelv (C. <i>mála</i> , ? ~ nye. L. <i>māl</i> 'Ende')
<i>məl̄kə</i> [molkūə]	szarvatlan rénszarvas (Pop. <i>mel̄kumsa</i> 'hornless', ~ nye. L. <i>malk</i>)
* <i>məlutusa</i>	morogni, mormolni
[<i>məl̄čitəni</i>]	múlva: <i>nakürə dəli</i> m. 'három nap múlva' (? C. <i>mal̄ti'</i> soviel, nur')
* <i>məmələsa</i>	megettámadni,
<i>məná</i>	én (C. <i>mannan</i> , ~ nye. L. <i>man</i>)
<i>məməgəjřsa</i>	elesni (C. <i>mannagaitə'ama</i> 'rollen', ? ~ nye. L. <i>mantē</i>)
* <i>məndəjřsi</i>	kerek, круглый (~ nye. L. <i>mandalūj</i>)

<i>mənó</i> [mon̄]	pata (C. <i>manúa</i>)
<i>mənu</i> [mo-]	tojás (C. <i>mánu</i>)
[<i>məhimi'əm</i>]	ütnei: sing. 1.
<i>məhü</i> [mo-]	ököl (C. <i>máhu</i> , <i>móhu</i> , ? ~ nye. L. <i>man'</i> 'Knäuel')
* <i>mərkiši</i>	megtiltani; kiűzni?, ВЫГОНЯТЬ
<i>mársi</i>	elvenni, ОТНЯТЬ (? C. <i>mare'áma</i> , ? ~ nye. L. <i>maré</i>)
* <i>mársi'</i>	váll: plur. (~ nye. <i>maré</i>)
<i>máru</i> [mo-]	part (C. <i>moru</i> , ~ nye. L. <i>mara</i>)
* <i>mata</i>	fonál, НИТКА
<i>matumə</i>	seb (? C. <i>mata'áma</i> 'schneiden, hauen', ? ~ nye. L. <i>madā</i>)
<i>mətušana'</i> [mo-]	olló
<i>mətü'</i> [mo-]	hat (C. <i>mātu</i> , ~ nye. L. <i>mat'</i>)
<i>mətüdümtitə</i>	hatodik
* <i>mədəda</i>	bicegni, прихрамывать (C ~ nye. L. <i>mēdā</i>)
* <i>məhüda</i>	elutasítani?, отказать; sajnálni?, жалеть
<i>məy</i>	föld (C. <i>mou</i>)
<i>mā</i>	csum (C. <i>mā</i> , ~ nye. L. <i>mā'</i>)
<i>māda</i>	miért?
* <i>magəl'ičegətə</i>	teljesen, совсем
<i>magəl'ükü</i>	alacsony, (C. <i>magal'iky</i>)
<i>māgə</i> [-güə]	valami, что-нибудь (C. <i>magua</i>)
* <i>makərəsa</i>	elgörbíteni, гнуть, отогнуть; 1. <i>mokütəsa!</i>
* <i>manakü'</i>	csak, alig
<i>mānu'áj</i>	régen, давно (? C. <i>manu</i> 'später')
<i>māhütəsa</i> [-hü'tə-]	gyűrni, nyomkodni; 1. <i>məhü!</i>
<i>matədatəni</i>	település, стоянка: sing. loc.
<i>mādəjśó</i>	ajándék
<i>mādanə</i>	miért?
<i>mađajśa</i>	vendégségbe menni
<i>mađajtu</i>	vendég
* <i>mālitisi</i>	gyorsan mozogni, мелкать (? ~ nye. L. <i>malkadā</i> 'flitzen')
<i>məliśisi</i>	csinálni (C. <i>mé'áma</i> , ~ nye. L. <i>mīs</i>)
<i>məliđə</i>	ügyes, умелый
* <i>məndajə</i>	új
* <i>mepkədi</i>	megcsípni
<i>məriti</i>	gyorsan (C. <i>mearaŋ</i> , ~ nye. L. <i>mēr'</i>)
<i>məru</i>	pattanás, kelés, болячка (C. <i>mearuŋ</i> 'Wunde', ~ nye. L. <i>mēru</i>)
<i>məsejedj</i>	általa csinált
<i>mi</i>	mi ketten (C. <i>mi</i>)
<i>miđi'ə</i>	eladni, odaadni, отдать: ? sing. 3. (C. <i>miji'éma</i> , ~ nye. L. <i>míc</i>)
* <i>mini'</i>	vese: plur.
<i>mini'</i>	új, tavaszi szarv: plur. (Pop. <i>menie</i>)
* <i>miňserənə</i> , <i>miňseranə</i>	engemet magamat, меня самого
<i>mírəđisi</i> [-ro'đi-]	megfizetni; megbosszulni
<i>mitə</i>	máj (C. <i>mita</i> , ~ nye. L. <i>mūd</i>)
[<i>mündisi</i>]	vinni (C. <i>mendetéma</i> , ~ nye. L. <i>míhē</i>)
<i>mij</i>	mi (C. <i>mēŋ</i>)
<i>mōđə</i>	ág (C. <i>mōja</i> , ~ nye. L. <i>mō</i>)

<i>moguñidə</i>	jobboldal
[<i>moku</i>]	hát; 1. <i>məgaŋkə!</i> (C. <i>móku</i> , ~ nye. L. <i>māḡā</i>)
* <i>mokutoru</i>	pénzes pír, хариус
<i>mokutəsa</i>	hajlítani, гнуть; 1. <i>makərəsa!</i>
<i>mokütatadə</i> [- <i>kü'ta-</i>]	meghajlani: sing. 3.
* <i>močitiši</i>	nyögni, стонать
<i>müda</i>	órizni (C. <i>müntandum</i>)
* <i>muli'</i>	dísz, узоры одежды: plur.
<i>mundukə</i>	sánta, храмой (C. <i>mundú'ka</i>)
* <i>munsələsa</i> [- <i>solo-</i>]	felforjni
<i>munnutu</i>	mondani: sing. 3. (Ter. 428. <i>mundŷo</i> , ~ nye. <i>mānc</i>)
<i>múnku</i>	élőfa (C. <i>mínku</i> 'Föhrenwald')
* <i>múnkuto</i>	fészek
<i>múrínə</i>	sarkvidéki szeder, морошка (C. <i>murá'ka</i> , ~ nye. Ter. <i>márpāḡā</i>)
* <i>musikandə'</i>	csinálni: plur. 3.
* <i>müši</i> [<i>mü'si</i>]	pásztor
<i>mündüsa</i>	szakáll (C. <i>mundüisaŋ</i> , ~ nye. L. <i>münöc</i>)
<i>mündütəsa</i>	rágni (C. <i>mundü'tuma</i>)
<i>müntüda</i>	teli (C. <i>mintütim</i>)
* <i>müntüda</i>	kitalálni, догадаться
* <i>mütəmasa</i>	bedugni?, всунуть?; elküldeni?, отправить
<i>mütəsa</i>	örölni
<i>nəməgə</i>	egyesen (C. <i>namagá</i>)
<i>nəndəsi</i>	állni (C. <i>nandetm</i> , ~ nye. L. <i>nūs</i>)
<i>nənsudə</i> [<i>no-</i>]	felállni
<i>nənsuptiədi</i> [- <i>tj'ə-</i>]	felállítani, felemelni: sing. 3.
<i>nədurša</i> [<i>no-</i>]	bőrkaparó, инструмент для скобления шкуры (C. <i>na-du'ama</i> , ~ nye. L. <i>nadöré</i>)
[<i>na</i>]	-hoz, -hez, -höz
[<i>nanu</i>]	-nál, -nél
[<i>natə</i>]	-tól, -től
[<i>naməni</i>]	el vmi mentén
<i>nagür</i>	három (C. <i>nágur</i> , ~ nye. L. <i>nāḡar</i> ,)
[<i>najbəgə</i>]	hosszú (Ter. 426. <i>naibəgə</i>)
<i>najbədü</i>	hosszúság
<i>nakürütəmtə</i>	harmadik
* <i>namtərü'</i> [- <i>to-</i>]	szellemalak, rém, пугало
<i>námtəsi</i>	tréfás ember
* <i>namtətəsa</i>	tréfálni
* <i>nađəjkəptuda</i>	bosszantani
<i>nē</i>	nő (C. <i>né</i> , ~ nye. L. <i>nē</i>)
[<i>nē no</i>]	leány
<i>nógusá</i>	közeledni (C. <i>nogali</i>)
<i>nomədə</i>	meglökni (C. <i>nomu'ama</i> , ~ nye. Ter. <i>na'ámxaluḡ</i>)
<i>nóŋhə</i>	rossz (C. <i>noŋfa</i>)
<i>ŋoŋhə horütə</i> [- <i>tüə</i>]	csúnya, rossz arcú
* <i>nori</i>	edény, посуда
<i>noru</i> [- <i>rə</i>]	tavaszi (C. <i>nóru</i> 'Schneekruste', ~ nye. L. <i>nāra</i> 'Frühling;

<i>noruda</i>	durch die Frühjahrskälte nach Tauwetter hart gefrorene Oberfläche des Schnees')
* <i>nosütə [-tūə]</i>	tavasszal
<i>nouḁə</i>	kemény
* <i>nubajtusa</i>	takony (Pr. 56. <i>nauda</i> , ~ nye. L. <i>nādam'</i>)
* <i>nukāḁə</i>	szomorkodni
<i>nukāḁə'a</i>	lusta; makacs, csökönnyös
<i>numəjkā</i>	lusta; makacs, csökönnyös
<i>numanəŋku</i>	legény (C. <i>numā</i> 'jung')
* <i>numəḁə [-mo-]</i>	fiatal
* <i>nutuda</i>	fölébredni
<i>ḁəgír</i>	elcserélni, сменить
<i>ḁəkurubəla'a [-ru'bə-]</i>	piszok, sár (C. <i>ḁəger</i> , ? ~ nye. L. <i>ḁəxōl'</i>)
<i>ḁəlhəḁusa [ḁə-]</i>	piszkos
<i>ḁəltəmasi</i>	elengedni (C. <i>ḁəlfada'ama</i> , ~ nye. L. <i>ḁəlparā</i>)
<i>ḁəmsajku [ḁə-]</i>	elnyelni; I. <i>ḁəltəmiəḁi!</i> (C. <i>ḁəltami'ema</i> , nye. L. <i>ḁəlā</i>)
<i>ḁəmu [ḁə-]</i>	a hegye vminek, остріє (~ nye. L. <i>ḁənt</i>)
* <i>ḁəntəsa [ḁə-]</i>	nyúl (C. <i>ḁəmu</i> , ~ nye. L. <i>ḁəwa</i>)
<i>ḁərumə [ḁə-]</i>	nyalni (~ nye. L. <i>ḁəncā</i>)
<i>ḁəgə</i>	réz (Pop. <i>ḁərumu</i> , ~ nye. L. <i>ḁərawa</i>)
* <i>ḁəgītəsi [-gi'tə-]</i>	jó (C. <i>ḁəgā</i>)
* <i>ḁəjbiḁə</i>	rángatni
<i>ḁəjbitə</i>	messze, вдаль
<i>ḁəkaləsi</i>	messze, вдали, далеко
* <i>ḁəkiḁə</i>	megfogni, megragadni (C. <i>ḁəkali'éma</i> , ? ~ nye. L. <i>ḁə'mā</i>)
<i>ḁəkiḁəsi</i>	letörölni
<i>ḁəlīmši</i>	venni, (meg)fogni
<i>ḁəndūmū</i>	örülni (C. <i>ḁəlemé'am</i>)
<i>ḁənsürsa</i>	szántalp: plur. (C. <i>ḁəndūmu</i>)
	menni (sível, szánnal, korcsolyával) (C. <i>ḁənsurum</i>
	'herabfahren')
<i>ḁəsiḁəj'</i>	majdnem, чуть; alig, еле, немножка (Ter. 433. <i>ḁəsi</i> '
	'едва')
* <i>ḁəḁū</i>	íz, вкус (? ~ nye. L. <i>ḁəpt</i> 'Geruch')
<i>ḁəḁə</i>	öv, szíj (C. <i>ḁəḁə</i> , ~ nye. L. <i>ḁə</i>)
* <i>ḁəjmi</i>	tű (~ nye. L. <i>ḁəḁē</i>)
<i>ḁəltəmiəḁi</i>	elnyelni: sing. 3.; I. <i>ḁəltəmasi!</i>
<i>ḁəmi'ə</i>	nóstény, самка (C. <i>ḁəmi'á</i> 'Renttierkuh')
<i>ḁəmiḁti</i>	anya: sing. gen. + Px sing. 3. (C. <i>ḁəme</i> , ~ nye. L. <i>ḁəḁē</i>)
* <i>ḁəmitiḁə</i>	(nagyon) édes (~ nye. L. <i>ḁəmiḁtō</i>)
<i>ḁəniḁka</i>	szúnyog (C. <i>ḁənenka</i> , ~ nye. L. <i>ḁəḁāḁk</i>)
<i>ḁənə</i>	elé (C. <i>ḁənəḁ</i> , ~ nye. L. <i>ḁəḁ'</i>)
<i>ḁənə'ā</i>	előre
[<i>ḁənəməni</i>]	vmi előtt el
<i>ḁənəni</i>	elől
[<i>ḁənəḁə</i>]	elől
<i>ḁənəḁtə</i>	első
<i>ḁənəbi</i>	szórzet, шерсть (C. <i>ḁənəbe</i>)
* <i>ḁənəha</i>	fűrészes
<i>ḁənəriḁti</i>	megelőzni

* <i>netarusa</i> [-to-]	beleszúrni
<i>nedirsisi</i>	megnedvesíteni (C. <i>natere'ama</i>)
<i>ni</i>	-ra, -re (C. <i>niŋ, niŋ, ~ nye. L. ni'</i>)
<i>nimani</i>	vmin át, vmi fölött el
<i>nini</i>	-on, -en, -ön
<i>nita</i>	-ról, -ról
<i>nijkuda</i>	izzadni (C. <i>niká'am, ~ nye. L. nōχō 'sich erhitzen'</i>)
<i>nikaga ito</i>	gyenge, erőtlen (C. <i>nika 'Kraft', ~ nye. L. niŋi</i>)
<i>niliide</i>	élni: múlt idő, sing. 3. (C. <i>niletem, ~ nye. L. jilē</i>)
<i>nim</i>	név (C. <i>nim, ~ nye. L. num</i>)
<i>nitmi</i>	tőgy (C. <i>niŋiŋ 'Brust', ? ~ nye. L. nimnē 'saugen'</i>)
<i>nini</i>	az apa fiatalabb fivére (C. <i>nenne, ~ nye. L. niñēkā</i>)
<i>niniŋagumaj</i>	fivérecske, братишки: ? Px sing. 1.
<i>niniŋti</i>	fivér: sing. gen. + Px sing. 3.
<i>niniŋpti'a nini</i>	bátya (? C. <i>~ inaba 'älterer Bruder der Frau'</i>)
* <i>niŋka</i>	nadrág
<i>nita</i>	vödör (C. <i>netá</i>)
<i>no : kodumu n.</i>	fiú (C. <i>nua, ~ nye. L. nū</i>)
<i>nokuda</i>	kimosni (C. <i>noba'ama, ? ~ nye. L. nōsēs</i>)
<i>nohumi</i>	száraz fa (Pop. <i>nəfuoma</i>)
* <i>noltuda</i>	vedleni (~ nye. L. <i>nalē</i>)
<i>nōni</i>	búvármadár, гагара (C. <i>noane, ~ nye. L. nūni</i>)
[<i>norə</i>]	lazacpisztráng, кумжа (Pop. <i>nuora</i>)
<i>nota</i>	fűszál, fű (C. <i>nota</i>)
<i>nódisi</i>	megcsókolni (C. <i>nuada'ama, ~ nye. L. nūcā</i>)
[<i>nūnale</i>]	menyhal, налим
[<i>nūnū</i>]	menyhal (C. <i>nūnū 'Quappe', ? ~ nye. L. nōje</i>)
<i>nūndatasa</i>	szívni, szorpi (C. <i>nimirim, ~ nye. L. nimnē</i>)
<i>nūptugusa</i>	pihenni (C. <i>niŋtá'am, ~ nye. L. niŋptā</i>)
* <i>nūtasa</i> [<i>nū'tə-</i>]	lévetközni (? ~ nye. L. <i>nū,ac</i>)
* <i>ŋəbutasa</i> [<i>ŋə-</i>]	belekapaszkodni
<i>ŋədaptə nini</i> [<i>ŋə-</i>]	öccs (C. <i>~aja 'jüngerer Bruder'</i>)
<i>ŋəjbə</i>	fej (C. <i>~əwə, ~ nye. L. ŋəewa</i>)
<i>ŋəjbodə</i>	koronya, череп
* <i>ŋəjbodə</i>	munka
* <i>ŋəliđi</i>	legyőzni
<i>ŋəməptugusa</i>	táplálni
<i>ŋəniŋjə</i> [- <i>hūə</i>]	múlt (év) (C. <i>~ameaj 'ein anderer', ? ~ nye. L. nābi</i>)
<i>ŋəniŋčumə</i> [<i>ŋə-</i>]	kilenc (C. <i>~ameaituma</i>)
<i>ŋəniŋčuməđimtə</i>	kilencedik
<i>ŋənnantusa</i>	éhezni
<i>ŋəmsa</i>	megenni (C. <i>~amu'ama, ~ nye. L. ŋəməc</i>)
<i>ŋəmsu</i>	hús (C. <i>~amsu</i>)
<i>ŋəmtəda</i> [<i>ŋə-</i>]	leülni (C. <i>~omtə'am, ~ nye. L. ŋəmtā</i>)
<i>ŋəmtu</i> [<i>ŋə-</i>]	tetű (C. <i>~amtuŋ, ? ~ nye. L. ŋən</i>)
<i>ŋəmtüda</i> [<i>ŋə-</i>]	ülni
<i>ŋəmtüsa</i> [<i>ŋə-</i>]	szék
<i>ŋəmuđa</i>	enni
<i>ŋəmursa</i>	asztal
<i>ŋənəptāda</i>	elfelejteni (C. <i>~ana'btai'ema</i>)

<i>η̄ndaká ičo</i>	buta, esztelen
* <i>η̄ndatu</i>	ész: Px sing. 3.
<i>η̄ndüj</i>	csónak (C. <i>~andui</i> , ~ nye. L. <i>η̄anü</i>)
<i>η̄nsüdi</i>	kimenni (C. <i>~oand'i'em</i>)
<i>η̄ntäda [-tou-]</i>	csónakázni
* <i>η̄ragalsa</i>	szétterpesztteni, <i>растопырить</i>
* <i>η̄äru</i>	nagy, szürke ragadozó madár
<i>η̄tädä [3 × -tə-, 1 × -tou]</i>	megtalálni; megkóstolni; megtapogatni; ellenőrizni (C. <i>~adi'ema</i> 'sehen, finden', ~ nye. L. <i>η̄adä</i>)
* <i>η̄tätu [η̄'tə-]</i>	még
<i>η̄tümü'a</i>	megjelenni: sing. 3.
<i>η̄düsi</i>	látszani
<i>η̄düsa</i>	láttni
<i>[η̄adagümümä]</i>	fivérecske, <i>братишка</i> : Px sing. 1., 1. <i>η̄äpätä nini!</i>
<i>η̄adatu</i>	fivér: Px sing. 3.
* <i>η̄aga</i>	az anya fiatalabb nővére
<i>η̄ahu</i>	az apa fiatalabb nővére (C. <i>~afu</i> 'ältere Schwester', ~ nye. Ter. <i>нябако</i>)
<i>η̄ahunä bəjka'a</i>	a nővér férje: ? -nə sing. gen. + Px sing. 1.
<i>[η̄ambumə]</i>	álmoság: Px sing. 1. (C. <i>~ambu</i>)
<i>η̄ämtä</i>	szarv (C. <i>~ämtä</i> , ~ nye. L. <i>ñämt</i>)
<i>η̄anasa</i>	ember (C. <i>~anasan</i> , ~ nye. L. <i>ñēneč'</i>)
<i>η̄anudətä</i>	igazi (Pr. 54. <i>η̄ano</i>)
<i>η̄anudətä munku</i>	vörösfenyő, „igazi fa”
* <i>η̄anüdümbüda</i>	megjelölni (? ~ nye. Ter. <i>ненадумдась</i>)
<i>η̄an</i>	száj (C. <i>~āη</i> , ~ nye. L. <i>ñā'</i>)
* <i>η̄aηoda</i>	kacsa (~ nye. L. <i>η̄āηü</i>)
<i>η̄aηkali</i>	néma, „szájtalan”
<i>η̄äptä'</i>	haj: plur. (C. <i>~äbta</i> , ~ nye. L. <i>η̄äept</i>)
* <i>η̄aragəjsa</i>	megfordulni, <i>обернуться</i>
* <i>η̄árka</i>	medve
<i>η̄ärmü</i>	keleti szél fúj? (C. <i>~armuη</i> 'Norden', ~ nye. L. <i>η̄ärm</i>)
<i>η̄armüdə nide</i>	keleti
<i>η̄atənantüda</i>	ellenőrizni; 1. <i>η̄tädä!</i>
<i>η̄atä'a [-təuə]</i>	találkozni: sing. 3., 1. <i>η̄tädä!</i>
* <i>η̄adumtusa</i>	megsebesíteni
* <i>η̄atä</i>	a hegye, éle vminek, <i>острие</i>
<i>η̄atəga ičo</i>	tompa, életlen
* <i>η̄ihädä [-ho-]</i>	kenni
<i>η̄itä</i>	alá
<i>[η̄itəməni]</i>	vmi alatt el
<i>η̄itädä</i>	alulról, alól
* <i>η̄iməsi</i>	vonzolni, <i>тащить</i>
* <i>η̄idišisi</i>	védelmezni
<i>η̄o [η̄uo]</i>	ég, isten (C. <i>~ua</i>)
<i>η̄oa</i>	ajtó (C. <i>~oa</i> , ~ nye. L. <i>ñö</i>)
<i>η̄oäda</i>	út (C. <i>~oaja</i> , ~ nye. L. <i>ñu'</i>)
<i>η̄o'</i>	láb: plur. (C. <i>~oai</i> , ~ nye. L. <i>ñäe</i>)
<i>η̄ójmä</i>	láb: sing. acc. + Px sing. 1.
* <i>η̄ohuləsa</i>	megragadni, <i>схватить</i> ; 1. <i>η̄äbutəsa!</i>

<i>ηohuli</i>	öl, nyaláb
[<i>ηona</i>]	és
<i>ηu'əj</i>	egy
<i>ηu'əməni</i>	nyom: sing. prolat. (~ nye. L. <i>ηu'</i>)
<i>ηu'ədə'</i>	egyesek
<i>ηudikəsi</i>	munkához látni (C. <i>~ujetem</i>)
<i>ηuhu</i>	(kétujjas) kesztyű, рукавица (C. <i>~ufu</i> , nye. L. <i>ηōba</i>)
<i>ηúkəgá</i>	sok (C. <i>~ōka</i> , ~ nye. L. <i>ηōka</i>)
* <i>ηulətəsi</i>	turkálni
<i>ηunūda</i>	gyűjteni (Ter. 432. <i>ηунүдә</i>)
<i>ηusəpsi</i>	megmozdulni, шевельнуться
<i>ηusəptəsi</i>	megmozdítani
<i>ηusəri</i>	mozogni (C. <i>~usirim</i>)
<i>ηū</i>	rúd, жердь (C. <i>~yi</i> , ~ nye. L. <i>ηū</i>)
<i>ηūhou</i>	mutatóujj (C. <i>~ufou</i>)
<i>ηūlaδə</i>	farkas (C. <i>ulada</i>)
<i>ηūngüse</i>	orrlyuk
<i>ηūŋkə</i>	orr (C. <i>~ynka</i>)
<i>ηūdasa</i>	függeni (C. <i>~idi'ema</i> , ~ nye. L. <i>ηidā</i>)
<i>sə</i>	szív (C. <i>soa</i> , <i>sa</i> , ~ nye. L. <i>šěj</i>)
* <i>səbikuši</i> [so-]	dörzsölni
* <i>səbulada</i>	elhibázni, промахнуться
<i>səbutəsa</i>	kivenni (C. <i>safuju'ama</i> 'herausziehen', ~ nye. L. Erd. <i>zapäes</i>)
* <i>səda</i>	elsüllyedni (~ nye. L. <i>sējā</i>)
<i>səhadá</i> [so-]	leesni, leereszkesdni; összedőlni (C. <i>sofu'am</i>)
<i>səharusa</i> [so-]	levenni
<i>səhadəsi</i>	dörzsölni, протереть
<i>səjbo</i> [- <i>buo</i>]	dörögni (az ég) (C. <i>soibutum</i> 'tönen, lauten', ~ nye. <i>sō</i>)
<i>səjbu'ə</i>	éreződni, szaglani: sing. 3.
<i>səjbuŋu</i>	zúgni, гудить: ? sing. 3.
* <i>səlkənəsi</i>	csettinteni (ujjal)
<i>səlŋədə</i>	könyök (C. <i>səlŋedá</i> , ~ nye. L. <i>salik</i>)
<i>səltada</i>	fatuskó, пень (? C. <i>sálta</i> 'Pfahl', ~ nye. L. <i>sal</i>)
<i>səmbəmtitə</i> [so-]	ötödik
<i>səmu</i> [so-]	sapka (C. <i>sámu</i> , ~ nye. L. <i>sawa</i>)
<i>səŋhə bi'</i> [so-]	ötven
<i>səŋhaləŋkə</i> [so-]	öt (C. <i>saŋfaləŋka</i> , ~ nye. L. <i>sambaləŋk</i>)
<i>səŋkuta'a</i>	nehéz (C. <i>səŋkutúá</i> , ~ nye. L. <i>səŋkōwōc</i>)
<i>səŋürsa</i> [so-]	nézni, meglátni (C. <i>saŋurum</i> , ~ nye. L. <i>saŋū</i>)
* <i>səra</i>	út
* <i>səraðisi</i> <i>ηotini</i>	letaposni, утоптать
<i>sətura</i> [so-]	varrni (C. <i>soitali'ema</i> , ? ~ nye. L. <i>sədə</i>)
<i>sa</i>	csendesesen!, csitt!
* <i>saj'</i>	zaj, шум
<i>sakütəsa</i>	harapni, csípni, kucatsz (? C. <i>sae'ama</i> 'stechen, stossen', ~ nye. L. <i>šākalā</i>)
<i>sáni</i>	játékszer
<i>səŋürsa</i>	játszani (C. <i>saŋurum</i> , ~ nye. L. <i>sānē</i>)
<i>sarəda</i>	odakötni (C. <i>saru'ama</i> , ~ nye. L. <i>sārā</i>)

<i>sára'</i>	ösvény, nyom, тропы: plur.; l. <i>səra!</i>
<i>satera</i>	sarki róka (C. <i>satéra</i>)
<i>satu</i>	agyag (C. <i>sātu</i> , ~ nye. L. <i>sadab</i>)
* <i>sihagajša</i>	megcsúszni, поскользнуться
<i>sihararo</i>	csúszós
<i>sili</i>	ki? (C. <i>sele</i>)
* <i>symbajkó</i>	sima
* <i>siharirsi</i>	gondolkozni
<i>sir</i>	só (C. <i>ser</i> , <i>sér</i> , ~ nye. L. <i>sēr'</i>)
<i>sir</i>	jég (C. <i>siru</i> , ~ nye. L. <i>sēr'</i>)
<i>sirajkó</i>	fehér (C. <i>será'a</i> , ~ nye. L. <i>sēr'</i>)
<i>siti</i>	ők ketten (C. <i>seti</i>)
<i>siti</i>	ó (C. <i>sete</i>)
<i>sitiŋ</i>	ők (C. <i>seteŋ</i>)
* <i>siðəŋka</i>	árnyék (~ nye. Ter. <i>сидягэ</i>)
* <i>soaðikama</i>	betenni?, odatenni?, положите к мне!: milyen alak?
<i>sóðusa</i>	szánkaraván (C. <i>suajúam</i>)
* <i>solatu</i>	üveg
<i>sónalá</i>	sirály (C. <i>sonaleá</i>)
* <i>soŋko</i>	ér, жила
<i>sora</i>	eső (C. <i>sóruaŋ</i> , ~ nye. L. <i>sārū</i>)
<i>sorutu</i>	szemerkélni (eső): sing. 3.
*[<i>sukale</i>]	csuka
* <i>susujki'a</i>	domb
* <i>sūða</i>	lapocka (~ nye. L. <i>sūði</i>)
<i>sürü</i>	hó (C. <i>siru</i> , ~ nye. L. <i>sira</i>)
<i>sürüða</i>	télen
<i>sáhi</i>	test (C. <i>sáfe</i>)
* <i>saj</i>	sarok, szöglet
<i>sajba</i>	hét (C. <i>saibúa</i> , ~ nye. L. <i>si'iw</i>)
<i>sajbæmitā</i>	hetedik
<i>sajðima</i>	füstölt (hús) (C. <i>saedé'ama</i> 'braten')
* <i>sandimisi</i> [- <i>di'mi-</i>]	megbotlani
<i>sarimīdāi</i>	szégyenkezni (C. <i>sareme'am</i> , ? ~ nye. L. <i>sādölārā</i>)
* <i>sarsaðisi</i>	szeretni
<i>satādi</i>	befejezni (C. <i>sadé'am</i>)
* <i>satirisi</i>	megnyugtatni, csillapítani
<i>saðirsisi</i>	vigasztalni
<i>sē</i>	nyílás, lyuk (C. <i>sie</i> , ~ nye. L. <i>si</i>)
<i>sēða</i>	nyelv (C. <i>sieja</i> , ~ nye. L. <i>sē</i>)
<i>séjmi</i>	szem (C. <i>sáme</i> , ~ nye. L. <i>sæw</i>)
<i>séjmiga ičo</i>	vak
<i>sēlaku</i>	kicsi (C. <i>sielaku</i>)
<i>sēlbi'</i>	a vér alvadása, згущение крови (? C. <i>salimé'am</i> 'fett werden', ~ nye. L. <i>sēlw</i>)
<i>sēmtādi</i>	elmerülni (? ~ nye. L. <i>sējā</i>)
<i>séni</i>	?, <i>təniə təmuŋku séni kontəgətətu hotəpturáidə</i> 'Így az egér... az általa megölt (kont.) nélkül maradt.'
* <i>sēŋkəlesi</i>	meghálni, éjszakázni vhol (~ nye. L. <i>sēŋkā</i>)
<i>sépši</i>	nyál (C. <i>sábsiŋ</i> , ~ nye. <i>sapcā</i>)

<i>šepšitirši</i>	köpni
<i>šer</i>	dolog (C. <i>sier</i> , ~ nye. L. <i>šēr'</i>)
* <i>šeradi</i>	felöltöztetni, одеть (~ nye. L. <i>šērā</i>)
* <i>šerisi</i>	meginni
<i>šeriteszi</i>	felöltöztetni
<i>šerkali ičo</i>	büntelen, nem hibás, „dologtalan”
* <i>šeruku</i>	reszelő (~ nye. L. <i>šērēs'</i>)
<i>šédipši</i>	fúró
* <i>šediminti</i>	csinálni: igenév, sing. gen + Px sing. 3.
<i>šēdir</i>	ablak (C. <i>šadēr</i> , ~ nye. L. <i>šidēr'</i>)
*[<i>šiga</i>]	maréna, шг
<i>šig'ə</i>	emberevő (? C. <i>šig'əm</i>)
* <i>šime</i>	hamu (~ nye. L. <i>šibē</i>)
* <i>šimimiđi'ə</i>	elhallgatni, elülni (szél): sing. 3.
<i>šinša</i>	mell (C. <i>šinša</i>)
* <i>šini'</i>	elveszni? : sing. 3.
<i>širkataszi [-kə'tə-]</i>	ásni (C. <i>širi'éma</i> , ~ nye. L. <i>širā</i>)
<i>šiti</i>	kettő (C. <i>šiti</i> , ~ nye. L. <i>šidē</i>)
<i>šiti bi'</i>	hús
<i>šitidata</i>	nyole (C. <i>šitidata</i> , ~ nye. L. <i>šidantēt</i>)
<i>šitidimitā</i>	nyolcadik
* <i>šitja</i>	körül
<i>šitabi [si'tobi]</i>	mese (Ter. 428. <i>šitabū</i>)
* <i>šidatura [-da'tu-]</i>	fröcskölni, брызгать (? ~ nye. L. <i>sadōc'</i>)
* <i>šid'ajši</i>	fényes
<i>šidimitā</i>	második
* <i>šoamu</i>	a szülőknél fiatalabb férfi, aki másik családhoz tartozik (~ nye. L. <i>šūma</i>)
<i>šuar</i>	barát (Ter. 425. <i>šyap</i>)
* <i>šulūda</i>	magához térni, felocsúdni
<i>šūrsa [šū-]</i>	mászni (C. <i>šūrum</i>)
* <i>šūsada [šū-]</i>	vékony
<i>šūtāsa [šū'tə-]</i>	meríteni (C. <i>šūtātūma</i> , ~ nye. L. <i>šōc'</i>)
<i>šūlarša</i>	fütyülni (C. <i>šūlātum</i> , ~ nye. L. <i>šūdarē</i>)
* <i>tā</i>	no! ny!
[<i>tābəkə</i>]	fejsze (C. <i>tobakā</i> , ~ nye. L. <i>tubka</i>)
<i>tābə'</i>	gombolni: imperat. sing. 2.; l. <i>tāhəda!</i> (? C. <i>tofijum</i> 'hängen bleiben', ? ~ nye. L. <i>tābəc'</i>)
* <i>tāb'a</i>	oda
<i>tāhəda</i>	(helyére) tenni, helyezni, поставить
<i>tājbu</i>	farok (Ter. 423. <i>maūbyzəū</i> : duális, ~ nye. L. <i>tāewa</i>)
* <i>tājkalə'</i>	várni: imperat. sing. 2.
<i>tājrsi</i>	repülni (C. <i>taérim</i> , ~ nye. L. <i>tīs'</i>)
<i>tājču</i>	lenni: sing. 3. (C. <i>taei'ū</i>)
* <i>takəgə</i>	romlott étel szaga
* <i>taləda [to-]</i>	bezárni, замкнуть (~ nye. L. <i>talā</i>)
* <i>talipišisi ~-lūp-</i>	megkérdezni, спросить (~ nye. L. <i>taləbtā</i>)
<i>tāməgə</i>	sűrű szörzet (C. <i>tamagā</i>)
* <i>tāməntəsi</i>	rágni
<i>təmūnku</i>	egér (C. <i>tomūnku</i>)

<i>tana</i>	te (C. <i>tannaŋ</i>)
<i>tānda</i>	ez?: <i>tānda məuntəntuŋ</i> 'e földjükön' (C. <i>tandan</i> 'dorthin')
* <i>təntərtisi</i>	futni vki után, üldözni, догонять
* <i>təhé</i>	íme! вот!
<i>təniə</i>	így (C. <i>tani'əŋ</i> , ~ nye. L. <i>ta-</i> , <i>tā</i>)
<i>təniməni</i>	arra, ott (C. <i>tanimanu</i>)
[<i>təniŋi</i>]	ott
<i>təŋəda</i>	nyáron (C. <i>taŋa</i> , ~ nye. L. <i>tā'</i>)
<i>təŋəkə</i> [-ŋə'kə]	posztó (Ter. 434. <i>taŋa''kə</i> , Pop. 105. <i>tangaka</i>)
<i>təŋəðə'</i>	harisnyafajta, чижі: plur. (C. <i>taŋadá</i>)
[<i>təŋkəgəjka</i>]	erős (C. <i>tankagá</i>)
<i>təŋkəðə</i>	derék, поясница
* <i>təptəda</i>	szoritáni
<i>təraptumáj'</i> [toro-]	hiába (C. <i>torabtumai'</i> , ? ~ nye. L. <i>tāramkana</i>)
<i>təsiðə</i>	nagyon (Ter. 433. <i>təsiðə</i>)
* <i>təðatəsa</i> [-ðo'ta-]	ragadni, tapadni (~ nye. L. <i>tadā</i>)
<i>təuði</i>	elrepülni (C. <i>tau'am</i> , ? ~ nye. L. <i>tis</i>)
<i>tā</i>	szelíd rénszarvas (C. <i>tā</i> , ~ nye. L. <i>tī</i>)
<i>tagə</i>	mögé
<i>tákə</i>	el, вон (Ter. 427. <i>takə</i> ~ nye. L. <i>tə-</i>)
[<i>takəmənī</i>]	vmi mögött el
[<i>takənī</i>]	mögött
[<i>takəðə</i>]	mögül
* <i>tala</i>	boldogság
* <i>tālā</i>	azonos nevű, más családhoz tartozó ember
<i>talo</i>	tegnap (C. <i>taluŋ</i>)
<i>talō dalj</i>	tegnapi nap
<i>tamtuda</i>	megvásárolni (C. <i>tamtəju'ama</i> , ~ nye. L. <i>təmtā</i>)
<i>tamtusi</i>	kereskedő
<i>tamtüsa</i>	bemászni (Ter. 430. <i>tamtücsə</i>)
<i>tanalükü</i>	kevés (C. <i>tanaliku</i> , ? ~ nye. L. <i>tānu</i>)
<i>tandü</i>	csepp, капля
<i>tansə</i>	nemzetség (C. <i>tansa</i> , ~ nye. L. <i>tənc</i>)
<i>tānsə</i>	lasszó, pányva (C. <i>tānsaŋ</i> , ~ nye. L. <i>tīhé</i>)
<i>tantəda</i>	csöpögni (C. <i>tantətu</i> , ~ nye. L. <i>təs</i>)
<i>tantəgə</i>	széles (C. <i>tantəgá</i> , ~ nye. L. <i>tānu</i>)
<i>tantəðü</i>	szélesség
<i>tarəda</i>	elosztani (C. <i>taru'ama</i> , ~ nye. L. <i>tāré</i>)
<i>tarumsa</i>	elválni, расходиться
<i>tašütə</i>	keserű (C. <i>tasagá</i>)
<i>tata</i>	ár, шило (Pop. 69. <i>tata</i>)
<i>tatəda</i>	szétteríteni (C. <i>tatəda</i>)
* <i>tatutəsa</i> [-tu'tə-]	sajnálni, bánni, жалеть o
<i>tī</i>	ti ketten (C. <i>tī</i>)
* <i>təda</i>	kicsorbitáni
<i>təmajtisi</i>	hallgatni, молчать (? C. <i>təndaitəndem</i>)
<i>təmiŋə</i>	most, mindjárt (C. <i>təmenəŋ</i>)
* <i>təmičiki'ə</i>	verni kezdeni, начать колотить: sing. 3.
<i>təmiŋisi</i>	elhallgatni, замолчать
<i>təŋ</i>	ti (C. <i>təŋ</i>)

* <i>tingiminta</i>	ma
* <i>tiŋkāda'ə</i>	mély
* <i>tītāda</i> [előszőr <i>tīdī</i>]	az anya fiatalabb fivére (~ nye. L. <i>tīdē</i>)
* <i>togəj'əm</i>	megszúrni szálkával, занозить: sing. 3. (? ~ nye. Ter. <i>maeyb</i>)
<i>tólarša</i>	lopni (C. <i>tolarum</i> , ~ nye. L. <i>tālē</i>)
<i>tolj'ə</i>	tolvaj
* <i>tondajfisi</i> [- <i>ndiāj</i> -]	feküdni (ember)
<i>tondajməptīda</i>	lefeküdni
* <i>tonđiti</i>	hóvihar van (~ nye. L. <i>tāncē</i>)
<i>tónsi</i>	hóvihar
* <i>tōpsa</i>	evező
<i>toptugusa</i>	megszámolni (C. <i>tua'bita'ama</i> 'lesen', ? ~ nye. L. <i>tōχō</i> 'lernen')
* <i>toŋa</i> [- <i>re</i>]	lábfej?, talp?, ступня
<i>torasa</i>	harcolni, birkózni (C. <i>toratum</i> , ~ nye. L. <i>tārōc</i>)
* <i>tori</i>	serke (~ nye. L. <i>talēk</i>)
<i>tosō</i>	újszülött rén bőre
<i>tosogaku</i>	újszülött rén (C. <i>tōsu</i>)
<i>tū tīl'</i>	korom: plur.
<i>tū'ə</i>	megjönni: sing. 3. (C. <i>tū'ma</i> , ~ nye. L. <i>tōs</i>)
* <i>tūbakə</i>	bőr (nem emberi) (? ~ nye. L. <i>tōbjēwa</i> 'gegerbtes Fell')
<i>tūbidi'</i>	puska
<i>tugj'</i>	anyag, rongy, тряпка (C. <i>tuge'</i> , ~ nye. L. <i>tōχē'</i>)
<i>tugj' səmu</i>	kendő
* <i>tuhj</i>	gomb
<i>tuj</i>	tűz (C. <i>tui</i> , ~ nye. L. <i>tū</i>)
<i>tulbəgəjrsə</i>	bukfencezni
<i>túrku</i>	tó (C. <i>turku</i> , ~ nye. L. <i>tō</i>)
<i>turkūtana</i>	teherszán (Pop. 69. <i>turku</i>)
* <i>turusa</i>	gyalu (~ nye. L. <i>turōs</i>)
* <i>túsajkó</i>	fekete
<i>tutimjəm</i>	vágyódni: sing. 1. (Ter. 423. <i>тутымы'əm</i>)
<i>tudə h_a</i>	sibot
<i>tudə'</i>	si: plur. (C. <i>túta</i>)
* <i>tūbako</i>	feszés, szoros
<i>tūcəmandutu</i>	hányingere van (C. <i>tuitāli'em</i>)
<i>tūcətu</i>	hányingere van
* <i>təhə</i> [to-]	ék, клин (~ nye. L. <i>tēb</i>)
<i>təjbəjərə</i>	gyomor (Pop. 96. <i>tajba</i> , ~ nye. L. <i>tīb</i>)
<i>təmbitəsi</i>	törni (Ter. 426. <i>тяңхозымə</i>)
<i>təŋhədi</i> [- <i>ho</i> -]	letörni, ломаться
* <i>tarki</i>	csizma
<i>təjndə'</i>	tüdő: plur. (C. <i>tieinda</i> , ~ nye. L. <i>tīwāk</i>)
[<i>tənimtisj</i>]	hozzászokni
<i>tənintira</i>	ismerni: tárgyas ragozás, sing. 2. (C. <i>tannentema</i> , ~ nye. L. <i>tēhēwā</i>)
<i>téra</i>	belső rész (C. <i>tareaga eitua</i> 'leer', ~ nye. L. <i>tēr</i>)
[<i>təragə ičo</i>]	üres
<i>təsəlūku</i>	hűvös (C. <i>tasaliku</i> , ~ nye. L. <i>tēcide</i>)

<i>tesitā</i> [-tā, -te]	hideg (C. <i>tasiti</i>)
<i>tēdu</i>	felhó (C. <i>tiru</i> , ~ nye. L. <i>tir</i>)
<i>tīdā</i>	ruhaujj (C. <i>tija</i> , ~ nye. L. <i>tū</i>)
<i>tīdi</i>	bemenni (Ter. 420. <i>muśdu</i> 'залезть', ~ nye. L. <i>tūs</i>)
<i>tīmi</i>	fog (C. <i>tīmi</i> , ~ nye. L. Erd. <i>tīm</i>)
<i>tīmīdi</i>	sietni, спешить (C. <i>tīmītim</i>)
<i>tīmśi</i>	megrothadni (C. <i>tīmī'em</i> , ~ nye. L. <i>tīmć</i>)
<i>tīmtasī</i>	megrothadni
<i>tīni'a</i>	savanyú (J. <i>tīnea</i>)
<i>tīpsi</i>	fésű, гребень (C. <i>tībsin</i> , ~ nye. L. <i>tīs</i> 'kammen')
* <i>tīdā</i>	fogj be! запрячь!
<i>tōru</i>	uszony (C. <i>tuaru</i> , ~ nye. L. <i>tōra</i>)
<i>tūā</i>	szárny (C. <i>ty</i> , <i>tya</i> , ? ~ nye. <i>tō</i>)
* <i>tūda</i>	megjönni, hazajönni; ? vö. <i>tīdi</i> !
* <i>tūndasa</i>	folyni
<i>čaha</i>	szög; l. <i>taha</i> !
* <i>čama</i>	a ruha összekapcsolására szolgáló eszköz
<i>čajba</i>	has; l. <i>tajbajera</i> !
<i>čanhādīsī</i>	eltörni, összetörni, сломать; l. <i>tambitasī</i> !
* <i>čenda'</i>	szíj a ruha hátán: plur.
<i>četa</i>	lovagolni, ездить верхом (Ter. 419. <i>чepā''cu</i>)
<i>četamtitō</i>	négy (C. <i>tāta</i> , ~ nye. L. <i>tēt</i>)
* <i>čediritī</i>	negyedik
* <i>činda</i>	akasztó, halszáritó
<i>čivida</i>	horizont: sing. gen. hátgerinc (C. <i>tirijá</i> 'Kreuz', ~ nye. L. <i>tir</i> 'Kante, Hügel- rücken')
<i>čirimi</i>	halikra (C. <i>tirimi</i> , ~ nye. L. <i>tirēbe</i>)
* <i>čubā</i>	-ig
<i>čū</i> I.	rén zsírja (C. <i>ty</i> , ~ nye. L. <i>tu'</i>)
<i>čū</i> II.	takaró (C. <i>tui</i> , ? ~ nye. L. <i>tō'</i>)
<i>čū'a</i>	elég lenni: sing. 3. (C. <i>tū'am</i> ? ~ nye. L. <i>tāewā</i>)
<i>čūda</i>	elérni, достичь
<i>čūhada</i>	óta
<i>čūndukaša</i>	ugrani (C. <i>tintárum</i> , ? ~ nye. L. <i>tibtā</i>)
<i>čūntūdūša</i>	kiönteni (? C. <i>tinai'em</i> 'umfallen')
<i>čūnūrša</i>	szaglászni, szimatolni, нюхать (C. <i>tinū'ama</i> 'riechen', ~ nye. L. <i>tūñē</i>)
<i>čūtū'</i>	csalétek

Материалы к запасу познаний о нганасанском языке

Автор записал свой материал по нганасанскому языку в октябре и ноябре 1968 г. в Ленинграде. Опрошываемый лицо был Алексей Молкович Турдагин, восемнадцатилетний студент, родным языком которого является нганасанский.

Своей важнейшей задачей автор считал собиранье слов. Подавляющее большинство слов, приблизительно 1020, включенных в словник, — самостоятельные основы, среди них очень мало образованных слов. Около 300 слов было до сих пор неизвестно, они отмечены звездочкой. Если то или иное слово находится в записках Кастрена, Прокофьева,

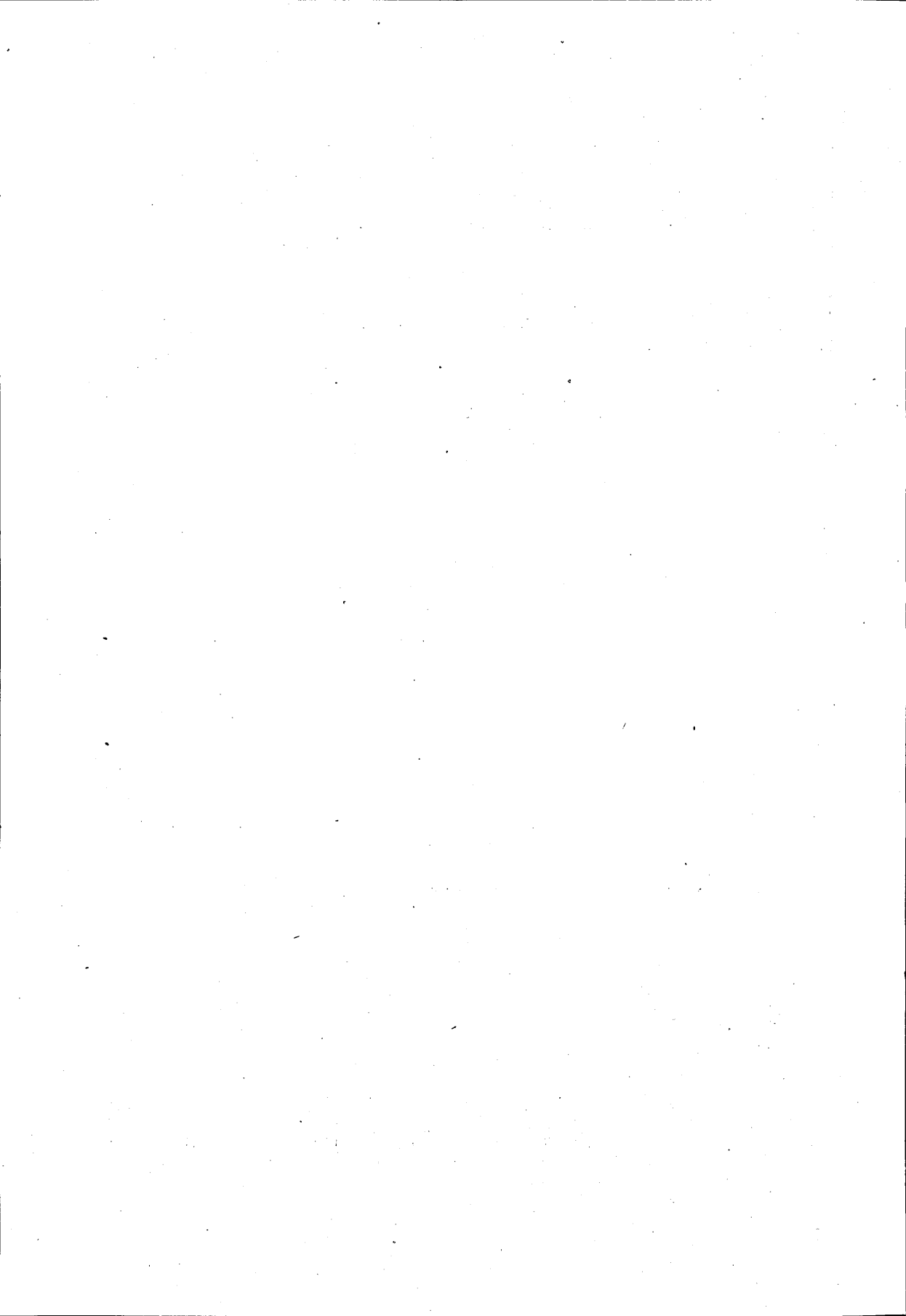
Попова или Терещенко, то автор указывает на это. Обозначены также ненецкие этимологические соответствия нганасанских слов.

Ураждение не обозначается, если (1) в слове имеется долгое гласное или дифтонг, потому что они почти всегда подударные, (2) в двухсложных словах акцент равномерно разделяется, (3) в трехсложных словах ударение приходится на второй слог, (4) в более длинных словах главное ураждение падает на первый, побочное ураждение на предпоследний слог.

Перед гласным *e* все согласные — смягченные, а мягкость обозначена только при звуках *d, t, n, s, l*. Перед *i* и *y* звуки *t, d, n* могут быть и твердыми и мягкими. Остальные согласные в таком положении вообще мягкие, а их мягкость обозначается тоже только при вышеупомянутых звуках.

Большая часть материала записана на магнитофонную ленту. Данные в скобках представляют оригинальные записки.

Тибор Микола

A földrajzi nevek struktúrája

I. Bevezetés

Földrajzi névkutatásunkban hosszú időn át bizonytalanság uralkodott az elméleti kérdések terén. Mint nyelvi jelenségeket, a földrajzi neveket is beiktattuk a köznévi grammatika szófaji kategóriájába, kiemelve bennük azt az egyetlen jellemző sajátyságot, hogy ellentétben a köznevekkel, a lokalizálás funkciója adja számukra a jelentőséget, s nyelvi tartalmuk, ha egyáltalán bírnak azzal, csak másodrangú. Kevés gondot fordítottunk viszont arra, hogy mint a különböző típusú tulajdonnevek sem alkotnak együttes rendszert (vö. KÁLMÁN BÉLA, *A nevek világa*. Bp. 1967. 10), eltérő sajátyságaikkal a földrajzi nevek is csak ellentmondásokkal állhatnak meg a köznevek rendszerében.

Sokáig hiányoztak azok a kutatási szempontok is, amelyeknek alapján a földrajzi névgyűjtő, -rendszerező és -feldolgozó munkát elvégezhetjük volna. A névkutatás, mint a különböző tudományágak kisinasa, mindig a pillanatnyilag szolgált tudomány módszertanához igazodott. Ezt tehetette annál is inkább, mert a földrajzi nevek vizsgálatából leszűrhető eredmény nemcsak a nyelvtudománynak, hanem egy sor más tudományágnak is hasznos adalékként szolgálhatott.

Az egységes kutatási és rendszerezési módszer kialakítására csupán néhány évtizeddel ezelőtt történt, de már határozott kívánalmakkal és csoportosítási sémával jelentkező kezdeményezés. BENKŐ LORÁND értékes, gyakorlatilag rendszerező dolgozatával (*A Nyárádmente földrajzinevei, MNyTK. 74.*) szinte egyidőben, LŐRINCZE LAJOS *Földrajzineveink élete* (Bp. 1947.), majd *Földrajzinev-gyűjtésünk múltja, jelen állása és feladatai* (Bp. 1949.)¹ című munkáiban megfogalmazta azt a *n é v é l e t t a n i m ó d s z e r - t*, ami a táj és ember viszonyában, a földrajzi nevek keletkezésének lélektani mozzanatain keresztül, jelentéstani² rendszerezéssel igyekszik megfogni a földrajzi nevek lényegét.

Régebbi, heterogén, — a pillanatnyi tudományos érdekekhez fűződő, — elveken fölepült kutatómódszerünkhöz képest határozottan fejlődést jelent a névélettani módszer. Az azóta eltelt két évtized azonban azt mutatja, hogy valami még sincs rendben. Gyűjtő és adatközlő munkánk, ha föl is lendült az utóbbi években, olyan jellegű feldolgozó és rendszerező tanulmányt, mint BENKŐ idézett munkája, azóta sem sokat mutathatunk föl. Ennek okát pedig, ha előszeretettel is szoktunk hivatkozni rá, ma már nem a földrajzi nevek fel-

¹ A továbbiakban FÉ. illetve FM. rövidítéssel hivatkozunk ezekre a művekre.

² Az alaktani szempontok figyelembevételét LŐRINCZE sem emeli ki, INCZEFI pedig már másodrendűnek, kisebb területeken mellőzhetőnek minősíti (vö. SzPFÉ. 1965. 124).

gyűjtetlenségében kell keresnünk, hanem a földrajzi névtudomány elméletében és módszerében. Szépen bizonyítja ezt KÁZMÉR MIKLÓS újszerű, olykor már a földrajzi nevek szerkezetét sejtető rendszerezésű dolgozata (vö. MNyTK. 95.).

A LŐRINCZE által megfogalmazott irányvonal a földrajzi név kutatásának középpontjába, helyesen, a földrajzi névnek az élettel való kapcsolatát állítja (vö. FÉ. 4.). Ez, ha ki nem is zárja, de másodrangúnak degradálja az olyan jellegű kutatásokat, amelyek a földrajzi nevek belső és gyakran mechanikusan érvényre jutó sajátságainak, mint például a névstruktúrának vagy e névstruktúra változásainak kimutatásaira irányulnak. Pedig az ilyen jellegű kutatások háttérbe kerülése a földrajzi nevek rendszerezési lehetőségeinek leszűkítését eredményezi, amit BENKŐ idézett dolgozatával igazolni is tudunk. SEBESTYÉN ÁRPÁD mondja BENKŐ dolgozatáról, hogy „nem követője, hanem partnere Lőrinczének.” (vö. MNyj. XIII. 31.). De mint partner, LŐRINCZÉ-vel egyező módszertani elveket vall, s így tanulmányának problémái a névélettani módszer problémáit is jelenti. SEBESTYÉN pedig azt is megjegyzi BENKŐ munkájáról, hogy „két nagy nehézséggel küzd egyszerre: 1. Olyan rendszert akar teremteni, amelybe hatalmas névanyaga lehetőleg maradék nélkül besorolható; 2. A köznévi nyelvtanból kiindulva megpróbálja megalkotni a lényegesen eltérő nyelvi természetű nevek sajátos nyelvtani kategóriáit. Ezek az okok magyarázzák, hogy kategóriái sokszor heterogének.” (vö. im. 35.). — Ez ténylegesen azt jelenti, hogy a névélettani módszer által nyújtott rendszerezési lehetőség szűknek bizonyul földrajzi neveink számára, a köznévi nyelvtan analógiás lehetőségeinek földhasználásával pedig megsértjük a földrajzi névkutatás LŐRINCZE által szorgalmazott (vö. FÉ. 4) „önelvűség”-ét.

1966-ban néhány szamosháti községből (*Szamoszeg, Szamoskér, Kérsenjén, Nábrád*) helyszíni gyűjtés útján följegyeztem a jelenkori földrajzi névanyagot. Ugyanakkor kezdtem el a jelzett gyűjtőterülethez tartozó szülőfalum — Szamoszeg — történeti névanyagát is összegyűjteni azzal a szándékkal, hogy rendszerezve, tanulmány formájában földolgozom azt. Helyszíni gyűjtésem, és a számomra hozzáférhető történeti forrásmunkák alapján több mint félezer földrajzi név^a került össze. Egyetlen községből ez már számottevő, földolgozásra méltó anyag. A tanulmány elkészítése azonban mostanáig húzódott, mert a köznévi grammatika kölcsönzésre alkalmas kategóriával nem akartam a rendszerezés egységét megzavarni, a névélettani módszer lehetőségei pedig, különösen a nevek strukturális sajátságainak befogadására elégtelennek bizonyultak. Ez a körülmény arra késztetett, hogy rendszerező munkámat egyelőre félretéve, a problémát okozó névstruktúra sajátságaival kezdjek foglalkozni azzal a céllal, hogy kutatási eredményeim esetleg hozzásegítenek olyan szempontokhoz, amelyeknek birtokában a névélettani módszer által ajánlott, de szűknek bizonyult rendszerezési lehetőséget rugalmasabbá tehetjük anélkül, hogy annak homogén voltát megzavarnánk. Így került sor e dolgozat megírására.

Saját gyűjtésű szamoszegi történeti és jelenkori névanyagom mellett elsősorban GYÖRFFY, KNEJZSA és SZABÓ T. ATTILA történeti adataira támaszkodom. Azért elsősorban ezekre, mert a történeti alakváltozatokat itt találtam meg elfogadhatóan azonosítva. A névstruktúra vizsgálata szempontjából pedig alapvető követelmény, hogy pontosan azonosított régi és új párhuzamos földrajzi névalakok álljanak a kutató rendelkezésére.

Földrajzi neveink szerkezetének diakronikus vizsgálata nem ismeretlen szakirodalmunkban. A névélettani módszer idézett kívánalmára azonban,

csupán mint a földrajzi nevek változásának egyik típusa jelentkezik (vö. LÓRINCZE: FÉ. 23—7.; FM. 14; KÁLMÁN B.: i. m. 187—199). A névstruktúra leíró szempontú vizsgálatával már előnyösebb helyzetben vagyunk. KÁZMÉR MIKLÓS Alsó-szigetköz földrajzinevei (MNyTK. 95.) című kitűnő dolgozata mellett, az utóbbi években INCZEFI GÉZA kezd behatóbban olyan kérdésekkel is foglalkozni, amelyek közvetve vagy közvetlenül, a földrajzi nevek szerkezeti sajátságait is érintik: Laza szerkezetű földrajzi nevek típusai és alaki kérdései (MNy. LXIII, 64—71), Az összetett földrajzi név fogalma (SzPFÉ. 1962. 29—32) stb. SEBESTYÉN ÁRPÁD szavaival élve, meg kell azonban jegyeznünk ez utóbbi dolgozatokról, hogy „inkább útkeresés” (vö. i. m. 38) jellegű van, mint eredményt hozó, s éppen ezért a félresiklásoktól sem mentesek.

A földrajzi nevek alaki csoportjait például INCZEFI alárendeli a köznyelvi grammatikából jól ismert *egyszerű, összetett és többszörösen összetett* terminusoknak, s így beszél egyszerű-, összetett- és többszörösen összetett földrajzi nevek-ről. Ezeknek a műszavaknak itteni alkalmazása azonban hibás, sőt félrevezető, mert nem fedik azt a nyelvi valóságot, amit velük kapcsolatban a közneveknél már megszoktunk. A közneveknek ezek a terminusai szigorúan alakiságra utalnak, s ezért úgy kell értelmeznünk őket, hogy egyszerű köznévi az, amelyik egy szónak megfelelő hangsorral fejez ki egy fogalmat, az összetett kettő, a többszörösen összetett pedig több szónak megfelelő hangsorral fejezi ki az egyetlen fogalmat. Földrajzi neveink esetében ez nem így van, és ez a magyarázata annak, hogy INCZEFI-nek az a látszatra egyértelműnek ható definíciója, hogy „egyszerű földrajzi névnek azt tartjuk, amelynek kisebb, önálló egysége nem lokalizálható önálló földrajzi névként a tér valamely meghatározott helyére” (vö. SzPFÉ. 1962. 29.), azonnal abba a nehézkes kommentálásba torkollik, hogy „A földrajzi név állhat két vagy több felismerhető köznévi tagból (*Földvár, Nagyköhid*), vagy a tagok egyike személynévi eredetű is lehet (*Babályvár, Cirokméhes, Ficsorjárás*), mégis egyszerű földrajzi névnek kell értékelnünk, mert a név tagjai nem funkcionálnak egyenként névként, hanem két vagy több tag csak együttesen alkot egyetlen helyre lokalizálható földrajzi nevet. Ezek csak több köznévi (esetleg személynévi és köznévi) tagból álló egyszerű földrajzi neveknek tekinthetők” (vö. uo.). De jegyezzük meg, hogy még ez a kiegészítés sem menthet meg bennünket földrajzi neveink csoportosításában a melléfogásoktól, s így INCZEFI-t sem. Idézett munkájának több adatáról kiderül, hogy téves a besorolásuk.

Az ismételtetések elkerülése végett INCZEFI-nek csupán a *Horróhát* földrajzi név besorolásával kapcsolatban próbálok ellenvéleményt nyilvánítani. Ő ezt a nevet az egyszerű földrajzi nevek közé iktatja azzal az indoklással, hogy nincs a névnek ellentétpárja, nincs *Horró* földrajzi név. De jegyezzük meg azonnal, hogy ugyanott említ egy *Horróér* alakú adatot (i. m. 30). Szamosszeg jelenkori földrajzi névanyagából precedens erre a *Csèrgehát*,³ *Sebeshát* név. Ezek mellett INCZEFI adatahoz hasonlóan megvannak a *Csèrgepatak*, *Sebepatak* nevek, de nincsenek **Csèrge*, **Sebes* alakzatok. Így INCZEFI szerint ezek a nevek, egyszerű földrajzi neveknek minősülnek, mivel a jelenlegi szamosszegi földrajzi névhasználat nem ismeri az ellentétpárként számításba vehető **Csèrge*, **Sebes* alakokat önálló földrajzi nevekként a meg-

³ Szamosszegi saját gyűjtésű névanyagomból a továbbiakban forrásjelzés nélkül idézek.

levő *Csérgehát* és *Sebeshát* nevek mellett. A történeti adatok figyelembevételével azonban tiltakoznunk kell az ilyen besorolás ellen még leíró szempontból is.

PESTHY FRIGYES 1864-ből származó szamoszegi anyagában található egy *Kórogy Patak hát* adat, aminek jelenkori megfelelője *Kóróútyhát*-ra rövidült. E rövidült alak mellett él ma a *Kóróútypatak* név is, de nincs **Kóróúgy* forma. Így a jelenleg élő *Kóróútyhát* nevet INCZEFI szerint egyszerű földrajzi névnek kellene tekintetnünk. Idézett történeti adatunk azonban jelzi, hogy ellentétpárként a *Kóróútypatak* ~ 1864: *Kórogy Patak hát* > 1966: *Kóróútyhát* formákat kell állítanunk. Így pedig világossá válik előttünk, hogy a *Kóróútyhát* nem egyszerű földrajzi név, mivel differenciálódás útján keletkezett, és a név első eleme, ha rövidült formában is, de utal egy másik földrajzi névre, a *Kóróútypatak*-ra. E példa analógiájára az említett *Csérgehát*, *Sebeshát*, de INCZEFI *Horróhát* adata is ilyen típusú névnek minősül.

Nem egyik vagy másik kutatónk munkájáról kívánok itt bírálatot adni, csupán azt akarom észrevételeimmel hangsúlyozni, hogy földrajzi névkutatásunkban mutatkoznak még hiányosságok, sőt olykor tévedések is. Céлом az, hogy egy szűkebb területen, a földrajzi nevek struktúrája területén, amennyire gyűjtött anyagom tanulságai megengedik, pótoljak és helyesbítsek.

A földrajzi nevek strukturális vizsgálata hasznos és jogos is. Hivatkozunk itt ismét SEBESTYÉN ÁRPÁD-ra, aki LŐRINCZE Földrajzi neveink élete című munkája új kiadásának időszerűségét kommentálva megjegyzi, hogy „lehet, részletekkel vitába fognak szállni, új szempontokat fognak ajánlani” (i. m. 29.). De néhány oldallal hátrébb azt is elmondja, hogy „Szinte természetesnek látszik, hogy az azonos nyelvi elemeket különböző irányokból megközelítő kutatás: a történeti, magyarázó és leíró, rendszerező vizsgálat végül összekapcsolódva új tudományos részterületté egyesül: felismeri sajátos kérdéseit, „önelvűvé” válik, saját terminológiát és módszert alakít ki magának” (i. m. 31.). — Úgy hisszük, hogy ennek az elgondolásnak az érvényrejutásához, a földrajzi-névtudomány kiteredélyesedéséhez elengedhetetlenül szükséges földrajzi neveink szerkezetének a pontos ismerete, s így kutatása is.

II. A földrajzi nevek szerkezeti egységei

Földrajzi neveink szerkezetéről úgy beszélni, hogy ne legyen egy biztos névcsoportosítási alapunk, szinte lehetetlen. Az eddigi fejtegetésből viszont tudjuk azt, hogy az INCZEFI által ajánlott csoportosítás nem egyértelmű, s így nem is megbízható. Névkutatásunk tehát igényli egy olyan tényezőnek a fölmutatását, ami biztos csoportosítási alapként szolgálhat földrajzi neveink számára.

Tapasztalatunk szerint a földrajzi nevek alakiságára, s ezen keresztül szerkezetére is, erőteljes befolyást gyakorol a név által jelölt földrajzi tárgy *osztott* vagy *osztatlan* volta. Ha a földrajzi tárgy egy határozott tájegységen belül osztatlan egységet mutat, a lokalizálására alkalmazott név viszonylag egyszerű: *Báróútag*, *Natyszeg* stb. Ha azonban a földrajzi tárgy differenciáltságot mutat, a lokalizálására használt név már komplikáltabb: *Báróútagosi tanya*, *Natyszegesi füzes* stb. Ezt a sajátságot, mivel a megosztatlanság o t -ot időrendben mindig később követi a megosztottság, föl-

használhatjuk földrajzi neveink csoportosítására. Így azokat a földrajzi neveket, melyek egy határozott tájegységen belül megosztatlan földrajzi tárgyat jelölnek, elsődleges földrajzi nevek-nek mondhatjuk, szemben azzal a másodlagos földrajzi nevek-nek mondható típusal, melyek megosztott, differenciált földrajzi tárgyak lokalizálásaira szolgálnak. Természetesen, ha az egyszer már differenciálódott földrajzi tárgy újabb differenciálódást szenved, újabb, de méginkább komplikáltabb név keletkezik a lokalizálásra: *Báróutagosi tanyaudvár* stb. Az ilyen típusú földrajzi neveket a keletkezésük időrendje alapján harmadlagos földrajzi nevek-nek mondhatjuk.⁴ Úgy látszik, INCZEFI elgondolása is ilyen lehetett, de a köznévi grammatikából kölcsönvett terminológiákkal zavarossá tette a kategóriák közötti különbségtevést (im. 29–32.).

A földrajzi nevek eredet szerinti csoportosítása mellett szükségesnek látszik az alak szempontjából történő kategorizálás is ahhoz, hogy strukturális vizsgálódásainkat döccenőmentesen végezhesük. Erre a csoportosításra önként kínálja magát a földrajzi neveknek az az alaki sajátága, hogy egy vagy több köznévi szónak megfelelő tagból állhatnak. Így elkülöníthetünk egyelemű földrajzi neveket, és többelemű földrajzi neveket.

A földrajzi nevek csoportosításában jelentkező problémát így oldva meg, szerkezeti vizsgálatainkat az elsődleges földrajzi nevekkel kezdjük. A neveknek ebben a csoportjában elkülöníthető alaki szempontból az egyelemű és a többelemű névcsoport. Noha látszólagosan úgy tűnik, hogy az egyelemű nevekben szerkezeti problémát nem lehet keresni, mégis hasznosnak mutatkozik a fölülvizsgálatuk, mert mint később, a földrajzi nevek szerkezeti egységeinek ismertetése után ez érthetővé válik, hol egyik, hol másik szerkezeti egység jellemző vonása mutatkozik meg bennük.

Az elsődleges egyelemű földrajzi neveket közszoói jelentésük alapján három típusba sorolhatjuk:

1. Vannak olyan egyelemű földrajzi nevek, melyekről azt kell tartanunk, hogy jelentés nélküliek, mert ha etimonjaik a nyelvtudomány által felderítettek is, a köznévi gyakorlatban ismeretlenek: *Bászna*, *Bigees*, *Óuszuszka*, *Tenyhe* stb. GYÖRFFY történeti adataiból: 1263: *Gutha*, 1230: *Libona*, 1261: *Guech*, (1275) *Zechke* stb. (vö. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, Bp. 1963. I, 85. 116. 309. 409).

Ennek a földrajzi névtípusnak jellemzője, hogy a közszoói jelentéstartalom hiánya miatt, a jelölt földrajzi tárgyról semmit sem képes mondani. A lokalizálást viszont a tájegységen belül félreérthetetlenül, az összes névtípusok közül legtökéletesebben teljesíti. Ha figyelembe vesszük azonban kutatóinknak azt az egybehangzó észrevételét, hogy valamennyi földrajzi nevünk végső fokon eredeti köznevekre vezethető vissza (vö. KÁLMÁN: im. 10.), akkor számolnunk kell e típusnál a változás lehetőségével, ami esetleg nem csak a jelentés-nélkülivé válásban nyilvánulhat meg.⁵

2. Nagy számmal használatosak olyan egyelemű földrajzi nevek is, amelyek már köznévi jelentéstartalommal bírnak: *Fácános* (Kbv.),⁶ *Hegyess*,

⁴ E magyaros terminusokat PAPP LÁSZLÓ lektori javaslata alapján használjuk, a korábban alkalmazott *primer*-, *szekunder*- és *tercier* földrajzi nevek terminusok helyett.

⁵ Az elsődleges földrajzi nevek c. fejezetben igazoljuk ezt.

⁶ Kbv. = Kataszteri birtokvázlat, Szamosszeg, 1891.

Közepsőü, Sürü stb. GYÖRFFY történeti adataiból: 1214. *Cheusci*, 1291—94. *Fenes*, 1230. *Halazy*, 1214. *Tuluoy* stb. (im. 609., 617. 221. 514).

A földrajzi nevek különböző típusai közül talán az idevonható nevek mutatják a legérdekesebb képet. Közszói jelentésével például a *Fácános* név elárulja, hogy mi a lokalizált területre legjellemzőbb állat, a *Hegyess* név utal a jelölt terület alakjára, a *Sürü* a növényzeti viszonyra, de egyiknek sem találunk közszói jelentésében olyan utalást, ami a nevekkel lokalizált földrajzi tárgyak alapvető sajátosságára vonatkozna. Nem tudhatjuk meg a nevekből azt, hogy *rét, erdő, kaszáló, szántó* stb.-e a lokalizált földrajzi tárgy. Az ilyen típusú földrajzi neveknek nincs valóságos földrajzi fogalmat kifejező képességük, és közszói jelentésük csupán a lokalizálást szolgálják.

3. Elkülöníthetjük végül az egyelemű földrajzi neveknek egy olyan csoportját, melynek tagjai közszói jelentéssel bírnak, de ez a jelentés olyan természetű, hogy vele mindig az a valóságos földrajzi fogalom jut kifejezésre, ami a diakronia terén mindig, de gyakran a szinkronia terén is, igaznak bizonyul a névvel jelölt földrajzi egységre: *Érdőü, Mezőü, Kertészet, Rét* stb. GYÖRFFY történeti adataiból: 1257. *Rev*, 1335. *Palatha*, 1200. *Almas*, 1324. *Zygeth* stb. (i. m. 657, 650, 593, 147).

Ezek a nevek, mint mondtuk, kifejezésre juttatják a jelölt földrajzi tárgy milyenségét, de baj van a lokalizáló képességükkel. Az egyelemű neveknek ez a típusa ugyanis csak bizonyos föltételekkel képes a pontos lokalizálásra. Egyik ilyen föltétel, hogy a határozott tájegységen belül csak egy olyan földrajzi fogalom létezhet, amit a név kifejezésre juttat (vö. LÓRINCZE: FÉ. 8.). Másik föltételnek pedig az látszik, hogy ha mégis több hasonló földrajzi fogalom volna a tájegységen belül, akkor azok nevében elkülönítő elemet kell alkalmazni: *Szeg ~ Kutyaszeg, Küsszeg, Natyszeg*. — Ez a tény arra enged következtetni, hogy a földrajzi nevekben a lokalizálás elvégzése és a jelölt földrajzi tárgy fogalmi tartalmának kifejezésre juttatása nehezen kapcsolódhat egyetlen szóhoz. Vagyis, ha pontosan lokalizál a név, a jelölt földrajzi tárgy valóságos földrajzi fogalmát nehezen képes kifejezni (vö. *Fácános, Hegyess* stb.), és fordítva, ha a jelölt földrajzi tárgy valóságos földrajzi fogalmát pontosan közli közszói jelentésével, bizonytalan a lokalizáló képessége (vö. *Érdőü, Rét* stb.).⁷

Ha ezek után megnézzük a többelemű elsődleges földrajzi neveket, ez utóbbi feltevést igazolva láthatjuk: *Főüthördőühøj, Báróütag*, 1864: *Szén Égető Kert*,⁸ *Pogányok álmássá* stb. GYÖRFFY történeti adataiból: 1256. *Teremteluk*, 1323: *Symokfelde*, 1291—94: *Posalaka*, 1321: *Joankabanhaza* stb. (vö. i. m. 873, 803, 655, 597).

Ez a névtípus már jelentősen különbözik a föntebb ismertetett háromféle egyelemű földrajzi névtől. Legelső, ami szemünkbe ötlük bennük, hogy mindegyikük végéről leválasztható egy olyan köznévi elem, amelyik egyezik az egyelemű elsődleges földrajzi nevek harmadik típusával annyiban, hogy mindig olyan valóságos földrajzi fogalmat jelölnek, amelyek érvényesek az egész névvel jelölt földrajzi tárgyra is: *-tag, -høj, -álmássá, -Kert; -teluk, -felde, -laka, -haza*. Önmagukban azonban ezek a névelemek lokalizálásra képtelenek, mint ahogy az egyelemű földrajzi nevek említett csoportja is csak meg-

⁷ Hogy a földrajzi neveken belül fogalmi részről beszélünk, az később, a szerkezeti egységek ismerete alapján érthetővé válik.

⁸ Az 1864. illetve PESTHY jelzés a továbbiakban PESTHY FRIGYES 1864-es szamoszegi földrajzi névanyagát jelenti.

szorításokkal képes erre. Így ténylegesen a földrajzi nevek tartalomhoz órájuknak tekinthetjük ezeket a névelemeket, mivel egyebet nem tapasztalunk velük kapcsolatban, csupán hogy köznévi jelentésükkel a jelölt földrajzi tárgy fogalmi tartalmát közlik. De azzal, hogy a földrajzi névben rögzített helyet foglalnak el, és határozott funkciójuk van, utalnak arra, hogy a földrajzi név egyik szerkezeti egységét kell bennük látnunk. Valóban annak is minősíthetjük őket. Hogy aztán ezt a sajátosságukat kiemeljük, a továbbiakban a bázisnév műszóval fogjuk jelölni.

Idézett többelemű elsődleges neveinkben a bázisnév előtt még egyéb elemet is találunk: *Báróu-*, *Főúthördőu-*, *Pogányok-*, *Szén Égető-*, *Terem-*, *Symok-*, *Posa-*, *Joankaban-*. Ezeknek vizsgálata, függetlenül attól, hogy egy vagy több tagból állnak-e, egészen eltérő tanulságot szolgáltat, mint a főntebb bemutatott bázisneveké. Jelentésük alapján vizsgálva, azt tapasztaljuk róluk, hogy vagy jelentés nélküliek, és ez esetben hasonlítanak az egyelemű elsődleges földrajzi nevek első típusához (vö. *Bászna*, *Bigecs* stb.) abban, hogy a jelentéstartalom hiánya miatt az egész névvel jelölt földrajzi tárgy milyenségéről semmit sem árulnak el; vagy olyan jelentéstartalommal bírnak, ami a jelölt földrajzi tárgy fogalmáról nem ad semmiféle fölvilágosítást, s ez esetben pedig az egyelemű elsődleges földrajzi nevek második típusával (vö. *Fácános*, *Hegyess* stb.) mutatnak erős hasonlóságot. A földrajzi nevekben azonban nem szerep nélkül jelentkeznek ezek a névelemek, mert azt tapasztalhatjuk, hogy mindig egyediesíteni tudják azokat a földrajzi fogalmakat, amiket a bázisnevek a névben kifejezésre juttatnak. Így az ilyen névelem a földrajzi név szerephozójának minősül. A földrajzi névben tehát ennek az elemnek is megvan a határozott helye és funkciója, s ezzel az elem szerkezeti egység mivolta nyilvánvalóvá válik. Mint a bázisnév esetében tettük, itt is speciális kifejezéssel jelöljük ezt a szerkezeti egységet. A szerkezeti egység funkcióját tekintve irányadónak, az elnevezésre legjobbnak találjuk a lokalizátor szót.

Az elsődleges földrajzi nevek egyik típusában tehát megtalálható két, szerkezeti egységnek mondható névelem: a bázisnév és a lokalizátor. Hogy aztán ezek a szerkezeti egységek mennyire találhatóak meg más típusú földrajzi nevekben, arról a következő, az egyes névtípusokat külön tárgyaló fejezeteinkben számolunk be. Mielőtt azonban erre sort kerítenénk, nézzük meg még a szerkezeti egységek néhány problémáját.

1. Észrevételek a bázisnevekről

Elemzésünk alapján a bázisnév a földrajzi nevek egyik szerkezeti egységének tekinthető. Jellemzője, hogy mindig a földrajzi név utolsó tagjaként szerepel, köznévi jelentésével pedig kifejezésre juttatja az egész névvel jelölt földrajzi tárgy fogalmi tartalmát, de annak lokalizálásában sohasem vesz részt.

Szakirodalmunk ilyen értelmezésben nem ismeri a bázisnevet. Az a köznévi, valóságos földrajzi fogalmat jelölő szókincs azonban, ami adott esetben mint bázisnév a földrajzi nevek szerkezeti egységeként szerepelhet, régtől fogva kutatóink érdeklődési körében áll. LŐRINCZE LAJOS földrajzi név-ala-préteg műszóval a földrajzi névadás legkézenfekvőbb forrás-anyagának tekinti (vö. FM. 10.). KÁZMÉR MIKLÓS idézett dolgozatában is fölbukkan a lapelmelek terminus alatt (vö. MNyTK. 95 : 6). KÁZMÉR új műszava alapján arra is lehetne gondolni, hogy ő már szerkezeti egységnek tartja ezt

a névelemet. Definíciója azonban kizárja e föltevés lehetőségét. Szerinte ugyanis alapelemek azok, „amelyeket az elnevező közösség elsődlegesen használ fel tájékozódási igényeinek kielégítésére, tehát amelyek önmagukban, más determináns nélkül is alkalmasak földrajzi névi funkció betöltésére” (vö. uo.). Ez a meghatározás világosan mutatja, hogy a szerző nem szerkezeti egységnek, hanem csak a földrajzi nevek egy típusának tekinti az alapelemeket. Az alapelemeknek ilyen irányú beállítását megerősíti KÁZMÉR azzal, hogy az ismeretlen eredetű földrajzi neveket is ez alá a terminus alá utasítja, sőt kifejezésre juttatja — a bázisnevek sajátságaival ellentétben —, hogy összetétel is lehet alapelem (vö. uo.).

A LŐRINCZE és KÁZMÉR terminusaival jelölt névelemek tehát nem egyeznek az általunk szerkezeti egységnek minősített bázisnevekkel, s így ezt teljesen új fogalomként kell kezelnünk szakirodalmunkban. Földrajzi névkutatásunk eddigi eredményei azonban lehetőséget nyújtanak arra, hogy bázisneveinket ennek ellenére hagyományos alapon csoportosítsuk. Erre módot adnak LŐRINCZE kifejező, jól bevált és a kutatási gyakorlatban régóta használt kategóriái.

LŐRINCZE a földrajzi névalapréteget eredetük szerint két nagy csoportba sorolta: 1. természeti földrajzi névalapréteg, 2. műveltségi földrajzi névalapréteg (vö. FM. 6, 7). Ezek a kategóriák a névstruktúra szempontjából is tökéletesen megfelelőek, csupán a terminológia egységesítése érdekében természeti bázisnév és műveltségi bázisnév műszavakkal jelöljük a továbbiakban.

a) Természeti bázisnevek. Ha bázisneveinket abból a szempontból vesszük vizsgálat alá, hogy az általuk jelölt valóságos földrajzi közfogalmak keletkezési körülményei milyen képet mutatnak, el tudunk különíteni egy olyan típust, melynek tagjai arra utalnak, hogy létrejöttükben emberi beavatkozástól független természeti alakulatok: *bérc, folyó, hegy, tó, völgy* stb. (vö. LŐRINCZE: FM. 10.). A bázisneveknek ezt a típusát mondjuk természeti bázisneveknek.

A bázisnevektől megköveteljük, hogy köznévi jelentésükkel kifejezésre juttassák a jelölt földrajzi tárgy fogalmi tartalmát. Ezért az ilyen alakzatok: *fjatalos, sűrű* stb. nem tekinthetők bázisnévnek az *Ásói fjatalos, Tenyheji sűrű*-féle nevekben sem, mivel a jelölt földrajzi tárgy fogalmi tartalmáról semmit sem árulnak el közsói jelentésükkel. Az *ásvány, töviskes* alakok viszont bázisneveknek minősíthetők a *Kistöviskes, Nyugoti ásvány* nevekben, mivel a nyelvjáráson belül 'ásott terület; tövises hely' jelentésben, közsóként is használatosak.

Ez utóbbi adatok alapján a bázisnév jellemző vonását kiegészíthetjük még azzal is, hogy a bázisnév kötve van a főnévi szófajhoz is, mivel tárgyfogalmat csak a főnév fejezhet ki.

b) Műveltségi bázisnevek. Ha a bázisnév arra utal, hogy a vele jelölt földrajzi tárgy földrajzi közfogalma emberi tevékenység eredménye, műveltségi bázisnévnek nevezzük: *falu, ház, híd, út* stb. (vö. LŐRINCZE: FM. 12.).

Szakirodalmunk e típus vizsgálata terén kevés eredményt tud még fölmutatni, és mint LŐRINCZE mondja: „az idetartozó nevek pontos megállapítása, megnyugtató rendszerezése még a jövő kutatás feladata” (vö. FM. 12.).⁹

⁹ SULÁN BÉLA „Gazdaságtörténeti vonatkozású helynevek Rozsnyó határában” (Kassa, 1943. Új Magyar Múzeum II.) c. dolgozatában rendszerezett idevonatkozó anyag található.

Szerkezeti szempontból az idetartozó nevekről ugyanazt mondhatjuk, mint a természeti bázisnevekről: ha a vizsgált adat főnév és földrajzi közfogalmat jelöl közszoí jelentésével, műveltségi bázisnévnek tekintendő: *ítató, irtás, szántó* stb. (vö. LŐRINCZE: FM. 12.). Ha ennek a követelménynek nem felel meg, mint bázisnév nem vehető számításba.

Van azonban egy olyan kisebb szócsoport, ami a köznévi jelentéssel nem földrajzi fogalmat jelöl: *forduló, járás, nyomás, nyilas* stb., gazdaságtörténeti vonatkozásai miatt (vö. TAGÁNYI, A földközösség története Magyarországon, Bp. 1894. 7–10) mégis a műveltségi bázisnevek közé kell sorolnunk.

2. Észrevételek a lokalizátorokról

Vizsgálódásaink szerint a lokalizátor a földrajzi nevek fontos szerkezeti egysége. Jellemzője, hogy mindig a bázisnév előtt áll, köznévi jelentésével a jelölt földrajzi tárgy fogalmi tartalmáról sem mond el, de mint a földrajzi név funkciójának a hordozója, pontosan tudja lokalizálni a bázisnévvel kifejezésre juttatott földrajzi fogalmat.

Szakirodalmunk a lokalizátor terminológiával jelölt és a föntiek szerint meghatározható fogalmat nem ismeri. De többemű földrajzi neveinknek ez a szerkezeti egysége, mint a névcsoportosítás egyik fontos alapja (pl. növényzetre, állatvilágra, birtoklásra stb.-re utaló földrajzi nevek) minden eddigi földrajzi nevet rendszerező munkában tényezőként jelentkezik (vö. LŐRINCZE: FM. 8.; INCZEFI: SzPFÉ. 1965. 124–33.; KÁLMÁN: i. m. 143. stb.).

A földrajzi neveknek ezt az elemét csupán KÁZMÉR MIKLÓS többször idézett munkájában találjuk meg homogén értelmezésben. Ő már megkülönböztető elemek műszóval jelölve szembeállítja a már említett alapelemekkel. De odáig mégsem jut el, hogy határozottan és egyértelműen szerkezeti egységnek tekintse. Ezt lehet érezni meghatározásából is. Szerinte ugyanis megkülönböztető elemek „azok a névalkotó eszközök, amelyeket az elnevező földrajzi tulajdonnevek és ezzel együtt a jelölt tájréz differenciálására (*Köper: Kisköper, Alsóköper; Lajna: Lajnahát*) vagy a meglevő földrajzi nevekkel társítva új névadásra használ (*Bírósziget, Papföld, Öregerdő*)” (i. m. 6.).

A fogalomnak ez a meghatározása már nagyon közel áll az általunk kimutatott szerkezeti egység fogalmához. Az eltérés csupán annyiban mutatkozik, hogy KÁZMÉR hangsúlyozottan csak a földrajzi névalkotás eszközét látja benne, nem pedig a meglevő földrajzi névnek egy olyan szerkezeti részét, ami sajátos funkciót tölt be a földrajzi néven belül.

*

A földrajzi névváltozások problémáit fejtegetve azt a gondolatot veti föl LŐRINCZE, hogy ebből a szempontból esetleg tanulságot szolgáltathat a földrajzi nevek és köznevek összehasonlítása (vö. FÉ. 26). A földrajzi nevek szerkezeti egységeinek ismeretében, ha nem is a névváltozások érdekében, tehetünk ilyen egybevetést. Strukturális szempontból mérlegelve a kérdést, azt kell megállapítanunk, hogy a földrajzi nevek nem a köznevek egyik vagy másik alakí típusához állnak közel, hanem a köznévi szószervezetekhez. Azok a földrajzi nevek, melyek mutatják mind a két szerkezeti egységet, ténylegesen olyan jelzős szervezeteknek tekinthetők, amelyekben a jelzők mindig főnévi vagy melléknévi szófajú lokalizátorok, a jelzett szók pedig mindig főnévi

szófajú bázisnevek.¹⁰ Ennek az összehasonlításnak az alapján magyarázni tudjuk INCZEFI botlását is a földrajzi névkategóriák kérdésében. Ez abból adódik, hogy a közszavak alakiságára jellemző kategóriákba akarta erőltetni a szószerkezeti sajátosságot mutató földrajzi neveket.

III. Az elsődleges földrajzi nevek

Földrajzi neveink szerkezeti egységeit vizsgálva, azt az érdekes sajátosságot tapasztalhattuk, hogy a lokalizátor és bázisnév műszavakkal jelölt szerkezeti egység csak a többemléű földrajzi nevekből mutatható ki gyakorlatilag. Az ismertetett egyemléű nevek viszont csak hol a lokalizátor, hol a bázisnév sajátosságait sejtetik, de a kettő sohasem jelentkezik bennük együtt. Eddig ismertetett névtípusainkat azonban, ha történeti síkra vetítjük, lehetőségünk lesz arra, hogy ezekben az egyemléű nevekben is kimutassuk a nyomát mind a két szerkezeti egységnek.

Szamoszeg földrajzi neveinek történeti példatára százéves intervallumban — egy példával 700 évesben is — olyan igazoló adatokkal szolgál, melyek szerint kellett lenni az időszakon belül egy olyan, a nevek strukturájában érvényesülő mechanikus folyamatnak, ami a jelenlegi egyemléű elsődleges földrajzi nevek második típusát egy eredetibb, többemléűséget mutató névtípusból a mai egyemléű alakra rövidítette: 1864: *Kincses Mona* ~ 1966: *Kincses*, 1864: *Közbülső Dülő* ~ 1966: *Közepsőü*, 1864: *Sűrű erdő* ~ 1966: *Sűrű*, 1296: *Kuchurdfoka*¹¹ ~ 1966: *Kocsörd*.

A nevek strukturális változásának ez a formája nem csupán szamoszegi jelenség. KNEZSA ISTVÁN kutatásai alapján kimutathatjuk a falut közvetlenül környező települések névanyagából is: 1425: *Bakona zug* ~ *Bakonya*, 1512: *Berenche mezew* ~ *Berence*, 1406: *Bodonia kereke* ~ *Bodonya*, 1411: *Chaholchthelke* ~ *Csaholc*, 1342: *Chazlomonostora* ~ 1447: *Chasol*, 1415: *Lyzkomezew* ~ *Liszkó* (MNny. IV, 10, 29, 27, 19). SZABÓ T. ATTILA adatai alapján tudjuk, hogy Erdélyben sem ismeretlen a földrajzi neveknél ez a strukturális változása: 1644. *Duruttya magyarossa* ~ 1779: *Dorottya*, 1611. *Szent Mihály földje* ~ 1754. *Szent Mihály*, 1662: *Szál Tamás verőfénye* ~ 1720., 1800: *Szár Tamás* (vö. MNny. II, 103, 91, 86), 1793: *Köveses Dombon* ~ 1864: *Köves*, 1773: *Pál kovács szélje* ~ 1864: *Pálkovács* (vö. *Gyergyói helynevek a XVIII—XIX. századból*, Bp. 1940.). GYÖRFFY GYÖRGY gazdag gyűjteménye alapján nyomát találjuk e strukturális változásnak az ország különböző vidékein. Arad megyében: 1333: *Paululese* ~ 1926: *Ópálos* (i. m. 182); Békés megyében: 1326: *Kakazeg* ~ 1808: *Káka* (i. m. 508), 1284: *Zorwosholm* ~ 1808: *Szarvas* (i. m. 513); Csongrád megyében: 1306: *Elleusmonostura* ~ 1326: *Elleusmnoostura*, *Elleus* ~ 1808: *Ellés* (i. m. 895); Csanád megyében: 1256: *Bolugkereke* ~ 1494. *Balogd* (i. m. 847), 1299: *Makofalua* ~ 1808: *Makó* (i. m. 863), 1232: *Potkerequ*, 1466: *Pathatheleke* ~ 1480: *Patha* (i. m. 866), 1247: *Pradamonostura* ~ 1337: *Paradan* ~ 1808: *Porgány* (i. m. 867), 1247: *Zyntharew* ~ 1321: *Zyntha* (i. m. 877); Bács megyében: 1323: *Moharew* ~ 1808: *Mohol*

¹⁰ A későbbiek folyamán láthatjuk, hogy e sajátosság föllelhető minden földrajzi névtípusban legalábbis történeti síkon, ami indokolhatja, hogy a köznévi *szótan* helyett a köznévi *szervezet*tanban lenne inkább helye a földrajzi neveknél.

¹¹ Vö. ORTVAY Mo. vízr. Bp. 1882. I—II.

(i. m. 227); Beszterce vidékén: 1311–14: *Petresfolua* ~ 1926: *Petres* (i. m. 562); Bihar megyében: 1317: *Bankyghaz* ~ 1325: *Bank* (i. m. 597), 1316: *Kauastelek* ~ 1808: *Kávasd* (i. m. 630), 1291–94: *Patafaya* 1808: ~ *Pata* (i. m. 652), 1291–94: *Posalaka* ~ 1332–37: *Pasa, Porsa, Pansa, Pansa* ~ 1808: *Pósa* (i. m. 655); Abaúj megyében: 1280: *Janustelky* 1808: *Jánosd* (i. m. 96), 1270: *Raasfelde* ~ 1808: *Rás, Raás* (i. m. 134), 1326: *Rasonwelge* ~ 1332–35: *Rason, Razun* ~ 1808: *Rásony* (i. m. 134); Borsod megyében: *Abrahamfalva* ~ 1323: *Abram* ~ 1808: *Ábrány* (i. m. 751); Bars megyében: 1209: *Hizerberek, Hizer* ~ 1808: *Hezér, Hizér* (i. m. 448), ? 1075: *Mikolafalu* ~ 1808: *Mikola* (i. m. 462), ? 1075: *Saroufalu* ~ 1245: *Sarow* ~ 1808: *Sáró, Sáróc* (i. m. 473); Árva megyében: 1322: *Jesenovarethe* ~ 1808: *Jeszenova* (i. m. 196); Baranya megyében: 1298: *Boynukfolua* ~ 1928: *Bajmak* (i. m. 276), 1289: *Wylagus Beruk* ~ 1808: *Virágos* (i. m. 407) stb.

Ezek az adatok fényesen igazolják azt a föltevésünket, hogy a mai egyelemű elsődleges földrajzi nevek második csoportja a történetiség síkján azonosnak bizonyul azzal a többelemű elsődleges földrajzi névcsoporttal, amelyikben a lokalizátor és bázisnév szerkezeti egységek együttesen megtalálhatók. Példáink alapján a tapasztalható változás strukturális jellegű. Idézett adataink akármelyikét vesszük is külön vizsgálat alá, mindig azt mutatják, hogy a régiebb, teljesebb formában lokalizátor és bázisnév jelentkezik, a fiatalabb, rövidebb formában viszont csak a lokalizátor található meg. Kopást tehát a bázisnév szenved. A földrajzi nevek strukturális változásának iránya ezek szerint a következő képlettel fejezhető ki: *lokalizátor + bázisnév > lokalizátor*.

A földrajzi nevek ilyen irányú strukturális változása magyarázatot ad arra is, hogy miért csak lokalizáló képességgel bírnak az így megváltozott nevek, miért nincs valóságos földrajzi fogalmat jelölő képességük a gyakran meglevő közszói jelentésük ellenére sem: a bázisnév lekopásával a jelölt földrajzi tárgy fogalmát hordozó szerkezeti egység tűnik el a névből, s a megmaradó lokalizátor nem veszi át ezt a szerepet, hanem továbbra is csak a saját funkcióját, a lokalizálást látja el. A földrajzi nevek grammatikai értelemben vett eltartalmatlanodása tehát ezzel a strukturális változással lehet összefüggésben.

Az egyelemű földrajzi nevek első csoportja sok tekintetben hasonló a második csoportéhoz. Ha pedig sikerül etimonjukat fölfedezni, általában azonosaknak is minősülnek azokkal. Így a fönti adatok alapján bizonyítottak analógiájára ebben a névtípusban is nyomát kereshetjük a lekopott bázisnévnek. E lehetőség igazolására néhány jelentés nélküli szamoszegi egyelemű elsődleges földrajzi név fölkeresett etimonját mutatjuk be:

Szamoszeggen van egy falurészt jelölő egyelemű elsődleges földrajzi név: *Bigecs*. A név közszói jelentése a mai lakosság körében ismeretlen, de CSÚRY BÁLINT munkássága révén tudjuk, hogy néhány évtizeddel ezelőtt még ismert volt a Szamosháton egy *bigecs* alakú köznév 'tüske' jelentésben (vö. SzamSz.). E kihalt *bigecs* köznév és a *Bigecs* földrajzi név között összefüggés van. Igazolják ezt azok az elbeszélések, amelyeket a mai szamoszegi öregektől még gyakran hallani. Ezek szerint a *Bigecs* névvel jelölt falurész betelepítés előtti helye jellegzetes, cserjefélékkel benőtt erdő-alja terület volt. Így a *Bigecs* földrajzi név és *bigecs* köznév közötti kapcsolat tökéletesen érthető.

A *Karaszna* folyónévről több nyelvészünk egyértelműen vallja, hogy egy szláv eredetű 'szép v. vörös' jelentésű köznévvel azonosítható (vö.

MELICH, HonfM. 160; KNEZSA: Erdély víznevei, Kolozsvár. 1942. 16; MNny. IV, 224 stb.).

A már 1357-ből kimutatható *Tenyhe* (vö. MAKSAI, A középkori Szatmár megye, 209) földrajzi név, ami jelenleg Szamoszeg északi határának egy szántóterületét jelöli, de eredetileg egy ottani település neve volt, egy szláv eredetű *Téchyňa* alakú személynevet rejteget (vö. KNEZSA: MNny. IV, 224).¹²

Ha az így kikövetkeztetett etimonokat: 'tüske; szép v. vörös; Téchyňa', párhuzamba állítjuk az egyelemű elsődleges földrajzi nevek második csoportjával (*Fácános, Hegyess* stb.), mint már előbb jeleztük is, tökéletes azonos-ságot észlelünk. Olyan földrajzi nevek ezek, amelyek a kimutatott jelentésükkel a jelölt földrajzi tárgy fogalmáról semmit el nem árulnak. Így az egyelemű elsődleges földrajzi nevek második csoportjának az analógiájára, ezekben a nevekben is olyan rövidült alakokat kereshetünk, amelyek egy eredetibb **Tüskéshely*, **Szép folyó*, **Téchyňafalva*-féle teljesebb, lokalizátor + bázisnév szerkezetet mutató formából a strukturális változás lokalizátor + bázisnév > lokalizátor képlete alapján alakultak, s majd köznévi alakjuk kiveszésével jelentés nélküliekké váltak.

Ehhez hasonló példákat az ország különböző területeiről tudunk idézni. Ilyen alakulatoknak látszanak az Alsó-szigetközből származó *Csernye* < szláv *čbrn* 'fekete' (= víznév), *Garatnak* < szláv **grotnik* < *grotb* 'éle, hegye vminek', *Szava* < szláv *sova* 'bagoly' adatok is (vö. KÁZMÉR: im. 49–50), sőt a *Zámoly* < szláv **Zamol*; *mol* 'víz alatti üreg, vízmosás, partüreg', *Zsejke* < szláv *Želka* < *Želbka, Žilka* 'erecske' (uo.) adatok arra utalnak, hogy a jelentés nélküli egyelemű földrajzi nevek között olykor bázisnév értékű adatokkal is számolhatunk.

Földrajzi neveinknek fönt bemutatott rövidülésre való hajlama nem ismeretlen nyelvészeink körében. Régi neveink fejtegetése közben MELICH JÁNOS éppen a *Kraszna* nevet magyarázza egy szláv *Krasna rěka*-féle szerkezetből, csak ő *t a p a d á* snak mondja a változási folyamatot (vö. HonfM. 160.). De újabb keletű földrajzi neveink esetében is fönntartja szakirodalmunk az ilyen jellegű rövidülés lehetőségét. SZABÓ T. ATTILÁVAL vitatkozva említi például LŐRINCZE LAJOS, hogy a pusztá személynév földrajzi névvé válása a jelenkorban kétséges, s valószínűbb, hogy ezek másodlagos alakulatok egy régebbi, más nyelvi formájú névből (vö. FM. 19).¹³ GERGELY BÉLA Kalotaszeg névutós helyneveivel kapcsolatban pedig megállapítja a névutós földrajzi nevekről, hogy egy eredeti mondatformájú szerkezetből szakadhattak ki (vö. MNny. IV, 158). Végül nem azzal a szándékkal, hogy most finnugor területre vetítsük a problémát, hanem inkább a rövidülés lehetőségének egyik okára való figyelmeztetéssel, megemlítjük ROMBANGYEJEVA vogul anyanyelvű kutató idevonható megjegyzését is. Szerinte a vogulok, hazájuk nagyobb folyóinak neve mellé sohasem teszik ki a 'folyó' jelentésű *jā* (я) szót azzal az indoklással, hogy azokról úgyszint mindenki tudja, hogy folyók (vö. MNny. XIII, 87).

Az ország különböző területéről előbb idézett történeti párhuzamos adataink, és kutatóinknak a földrajzi nevek rövidülési lehetőségéről tett egyértelmű észrevételeik jogot adnak számunkra, hogy az egyelemű földrajzi

¹² Hogy a pusztá személynév mutató földrajzi neveket is ide lehet sorolni, azt külön fejezetben igazoljuk dolgozatunk végén.

¹³ LŐRINCZE ugyan nem fejtí ki, hogy milyen régebbi formára gondol, de az összefüggésekből az következik, hogy rövidülésről lehet szó.

nevek első (*Bászna, Bigecs* stb.) és második (*Fácános, Hegyess* stb.) csoportját valóban olyan földrajzi névtípusnak értékeljük, amelyik egy teljesebb szerkezeti képet mutató névformából strukturális területen ható változással a történeti időkben megrövidült. Ez az igazoltnak mondható föltevés lehetőséget nyújt, de igényli is, hogy elsődleges földrajzi neveink eddigi, heterogén szempontokon alapuló csoportjait, az itt kifejtett strukturális tényező alapján átrendezzük.

Alapcsoportunkat a *Bárótag, Pogányok álmássá* stb., előbb még több-elemű elsődleges földrajzi neveknek jelzett névtípus alkotja. Jellemző szerkezeti sajátága az idevonatkozó neveknek, hogy kivétel nélkül megtalálható bennük mindkét szerkezeti egység: lokalizátor és bázisnév. A bázisnévvel kifejezésre juttatott valóságos földrajzi fogalom tehát ezekben a nevekben a lokalizátorral egyediesítve van. E tulajdonságánál fogva, az idetartozó földrajzi neveket lokalizált bázisneveknek mondhatjuk.

Földrajzi neveink másik szerkezeti csoportját a rövidült névformák adják. Az eddig két csoportba sorolt *Bászna, Bigecs* stb., illetve *Fácános, Hegyess* stb. nevek vonhatók ide. Szerkezeti szempontból jellemzője ezeknek a neveknek, hogy bennük csak az egyik szerkezeti egység található meg: a lokalizátor. Egy strukturális változás következtében a valóságos földrajzi fogalmat jelölő bázisnevüket elvesztették, s így jelenlegi csonkult formájukban, a jelölt földrajzi tárgy fogalmának determinálása nélkül, a megmaradt lokalizátor tölti be bennük a földrajzi névi funkciót. E sajátága miatt csoportunk tagjait önálló lokalizátorok-nak nevezhetjük.

Szerkezet szerinti csoportosításunkban különleges helyet foglal el az *Érdőü, Mezőü, Réü* stb. típusú, tehát az eddig egyelemű elsődleges földrajzi nevek harmadik csoportjába utasított névfajta. Érdekes és jellemző tulajdonságuk, hogy egyeleműségük ellenére sem lehet bennük strukturális változást szenvedett formákat keresni, ilyesmire a történeti adatok egyáltalán nem nyújtanak lehetőséget. Az ide sorolható földrajzi nevek így eredeti formájú neveknek minősülnek. Szerkezeti szempontból ezek a nevek a bázisnév sajátosságait mutatják. Mindig olyan szavak jelentkeznek itt földrajzi névként, amelyek közsói jelentésükkel a jelölt földrajzi tárgy fogalmi valóságát is determinálják. A lokalizálás teljesítésében viszont megkötöttségek korlátozzák. Ezeknek a sajátságoknak az alapján csak azt gondolhatjuk, hogy olyan kiforratlan földrajzi nevekké van itt dolgunk, amelyek teljes szerkezeti formájukat nem fejlesztették ki. Az idesorolt neveket annak a sajátásnak az alapján, hogy egy bázisnév értékű köznévi tölti be bennük a földrajzi névi funkciót, önálló bázisneveknek mondhatjuk.

Hogy ennek a csoportosításnak földrajzi neveink szerkezet alapján történő rendszerezésére való alkalmasságát szemléletessé tegyük, bővebb példaanyaggal megadjuk a kategorizálás sémáját is az alábbiakban:

Elsődleges földrajzi nevek:

1. **Önálló bázisnevek:** *Érdőü, Kertészet, Mezőü, Réü, Réü* stb. Szabolcs megyéből a XIV. században: *Árok, Fok* stb. (vö. MIKESSY MNyTK. 53).
2. **Lokalizált bázisnevek:** *Etyházerdeje, Farkas zug, Naty-szeg, Piroskert, Szuroknýilas* stb. Szabolcs megyéből a XIV. században: *Bogdányfertyó, Bokaréve, Fehertyó, Kisörvény* stb. (MIKESSY uo.).

3. Önálló lokalizátorok: *Fiatalos, Gèjvás, Hegyess, Nyáros, Pettyes* stb. Makó környékéről: *Borsos, Ingó ~ Fingó* stb. (vö. INCZEFI: SZPFÉ. 1964. 156.). Szabolcs megyéből a XIV. században: *Mérges* stb. (vö. MIKESY uo.).

Az elsődleges földrajzi nevek szerkezeti sajátosságainak az ismertetése végén szükségét látjuk szólni a strukturális változás irányáról. Kutatási eredményeink és fönti szemléltető sémánk alapján földrajzi neveink szerkezeti változásait három fázisban képzeljük el. A strukturális változásnak ezeket a fázisait gyakorlatilag a következő képlettel tudjuk kifejezni: $bázisnév > lokalizátor + bázisnév > lokalizátor$.

Nem tartozik ugyan szorosan a témához, — de mint a szerkezeti változás vetülete, említést érdemel a földrajzi nevek tartalmában jelentkező változás is. A lokalizátorok és bázisnevek sajátosságainak ismeretében könnyű is erről beszélni. Mivel a bázisnevet a földrajzi név tartalmi hordozójának, a lokalizátort pedig a földrajzi név funkcióhordozójának tekintjük, a szerkezeti változással járó tartalmi változás érzékeltetésére egyebet sem kell tennünk, mint fönti képletünket ilyen irányban módosítani: $tartalom > funkció + tartalom > funkció$.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy mereven nem alkalmazható minden elsődleges földrajzi névre ez a képlet. Úgy látszik, az egyes típusok eltéréseket is mutathatnak. Vagy nem jutnak el egy következő fázisig, vagy esetleg átugranak alakulásukban egy fázist.

Az önálló bázisnevekből például nem föltétlenül alakul lokalizált bázisnév, hanem élhet és elpusztulhat önálló bázisnév formájában is. Igazolja ezt PESTHY FRIGYESnek ma már nem élő, de 1864-ből még kimutatható *Szurdék* adata Szamosszegről. Az viszont törvényszerűnek látszik, hogy a változás megindulása esetén minden önálló bázisnév a képletünkben megadott irányt követi: 1864: *Ásovány >* 1966: *Nyugoti ásvány; Szeg >* *Kutyaszeg, Küsszeg, Natyszeg*.

A lokalizált bázisnevek előzményének sem föltétlenül az önálló bázisnevet kell tekintenünk. Ilyen szerkezetű földrajzi név keletkezhet egyszerre, minden alapfázis nélkül is. A szemünk előtt született szamosszegi földrajzi nevek közül ezt igazolják a következők: *Betonóul, Nagystállóu, Baromfitelep* stb. Tapasztalható azonban itt is általános érvényű szabályszerűség: 1. ha a lokalizált bázisnévnek történeti előzménye van, az csak a strukturális változás jelzett követelményének megfelelően önálló bázisnév lehet, például: 1864. *Ásovány >* 1966: *Nyugoti Ásvány*; 2. ha a lokalizált bázisnév szerkezete változásnak indul, az új forma csak önálló lokalizátor lehet: 1864: *Sűrű erdő >* 1966: *Sűrű* stb. (vö. a rövidülésre hozott történeti anyagot).

Az önálló lokalizátoroknak a strukturális változás képlete alapján csak előzménye lehet. Így azok a példák, amelyek a lokalizált bázisnevek változási irányát demonstrálják, itt is használhatók. Ezek szerint az önálló lokalizátorok előzménye általában lokalizált bázisnév. Azért csak általában, mert az e csoportba sorolható, "puszta személynév" eredetű földrajzi nevekről a mai tudományos állásfoglalás szerint azt kell tartanunk, hogy eredeti formájukban is bázisnév nélküliek. Noha ilyen lehetőség nincs kizárva, és létezésével föllított képletünk használhatóságát sem rontaná, meg kell mondanunk, hogy nem fogadjuk el a puszta személynévi eredetűnek nevezett földrajzi névtípusról vallott általános nézetet, és ezeket a neveket is lokalizátor + bázisnév

szerkezetből rövidült szabályos alakzatoknak tekintjük. Ellenérveinket azonban dolgozatunk végén, egy külön fejezetben nyilvánítjuk erre vonatkozóan.

Összegezve tehát a szerkezeti változásokra vonatkozó észrevételeinket, azt mondhatjuk, hogy a földrajzi nevek szerkezeti változásaiban mutatkozhatnak kilengések, lehetnek kivételek, de ezek a földrajzi nevek strukturális változásaira adott képletünk használhatóságán csorbát nem ejtenek, mivel azt tapasztaljuk, hogy ha az adott földrajzi névben a strukturális változás megindul, az mindig az általunk megadott változási képlet irányát követi.¹⁴ Ez a tény pedig csak azt igazolhatja, hogy a képlet a földrajzi nevek szerkezeti valóságát tükrözi.

IV. A másodlagos földrajzi nevek

Dolgozatunk második fejezetében már említettük, hogy másodlagos földrajzi nevek akkor keletkeznek, ha az elsődleges földrajzi nevekkel jelölt földrajzi tárgyak egysége fölbomlik, differenciálódik. Az így alakult földrajzi részegység lokalizálására használatos a másodlagos földrajzi név.

INCZEFI GÉZA összetett földrajzi nevek terminusa is az ilyen, egyszer differenciálódott részegységekre alkalmazott földrajzi neveket jelentené, ha a rosszul választott terminológia miatt csoportja ellentmondásossá nem válna. Ellentmondásossága ellenére mégis idézzük idevonatkozó definícióját, mivel az nézetében ellenkezik a másodlagos földrajzi nevek keletkezéséről vallott felfogásunkkal. Szerinte: „Összetett földrajzi névnek azokat tekinthetjük, amelyek egy vagy több tagból álló egyszerű földrajzi néven kívül még egy vagy több köznévi tagot tartalmaznak” (vö. SzPFÉ. 1962. 29.). — Ha ezt a definíciót figyelmesen elolvassuk, az a gondolatunk támad, hogy INCZEFI úgy képzei el az összetett (= másodlagos) földrajzi nevek keletkezését, mint az egyszerű (= elsődleges) földrajzi nevek kiegészüléseit, azaz: a másodlagos földrajzi név kiindulási alapját abban az elsődleges földrajzi névben látja, amit a másodlagos földrajzi név elejéből kielemezhetünk (pl. *Natyszeg: Natyszegesi füzes*).

Ha analizálós módszerrel valamely másodlagos földrajzi név alakulási útját vizsgáljuk, nehezen érthetünk egyet a fönti elgondolással.

Induljunk csak ki a szamoszegi *Bárótag* elsődleges földrajzi névből. Ez a szántóterület birtokosa méltóságneve után (= báró Perényi) jutott ehhez a névhez. A név tipikus példája a lokalizált bázisneveknek. Megvan benne mindkét szerkezeti egység: lokalizátor és bázisnév. A *-tag* bázisnév determinálja az egész földrajzi névvel jelölt földrajzi egység fogalmi tartalmát, kifejezésre juttatva, hogy egy 'nagyobb, egy darabban levő birtoktest'-ről van szó; a *Báró*- lokalizátor pedig rögzíti ezt a földrajzi fogalmat a tájegység egy körülhatárolt pontjára, elkülönítve ezáltal a birtoktestet más, hasonló birtoktestektől, például a szomszédos *Gróuftag*-tól. A tulajdonos azonban idővel gazdasági épületekből, lakóházakból álló tanyát építtetett a birtokon. Ezzel egy új földrajzi fogalom jelentkezett a tájegységen, és elnevezésre várt. Az új földrajzi fogalmat determináló *tanya* szó, mint bázisnév meg is adta ehhez az alapot. Önálló bázisnév formájú földrajzi névvé azonban a *tanya* bázisnév két ok miatt nem válhatott. Akadályozta ebben először is az, hogy

¹⁴ Az ilyen jellegű bizonyítás jogosságára vö. DEME: MNyTK. 69 : 4.

mint részegység, alárendeltje a vele kapcsolatos *Báróutag* főegységnek. De akadályozta az is, hogy tanya a falu határában több is található, s így egy *Tanya* önálló bázisnév nem tudott volna kellőképpen lokalizálni. Ezért szükségessé vált, hogy az építmény földrajzi fogalmát kifejező bázisnév mellé megteremtsek a lokalizálás funkcióját betölteni képes másik szerkezeti egységet, a lokalizátort is. Jelen esetben ez úgy történt, hogy a *tanya* másodlagos értékű bázisnév lokalizátorként megkapta a fő földrajzi egység (*Báróutag*) teljes elsődleges földrajzi nevét, s így kialakult a *Báróutagosi tanya* másodlagos földrajzi név.

Elemzett példánkból két tanulságot vonhatunk le: 1. a másodlagos földrajzi nevek lokalizátora mindig a jelölt differenciált földrajzi egységgel kapcsolatos fő földrajzi egység elsődleges neve azért, hogy a lokalizálás mellett a földrajzi tárgy differenciáltsága is kifejezésre jusson a földrajzi névben; 2. a másodlagos földrajzi nevek keletkezésében a másodlagos értékű bázisnév jelentkezik először, csak aztán a lokalizátor.

Ezek alapján tehát láthatjuk, hogy INCZEFI-vel ellentétben, nem arról van itt szó, hogy a másodlagos földrajzi név alakulásakor a differenciálódott főegység elsődleges földrajzi neve egészül ki valamilyen köznévi taggal, hanem inkább fordítva: az újonnan jelentkező másodlagos értékű bázisnév egészül ki lokalizátorként a főegység elsődleges nevével. A másodlagos földrajzi nevek alakulását így a következő képlettel fejezhetjük ki: másodlagos értékű bázisnév > elsődleges földrajzi név értékű lokalizátor + másodlagos értékű bázisnév.

Ez a kis vitatkozó jellegű elemzés, ha közvetve is, de eljuttatott bennünket a másodlagos földrajzi nevek szerkezeti kérdéseire. Elemzett példánk alapján mondhatjuk, hogy az elsődleges földrajzi nevekhez hasonlóan, a másodlagos földrajzi nevekben is kimutatható mind a két szerkezeti egység: bázisnév és lokalizátor. A bázisnév itt is pontosan olyan sajátságokkal rendelkezik, mint az elsődleges földrajzi nevekben. A lokalizátor viszont eltér annyiban, hogy mindig kötte van ahhoz az elsődleges földrajzi névhez, ami azt a földrajzi főegységet jelöli, amiből a másodlagos névvel jelölt földrajzi részegység differenciálódott. Ennek a kötöttségnek eredménye alapján a másodlagos földrajzi nevek lokalizátora kettős funkcióhoz jut: 1. lokalizálja a részegységet általában; 2. jelzi a földrajzi tárgy differenciált voltát.

A másodlagos földrajzi nevek szerkezeti kérdéseit komplikálja az a tény, hogy a fő földrajzi egységek differenciálódása sokrétű lehet. Ez a sokrétűség mindig szerkezeti problémaként jelentkezik a másodlagos földrajzi nevekben, s ezért részletesebb vizsgálatra is szükség van.

Olykor előfordul, hogy a differenciálódás eredményeképpen nem egy, hanem több részegység vár az elnevezésre. Ez akkor nem okoz nehézséget, ha a kivált részegységek fogalmi tartalma eltérő, mert a bázisnévvel ez a különbözőség kifejezésre jut, s így a nevek nem eshetnek egybe: *Gróuftag* > *Gróuftagosi tanya*, *Gróuftagos kut*, *Gróuftagosi jut*, *Gróuftagosi bejáróu* stb. Probléma jelentkezik viszont akkor, ha a differenciálódott részegység fogalmi tartalma teljesen azonos. Ilyenkor ugyanis a másodlagos értékű bázisnevek is egyformák, s a hozzájuk kapcsolódó elsődleges földrajzi név értékű lokalizátor így nem képes pontosan funkcionálni, a hasonló fogalmi tartalmú részegységet nem tudja elkülöníteni.

Ilyen esetet mutatnak például Szamosszegen a Kraszna folyóra épített hidak elnevezései. A bázisnév: *hid*, adva van, azon változtatni nem lehet.

Lokalizátorként a *Kraszna* elsődlegesföldrajzi név is adott. Egy így kialakuló **Karasznahíd* földrajzi név azonban nem mondhatja meg, hogy a folyón levő két híd közül melyikről is van szó. A másodlagos földrajzi név megoldási lehetősége itt csak az volt, hogy a másodlagos értékű *híd* bázisnévhez külön másodlagos értékű lokalizátort kapcsoltak. De nézzük az esetet elemző módszerrel példánkon.

Az adott másodlagos értékű *híd* bázisnév önálló bázisnévi földrajzi névformában három ok miatt nem állhat: 1. a határban levő sok patakon számtalan híd van, s így egy **Híd* önálló bázisnév általában pontatlanul lokalizálna; 2. híd a *Krasznan* is kettő van, tehát önálló bázisnév esetén a részegységek között sem lenne pontos különbségtéves; 3. a híd földrajzi elnevezésének föltétlenül utalnia kell a részegység jellegre, s ez önmagában kizárja az önálló bázisnév lehetőségét.

A pontosan lokalizáló és a másodlagos földrajzi nevek követelményeinek megfelelő földrajzi név kialakítása ezért úgy történik, hogy a másodlagos értékű *híd* bázisnevekhez a jellemző sajátság alapján másodlagos értékű lokalizátort kapcsoltak: *fahíd*, *vashíd*. Ezzel a megoldással a kizáró okok közül egy föloldódott: a részegységek elkülönültek egymástól. Pontosán azonban a másodlagos értékű *fahíd*, *vashíd* szerkezet nem képes általánosságban lokalizálni, mert hasonló építmény több is van a tájegységben. Nem lehetne földrajzi névként azért sem használni, mert ellenkezne a névadási gyakorlat követelményével abban, hogy részegység jellege nem tűnik ki a névből. Így újabb lokalizátorként megkapták a főegység elsődleges nevét is, s kialakult a célnak és követelményeknek egyaránt megfelelő *Karasznavi fahíd*, *Karasznavi vashíd* földrajzi név.

A főnti nevek megbízhatóan teljesítik feladatukat, de mint láthatjuk, szerkezetükben eltérnek az előbb ismertetett másodlagos földrajzi nevektől. E nevekből ugyanis két lokalizátor mutatható ki: 1. van bennük egy másodlagos értékű lokalizátor, ami közvetlenül a másodlagos értékű bázisnév előtt áll azzal a szereppel, hogy elkülönítse az azonos értékű részegységeket egymástól; 2. van bennük egy elsődleges földrajzi név értékű lokalizátor az előbbieknél, azzal a funkcióval, hogy a részegység elkülönítését megerősítse általánosságban, és kifejezésre juttassa a földrajzi tárgy differenciáltságát.

Jegyezzük meg itt, hogy INCZEFT a differenciálódásnak ilyen jelentkezése zavarhatta meg, mikor például a *Zugolyi kisnyomás* földrajzi nevet többszörösen összetett földrajzi névnek minősítette (vö. SzPFÉ. 1962. 30–31.), holott a *Karasznavi fahíd* földrajzi név alapján láthatjuk, hogy másodlagos földrajzi név jellegét mutat az adat.

A másodlagos földrajzi nevek struktúrája azonban nemcsak azt mutatja, hogy a név másodlagos értékű lokalizátorral egészülhet ki, hanem azt is, hogy olykor a másodlagos értékű bázisnév le is kophat a másodlagos értékű lokalizátor mögül, és kialakul egy ilyen névszerkezet: *elsődleges földrajzi név értékű lokalizátor + másodlagos értékű önálló lokalizátor*. Igazoló és bemutató példát erre az esetre is számosszegi anyagunkból idézünk.

A község utcáin levő szivattyús közutakat a számosszegi ember *pompakut*-nak nevezi, elkülönítve ezeket a kutakat a gémes-, kerekes-, csigás- stb. típusú kutaktól. Ilyen *pompakut* azonban több is van a faluban, így például az *Őszuszka* elsődleges földrajzi névvel jelölt falurészen is. A kútnak, mint differenciálódással keletkezett részegységnek, szabályszerű másodlagos föld-

rajzi névformában egy ilyen nevét várhatnánk: *Óuszuszkaji pompakut*. Azonban nem ilyen nevet használnak, hanem egy *Óuszuszkaji pompa* rövidült formát.

A fenti példából az tűnik ki, hogy a másodlagos földrajzi nevekben is megtalálható az a strukturális változás, amit az elsődleges földrajzi nevekre vonatkoztatva gazdag történeti anyaggal igazoltunk: a bázisnév lekopása a lokalizátor mögül.

Fejtegetésünk alapján előkerültek olyan szerkezeti sajátosságai a másodlagos földrajzi neveknek, amik most már lehetőséget nyújtanak ahhoz is, hogy az elsődleges földrajzi nevekhez hasonlóan, képletbe sűrítve adjuk meg a másodlagos földrajzi nevek tiszta másodlagos értékű részének a szerkezeti változás alapján jelentkező eltéréseit: *másodlagos értékű bázisnév* > *másodlagos értékű lokalizátor* + *másodlagos értékű bázisnév* > *másodlagos értékű önálló lokalizátor*. — Ez az alakulási lehetőség teljesen egyezik az elsődleges földrajzi nevek változási lehetőségeivel.

A másodlagos földrajzi nevek szerkezeti sajátosságai alapján, most már megtudjuk adni e névtípus csoportosítási sémáját is:

Másodlagos földrajzi nevek:

1. Elsődleges önálló bázisnevekkel alakult másodlagos nevek:
 - a) *Önálló elsődleges bázisnév* + *másodlagos bázisnév*: *Réti lejáróú, Réti jut, Szigeddomb, Tóyhát* stb.
 - b) *Önálló elsődleges bázisnév* + *másodlagos lokalizált bázisnév*: *Legelőúsi csűrheket, Réti határárok* stb.
2. Elsődleges lokalizált bázisnevekkel alakult másodlagos nevek:
 - a) *Lokalizált elsődleges bázisnév* + *másodlagos bázisnév*: *Klántagosi jut, Kutyaszegesi rámpa, Natyszegesi fűzes, Mándeltagosi kut* stb.
 - b) *Lokalizált elsődleges bázisnév* + *másodlagos lokalizált bázisnév*: *Gróuftagosi fahid, Ijéskerti hóútszamos, Klántagosi jászóú jut* stb.
 - c) *Lokalizált elsődleges bázisnév* + *másodlagos önálló lokalizátor*: *Mákhejjesi pompa*.
3. Elsődleges önálló lokalizátorokkal alakult másodlagos nevek:
 - a) *Önálló elsődleges lokalizátor* + *másodlagos bázisnév*: *Homoróúthát, Nyárosi kut, Pettyesi rámpa* stb.
 - b) *Önálló elsődleges lokalizátor* + *másodlagos lokalizált bázisnév*: *Básznaji kisérámpa, Karaszsnaji vas-hid* stb.
 - c) *Önálló elsődleges lokalizátor* + *másodlagos önálló lokalizátor*: *Óuszuszkaji pompa*.

V. A harmadlagos földrajzi nevek

Történeti adatokkal nem tudjuk egyelőre igazolni ennek a névtípusnak a létezését, de a jelenkori földrajzi névanyagból kevés számmal kimutatható.

Jelentkezése a földrajzi tárgyak másodszori differenciálódása ad lehetőséget. Ha az egyszer már megosztott földrajzi tárgy újból megosztódik, a keletkezett részegység lokalizálása harmadlagos földrajzi névvel történik.

INCZEFI nyilvántart egy többszörösen összetett földrajzi nevével, ami elvileg azonosítható lenne a harmadlagos földrajzi nevekkel, de az ellentmondásos terminológia, és a csoportosításban mutatkozó félresiklások miatt gyakorlatilag mégsem azonosak. Definícióját ennek ellenére itt is idézzük ugyanolyan meggondolások miatt, mint amik miatt ezt a másodlagos földrajzi nevek esetében is megtettük. INCZEFI szerint „Többszörösen összetett földrajzi nevek úgy keletkeznek, hogy az összetett (= másodlagos) földrajzi nevek újabb (esetleg több) köznévi taggal bővülnek” (vö. SZPFÉ. 1962. 30). INCZEFI nézetét a névkeletkezés irányában itt is visszájára kell tehát fordítanunk: nem egy meglevő földrajzi név bővül ki újabb taggal, hanem egy újonnan jelentkező harmadlagos értékű bázisnév lokalizálódik a főegység már meglevő földrajzi nevével. De igazoljuk ezt a szokásos elemző módszerrel.

Szamosszeg földrajzi névállományában szerepel egy *Lintag* alakú, részben szántót, részben gyümölcsöst jelölő elsődleges földrajzi név. A név, mint láthatjuk, elsődleges lokalizált bázisnév. A földrajzi fogalmat determináló bázisnév: *-tag*, tudtunkra adja, hogy egy 'nagyobb egy darabban levő birtok'ról van szó. A helyhezrögzítés szerepét betöltő lokalizátor: *Lin-* (az egykori tulajdonos neve után) lokalizálja a birtokot a falutól északkeletre eső Szamosmenti területre. Az árvízvédelmi intézkedések folytán épült *tőltés* 'gát' ezt a területet kettőbe szelte, kisebb része a gáton belüli hullámtérbe került. Ez a tény azonban nem befolyásolta a nevet, mert mindkét részt továbbra is *Lintag*-nak nevezik. Ahhoz viszont hogy a gáton belüli területre is bejuthassanak, szükséges volt gáti átjárót is építeni. Az ilyen átjárókat rámpa néven ismerjük (vö. KÁZMÉR: MNy. XLVI. 238), és a szamoszegi lakosság is a *rámpa* szóval jelöli.

A rámpa kiépítése új földrajzi fogalmat jelentett a tájegységen, és elnevezésre várt. Önálló bázisnévként: **Rámpa*, nem állhatott, mivel több hasonló építmény is van a határban. De mert egy ilyen névben a differenciálódás ténye nincs jelölve, szerkezeti tényezők is akadályozták volna a név kialakulását. Így a másodlagos földrajzi nevek már ismert szerkezeti követelményeinek megfelelően létrejött a *Lintagosi rámpa* másodlagos földrajzi név.

A vízügyi hatóság azonban igyekezett védeni a gát épségét, ezért a rámpák, s így a *Lintagosi rámpa* két oldalán is, gerendakapukat építtetett, melyekkel megakadályozták, hogy a gáton végig járművekkel közlekedjenek.

A kapu megjelenésével újabb, elnevezésre váró földrajzi fogalom jelentkezett, igényelte egy harmadlagos földrajzi név kialakítását. A harmadlagos értékű *kapu* bázisnevet lokalizálni kellett a határban található sok hasonló építmény miatt. Követelmény azonban a harmadlagos neveknél, hogy a névben a differenciálódás mértéke is kifejezésre jusson. A megoldás emiatt csak egyféle lehetett: a *kapu* harmadlagos értékű bázisnév lokalizátorként azt a teljes másodlagos értékű földrajzi nevet kapta, ami azt a földrajzi tárgyat jelöli, amiből a *kapu* bázisnévvel determinált földrajzi fogalom differenciálódott. Így kialakult a *Lintagosi rámpakapu* harmadlagos név. Ebben a névformában a jelölt földrajzi fogalmat pontosan lehet lokalizálni, s ugyanakkor a másodlagos földrajzi név értékű lokalizátor a kétszeres differenciálódást is mutatja.

A rendelkezésünkre álló adatok és elemzett példánk tanulságai alapján összegezhjük szerkezeti észrevételeinket a harmadlagos földrajzi nevekkal kapcsolatban is: 1. a földrajzi neveknek ebből a típusából is kimutatható mind a két szerkezeti egység: lokalizátor és bázisnév; 2. a harmadlagos értékű bázisnév tökéletesen egyező sajátságokat mutat az elsődleges és másodlagos értékű bázisnevekkel: közszoí jelentésével az egész névvel jelölt földrajzi tárgy fogalmát determinálja; mindig a név végén áll; lokalizáló képessége nincs; 3. a harmadlagos földrajzi név lokalizátora teljes, másodlagos földrajzi név azzal a funkcióval, hogy a jelölt földrajzi tárgyat lokalizálja, és kifejezésre juttassa a jelölt tárgy kétszeres differenciáltságát.

Noha elvileg nincs kizárva annak a lehetősége sem, hogy a harmadlagos földrajzi nevek szűkebb értelemben vett harmadlagos értékű részében is föltételezzük azt a strukturális változáson alapuló három fázist, amit az elsődleges és másodlagos földrajzi nevek esetében kimutathattunk: $bázisnév > lokalizált bázisnév > önálló lokalizátor$, itt mégis eltekintünk ettől, mivel a rendelkezésünkre álló harmadlagos földrajzi nevek nem nyújtanak kellő gyakorlati igazolást hozzá. Meglevő adataink ugyanis azt mutatják, hogy a harmadlagos földrajzi nevek szorosabb értelemben vett harmadlagos része mindig egyszerű bázisnév: *Bacsókúttagosi tanyabejáró*, *Homoróútháti tanya*, *Kutyaszegesi réjárás* stb. Olyan példát egyet sem találunk, ami arra utalna, hogy számolnunk lehet a harmadlagos értékű lokalizált bázisnévvel, illetve önálló lokalizátorral is.

A harmadlagos földrajzi neveknek ez az egyértelműsége nem igényli a csoportosítási séma megadását sem. A másodlagos földrajzi nevek csoportjai alapján az megoldható.

VI. A névstruktúra néhány problémája

Bármilyen kézzelfoghatónak és igazoltnak látszik a földrajzi nevek struktúrájáról alkotott elképzelésünk, akad olyan módszertani, elméleti elgondolás, kerül olyan névtípus, találkozunk olyan névváltozással, ami probléma elé állítja ezt az elképzelést. Ezért néhány ilyen esettel kívánunk itt foglalkozni azzal a céllal, hogy az ellenkezések föoldásával elképzelésünk hitelét erősítsük.

1. A pusztaszemélynévből alakult földrajzi nevek

A földrajzi nevek struktúrájáról vallott nézetünket a pusztaszemélynévből (vagy annak formánsokkal ellátott változataiból: *Juhász Ferijé*, *Nyosztájé* stb.) álló földrajzi nevek teszik leginkább problematikussá, mivel szerkezeti elgondolásainkba csak úgy illenek bele, ha igazoljuk, hogy ezek a nevek egy eredetibb, $lok al iz á t o r + b á z i s n é v$ formából rövidültek. Azaz, jelenlegi alakjuk másodlagos fejlemény az általunk megadott strukturális változás iránya alapján. Az újabb jelentkezésű pusztaszemélynévből álló földrajzi neveinkkel kapcsolatban el is ismeri névkutatásunk egy ilyen rövidülésnek a lehetőségét (vö. BÁRCZI, A magyar szókincs eredete Bp. 1958. II. kiadás, 157; LÓRINCZE: FÉ. 19.), de az Árpád-koriakkal szemben nem (vö. BÁRCZI uo., KÁLMÁN i. m. 170).

A névstruktúra érdeke és nézetünknek a hivatalos állásfoglalással való ellenkezése igényelné az idetartozó földrajzi nevek alapos fölülvizsgálatát.¹⁵ Dolgozatunk leszűkített kerete azonban külön tanulmányba utasítja ennek a munkának az elvégzését, s így itt csupán azoknak az észrevételeknek adhatunk hangot, amelyek igazolni látszanak azt az elgondolást, hogy a jelenkorban pusztaszemélynevet mutató földrajzi neveink a történetiség síkján rövidült alakoknak minősíthetők. Ezek az észrevételek egyébként szempontokat is adhatnak a további kutatáshoz.

A pusztaszemélynevből álló földrajzi neveket, mint az ősi magyar földrajzi névadás sajátos formáját ismeri szakirodalmunk. Már MELICH JÁNOS mondja, hogy „A magyar *Bene, Buda, Csanád, Gyula, Lél, Taksony, Tas, Tétény* helynév, amely előbbi személynevből való, a történeti adatok tanúsága szerint régebbi alakulás, mint az olyan helynév, amelyben a személynév mellett ott a birtokot jelölő szó is: *Budaháza* (Ung m.), *Benefalva* (Turóc m.), *Gyulafalva* (Máramaros m.), *Gyulaháza* (Szabolcs m.) stb.” (vö. HonfM. 6). Az ilyen típusú földrajzi nevekkal kapcsolatban KERTÉSZ MANÓ azt is megjegyzi, hogy „Egyetlen indogermán nyelvben sem lehet helynév a pusztaszemélynév, hanem ez keletről hozott gyakorlat a magyarban (Nyr. LXVIII, 33). És magyarázólag azt is hozzáteszi, hogy „Kétségtelennek tartom, hogy az azonos név embernek és földnek a lélekben való tökéletes azonosítását jelenti.” (uo.). Mindezeknek az előzményeknek a következtében szinte természetesen látszik, hogy BÁRCZI GÉZA újabb keletű fogalmazása nyomán meggyőződéssel valljuk, hogy a „nomád, félnomád népeknél a szállás helye nem állandó, tehát a birtokos... lakóhelyét nem valamely földrajzi pontnak, hanem a birtokosnak a neve után való kérdezősködéssel lehet megjelölni, ez az egyetlen jellegzetes benne. Innen a személy neve mintegy azonosul a birtok, a település nevével, és mint ilyen, megszokottá válik, örökölhető akkor is, amikor nemcsak a szállás helyhez kötött, hanem a tényleges birtokost is esetleg másképp hívják.” (i. m. 158).

Ezzel magyarázható, hogy szakirodalmunk a legősibb magyar földrajzi névadási formának tekinti a pusztaszemélynevből álló földrajzi neveket (vö. LŐRINCZE: FÉ 18—19; KÁLMÁN BÉLA: i. m. 170 stb.), sőt SZABÓ T. ATTILA még megtoldja ezt azzal, hogy „nemcsak régebben, az Árpádkor első századaiban élt népünk a személynévi (patronym) névadási móddal” (vö. MNny. II, 81), hanem az újabb időkben is. Szakirodalmunk azonban a földrajzi nevek pusztaszemélynevből való alakulását az újabb időkre vonatkoztatva nem ismeri el, hanem inkább egy strukturális változás eredményének tekinti őket (vö. LŐRINCZE: FÉ. 19; BÁRCZI: i. m. 158).

Ha mindezeket a lehetőségeket tényekként fogadjuk el, akkor a földrajzi nevek szerkezetéről és annak változásairól vallott nézeteinket csak az Árpádok koráig tudjuk érvényre juttatni, ha nem akarjuk strukturális vizsgálatainkból a pusztaszemélynevet mutató földrajzi neveket kirekeszteni.

A fent ismertetett gátló lehetőségekkel kapcsolatban azonban tennünk kell néhány észrevételt: 1. Az a tény, hogy a török kivételével csak a magyarban található meg a pusztaszemélynév földrajzi névként (BÁRCZI: i. m. 158), nemcsak a névadási forma ősiségét igazolhatja, hanem ezzel a kivételességgel

¹⁵ E tanulmány lektora, PAPP LÁSZLÓ is ezen a véleményen van, sőt ő a vizsgálatba bevonná a *törzs-, nép- és foglalkozásneveket*, valamint a *Szentandráshelyi* típusú helyneveket is.

gyanússá is teszi az egész névtípust; 2. A pusztaszemélynevet mutató történeti földrajzi neveink főképpen az Árpádok korából származnak, tehát abból az időből, mikor a magyarság már féligmeddig letelepült nép volt. Így a nomád és félnomád népek gyakorlatából vett analógia nem teljes értékkel használható ezekre az adatokra; 3. A pusztaszemélynevből álló földrajzi nevek eredetiségét bizonyító kutatók idegen nyelvű szövegek magyar szórványaiából vették igazoló adataikat, s ezért fölvetődik a névforma hitelességének kérdése.

Ezek az észrevételek lehetőséget adhatnak arra, hogy igazoló adatok alapján, a földrajzi nevek struktúrájáról vallott elképzeléseinket az Árpádok korára, esetleg az azt megelőző időkre is érvényesíthessük.

Bizonyító eljárásunkat MELICH JÁNOS *Levédi* adatával kapcsolatban kezdjük meg, mivel ez a legrégebb írásos formában megőrzött földrajzi név az ősmagyarság köréből. MELICH ezzel az adattal kapcsolatban a következőket mondja: „Azt hiszem, . . . hogy a IX. századi magyarok *Levédi* vajdájuk országát a pusztaszemélynévvel *Levédi*-nek hívták. E meggyőződésemet merítem abból a tényből, hogy a görög *λεβεδία* csak magyar névből lehetett görögösítve” (vö. HonfM. 6).

A *λεβεδ-* szót nem vitatjuk, az *-ía* görög országnévképző a görögösítés tényét is igazolja. Ezzel azonban még nincs bizonyítva az, hogy a magyarok az ország nevét eredeti fokon, valóban *Levédi*-nek mondták. A görögben nem állhat pusztaszemélynév földrajzi névként, de megvan számukra az *-ía* országnévképző, amit minden országnévhez hozzákapcsolnak. Ezért tehát, ha a magyarok körében az országnév *Levédi*-nek hangzott, éppúgy *λεβεδία* formában rögzítették, mintha azt **Levédi ország*-nak hallották volna. Végeredményben tehát, a görögösített *λεβεδία* földrajzi név se pro, se kontra nem bizonyít. — Így, ha nem is tudtuk kimutatni a görögös *λεβεδία* formából a teljesebb szerkezeti formát, a pusztaszemélynevből álló alakzat eredetiségét mégis kétségesse tehetjük.

Későbbi, latin nyelvű szórványaink azonban már ahhoz is hozzá segítenek, hogy a pusztaszemélynévi eredetűnek vallott földrajzi nevekről azt a megállapítást tehesük, hogy valóban lokalizátort és bázisnevet mutató formák lehettek eredetileg, s a kimutatott pusztaszemélynévi alakzatok pedig vagy szerkezeti változáson átesett másodlagos formák, vagy a szórványok pontatlan illetve magyartalan jelölései.

BÁRCZI GÉZA jegyzi meg az *-s* képzős történeti földrajzi nevekkal kapcsolatosan, „hogy gyakran különösen nehéz eldönteni, hogy a latin *vallis*, *piscina*, *villa*, *silva* stb., mely sokszor a magyar szórványt mintegy kiegészíti, a földrajzi név tartozéka-e, annak egyik elemét fordítja-e latinra, vagy csak magyarázó szó” (vö. i. m. 157). GYÖRFFY történeti anyagából sok ilyen természetű adatot közölhetünk: 1177: *t. ecl.-e de Hodust* ~ 1293: *t. Hudusmonostura* (vö. i. m. 178)¹⁶; 1333–35: *v. Buken* ~ *Bukenfolua* (i. m. 850); 1335: *castr. Helteuin* ~ 1808: *Höltövény* (i. m. 830); 1200: *De castro Vrsuur* (i. m. 798); 1198: *v. Buu* ~ 1740: *Béfalu* (i. m. 714); 1325: *castrum Solymku* ~ 1913: *Sólyomkővár* (i. m. 662); 1319: *domus Philippi* ~ 1887: *Fülöpháza* (i. m. 618); 1310: *domus Benke* ~ 1808: *Benke* (i. m. 599); 1285: *cstri Adrian* ~ 1808: *Adorján* (i. m. 592); 1284: *t. Jurk* ~ 1358: *Gyurkfelde* (i. m. 445); 1278: *castr. Solymos* ~ 1926: *Solymosvár* (i. m. 185) stb.

¹⁶ GYÖRFFY gyakran rövidítve jelzi a latinra fordított bázisneveket, s ezért mi is úgy idézzük.

A fönti adatoknak alaposabb vizsgálata ahhoz vezethet, hogy ezeket az eredetileg egyeleműeknek látszó neveket, ténylegesen kételeműeknek, azaz lokalizátort és bázisnevet mutató alakoknak higgyük. Az adatokban ugyanis az tapasztalható, hogy az oklevelek szerzői általában latinra fordítják azokat a szavakat, amelyek fordíthatók, tehát van latin megfelelőjük. Földrajzi neveink szerkezetéről tudjuk, hogy bázisnevük mindig olyan köznévknek megfelelő szavak, amelyek valóságos földrajzi fogalmakat jelölnek, s mint ilyenek, idegen nyelvre fordíthatók is. A lokalizátorok viszont már lehetnek jelentés nélküli szavak is, például személynév, s ezeket természetesen nem lehet idegen nyelvre fordítani. Ez magyarázatot ad aztán arra, hogy szórványemlékeinkben a földrajzi nevek bázisneve miért idegen nyelven található általában, s a lokalizátorok (főleg személynévi eredetű lokalizátorok) pedig miért őrzik a magyaros formát.

Adataink és okfejtésünk alapján a pusztá személynévet mutató földrajzi neveinkben joggal kereshetünk tehát rövidült névformát. Elgondolásunkat azonban egy kronológiai tényező zavarni látszik. Kutatóink ugyanis azt is megállapították, hogy a bázisnévvel jelentkező személynévi eredetű földrajzi nevek, mint a *-laka*, *-háza*, *-telke*, *-földre*, *-falva* stb. végű helynevek, csak a XIII. század elejétől kezdenek tömegesebben fölbukkanni (vö. BÁRCZI: i. m. 160; KÁLMÁN: i. m. 175). Ezt a tényt azok a kutatóink, akik a pusztá személynévből álló földrajzi nevek eredetisége mellett kardoskodnak, fölhasználhatnák esetleg bizonyításként, mondván, hogy ha a pusztá személynévi formát mutató földrajzi név előbb jelentkezik a régiségben, mint az a névforma, amelyik a személynév után még bázisnevet is tartalmaz, csak annak lehet az igazolása, hogy a magyar nyelv ősi névadási formája a pusztá személynévi földrajzi név lehetett. Egy ilyen ellenérvet azonban könnyen ki tudunk védeni, mivel ez a kronológiai bonyodalom is csak a magyar írásbeliség kezdeti időszakával van összefüggésben.

Hogy a XIII. század előtt miért a pusztá személynévi földrajzi névforma jelentkezik nyelvemlékeinkben, azt a fordíthatóság illetve nem fordíthatóság tényével már indokoltuk. Azt pedig, hogy a XIII. század után a teljesebb szerkezeti formát mutató földrajzi névformák tömegesebben jelentkeznek, részben a magyar írásbeliség fejlődésével, részben pedig a korra annyira jellemző birtokadományozás tényével hozhatjuk kapcsolatba.

Külföldről származó írástudóink meggyökeresedésével, továbbá magyar anyanyelvű írástudók jelentkezésével a XIII. századra nyilvánvalóvá válhatott az a tény, hogy a latinra fordított földrajzi nevek félrevezetőek, kétértelműek, s így nem fedik azt a valóságot, mint azok magyar megfelelői. A *Fülöp-háza* földrajzi név latinos formája: *domus Philippi* (vö. GYÖRFFY: i. m. 599) például jelentheti egy *Fülöp* nevű személy lakását és jelölhet egy települést is. A birtokadományozások igényelték a pontos leírást és biztos lokalizálást az eladományozott birtokokkal kapcsolatban. Hogy tehát a fönti félreértésekre okot adó lehetőségeket elkerüljék, idegen nyelvű oklevelekbe is teljes és magyaros formában írták a földrajzi neveket. Ennek a kialakuló gyakorlatnak eredménye aztán az, hogy például az 1284-ben t. *Jurk* formát mutató földrajzi név 1358-ban *Gyurkfeldé* formában jelentkezik (vö. GYÖRFFY: i. m. 445).

A pusztá személynévet mutató történeti földrajzi nevek mögött ezek szerint valóban egy teljesebb szerkezeti képet, lokalizátort és bázisnevet kereshetünk. Így strukturális elgondolásainkat ez a névtípus sem zavarja.

2. A névstruktúra változásának retrográd iránya

Földrajzi neveink struktúrájának általános változási útját a bázisnév $>$ lokalizátor + bázisnév $>$ lokalizátor képlettel adtuk meg. Történeti adataink tanulságai alapján azonban olyan esetekkel is találkozunk, melyekben ez a szerkezeti változás fordítva érvényesül, és egy lokalizátor $>$ lokalizátor + bázisnév irányt mutat. Nem előző fejezetünk írásbeliséggel magyarázható adataira gondolunk itt, hisz azok fejtegetéseink alapján szabályszerű szerkezeti változást mutatnak. Inkább az olyan történeti adatokról van itt szó, amelyek a szabályszerű strukturális változás mellett mutatnak a jelzett alakulási lehetőségére.

GYÖRFFY történeti anyagában találhatjuk a következő adatokat: 1221: *Mochulas* ~ 1956: *Mocsolyáspuszta* (i. m. 790); 1283: *Kowachy* ~ 1956: *Kovácsi pusztá* (i. m. 783); 1323: *Hurusou* ~ 1926: *Horsópuszta* (i. m. 777); 1295: *Chatar* ~ 1956: *Csatárkert* (i. m. 504) stb.

Ezekben az adatokban azt tapasztalhatjuk, hogy a szabályszerű strukturális változást szenvedett, és már a történeti időkben önálló lokalizátor formájában élő helynevek, az újabb időkben bázisnévvel egészültek ki. Noha példánk egészen friss keletűeknek mutatják ezt a kiegészülést, mégis számolnunk kell a lehetőségével.

Idézett adatainkat csak úgy értékelhetjük, ha számításba vesszük azt a tényt, hogy azok a földrajzi tárgyak, amelyeket idézett neveink jelölnek, olyan változást szenvedtek, ami azoknak fogalmi tartalmában nyilvánul meg. Jelen esetben arról van szó, hogy az eredetileg települést jelölő földrajzi név (pl. *Mochulas*), a település elnéptelenedésével egy pusztá terület földrajzi neve lett. Hogy aztán ez a fogalmi változás kifejezésre jusson a névben, az új fogalmi tartalmat kifejező köznevet bázisnévként a meglévő önálló lokalizátorhoz kapcsolták (*Mocsolyáspuszta*).

A földrajzi nevek struktúrájáról alkotott nézetünket a fenti tény egy csöppet sem zavarja, sőt igazolja azt a megállapításunkat, hogy a földrajzi nevek tartalmának a hordozója valóban a bázisnév, hisz a jelölt tárgy fogalmi változása a bázisnévben tükröződik. Ezen keresztül bizonyítja azt is, hogy a földrajzi nevek szerkezeti egysége valóban a lokalizátor és bázisnév.

3. Terminológiai problémák és egyéb

LÓRINCZE LAJOS többször idézett dolgozatában a földrajzi nevek keletkezésének két fő tényezőjét az emberben és a tárgyban látja, s magát a névre váró földrajzi tárgyat csupán szenvedő alanynak, elnevezendőnek tartja. Ebben a folyamatban a tárgy, adottságaival a névadó szerepét tölti be, az ember viszont, mint szemlélő és beavatkozó, egyszerre betöltheti az elnevező és névadó szerepét (FÉ. 5). Ha ezzel az elgondolással párhuzamba állítjuk a földrajzi nevek struktúrájáról vallott nézeteinket, nem mindenben egyezünk LÓRINCZÉ-vel; de nem csak a terminológia terén, hanem az elnevezendő földrajzi tárgy értékelésében sem.

Az a tény ugyanis, hogy a földrajzi nevek szerkezetéből kimutatható egy olyan bázisnév, ami determinálja a névvel jelölt földrajzi tárgy fogalmát, arra enged következtetni, hogy nem csupán elnevezendő a jelölt földrajzi tárgy, hanem a névalakulásában befolyásoló tényező is, mert valóságos köznévi fogalmával és köznevével gátlólag hat az emberre a

földrajzi név megalkotásában. Az ugyanis, hogy egy földrajzi név bázisneve milyen legyen, sohasem az elnevező embertől függ, mivel a bázisnév mindig adva van az elnevezendő földrajzi tárgy fogalmát közlő köznévvvel. Így a földrajzi név egyik alapvető szerkezeti egységét az elnevezendő földrajzi tárgy magában hordozza már a névadás előtt. A másik szerkezeti egységhez valóban az ember juttatja a földrajzi tárgyat a táj adottságai vagy saját emberi beavatkozásai útján, de mindig azzal a céllal, hogy a köznévi szóval determinált földrajzi tárgyat lokalizálja. Ennek alapján célszerűbb az egész folyamatot is **l o k a l i z á l á s n a k** nevezni.

De nézzük meg egy példán ennek az észrevételnek a jogosságát. A szamoszegi földrajzi névanyagban szerepelnek a *Gróúfèrdeje*, *Etyházèrdeje*, *Gazdák èrdeje*, *Sűrű erdő*, *Alsó erdő* nevek. A nevek szerkezeti egységei itt a következők: bázisnév valamennyi adatban az *-erdő*; lokalizátor: *Gróúf-*, *Etyház-*, *Gazdák-*, *Sűrű-*, *Alsó-*. Az a földrajzi tárgy, amit itt a bázisnév fogalmilag determinál, a földrajzi név kialakulása előtt is, köznévi használatban ugyan, de ugyanazt az *erdő* nevet viselte. A földrajzi névadás tehát ezen ponton valóban kötött, mivel az ember nem választhatja ki önkényesen a neki tetsző bázisnevet, hanem alkalmazkodnia kell ahhoz a köznévhöz, ami a jelölendő földrajzi tárgy köznévi fogalmát fejezi ki. Az ember és a táji adottság szerepe így csak a lokalizátorokban nyilvánul meg, mivel ott az tapasztalható, hogy kötöttség nincs olyan erős, mint a bázisnevek esetében. A mai *Gróúfèrdeje* földrajzi névben szereplő *Gróúf*-lokalizátor ugyanis lehetne más is, például az erdőt birtokló gróf családi neve után *Károlyi-*. A név a funkcióját így is tökéletesen betöltené. Hogy a szamoszegi lakosság éppen a *Gróúf* szót választotta lokalizátornak, az csak annak a bizonyítéka, hogy a földrajzi nevek lokalizátorainak kiválasztása az elnevező ember akaratától függ.

Meg kell tehát állapítanunk, hogy LŐRINCZÉ-nek a földrajzi nevek kialakulásáról vallott, fejezetünk elején ismertetett elgondolása csak részben, csupán a lokalizátorokra vonatkoztatva fogadható el.

Befejezésül említsük meg még azt az észrevételünket, hogy szerkezeti szempontból éles eltérést mutat a földrajzi név másfajta tulajdonnevekhez képest. Ha például a személynevekkel hasonlítjuk össze földrajzi neveinket, azt tapasztaljuk, hogy azok inkább a földrajzi nevek lokalizátoraival mutatnak hasonlóságot. A magyar személynévadásnak az a történetileg legrégebb formája, amit az egyelemű nevek jellemeznek, teljesen az emberi önkénytől függő, akár csak a földrajzi nevek lokalizátorainak kialakítása. De ugyanilyen sajátságokat mutatnak az állatnevek is. A bázisnévhez hasonló szerkezeti egység viszont sem az egyelemű személynevekből, sem az állatnevekből nem elemezhető ki. A többelemű személynevek esetében már mutatkozik bizonyos megkötöttség a névadással szemben, de teljesen elütő attól a megkötöttségtől, amit a földrajzi nevek bázisnevei esetében tapasztaltunk. A földrajzi nevekben ugyanis van egy fogalmi tartalmat determináló **a d o t t a l a k ú** bázisnév, amit az ember **t e t s z é s** szerinti formában **l o k a l i z á l**. A többelemű személynevekben viszont található egy fogalmi tartalmat nem determináló családi név, amit az ember **t e t s z é s** szerinti megoldással **d i f f e r e n c i á l h a t**.

Ezek a különbségek végső soron odavezetnek, hogy föl kell vetni: lehet-e vajon ugyanazon kifejezéssel jelölni a névadás folyamatát a földrajzi nevekben, mint amellyel a személynevekben jelöljük azt?

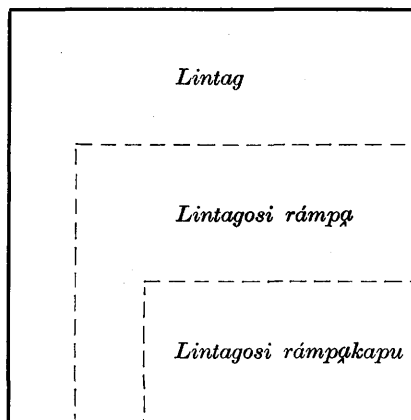
VII. Zárzó és összefoglalás

Földrajzi neveink struktúrájának és a vele kapcsolatos problémák vizsgálatának lezárásaképpen nem lesz fölösleges ismétlés a kapott eredmények rövid összegezése. Ezeket az eredményeket a következő öt pontba sűrítjük:

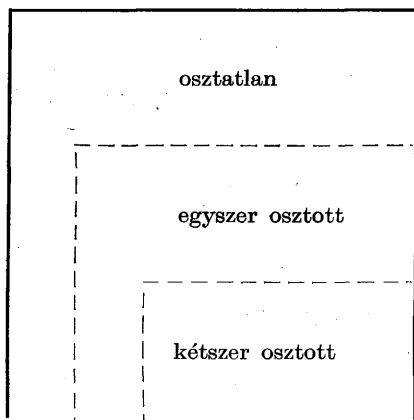
1. Földrajzi neveink fő kategóriáit a nevek által jelölt földrajzi tárgyak oszthatlansága, illetve megosztottsága alapján határoztuk meg. Aszerint, hogy a jelölt földrajzi tárgy egy zárt tájegységen belül oszthatlan egység-e, vagy egy-

Névkategóriák a jelölt tárgy viszonyában

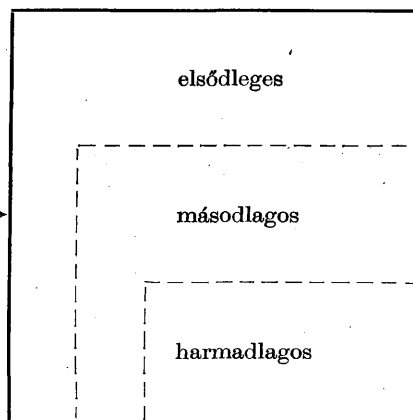
Az alkalmazott név

A jelölt tárgy

A névkategória

szeri, illetve kétszeri differenciálódás útján keletkezett részegység, az alkalmazott földrajzi neveket: elsődleges-, másodlagos- és harmadlagos földrajzi nevekre osztottuk.

2. Földrajzi neveink szerkezetében elkülönítettünk két szerkezeti egységet: bázisnév-et és lokalizátort. A bázisnévről megállapítottuk, hogy mindig a földrajzi név végén áll, és köznévi jelentésével mindig olyan földrajzi fogalomra utal, ami igaznak bizonyul az egész névvel jelölt földrajzi tárgyra is. Így a bázisnév a földrajzi név tartalmának a hordozója.

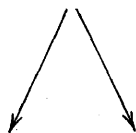
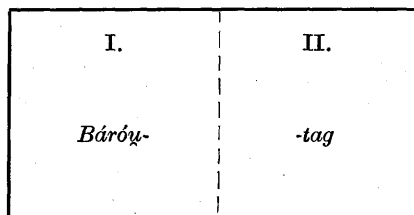
A lokalizátorról elmondtuk, hogy mindig a bázisnév előtt áll, lehet egy- vagy többemű. Köznévi értelemben jelentéstartalommal bíró, vagy jelentéstartalom nélküli szó is állhat lokalizátorként. Ha van jelentéstartalma a lokalizátornak, akkor arra jellemző, hogy az egész névvel jelölt földrajzi tárgy fogalmi tartalmáról semmit el nem árul azzal. Megvan azonban az a sajátsága, hogy lokalizálási képességgel rendelkezik, s így a földrajzi név szerepének a hordozója.

3. A földrajzi nevek struktúrája nem változatlan, hanem a történeti tanulságok alapján a következő fázisok szerint alakulhat: bázisnév > lokalizátor + bázisnév > lokalizátor.

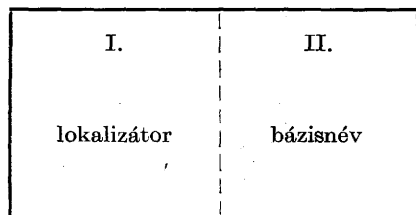
4. Az egyszeri differenciálódással keletkezett másodlagos földrajzi nevekben annyi eltérés mutatkozik szerkezeti szempontból, hogy lokalizátoruk min-

A földrajzi nevek struktúrája

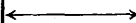
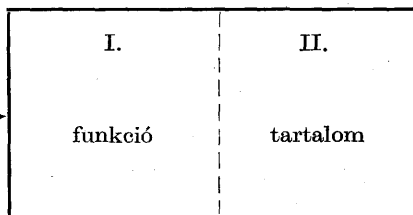
Gyakorlati kép

Szerkezeti kép

Elméleti kép

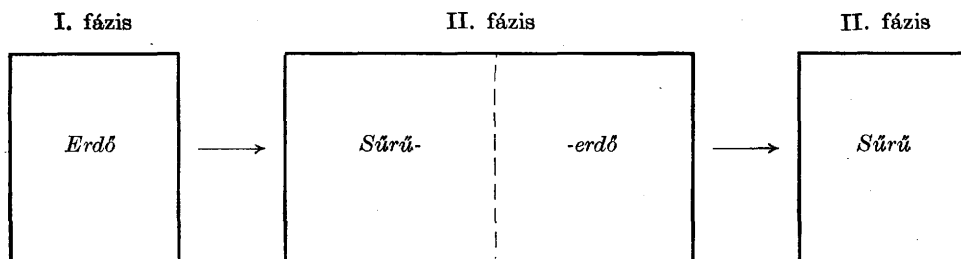
dig egy teljes elsődleges földrajzi név azzal a funkcióval, hogy a lokalizálás mellett kifejezésre juttassa a jelölt földrajzi tárgy részegység jellegét.

5. A kétszeres differenciálódással alakult harmadlagos földrajzi nevek csak annyiban térnek el a másodlagos földrajzi nevektől, hogy lokalizátoruk mindig egy teljes másodlagos földrajzi név, azzal a funkcióval, hogy a lokalizálás mellett a kétszeres differenciáltságot is jelölje.

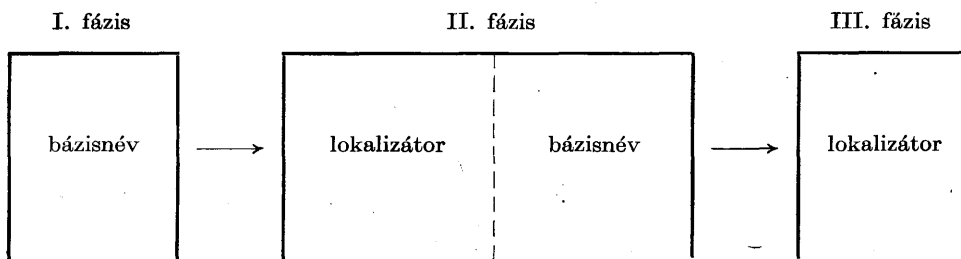
*

A névstruktúra változása

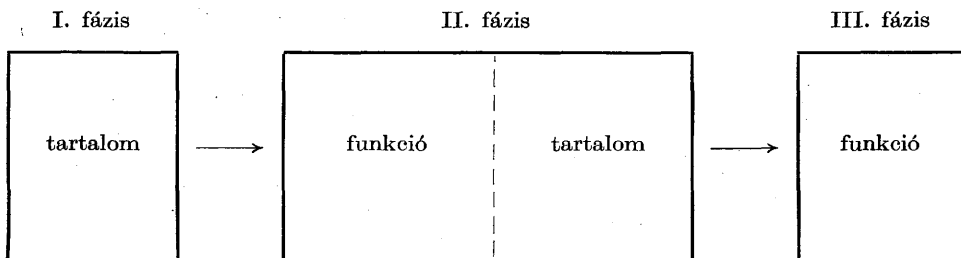
Gyakorlati síkon

Szerkezeti síkon

Elméleti síkon

Dolgozatunk célja az volt, hogy a rendelkezésünkre álló leíró és történeti földrajzi névanyag alapján kimutassuk a magyar földrajzi nevek legjellemzőbb szerkezeti sajátosságait, ezen keresztül rávilágítsunk névkutatásunk gyakorlatának és elméletének kétségesnek látszó pontjaira.

Kutatásunk eredményét nem tekintjük a kérdés teljes megoldásának, hisz a földolgozott névanyag is csak egy része az igen gazdag földrajzi névanyagnak. Nem hiszünk vallott nézeteink hibátlanságában sem. De ha elgondolásaink egyikét vagy másikat elveti vagy módosítja is a további kutatás, munkánk haszna még akkor is meglesz, mert a földrajzi névkutatásban az is érték, ha a figyelmet egy nagyon elhanyagolt s éppen ezért kevésbé ismert területre irányítjuk.

BALOGH LÁSZLÓ

Структура географических названий

Теоретические и методические представления, на которых основывались наши исследования в области географических названий, не всегда полностью правильны, а особенно не всегда достаточны для систематизации и изучения географических названий. Данная работа занимается частично неправильными представлениями, а частично стремится дать такую новую характеристику географических названий, которая основывается на структуральных особенностях географических названий.

I. В первой части работы на основании происхождения географических названий или географических объектов, названных географическими названиями, разграничиваются три основные категории этих названий:

1. *Первичные географические названия.* Сюда относятся все те географические названия, которые обозначают внутри определенной географической области такие географические объекты, которые не являются частью какой-нибудь более крупной географической единицы, а являются самостоятельными. Напр. *Bárótag, Natyszeg* и пр.

2. *Вторичные географические названия.* Характерной чертой относящихся к этой группе географических названий является то, что географические объекты, названные этим названием, возникли при дифференциации более крупной единицы внутри какой-нибудь географической области: *Bárótagosi tanya 'хутор Бароутаг', Natyszegesi rámpa рампа Надьсег* и пр.

3. *Географические названия третьей степени.* Сюда относятся те географические названия, которые обозначают такие географические объекты внутри определенной географической области, которые возникли в результате новой дифференциации уже дифференцированной единицы: *Bárótagosi tanya-bejáró, Natyszegesi rámpakapu* и т. д.

II. *Вторая глава работы* занимается подробным рассмотрением первичных географических названий. На основе изучения формы и структуры географических названий, работа доказывает, что в названиях типа *Bárótag, 1864. Szén Égető kert* и т. д. можно найти две резко отличающиеся структурные части.

Структурная единица, обозначенная термином *базисное название*, всегда выступает как последний элемент названия: *-tag, -kert*; функция такого базисного названия заключается в том, чтобы своим общим значением детерминировать понятие географического названия, обозначенного этим названием. Таким образом, эта единица является *носителем содержания* географического названия.

Структурная единица, состоящая из одного или нескольких элементов, и названная термином *локализатор*, всегда стоит перед базисным названием: *Báró, Szén Égető* и т. д.; функция ее заключается в том, чтобы локализовать содержание понятия географического названия. Таким образом, эта единица является носителем функции географического названия.

Сопоставляя современные и исторические данные, данная работа доказывает, что и в тех географических названиях, которые в настоящее время считаются состоящими из одного элемента, можно выделить вышеупомянутые две структурные единицы: 1296: *Kuchurd júka* > 1966: *Kocsörd*, 1864: *Sürü erdő* > 1966: *Sürü*. Таким образом, в формировании наших географических названий можно предположить структурные изменения, показывающие следующие фазы: базисное название > локализатор + базисное название > локализатор.

III. Глава, занимающаяся вторичными географическими названиями, показывает, что в названиях *Bárótagosi tanya*, *Natyszegesi rámpa* и пр. имеются те же вышеупомянутые структурные единицы. Последний член названий *-tanya, rámpa* и т. д. — базисное название, которое детерминирует понятие географических объектов, названных этим полным названием, и перед которым стоит локализатор: *Bárótagosi-, Natyszegesi-* и пр. Роль локализатора — объединение и локализация географического объекта, названного полным названием. Но здесь проявляется и вторичная функция локализатора. Ибо на основании того факта, что локализатор вторичного географического названия является всегда первичным географическим названием того географического объекта, из которого путем дифференциации возник географический объект, обозначенный вторичным географическим названием. Локализатор такого типа названий может выражать и то, что данный географический объект возник путем одной дифференциации из более крупной географической единицы.

IV. Структура географических названий третьей степени подобна первым двум. Конечный элемент названий *Bárótagosi tanya bejárdó*, *Natyszegesi rámpakari* и т. д. базисное название, детерминирующее понятие географического объекта; а локализатор *Bárótagosítanya-, Natyszegesi rámpa-* и т. д. делает это понятие единичным, и в то же время обозначает, что речь идет о таком географическом объекте, который возник путем двойной дифференциации.

V. Заключительная часть работы рассматривает проблематические случаи. Эта часть занимается отдельно названиями типа: *Levedi, Csanád, Gyula* и пр. По структуре автор не считает эти названия, в отличие от прежних взглядов, оригинальными географическими названиями, отражающими простые личные имена, а считает их такими сокращенными названиями, которые на основании схемы базисное название локализатор + базисное название локализатор возникли путем структуральных изменений из первоначальной формы названий, состоящих из двух элементов.

Ласло Балог

A magányos sorok és a nominalizációk

A mondatok, illetőleg az azok által követett formák és a valóság mindennapi tapasztalatok szintjén adott struktúrája nem független egymástól. A mondatformák levezethetők egymásból úgy, hogy közben a valóság mind szélesebb összefüggéseinek a tükrözésére válnak alkalmassá. A tükrözött valóság növekedésével párhuzamosan mind általánosabb formák jönnek létre.

Az általánosuló formarendszer egyes fokozatai:

(1) A nagyon egyszerű cselekvéseket jelző igék, mint pl. *ken*, *szúr*, *szorít*, *csavar* stb. az ún. transzformációs csoportok szerint működnek. Pl.:

$$\left[\begin{array}{l} (1) \textit{ ken} + \textit{ zsírt} + \textit{ a kenyérre} \\ (2) \textit{ keni} + \textit{ zsírral} + \textit{ a kenyeret} \end{array} \right]$$

A csoport két sora ugyanazt a tényállást tükrözi: a *ken* a *zsir* és a *kenyér* között egy egységes viszonyt létesít; az (1) és a (2) egy egységes cselekvés két oldala. A két sor azonban nem azonos módon ábrázolja ugyanazt a tényállást: az (1) közvetlenebbül, részletezve, a (2) egy általánosabb módon, a részletektől eltekintve, vagy azokat akcidentálisra redukálva. Továbbá: *keni*—*a kenyeret* jelentése ambivalens:

(a) *keni*—*a kenyeret* = 'ken valamit a kenyérre'

(b) *keni*—*a kenyeret* = 'keni a kenyeret — vmire'

A *keni*—*a kenyeret* tehát csak azért érthető az (a) szerint úgy, ahogyan értem mert a (2) az (1)-et implikálja:

$$2 \supset 1.$$

(2) Vannak mondatok, amelyek nem váltakozhatnak egy másik megfelelő mondattal. Ezek az ún. magányos sorok. A magányos sorok a transzformációs csoport folytatásai. Pl. az alábbi mondatban:

köti + *a tehenet* + *a jászolhoz*

a *köti*—*a tehenet* viszony önmagában nem érthető. Érthetővé válik viszont, ha a transzformációs csoportra vezetjük vissza, illetőleg ha abból vezetjük le:

$$\left[\begin{array}{l} \textit{köt} + \textit{ kötelet} + \textit{ a téhénre} \\ \textit{köti} + \textit{ kötéllel} + \textit{ a tehenet} \end{array} \right]$$

$$\begin{array}{c} \downarrow \\ \textit{köti} + \dots + \textit{ a tehenet} + \textit{ a jászolhoz} \end{array}$$

Így vezethetők le az igekötős változatok is: *ki-köt, fel-köt, le-köt, be-köt* stb. Pl.:

kiköti + a tehenet + a karóhoz.

Vagyis:

$$\begin{array}{c} \left[\begin{array}{l} \text{köt} + \text{vmit}/*\text{vmivel} + \text{vhová} \\ \text{köt} + \text{vmivel} + \text{vmit} \end{array} \right] \\ \downarrow \\ \left[\begin{array}{l} \text{ki-köt} \\ \text{fel-köt} \\ \text{le-köt} \\ \text{be-köt} \\ \vdots \\ \vdots \end{array} \right] + \dots + \text{vmit} \quad (+ \text{vhová}) \end{array}$$

Mi jellemzi mostmár a magányos sorokat?

(a) Olyan bonyolult tényállást ábrázolnak, amelynek tulajdonképpen két komponense van:

$$(1) \text{köt} + \frac{\text{vmit}/*\text{vmivel}}{\text{vmivel}} + \frac{\text{vhová}}{\text{vmit}}$$

és

$$(2) \text{köt} + \dots + \text{vmit} + \text{vhová}$$

Az (1) csak hallgatólágyosan értődik benne a (2)-ben. Vagyis a magányos sorok olyan ábrázolási formák, amelyek az ábrázolt tényállás bizonyos részleteitől eltekintenek. A transzformációs csoporton belül a (2) sor implikálja az (1) sort. A magányos sorok hallgatólágyosan implikálják magukat a transzformációs csoportokat:

$$(\text{ki-})\text{köti} + \dots + \text{a tehenet} (+ \text{vhová}) \supset \left[\begin{array}{l} \text{köt} + \text{vmit}/*\text{vmivel} + \text{vhová} \\ \text{köt} + \text{vmivel} + \text{vmit} \end{array} \right]$$

Ha az ábrázolt tényállás részleteibe akarunk behatolni, a csoport soraihoz kell visszatérnünk.

(b) A magányos sor úgy jön létre, hogy:

a csoport összefüggéseit egy pontra redukáljuk;

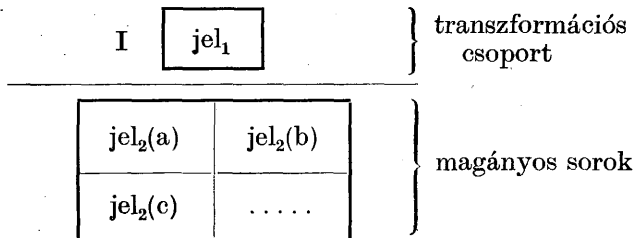
a redukált viszonyt egy átfogóbb tényállás részévé tesszük meg.

Vagyis:

$$\left[\begin{array}{l} \text{köt} + \text{vmit}/*\text{vmivel} + \text{vmire} \\ \text{köt}(i) + \text{vmivel} + (a) \text{vmit} \end{array} \right] \\ \downarrow \\ \{ [\text{köt} + \dots + \text{vmit}] + \text{vhová} \}$$

A magányos sor megjelenésével a mondat a valóság még szélesebb (bonyolultabb) összefüggéseit válik képessé ábrázolni — mint amire a transzformációs csoportok szintjén képes. A magányos sorokkal a nyelv pragmatikus teljesítő-képessége megnövekszik.

(c) A transzformációs csoportokról a magányos sorokra áttérve a speciális jelentések egy sora jön létre; az ige (I) jelentésterjedelme óriási mértékben kitér. Az I a transzformációs csoportok szintjén egyszerű és általános (jel₁); a magányos sorok szintjén bonyolult és általános (jel₂). Vagyis:

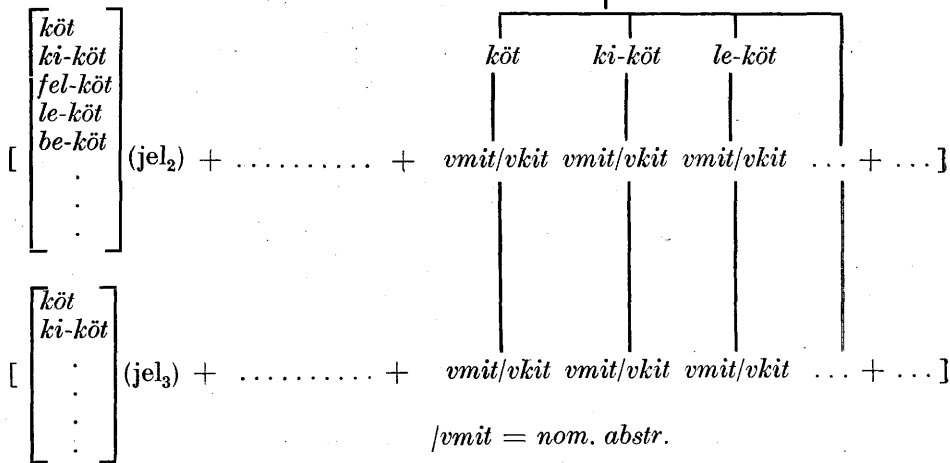

(3) A (2)-ben vizsgált mondatok a transzformációs csoportok tárgyi viszonyainak abszolutizálódásából álltak elő. A (2) sorai mint magányos sorok működnek, de visszavezethetők a transzformációs csoport soraira. A transzformációs csoport viszonyaitól való elszakadás azonban még jobban elmélyülhet. Pl.:

köti + az egyetemi felvételt + az érettségihez

Vagyis a *köt*-nek van olyan jelentése (jel₃), amely semmi körülmények között nem vezethető vissza a transzformációs csoportra.

<i>köt</i> (jel ₁) + <i>vmit</i> /* <i>vmivel</i> +	<i>vhová</i>
<i>köti</i> (jel ₁) + <i>vmivel</i> +	<i>vmit/vkit</i>

Az I (jel₃) mellett az F (-t) pozícióját nominalizált mondatok tölthetik be. Pl.:

kikötötte, hogy fejezze be tanulmányait

Miben van mostmár az I (jel₃)-mal szerkesztett mondatok jelentősége?

(a) A transzformációs csoportokban a (2) sor az (1)-hez képest a közvetlen valóságtól bizonyos elszakadást jelent. A magányos sorokban az I (jel₂)-

vel szerkesztett mondatok még tovább haladnak ezen az úton: a transzformációs csoport sorait zárják magukba hallgatólágosan. Az I (jel₃)-mal szerkesztett mondatok pedig mintegy harmadfokon szakadnak el a közvetlen valóságtól.

(b) Az I (jel₂) megjelenésével a mondat pragmatikus hatóköre kitágult: a valóság szélesebb összefüggéseit válik képessé tükrözni. Az I (jel₃) szintjén jelennek meg a nominalizációk, a generális transzformáció. Vagyis az I (jel₃) szintjén a mondat pragmatikus képessége még tovább fokozódik. A beszélő szinte szabad kezét kap két vagy több mondat egységes mondattá való összekapcsolására. Az I (jel₂) szintjén ez a lehetőség még sokkal korlátozottabb.

(c) A közvetlen valóságtól való elszakadás és a valóság mind szélesebb és szélesebb összefüggéseinek a megragadása feltételezik egymást.

(d) Az I (jel₂) szintjén a mondat terjedelme mintegy mennyiségileg tágul ki. Ugyanis az I (jel₂) szintaktikai viszonyai úgy tekinthetők, mint amelyek hallgatólágosan junkciókat tételeznek fel. Pl.:

köt + (vmivel) + vmit

és

köt + + vmit + vhová

köt + + vmit + vhová

A junkciók pedig TESNIÈRE szerint mennyiségi eljárások. Az I (jel₃) szintjén a mondat terjedelmének kitágulása mintegy minőségi változást mutat. A nyelv szerkezete korlátlanul képes két vagy több mondatból egy átfogó nyelvi egységet létrehozni. Ezzel összévág: TESNIÈRE szerint a transzformációk minőségi változást képeznek.

Az alábbiakban éppen azt szeretnénk bemutatni részletesebben, hogy az I (jel₃) szintjén hogy válik képessé a nyelv a mondat egyes pozícióit teljes mondattal kitölteni.

F (t) = nominalizált mondat (M)

(1) *támaszt*

Az alábbi mondatok alapján

támaszt + rudat + a kazalhoz

(meg)támasztja + rúddal + a kazlat

a *támaszt* eredeti jelentésében (jel₁) a transzformációs csoport sorai szerint alkot mondatokat. Vagyis:

$$\left[\begin{array}{l} t.(jel_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(loc.) \\ t.(jel_1) + F_1(-vel) + F_2(-t) \end{array} \right]$$

A *támaszt* eredeti jelentéséből (jel₁) a magányos sorokban speciális jelentések (jel₂) állnak elő. Pl.:

alá-támasztja (jel₂) + oszloppal + a gerendát

ki-támasztja (jel₂) + seprűvel + az ajtót

stb.

A *támaszt* (jel₂)-vel alkotott mondatok a transzformációs csoport *t.* (jel₁) – F₂(-*t*) viszonyának a folytatásai:

$$\begin{bmatrix} t.(jel_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(loc.) \\ t.(jel_1) + F_1(-vel) + F_2(-t) \end{bmatrix}$$

$$\left[\begin{array}{c} \text{alá-t.}(jel_2) \\ \text{ki-t.}(jel_2) \\ \vdots \end{array} \right] + F_1(-vel) + F_2(-t)$$

A speciális jelentéseken át a *támaszt* jelentésterjedelme – a *támaszt* (jel₁)-hez képest – kitágul.

Vizsgáljuk mostmár meg az alábbi mondatokat:

alá-támasztja + (egy példával) + a feltevését
alá-támasztja + (egy példával) + a feltevését, hogy M
alá-támasztja + azt, hogy M
alá-támasztja + hogy M

Az *alá-támaszt* jelentése az adott esetben = jel₃. A tulajdonképpeni „feltevés” pedig egy nominalizált mondatban fejtődik ki. Vagyis:

$$\begin{bmatrix} t.(jel_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(loc.) \\ t.(jel_1) + F_1(-vel) + F_2(-t) \end{bmatrix}$$

$$\downarrow$$

$$[\text{alá-t.}(jel_2) + F_1(-vel) + F_2(-t)]$$

$$\downarrow$$

$$[\text{alá-t.}(jel_3) + (F_1(-vel)) + \begin{bmatrix} (F_2(-t)) \\ \text{azt} \\ \emptyset \end{bmatrix}, \text{ hogy M}]$$

(F₂ = nom. abstr.)

A *támaszt* (jel₂)-vel alkotott mondatok, bár magányos sorok, a transzformációs csoport soraira visszavezethetők. A *támaszt* (jel₃)-mal alkotott mondatok már semmiképpen nem vezethetők vissza közvetlenül a transzformációs csoport soraira. A közvetlen valóságtól való elszakadás és a mondat terjedelmének kitágulása párhuzamosan halad.

(2) érint

Az alábbi mondatok alapján:

érinti + *ujját* + *az ablakhoz*
érinti + *ujjával* + *az ablakot*

az *érint* eredeti jelentésében (jel₁) a transzformációs csoport keretei között alkot mondatokat. Vagyis:

$$\begin{bmatrix} \acute{e}.(\text{jel}_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ \acute{e}.(\text{jel}_1) + F_1(-vel) + F_2(-t) \end{bmatrix}$$

Az igekötős változatokban az *érint* jelentése specializálódik. Pl.:

meg-érinti + az ujjával + az ablakot
hozzá-érinti + a zsebkendőjét + a szeméhez
össze-érint stb.

Az *érint* speciális jelentései magányos sorok szerint szerkesztődnek mondatokba. Mégpedig:

$$\begin{bmatrix} \acute{e}.(\text{jel}_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ \acute{e}.(\text{jel}_1) + F_1(-vel) + F_2(-t) \end{bmatrix}$$

↓

$$[\text{meg-}\acute{e}.(\text{jel}_2) + \dots + F_2(-t)]$$

A magányos sorokban az $\acute{e}.(\text{jel}_1) - F_1(-t/*vel) = \text{acc. obj.}$; amiből következik:

$$\begin{bmatrix} \acute{e}.(\text{jel}_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ \acute{e}.(\text{jel}_1) + F_1(-vel) + F_2(-t) \end{bmatrix}$$

↓

$$\begin{bmatrix} \text{hozzá-}\acute{e}. \\ \text{össze-}\acute{e}. \\ \vdots \\ \vdots \end{bmatrix} (\text{jel}_2) + F_1((-t/*vel) = \\ = -t(\text{acc. obj.}) + F_2(\text{loc.})]$$

illetőleg:

$$\begin{bmatrix} \acute{e}.(\text{jel}_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ \acute{e}.(\text{jel}_1) + F_1(-vel) + F_2(-t) \end{bmatrix}$$

↓

$$\begin{bmatrix} \text{hozzá-}\acute{e}. \\ \text{össze-}\acute{e}. \\ \vdots \\ \vdots \end{bmatrix} (\text{jel}_2) + F_1(-t/*vel) = \\ = -t(\text{acc. obj.}) + F_2(\text{loc.})]$$

Az *érint* (jel_2) mellett a tárgyi viszony általánosulásával érthető az alábbi mondatok jelentése:

érinti + a kérdést
érinti + azt a kérdést, hogy M
érinti + azt, hogy M
érinti + hogy M

Az $\acute{e}. - F(-t)$ a vizsgált mondatokban végképp abszolutizálódik a transzformációs csoport viszonyaitól: az *érint* jelentésszintje ezekben a mondatokban: $\acute{e}.(\text{jel}_3)$. Az $\acute{e}.(\text{jel}_2)$ mellett általánosuló tárgyi viszony következménye vagy lezárulása a nominalizációk fellépésével a tükrözött valóságtartalom kitágulása. Vagyis:

- (c) *fel-oldja + a esapot*
a zárat
a féket
 stb.

Az (a), (b), (c) mondatai egy olyan szemléleten alapulnak, amely szerint a *cink, cukor, zár, fék* stb. mintegy „kötött” állapotban van. Az *old-ás* pedig éppen mintegy a *köt-és-étől* szabadítja meg a kérdéses anyagokat, tárgyakat. Az (a), (b), (c) mondatai tehát úgy foghatók fel, mint amelyek a transzformációs csoport $I-F_2(-t)$ viszonyának az abszolutizálódásaként állnak elő. Vagyis:

$$\begin{bmatrix} o.(jel_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(loc.) \\ o.(jel_1) + F_1(-tól) + F_2(-t) \end{bmatrix}$$

↓

$$[fel-o.(jel_2) + \dots\dots\dots + F_2(-t)]$$

ki-old

- (a) *ki-oldja + a cipőfűzőjét*
a hajszalagját
 stb.
- (b) *ki-oldja + a kévét*
a bombát
 stb.
- (c) *ki-oldja + az ópiumot + a mákfejből + alkohollal*
- (d) *ki-oldja + a zsírfoltot + a ruhából + benzinnel*

A *ki-old* a *fel-old* stb.-vel szemben az *old* egy specializált változata. Ugyanakkor a *ki-old* maga a speciális jelentések egy sorából tevődik össze. A *ki-old*-dal szerkesztett valamennyi mondat a magányos sorok szerint működik; szemléletük alapján pedig a transzformációs csoport viszonyaiban gyökereznek. A kérdéses mondatok részben a transzformációs csoport $I-F_1(-t/*vel)$ -jének a folytatásai:

$$\begin{bmatrix} o.(jel_1) + F_1(-\underline{t}/*vel) + F_2(loc.) \\ o.(jel_1) + F_1(-\underline{t}ól) + F_2(-\underline{t}) \end{bmatrix}$$

↙

$$[ki-o.(jel_2) + F_1(-\underline{t}/*vel =$$

$$= -\underline{t}(acc. obj.)]$$

(Lásd: az (a), esetleg (c) példáit.)

illetőleg:

$$\begin{bmatrix} o.(jel_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(loc.) \\ o.(jel_1) + F_1(-tól) + F_2(-t) \end{bmatrix}$$

$$[ki-o.(jel_2) + \underbrace{F(-t/*vel =$$

$$= -t(acc. obj.)]]$$

Bár az (a)-val kapcsolatban is felmerülhet egy másfajta lexikai kombináció lehetősége:

fel-old

$$\text{feloldja} + \left[\begin{array}{l} a \text{ tilalmat} \\ a \text{ korlátozásokat} \\ a \text{ vesztégzárát} \\ \text{stb.} \end{array} \right]$$

feloldja a tilalmat, hogy éjszaka az utcán járjanak
Vagyis:

$$\begin{array}{l} \left[\begin{array}{l} \text{o.}(jel_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ \text{o.}(jel_1) + F_1(-tól) + F_2(-t) \end{array} \right] \\ \left[\text{fel-o.}(jel_2) + \dots + F_2(-t) \right] \\ \left[\text{fel-o.}(jel_3) + \dots + F_2(-t), \text{ hogy M} \right] \\ (F_2 = \text{nom. abstr.}) \end{array}$$

↓

↓

↓

a b c ...

Az I— $F_1(-t/*vel)$ és az I— $F_2(-t)$ különbségének a megszűnésére jellemző: alig tudjuk eldönteni, hogy pl. *fel-oldja a tilalmat* mit jelent:

- (a) a tilalom tart mintegy kötve valakit;
így a tilalmat + megoldja = $-t/*vel$ (= $-t$ (acc. obj.));
- (b) a *tilalmat* magát oldja fel: = acc. obj.,
vagyis úgy, mint a *féket, zárát* stb.

Ahogy tehát a magányos sorokban az abszolút tárgyban a $-t/*vel$ és $-t$ (acc. obj.) különbsége megszűnik, ugyanúgy a magányos sorokban az F_1 és F_2 szemantikai megkülönböztetése is megszűnik.

Vagyis:

$$\begin{array}{l} \left[\begin{array}{l} \text{o.}(jel_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ \text{o.}(jel_1) + F_1(-tól) + F_2(-t) \end{array} \right] \\ \left[\text{fel-o.}(jel_2) + F(-t) \right] \\ \left[\text{fel-o.}(jel_3) + F(-t), \text{ hogy M.} \right] \end{array}$$

↓

↓

Hasonlóképpen értelmezhető:

(4) *töröl*

Az alábbi mondatok alapján

le-törli a port a cipőről
le-törli (a portól) a cipőt

ki-törli a vizet a pohárból
ki-törli (a víztől) a poharat
 stb.

feltehető legalábbis egy hipotetikus transzformációs csoport:

$$\left[\begin{array}{l} t.(\text{jel}_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ t.(\text{jel}_1) + F_1(-től) + F_2(-t) \end{array} \right].$$

Az igekötős változatokkal a *töröl* speciális jelentéseinek egy sora áll elő:

ki-törli + a nevet + a névsorból
fel-törli + egy ronggyal + a konyhát
le-törli + az írást + a tábláról
oda-törli + a lábát + a szőnyeghez
 stb.

Vagyis:

$$\left[\begin{array}{l} \text{ki-t.} \\ \text{fel-t} \\ \text{le-t.} \\ \text{oda-t.} \end{array} \right] (\text{jel}_2) + \underbrace{\left[\begin{array}{l} t.(\text{jel}_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ t.(\text{jel}_1) + F_1(-től/-vel) + F_2(-t) \end{array} \right]}_{\downarrow F_1(-t)} + F_2(\text{loc.})]$$

Vizsgáljuk meg az alábbi mondatot:

„Csak *ami történt*, most ne hozd elő,
kitörlik azt jövőendő napjaink”

A *kitöröl* parafázisa:

emlékét megszünteti
elfelejtet.

A *kitörli* kérdéses jelentésében eredetileg az *emlékezetéből*-l-lel kapcsolódott össze.
 Vagyis:

$$\left[\begin{array}{l} t.(\text{jel}_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ t.(\text{jel}_1) + F_1(-től) + F_2(-t) \end{array} \right]$$

$$\downarrow$$

$$[\text{ki-t.}(\text{jel}_2) + F_1(-t/*vel) = -t (\text{acc. obj}) + F_2(\text{loc. sep.})]$$

$$\downarrow$$

$$[\text{ki-t.}(\text{jel}_3) + \text{azt, ami M} + (\text{emlékezetéből})]$$

(5) *fűz*

A *fűz* az alábbi mondatok alapján

fűz(i) + (a) virágokat + (a) koszorúba
fűz(i) + (a) virágokból + (a) koszorút

eredetileg a transzformációs csoport keretei között alkot mondatokat. Vagyis:

$$\left[\begin{array}{l} \text{f.}(jel_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ \text{f.}(jel_1) + F_1(-t\delta l) + F_2(-t) \end{array} \right]$$

Az igekötős változatokban a *fűz* egy sor speciális jelentése áll elő:

$$\left[\begin{array}{l} \text{f.}(jel_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ \text{f.}(jel_1) + F_1(-t\delta l) + F_2(-t) \end{array} \right]$$

↓

$$\left[\begin{array}{l} \text{át-f.} \\ \text{be-f.} \\ \text{egybe-f.} \\ \text{hozzá-f.} \\ \vdots \\ \vdots \end{array} \right] (jel_2) + F_1(-t/*vel) =$$

$$= -t(\text{acc. obj.}) + F_2(\text{loc.})]$$

Az egyes speciális jelentésekből pedig elvont jelentések állnak elő, pl.:

hozzáfűzte, hogy folytatni kívánja a dolgot.

Vagyis:

$$\left[\begin{array}{l} \text{f.}(jel_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ \text{f.}(jel_1) + F_1(-t\delta l) + F_2(-t) \end{array} \right]$$

↓

$$[\text{hozzá-f.}(jel_2) + F_1(-t/*vel) =$$

$$= -t(\text{acc. obj.}) + F_2(\text{loc.})]$$

↓

$$[\text{hozzá-f.}(jel_3) + (F_1(-t) = \text{hogy M}) \quad]$$

(6) *fejt*

Az alábbi mondatok alapján:

fejti + a hüvelyt + a borsórol
fejti + a hüvelyből + a borsót

a *fejt* eredetileg a transzformációs csoportok szerint alkot mondatokat:

$$\left[\begin{array}{l} \text{f.}(jel_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ \text{f.}(jel_1) + F_1(-b\delta l) + F_2(-t) \end{array} \right]$$

A magányos sorokban a *fejt* egy sor speciális jelentése áll elő:

ki-fejti + a narancsot + a héjából
ki-fejti + a fércet + a ruhából

le-fejti + a bőrt + az állatról
fel-fejti + a varrást
el-fejtett + egy régi kendőt
széjjel-fejti + a horgolást
 stb.

Vagyis:

$$\left[\begin{array}{l} \text{f. } (\text{jel}_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ \text{f. } (\text{jel}_1) + \underbrace{F_1(-b\ddot{o}l)} + F_2(-t) \end{array} \right]$$

$$\left[\begin{array}{l} \text{ki-f.} \\ \text{el-f.} \\ \text{fel-f.} \\ \text{le-f.} \\ \text{szét-f.} \end{array} \right] (\text{jel}_2) + \begin{array}{l} \downarrow \\ F_1(-t/*vel) = \\ = -t; \text{ ill. } -t \end{array} + F_2(\text{loc sep.})$$

A speciális f.(jel₂)-kből pedig elvont jelentések bontakoznak ki:

ki-fejti, hogy ...
meg-fejti, hogy ...
fel-fejti az összeesküvést
 stb.

Vagyis:

$$\left[\begin{array}{l} \text{f. } (\text{jel}_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ \text{f. } (\text{jel}_1) + F_1(-t\ddot{o}l) + F_2(-t) \end{array} \right]$$

$$\left[\begin{array}{l} \text{ki-f.} \\ \text{el-f.} \\ \text{fel-f.} \\ \text{szét-f.} \\ \text{le-f.} \\ \text{meg-f.} \\ \vdots \\ \vdots \end{array} \right] (\text{jel}_2) + \begin{array}{l} \text{ki-f.} \quad \text{meg-f.} \quad \text{fel-f.} \\ F(a) (-t) \quad F(b) (-t) \quad F(c) (-t) \quad \dots \\ \vdots \quad \vdots \quad \vdots \end{array} + F(\text{loc})$$

$$\left[\begin{array}{l} \text{ki-f.} \\ \text{meg-f.} \\ \text{fel-f.} \\ \vdots \\ \vdots \end{array} \right] (\text{jel}_3) + \begin{array}{l} F(-t) (= F(-t) (= F(-t) \\ = \text{hogy M} = \text{hogy M}) \\ (\text{F} = \text{nom .abstr.}) \end{array}$$

F(vel) = nominalizált mondat (M)

(1) *támaszt*

A fentiekben láttuk, hogy a *támasz*tnak egy gazdag jelentésstruktúrája állapítható meg. A $t.(jel_3)$ mellett az $F(-t \text{ (acc. obj.)})$ -t mondatok tölthetik ki — nominalizált formában. Pl.:

alátámasztotta az elképzelését, hogy ...
alátámasztotta, hogy

illetőleg:

alátámasztotta egy példával az elképzelését (,hogy ...)

Vizsgáljuk már most meg az alábbi mondatot:

alátámasztotta szavait azzal, hogy ...

Ebben az esetben az $F(-vel)$ -t egy nominalizált mondat tölti ki. Vagyis:

$$\begin{array}{l} \left[\begin{array}{l} t.(jel_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(loc.) \\ t.(jel_1) + F_1(-vel) + F_2(-t) \end{array} \right] \\ \downarrow \\ [alá-t.(jel_2) + F_1(-vel) + F_2(-t)] \\ \downarrow \\ [alá-t.(jel_3) + azzal, hogy M + F_2(-t)] \end{array}$$

(2) *fon*

A *fon* — amint az alábbi mondatok mutatják — eredetileg a transzformációs csoport szerint működik:

fon (jel₁) + virágokat + koszorúba
fon (jel₁) + virágokból + koszorút

A magányos sorokban a *fon* egy sor speciális változata áll elő:

be-f.	}	(jel ₂)
át-f.		
le-f.		
körül-f.		
rá-f.		
keresztül-f.		

Pl.:

be-fonja + a széket + náddal
be-fonja + vesszővel + az üveget.

Vizsgáljuk már most meg az alábbi mondatokat:

*befonja az ígéretével, hogy nem fogja elfelejteni
befonja + a barátját + azzal, hogy ...*

A kérdéses mondatokban az $f.(jel_3)$ mellett az $F(-vel)$ -t nominalizált mondatok helyettesíthetik. Vagyis:

$$\begin{array}{l} \left[\begin{array}{l} f.(jel_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(loc.) \\ f.(jel_1) + F_1(-vel) + F_2(-t) \end{array} \right] \\ \downarrow \\ [be-f.(jel_2) + F_1(-vel) + F_2(-t)] \\ \downarrow \\ [be-f.(jel_3) + (F_1(-vel)), \text{ hogy } M + F_2(-t)] \\ \text{ill. azzal, hogy } M \end{array}$$

F(-re) = nominalizált mondat (M)

(1) A *szorít* — az alábbi példa szerint

*szorít + prést + a törekre
szorítja + préssel + a töreket*

eredetileg a transzformációs csoportot követi:

$$\left[\begin{array}{l} sz.(jel_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(loc.) \\ sz.(jel_1) + F_1(-vel) + F_2(-t) \end{array} \right]$$

A magányos sorokban a *szorít* speciális jelentései állnak elő. Pl.

rá-szorítja + a prést + a törekre.

Mivel a $rá-sz.(jel_2) - F_1(-t/*vel) = \text{acc. obj.}$, a kérdéses mondat formájának a helye a rendszerben:

$$\begin{array}{l} \left[\begin{array}{l} sz.(jel_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(loc.) \\ sz.(jel_1) + F_1(-vel) + F_2(-t) \end{array} \right] \\ \downarrow \\ [rá-sz.(jel_2) + F_1(-t/*vel) = \\ = -t(\text{acc. obj.}) + F_2(loc.)]. \end{array}$$

Vizsgáljuk már most meg az alábbi mondatot:

rászorítja + a fiát + hogy fejezze be tanulmányait.

A kérdéses mondatban a $rá-sz.(jel_3) - F_2(-t)$ mellett az $F_2(loc.)$ funkcióját egy nominalizált mondat tölti be. Vagyis:

$$\begin{array}{c}
 \left[\begin{array}{l} \text{sz.}(\text{jel}_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ \text{sz.}(\text{jel}_1) + F_1(-vel) + F_2(-t) \end{array} \right] \\
 \downarrow \\
 [\text{rá-sz.}(\text{jel}_2) + F_1(-t/*vel) = \\
 = -t(\text{acc. obj.}) + F_2(\text{loc.})] \\
 \downarrow \\
 (2) \text{ köt} \quad [\text{rá-sz.}(\text{jel}_3) + F_1(-t) + (\text{hogy M})].
 \end{array}$$

A *köt* eredetileg a transzformációs csoport keretei között működik:

$$\left[\begin{array}{l} \text{k.}(\text{jel}_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ \text{k.}(\text{jel}_1) + F_1(-vel) + F_2(-t) \end{array} \right]$$

A magányos sorokban a speciális jelentések egy tömege áll elő:

$$\begin{array}{c}
 \left. \begin{array}{l} \text{ki-k.} \\ \text{fel-k.} \\ \text{le-k.} \\ \text{meg-k.} \\ \vdots \\ \vdots \end{array} \right\} (\text{jel}_2) \\
 \\
 \left[\begin{array}{l} \text{k.}(\text{jel}_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ \text{k.}(\text{jel}_1) + F_1(-vel) + F_2(-t) \end{array} \right] \\
 \downarrow \\
 \left[\begin{array}{l} \text{ki-k.} \\ \text{fel-k.} \\ \vdots \end{array} \right] (\text{jel}_2) + F_1(-t) + (F_2(\text{loc.}))
 \end{array}$$

A *köt* (jel_3) mellett pedig az $F_2(-t)$ pozícióját egy nominalizált mondat töltheti ki. Pl.:

ki-kötötte, hogy fejezze be tanulmányait

stb.

Vagyis:

$$\begin{array}{c}
 \left[\begin{array}{l} \text{k.}(\text{jel}_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ \text{k.}(\text{jel}_1) + F_1(-vel) + F_2(-t) \end{array} \right] \\
 \downarrow \\
 \left[\begin{array}{l} \text{ki-k.} \\ \text{el-k.} \\ \text{fel-k.} \\ \vdots \end{array} \right] (\text{jel}_2) + F_1(-t) + F_2(\text{loc.}) \\
 \downarrow \\
 [\text{ki-k.} (\text{jel}_3) + F_1(-t) = \text{hogy M}]
 \end{array}$$

Vizsgáljuk már most meg az alábbi mondatot:

ahhoz köti a felvételt, hogy végezze el a gimnáziumot

Az adott esetben a $k.(jel_3) - F_1(-t)$ mellett az $F_2(\text{loc.})$ funkcióját egy nominalizált mondat tölti be:

$$\begin{array}{c} \left[\begin{array}{l} k.(jel_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ k.(jel_1) + F_1(-vel) + F_2(-t) \end{array} \right] \\ \downarrow \\ \left[\begin{array}{l} ki-k. \\ fel-k. \\ le-k. \\ \vdots \end{array} \right] (jel_2) + F_1(-t) + F_2(\text{loc.}) \\ \downarrow \\ [k. (jel_3) + F_1(-t) + (\text{ahhoz, hogy } M)] \\ (F_1 = \text{nom. abstr.}) \end{array}$$

(3) támaszt

A *támaszt* (jel_3) mellett — amint fentebb láttuk — az $F_2(-t)$, illetőleg a $t.(jel_3) - F_2(-t)$ mellett az $F_1(-vel)$ funkcióját nominalizált mondatok tölthetik be. Vizsgáljuk meg már most az alábbi mondatokat:

*igényt támaszt arra, hogy elvégezze az egyetemet.
feltevését arra támasztotta, hogy...*

A kérdéses mondatban a $t.(jel_3) - F_1(-t)$ mellett az (*arra, hogy* M) az $F_2(\text{loc.})$ funkcióját tölti be. Vagyis:

$$\begin{array}{c} \left[\begin{array}{l} t.(jel_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ t.(jel_1) + F_1(-vel) + F_2(-t) \end{array} \right] \\ \downarrow \\ \left[\begin{array}{l} ki-t. \\ alá-t. \\ \vdots \end{array} \right] (jel_2) + F_1(-vel) + F_2(-t) \\ \downarrow \\ [t. (jel_3) + F_1(-t/*vel) = \\ = -t(\text{acc. obj.}) + (\text{arra, hogy } M)]. \end{array}$$

F(-tól) = nominalizált mondat (M)

Az *old* (jel_1) — láttuk — a transzformációs csoport szerint működik; a (jel_2) mellett a speciális jelentések sora áll elő; az *old* (jel_3) mellett pedig az F (-t)-t nominalizált mondat töltheti ki.

Vizsgáljuk meg most már az alábbi mondatokat:

feloldja + a barátját + ígérete alól, hogy...
feloldja + a barátját + az alól, hogy...

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Az ősfinn fokváltakozás mint strukturális jelenség

A finnségi nyelvek egyik legérdekesebb hangjelensége kétségkívül a zárhangok fokváltakozása, melyet SETÄLÄ annakidején az egész uráli hangrendszerre kiterjesztett. Manapság jóval óvatosabbak vagyunk, és a fokváltakozást általában csak az ősfinn kor közepe tájáig, a germán hatás korszakáig visszük vissza. Általános az a fölfogás is, hogy a váltakozást a szó hangsúlyviszonyaiban történt változások idézték elő, s fölteszik, hogy első indítékai a germán nyelvekből valók, melyekben a Werner-törvény hasonló jelenséget eredményezett.

Nem érintem itt a jelenség történeti hátterét, mely még mindig további megvilágításra vár, például a lapp nyelv részéről. A fokváltakozást eddig csupán történeti szempontból igyekeztek vizsgálni, s így mellékes körülmény maradt az a kérdés, hogy miféle jelenség is volt az valójában, és esetenként hogyan érvényesült.

Az ősfinn fokváltakozás úgy, ahogy vázolni szoktuk, iskolapéldája a kiegészítő megoszlásnak, azaz a komplementáris disztribúciónak. A fokváltakozó pároknak, vagyis az erős és a gyönge foknak jelentkezése előre pontosan megállapítható.

A finnugor szók kezdetben föltehetőleg kéttagúak voltak, kivéve természetesen a névmásokat. Amennyiben a szó három vagy többtagú, a tőhöz valamely képző vagy esetleg képző-sor járult. A mai finnségi nyelvek szószervezte azt mutatja, hogy a fokváltakozás keletkezése idején az ősfinnben már egytagú szótövek is kialakultak s ez a körülmény részben hozzásegít a jelenség időbeli elhelyezéséhez. Általában fölteszik, hogy a szó hangsúlyviszonyai az ősfinnben ugyanolyanok voltak mint a mai finnbén: hangsúly esik minden második szótagra; az első szótag főhangsúlyos, a harmadik és az ötödik szótagon mellékhangsúly van, amennyiben a szó elég hosszú; az utolsó természetesen mindig hangsúlytalan. A fokváltakozás érintette a szótagkezdő egyszerű és gemináta zárhangokat, kezdetben az *s*-et is.

Vegyük például a palatális zárhangot, a *k*-t. Az erős fokot képviselje k_1 , a gyönge fokot k_2 . Jelentkezésük a következő három tényezőtől függ: a hangkörnyezettől, a szótag hangsúlyviszonyaitól és a szótag minőségétől, azaz nyílt vagy zárt voltától. A különböző tényezők egymásközti kölcsönhatása megzavarhatja a jelenség összképét, de azért az teljesen mechanikus marad.

A tényezők közül legfontosabb a hangkörnyezet. Zöngétlen hang után mindig az erős fok jelentkezik, azaz k_1 . Tehát a váltakozást csak a zöngés környezet teszi lehetővé. Zöngés környezet esetén különbséget kell tenni a hangsúlyos és a hangsúlytalan szótag utáni helyzet között. Hangsúlyos szótag utáni helyzetben a szótag minősége a döntő, mégpedig úgy, hogy nyílt szótag-

ban k_1 , zárt szótagban k_2 jelentkeznek. A hangsúlytalan szótag utáni képviselő viszont a hangkörnyezettől függ: magánhangzó után k_2 , mássalhangzó után k_1 . Hangértéke szerint $k_1 = k$ és $k_2 = \gamma$ vagy g ; ez utóbbi változat csak nazálisan végződő hangsúlyos szótag utáni zárt szótagban fordul elő; a hangsúlytalan szótag nazálisa után erős fok van, azaz k_1 .

Mindezek alapján a következő sémát kapjuk:

Zöngétlen hang után	Hangsúlyos szótag után		Zöngés hang után Hangsúlytalan szótag után	
$k_1 = k$	Nyílt szótagban	Zárt szótagban	Magánhangzó után	Mássalhangzó után
	$k_1 = k$	Magánhangzó és likvida után γ	$k_2 =$ Nazális után g	$k_2 = \gamma$ $k_1 = k$

Más szóval ez azt jelenti, hogy az ősfinnben volt egy (k) zárhangfonéma, mely két allofónként jelentkezett: [k_1] és [k_2]; ezt utóbbi még két másodlagos allofónra oszlott: [γ] és [g]. Ugyanígy kapjuk a (t)-fonéma allofónjait: [t], [δ] és [d], valamint a (p) fonémaét: [p], [β] és [b].

A gemináta zárhangok képviselője ugyanilyen sémába illeszkedik, de annyiban egyszerűbb, hogy a hangkörnyezet mint ható tényező elesik. Gemináta zárhangok nem fordultak elő zöngétlen hangok után, sem pedig hangsúlytalan szótag mássalhangzója után. A sémába a kk és $\check{k}k$ váltópárt közvetlenül be lehet helyezni:

Hangsúlyos szótag után		Hangsúlytalan szótag után
Nyílt szótagban	Zárt szótagban	
kk	$\check{k}k$	$\check{k}k$ (kk ?)

A hangsúlytalan szótag utáni képviselőt nehéz pontosan meghatározni. Egyrészt a RAVILÁTÓL képviselt álláspont értelmében indokolt az a fölfogás, hogy az egyszerű zárhang gyöngé fokú megfelelőjének jelentkezése bizonyos helyzetekben föltételezi, hogy ott a geminátának is rövid változatban kell jelentkeznie. Másrészt viszont lehet hivatkozni arra, hogy a hangsúlytalan szótag utáni mássalhangzó-kapcsolatok — tehát két azonos mássalhangzó kapcsolatai is — mindig erős fokúak. Más szóval: vagy *mansikka*, azaz gyöngé fok, ha a geminátát egységes hangnak fogjuk föl — vagy *mansikka*, azaz erős fok, ha a geminátát két azonos mássalhangzó kapcsolatának tekintjük.

Az előzőekben vázolt sémába bármilyen típusú szók beleillenek. Példának vehetjük akár a fölszólító mód jelen idejének többes szám második személyű alakjait. A fölszólító mód jele KA , a megfelelő személyrag TA . A *sä-*töböl lesz **säkaða*, a mai finn *saakaa*, az *anta-*töböl **antayata*, (a mai finnben analógiásan *antakaa*) a szavói nyelvjárásban pedig még most is *antöta*, a **pelyät-*töböl (melynek magánhangzós töve *pelkäda-*) lesz **pelyätkäta*.

Szokos beszélni külön radikális és külön szuffiksális fokváltakozásról: az előbbi a szó törésében mutatkozik, az utóbbi a toldalékokban. Az is általán-

nos fölfogás, hogy a radikális váltakozás a szótag nyílt vagy zárt voltától függ, a szuffiksális viszont az előző szótag hangsúlyos vagy hangsúlytalan voltától: hangsúlyos szótag magánhangzója valamint hangsúlytalan szótag mássalhangzója után erős fok van, hangsúlytalan szótag magánhangzója után pedig gyöngé fok. A fokváltakozásnak ilyen kettéosztása félrevezethető — és eredetileg nem is tartozott SETÄLÄ elméletéhez. Ez a kettéosztás azon a föltevésen alapul, hogy minden kéttagú szó egymorfémás, azonban a késői ősfinnben már nem ez volt a helyzet. *Haapa* 'nyárfa' és *saapa* 'kapó' (participium praesens): mindkettő kéttagú, de az előbbi csak egy, míg az utóbbi két morfémát tartalmaz (*saa*-tő + az első participium képzője *pa*). A genitivuszi alakok így hangzanak: *haavan* és *saavan*. Strukturális szempontból a *saavan* egységes egészet alkot és a radikális, nem pedig a szuffiksális fokváltakozás szabályait követi. (A szuffiksális váltakozás szabályai szerint a kérdéses esetalaknak **saapan*-nak kellene hangoznia.) Nyilvánvaló tehát, hogy a váltakozás szerkezeti és nem etimológiai tényezőktől függ.

Egy finnségi nyelv sem őrizte meg a fokváltakozást az ősfinn rendszernek megfelelően. A származéknyelveket e szempontból három csoportra lehet osztani. Az első csoportba a lív és a vepsze tartozik, amelyekből hiányzik a fokváltakozás. Mégis a váltakozás fő elveinek egyike: a hangkörnyezet hatása bizonyos módon ezekben is jelentkezik. Zöngétlen hangokkal kapcsolatban ezekben a nyelvekben is csak zöngétlen zárhangok jelentkeznek, például vepsze *tuhkad* 'hamu', *lähten* 'indulok', *pitkad* 'hosszúak'; zöngés környezetben viszont mind zöngések, mind zöngétlenek. A hangkivetéses alakok a vepszében bizonyos fajta váltakozást is előidézték: *oiged* 'igaz' *oiktan* (genitivusz), *ambub* 'lő': *ampta* 'lőni'. Ennek azonban nincs köze az ősfinn fokváltakozáshoz, amint azt a rekonstruált alakok **oikeða*: **oikeðan* és **ampuβi*: **ampuðak* bizonyítják.

A másik csoportot a finn és a karjalai alkotja. Ezekben a nyelvekben a fokváltakozás pusztán fonetikai jellege akkor szűnt meg, amikor a $\beta > v$ változás végbement. Akkor például a *haapa* 'nyárfa' és *haava* 'seb' szó genitivusza azonos alakú lett: *haavan*. Hasonló irányban hatott néhány más hangváltozás is, többek közt a rövid geminátának egyszerű zárhanggá való változása. Például az *aitta* 'csűr': *aitan* (genitivusz) és az *aita* 'kerítés': *aidan* (genitivusz) annyiban egybeolvadt, hogy az egyik sor gyöngé foka azonos a másik sor erős fokával. A finnbén és a karjalaiban most már a nyelv különböző fonémái váltakoznak egymással, vagy hanghiánnyal, nem pedig ugyanazon fonéma allofónjai. A váltakozás ennek ellenére továbbra is mechanikus. A mai finnbén a hangsúlyviszonyok teljesen elvesztették jelentőségüket: a váltakozás teljesen azonos módon történik mind a hangsúlyos, mind a hangsúlytalan szótag utáni helyzetben. A hangkörnyezet szintén elvesztette gátló hatását, a közfinn nyelvben a zöngétlen *ht* és részben a *hk* is alkalmazkodott a fokváltakozáshoz — egyes finn nyelvjárásokban, különösen a karjalaiban pedig minden zöngétlen hang utáni zárhang alkalmazkodott hozzá. Itt a fokváltakozás egyetlen tényezőjeként a szótag nyílt vagy zárt volta szerepel, s ez a tényező mint elv átterjedt a hangsúlytalan szótag utáni helyzetekre is, úgyhogy a mai finnbén éppúgy van *mansikka* 'földieper': *mansikan* (genitivusz), mint *tikka* 'harkály': *tikan* (genitivusz), jöllehet a fokváltakozás eredetileg csak az utóbbi típusban jelentkezett.

Az észti és a vót fejlődött a legmesszebbre. Miután bizonyos szóvégi mássalhangzók eltűntek vagy vokalizálódtak, a szótag nyílt vagy zárt voltá-

nak elve nem érvényes többé minden esetben. A fokváltakozásból fonemikus tényező lett. Az ilyen alakokban mint vót *sigā* 'sertés' (genitivusz): *sikā* (partitivusz), vagy *uvā* 'borsó' (genitivusz): *upā* (partitivusz) és észtl *linnu* 'madár' (genitivusz): *lindu* (partitivusz) — pontosabban: *liñnù : lindu* a gyöngéfokúság a genitivusz jelévé vált, tehát morfémává, ugyanúgy, ahogy a hajlító nyelvek tőváltozásai. A hangkörnyezetnek többé semmi hatása nincs, csaknem minden — sőt a vótban minden — zöngétlen hang utáni zárhang váltakozik. Ezzel szemben ez a két nyelv, legalább részben, megőrizte a hangsúlyhelyzet jelentőségét: a vótban erős fok jelentkezik hangsúlytalan szótag mássalhangzója után: *kukertan* 'ledöntök', *emmet* 'varrni', az észtlben pedig hangsúlytalan helyzetben nem váltakozó rövid gemináta van: *kuusikus* 'fenyvesben', *kuusiku* 'fenyvest', 'fenyvesbe'.

Bármilyen legyen is a fokváltakozás eredete, arra az eredményre jutunk, hogy az ősfinnben a váltakozás fonetikai jelenség volt, a mai finnben és a karjalaiban morfofonemikus, az észtlben és a vótban pedig fonemikus jelenség. E négy nyelvben a váltakozás tisztázása és megértése az egész mássalhangzórendszer alapja. Ezzel szemben a vepsze és a lív nyelv mai viszonyainak az ősfinn fokváltakozásból való levezetése csupán jelentéktelen, sőt egyenesen téves következtetéseket eredményez.

EEVA KANGASMAA-MINN

The Proto-Finnic Consonant Gradation as a Structural Phenomenon

The gradation of medial stops is a key phenomenon for understanding present relations in the Balto-Finnic languages. In Proto-Finnic gradation was a mechanical procedure, depending on several factors. The occurrence of stops v. spirants was conditioned by environment, stress or the openness or closeness of the syllable. Therefore, in Proto-Finnic the stop and its corresponding spirant/voiced stop may be included into one and the same phoneme. The geminated stop and its co-occurrent, the short geminate, are also allophones of a single phoneme.

In Proto-Balto-Finnic gradation has been non-distinctive and automatic. Due to several sound changes, the character of gradation has completely changed in the present Balto-Finnic languages, which may be divided into three groups in this respect. In Livian and in Vepsian the alternation has altogether levelled out. In Finnish and in Karelian the stops alternate with other phonemes of the language or with zero, and the alternation is in the main conditioned by the openness or the closeness of the following syllable. In Estonian and Votyan even the lastmentioned factor has lost its importance, since due to loss or vocalization of certain word-final consonants weak grade is found also in open syllables, e.g. Votyan *sigā* 'of the pig', v. *sikā* (part.) 'some pig'. Thus the occurrence of strong v. weak grade has become a morphological factor in these languages.

EEVA KANGASMAA-MINN

Zwei Etymologien

1. Fi. *viha* und Verwandtes

Der Fragekomplex hat eine so lange Geschichte, daß ich hier verzichten muß, sie zu erzählen. Ich setze also eine gewisse Vertrautheit mit dem Thema voraus. Das Material findet man am besten bei VASVERÓ: NyK. XXI, 45—53; JACOBSON, ArUgrosf. 26—29; HAKULINEN: MSFOu. 98: 189—195; E. ITKONEN: FUF. XXXI, 182, 311; FUCHS: FUF XXXIII, 164—70; LYTKIN, PermVok. 132; COLLINDER, IUrSprg. 71, FUV. 140 f.

Es handelt sich, grob gesprochen, um die folgenden drei Gruppen: 1) fi. *viho* „viror“, *vihanta*, *vihreä* „grün“, etc.; mord. *ožo* „gelb“, tscher. *užar* «grün», wotj. *vož*, syrj. *vež* id.; 2) fi. *viha* „Gift“ (nur Ostseefi.), *vihanen* „bitter“ usw.; 3) fi. *viha* „ira, odium, hostilitas, inimicitia“, estn. (WIEDEMANN) *wiha* „Zorn, Haß, Feindschaft“, lp. (NIELSEN) *vášše* „hate, hatred, grudge“ (< fi. nach E. ITKONEN, UAJb. XXVIII, 79), syrj. *vež* „Begierde,“ auch: „Zorn“ (FUCHS: FUF. XXXIII, 169), wotj. *vož* „Zorn.“¹

Diese Gruppen semantisch zu verbinden, hat man auf zwei Arten versucht. Die erste, hauptsächlich von VASVERÓ ausgebaute, subsumiert sie unter einer Urbedeutung 'Galle', was ja sehr einleuchtet, aber den Nachteil hat, daß diese Bedeutung in den Belegen nirgends auftritt. Aus diesem Grund hat HAKULINEN einen zweiten Erklärungsversuch unternommen, der von der Bedeutung „grün“ ausgeht. Nämlich: „Die Tatsache, daß sich aus der Bedeutung 'grün' leicht die Bedeutung 'bitter, beißend' entwickelt und aus dieser wiederum 'Bitterkeit, Gift', bedarf keiner weitläufigen Erklärung“, mit dem folgenden Hinweis, daß grüne Früchte und Rüben gewöhnlich bitter von Geschmack seien (a. O. 192). Dann wird weiter entwickelt, daß aus einer „physiologischen Bitterkeit“ leicht eine „psychische“ werden kann, und der Kreis ist geschlossen. Da man bisher nur fi. *viha* aus dem Arischen (ai. *viša-*, aw. *viša-* 'Gift') ganz gut erklärt hat, wird nur für das Arische (bzw. Idg.) auch eine Grundbedeutung 'grün' gesucht und auf lat. *viridis* verwiesen, eine Idee, die ja im Prinzip schon bei JACOBSON steht. Diese Erklärung, die, soweit ich sehe, weithin akzeptiert wird, hat ihren wunden Punkt darin, daß in den ostseefi. Sprachen ja offensichtlich die Bedeutung 'Gift' nicht von 'bitter' abgeleitet ist, sondern umgekehrt 'bitter' von 'Gift', nämlich fi. *vihanen* von *viha*, liv. *vi'jji* 'giftig' von *vija* 'Gift' (KETTUNEN, LivWb. 487a). Im Wepsischen scheint nur *vihä* 'Schlangengift, (Haß, Zorn)' belegt zu sein (nach COLLINDER, IUrSprg. 71),

¹ Ausgespart werden aus der folgenden Erörterung die samojedische Sippe jur. *padea* „Galle“ usw. und die von ZSIRAI (MNy XXIII, 318) mit Fragezeichen beigezogenen ostj. und wog. Wörter, da sie lautlich erhebliche Schwierigkeiten machen. Sie spielen wohl auch in der derzeitigen Diskussion kaum mehr eine Rolle.

dementsprechend dürfte auch die Bedeutung 'scharf, bitter, ...' von estn. *viha* sekundär sein (was offensichtlich auch, nach der Reihenfolge der Bedeutung zu schließen, WIEDEMANN'S Meinung war).²

Weiter scheidet jeder Versuch, die Bedeutung 'grün' aus dem Arischen zu importieren, einfach an der Tatsache, daß es im Arischen eben kein *viša* *'grün' gibt (vgl. auch WALDE—HOFFMANN II, 797). Wollen wir nun weiter fi. *viha* etc. aus dem Arischen entlehnt sein lassen, dann müssen wir, da ja ein ostseefi. Wort für 'Gift' keinesfalls für Wörter der Bedeutung 'grün' im Finnisch-Permischen zuständig sein kann, diese Sippen eben etymologisch trennen. Andererseits ist das eigentlich nicht unbedingt ein Schade, da die Wörter der beiden Begriffskreise im Ostseefi. ja auch morphonematisch und morphologisch ziemlich sauber geschieden sind, sodaß man ohnehin nicht gezwungen ist, sie etymologisch zu verknüpfen.

Das gleiche Schicksal trifft dann natürlich auch das Permische, wo die Bedeutungen 'Zorn, Begierde' mit 'grün' ohnehin nicht so gut zusammenpassen. Aber auch die Zusammenstellung der permischen Wörter für 'Zorn usw.' mit dem fi. *viha*, die man bisher, soweit ich sehe, kaum ernsthaft in Zweifel gezogen hat, hat einen Schönheitsfehler. Wenn wir weiterhin fi. *viha* 'Gift' aus den arischen Wörtern derselben Bedeutung entlehnt sein lassen, dann hat sich ja die Bedeutung 'ira usw.' aus dieser entwickelt. Vom Finnischen aus gesehen spricht dagegen nichts, da sich ja auch die Ableitungen ziemlich gleichen. Im Permischen ist aber die Bedeutung 'Gift' ja gar nicht belegt. D. h. wir müssen im Ostseefi. und Permischen eine parallele Bedeutungsentwicklung 'Gift' zu 'Zorn etc.' annehmen, woraufhin die Bedeutung 'Gift' im Permischen geschwunden wäre. Nun ist eine solche Bedeutungsentwicklung an sich ja irgendwie plausibel, aber doch keineswegs so simpel und häufig, daß man zur Erklärung dieser Parallelität ohne Zuhilfenahme von Mystik oder Zufall auskäme.

Das Dilemma läßt sich m. E. lösen, wenn man ein weiteres arisches Wort in die Debatte wirft, nämlich ai. *dvīṣ*, das nach Ausweis von MONNIER—WILLIAMS (A Sanskrit-English Dictionary 506) die Bedeutung 'hostility, hatred, dislike' hat. Das Wort ist schon im Rgveda belegt und die Tatsache, daß es ein Wurzelnomen ist, weist auf hohes Alter. Im Avesta ist es ebenfalls belegt: g. *daibiš*, j. *tibiš* 'Feindseligkeit' (Bth. 816, vgl. auch MAYRHOFER, EtWbAi. II, 87). Lautlich macht die Etymologie ja keinerlei Schwierigkeiten; ein vokalischer Auslaut mußte substituiert werden und daß sich da im Fi. *-a* anbietet, wissen wir aus slawischen und germanischen Lehnwörtern. Nach der Befundlage könnte dieses Lehnwort älter sein als fi. *viha* 'Gift' usw., was, wenn diese Annahme richtig ist, erklärt, daß lapp. *vāšše*, das nach E. ITKONEN (a. O.) ein sehr altes Lehnwort sein muß, nur in der Bedeutung 'hate ...' aus dem Fi. entlehnt wurde.

Dann wäre auch, ein verblüffendes Ergebnis, ostseefi. *viha* 'Gift' eigentlich kein Lehnwort aus dem Arischen *viša*, sondern wir hätten, da es dann ja schon „*viha*“ 'ira ...' gab, die Erscheinung vor uns, die E. HAUGEN (Norw. Language in America, 400) „homologous extension (of meaning)“ nennt. Das stünde auch im Einklang mit der Tatsache, daß die beiden Bedeutungen im Fi. auch in den Ableitungen zusammen auftreten.

² Die wotischen Belege: *viha* 'karvas, karhea', *gādā vihad* 'kärmeen myrky' TÄLÄ—SUHONEN—POSTI, MSFOu 135 : 91) kann ich nicht beurteilen.

2. Selk. *ašša* 'nicht, nein'

Im Selkupischen gibt es bekanntlich zwei Verneinungspartikel: 1. *iki* (Tas) (weitere Formen bei CASTRÉN—LEHTISALO: MSFOu. 122 : 17) für den Prohibitiv, 2. *ašša* sonst.¹

Für *ašša*, mit dem ich mich hier befassen möchte,² hat COLLINDER nach einer nebenbei ausgesprochenen Vermutung PROKOVJEVS (SelkGr § 136, S. 95), daß *ašša* ein rudimentäres Verb zu sein scheine,³ angenommen (JukUr. 64), dessen *-ha*, *-sa* (vgl. u. CASTRÉNS Formen) enthalte offenbar das Formans der sog. 2. Zeit, der Stamm *a-* sei der des Verneinungsverbs (das also mit dem von *iki* usw. als *a- ~ i-* anzusetzen wäre). Entsprechend wird *ašša* auch im FUV. unter fi. *e-* eingereiht.

Wieweit diese Erklärung Anklang gefunden hat, weiß ich nicht, TOIVONEN hat *ašša* in SKES nicht aufgenommen, JOKI etwa scheint an sie zu glauben, da er FUFa XXXII, 42 nicht protestiert (?).

CASTRÉN gibt für die Partikel folgende Formen: MSFOu. 122 : 10: N *aha*, *ā* (contr.); MO *as*, *ás*; OO *ás*, *aaza*, *aaz*; Tsch. *ás*, *as*; K NP *assa*, *assə*, *ass*; B Jel Tas *aša*, Kar *asa*; MSFOu. 83 : 304—340: *assa*, 343 (Tas) *aša*. PROKOVJEV (UJb. XI, 448) bietet *ašša*, *aša*, *assa*, Gr. 78 nur *ašša* und *assa* (vgl. ERDÉLYI, SelkWverz. 23, wo nur *ašša* in den Belegen). In SZABÓ'S Tysammlung (Nyk. LXVIII, 267) findet sich: *aa*, *a*. In DUL'ZONS Parabeltext steht: *ā*, in Vopr. Ling. (S. 16): *as*.⁴ Bei PLOTNIKOV (nach MSFOu. LXIV, 149): *as*.

Wollen wir eine Rekonstruktion wagen, so ergäbe sich auf Grund der Formen mit *-šš-*, *-š-*, *-ss-*, *-s-* etwa eine Grundform **ačča ~ *ača ~ *ač* (nach PAASONEN, Beitr. 166, sein Symbol č), während die Formen mit *-h-* (bzw. Kontraktion) und *-s-* zusammengenommen auf ein **aša* schließen ließen! COLLINDERS Erklärung deckt, wo überhaupt nur die letzte Möglichkeit (die Form der 2. Zeit, bei HAJDÚ, ChrSam. 146, Präteritum genannt, geht ja auf *-š* zurück), erklärt also nicht die *-š-* Vertretung in den Norddialekten und die Doppelkonsonanz.

Ich möchte nur eine zweite Möglichkeit ins Feld führen, die ihrerseits geeignet wäre, gerade den ersten Fall zu erklären. Im Ewenischen bedeutet (J. BENZING, Lamutische Grammatik, Wiesbaden 1955, 139) *acca* „ist nicht

¹ Das in FUV 10 noch unter der Flagge der Verneinung segelnde *e-* ist ja keine Verneinung, sondern ein Verb, das 'leben, sein' usw. bedeutet. Die Gleichsetzung dieses Verbs mit dem Verneinungsverb geht auf eine Spekulation H. PEDERSENS zurück (MSFOu LXVII, 311 ff.; vgl. auch COLLINDER, JukuUr 67), für die eigentlich nichts spricht.

² Die m. W. erstmals von COLLINDER (JukuUr 64) aufgestellte Herleitung der Prohibitivpartikel aus dem Verneinungsverb und dem Imperativzeichen *-k* der 2. Person, ist ja sehr ansprechend, es ist aber doch zu betonen, daß sie den Auslautvokal der meisten Formen CASTRÉNS und auch der Tasform nicht erklärt (vgl. z. B. HAJDÚ, ChrSam. 148: *wešj-k* 'steh auf!').

³ Dasselbe steht eigentlich schon bei CASTRÉN (Gr. § 551, S. 543): „Das negative Hilfsverbum, das in den nördlichen Sprachen wie die übrigen Verben flectiert wird, hat im Ostjak-Samojedischen nur zwei Formen: 1) *aha* . . . 2) *ik* . . . Nach diesen beiden Formen wird das Verbum finitum in allen Personen flectirt, selbst nehmen sie aber, soviel ich weiss, keine Personalendungen an, sondern werden nur wie Partikeln gebraucht.“

⁴ Die Texte in „Ketskie skazki“ sind mir leider nicht zugänglich, in dem von HAJDÚ, ChrSam 205—7, mitgeteilten Ausschnitt kommt die Verneinungspartikel nicht vor.

vorhanden, gibt es nicht" (zur Verwendung vgl. noch ib. 85). Der Laut *c* wird S. 7 so beschrieben: „*c* wird ungefähr wie das italienische *ce* ausgesprochen: ... *acca* (*attša* 'nicht existierend').“ Lautlich bietet sich der Verbindung der selkupischen und ewenischen Form kein Hindernis, war doch *-č-* (bzw. *-č̣-*) zur Substitution seiner Palatalität wegen besser geeignet als etwa *-č-*.

Als Modell kommt deshalb nur das ewenische Wort in Frage, weil seine Entsprechung in den anderen tungusischen Sprachen weiter abliegen (vgl. G. M. WASILEWIČ, *Ewenkijsko-russkij slovař*, M 1958, 42, ewenk. *ачин* und Formen aus anderen tung. Sprachen; hier findet sich auch die ewenische Form *ay* (neben *ayya*), die, wollen wir nicht lieber innerselekupische Entwicklung annehmen, ebenfalls eine Reihe der selkupischen Form deckt).

Prinzipiell möchte man gegen eine solche Zusammenstellung nichts einwenden, hat doch sogar der vorsichtige TOIVONEN in einem ganz ähnlichen Fall (tscher. *uke* 'es gibt nicht, ist nicht, nein' aus mong. (kalm.) *uga* 'nein, nicht, nichts') an ein Lehnwort gedacht (FUF XXXI, 127 f.; vgl. auch E. LEWY: UAJb. XXIX, 1).

Eine weitere, entscheidende Aufklärung dieses merkwürdigen Falles (über den ich natürlich auch einige Vermutungen habe, aber das führt ja nicht weiter), kann ich nicht geben. Die Verbindung der beiden Verneinungen, die angesichts der geographischen Nähe der beiden Sprachen kaum Zufall sein kann, ausgesprochen zu haben, war aber vielleicht nicht unnütz.

HARTMUT KATZ

Etimológiai megjegyzések

1. Magyar *hón* 'Achsel, Achselhöhle'

Rokon nyelvi megfelelői: v o g. (WV 69) TJ *kalnā*, Szo. *χανάλ* 'Armhöhle' | o s z t j. (KT 311) V *kunən pət3* 'Achselhöhle, Achselgrube usw.' (*pət3* 'Grund') | z ü r j. Sz. *kun-les* stb. 'Achselwickel im Hemd', PO *kun-ul* 'Achselhöhle' | v o t j. Sz. *kun-ul* 'Achselgrube, Achselhöhle' | ? finn *kainalo* 'Armhöhle'; ? észt *kaenal* (gen. *kaenta*) 'Arm (als Umschließendes)'; lí v (KETT.) *kāinal*, *kānal* 'Achselhöhle, Armhöhle, Arm; was man in den Armen fassen kann' | ? l a p p (Wfs. 538) *καίηλε* 'Achselhöhle', K. (129) T. *kaiñnel*, Kld. *kajñel-vuolanč* id. | ? s z a m. j u r. (426) U. *sāl* 'Armhöhle'; j e n. Ch. *sēdi*, B. *sēri*; t w g. *kalin* id.; k a m. *kālən* 'Armhöhle'.

Idevonható a következő szó is: s z e l k. (DONN., kézír.) ATa *qālən*, Ty. *qali* 'kainalo; Armhöhle'.

A szamojéd szók csak akkor tartoznak a m. *hón*-hoz és rokonságához, ha összetett szók: **kana* + **ala* 'hón + alj', s l (jen. *š*, *r*) elemük az uráli **ala* maradványa, s a **kana* -n-je (másodlagos palatalizációval) *-*n*- > *-*j*- > Ø fokon át eltűnt. A hangfejlődés *n*, ill. **j* (> *i*) fokát őrzik az idekapcsolt szelkup szók. Az ATa -*n* és a Ty. *i* (< *a* + **j*) metatézissel került a szó végére.

2. Magyar *kéj* 'Wonne'

A m. *kéj* 1. 'Wonne, sinnlicher Genuß, Wollust', 2. 'Wohlgefallen, Lust', 3. R. 'Wille, Neigung' [1372 u./1448 k.: Mykoron anyatol *keteleneytetnek* (JókK. 159); 1416 u./1450 k.: *okeien* engèggèn lakozni èn vèlèm (BécsK. 36); *kènkèn* [= kéjünkön] (uo. 25); 1508: *kitelen* (DöbrK. 282); 1531: *kehen* (ÉrsK. 485); 1601: „*Kéj*: Libentia” (MA.)] *kény* 'Willkür' (*önként* 'freiwillig, von selbst, spontan' stb.) szót egyeztetetőknek gondolom a következő rokon nyelvi szók: k a l: v o g. (KANN.—LIM.: MSFOu. 101 : 469) Szo. *kāisōb* 'Zauberlied' (*sōb* 'Wort'), *kāi* ua.; (KANN.—LIM.: MSFOu. 114 : 479) Szo. *kāij-* 'singen (vom Zauberer, während er wahrsagt oder eine Sache mit der Axt erforscht', *kāisōb* 'Lied, das der Zauberer beim Wahrsagen singt' | o s z t j. (KT. 384) Kaz. *kei* 'Zauberlied', DN *kāiva*, V *kōitā*, Vj. *kōitā* 'balzen (Auerhahn, Birkhahn)', Trj. *kōitāy3* 'id. (Birkhahn, nicht Auerhahn)', Ni. *keitā* 'girren, locken (Birkhahn bei der Balz); ein Zauberlied singen', Kaz. *keiti* 1. 'girren, locken, balzen (Birkhahn)', 2. 'lösen, weissagen, mit Gesang zaubern (mit od. ohne Trommel)', O. *kōidā* = Kaz. 2; (PD. 802) J *kōijəp* 'Zaubertrommel' | z ü r j. (WUo.) Lu. *kojnə*, Ud. *kojnīs* 'balzen', Sz. I. *koit* 'Balzplatz (Sz.), Balz (I.)', V. Sz.Lu. *koitni* 'balzen (Waldhühner)', (Uot., közli E. ITK.: FUF. XXXI, 274) FSz. *koitni* 'balzen' | ? l a p p N *gikkāt -g*- 1. 'mate, pair (of birds)', 2. 'have a flirtation with, show undue affection for someone'; (745) Wfs. *gikytet* 'brünstig

sein', (GRUNDSTRÖM, LLpWb.) L. *kihkat* 'sich sammeln und sich paaren, balzen (vom Federwild)'; K. (110) T. *kikkä* 'zaubern' (TOIVONEN: ÖESToim. XXX/II: 736 vg., o., z., lp.; FUV.; LITKIN, VokPerm. 45 o., z.).

A m.-ban a szóvégi *-j* eltűnése, illetőleg intervokalikus helyzetben *h*, *v*-vel való helyettesítése szabályszerű. A m. *kéj* fosztóképzős (R. *kételen*) származékát *-n*-es és *-ny*-es változatok (*kéntelen*, *kénytelen*) szorították ki. A m. *j* > *ny* változásra vö. *hajít* ~ N. *hanyít*; *kigyó* ~ N. *kijó*, *kinyó*. A R.-ben a XIX. század elejéig a *kéj* és a *kény* jelentése a mai jelentésük fordítottja volt (SzófSz.).

A lapp szó csak akkor tartozik ide, ha benne a **-j*- kiesett, s *-kk-* ~ *-g-* eleme képző (vö. erre: finn *täi* 'Laus' ~ lapp *dik'ke* ua.

Eredetileg 'párázás, élvezet; Balz, Wonne, Genuß', ill. 'dürög, élvez; balzen, genießen' jelentésű igenévszó lehetett. Ebből fejlődhetett 'varázslás, varázsének; Zauberei, Zauberlied', ill. 'varázsolva énekel; zaubernd singen, Zauberlied singen' jelentése. — A finnugor alapalak **keje* lehetett.

3. Magyar *lankad* 'ermatten, welken'

Szavunk esetleges etimológiai megfelelője a következő szócsalád: z ü r j. (WUo.) *lam*: Sz. Lu. *lam munnj* 'entkräftet niedersinken, wenn man einen heftigen Hieb od. Schlag bekommt' (*munni* 'gehen'), Ud. *lamnis* '(einen) niederdrücken, einklemmen', Sz. Lu. *lamalni*, V. *lamavni*, P. *lama-vni*, I. *lamõnj* 'angedrückt, niedergedrückt werden (Sz. V. I.); von einem Hiebe entkräftet werden, so daß man nicht gehen kann (Lu. P.)', (GEN.) KP. *lam-* 'quetschen' | f i n n *lama* 'Schwäche des Viehes vom Hunger', *lamata (lamaan)* 'durch Hunger schwächen, entkräften, niedersinken machen, niederwerfen'; é s z t *lame*, *lamme* 'schwach, nicht intensiv', *lamama* 'niederliegen, auf dem Bauche liegen, sich platt niederlegen, sich hinstrecken' | l a p p N *labme-ãm-* 'weakness of birds in the moulting season', *labmot-am-1*. 'become incapable of flying (of a bird in the moulting season)', 2. 'lose one's vigour, become tired out (by work), so that one cannot do anything' (SETÄLÄ: FUF. XII, 14 fi., lp.; tévesen sz., JSFOu. XXX/5 : 62 + z.; WICHMANN: FUF XV, 15 z., fi., UOTILA, SyrjChr. 113 + lp.; SKES.).

Hangfestő jellegűek, s így egymástól független keletkezésű szavak is lehetnek.

Az etimológia csak akkor helyes, ha a *lankad* *n*-je korábbi *-m*-ből fejlődött, s így a *k* nem a *tő*höz tartozik, hanem a *-kad* képzőbokr eleme (vö. *pirkad*, *roskad*). A feltehető fgr. **l-* ~ m. *l-* megfelelésre nincs biztos példánk.

A finn szó jelentésére germán (vö. svéd *lam* 'lahm' stb.) szó is hathatott (SKES.).

A finn szó *lamakka* 'hiukan viettävä, kalteva; geneigt, abschüssig' származéka átkerült a zürjénbe: (SzfSziKomi) AV. *ламõг: ламõгõ лччинны* 'опуститься, облениться' (LITKIN: MSFOu. 125 : 332).

WICHMANN (FUF. XI, 183) egybevetésének: finn *lonke* (gen. *lonkkeen*) 'schlafe, herabhängende Stellung; lapp *lunke* 'dependens' hangtani akadálya van. L. még tévesen: MUSz. 681.

4. Magyar *mozog* 'sich bewegen, sich rühren'

Szavunknak csak távoli rokon nyelvi megfelelői vannak, s így korántsem mondható kétségtelennek a következő egyeztetés: s z a m. j u r. (246)

O *mantserā* 'schwanken, sich bewegen'; j e n. B *mozorado*, Ch. *modōdaro* 'sich rühren' (MUNKÁCSI: NyK. XXIII, 93 m., ju.; HALÁSZ: NyK XXIV, 447 + je.; SETÄLÄ: JSFOu. XXX/5 : 67 m., ju., je.; tévesen tvg., kam.; Beitr. 174; Szófsz. „talán”; FUV.).

A szamojéd szóknek van szelkup megfelelője is: (CASTR. — LEHT.: MSFOu. 122 : 59) KO. Csa. FO. *mootjang*, Ke. *mootjang*, Ta. *mootjang* 'ich hinke', (DONN. kézír.) Ty. *mōđannag* 'ein wenig hinken'.

A m. -g gyak. képző, a szamojéd szók (a szelkup kivételével) szintén képzett szavak.

A m. szó z-je a szamojéd szók alapján feltehető **ńc* ~ **ć* **ć*-jének a folytatója.

A SETÄLÄ (i. h.) és a Beitr. 174 által idevont kam. *manzerlam* 'sich beeinlen' törökségi jövevényzó (JOKI: MSFOu. 103 : 225).

5. Magyar *nyugszik*, *nyugoszik*

1. 'ruhen, rasten', 2. 'schlafen'

Szavunk megfelelői a következők: ? v o g. (MSz.) AL. *ńońti*, É. *ńũnłayti* 'pihen; ruhen', T. *ń-ńõntẽ* 'kipiheni (ill. elnyújtja) magát; sich ausruhen (bzw. ausstrecken)' | m o r d. (JUHÁSZ—ERDÉLYI) M. *nuvams* 'bóbiskolni, szundikálni; nicken, schlummern', (MRS.) *nuvams* 'дремать, подремать'; (RAVILA: JSFOu. 61/3 : 52) E. *nuuśems* 'dösen, vor sich hin träumen', *nuvażemems* 'einnicken' (MUSz. 422 m., vg., md., tévesen z., vtj., fi., lp.; l. még: MUNKÁCSI: NyK. XVI, 466, XXV, 184, Nyr. XII, 487, XIV, 113; HALÁSZ: NyK. XXIV, 460; Szófsz. „talán fgr. er.”). — Idetartozónak vélem a következő, csak REGULY osztják szövegeiben adatolt szót is: osztj. (PB.) É. *ńońol-*, *ńõńõl-* (REG. *nyogol-*) 'alszik, nyugszik; schlafen, ruhen'.

A finnugor alapalak **ńuńg-* lehetett.

A m.-ban **ń* > **ńk* > *g*, az osztjákban **ń* > *ɣ*, a mordvinban **ń* > *v* változás történt. A vogul szó csak akkor vonható ide, ha *t* eleme mozz. képző, mely előtt **ńt* > *nt* változás történt (erről l. LIIMOLA: FUF. XXXI, 119). — A szó hangfestő jellegű.

6. Magyar *nyű*, *nyõ* N. '(Kleid) abnützen'

Szavunknak (*nyűvök*, *nyõvök*) még a következő jelentései is vannak: 'raufen; (Flachs) rupfen; (Baum) ausreißen'.

Rokon nyelvekbeli megfelelői: v o g. (WV 201) TJ *ńũß-*, P. *ńeèß-*, AL *ńeß-*, KL. *ńõáß-*, Szo. *ńaß-* 'rupfen, zupfen' | ? f i n n (LÖNNR.) *nykiä*, *nykkiä* 'rycka fortfarande, plocka, nappa, söta på ngn (knycka på), noppa, noppa, sprita (fjäder); (beständig) zupfen, reißen, pflücken, anbeißen, auf etw. stoßen, klauen, schnappen, rupfen (die Federn)'; ? a u n. *ńũgätä* 'nykäistä, tøkätä, työnnältää; rucken, zucken, knuffen, puffen, stoßen'; ? é s z t *ńũgima* 'schnitzen, schnickern, (SKES.) sysätä; stoßen, schubsen, knuffen' || s z a m. k a m. *ńe'lem* 'ziehen, ausziehen, anziehen' stb., *ńedelem* 'reißen, ziehen' (MUSz. 428 m., fi.; részben tévesen fi.; tévesen cs., md., lp.; SIMONYI: Nyr. XXXIX, 439 m., vg.; tévesen md., fi.; TOIVONEN: UJb. XVII, 193 m., vg., fi.; NyH. 7; Szófsz. + tévesen ? o., ? lp.; COLLINDER, FUV m., vg., fi.; tévesen md., CompGr. 166, 182 m., vg.; tévesen ? md.; JOKI: FUF XXXII, 46 m., vg., fi., ? szk.; tévesen md.).

Ide vonhatók még a következő szók is: *s z e l k.* (CASTR.—LEHT.: MSFOu. 122 : 69) N. *nēgeáp*, Ke. *njakkanau*, Ta. *nekernam* 'ich ziehe', (DONN. kézír.) Ty. *nangannabr* 'plocka (en fågel); rupfen (einen Vogel), kitkeä; jätten'.

Az uráli alapalak **nük3-* vagy **nük3-* lehetett.

A finnugri szók csak akkor vonhatók ide, ha 'stoßen, knuffen, schubsen' jelentésük másodlagos.

A 'rupfen' eredeti jelentést tükröző szó MOÓRRAL (ALH. IX, 141) ellentétben csak később (az ugor kor után) válhatott a kenőrkészítés műszavává.

7. Magyar szorgalom 'Fleiß, Eifer, Tätigkeit'

BUDENZ (MUSz. 308) a következő szóval egyeztette: vog. (REG.—HUNF., idézi MUSz. 308) É. *särmolt-* 'urgere', *särmoltali* 'sürgeti; er fordert auf schnell zu sein', *särrent-* 'hetzen', (WV. 107) AK. *sårxt-* 'antreiben (ein Pferd), fortjagen', KK. FK. *sorxt-* 'fortjagen (KK), werfen (FK.)', AL *sirxt-*, KL *sirxt-*, FL *siraxt-* 'peitschen'.

Idetartozónak vélem a következő szót: oszjtj. (KT 869) DN *sò-ra* 'schnell, eilig, flink, bald', V. Vj. *sårək* 'bald (V.Vj.)', schnell (V.), gleich (Vj.)', Trj. *sårya* 'bald', Ni. *sò-rà*, *sò-*, Kaz. *sòra*, O. *sàrà* ua.; (PD. 2233) Ko. *sòrà*, J. *sàrà* 'bald, sofort, schnell'.

A m. szó a R. *szorog* 'siet, sürgölődik; eilen, geschäftig sein od. tun' származéka. A -g gyak. képző. Az obi-ugor szók csak akkor egyeztethetők a m. **szor-*ral, ha a m. ige eredetileg 'gyors; schnell', ill. 'siet; eilen' jelentésű igenévszó volt.

Hangutánzó-hangfestő jellegű. Erre utal a vogul szó szabálytalan vokalizmusa is (STEINITZ, WogVok. 293 kk.).

Az eredeti jelentést ('gyors; schnell') az oszjtják őrizte meg. Ebből a vogulban 'sürget, gyorsabb cselekvésre ösztönöz' → 'úz, hajt', a m.-ban 'siet' jelentés fejlődött (másképp: PAIS: NytudÉrt. 30 : 70).

A m. *szor-* (*szorog*) palatális alakváltozatai (*sèrèg*, *sèrèny* ~ *sürög*, *sürgös*) is a szócsalád hangutánzó-hangfestő eredetére utalnak (BENKŐ: Nyr. 81 : 318). A m. szó jelentéseire a hasonló jelentésű és hangalakú *szoros*, *szorit* szó hathatott (PAIS: i. m. 70).

8. Magyar szorít

1. 'drücken, pressen, klemmen, drängen', 2. 'zwingen, nötigen'

Egyeztették a következő szókkal: v o g. (KANN., közli LIIM.: FUF. 22 : 172) TJ *sarḡ*: 'kleiner Sumpf', AK *nāri-χalsār* 'Landstreifen zwischen zwei Sümpfen', *nārsār* 'kleiner Sumpf zwischen Nadelwäldern oder Seen', Szo. *nārsōri* 'schmaler Sumpfstreifen, der zwei Sümpfe miteinander verbindet' (*nār* 'Sumpf', *χal* 'Riß, Spalt, Zwischenraum'), Szo. *ursōri* 'eine etwas niedrige Stelle zwischen zwei Abhängen (убаль)', KK. (folk.) *sār* 'Waldrücken (грива) zwischen zwei Seen' | z ü r j. (WIED.) *šur*: *mu-š*. 'Grund, Boden, Festland, Muttererde'; (WUO.) Ud. *mu-šur* 'waldige Strecke (Landes, bes. zwischen zwei Flüssen); (FOKOS—FUCHS SyrjWb.) V. *mešer*, Lu. *mešer* 'Strecke (Landes, zwischen zwei Flüssen)' | v o t j. (MUNK.) Sz. *šuräs*, K *šuräs*, *šuräs* 'út; Weg'; (WICHM.) G. M. J. MU. *šures*, J. *šures* 'Weg' (BUDENZ: NyK VI, 426 m., vg.; LIIMOLA: FUF. XXII, 171; SzófSz.; RÉDEI: NyK. LXVI, 107 + z., ? vtj.).

A szóhoz kapcsolható még a következő szó: o s z t j. (KT 875) Kam. *sǫrt* 'enge Straße zwischen zwei Seen', Ni. *sǫrt* 'Lichtung (durch den Wald, z. B. für das Entennetz, von einem Sumpf), zwei offene Stellen verbindende „Schneißé“ durch den Wald', Kaz. *sǫrt* 1. 'kleiner Bach zwischen zwei Seen', 2. (in Sagen) 'Verlegenheit, Klemme, Unglück', O. *svrt* 'kleiner Bach zwischen zwei Tümpeln', Kaz. *sǫrt*_{13:ti} 'in Not geraten', O. *sprdalada* 'in Not sein, Mangel leiden'.

Az osztj. -t, a votj. -s, -s képző. A votj. -s talán a szókezdő s- hatásával magyarázható.

Eredetileg 'szűk; eng', ill. 'szűkít; verengern' jelentésű igenévszó lehetett. Ebből 'szűk, keskeny csík; enger, schmaler Streifen' jelentés fejlődött. A votják 'út; Weg' jelentésére vö. m. N. *szoros* 'schmale Gasse'; ném. *eng* ~ *Enge*, *Engpaß*. A m. *szorong* 'sich ängstigen' jelentésre vö. m. *aggódik* 'sich kümmern', melynek a rokon nyelvi megfelelők alapján 'összeszorul; sich verengen' jelentése lehetett; vö. még: ném. *eng* ~ *ängstigen* ~ *Angst*. Az osztj. Kaz. *sǫrt*_{13:ti} 'in Not geraten' igére vö. m. *szorultság* 'Not, Notlage, Bedrängnis'.

A m. *szurdék* 'Winkel, Ofenwinkel, Schlupfwinkel; Engpaß, Bergpaß, Kamm; Schlucht' szó -*dék* elemére vonatkozóan vö. *szándék*, R. *nyomdék*.

9. Magyar *üt* 'schlagen, hauen'

Szavunk etimológiai megfelelőjének gondolom a következő szócsaládot: v o g. (WV 147) TJ. *ixt-*, AK. P. *ixt-*, FK. *ixt-*, AL. *ixt-*, KL. *ixt-*, Szo. *ixt-* 'schneiden, schnitten' | o s z t j. (KT. 18) DN *ēuattā*, *iēuattā* 'schneiden, durchschneiden, abschneiden (Getreide, ein Seil)', V. Vj. *ōγᾶtū* 'schneiden, untergraben (das Wasser das Ufer) (V.), durchschneiden (Vj.)', Trj. *ᾰγᾶtār3* 'ua., abschneiden (mit dem Messer, dem Beil, der Säge)', Ni. O. *ēuattā* 'schneiden (mit dem Messer)', Kaz. *ēuattī* 'ua., durchschneiden, zerschneiden'; (PD. 164) Ko. *ēwtam*, *ēwattā-m*, J. *āwtam*, (*əwtā*) 'scheren, rasieren, schneiden' | z ü r j. (WIED.) P. *oktyny* 'abhauen'; (WUo.) Lu. *oktyni* 'fällen, abhauen (einen stehenden Baum)'; (SzsZlK.) Lu. Le. *октыны* 'срубить, свалить (дерево)', *октол*, KSz. *октыс* 'засека, место после вырубки леса'; (LITK.) Ja. *октынə* 'свалить, валить (о растущем дереве)' | ? l a p p N *āvtātāk* 'slaughtering-place in winter'; (RUONG, közli COLLINDER, CompGr. 402) Arjeplog *ak'te-* 'cut up a joint that is difficult to dissect (esp. the joint connecting the pelvis and the sacrum)'; Wfs. (93) *ākxta*, *ēkxtet* 'die Halswirbel beim Schlachten voneinander trennen' (PD. 21 vg., o.; E. ITKONEN: UAJb. XXVIII, 58 + z., lp.; COLLINDER, FUV.; CompGr. 84, 170, 402, 415).

Az *e > m. i, ü hangfejlődésre vö. COLLINDER, CompGr. 176. Az obi-ugor *i*-másodlagos.

A finnugor alapalak **ekte-*, az eredeti jelentés 'üt, vág; schlagen, hauen' lehetett.

A lapp szó idetartozása kétes. A fgr. *e megfelelője ugyanis a lappban *ä(æ)* vagy *ä*, a Wfs. *ä*, *ξ* is *ä*-ra (~ N. *ä*) utal, de COLLINDER-nél (CompGr. 402) ez téves lejegyzés *a* helyett.

ERDÉLYI ISTVÁN

Etymologische Bemerkungen

1. Ungarisch *hón* 'achsel, Achselhöhle'

Ung. *hón* usw. kann zu selk. TaU *qâlón*, Ty. *qali* 'kainalo; Armhöhle' gestellt werden, falls letztere aus der Zusammensetzung **kana* + **ala* 'Achselhöhle + unterer Teil, das Untere' entstanden sind.

2. Ungarisch *kéj* 'Wonne'

Der Verfasser zieht ung. *kéj* 'Wonne' in die Familie von wog. So. *kájsóß* 'Zauberlied' (*sóß* 'Wort') So. *kájj-* 'singen', ostj. Kaz. *kež* 'Zauberlied', DN *kejda* 'balzen (Auerhahn, Birkhahn)' usw. Die finnisch-ugrische Grundform dürfte **keje* mit der Bedeutung 'Balz, Wonne, Genuß', bzw. 'balzen, genießen' gewesen sein.

3. Ungarisch *lankad* 'ermatten, welken'

Der Verfasser vergleicht das ungarische Wort mit syrj. S. Lu. *lam munnj* 'entkräftet niedersinken, wenn man einen heftigen Hieb od. Schlag bekommt' (*munnj* 'gehen') usw., fi. *lama* 'Schwäche des Viehes vor Hunger', lapp. N *labme -ām-* 'weakness of birds in the moulting season'. Wegen ihres lautmalerschen Charakters können sie auch sonsdersprachliche Entwicklungen sein.

4. Ungarisch *mozog* 'sich bewegen, sich rühren'

Das ungarische Wort und seine samojedischen Entsprechungen können vielleicht mit dem Stamm der Wortform selk. OO. *mootjang* usw. 'ich hinke' verbunden werden.

5. Ungarisch *nyugszik*, *nyugozsik* 1. 'ruhen, rasten', 2. 'schlafen'

Zu den wogulischen und mordwinischen Entsprechungen des ungarischen Wortes wird auch das ostjakische Verb N *noγol-*, *ńōγol-* 'schlafen, ruhen' gestellt. Die finnisch-ugrische Grundform mochte **nuŋ3-* gewesen sein.

6. Ungarisch *nyű*, *nyű* M. '(Kleid) abnützen'

Zu den etymologischen Entsprechungen von ung. *nyű*, *nyű* mag auch der Stamm von selk. N. *nēgeáp*, Ke. *njakkannau*, Ta. *nekernam* 'ich ziehe' usw. gehören. Die uralische Grundform dürfte **nik3-* oder **nik3-* gewesen sein.

7. Ungarisch *szorgalom* 'Fleiß, Eifer, Tätigkeit'

Mit dem Stamm **szor-* des ungarischen Wortes kann ostj. DN *sò'ra* 'schnell, eilig, flink, bald', V. Vj. *sārək* 'bald (V. Vj.)', schnell (V.), gleich (Vj.) usw.' nach dem Verfasser verglichen werden, falls die ursprüngliche Bedeutung des ungarischen Wortes 'schnell', bzw. 'eilen' war.

8. Ungarisch *szorít* 1. 'drücken, pressen, klemmen, drängen', 2. 'zwingen, nötigen'

Zu den Entsprechungen des ungarischen Wortes gehört ostj. Kam. *särt* 'enge straße zwischen zwei Seen' usw. Das grundsprachige Wort konnte ein Nomenverbum mit der Bedeutung 'eng', bzw. 'verengern' gewesen sein.

9. Ungarisch *üt* 'schlagen, hauen'

Ung. *üt* kann mit den folgenden Wörtern zusammengehören: wog. TJ *üyt-* usw. 'schneiden', ostj. DN *ëyottá*, *ïëyottá* 'schneiden, durchschneiden usw.', syrj. P *oktyny* 'abhauen' usw.,? lapp. N *ávátáták* 'slaughtering-place in winter' usw. Die finnisch-ugrische Grundform dürfte **ekte-*, ihre Bedeutung 'schlagen, hauen' gewesen sein.

Szófejtések

127. Magyar *firtat* 'mit Fragen quälen'

A TESz. a N. *fartat* 1. 'nógat, kényszerít; nötigen', 2. 'faggat; ausfragen, ausforschen' igét a hangfestő eredetűnek minősített *firtat* 'mit Fragen quälen, ausspähen' változatának tartja, noha — mint kevésbé valószínű származtatást — megengedi a N. *fartat* 1. 'hátra léptet (lovat, marhát); zurücktreten lassen (Pferd, Rindvieh)', 2. 'hátrálni, visszavonulni kényszerít; zum Rückzug zwingen' igével való összetartozás lehetőségét is. Véleményünk szerint a kétféle *fartat* és a *firtat* összekapcsolásának nincs akadálya. A *firtat* a *fartat*-ból $a - a > i - a$ elhasonulással keletkezhetett. A *-tat* képzőre és a *firtat* alakulásmódjára vonatkozóan 1. TESz. A N. *fartat* 'faggat; ausfragen, ausforschen' és a *firtat* 'mit Fragen quälen, ausspähen' jelentés közvetlenül a 'nógat, kényszerít; nötigen' jelentésre mehet vissza, amely viszont jelentésbővüléssel a 'hátrálni, visszavonulni kényszerít; zum Rückzug zwingen' jelentésből keletkezhetett.

A magyarban feltehető jelentéstani fejlődést finn nyelvi párhuzamok is támogatják. A finn *perä* 'Ende, Hinterteil, der Hintere' főnév egyes származékainak a nyelvjárásokban 'érdeklődik, tudakozódik' jelentése is van (1. SKES.). Pl. *perä* 1. 'von einem etw. erben, fordern, abfordern, verlangen', 2. (SKES.) 'tiedustella, udella; sich nach einem (nach etwas) erkundigen, nach einem (nach etwas) fragen'; *perätä* (*perään*) 1. 'zurücktreten, -kehren', 2. 'wiedersehen, wiederholen', 3. (SKES.) 'ottaa selvää; etwas erforschen, erkunden', 4. 'vaatia takaisin; zurückfordern'. A finnben a 'sich nach einem (nach etwas) erkundigen, nach einem (nach etwas) fragen, etwas erforschen' jelentés a m. 'nógat, kényszerít; nötigen' jelentéshez közel álló 'fordern, ab-, zurückfordern, verlangen' jelentésből fejlődhetett.

128. Magyar *horhó* 'mély hegyi út'

1. Szavunk a nyelvjárásokban egyrészt *horh*, *horhó*, *horó*, *horhos*, másrészt *horog*, *horgos*, *horgas* alakváltozatokban fordul elő. Jelentése: 'mély hegyi út, két hegyoldal közötti szoros út, szakadékos hegyoldalba vájódott (vízmosta) meredek út; tief eingeschnittener Bergweg, Engpaß zwischen zwei Bergabhängen' (MTSz.). A *horh* és *horhos* alak régiségét számos nyelvtörténeti adat igazolja: 1055: *hurhu* frn. (TA); 1095: *churchufeu* frn. (OkISz.); 1268: *Wertishorh* frn. (uo.); 1292: *horh* frn. (uo.); 1408: *Wallis Azohorha* frn. (uo.); 1448: *Horoh* frn. (uo.); 1275: *Hurhuswt* frn. (uo.); 1335: *horhas* frn. (uo.). A *horog*-ra vonatkozó régiségbeli adatok: 1255: *hurk* frn. (OkISz.); 1339: *Sulmus-horka* frn. (uo.); 1419: *Nicolaus Garazda de Horogzeg* szn. (uo.).

A nyelvtörténeti adatok alapján az ómagyarra **χurru*, **χurruš*, ill.

**χurk(u)* alakokat rekonstruálhatunk. A **χuryu* (<ösm. **χursγs*) -*χu* [= -*chu*, -*hu*] (> mai -*h*: *horh* stb.) eleme fgr. **k3*-ra visszavezethető denom. névszóképző. A mássalhangzó után $\gamma > h$, ill. $\gamma > j$ (vö. 1275/1412: *Horyas*-*hegy* frn., OklSz.) hangváltozásról I. BÁRCZI: MNy. XLVI, 361, Htört.² 135. A *horog* -*g* (< *k*, vö. R. *hurk*, *Sulmushorka*) eleme valószínűleg a fgr. **kk3* denom. névszóképző folytatója (vö. MELICH: NyK. XLIV, 352). A *horh* (MTSz., CzF.) az -*s* melléknévképzős *horhos* alakból való elvonás lehet (vö. LAKÓ: MNy. XXXIX. 357). A *horhó* -*ó* eleme kicsinyítő képző. A *horh* családjába tartozik a R. *horhágy* 'Paß, Engpaß' is: 1269: *Hurhag* frn. (OklSz.); 1347: *Horhagh* frn. (uo.). Ennek -(*á*)*gy* (< fgr. **ńcz*) része ugyancsak denom. névszóképző.

Az a vélekedés, mely szerint a *horh*, *horhó*, *horog* stb. alakok a *horol*, *hurul* 1. 'horzsol, súrol, kapar', 2. 'vékonyan fölnyes (gyepet kapával v. nyélbe erősített széles vassal)', *horzsol* 'reiben, streifen' igékkel azonos tőből származásának (SZAMOTA: NyK. XXV, 137; P. KOMONDOR: MNy. XXIII, 51; BÁRCZI, TA. 34) jelentéstani okokból nem fogadható el.

2. A *horh*, *horhó*, *horog* alapján kikövetkeztethető **hor-* (< **hur-* < **χur-*) alapszó a következő etimológiai család tagja lehet: o s z t j. (KT 329) V *kor* 'Höhlung (in einem Baum)', Trj. *kor* 'Höhlung, längsgehendes Loch (in einem Baum, einer Flinte, einem Pfeifenstiel, einem Horn usw.); Bett (eines kleinen Baches, eines Regenbaches, nicht eines Flusses)', Kaz. *χor* '(für das Entennetz angebrachte od. natürliche) Lücke durch den Wald od. hohes Gras'; Kaz. *jōšχor*, O *jōšχor* 'druch den Wald gehauener Weg', V *wačkor* 'Straße (in der Stadt)' (*jōš*, *jōs* 'Weg, Pfad', *wač* 'Stadt') | ? z ü r j. (WUo.) V. Sz. I. *guran* 'Grube'; (FOKOS-FUCHS, SyrjWb.) V. Le. Pr. *guran* 'Vertiefung, Grube, Graben; Grube im Keller zum Lagern von Schnee und Eis; Wasserriß; nichtzugefrorene Stelle im Eis (V.), tiefe Grube (Le.); tiefes Tal (Pr.)' | f i n n *kuri* 'Art u. Weise sich zu betragen l. zu handeln; Sitte, Behandlungsart, Zucht, Züchtigung; Seite'; (SKES.) 'kapeikko, kuja, sola (rakennusten välillä); Enge, Paß, Gasse, Paß (zwischen Gebäuden)'; *kuru* (LÖNNR.) 'djup fära, fära emellan grundare ställen på elfsbotten; fördjupning emellan berg, bergsrefva; spetsig vinkel, spetsigt hörn, liten bugt, vik', (NS) 'veden uurtama kapea syvä laakso, tunturirotko'; é s z t *kuru* 'Winkel, dunkler Korridor in d. Riege), schmaler Weg zwischen Zäunen, Kellerhals, Eingang in d. Keller' | ? l a p p N. *gurrá* -*r*- 1. 'chip, dint (in the edge)', 2. 'cleft, small mountain gap'; (GRUNDSTRÖM, LLpWb.) L *kurra* 'Schnitt, Kerbe, Scharte; schmale Senke in einem Hochgebirgsrückén'; (GEN. 2051) T *kurr* 'Schlucht' (az osztják, zürjén, finn és lapp szavak etimológiai összetartozására vonatkozóan I. EUROPAEUS: Suomi 1868: 167; ANDERSON, Stud. 160; ÄIMÄ: SUST. XLV, 250; MÄGISTE: EK. XIX, 15; FUV.; E. ITKONEN: UAJb. XXVIII, 71; SKES.).

A magyar szó hangtanilag szabályosan felel meg a felsorolt finnugor szavaknak. A zürj. *guran* hangfestő jellege és első szótagbeli *u*-ja miatt csak kérdőjellel vonható ide (vö. E. ITKONEN: UAJb. XXVIII, 71). A lapp szó ide tartozása azért bizonytalan, mert finnból való kölcsönzés is lehet (SKES.; E. ITKONEN LpChr. 122). A rekonstruálható finnugor alapalak: **kur3*.

Az eredeti jelentés 'bemélyedés, két hegyoldal közötti vízmosta út, szoros' lehetett. A finn szó jelentésére a svéd (nyelvjárási) *skuru* 'lovi, uurre, kolo; Öffnung, Furche, Spalte, Einschnitt, Höhlung' is hathatott (SKES.). A finn *kuri* jelentéseinek viszonyához vö. finn *keino* 'Mittel, Art, Weise' ~ (SKES.) 'tie, polku; Weg, Pfad'; ang. *way* 'út' ~ 'mód, eljárás'.

129. Magyar íz 'Geschmack'

1. Íz 1. 'Geschmack', 2. N. 'szag, illat; Geruch, Duft' szavunk uráli eredetű, rokon nyelvi megfelelői — a votják és a finnségi nyelvek kivételével — valamennyi finnugor és szamojéd nyelvben megvannak: v o g. (WV. 31) TJ. *ät*, AK. *ät* 'Geruch, Geschmack' | o s z t j. (OL. 155) V. *ewal* ua. | z ü r j. (WUo.) *is* 'Gestank, Geruch' | c s e r. (WICHM.) KH. U. *üps*, M. *üps* 'Geruch' | m o r d. (Beitr. 245) M. *opos* 'Geruch, Witterung' | lapp (FRIIS) N. *afse*, *avse* 'odor', *hák'sá -vs-* 'excrement of reindeer in summer' | | s z a m. j u r. (LEHT. 11) O. *ηapt* 'Geruch'; j e n. *obto* ua.; t v g. *ηobta* ua.; s z e l k. (CASTR. — LEHT.: MSFOu. 122 : 9) N. *äpt* 'Geruch, Gestank'; kam. *pubtu*, *puptu* 'ua.; Duft' (MUSz. 764, 828; HALÁSZ: NyK. XXIV, 453; SETÄLÄ: FUF. XII, 62, JSFOu. XXX/5 : 60; Beitr. 246; NyH;⁷ SzófSz.; FUV.).

2. COLLINDER (CompCr. 101) az uráli alapnyelvre **ipse* alakot rekonstruál. A 406. lapon levő **ipte* nyilvánvalóan sajtóhiba. A szavak egyik csoportjában (m., vg., osztj., zürj., sam.) valóban szóbelseji **-s-*, a másik csoportban (cser., mord.) azonban **-š-* következtethető ki. A kettős hangképviselőt (**-s-* és **-š-*) arra utal, hogy az alapnyelvben nem számolhatunk szóközépi mássalhangzó-kapcsolattal, hanem az **-s-*, illetőleg **-š-* elmet denominális főnévképzőnek kell tekintenünk. A **-s3* főnévképző valószínűleg már az uráli korban a szóhoz járult: az **ip3-s3* alak folytatói ugyanis mind a finnugor, mind a szamojéd nyelvekben megtalálhatók. A cser. *üps*, *üps* és a mord. *opos* alapján a **-š3* képzőnek az alapszóhoz járulását csak a volgai korig követhetjük vissza, de a véleményünk szerint idevonható osztj. (KT. 69) DN. *epsent-schnupern*, wittern (Hund)', V. *ewsinta-äm* 'na *ewsintasi* 'der Hund schnupperte', V. *ewasta* 'süß, süßlich' kétségtelenül arra mutat, hogy szavunknak már a finnugor korban is volt **-š3* képzős **ip3-š3* alakja is. Az osztj. *-as-tə* képzőbokróról l. SAUER, Die Nominalbildung im Ostjakuschen.¹ 1967, 16, 89. l. Az uráli **ip3* alapszó folytatója lehet a vog. (VNGy. I, 0178) É. *äp*, *äp* 'pára, kigőzölgés; Dunst, Ausdünstung. A vog. *äp*, *äp* és *ät*, *ät* (< uráli **ip3-s3*) jelentéstanilag ma is közel áll egymáshoz, vö. (VNGy., i. h.) É. *lil-äp*, K. *lélé-äp* ~ KL. *lil-äp* 'lehelet, lélegzet, pára'. — Az eredeti jelentés 'íz; Geschmack és 'szag; Geruch' lehetett.

130. Osztják *käs-* 'finden'

Az osztj. (KT. 438) V., Vart. *käs-*, VK. *käs-* 'finden', (TYERJOSKIN) V. *käs-* 'искать, отыскать, найти, заметить', (GULYA: NyK. LXXI, 30) V. *käs-* 1. 'észrevesz, meglát', 2. 'talál, megtalál' ige az idézett adatok szerint csak a keleti osztjákban van meg. Véleményünk szerint az osztj. *käs-* a zürjén eredetű (KT. 448, 437) DN. *käsät-* 'bemerken', Kaz. *kašalə-* '(selt.) bemerken, merkar zud. abnehmen . . .', Trj. *kašäl-* 'argwöhnen', (PD. 669) Ko. *käsät-* 'erfinden, merken' (vö. TOIVONEN: FUF. XXXII, 37) alapján feltehető V., Vart. **käsäl-*, VK. **käsäl-* alakból való elvonás eredménye. Ilyen elvonás lehetséges; ugyanis számos *-al-* képzős zürjén ige — sőt olykor alap- és képzett szó együtt — került át az osztjákba, s ily módon ez a képző az osztjákban is elevenné vált. Az osztj. V. *-äl-*, Trj. *-äl-* stb. jövevény igeképzőről l. SAUER: CIFU 195; GANSCHOW, VBOstj. 100 kk.

¹ A továbbiakban rövidítve: NBOstj.

131. Osztják *pükini* 'Hase'

1. Az osztj. (KT. 670) V. *pükini* (tbsz. *pükiniŋat*) 'Hase' csak a V. nyelvjárásban fordul elő (vö. még TYERJOSKIN 177; GULYA: NyK. LXXI, 48). Az osztjákban a nyúl legelterjedtebb neve: (KT. 928) DN. *čáwər*, Trj. *čeyər*, Vj. *täyər*, Kaz. *šowər*, O. *sawər*. Ezenkívül még a következő elnevezések ismertek: (KT. 99) DN. *uškan*, (uo. 769) (nicht an der Demjanka; Dial. von Vjugansk?) *pətrəš*, (uo. 510) Kos. *mayət*, (uo. 479) O. *lŋi*. Megjegyezzük, hogy a V. nyelvjárásban a *pükini* mellett a (GULYA: NyK. LXXI, 24) *čöyər* is előfordul. A V. *č* ~ Vj. *-t* mássalhangzó-megfelelésre vonatkozóan l. GULYA, Eastern Ostyak Chrestomathy 30.

2. A felsorolt elnevezések közül jelen esetben csak a V. *pükini* szó eredetét szeretnénk kibogozni. A *-ni* (tbsz. *-niŋat*) utótag kétségtelenül azonos a (KT. 576) V. *ni* (*niŋat*) 'Weib, Ehefrau' szóval. Vö. (PATK. 35) *čävr-ima*, *nēŋ-čävr* 'nőstény nyúl; Hasenweibchen, Häsini', (KT. 928) Kr. *čävr-ima* ua. (*ima* 'altes Weib', *nēŋ* 'Frau, Weib'). A *püki* előtag valószínűleg az osztj. (KT. 670) Fil. *päkən* 'erschrecken', Kr. *pokən*-, O. *pokən* 'erschrecken, zusammenfahren (Kr. O.), erbeben (Kr.), auffahren (O.)', Fil. *päkəptə*-, Kr. *pokəptə* 'erschrecken, ängstigen' (az *-ən*, *-əptə* igeképző) alapján feltehető V. **pök*-**pük*- 'megijed; erschrecken' ige *-i* deverb. névszóképzős (nomen agentis) alakja (az *-i*-i névszóképzőre vonatkozóan l. SAUER, NBOstj. 122). Eszerint a *pükini* összetétel eredeti jelentése 'félénk, megijedő nő; schüchterne, erschreckende Frau'. A tabuisztikus elnevezés indítéka az lehetett, hogy az osztjások vélekedése szerint a vadállatok megértik az emberi beszédet. A vadász tehát, nehogy elriassa az állatot, óvakodik a nevét kimondani, s ezért körülírással nevezi meg.

132. Osztják *würak* 'Feind'

Az osztj. Kaz. *würak* 'Feind' (RÉDEI, Nord-ostjakische Texte. Göttingen, 1968. 122. l.) az or. *epaz* szóból származik. Az orosz szóeleji mássalhangzókapcsolatot az osztjákban ejtéskönnyítő *u* oldotta fel. A *würak* — tudomásom szerint más forrásban nem fordul elő — kétségtelenül az osztják nyelv legújabb orosz jövevényszavai közé tartozik. Ezzel szemben — mitológiai jelentése miatt — az or. *epaz* korábbi átvétele lehet a (KT. 237) Kaz. *wörak* 'ein böser Geist' szó. Mitológiai lénynek, különösen ártó szellemnek — tabuisztikus okokból — idegen szóval való megnevezése közönséges az obi-ugor nyelvekben (l. KANNISTO: FUF. XVII, 246; TOIVONEN: FUF. XXXII, 164; KÁLMÁN, RLW. 132; RÉDEI, SLW. 87).

133. Zürjén *kez* 'ИВНЯК'

A zürjén nyelv I. nyelvjárásából ismeretes (SzlZsLk.) *kez* 'ивовая заросль, ИВНЯК' és az egész nyelvterületen széltében-hosszában használatos *gez* 'Strick, Seil, Schnur' egymással etimológiailag összefüggenek. A kettő közül az eredetibb hangalakot a szűk elterjedtségű *kez* őrzi, a *gez*-ban *k* > *g* zöngülés történt a *z* hatására (a *k* > *g* zöngésülésről l. UOTILA: MSFOu. LXV, 8 kk.). Tekintettel a zürj. *gez* votják megfelelőjére (MUNK.: Sz. *gozi*, K. *goze* 'kötél, spárga, zsinór; Strick, Seil, Spagat, Schnur'), a zöngésülés valószínű idejét az

őspermi korba kell helyeznünk. A zürj. *kez* és *gez* hangalaki és — talán — jelentésbeli elkülönülése tehát még az őspermi korban mehetett végbe. Persze nincs kizárva az a lehetőség sem, hogy a hangalaki kettősséget csak jóval később — a zürjén nyelv külön élete folyamán — követte az I. nyelvjárásban a jelentésbeli szétválás. A *kez* alakban feltehető 'madzag, kötél; Bindfaden, Strick, Seil' → 'kötözésre való vessző; Rute für Anbinden' → 'fűzfavessző; Weidenrute' → 'fűzfa, füzes; Weide, Weidengebüsch' jelentésváltozásra — melynek az az alapja, hogy a fűzfa vesszője nagyon alkalmas kötözésre — számos nyelvből idézhetünk párhuzamokat: (1) az egyik lehetőség szerint a m. *fűz* 'Weide' azonos a *fűz* 'schnüren' igével (MSzFE.); (2) ném. *Weide* 'fűzfa' ~ lat. *vīmen* 'Rute, Weide' ~ lat. *viēd* ('ich) binde, flechte' stb. (POKORNY, IndEtWb.: **uej-* alatt; KLUGE, DtEtWb.¹⁹); or. *верба* 'Weide' ~ litv. *virbas* 'прут, стебель' ~ lat. *verbēna* 'листья и побеги лавра' stb. (WASMER, REW.).²

134. Zürjén *onlañ juren* 'ВНИЗ ГОЛОВОЙ'

A SzmSzlK. szerint a Pecs. KSz. *ullañ juren*, FV. *ullañ juren*, FV. I. *ūlañ juren*, Ud. *ule-jure* 'ВНИЗ ГОЛОВОЙ' határozós szerkezet első tagja egyes nyelvjárásokban *o*, *o* (< **o*) magánhangzóval kezdődik: AV. Szkr. *ovlañ juren*, Le. KSz. *onlañ juren*, FSz. *onleñ juren* ua. Az *ullañ* stb. az *ul* 'Unter-raum' (~ m *al*, finn *ala* stb.) szócska *-lañ* approximativusragos alakja; a *juren*, *juren -en -en* eleme instrumentalisrag (*jur* 'Kopf, Haupt'). Az *ullañ*, *ovlañ*, *onleñ u*, illetőleg *o*, *o* hangja a fgr. **a* szabályos folytatója (I. E. ITKONEN: FUF. XXXI, 279, 286). Minthogy a fgr. **a*-ból az őspermi korban *u*, ill. **o* fejlődött, a kérdéses szerkezetek előtagjában az eredeti **a* kétirányú fejlődésével (nyelvjárásbeli elkülönüléssel) van dolgunk. Az *ovlañ*, *onleñ* alakokban egyéb „rendellenesség” is tapasztalható: a szóbelseji *-ll-* > *-vl-* helyén a Le. KSz. és FSz. nyelvjárásban *-nl-* van. Ez a hangtani jelenség **-ll-* > *-nl-* diszszimulációval magyarázható. Az **-ll-* > *-nl-* elhasonulás elvben — tekintettel az őspermi korban lezajlott **-lm-* > *-nm-* és **-δm-* (> **-lm-*) > *-nm-* hasonulásra (I. UOTILA: SUST. LXV, 373, 374) — származhat az őspermi korból, de lehet újabb eredetű is. A zürj. **-ll-* > *-nl-* szórványos elhasonuláshoz hasonló a votjában végbement — igaz, csak egy adattal igazolható — **ln* > *nn*, *ll* hasonulás: K. *vanna* 'obere', *vanna pal* 'Oberteil' ~ G. *vallapal* ua. (UOTILA: i. m. 338). L. még a 135. sz. szócikket.

135. Zürjén *venlañ* 'ВВЕРХ'

A zürj. (SzmSzlK.) AV. Szkr. *vilnañ*, FV. KSz. *villnañ*, FV. I. *vīlañ* 'ВВЕРХ' határozószerű a Le. nyelvjárásban *venlañ* alakban van meg. A *vilnañ*, *villnañ* a *vīl* 'Oberraum, das Obere' szó approximativusragos (*-lañ*) alakja. Az első szótagbeli szórványos *i* > *e* (< **i* > **o*-) hangváltozásról l. RÉDEI: NyK. LXV, 371 kk. Az **-ll-* > *-nl-* elhasonulásról l. a 134. sz. szócikk alatt.

RÉDEI KÁROLY

² B. A. SZEREBRENNYIKOV (ЭТИМОЛОГИЯ 1966. Москва 1968, 297. l.) a zürj. *kez* szót a vog. (BAL.—VAHR.) *É. хас* 'талыник' szóval vetette egybe. Az egyeztetésnek azonban a két szó eltérő hangrendje miatt semmi valószínűsége sincs.

Etymologien

127. Ungarisch *firtat* 'mit Fragen quälen'

Ung. *firtat* 'mit Fragen quälen', (mundartl.) *fartat* 'nötigen, ausfragen, ausforschen' hängt mit ung. (mundartl.) *fartat* 'zurücktreten lassen (Pferd, Rindvieh)' zusammen, welches eine Ableitung von *far* 'Hinterteil' ist. Aus semantischem Gesichtspunkt vgl. fi. *perää* 'von einem etw. erben, fordern, verlangen; nach einem (nach etwas) fragen', *perätä* 'zurücktreten, -kehren; etw. erforschen, erkundigen'.

128. Ungarisch *horhó* 'mély hegyi út'

Der Verfasser stellt die ungarischen Wörter (mundartl.) *horhó*, *horó*, *horhos* 'mély hegyi út, két hegyoldal közötti szoros út; tief eingeschnittener Bergweg; Engpaß zwischen zwei Bergabhängen' zu den folgenden Wörtern: ostj. *kor* 'Höhlung, Bett (eines kleinen Baches)' | syrj. *guran* 'Vertiefung, Grube' | fi. *kuri* 'Enge, Paß, Gasse', *kuru* 'djup fära, fära emellan grundare ställen på elfsbotten' | lp. *gurrá* 'chip, dint; cleft, small mountain gap'.

129. Ungarisch *íz* 'Geschmack'

Der Verfasser weist die traditionelle uralische Rekonstruktion **ipse* von ung. *íz* 'Geschmack; Geruch' zurück, da tscher. *üps*, (mundartl.) *üps*, mord. *opos* und das ebenfalls hierher zu stellende ostj. *epsent* 'schnuppern, wittern' auf inlautendes **s* hinweisen. Die Fortsetzung des uralischen Grundwortes **ip3* ist im Wogulischen bewahrt worden: *äp*, *äp* 'pára, kigözlögés; Dunst, Ausdünstung'. Neben **ip3* kann für die uralische Grundsprache auch **ip3-s3*, für die finnisch-ugrische **ip3-s3* rekonstruiert werden (*-*s3*, bzw. *-*s3* sind denominalen Nominalbildungssuffixe).

130. Ostjakisch *käs-* 'finden'

Ostj. V. *käs-* 'észrevesz, meglát; wahrnehmen, in Sicht bekommen; talál; finden' ist eine Rückbildung aus der Form *kašala-* 'bemerken' (V. **käsäl-*) syrjänischer Herkunft. Ostj. -*aš-* (V. -*äl-*) ist ein entlehntes Verbalbildungssuffix.

131. Ostjakisch *pükini* 'Hase'

Das erste Glied *püki-* des im V.-Dialekt vorkommenden zusammengesetzten Wortes *pükini* (Plur. *pükiniŋət*) ist eine durch das deverbale Nominalbildungssuffix -*i* erweiterte Form des auf Grund von ostj. O *ppken-*, Fil. *pükən-* 'erschrecken' anzunehmenden Verbs V. **pök-* ~ *pük-* 'erschrecken'. Das zweite Glied *ni* ist mit *ni* (Plur. *niŋət*) Weib, Ehefrau' identisch, Demnach mochte die ursprüngliche Bedeutung der Zusammensetzung *pükini* 'schüchterne, erschrockene Frau' gewesen sein.

132. Ostjakisch *würak* 'Feind'

Ostj. Kaz. *würak* 'Feind' ist eine Übernahme von russ. *враг* 'ds.'. Ostj. Kaz. *wörak* 'ein böser Geist' wurde wahrscheinlich ebenfalls aus dem Russischen übernommen, doch dürfte es wegen seiner mythologischen Bedeutung eine frühere Entlehnung sein.

133. Syrjänisch *kez* 'ивняк'

Syrj. I. *kez* 'ивняк; Weide, Weidengebüsch' hängt etymologisch mit syrj. *gez* 'Strick, Seil, Schnur' zusammen. Für den angenommenen Bedeutungswandel 'Bindfaden, Strick, Seil' → 'Rute für Anbinden' → 'Weidenrute' → 'Weide, Weidengebüsch' können Parallelen aus zahlreichen Sprachen angeführt werden (dt. *Weide* ~ lat. *vimen* 'Rute, Weide' ~ *vieō* 'ich binde, flechte' usw.).

134. Syrjänisch *onlañ juren* 'mit dem Kopf nach unten'

Der Teil *onlañ* des syrjänischen Ausdrucks *onlañ juren* 'вниз головой; mit dem Kopf nach unten' ist etymologisch mit dem Element *ullañ* im *ullañ juren* 'ds.' identisch (*ul* ~ fi. *ala* 'das Untere' usw.). Syrj. *u*, *o* (< urpermisch **o*) < fgr. **a*. Der Wechsel *u* ~ *o* kann durch mundartliche Sonderentwicklung erklärt werden. In der Form *onlañ* trat eine Dissimilation *ll* > *nl* auf.

135. Syrjänisch *venlañ* 'aufwärts, nach oben'

Syrj. Le. *venlañ* 'вверх; aufwärts, nach oben' (das Element *-lañ* ist ein Approximativsuffix) ist mit dem Adverb *villañ* 'ds.' identisch. Über die interdialektale Entsprechung *e* ~ *i* s. RÉDEI: NyK LXV, 371 ff. Das inlautende *-n-* ist durch eine Dissimilation **ll* > *-nl-* entstanden.

KÁROLY RÉDEI

A „nap levő” szerkezet a cseremiszbén

1. SIMONYI-tól (NyF. XLVII, 1, vö. Nyr. XXXVI, 97) napjainkig sokan foglalkoztak azokkal az ősinek vallott igenévi szerkezetekkel, melyekben az *igenév a létige származéka*.

Az *uráli* nyelvek közül a *nap levő*-nek megfelelő igenévi szerkezet kimutatható mindhárom *ugor* nyelvből. Ismeretes volt a magyarban, használatos a vogulban, osztjákban (SIMONYI i. h.; SZILASI: NyK. XXVI, 141, 156; KERTÉSZ: FgrF. XVII, 93, NyK. XLIII, 86, 93; SCHÜTZ J. NyK. XI, 55; SARKADI NAGY J.: NyK. XLII, 274; KLEMM: Pannonhalmi. Évk. 1915–1916. 173, TörtMondt. 403; BEKE: Nyr. XLI, 286; PAIS: MNy. XVIII, 95, NyK. LX, 135; HÁMORI ANTÓNIA: MNy. L, 420) és megvan a *nyenyec-szamojéd*ban is (N. SEBESTYÉN IRÉN: Pais-Eml. 638, vö. ALH. IX, 40).

Már SIMONYI is megemlíti, hogy hasonló szerkezet található a törökségben (NyF. XLVII, 2, Nyr. XLV, 407), de főként FOKOS az, aki az urál-altaji nyelvek közös ősi sajátosságai között, mint e nyelvek egyik legfontosabb mondattani egyezéseként tartja számon (Nyr. LXIV, 55, vö. FUF. XXIV, 316, Nyr. LXVIII, 43, FgrTörtMt. 12, Rolle der Syntax 97).

Legutóbb Sz. KISPÁL MAGDOLNA A vogul igenév mondattana c. monográfiájában (Budapest, 1966. 57–61, 119–130) foglalja össze a sokat vitatott szerkezettel kapcsolatos véleményeket és fejti ki az eddigiektől eltérő, de e szerkezet talán legmeggyőzőbb magyarzatát is (i. h. 124–130).

2. Eddig tehát a finnugor nyelveknek csak az ugor ágából sikerült a *nap levő*-vel megegyező szerkezeteket kimutatni, pedig a finn-permi ágba tartozó c s e r e m i s z b e n is megtalálható, bár ma már nagyon ritkán. Az említett nyelvekhez hasonlóan itt is a létigének (-še, -šə, -šə) part. praes. képzős származéka szerepel utótagként.

Az 1956-ban Moszkvában kiadott Мари́йско-русский словарь-ban bár, mint a nyelvre jellemző, idiomatikus kifejezésként van jelölve, csak két adatot találtam: а) ава́ лүүше а) 'мáчеха' [mostoha anyja]; б) 'свекрóвь' [anyós, a férj anyja] (i. h. 11), és а) а́ва лүүше а) отчим'; [mostoha apa], б) 'свёкоп' [após, a férj apja] (i. h. 38). Szó szerinti jelentése: *anya levő, apa levő*.

BEKE ÖDÖNNEK ötvenévvvel ezelőtt gyűjtött, s ma már szinte nyelvemléknek számító kéziratos nyelvjárási szótárában is előfordul néhány az előbbiekkal azonos vagy hasonló jelentésű igenévi szerkezet.¹

Az alábbiakban idézem az összes, erre a szerkezetre található példákat:

¹ Itt kívánom megjegyezni, hogy sem más gyűjtőknél, sem a BEREZKI által legfrissebben lejegyzett cseremiszi szövegekben (NyK. LXV, 49) ez a típusú igenévi szerkezet már nem fordul elő.

a) Az igenév és bővítménye is alapalakban áll:

MM. *ko-t liše kinde šu-lmo γō-dēm puduryā* 'a száraz kenyér [tkp. száraz levő] vágáskor morzsalódik', Č. *ase omne liše iāt tay-a-k šösle-n kiū* 'az a ló levő (lóvá változott) ördög csak úgy fekszik nyögve', MK. *aβā lišā (batēmin aβāžā)* 'anyós (feleségem anyja)', M. MM. *akā liše* 'sógornő', M. MM. *aťšā liše*, MK. *atā lišā*, JT. *atā liše*, UJ. *aťšā liše* '1) atya; 2) após', Č. *batē liše ozakla-n kašāla-n kājāš* 'az asszony legényemberhez ment férjhez', P. *βēsāže mane-š*: „*batē liše k'indā γāške-n ò mo:što mo?*” 'más mondja: „az asszony nem tud kenyeret sütni?” MK. *deŋga lišā*, UJ. *jēnga liše* 'ángy', MK. *mi-n paša-m o-m li:šta, deŋga lišā kalašā* 'én nem dolgozom, ángyom elmondja [férjének]', M. MM. *izā liše* 'sógor, a férj bátyja', CK. *oño liše*, JT. *ò-no li-še*, USj. Č. ČN. *ò-nā li-šā* 'a) após, ipa; b) mostoha após', CK. *oño liše tole-š djuia-š pařemla-n* 'a mostohaapá(m) inni jön ünnepkor', UJ. *pō-rž liše*, JT. *pō-ržō li-še* 'jövendőbeli fiatalabb sógor', Č. *ŋ-dnr liše* 'mostoha leány, fogadott leány'.

b) Az igenév személyragos:

Sg. lpx.:

JT. *aβā li-šem tō-lān* 'mostohaanyám jött', M. *akā liše-m kole-n* 'a néném meghalt', JT. *atā li-šem* 'mostohaapám' M. *aťšā liše-m kājāš* 'atyám elment', UJ. *batē liše-m unalā kaje-n* 'a feleségem vendégségbe ment', MK. *izā liše-m* 'sógornő (tkp. bátya levőm, felségem bátyja)', JT. *ko-kā li-šem tō-lān* 'mostoha nagynéném jött', UJ. *koťšā liše-m kaje-n paza-rš* 'nagyapám a vásárra ment', JT. *ò-no lišem tō-lān* 'mostohaipam jött'.

Sg. 2px.:

UJ. *aβā liše-t kole-n* 'anyósod meghalt', M. *aβā liše-t mo-što?* 'hol van anyád?' JT. *atā li-šet tō-lān* 'apósod jött', UJ. *aťšā liše-t tō-lān* 'apósod jött' M. *izā liše-t mošto?* 'bátyád hol van?', *izā liše-t kūtūš* 'bátyád parancsolta', UJ. *jēnga liše-t djuia-š kaje-n* 'ángyod inni ment' USj. *pazā-rāšt užē-š: kù-dā mane-š, ò-nā liše-t?* 'a vásáron meglát, mondja: melyik az apósod?'

Sg. 3px.

MM. *marla-n tolēš-a-t pa-rāžēm mari-izēn aťšāže, aβāže lije-š βātāžla-n aťšā lišāže, aβā liše(?)* 'férjhez megy és azután a férje atyja, anyja felesége apósa, anyósa lesz', MM. *izāže βātēm nalē-š tū-šōlāžlā-n lijēš. deŋgā lišāže* 'a bátyja megházasodik és a felesége öccsének ánya lesz'.

c) Az igenév személyragos + -m acc.³

MM. *izā-ŋ li-šāžēm koltā: ūdūr dōda-š* 'bátyját elküldi a leányt megkérni'.

d) Igenév + px + -letš abl. rag:⁴

M. *aťšā lišēmle-tš dō-t!* 'atyámtól kérdezd!'

e) Az előtag birtokos személyragos:

Č. *eryām liše (eryā βel)* 'mostohafiam', ČN. *kū-γām li-še (ŋdn-ryn aβāžēm manā-m)* 'anyósom (a leány anyját mondom)', CK. *nū-dēm liše tole-š* 'jön a mostohasógornóm', Č. *ò-nēm liše tole-š* 'mostohapósom jön', ČN. *ŋ-dnr-ryn*

^{3, 4} A tárgyrag és a -letš abl. rag általában a személyragok után állnak (BEKE, CserNyvvt. 180).

ałšá:žam ò-nám liše mana'm 'a leány apját apósomnak mondom', Č. *ndyrem liše tole-š* 'mostohalányom jön'.

f) Az előtag essivusragos:

Č. *óna'n liše ò-náž dek djužá-š kajá: paire'm kò:đam* 'mostohaapósához (?) megy nni ünnepkor'.

3. Ha megnézzük a közölt adatokat, a következőket állapíthatjuk meg:

Az igenévi szerkezetek előtagja tartalmi szempontból állapotot, (kettő kivételével [a] első és második mondat] nemre és korra⁵ vonatkozó családi állapotot, rokonsági kapcsolatot) jelentő névszók, mely névszók mellett az igenévnek az a funkciója, hogy kiemelje az előtte álló névszó jelentésének a múlthoz viszonyított, jelenlegi állapotát. Annak ismeretében, hogy a cseremisiz jelen idejű melléknévi igenév képzője jelölheti a befejezett cselekvést is (BEKE, CserNyvt. 137) értelmezhetjük a fenti szerkezetek jelentéstartalmát a következőképpen is pl. MM. *koř liše kinde šu'lmø yo:đam puduryá* = a már megszáradt, szárazzá lett → a száraz állapotban levő → a száraz kenyér morzsálódik vágáskor, M. *aká: liše* = aki sógornó lett → sógornó, Č. *ndyrem liše* = aki mostohalány lett → mostohalány stb.

Hasonlóan a vogulban: *ányин алне saw nekem* 'ángyi állapotban levő sok nőcském' (VNGy. IV, 184), = aki ángy lett, *mir-küseji' alne čum* 'nép gazdájául levő ember' (VNGy. IV, 337) = aki a nép gazdája lett (l. még KERTÉSZ: i. h., Sz. KISPÁL M.: i. h.).

Sz. KISPÁL M. a vogul és magyar létigeneves szerkezetek eredetével kapcsolatban elsőként állapítja meg a létigenév nyomatékosító, kiemelő szerepét, mely „... erősen kiemeli a főnévben megnevezett állapotbeli tulajdonság meglétét...” A létigenévnek ezt a funkcióját, mint „kezdetelegesebb kategóriát” történeti szempontból elsődlegesnek tartja (i. h. 128, 130).

Így értelmezhetjük SIMONYI és FOKOS altaji nyelvekből idézett létigeneves szerkezeteit is: oszm. *adž olan* 'az éhes levő', *hājin olan* 'gonosz levő' = az, aki éhes lett → éhes, az, aki gonosz lett → gonosz, (SIMONYI Nyr. XLV, 407), *er olan mejdana čiksin* 'a férfi levő küzdőterre menjen' = az aki már férfitév lett → aki férfi, csuv. *kam kōdžža polagan* (imperf.), *jal-poš pōlne* 'aki pásztor (levő), az a falu feje lett', katsch. *adam polyan qar' adym, idžam polyan qar' adym* 'du schwarzes Pferd, das mir Vater war, du schwarzes Pferd, das mir Mutter var' (l. még FOKOS: Nyr. LXIV, 55, Rolle der Syntax 97).

Az ugor, számojéd és altaji megfelelőikkel ellentétben:

a) a cseremisiz létigenévhez személyrag és esetrag is járulhat,

b) előfordul az igenév önmagában, előtag nélkül is: pl. Č. *liše orža: kožve-šoktā* 'az érett rozs zörög' = azaz, az a rozs zörög, amelyik az érés folyamatából eljutott az érettség állapotába, UP. *li-šš ki-ndē, ruža* 'érett gabona, rozs', JT. *li-še kartò'pka* 'érett krumpli' stb.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy hasonlóan a magyarhoz a cseremisiz nyelvből is — néhány megkövesedett s ma már talán archaikusnak ható és ezért ritkán használt kifejezés kivételével — kivesztek a *nap levő* féle igenévi szerkezetek, illetve az eltűnés végső stádiumában vannak.

M. VELENYÁK ZSÓFIA

⁵ KERTÉSZ (NyK. XLIII, 3, 6, 8, 12) a kornak és a nemnek főnévvel való jelölését finnugor sajtáságnak tartja.

**Die Entsprechung der ungarischen Konstruktion *nap levő*
'der Sonne ähnlich, gleich' [eig. „Sonne-seiend”]
im Tscheremissischen**

Der Verfasser weist die Partizipialkonstruktion vom Typ ung. *nap-levő*, die bisher nur aus dem ungarischen Zweig und dem Samojedischen bekannt war, auch im Tscheremissischen nach. Als zweites Glied der Konstruktion tritt im Tscheremissischen die Ableitung des Existenzverbs mit dem Suffix *-še, -šə, -šā* des Part. Praes. auf. Vgl. z. B. *Č ŋ' dŋr* *šše* 'Stieftochter, an Kindes statt angenommenes Mädchen'. Die wörtliche Bedeutung ist: 'leány levő; „Tochter-seiend”'. Der Verfasser führt Beispiele aus dem handschriftlichen lexikalischen Material von Ödön Beke in folgender Gruppierung an:

- a) Sowohl das Partizip, als auch seine Ergänzung stehen in Grundform;
- b) Das Partizip nimmt eine Personalendung an;
- c) Das Partizip nimmt eine Personalendung + die Akkusativendung *-m* an;
- d) Partizip + Px + Ablativendung *-letš*;
- e) Das erste Glied ist mit einer Possessivendung versehen;
- f) Das erste Glied ist mit einer Essivendung versehen.

Auf Grund der Beispiele kann es festgestellt werden, daß das erste Glied des Partizipialgefüges im allgemeinen ein Nomen ist, das einen Zustand ausdrückt, und daß die Funktion des Partizips ist, die temporalen Verhältnisse zum Ausdruck zu bringen.

Indem der Verfasser die tscheremissische Partizipialkonstruktion mit den ugrischen, samojedischen und altaischen Entsprechungen vergleicht, stellt er die folgenden abweichenden Eigenheiten im Tscheremissischen fest:

- a) Dem Existenzverb können sich auch Personal- und Kasusendungen anschließen.
- b) Das Partizip kommt auch selbständig, ohne das erste Glied vor.

Die Konstruktion kann im Tscheremissischen nur mehr in ihren Resten nachgewiesen werden.

ZSÓFIA M. VELENYÁK

Közös szókincsünk statisztikája

Az alábbi táblázatokat BJÖRN COLLINDER Fenno-Ugric Vocabulary (Stockholm 1955) c. műve alapján készítettem, figyelembe véve a szerző későbbi javításait és pótlásait (lásd Survey . . ., second rev. ed., Stockholm 1969, 517–551). Collindernek csupán azokat a szófejtéseit vettem tekintetbe, amelyekben az U vagy FU eredetet legalább 2 biztos megfelelés igazolja: az uráli eredet kritériuma a fgr. megfelelőkön kívül legalább egy szám. tag, a fgr. eredet kritériuma pedig egy FP + egy Ug. megfelelés. Ez utóbbi elvtől az anyag gépies feldolgozása közben mégis eltértem mindakkor, amikor Collinder egy kétes szám. megfelelés kedvéért etimológiájában olyan két fgr. nyelvet szerepeltet (pl. fi–lp, zr–vtj, osz–vg stb.), amelyek egymás közti viszonyának rendszeres ismertetéséről a FUV egyébként lemond. A hangutánzó, hangfestő, bizonytalan, kétes, problematikus, vándorszó, gyermeknyelvi szó (Lallwort) stb. jelzőkkel illetett szócikkeket (számuk összesen 182), továbbá a szögletes zárójelekbe tett megkérdőjelezett adatokat nem vettem fel. A statisztikai következtetések 867 szócikken alapulnak, ebből U eredetű 330, FU eredetű 537.

Az első táblázat az ebben a 867 szócikkben szereplő egyes nyelvek adatainak abszolút előfordulását mutatja. A hármas sorokba osztott számcsoportok közül a legfelső az uráli, a középső a finnugor rétegbe tartozó etimonok számát jelöli, a legalsó a két előző rétegbe tartozókat összesen. A bekeretezettek az illető nyelv Collindernél szereplő etimológiáinak számát mutatja hasonló sorrendben. A nyelvek felsorolása forrásunkat követi, a „fi” itt az összes finnségi nyelvre értendő.

1. táblázat

	fi	lp	md	cs	vtj	zr	vg	osz	ma
fi	141	78	70	64	54	62	71	70	48
	261	128	117	100	108	123	133	140	94
	402	206	187	164	162	185	204	210	142
lp		164	61	64	49	60	64	73	50
		203	91	84	80	91	106	118	71
		367	152	148	129	151	170	191	121
md			104	60	49	58	52	56	47
			181	94	89	87	83	91	71
			285	154	138	145	135	147	118
cs				105	50	58	59	55	48
				183	99	97	97	113	72
				288	149	155	156	168	120

vtj	98 203 301	88 134 222	55 110 165	57 115 172	48 85 133
zr		116 233 349	62 117 179	67 134 201	52 82 134
vg			130 273 403	104 205 309	59 97 156
osz				101 309 410	57 94 151
ma					92 182 274

A 2. táblázatban egyszerű százalékolással világosabbá válik az egyes nyelvek ősi szókincsének egymáshoz való viszonya, vagyis, hogy 100 fi, lp stb. közös eredetű szónak hány rokon nyelvi megfelelőjéről olvashatunk forrásunkban.

	fi	lp	md	cs	vty	zr	vg	osz	ma	szam
fi:	100	51	47	41	41	46	51	52	35	35
lp:	56	100	41	40	35	41	44	52	30	44
md:	66	53	100	54	48	50	47	52	42	36
cs:	57	51	53	100	52	54	54	58	34	36
vty:	54	43	46	50	100	74	55	57	44	33
zr:	53	43	42	44	64	100	51	58	39	36
vg:	51	42	34	39	43	44	100	79	39	35
osz:	51	47	36	41	42	49	75	100	37	25
ma:	52	45	44	43	45	48	57	54	100	31

Kétségtelen, hogy az ilyenfajta számolgatásnak legfeljebb tudománytörténeti jelentősége van (lásd Vir. 1967 : 135–7, NyK. LXX, 392–6). Így pl. megfigyelhetjük a zr és vtj, illetve az osz és vg egymásközi szoros rokonságát (a fentebb említett munkamódszer ellenére is!); a többi nyelv viszonya a cseremishez várhatóan alacsony (török hatás!); a magyar legközelebbi rokona a vogul (bár Collinder sok magyar szófejtést nem vett fel könyvébe); a lapp-szamojéd arány egyenlőtlenül nagynak tűnik.

Érdeklődéssel várjuk, milyen képet nyújt majd a Nyelvtudományi Intézetben most készülő Uráli etimológiai szótár.

KECSKEMÉTI ISTVÁN (Helsinki)

Statistik unseres gemeinsamen Wortschatzes

Aufgrund des Werkes von Bj. Collinder (Fenno-Ugric Vocabulay) teilt der Verfasser die statistischen Angaben des gemeinsamen uralischen und finnisch-ugrischen Wortschatzes mit, die über die Verwandtschaftsverhältnisse der einzelnen Sprachen ein annäherndes Bild bieten.

ISTVÁN KECSKEMÉTI

A TESz. *arat*, *ápol* és *borít* igéjéhez

1. Arat. A vitatott eredetű *arat* ige RÉVAITÓL származó török egyeztetésével szemben: *arat* < tör. *or-*, *ora-* 'ernten, mähen', a szerkesztőség a fgr. származtatást tartja valószínűbbnek, ill. HÖRGER elméletét: *irt* ~ *orot* > *arat*, a nyiltabbaválással bekövetkezett 'ausrotten ~ ernten' jelentésmegoszlás jelenségét fogadja el (vö. MNY. XXXVIII, 11–16). — Az *irt* ~ *orot* ~ *arat* elképzelés bár eltérő beállításban, tudtommal első ízben THÚRY kiadatlan Török–magyar összehasonlító szótárában merül fel. A két kutató felfogása abban érintkezik, hogy a három variáns: *irt* ~ *orot* ~ *arat* összetartó kapcsolatnak a közös 'vág' alapjelentést tekintik, történéjk az bármilyen eszközzel s legyen a tárgy túske, bokor, fa, gyom vagy akár gabona is. — Már a TETsz. anyagának lezárása után jelent meg „Zu den ältesten alttürkischen verbalen Entlehnungen der ungarischen Sprache” (AOH. XX, 111–18) c. dolgozatom, amelyben régi török igei átvételeink közül elsőnek az *arat* igét vizsgálom. A finnugor származtatás jelentéstani gyöngéinek ismételt elemzése helyett, ezúttal inkább a török álláspont jelentéstani szilárdságára mutatok rá. — A magyar *arat* alapjául felvett tör. *or-*, *ora-* 'ernten mähen' ui. azon tömör, konkrét jelentésű török ige-igék közé tartozik, amelyek nemcsak a cselekvést és tárgyat, hanem a végrehajtás eszközét is kifejezik: oszm. *ora-* 'moissoner, couper le blé avec la faucille' (BARBIER DE MEYNARD). Az *or-*, *ora-* ige-igék ősi 'sarlózni' jelentésére utal a belőle képzett tör. *orlak* 'sarló' szó is. Tehát nem akármilyen vágásról (irtásról!), hanem az emberiség egyik legősibb munkaeszközével, a sarlóval való begyűjtésről van szó. Az *arat* mellett — ellentétben a 'vág' (*irt*) igével — nincs szükség a tárgy, de még az eszköz megjelölésére sem, mert az a régi magyar nyelvben csakúgy mint a törökben önmagában is kizárólag gabonavágást jelent, éspedig eredetileg: sarlóval. (Vö. TÁLASI: Die Beziehungen von Produkten und Sprache in der Arbeitsgängen der Ernte in Ungarn. Ethnogr. LVIII, 224). Ilyen, a cselekvés tárgyán kívül egyéb körülményt is kifejező egyszerű török ige-igék még pl.: tel. alt. *jak-* 'Die Haut auf die Schamanentrommel spannen' (Radl. III, 24); csuv. *čél-* (közt. *tíl-*) 'raz-rezivat na uzkie poloski (kroif remni)' JEGOROV: Etim sl. 322 stb. — A világos szemantikájú tör. *or-*, *ora-* 'ernten, mähen' ~ m. *arat* egyeztetés elfogadását kezdettől fogva jelentős hang- és alaktani nehézségek akadályozták. Az elhangzott ellentétes vélemények vitáiról a TESz. irodalmi fejezete kimerítően tájékoztat. Itt csak GOMBOCZ figyelmeztető megállapítására hivatkozom: 1. „Im Ungarischen bleibt urtürk. o im ganzen erhalten (auch im Anlaut)”; 2. „Die ungarischen Zeitwörter, welche aus dem Türkischen entlehnt sind, den Verbalstamm des türk. Verbuns widerspiegeln ohne jegliches Suffix” (BTLw. 147, 38). — Az adekvát magyar ~ török jelentés és a vele szemben-

álló elháríthatatlannak látszó hang- és alaktani akadályok visszas helyzetéből folyik, hogy GOMBOCZ idézett kijelentése ellenére is, az *arat* igét nem az „Anhang”-ban, a valószínűtlen, hanem jelentése alapján az elfogadhatóknak látszó etimológiák jegyzékében hozza, sőt, a kultúrtörténeti jelentőségű török jövevényszavak között is megemlíti (BTLw. 190). A török származtatás ilyen zavaros körülményei között kapóra jött HORGER magyarázata, amely semmi-féle hang- vagy alaktani fejtörést nem okoz. Ebből azonban még nem következik százszázalékosan, hogy igaz is. GRÉTSY a maga részéről azon dublettek között említi az *irt* ~ *arat* akakpárt, amelyekben a tagok egymásközi viszonya még nem egészen tisztázott (Szóhasadás 186).

Fent idézett német nyelvű dolgozatomban a magyar *arat* és a török *or-*, *ora-* igék feltűnő jelentéstani és tárgytörténeti párhuzamossága alapján, megkíséreltem szembenézni a fennálló hang- és alaktani nehézségekkel. Megfigyeléseim rövidre fogva a következők: 1. Az őtör. *o* mindenkori megmaradásának szabálya csak az ún. vándorláskorabeli jövevényszórétegre érvényes (V–VIII. sz.). Fel kell tennünk — amit különben már mások is megtettek — hogy az ezt megelőző ősmagyarkori kölcsönzéseink ettől eltérő hangfejlődési tendenciát is tükrözhetnek. Az őtör. *or-*, *ora-* és a magyar *arat* viszonyát legvalószínűbben úgy foghatjuk fel, hogy benne az ómagyar hangtörténet folyamán végbement nyiltabbá válás egy korábbi nyoma jelentkezik. Ezt a feltevést néhány egyelőre elfogadhatónak látszó etimológia is támogatja: *jár* < *jori-* (NyK. LXVIII, 433–36); *nyargal* < *jorgala-* (MNY. LXV, 459 kk.); *áj*, *áj-* < *őj*, *őj-* (NyK. LXV, 180–84); *harang* < **korang* < *kongar* (UjB. XLII, 49–55). További tanúságtételül a votják *arà-nj* 'ernten' igére hivatkozhatunk, amely GOMBOCZ szerint is elválaszthatatlan a magyar *arat* igétől (BTLw. 38). Ha pedig köze van egymáshoz a két igének, akkor legvalószínűbben egy magyar > votják kölcsönzésre gondolhatunk olyképpen, hogy a m. *ara(t)-* < tör. *ora-* már az ősm. *o* > *a* hangváltozás után, de még toldalék nélküli formájában került a votjákba: m. *ara-* > votj. *ara-*. Ellenkező irányú kölcsönzésre gondol MOÓR (ALH. IX, 133–35). Ezt a hangtani problémát a TESz. szerkesztősege nem is említi, szerinte a török származtatás azon bukkik meg, hogy szabályellenesen toldalékos török eredetű igével állunk szemben. Ezt a hagyományt azonban, miszerint török eredetű igéink mindig csak tőalakban honosodtak volna meg nyelvünkben, fel kell számolnunk. Erre különben már évtizedekkel ezelőtt NÉMETH is utalt (Melich-Emlékkönyv 298). Egyelőre úgy látszik, hogy a nyílt szótagú török igei átvételek már az ősmagyarban képzővel bővültek és ma mint elhomályosult alapszavú tőigék szerepelnek. Az *arat* ige esetében is a teljesebb tör. *ora-* ige-tőből kell kiindulnunk. Szerencsés körülmény, hogy az *arat* ige alaki fejlődését nyomon követhetjük a nyelvtörténet folyamán. Amint látjuk, a votjákba még a toldalék nélküli puszta tőalak került át a magyarból és mind a két nyelvben csak ezután került sor az ige továbbképzésére. A magyarban a *-t*, a votjákban az *-l* (vö. *aral-*) elemi gyakorító képzővel gazdagodott. — Természetesen honfoglalás előtti török igei átvételeink eddig elhanyagolt morfológiai problémái még sokirányú további kutatást igényelnek, de annyi már most feltűnik, hogy az obi-ugor nyelvek sokkal fiatalabb török jövevényigéi is többnyire nyílt szótag esetén bővülnek formánssal, anélkül, hogy az befolyásolná az átvett ige eredeti jelentését. Pl. osztj. *áttá'* *ttá'* 'betrügen' < tö. *alta-* ua.; *áipá'* *ttá'* 'jagen, treiben' < tör. *aida-* ua.; vog. *karà't-* 'schauen, sehen' < tör. *kara-* ua.; *pajà't-* 'färben' < tör. *buja-* ua. (FOKOS: NyK. LV, 37, 39). FOKOS a képző

meglétében vagy hiányában kronológiai okokra gondol. A sokkal régibb és tágabb időbeli határok közt mozgó magyar igei kölcsönzések alapos vallatása azonban, bizonyára módot fog nyújtani a kronológiai okokon kívül egyéb, főképpen morfológiai tényezők közrejátszásának a kimutatására is. — Az *arat* ige kétféle szóbajöhető megfejtési lehetősége felidézi TOIVONEN szavait: „Das, was sowohl lautlich als semasiologisch recht wahrscheinlich und möglich erscheinen kann, ist keineswegs immer richtig, selbst wenn keine andere Erklärungsmöglichkeiten gemacht werden können.” (NyK. I, 457).

2. Ápol (< *apol* 'küssen'). A TESz. megállapítása szerint szókészletünknek igen régi, de ismeretlen eredetű eleme. Hogy a szó török származtatását tévesnek minősíti, az érthető, hiszen az etimológiai rész véleményt formáló írójának sem ideje, sem módja nem lehetett, hogy a VÁMBÉRY kapásból felvetett (NyK. VIII, 127), de már RÉVAI Vocabula Turcicájában is fellelhető: *apol* < tör. *öp-* ~ *op-* 'küssen' egyeztetést ellenőrizze. — Ez a származtatás ui. egy bőven adatolt ősi hangfestő (mozgásfestő), eredetileg nomen-verbum értékű tör. *op*, *op-* ~ *öp*, *öp-* alakpár veláris hangrendű tagjára utal (vö. CC *öp* 1. 'obsculare'; 2. 'obsculum', GRÖNBECH 133). A hangfestő eredetű, származékaiban nagyon szerteágazó szócsalád tagjainak alapjelentése ma két csoportban fogható össze: A mély hangú, nagyobb intenzitású *op-* 'szív', 'szopik', 'nyel', 'lenyel' és a magas hangú, kisebb intenzitású *öp-* 'küssen' jelentésű. Az eredeti szemléletre, a kétféle hangrendű szótó szoros együvé tartozására a Türkçe Sözlük (oszm. értelmező szótár) is rávilágít: *öp-* „Sevgi veya saygi duygusuyle dudaklarını bir emme hareketi yapar gibi olmak”. Vagyis csókolni am. az ajkakkal szopásszerű mozgást végezni. A hangrendi párhuzam ill. hangrendi átcsapás okozta jelentésmegoszlás: *op-* 'szopik' ~ *öp-* 'csókol' adataink tanúsága szerint már a nyelvemlékek korában végbement (vö. ATGr. 321, 323). Ezzel szemben KAŞGARİ közép-török szókincsében a két ige még egyformán hordozója mind a két jelentésnek: *öpmäk* (vgl. *opmak*) 1. schlucken, sclürfen; 2. küssen. A mélyhangú *op-* igenél pedig vissza utal a magashangrendű *öp-* ige (BROCKELMANN Mitteltürkischer Wortschatz 127, 134). BESIM ATALAY ugyanezt az ige párt a következőképpen értelmezi: 1. *opmak* hüpürdeterek içmek 'szürsölve inni' és *öpmek* 'csókolni', de 'inni' is (Divanü Lügat it-türk dizini Endeks 439, 460). Mellőzve ehelyütt a ma élő török nyelvek összes ismert szótári adatainak, ezek változatos származékainak, valamint a nyelvcsalád távolabbi (jak. mong. stb.) megfelelőinek felsorolását, kiemelem, hogy például a mély hangrendű *op-* 'küssen' jelentésben a mai anatóliai nyelvjárásokban is előfordul (vö. CAFEROĞLU: Kuzey-doğu illerimiz agızlarından toplamalar 337). Feltűnő, hogy az inkább palatalizációra hajló karacsaj-balkarban is mélyhangú a szó: *uppa* 'poceluj' (Russk.-Karaçaevo-balk. sl. 464). A kumükben *op-* 'küssen' (NÉMETH). De függetlenül attól, hogy hol és milyen hangtani körülmények között jelentkeznek az *öp-* 'küssen' mély hangú formában, az egész hangfestő szócsalád tekintetbe vételével, nem zárható ki annak a lehetősége, hogy igenis átvehettünk egy 'küssen' jelentésű mélyhangú *op-* igt a törökségből. Amikor GOMBOCZ elveti a m. *apol* < tör. *op-* 'küssen' egyeztetést (BTLw. 210), akkor nem elsősorban hangrendi akadályra gondol, hiszen annak a számbavételével maga is él. Vö. pl. a *kopó* < **kopay* ~ oszm. *köpäk* etimológiáját. GOMBOCZ ellenvetése az ótör. *o* ~ magy *a* hangmegfelelés példa nélkül álló voltára céloz. Minden valószínűség szerint az *apol* < *op-* esete is az *ara(t)-* < *ora-* kölcsönzés hang-

történeti folyamatát példázza, ill. az ötör. *o* ~ *m. a* megfelelésben még az ősmagyar korban végbement, régi nyiltabbá válást kell látnunk. — A tőigéink között emlegetett *ápol* (vö. PAPP FERENC: Nyr. 92 : 104) ezek szerint éppen olyan elavult tövű származék ige, mint az *arat*. Morfológiai felépítése is hasonló, ill. itt is egy teljesebb, nyíltszótagú *opu-* tőből kell kiindulnunk (vö. mong. *uu-* 'trinken' < **ubu-* ~ *uyu-* l. *ubuži* ~ *uyuži* 'Saughorn, Saughüthen' (RAMSTEDT, Einf. I, 78; LIGETI: NyK. XLIX, 244–45), amely az ősmagyarban az akkori nyelvszokásnak megfelelően képzővel bővült és zárt szótagú igévé lett. — Hogy a törökből kölcsönzött *op-* 'küssen' ige a sok közül éppen az *-l* gyakorító képzővel bővült, abban talán a nyelvünkben akkor már meglévő ugyancsak hangutánzó eredetű ugor kori szinonimájának, a *csókol* ige hatásának is része van (vö. vog. *šóxl-*). Az egymás mellé került ugor 'csókol' és török '*apol*' 'küssen' későbbi jelentéskülönülésének, ill. az *apol* 'becéz' → 'gondoz' irányú jelentésfejlődésének csirája feltehetőleg már ebben a kettősségben is adva volt. A Jókai kodexben, ahol mind a két ige első ízben fordul elő, még egyformán küssen jelentésben szerepelnek, de az *apol* eredeti jelentésének lassú fellazulását nagyban fokozhatta az időközben elvonás útján keletkezett 'csók' (1533), erősítve a *csókol* 'küssen' positióját az *apol* rovására. Az első szótag megnyúlása *apol* > *ápol* csak még tovább mélyítette az *apol* jelentésében megindult ingadozást, olyan átmeneti helyzetet teremtve, amelyben forma és jelentés minden lehető kombinációjában keveredett. Az új jelentés 'gondoz', hosszú küzdelem után végül is az új, formához az *ápol*hoz tapadt s a veszendőnek indult *apol* végképpen elavult. — Az *apol* ~ *ápol* alakpárral kapcsolatban azt mondja GRÉTSY: „Valamiféle szóhasadás itt is végbement, csak az eredménye nem maradt meg a nyelvben” (Szóhasadás 56). Mindenesetre itt nem a nyúlás okozta egyszerű jelentésmegoszlásról van szó. A török *apol* „felesleges” kölcsönzéssel ui. ugyanarra a fogalomra két kifejezése lett a nyelvnek. A szinonimák harcában az is megeshetett volna, hogy az ősi örökségű 'csókol' háttérbe szorul és végképp ki is vész. De megtörténhetett volna a fordítottja is, ha az *apol* esetében nem áll be ideje korán a jelentés- majd alaki elkülönülés is és nem ad jogot az *apol* > *ápol* életben maradásához. — A *csókol* ~ *apol* > *ápol* esetében a szóhasadás valamiféle bonyolultabb folyamata játszódott le.

3. Borít. A szócikk gondos nyelvtörténeti fejezetét kevésbé kielégítő etimológiai rész követi. — A legszembeötlőbb, hogy a honfoglalás előtti török igei kölcsönzések átvételi módjának megítélésében nem következetes a TESz. Pl. az *arat* < tör. *ora-* származtatásnak még az volt a kimondott fő nehézsége, hogy „kirí ötörök eredetű igéink közül, amelyek mindig képző nélkül, pusztán tőalakban honosodtak meg nyelvünkben.” A „valószínűleg ötörök eredetű” *borít* igével kapcsolatban pedig ezt olvassuk: „*bur-* v. *buru-* alakban került nyelvünkbe s a *tó* a magyarban *-t* műveltető, *-l* visszaható és a *-gat*, *-ng* gyakorító képzőt kapott”. — És ez így igaz is azzal a kiegészítéssel, hogy a felsorolt képzők alapján a nyílt szótagú *buru-* átvételére kell visszakövetkeztetnünk, mert megfigyelésünk szerint ilyen esetekben igényelt képzőt a török igező már az ősmagyar nyelvtörténet folyamán. Ennek következtében a teljesebb *buru-* tör. igező az *arat* < *ora-* és *ápol* < *opu-* igeövekhez hasonlóan zárt szótagú, majd idővel elhomályosult alapszavú tőigévé vált. A *bocsát* ~ *bocsán* analógiájára, amelyeket a TESz. képzetten átvett igéknek tart, arra is gondolhatnánk, hogy a *borít* ~ *borul* igéket is már toldalékos formában

vettük át vö. krm. *bürül-* 'eingehüllt werden'; oszm. *bürüt-* 'bedeckt werden' (RADL. IV, 1888, 1889), ennek azonban ellentmondanak a speciális magyar képzővel bővült származékok: *borogat*, *borong*. — A másik zavaró körülmény a török megfelelők közé iktatott 'fordít, csavar' jelentésű *bur-* ige. A tévedés nyilván abból adódik, hogy az eredetileg kettős hangrendű *bur-*, *buru-* ~ *bür-*, *bürü-* 'betakar, befed, beburkol, elsötétít' ige mellett létezik egy igen eleven mély hangú *bur-*, az altaji nyelvcsoporthban *pur-* ige is: 'drehen, ver-, zusammen-, umdrehen' jelentésben (RADL. IV, 1815, 1365). Bár ennek az utóbbi igenek is akad magas hangú párja, a mai törökségben 'csavar, teker' jelentésben a mélyhangú *bur-* az általános és talán éppen gyakoriságánál fogva, félreértések elkerülése céljából háttérbe szorította homonimáját a *bur-* ~ *bür-* 'betakar, ige-pár veláris hangrendű párját. Úgy hogy a TESz. is csak régi szótárból (ZENKER) és megcsontosodott származékában (*burunduk* ~ kendő) tudja idézni a bennünket érdeklő 'befed, burkol' jelentésű mélyhangú *bur-* igt. De ezeknek a gyakorlatban hangtanilag megszilárdult igeeknek: *bür-* (R. *bur-* is) 'befed' és *bur-* (R. *bür-* is) 'fordít', semmi közük egymáshoz. Ezt a tényt szemléltetik pl. a következő példák: CC *bürül-* 'eingehüllt werden' (GRÖNBECH) ~ kumük *burul-* 'sich umdrehen' (NÉMETH); oszm. *bürün-* 'sich verdecken, sich verschleiern' ~ oszm. *burun-* 'sich vor Schmerz winden' RADL. IV, 1888, 1823); oszm. *bürgü* 'çarşaf, baş-örtü' = fejtakaró (ZÜBEYİR: Anadilden derlemeler 48) ~ kirg. *burgu* 'der Drehbohrer' (Radl. IV, 1899); kipcs. *bürünčäk* 'der Schleier' (HOOTS-MA 61) ~ tel. *purulčuk* 'Die Biegung eines Weges, die Windung eines Flusses' (RADL. IV, 1367) stb. Miután a régiségből idézett 'betakar' jelentésű *bur-* igehez tévesen felsorakozott a 'fordít' jelentésű *bur-* ige is, a magyar származékok jelentésváltozásának és fejlődésének magyarázatában ehhez a tényhez kellett igazodni: „... a 'fordít' alapjelentésből mind a 'takar', mind a 'kiönt' ... jelentés kifogástalanul magyarázható”. — Szépséghiba továbbá az is, hogy a török példák úgy vannak összeválogatva, hogy nem érzékeltetik a török igenek a magyaréhoz, ill. a magyarnak a törökéhez hasonló sokirányú további jelentésfejlődésre alkalmas tömör, ősi jelentéstartalmát. Vö. pl. kkalp. *bür-ke* 1. 'pokrivat, zakrivat'; 2. 'bit nachmurnim'; 3. 'pagoda chmuritsja' (BASKAKOV). — Végül hozzáfűzném még, hogy a „valószínűleg” megjegyzés bizvást elmaradhatna a *borít* ige őtörök minősítése mellől.

K. PALLÓ MARGIT

Contribution aux verbes *arat*, *ápol* et *borít* du Dictionnaire étymologique-historique de la langue hongroise

Dans l'article ci-dessus l'auteur formule son opinion sur trois verbes d'origine turque du D. E—H. H.: 1. *ara/t-* 'moissoner' < a. turc *ora-* 'moissoner, couper le blé avec la faucille'; 2. *apo(l)* > *ápo(l)* 'baiser → soigner' < a. turc *öp-* ~ *op-* < **opu-* 'baiser'; 3. *borí(t)* ~ *boru(l)* 'couvrir, envelopper, obscurir', < a. turc *buru-* id. Par ces emprunts verbaux elle voit justifié que les emprunts verbaux les plus anciens du hongrois au turc ne se sont pas acclimatés exclusivement sous forme thématique comme nous l'avons cru jusqu'à nos jours. Les trois verbes en question affirment que dans le cas de l'emprunt du thème turc en position libre, le thème s'était complété d'un formans encore au cours du développement historique du hongrois primitif. Les emprunts verbaux de ce genre se présentent à l'époque historique déjà comme des verbes thématiques à radical périmé. — Puis elle prend pour l'explication la plus vraisemblable du changement phonétique curieux *o* > *a* attesté dans la voyelle initiale des emprunts verbaux *ara(t)* < *ora-* et *apo(l)* < **opu-*, que déjà après l'influence turque la plus ancienne un certain processus d'aperture s'était déroulé dans le domaine des voyelles *a* du vocalisme du hongrois primitif.

MARGIT K. PALLÓ

Beszéddallamok, különösen a köszönés és kiáltások hanglejtése

FÓNAGY IVÁN és MAGDICS KLÁRA beszéddallam följegyzéseit, e nagy fáradsággal készült terjedelmes munkát, zenei nézőpontból, sajnos, nem tartjuk sikerültnek. (Idevágó részletesebb elemzésünket l. a Hangtani Tanulmányok 67. sz.)

Talán jobban sikerült a szerzők korábbi „Das Paradoxon der Sprachmelodie” c. tanulmánya (UAJb. XXXV, 1964), ezúttal — magyar gyűjteményüktől eltérően — ritmizált kottákkal. (A Paradoxon cím azonban nem világos és félreérthető.) Több érdekes megfigyelésük van a szerzőknek (pl. a férfi és női hanglejtésről), s itt nem is keverednek olyan mindenképpen téves fejtegetésbe, mint „A magyar beszéd dallama” című könyvükben pl. a csodálkozás és bosszankodás kifejezésének jellemzésénél.

A nem jól sikerült dallamokhoz sorolom az eladó és vevő köszönésének hanglejtését (UAJb. XXXV, 5. sz. 5. l.). A „Jó napot kívánok” szöveg az eladónál: *ā a d̄ g ḡ h* (— hosszú ritmusjellel jegyeztem a negyedkottákat, a jelöletlenek nyolcadhangjegyek); a vevőnél: *h g g f e e* hangokból áll. (A betű mellett álló kis függőleges jel ezúttal természetesen nem a szájbeli artikulációt jelzi, hanem a zenei hangnév felsőbb oktávába tartozására utal.)¹ Valószínűleg és mégis túl kiszámítottan, sőt mereven táncolna a kereskedő hangja (a „napot” kvartot ugrik föl *a*-ról *d̄*-re, ezután egy mélyebb tercugrás következik szintén fölfelé *g* — *h*: ez úgy hat, mintha kiszámított zenei szekvenciát hallanánk).

Érzésem szerint a boltosnak ez a köszönése inkább visszaköszönés lehetett, vagy pedig régi ismerősöknek, esetleg fiataloknak szólhatott. Ilyen melódiájú (nem éppen magyaros hangzású) köszönéseket hallunk (talán különösen üzletemberektől):

Jó napot kívánok!

A vevő köszönése túl nagy hangközökben ereszkedik; nagy terc után szekund: ez a mélabús bővített kvartot („tritonus”) adja, a zárás is mélabús: *f e e*: ez azenei *fríg* hangnem záradéka. Ne gondoljuk, hogy egyes zene-művekre való emlékezés kelti bennünk ezt a hangulatot, nem, már maguk a zenei menetek (tritonus, friges hangnemzáradék) alakítják ki a hallgatóban — akár akarata ellenére is — ezt a „nyomott, feloldatlan”, röviden mélabús

¹ E jel szükségességére BARTÓK JÁNOS és ELEKFI LÁSZLÓ figyelmeztetett.

A színész az ereszkedő hanglejtésűt megismételte, harmadszorra azonban magasabban kezdte és nagyobb hangközökkel „fontoskodott”. B alatt mást, egy lehetséges emelkedő hanglejtést közlök, szintén nem magyaros szóközép-, kihangsúlyozással” (ha tetszik „kiénekléssel”). Ezek a köszönések bizony nem követik az *értelmi* hangsúlyozást (*jó napot/kívánok*), a szavak egybeolvadnak és troheikus lüktetést mutatnak. (Ezt követtem a lekottázásban is.) — Az idegenszerű ízű emelkedő-visszazuhanó hanglejtést (B) aligha ismételte a színész, mesterkéltén, sőt komikusan hatna.

Jelen kis írásom szakbírálója, Elekfi László, a B jelzésű köszönést úgy kívánja helyesbíteni, hogy az kérdő hanglejtésű felszólítás. Valóban, igen hasonlít a kérdés hanglejtéséhez, de kérdésnél az elején szűkebb emelkedő hanglejtések lennének, a végén pedig bizonyára még nagyobb zuhanás. A különbség valóban árnyalati. Pl.:

A köszönés ez általános, a magyar hangsúllyal nem egyező, lendületes „kiéneklésének” lélektani okát látom: az ezerszer egyformán ismételt köszönést nagyon unná a köszönő „semmitmondó” (sőt esetleg kelletlenül ható) ereszkedő hangsúllyal annyiszor „ledarálni” s ezért viszi bele a dallamot.

Gyakran búcsúzunk ilyen szóközép-kiénekléssel:

A lemutató nyíl ↓ félhangnál kisebb, mintegy negydhangnyi hangmélyítést jelöl. Bár ez esetben írhatnánk félhangot is (desz — c). — E példában, bár alakulhatott szerintem a nagylépés német hatásra is, a német hangsúlyozás (és beszéddallam) mégis — paradoxon — „magyarosabb”, mint a miénk.

A gyerekek köszönése vidéken „kezicsókolom” (Sóskúton lakom). Az *ige* hangsúlyozásával; kezdeti hangsúllyal ma már Pesten gúnyoros mondattöltékké vált. — A gyerekek ellenben legszívesebben „Csókolom”-ra rövidítik.

A hívás körébe vág a másik háromszoros színészi beszéddallam. Pirandello egy szicíliai történetét adták a rádióban (még a harmincas években). A gazda neve Don Lolo volt. Kiáltozva háromszor hívta a színész,² de — mesterkéltén — először a harmadik, azután a második, végül az első szótagot énekelte (hangsúlyozta) ki (tehát hibásan):

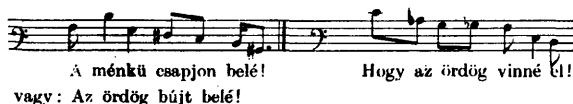
² A történetben egy álló cseréphordóba beleszorul a mesterember.

Ez persze valóban komédiázás, játék a szóval, azaz a beszéddallammal; így az életben nem fordulhat elő. Ha a helyes hanglejtést keressük, kérdés, hogy olaszos vagy magyar hanglejtéssel akarjuk-e hívni. Olaszosan — nagyon elhúzott végső o-val — talán e hangok szerepelhetnének: *e g h / g b des / a des es*. Magyar színdarabban így hangsúlyozhatnánk:

Még egy-két emfatikus kiszólást szeretnék lekottáznai. FÓNAGY és MAGDICS beszéddallam-gyűjteményében talán a legfurcsább állítás az, hogy a bosszankodást a dzsessz ritmusa jellemzi (A magyar beszéd dallama, 212 l.). Bizonyítékul a „Nem jut az eszembe” szövegre (463. példa) egészen valószínűtlenül lefelől hintázó ívű dallamra, helytelenül alkalmazott éles ritmusokkal (hangsúlyos jambus $\text{f}\downarrow$) beszéddallam gyanánt valósággal valami táncdalfélét olvashatunk. Képtelenség például a „jut az” és az „eszem”-(be) töredékekre és csonkokra pattogós élesritmusokat alkalmazni.³

Utánanéztem, szerepelnek-e indulatos kifakadásokban vagy bosszankodó felkiáltásokban ilyen jellegzetes ritmusok. Igen, előfordulhat, ha a szónak az a természetes ritmusa: éles jambus is, meg szinkópa is.

Más bosszús kifakadások:

Megfontolás tárgya lehetne a két első példában az „innen” kiemelése; a német hanglejtéssel rokonságot tart. Azonban formailag e két első mondat voltaképp kérdő; a kérdő mondatnak pedig németben is hasonló (végén felcsapó és leeső) a hanglejtése (l. az utolsó példát). A két példa eredetileg *kérdő* és már ez megmagyarázza a hangfelesapást.

BOROS REZSÓ

Мелодии речи, интонация приветствий и восклицаний

Записки по мелодии речи, сделанные И. Фонадем и К. Магдич, не удовлетворяют меня. В XXXV томе журнала Ural-Altäische Jahrbücher (1964 г.) местами опубликованные работы являются более точными. Но нельзя считать правильной фиксацию мелодии приветствия *Жопарот kíváнок!* 'Добрый день!' (досл.: 'Желаю доброго дня!'). Ср. в связи с этим примеры. В оборотах, произносимых машинально, мелодия речи повышается не по смыслу, а произвольно, наподобие пения. Часто сливается весь оборот

³ A példa hibáit kifejttem jelenleg sajtó alatt levő *A beszéddallam jegyzése* c. részletes bírálatomban (Dolgozatok a hangtan köréből. 1969. 81. l.)

без членения. Заслуживает внимания подчеркивание мелодией слогов *-pot* и *-vá/n-*. Сравни явления, наблюдаемые при прощании и приветствии детей. В прежнем можно предполагать немецкое влияние. См. далее приветствия с нисходящей интонацией. Повторение призыва в одной старой радиопостановке (призыв неестественный, невозможный). Мелодия раздраженных, гневных восклицаний (A ménkü csapjon belé! 'Гром его разрази!' Hogy az ördög vinné el! 'Черт его возьми!' Mész innen! 'Пошел!')

Рэжé Борош

A svájci német népnyelv mint műfordítások nyelve*

Svájci német népnyelvnek nevezik a svájci német ajkú lakosság sok változatú nyelvjárását, amely tudvalevően a svájci németek köznyelve. Itt most nem akarunk kitérni a már ismételtten jellemzett svájci nyelvi viszonyokra,¹ hanem értékelni szeretnők, hogy a svájci németek általános köznyelvként használt — ismételjük és hangsúlyozzuk: — *sok változatú* nyelvjárásán gazdag és színes, részben nagy igényű fordítási irodalom, nem egy világirodalmi jelentőségű mű fordítása is keletkezett, ami annál meglepőbb, mert a svájci németek nem szoktak hozzá nyelvjárásos szövegek olvasásához. Nehezen is olvassák el. Mégis gazdag a fordítási irodalmuk.

Elég néhány nevet említenünk, hogy érzékeltessük a svájci német népnyelvre történő fordítások széles skáláját. Olvasható vagy hallható schwyzerdütsch fordításban Homérosz és Ovidius, a biblia, sok-sok gyermekmese, a „Max und Moritz” és a „Struwelpeter”, Molière és Lafontaine, Jules Romains, Bernard Shaw és Osborne, de irodalmi német nyelvű művek is, pl. Hofmannsthal „Jedermann”-ja, Fritz Hochwälder, Carl Zuckmayer színdarabjai, hogy csak a legjellemzőbbeket ragadjam ki Svájcban gyűjtött gazdag anyagomból.

Azt hiszem, mindannyiunkban önkéntelenül felmerül a kérdés: mi indokolhatja ezeket a fordításokat, hiszen a svájci németek az iskolában irodalmi német nyelvet és nyelven tanulnak, ezen a nyelven olvasnak, így az említett művekhez „Schriftdeutsch” német fordításban is könnyen hozzáférhetnek. Mi magyarázza meg, hogy mégis olyan gazdag és változatos a „Schwyzerdütsch”-re fordított irodalom?

A magyarázat több irányú lehet. Műfordításra ösztönözhet az anyanyelv szeretete s az a becsvágy, hogy ezen is megszólaltathatók remekművek. Ilyen értelemben a fordításoknak némi bizonyító szerep jut; mintegy azt példázzák: mire képes a nyelvjárás! Hiszen a svájci németeknek ez az állandó érintkezési nyelvük, ez minden társadalmi réteg köznyelve, el sem képzelhető, hogy svájciak, ha egymás közt vannak, „Hochdeutsch” nyelvi változatban beszélgessenek (ők kizárólag „Schriftdeutsch”-nak nevezik). Az viszont mindennapos jelenség, hogy népnyelvükön (schwyzerdütsch) úgy társalognak egymással, hogy a különböző helyi változatok gátlástalanul érvényesülnek, tehát pl. egy és ugyanazon társalgás folyamán züridütsch, bärndütsch, baseldütsch és még több más változat hallható. Színes szöttek a svájciak társalgási nyelve, ha véletlenül nem egy városból valók a partnerek. Ez így van a rádió és televízió riportjai esetében is.

* A Magyar Nyelvtudományi Társaság germanisztikai—romanisztikai szakosztályának 1968. október 22-i felolvasó ülésén elhangzott előadás.

¹ KRAMMER JENŐ, Irodalmi nyelv és nyelvjárások (A svájci német nyelvművelés kérdései), Nyr. LXXXIII, 387—99.

Ez azonban mind beszéddel kapcsolatos jelenség, s még nem magyarázza meg, miért fordítanak is svájci német népnyelvre. Megmagyarázza azonban a fentebb megkockáztatott feltevés, hogy a fordítások egy része a nyelvjárási anyanyelv szeretetéből keletkezik, az iránta megnyilvánuló fokozott érdeklődésből s némi becsvágyból, hogy íme magas igényű irodalmi alkotások is megszólaltathatók ebben a nyelvjárásban. Sőt nemritkán az a benső érzés is közrejátszik, hogy az — ti. a nyelvjárás — bizonyos szempontból alkalmasabb is az eredeti tolmácsolására. Ebből az érzésből születik meg a teljes berni német *Odyssea* **Albert Meyer** fordításában.^{1a} A fordító hosszú éveket, életének jelentős részét szentelte ennek a munkának s a vele kapcsolatos nagyon lelkiismeretes tanulmányoknak. Ő maga így nyilatkozik arról, hogy mi ösztönözte erre: „Homer bärndütsch! Welches war die Ursache, die Antrieb und Auftrieb gab, Homer in meine Mundart zu übertragen? ... Es war weder Sensationslust noch verwegener, ketzerischer Tatendrang. Ich fühlte mich geführt und wuchs und erstarkte an der Größe und Schwere der Aufgabe ... Der Hexameter war für mich kein Fremdgewächs. *Lange schon hatte ich bemerkt, daß der Berner sich seiner bedient, besonders in der Erregung.*”²

Adjunk ízelítőt az első énekből (Pallas Athene macht em Telemach Muet):

A berni német variáns:

Göttlechi Tochter, o sing mer das Lied doch vom gwaglete Ma itzl!
 Isch es gwüss ihn ja, wo Troya, di herrlechi Veschti het proche.
 Het er drafabe dert mängerlei Lüten Örtter gelehrt bekenne,
 Allerlei Bittersch u Leids ufem Meer uss erläbt und erlitte.³

J. Heinrich Voß irodalmi német fordításában:

Sage mir, Muse, die Taten des vielgewanderten Mannes,
 Welcher so weit geirrt, nach der heiligen Troya Zerstörung.⁴

Hasonló intellektuális becsvágy vagy nyelvi öntudat, szinte filológusi kedvtelés ösztönözhette Ovidius fordítóját is, a davosi **Valentin Bühler**, aki így indokolja munkáját: „Än Probiär odar ama Varsuächji etliche Vers (Rîmi chamma nid säga, d'Römar heid nit g'rimat) us am b'ruamta Dichtar Ovid, zuägnämnsat in ünschi ruchhaffi Taväsar Sprache.”

Fordításából íme egy rövid próba; összehasonlításul előljáróban a latin s irodalmi német szöveg:

V e r

Iam violas puerique legunt hilaresque puellae
 Rustica quas nullo terra serente vehit.

D e r L e n z

Veilchen lesen zumal die Knaben und lustigen Mädchen
 Die, sonder Sämann, uns ländliche Flur wohl verleiht.

D ä r L a n g s i

Schon läsand Lilja und Cheßlär* die Buäba und lustige Maitja,
 Wa ohni Sêjär d's Land ferggat nisch van im sêlb.

^{1a} ALBERT MEYER, *Homer Bärndütsch. Odyssee*. Francke-Verlag, Bern, Gesänge I—XXIV. Zweite Auflage, 1963.

² Uo. 7. o.

³ Uo. 9. o.

⁴ JOHANN HEINRICH VOß, *Homers Odyssee*. Abdruck der ersten Ausgabe, Leipzig. Druck und Verlag von Philipp Reclam jun. 4. o.

Ehhez a fordító lábjegyzete: „Uf Tavas sind, b'sundärbar im Obarschnitt (oberm Theil der Landschaft) d' „Viöläli“ odar d'Feiali“ grüsam rári und sälzni, drumm git's das besser Bild, wenn wär sägan d'Lilja und CheBlar, d's ersta gentiana veri, di andara gentiana acaulis, die gar varwundärli hübsch bluand.“ — A helyi flórára is ügyel tehát a fordító! Figyelemre méltó, mennyire archaikus a „Bündnerdeutsch“, a Graubünden német nyelvjárásaihoz tartozó Davos-Dütsch (Taväsar Sprache). Még ófelnémet alakzatok is találhatók benne.

Ezek a fordítások intellektuális kedvtelésből eredtek,⁵ vagy abból az érzésből, hogy a nyelvjárás adekvátabb kifejezője az eredetinek, mint az irodalmi német. Ezekben a nyelvjárás azonban nem jellemző funkcióját tölti be, nem beszélt nyelv, hanem bizonyos tekintetben *gehobenes Schwyzerdütsch*. A svájci népnyelvnek jellemző sajátossága ugyanis, hogy inkább a fülnek szól, kifejezetten beszélt nyelv; amint jeleztük: olvasása szokatlan maguknak a svájciaknak is, nem „Lesesprache“. A „Lesesprache“ a „Schriftdeutsch“.

A nyelvjárás adekvátabb kifejezője bizonyos esetekben az eredetinek, ez az érzés inspirálta Fritz Enderlint C. F. Ramuz népies epikus költeményének: „La Grande Guerre de Sondrebond“ „Oberthurgauisch“-ra való fordítására (De Sonderbunds-Chrieg).⁶ F. Enderlin fordításának az adja meg különös zamatát, hogy Ramuz Genfi-tóparti kétkezi munkásai, vincellerei hasonló mozgású, temperamentumú emberek, mint Enderlin szűkebb körű honfitársai, a Bodeni-tó körzetében élő thurgauiak. Így C. F. Ramuz népi eposzi költői stílusa megkapó hűséggel szólal meg Enderlin fordításában. (A társadalmi helyzet, a földrajzi adottságok, a táji hasonlóságok itt mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a ramuzi nyelvnek kifejezőbb tolmácsolója legyen az „Oberthurgauisch“, mint lehetne a „Schriftdeutsch“. (Egyébként a szóbanforgó kis remekműnek magyar fordítása is van, Örvös Lajosé.⁷)

Enderlin fordításából az a tanulság szűrhető le, hogy a svájci népnyelvre való fordítást indokolhatja a helyzetek azonossága vagy hasonlósága is. Így született meg pl. Molnár Ferenc Liliom-jának baseldytsch fordítása és ilyen változatban való színpadi előadása. Baseldytsch címe: Dr Kari vo dr Schifflyryti.⁸ Fordítója és a Liliom színpadi megjelenítője, Otto Müller mondta el nekem, hogy a Liliom egykori legkiválóbb német színpadi megtestesítőjének, Hans Albersnak bázeli vendégjátékkakor döbönt rá, mennyivel előbb, hívebb nyelvi realizálása lenne a darabnak, ha a bázeli „vursli“, a „Messe“ mutatványosainak nyelvére fordítanák. Itt jegyezzük meg, hogy a Liliomot Alfred Polgar fordította le, illetőleg adaptálta a német színpadokra.⁹ Ez a változat már magában rejt némi nyelvjárásos színezetet, főleg ausztriacizmusokat, bár a magyar nevű bécsi író csak módjával használta a bécsi dialek-

⁵ VALENTIN BÜHLER, Chrestomathie der Bündnerdialekte I. As Gruäzji mîn Tavaser Heimat. 37—39. o.

⁶ AUBER & Co. Aktiengesellschaft, Frauenfeld. E fordításról l. bővebben: KRAMMER JENŐ: A svájci német népnyelv néhány sajátossága, Nyelvtudományi Közlemények LXVIII/1. 158—161. o.

⁷ RAMUZ, A nagy-nagy sondrebondi háború. Fordította és az utószót írta Örvös Lajos, Magyar Helikon, 1960.

⁸ D(e)r Kari vo d(e)r Schifflyryti. Eine Baseldeutsche Legende in sieben Bildern und einem Vorspiel von OTTO MÜLLER. Nach FRANZ MOLNÁRS Liliom. Mit Musik von Hans Haug. Sokszorosított gépirat. (24. Juni 1943.)

⁹ FRANZ MOLNÁR, Liliom. Vorstadtlegende in 7 Bildern und einem szenischen Prolog. Für die deutsche Bühne bearbeitet von Alfred Polgar. Dritte Auflage, 1922, Wien und Leipzig. Deutsch-Österreichischer Verlag.

tust, szorosabban a Prater mutatóvanyosainak beszédét. Müller Liliom (ill Kari) számára egy kis betessékelőt is költött, amely a német fordításban és a magyar eredetiben hiányzik:

Kömmet alli, jung und alt,
es kostet zwanzig Rappe,
und wenn e Stärn vom Himmel fallt,
kummt jede Wunsch zum Klappe.

Viszont elhagyta az akácokat, amelyek Molnárnál virágzásukkal a lírai hangulatot erősítik. Bázelen nincsenek akácfák.

A bázeli Liliomhoz zenét is szereztek. A nyelvjárási változat lehetővé teszi, hogy olyan jelenetekben, ahol Liliomnak az égiekkel van dolga, ezek „Schriftdeutsch” változatot beszéljenek, mintegy nyelvileg is jellemezve, hogy az egy a bázeli mindennapi beszédétől különböző réteg, viszont — nagyon jellemzően — a földi hatóságok: rendőrök és detektívek, a valóságnak megfelelően baseldytsch nyelvjárásban beszélnek. Pl., amikor a rendőr figyelmezteti Júliát, milyen személyllyel van dolga: Wisse Si, mit wäm Si's do z'tue hän? Dä Heer isch scho etliche Mol vorgstroft. Es isch si Spezialität, de Dienstmeitli's Gäld abz'näh. Es isch unseri Pflicht, Si z'warne. — Julie: I ha jo gar kei Gäld . . . Liliom: Um was sich d'Polizei nit alles kummeret. — 2. Pol.: Numme keini dumme Bemerkige! (Polgárnál jellemzően így: Maul halten, Frechling!) Az égben viszont a következőképpen folyik a diskurzus: 1. Detektív: Melden Sie uns. — L.: Bi-n-i do uf der Polizei? — 1. Detektív: Jawohl! Abteilung für Selbstmörder. — L.: Was wird de gespilt? — 1. Det.: Hier wird Rechen-schaft gegeben, mein Junge. Setz' Dich. — S amikor Liliomot társai kérdezik, miért követett el öngyilkosságot, durván felel: Das goht si en Dräck a . . . — tehát nem alkalmazkodik az égiek finom beszédmodorához, és még mindig meg van győződve, hogy az ő mestersége a legkülönb, mert, amikor az égiek dicsérik a tetőfedőmestert, hogy egy jótett erejéig visszaengedve a földre, özvegye és árvái fölött a nagyon hézagos háztetőt javította meg, így replikázik:

Polgárnál:

Was ist denn da weiter dabei? Ein Dach reparieren, das kann doch jeder Dachdecker. Ausrufer sein im Stadtwaldchen ist *was viel Schwereres*.

Baseldytsch:

Was isch denn scho los? E Dach flicke ka jeda Dachdecker, aber Usriefer uf der Mäss und *singe wie-n-e Nachtigall*:

Kömmt alli, jung und alt,
es isch e groß Vergniege,
wenn d'Schifflyryti stygt und fallt,
tuet's Härz zem Härze fliege.

Érdemes felfigyelni arra, mennyire szereti a nyelvjárás a konkrét, képszerű kifejezést. Az irodalmi németben ez áll: Ausrufer sein im Stadtwaldchen *ist was viel Schwereres*; a nyelvjárásban így hangzik: Usriefer uf der Mäss und *singe wie-n-e Nachtigall*. — A hívogató vers is képekkel csalogat: Wenn d'Schifflyryti stygt und fallt, tuet's Härz zem Härze fliege.

Hasonló indítékú Emil Bader wädenswili Stadtschreiber, műkedvelő színész és buzgó Volkstheater-szervező Zuckmayer-fordítása A darab eredeti címe: *Katharina Knie. Ein Seiltänzerstück in vier Akten.*¹⁰ A Knie család híres és régi svájci cirkusz-nemzedék, így különösen jól illik hozzá a züridütsch. A fordítás különlegessége, hogy már Carl Zuckmayer is egy nyelvjárástól, a hesseni dialektus elemeitől átszótt nyelven írta meg darabját.

A Zürichben élő Fritz Hochwäldertől is lefordítottak egy darabot „züridütsch”-re. A darab címe: *Der Unschuldige.*¹¹ Két züridütsch fordítása is van, az egyik megtartotta a darab címét, nyelvjárási változatában így hangzik: *En Unschuldige, E Komödie i drei Akte mit emene ernste Hindergrund.*¹² A szereplő személyek neveit is egyszerűen nyelvjárásba teszi át, így lesz Christian Erdmannból Christian Erdme. Ezt a fordítást a már fentebb említett Emil Bader, a Zuckmayer darab fordítója és főszereplője, túlságosan könyv-ízűnek, iskolásnak találta, s ezért még egyszer lefordította a darabot. Szerencsés ötlettel új címet is adott neki: *Ehrbar vo A bis Z,*¹⁴ mert a főhóst Ehrbar-nak nevezte el, s mivel olyan férfiúról van szó, aki szinte terrorizálja környezetét hangsúlyozott becsületességével, tisztességével, ebben az elnevezésben a családnév szimbolikusan egyszersmind a főszereplő jellemét is tükrözi. A darab sztorija az, hogy egy ilyen kínosan becsületes, köztisztelőben álló, sőt félve tisztelt férfira a gyilkosság gyanúja terelődik, ti. villájának kertjében a rózsák földjének felásása közben csontváz kerül napfényre. Megindul a suttogás, s lassan már a család is elhiszi a gyanúsítást. Szerencsére leendő veje antropológus, és a csontvázban a napóleoni háborúk egy halottjának földi maradványait ismeri fel.

Az „Ehrbar vo A bis Z” határozottan többet mond, mint az eredeti cím: *Der Unschuldige.* Ezzel kapcsolatban említtem meg, hogy Max Frisch darabjában — *Biedermann und die Bradstifter* — a főhős vezetékeve hasonlóképpen egyszersmind szimbolikus jelentésű, hiszen az irodalmi német nyelvben „becsületes, jóra való ember”-t jelöl, persze itt ironikus árnyalattal. Hangsúlyozzuk: az irodalmi németben. A darabot lefordították bärndütsch-re és meghagyták a címét, pedig a svájci német nyelvjárásban nincs meg a Biedermannnak ez a jelentése, tehát a cím szimbolikája elvész. Ennek különösebb jelentősége nincsen, mert hiszen a Biedermann und die Bradstifter ma így, hochdeutsch formájában is, minden művelt svájci számára egyértelmű és ismert. Ez azonban arra figyelmeztet, hogy vigyázni kell a „Hochdeutsch” szó szerinti áttételénél.

Ha az irodalmi, vagy legfeljebb stilizált nyelvjárásos német eredetit a svájci német népnyelvi fordítással egybevetjük, feltűnik, mennyire konkrét, kézzelfogható, erősen képszerű a nyelvjárás, hiányzik belőle minden absztrakció, s több a cselekvést jelölő ige, mint a főnév (a főnevesítés betegsége még nem kísért):

¹⁰ CARL ZUCKMAYER, *Katherina Knie. Ein Seiltänzerstück in vier Akten.* Fischer-Bücherei, Mai 1962.

¹¹ FRITZ HOCHWÄELDER, *Der Unschuldige. Komödie in drei Akten.* Volksverlag Elgg, Zürich, 1958.

¹² W. BÜCHI JUN.: *En Unschuldige. E Komödie i drei Akte mit emene ernste Hindergrund (nach dem gleichnamigen Stück Fritz Hochwälders)* Volksverlag Elgg, Zürich.

¹³ *Ehrbar vo A bis Z oder En Unschuldige. Komödie in drei Akten.* Dialektbearbeitung nach Fritz Hochwälders „Der Unschuldige” von Emil BADER, Volksverlag Elgg, Zürich.

Sage Sie mal, Herr Knie: Möchte Sie Ihr Tochter nit hierlasse? *Vielleicht als Magd, aufm Landgut?*

Mei Tochter — *als Magd?* — Ich weiß nit recht, was Sie da sage wolle?! Wo de Vatter *selbständig ist, un alle Großvätter selbständig warn,* — wie kann denn da die Tochter diene, das gibt's doch nit.

Ich hab' mich vielleicht nit richtig ausgedrückt — be uns versteht ma das anders; ich mein ja nit als *Stallmagd* — sondern so — *damit sie was lernt — die Gutswirtschaft und die Ökonomie,* das muß ma von unneruff anfangen.¹⁴

Säged Si emaal, Här Knie: Weltid Si niid eri Tochter daa laa, *für uf öise Hoof, si chönt bin is diene.*

Diene — my Tochter? Was tänked Si ä?! De Vatter *en äigis Gwëerb, und all Großvätere sälber meischteriert* — wi wett da s äinzig Chind goge diene, das chant doch nie i Fraag.

I ha s welewääg nüd tüütli gnueg gsäit — bin öis verstaat mer das eben anderscht, ich mäine ja nüd öppen as *Magd für in Staal* — näi, eender esoo, das si *echli ales leere chönt i Huus und Hoof, hä äifach zäntume.* Zum *vo der ganze Puurerei öppis z verstaa,* da mües mer halt unen aaffaa.¹⁵

A távolabbi irodalmakból ezért mindenekelőtt olyan műveket választanak ki a svájci népi színjátszás művelői, amelyek ehhez a konkrétághoz, kézzelfoghatósághoz, képszerűséghez közelebb állanak. E fordítások nagy számát magyarázza az a körülmény, hogy a műkedvelői színjátszás népi nyelven nagyon elterjedt Svájcban, külön társaság, folyóirat szervezi, propagálja. A 17. század irodalmából ilyenek elsősorban Molière vígjátékai és Lafontaine verses meséi. Valóban, a schwyzerdütsch fordítások bibliográfiájában ezek szép számmal előfordulnak. Van svájci német, baseldytsch *Fösvény* (Der Gyzknäpper. E Lustspil in 5 Akt vom Molière, ins Baseldytsch ibersetzt vom Fritz Reinhard); züridütsch *Képzelt beteg* (De Grochsi. Le malade imaginaire. Es Lustspiel i drei Akte vom Molière is Schwiizerische übertreit vom A. Bader) — és egy egész füzetre való Lafontaine: a *Schwyzerlüt* (Zytschrift für üsi schwyzerische Mundarte) 1947 húsvétkor kiadott Lafontaine-füzete ezt írja: *Es Büscheli Fable vom Jean de La Fontaine uf Schwyzerdütsch verzellt vom Manfred Schenker z Gämf.* Népi nyelven szól az olvasóhoz a bevezetés is. (Ileitung) Ebből megtudjuk, hogy Manfred Schenker nyelvjárása az ún. Leerauer Mundart us em Suhrtal. Fordítói munkáját pedig így dicséri az előszó: *Mir wein üs dranne freue, Jung und Alt und zäme wider e chli läse und ghöre vom Lafontaine und syne Fable, vom „Lisbeth und em Milchhafe“, vom „Frösch“ und vom „Esel“ vo der „Mus“ und vo der „Schiltchrott“, vom „Fuchs und vom Chräi“ . . . u. s. w.* Az utóbbit mutatjuk itt be suhrtali fordításában:

Le Corbeau et le Renard

Maître Corbeau sur un arbre perché
Tenait en son bec un fromage.
Maître Renard par l'odeur alléché
Lui tint à peu près ce langage:

De Chräi und de Fuchs

Es isch emol e Chräi
Ufeme Bäumlü ghocket.
E große Mocke Chääs
Het er im Schnabel gha.
Do schlycht e Fuchs dohär

¹⁴ I. m. (10), 57. o.

¹⁵ CARL ZUCKMAYER, Katherina Knie. Ein Seiltänzerstück in vier Akten Zürcher Mundartbearbeitung von Emil Bader. Sokszorosított gépirat. 30. o.

„Hé, bonjour, Monsieur du Corbeau,
Que vous êtes joli, que vous me
semblez beau.
Sans mentir, si votre plumage
Se rapporte à votre ramage,
Vous êtes le phénix des hôtes de ce
bois.”

A ces mots, le Corbeau ne se sent pas
de joie
Et, pour montrer sa belle voix,
Il ouvre large bec, laisse tomber sa
proie.

Le Renard s'en saisit et dit:
„Apprenez, mon bon Monsiuer, que
Tout flatteur vit aux dépens
De celui qui l'écoute.
Cette leçon vaut bien un fromage sans
doute.”

Le Corbeau, honteux et confus,
Jura, mais un peu tard, qu'on ne le
prendrait plus.¹⁶

Vom Düftli häreglocket,
Er hätt gar grüslü gärn
Es bitzli devo

„He, grüß Ech, Meischter Chräi”,
Seit er do zue n em höfli,
—Was sind Ihr für ne Herr,
Wie sind die Fäcke glatt!
Ganz gwüß, wenn Eui Stimm
Ertönt bis deet is Höfli,
Sind alli i dem Wald
Vor Euch bald tuuch und matt.”

Wo das de Chräi do ghört,
Do wird er ganz hofärtig;
Er macht de Schnabel uf
Und foot grad z chräie n a
Do gheit de Chääs i s Gras;
De Fuchs verwütscht engleitig,
Druf seit er em ganz fräch:
„Merk der das liebe Ma:
De Schmeichler läbt vo d e m,
Wo n em zuelose will
Gäll he, e Mocke Chääs
Für so n e Woret isch ned z vill”¹⁷

Itt említjük meg mindjárt, hogy a közelmúltban Lafontaine egyik ke-
vésbé ismert fable-jából (L'homme entre deux âges et ses deux maîtresses)¹⁸
pompás háromfelvonásos, modernül ható vígjátékot alakított schwyzerdütsch
nyelven Hans Stalder. Elöljáróban hozza a lafontaine-i mű irodalmi német
fordítását: Der Mann im Zwischenalter und seine zwei Freundinnen.¹⁹ Hans
Stalder vígjátékának címe: E Maa im beste Alter, tárgya egy fiatalabb és
egy idősebb özvegyasszony versengése egy legjobb korban (50–60 év között)
levő gazdag férfiú kegyeiért. Az egyik fiatalítani akarja magát, kitépegeti ősz
hajszálait, a másik idősebb szeretne lenni, s a fekete hajszálakra vadászik, de
de mindkettő kihasználja, megkopasztja, úgy, hogy a kezdetben nagyon nőszülni
vágó hősünk igazat ad régóta nős barátjának, aki állandóan lebeszéli szándé-
káról. Csak a tanulságot iktatjuk ide, úgy, ahogyan Lafontaine és schwyzer-
dütsch fordítója fogalmazták meg, s ahogyan végül a darab szűri le (a kiemelé-
sek tőlem, K. J.):

¹⁶ LA FONTAINE, Fables. Garnier-Flammarion. 52. o.

¹⁷ Schwyzerlüt. Zytchrift für üsi schwyzerische Mundarte 9/1–2, 7. o.

¹⁸ LA FONTAINE, Fables. Garnier-Flammarion, 66. o.

¹⁹ HANS STALDER, E Maa im beste Alter. Lustspiel in drei Akten nach einer Fabe
von Jean de la Fontaine. Sokszorosított gépirat. A vígjáték a szerző tájékoztatása szerint
rövidesen nyomtatásban is megjelenik: Verlag A. G. Buchdruckerei B. Fischer, Münsi-
gen BE.

Lafontaine, franciául:

Je vous rends, leur dit-il,
mille grâces, les Belles,
Qui m'avez si bien tondu,
J'ai plus gagné que perdu,

Car d'Hymen point de nouvelles
Celle que je prendrais
Voudrait qu'à sa façon
Je vécusse et non à la mienne.
Il n'est tête chauve qui tienne.
Je vous suis obligé, Belles, de la leçon.

németül:

Ihr Schönen, sprach er, ich dank'
euch sehr,
Ihr habt mich wirklich gut geschoren,
Doch hab' ich mehr gewonnen als
verloren;

Die Ehe ist mir kein Geheimnis mehr.
Denn jede, die ich nähme, wollte,
Daß ich auf ihre Art, nicht meine,
leben sollte.

Zuletzt ist mir der kahle Kopf geblieben.
Für diese Lehre dank' ich euch, Ihr
Lieben.²⁰

A színdarabban (Willi, a megkopasztott „udvarló” beszélget Kätheli-vel, a szobalányával):

Willi: (steht vor dem Spiegel und streicht sich über den Glatzkopf): — I weis nid, söll i lache oder gränne. Uf all Fäll isch mer der Ehestand keis Gheimnis meh . . . He nut, *so gutschiere mer halt wider eleini wyter*, ds Kätheli un i. (Käthelinek azt az ajánlatot teszi, hogy csak menjen férjhez, ott lakhatik férjével a házban, s együtt étkeznek mindig.)

Kätheli: Herr Meister, das darf i doch nid anäh.

Willi: Du muesch. *Süsch* han i scho gly wider die verruekti Idee für ds *Hürate*. U wie's mer da *geit* das *gesech ja mym Chopf a*.

Kätheli: (aufrichtig) Ja — strub hei sie nech zuegrichtet.

Willi: Du hescht rächt, Kätheli, *grupft hei sie mi*, wie nid hurti e *Güggel grupft isch worde*. Aber für eis bin i der guet: *uf e Brate, chöi sie warte*.²¹

A francia: *qui m'avez si bien tondu* — az irodalmi német: *Ihr habt mich wirklich gut geschoren* — a nyelvjáráásban teljes képszerúséggel: wie „e *Güggel* (Gockelhahn) *grupft isch worde*. . . *uf e Brate, chöi sie warte*.

Francia szövegek irodalmi német és schwyzerdütsch fordításainak összehasonlítása érdekesen bizonyítja, hogy a román nyelvekkel való állandó érintkezés, szoros együttélés, a svájci népnyelvet közelebb hozza a franciához. Már az is számít itt, hogy az infinitivusok és participiumok többnyire magánhangzóra csengenek ki és tömörebbek: pl. *söll i lache oder gränne* (lachen oder greinen), *i ha gno* (j'ai pris, ich habe genommen), *i ha gseh* (j'ai vu, ich habe gesehen), *isch verlore* (est perdu, ist verloren), *er isch go, ko* (il est allé, il est venu — er ist gegangen, gekommen). Az így keletkező hiátusokat feltűnően sok liaison hidalja át: *bi-n-i, ha-n-i, wie-n-e Nachtigall, bi-n-öis* (bei uns) stb. Jellegzetes az is, hogy a vonatkozó jelzői mellékmondatot mindig *wo* vezetibe, akár személyre, akár tárgyra utal.

Modernebb, huszadik századbeli francia színdarabok schwyzerdütsch fordításai közül Jules Romains *Le docteur Knock*-ja meglepően sikerült. A bázeli rádió mint hangjátékot sugározta: „Der Doggder Knock oder Der

²⁰ A Lafontaine mese irodalmi német fordítása az első lapon (számozatlan). A francia eredetét illetően l. 18.

²¹ I. m. 51—52. o.

Fiebermässer isch Drumpf. E Stigg nonem franzeesischen Original vom Jules Romains, baseldytsch vom Walter Jost.”²² A francia cím (Knock ou le Triomphe de la Médecine) is elvontabb: Le Triomphe de la Médecine — Der Fiebermässer isch Drumpf. Erdemes összevetnünk egy részletet a Knock francia eredetijéből és annak baseldytsch fordításából (Knock itt a kisváros tanítóját akarja megnyerni az együttműködésre):

Knock, *comme s'il n'avait rien entendu*:

Pour ceux que notre première conférence aurait laissés froids, j'en tiens une autre dont le titre n'a l'air de rien: „Les porteurs de germes.” Il y est démontré, clair comme le jour, à l'aide de cas observés qu'on peut se promener avec une figure ronde, une langue rose, un excellent appétit et recéler dans tous les replis de son corps des trillions de bacilles de la dernière virulence capable d'infecter un département. (Il se lève.) Fort de la théorie et de l'expérience, j'ai le droit de soupçonner le premier venu d'être un porteur de germes. Vous, par exemple, absolument rien ne me prouve que vous n'en êtes pas un.

Bernard: (se lève) Moi, docteur... ?

Knock: Je serais curieux de connaître quelqu'un qui, au sortir de cette deuxième petite causerie, se sentirait d'humeur à batifoler.

Bernard: Vous pensez que moi, docteur, je suis un porteur de germes?

Knock: Pas vous spécialement. J'ai pris un exemple. Mais j'entends la voix de M. Mousquet. A bientôt, cher monsieur Bernard, et merci de votre adhésion, dont je ne doutais pas.²³

Knock, wie wenn er nyt gheert hätt:

Fir die, wo unseren erschte Vortrag kalt lot, hani e zwaite barad mit eme schynbar ganz harmlose Titel: „Die Bazillenträger.” Es isch uff Grund vo Biobachtige sunneglar, daß ain, wo usserlig vor Gsundheit strotzt, e rose-roti Zunge het und ein usgizaichneten Abbedyt doch in sym Keerper Trillione vo Bazille vo der schlimmste Sorte ka ha, wo länge, fir e ganz Regimänt azstegge. D Theorie und d Erfahrung gänn mers Rächt, im erschtebeschten e Bazillendräger z vermuete. Si zum Byschbil, i ha nit der gringscht Biwys, daß Si e kai Bazilledräger sind.

Linder: Ich, Heer Doggder?

Knock: Dä dät i gärn gseh, wo no dämm zwaite Vordrag no ebbis z lache hätt!

Linder: Si maine, Heer Doggder, daß ych e Bazilledräger syg?

Knock (immen andere Don): Si? Nit Si speziell. I ha Si nummen as Byschbil gno. Aber i heer d Stimm vom Heer Bitterli. Läbe Si rächt wohl. I danke ene, daß Si mit mer zämme-spanne wänn. I ha nit dra zwyflet.²⁴

A két szöveg szembeállítására mindenekelőtt az alemann tömörségét dokumentálja. Szépen kifejezésre jut az is, mennyire beszélt nyelv a baseldytsch, kitűnően visszaadja a nem kevésbé szellemes, ízes francia konverzációs stílust. A kiemelt részek (a kiemelés mindenütt tőlem — K. J.) egyrészt azt bizonyítják, hogy a nyelvjárásban a fordító megtalálta az adekvát, de mégis anyanyelvének megfelelő megoldást, másrészt még a franciánál is konkrétabb, kép-

²² A baseli stúdió forgatókönyvéből. Uller Dubi osztályvezető szívessége folytán.

²³ JULES ROMAINS, Le Docteur Knock ou le Triomphe de la Médecine. Gallimard, Paris, 84—86. o.

²⁴ Az i. rádióforgatókönyvből (baseli stúdió archívumában).

szerűbb és tömörebb nyelvi kifejezéseket használt. Pl.: Il est démontré, clair comme le jour, à l'aide des cas observés. — Es isch uff Grund vo Biobachtige sunneglar. . . se promener avec une figure ronde . . . — usserlig vor Gsundheit strotzt . . . capable d'infecter un département — fir e Regiment azstegge (anzustecken). Ez utóbbi esetben az *ein Regiment* nyilvánvalóan kézzelfoghatóbb, jobban szemlélteti az emberek sokaságát, mint a *département*. Maga a „Bazillenträger” (következetlen átírással, később, a kiejtést jobban tükrözően: „Bazillendräger”) konkrétabb, szemléletesebb, mint a „porteur de germes”. — Az absztrakt — konkrét megoldás példája: merci de votre adhésion . . . Ich danke ene, daß Si mit mer *zämmespanne wänn* (zusammenarbeiten wollen). Nem „zusammenwirken”, „zusammenarbeiten”, hanem „spannen”, die Kräfte zusammen anspannen, sich in denselben Wagen einspannen. Hasonló kép, mint a Lafontaine meséből írt vígjáték végén: „so gutschiere mer halt wider eleini wyter, ds Kätheli un i.” Az együttműködés a paraszti nép képzeletében a közös kocsi fogott lovak erő kifejtése. A híres Jules Romains vígjáték fordítása bizonyítja, hogy a svájci német népnyelv fejlődőképes. Ebben az esetben a modern orvostudomány dolgait is könnyen ki lehetett fejezni vele, nem csoda, hogy a televízióban ilyen természetű interjúk is a nyelvjárásban történnek. De bizonyítja ez azt is, hogy a svájci német nyelvjárást, annak szellemes szójátékait a beszélő maga is élvezi, akár csak a franciák. Nagy náluk a beszélő kedv, a legtöbb nyelvjárási változatban nem *reden*, *sprechen*, hanem *schwätzen* jelenti a társalgást.

Különösen francia irodalmi alkotások svájci német fordításainak tanulmányozása igen alkalmas egyrészt a schwyzerdütsch, másrészt vele párhuzamba állítva az irodalmi német francia szövegen lemért sajátosságainak megállapítására.

Bár a berni német népnyelv művelői meggyőződéssel azt vallják, hogy az *angolt* sokkal könnyebben és kifejezőbben, adekvátábban lehet bärndütsch-re fordítani, mint irodalmi németre, ami hihető is, mert az alemann kétségkívül közelebb áll a közös germán nyelvi formákhoz, jobban megőrizte őket. Ezt a svájci televízió Osborne-darabjának: „Tod auf dem Apfelbaum — Tod uf em Oepfelbaum” bevezetőjében részletesen kifejtette és indokolta, úgyhogy e darab angol eredetijének az irodalmi német és bärndütsch fordítással való egybevetése nyelvtörténeti szempontból nagyon érdekes és értékes tanulmány lenne. Erre itt mi nem vállalkozhatunk.

Inkább a baseldytsch Pygmalion-ból adunk egy kis ízelítőt. A darab fordítására a Liliom baseldytsch fordítóját, Otto Müllert a dialógusokból adódó nyelvi bravúrok csábították. Lizzi beszélget itt az öt szép, művelt kifejezésekre tanító mesterével. (Higgins nevét a fordító egy neves bázeli tudós család nevére, Bernoulli-ra változtatja.)

L. Was soll us mir wärde? Was soll us mir wärde?

B. Zem Teyfel, wie soll ich wisse, was us Ihne wird? Das isch mer doch hundewurscht, was us Ihne wird.

L. Das weiß i, daß es Ihne hundewurscht isch. Ihne wurd an nyt dra lige, wenn i dot wär. I by nyt fir Si, nyt as Luft. Nit emol so vyl wie die *Fingge*.

B. (mit Donnerstimme) *Fungge* sait me!

L. (mit Unterwürfigkeit) *Fungge* mynetwäge, i ha nit gwisst, daß das jetz so wichtig isch.²⁶

²⁵ A forgatókönyv egy példányát a Svájci Televízió bocsátotta rendelkezésemre.

²⁶ A fordító, Otto Müller, e részletet kigépelte.

Ehhez Otto Müller levelében megjegyzi: „Der Durchschnittsbasler nennt die Hauspantoffeln »Fingge«, der gute Basler »Fungge.«” Az angol eredetiben Lizzi — kevésbé kultiváltan nem a papucs szót használja —, hanem a mutató névmást: „I don't mean anything more to you than *them* slippers.” „*Those slippers*” — javítja ki felbőszülten Higgins.²⁷ A magyar fordításban a jelzőt mondja nem irodalmi kiejtéssel Lizzi (Liza): „Magának az a két randa papucs is fontosabb, mint én.” „Nem randa, hanem ronda!”²⁸

Ideiktatom Otto Müller levelének bevezető részét is, amelyből kiviláglik, milyen öröm volt számára a Pygmalion baseldytsch fordítása. „Ihrem Wunsch entsprechend habe ich eine Seite aus Pygmalion herausgeschrieben. Die Wahl dieser Seite fiel mir schwer, denn »typisch« ist eigentlich jede. Die gewählte Szene zeigt, daß Higgins — Bernoulli nach dem erreichten Ziel sich nicht mehr um Lizzis Schicksal kümmerte. Der Dialog dieser Seite ist typisch für den Charakter Bernoullis und umfaßt zugleich das herrliche Wortspiel mit den *Finken*.” (*Der Finke*, -n a Brockhaus szerint mundartlich, oberd. Socke: Hausschuh aus Tuchstücken.)

Más irodalmi műfaj-kategóriába tartozó schwyzerdütsch fordítás Hofmannsthal Jedermann-jának schwyzi (Schwyz kantonból, tehát nem svájci) változata. Az ünnepi játék, a tág szabadtéri színpadi játék, nagy tradícióval rendelkező műfaj Svájcban, szinte sajátos nemzeti formának tekinthető (a kantonok küldöttjeinek színes felvonulása már maga ünnepi esemény). Így nem meglepő Oskar Eberle választása, a Schwyzerdütsch „Jedema”. Das Spie vom rich ma wo stärke muess. I d Schyyzer und d schwyzer Art übertreid vom Oskar Eberle.”²⁹ Hasonlításuk össze a Spielansager szavait Hofmannsthal megfogalmazásában és Eberle fordításában:

Spielansager

Jetzt habet allsamt Achtung, Leut'
Und hört, was wir vorstellen heut'.
Ist als ein geistlich Spiel bewandt,
Vorladung Jedermanns ist es zube-
nannt.
Darin wird euch gewiesen werden,
Wie unsere Tag und Werk auf Erden
Vergänglich sind und hinfällig gar.
Der Hergang ist rech schön und klar,
Der Stoff ist kostbar von dem Spiel,

Spilasäger

Gend achtig, Lüt, das Spil fad a,
Es heisst „Der Tod vom Jedema”.
Der „Jedema” sind nid nur mier,
Wo vor üch uf der Büni ständ
Und üch das Glichnis gschaue lönd;
Nei — Jedemanne sind au ier.
Drum söll im Spil üch ufzeigt wärde,
Daß üsi Täg und Wärch uf Aerde
Verflügid wie der Bluescht im Mai.
Chum simmer hie — scho müemmer hei,
Wänn ds Spil erstad im Liechterglanz,
Hend d Auge nid nur ufem Tanz:
Uf Chleiderpracht und Firlifanz;
Nei, merkid, was derhindert stad,

²⁷ Works of BERNARD SHAW (Androdes and the Lion, Overonled, Pygmalion). Brentand's, New York, 1918. Pygmalion Act IV, 179. o.

²⁸ G. B. SHAW, Színművek. Helikon Klasszikusok, Magyar Helikon 1965. Pygmalion, Mészöly Dezső fordítása, 1112. o.

²⁹ Volksverlag Elgg, Kt. Zürich.

Dahinter aber liegt noch viel,
Das müßt ihr zu Gemüt führen
Und aus dem Inhalt die Lehr' aus-
spüren.³⁰

Mier wüssid nid, wänn *ds Herz stillstad*
Sind drum bi Tag und Nacht parad.
Das lert üch ds Spil vom Jedema —
Und mängs derzue. Still! Luegids a!³¹

Ebból az összehasonlításból is kiviláglik, hogy a nyelvjárásos változat konkrétabb (a feltűnőbbben konkrét részleteket kiemeléssel jeleztük).

Az ünnepi játékot 1940. október 7-én mutatták be Schwyz városában, ahol az ilyen szabadtéri játékoknak tradíciójuk van.

A legtermészetesebb, legindokoltabb a schwyzerdütsch fordítás a kisgyermek-irodalom esetén. Sok változatban van meg a „Max und Moritz”. Ezek egyikéhez az indokolás így hangzik: „Das Kind erfaßt die Geschichte zunächst von der gegenständlichen Seite. Der Stoff an sich bereitet ihm Vergnügen; durch die mundartliche Fassung wird er seinem Denken und Fühlen aber noch näher gebracht.”³² Hiszen a svájci német gyermek az iskola előtti korban úgyszólván kizárólag a svájci német népnyelvet beszéli, s nem értheti meg tökéletesen, tehát nem is élvezheti az irodalmi német mese- vagy versmondást. Sőt az egyik zürichi vendéglátóm kislánya, amikor a rádió esti meséjét bärndütsch nyelvjárásban mondták, meghallgatta és megértette, de azután elpanaszolta nyelvész apjának, hogy miért nem úgy beszélt a bácsi, ahogyan „kell”.

Richard Koelner, a nagyon híres bázeli Marionette-színház vezetője leveleiben ezt írja: „Für die Kinder spielen wir grundsätzlich baseldeutsch und pflegen dabei sowohl das gute reine Baseldeutsch als auch die heutige Umgangssprache, je nach Thema und Figuren-Typen.” Gazdag műsorfüzetében³³ a fordított darabok között Osborne „Dr Dood im Epfelbaum” baseldeutsch változata is szerepel. Richard Koelner *nagyon tiszta* baseldeutsch-ról és *mai* nyelvjárásos köznyelvről beszél, s ezzel elárulja, hogy a modern élet hatása, a gyakori kantonközi népeességkeveredés, a sűrű érintkezés valóban kezd kialakítani olyasvalamit, amit általános alemann köznyelvnek lehetne nevezni, tehát a tiszta helyi változat mellett egy oldottabb idiómát. Nagy viták is folynak, vajon meg kell-e őrizni minden áron a helyi variánsok tisztaságát, vagy szabad folyást lehet engedni az élet alakító hatásának. Akik ez utóbbit vallják, az előbbieknél szemére vetik: múzeumivá akarják merevíteni az élő, alakuló nyelvjárást. A svájci német népnyelven író költők közül az egyik legmodernebb: Kurt Marti berni evangélikus lelkész pl. határozottan újszerű verseit nem a hagyományokra nagyon büszke, kissé rátarti bärndütsch nyelven írja, hanem

³⁰ Jedermann. Das Spiel vom Sterben des reichen Mannes. Erneut von Hugo von Hofmannsthal, 1930. S. Fischer Verlag, Berlin, 10. o.

³¹ HUGO V. HOFMANNSTHAL, Jedema. Das Spiel vom riche Ma wo stärke muess. I d' Schwyzer Sprach und d' Schwyzer Art übertreid vom Oskar Eberle. Volksverlag Elgg, Kt. Zürich, Spilasäger. 6. o.

³² Max und Moritz. E Buebegschicht vo sibe Streiche vom Wilhelm Busch. Züritütsch vom Rudolf Hägni mit eme Nachwort vom Übersetzer. Im Racher Verlag z Züri. 1938. — 2. Aufl. 1943. Neue Auflage 1949.

³³ Meister des Puppenspiels. Hervorragende deutsche und ausländische Puppentheater der Gegenwart, Heft 4: Richard Koelner und sein Basler Marionetten-Theater. Herausgeber: Deutsches Institut für Puppenspiel, Bochum.

éppen az említett, kialakulóban levő berni köznyelven. (Igaz, hogy ez egyelőre csak németországi kiadónál jelent meg.)³⁴

Távolról sem meríthettük ki a tárgyat, sokkal gazdagabb ilyen műfordítási irodalomról lehetne még számot adni. Közben azonban felmerül a kérdés: milyen nyelvészeti haszna lehet e műfordítások tanulmányozásának. Szigorúan nyelvjáráskutatási szempontból az ilyen irodalmi fordítások nem a legmegbízhatóbb források, mert óhatatlanul hat bennük a nyelvi formákra az eredeti kifejezésmód. A svájci német nyelvjárások szótárának (Idiotikon) szerkesztői munkájában pl. elvből nem veszik figyelembe a műfordítások nyelvi anyagát. Ellenben az általam már egyszer megkísérelt stílusösszehasonlítás meglepően sok tanulságot hozhat mind az irodalmi német, mind a nyelvjárás stílusaajátosságait illetően. Ilyen eredményekhez csak a gyűjtött anyag hosszú, elmélyedő tanulmányozása vezethet. Itt és most inkább csak arra szorítkozhattunk, hogy némi képet adjunk a tanulmányozandó anyag meglepő gazdagságáról.

KRAMMER JENŐ

Schwyzerdütsch als hochliterarische Übersetzungssprache

Nach einer kurzen Schilderung der mannigfaltigen, in vielen lokalen Varianten gesprochenen *schweizerdeutschen Volkssprache* wendet sich der Aufsatz jener eigenartigen Erscheinung zu, daß in diese Sprache auch Werke von weltliterarischer Bedeutung übersetzt werden. Zum Beweis werden vom Verfasser vielsagende Beispiele angeführt. So dann sucht er nach Gründen, die die Übersetzungen ins Schweizerdeutsche erklären könnten. Als solche gelten: 1. die besondere Liebe zur dialektalen Muttersprache, sowie der Ehrgeiz in dieser hochliterarische Werke sprachlich zu gestalten; 2. die Ähnlichkeit der Lebenssituation, die zwischen Erlebniskreis des Originalwerkes und dem der Übersetzung besteht; 3. das Vorherrschen des Gesprochenen in den zur Übersetzung ausgewählten Werken (daher eine große Zahl von Theaterstücken, vornehmlich Komödien); 4. Volksstücke, Festspiele, die sich unmittelbar an Volksmassen wenden und in der Schweiz eine lange Tradition haben; 5. Kinderliteratur, da ja im vorschulischen Alter die schweizerdeutschen Kinder vorwiegend nur Mundart sprechen und gerne hören. Nach diesen mehr theoretischen Erwägungen folgt eine ausgiebige vergleichende Analyse an Proben von schweizerdeutschen Übersetzungen, die einerseits mit dem Original, andererseits mit dessen hochdeutscher Übersetzung konfrontiert werden. Bei diesem Vergleich werden interessante Merkmale gefunden, die die Übersetzung in die Volkssprache adäquater erscheinen lassen als die in die literarische Schriftsprache.

JENŐ KRAMMER

³⁴ KURT MARTI, Rosa Loni, vierzg Gedicht ir bärner Umgangssprach, 1967. Hermann Luchterhand Verlag, Neuwied und Berlin.

Egy új jelentéselmélet felé

(A generatív nyelvelmélet jelentés-komponense)

1. A jelentés kérdése a modern nyelvtudomány központi problémájává vált. A strukturalizmus (elsősorban amerikai változata és az ortodox saussure-i anizmus) a nyelv szinkron vizsgálatából kiszorította a szemantikai szempontokat. A jelentés kérdését többnyire csak a stilsztikával és nyelvtörténettel foglalkozók merték felvetni. Ugyanakkor a szemantika egyre nagyobb szerephez jutott a filozófiai vizsgálódásokban.¹ A filozófiai szemantika azonban vagy túl általános volt (CARNAP), vagy pedig a nyelvnek csak speciális mondatait vizsgálta, inkább csak ötletszerűen (WITTGENSTEIN). A diakrón szemantika pedig majdnem kizárólag egyes szavak jelentésváltozását tárgyalta, e változásokat osztályozta és nem törekedett szemantikai rendszer kidolgozására.² A strukturalizmus örökségeként a generatív nyelvelmélet eleinte szintén eléggé negatív, vagy legalábbis óvatos álláspontot képviselt a jelentéssel kapcsolatban (CHOMSKY 1957, 92–105). A fordulatot a szemantikai kutatásban KATZ és FODOR munkája jelentette (Katz—Fodor). A KATZ—FODOR-féle jelentéselméletet másutt részletesen ismertettük (KIEFFER 1966a), itt most csak néhány gondolatát emeljük ki. Az elmélet a generatív szintaxis eredményeire épül, a már „generált” mondatokat kívánja szemantikailag interpretálni. A generatív nyelvelmélet régebbi variánsa szerint ugyanis a szintaktikai szabályok csak grammatikailag helyes morfémaláncokat állítanak elő. A szemantikailag is helyes morfémaláncok kiválasztása az úgynevezett szemantikai komponens feladata. Ez egyben a „szemantikai interpretáció” egyik jelentése. KATZ és FODOR, majd később KATZ (KATZ 1964a, 1964b, 1966, 1967) az interpretálás fogalmát kiterjeszti. Ezek szerint a mondatok szemantikai interpretációja a mondatok következő relációinak meghatározását jelenti: parafrázis, analitikusság, ellentmondásosság, szintetikusság és még néhány, az utóbbiakhoz kapcsolódó „logikai” tulajdonság. Az interpretálás fogalmi körét a szerzők nem tartják zártnak, tulajdonképpen minden olyan szemantikai tulajdonság meghatározása hozzátartozik, amelynek felismerése az anyanyelvi beszélő („native speaker”) kompetenciájának része. Ez lenne tehát a szemantikai komponens feladata. KATZ és FODOR feltételezi, hogy a szemantika és a szintaxis között éles határ vonható. Így egy a szintaktikai információkra épülő, de lényegében a szintaxistól független szemantikai elméletre van szükség az interpretatív funkció betöltéséhez. Ennek az elméletnek főbb vonásai a következők: (a) A szemantikai komponensnek szótárból és szemantikai szabályokból kell állnia. — (b) A szótári cikk szemma alakjában adható meg. A szemma csúcsában áll

¹ Vö. KATZ könyvének idevonatkozó részleteit, KATZ 1966, 1–96.

² Lásd például STERNt, de ULLMANnt is ide sorolnám.

maga a szóbanlevő morféma, majd a grammatikai kategóriák következnek, melyekből a szemantikai kategóriák ágaznak le. A „legalsó” szemantikai kategóriához csatlakozhat még egy úgynevezett „megkülönböztető jellemző” és esetleg még egy szelekciós szabály. — (c) A szemantikai szabályok projekciós szabályok, amelyeknek két típusa különböztethető meg: az egyik egyszerű, a másik transzformációsan összetett mondatok szemantikai interpretálásakor lép működésbe. Mindegyik típuson belül annyi szabályunk van, amennyi a különböző grammatikai relációk száma. — (d) A projekciós szabályok alkalmazásának eredménye az „amalgamozás”, a — grammatikai értelemben vett — összetevők jelentéseinek összegezése; az összegezés a szemantikai kategóriák halmazelméleti összegének képzését jelenti.

Vegyük ehhez hozzá még a szemantikai komponens már fentebb említett további két tulajdonságát: (e) A szemantikai komponens kizárólag interpretatív funkciót tölt be. — (f) A szemantika és a grammatika között éles határ vonható.

A KATZ—FODOR-tanulmány megjelenését követő években lényegében az (a)—(f) pontokban összefoglalt állítások adták a keretet a szemantikai kutatásnak. KATZ és POSTAL könyve, ami a szemantikai komponens felépítését illeti, nem sok újat tartalmaz. ÁBRAHÁMMal közösen írt monográfiánk (ÁBRAHÁM—KIEFER) szintén csak tágítani igyekszik az (a)—(f) által adott keretet. KATZék metateóriájának néhány szempontját másutt megkíséreltük részletesebben megvizsgálni (KIEFER 1966a és 1966b). A formalizálás terén e cikkek bizonyos előrehaladást jelentettek, de túl általánosak voltak ahhoz, hogy a nyelvi valóságra alkalmazhatók legyenek.

CHOMSKY 1965-ben megjelent könyve a generatív nyelvelméletnek a régebbi variánsaitól lényegesen különböző változatát írta le. Bár a szemantikai komponens kérdésével külön nem foglalkozik, az új eredmények kétségtelenül kihatottak a KATZ-féle elképzelés néhány tételére. Így kétséggé vált, hogy (f) egyáltalán tartható-e. Az úgynevezett generalizált, a több mondatból egyet alkotó transzformációk elhagyásával a 2. típusú projekciós szabályok is feleslegessé váltak. Ezenkívül CHOMSKY az eddigieknél nagyobb feladatokat állított a szintaxis elé. Így, többek között, megkövetelte, hogy a szintaxis ne csak grammatikailag, hanem szemantikailag is helyes mondatokat generáljon.³ Ez azt jelenti, hogy a mondatok szemantikai helyességének megállapítása, amelyre KATZ—FODOR és — szerényebb igényekkel — mi is (ÁBRAHÁM—KIEFER) nagy súlyt fektettünk, nem tartozik többé a szemantikai komponens feladatai közé. Ha most a szintaxistól megköveteljük a szemantikailag is helyes mondatok generálását, akkor a szelekciós szabályoknak, amelyek csak a megfelelő jelentések kombinálását engedik meg, a szintaxisban kell működniük. Akár a szótár, akár a szintaktikai szabályok tartalmazzák a szelekciós szabályokat, annyi bizonyos, hogy a régebbi elképzelések túlságosan leegyszerűsítették a jelentések „kombinálásának” problémáját.

A KATZ—FODOR-féle elgondolást először BOLINGER bírálta. Kritikája főleg (a) ellen irányult; úgy vélte, hogy ha elfogadjuk a KATZ-féle elképzelést, a jelentés „atomizálásának” nem tudunk határt szabni. A megkülönböztető jellemzőkből kis ügyeskedéssel újabb és újabb szemantikai kategóriákat vonhatunk ki. KATZ és FODOR nem ad elfogadható kritériumot arra vonatkozóan,

³ Bár ezt csak egyik lehetőségként említi, érvei eléggé meggyőzőek. L. főleg CHOMSKY 1965, 148—163.

hogyan hol kell megállni. A megkülönböztető jellemzőket egyébként másutt mi is bíraltuk (ÁBRAHÁM—KIEFER 31—32), beható kritikai elemzése azonban elsősorban WEINREICH-nél és BIERWISCH-nél (BIERWISCH 1967b) található.

CHOMSKY új eredményeinek „szemantikai” tanulságait KATZ nem vonta le. Helyette WEINREICH vállalkozott a feladat ellátására. WEINREICH a KATZ-féle keret majdnem minden pontját kétségbe vonta. Az (a)-val kapcsolatban megjegyzi, hogy a szemantikai komponens nem tartalmazhat külön szótárt, hanem arra a szótárra kell támaszkodnia, amit a szintaxis is felhasznál. (Ugyanerre a következtetésre jutott tőle függetlenül SZÉPE is.) A (b)-vel kapcsolatban WEINREICH rámutat arra, hogy a szótári cikkek szemantikai alakjában való megadása több formai és tartalmi problémát vet fel. A KATZ—FODOR-féle „normál-alak” legnagyobb hibája, hogy nem teszi lehetővé még a legegyszerűbb szemantikai relációk megfelelő leírását sem. Egyébként ezen a ponton KATZ maga is megváltoztatta véleményét (KATZ 1964a). WEINREICH véleménye szerint nem lehet éles határt vonni a szemantikai és grammatikai kategóriák között sem, ami szükségképpen (f) tagadásához vezet. Ami a szemantikai szabályokat illeti, azon kívül, hogy KATZ és FODOR keveset mond róluk, az összegező funkció („amalgámosság”) is csak a legegyszerűbb esetekben írja le helyesen a valóságot. WEINREICH több, egymástól lényegesen különböző szemantikai szabályról tesz említést, de ő sem jut sokkal tovább az ötletek felvetésénél (ezek egyébként javarészt okosak és használhatók). KATZ megkísérelte WEINREICH-chel szemben megvédeni álláspontját (KATZ 1967), véleményünk szerint nem sok sikerrel. A vita részletes tárgyalására sajnos itt nem térhetünk ki.

A további kutatás, részben WEINREICH sejtéseit is igazolva, a szemantikai kategóriák kérdésére összpontosult. Igaz ugyan, hogy már KATZ is felismerte, hogy a kategóriák közel sem egyszerűek, hanem igen bonyolult belső struktúrával rendelkezhetnek, de nem látta világosan, milyen szerepet játszanak az összetett kategóriák a szemantikai elméletben (KATZ 1964a és 1966). BENDIX, majd BIERWISCH (BIERWISCH 1966 és 1967a) megmutatta, hogy a szemantikai kategóriák (egy vagy több argumentumú) logikai függvények. A megkülönböztető jellemzők szerepét szintén a szemantikai kategóriák veszik át. Katz (KATZ 1967, 164—169) még mindig fenntartja a szemantikai kategória és a megkülönböztető jellemző közti különbségtevést, mégpedig arra hivatkozva, hogy a szemantikai kategóriák fogalmi (logikai) funkciót töltenek be, míg a megkülönböztető jellemzők csak érzékeink révén megkülönböztethető tulajdonságokra vonatkoznak. KATZ azt is állítja, hogy a megkülönböztető jegy (grammatikai vagy fonológiai 'feature') általában tovább nem elemezhető egység, míg a szemantikai kategória ('semantic marker') belső struktúrával rendelkezik, azaz további egységekre bontható. BIERWISCH (BIERWISCH 1967b) rámutat mindkét állítás tarthatatlanságára. Egyrészt a fogalmi és érzéki jegyek nem választhatók mindig szét a nyelvi gondolkodásban, másrészt több okból fel kell tételeznünk, hogy a szemantikai kategóriák éppúgy, mint a megkülönböztető jegyek a fonológiában, elemi kategóriák, amelyek az elméleten belül tovább nem elemezhetők és nem is határozhatók meg. Éppúgy, mint ahogy a fonológiában a megkülönböztető jegyeket az elméleten kívül, fiziológiai és akusztikai módszerekkel határozzuk meg, a szemantikai kategóriák meghatározása sem nyelvészeti, hanem például pszichológiai módszerekkel történhet.

A legújabb kutatások a KATZ—FODOR-féle elméletből azt is kétségbe von-

ták, amit az eddigi bírálók (BOLINGERTől BIERWISCHig) érintetlenül hagytak. Egyrészt az újabb szerzők megkérdőjelezzik azt az állítást, hogy a szemantikai komponens csupán interpretatív (azaz nem generáló) funkciót tölt be. Másrészt a mélystruktúrára vonatkozó újabb kutatások valószínűsíteni látszanak egy még merészebb állítást, ti., hogy a mélystruktúrának olyan absztraktnak kell lennie, hogy szinte teljesen elveszíti szintaktikai jellegét (ROSS—LAKOFF). Az egész generatív nyelvelmélet eddigi felépítése tehát megfordíthatónak látszik. Az első szint az absztrakt és univerzális szemantikai szint: véges számú szemantikai kategóriából a (véges számú) szemantikai (logikai) műveletek absztrakt szemantikai struktúrákat hoznak létre. A következő szinten, amely a lexikalizáció szintje, a szemantikai kategóriáknak megfelelő morfémákat helyettesítjük be. Majd a szintaktikai szinten az eddigihez hasonló (azaz kategoriális = kontextusmentes és transzformációs) szabályok állítják elő a különféle szintaktikai struktúrákat, amelyek aztán, utolsó lépésként, fonetikailag realizálódnak. Ezt a felfogást képviseli az M. I. T. iskola több fiatal kutatója (J. McCAWLEY, J. R. ROSS, G. LAKOFF), a berlini strukturális nyelvészeti munkacsoport néhány munkatársa (M. BIERWISCH, K. E. HEIDOLPH), továbbá a nyugatnémet H. BREKLE. Bizonyos mértékig hasonló elképzelést találunk MELCSUK és ZSOLKOVSKIJ munkáiban (MELCSUK—ZSOLKOVSKIJ 1966 és 1967), valanint KÁROLY SÁNDORNÁL, akik sokat tanultak a generatív nyelvelmélettől is.

Nem szólunk itt SAUMJANRÓL (SAUMJAN és SAUMJAN—SZOBOLJEVA), aki szintén kísérletet tett néhány szemantikai reláció (elsősorban a mondat-színimónia) formalizálására. SAUMJANNAK mind az alapkoncepcióját, mind a formális apparátusát elhibáztottnak, helytelennek találjuk (KIEFFER 1967a). Éppen ezért nem hisszük, hogy úgynevezett generatív—applikatív modellje komolyabb mértékben hozzájárulna egy új szemantika-elmélet kialakulásához.

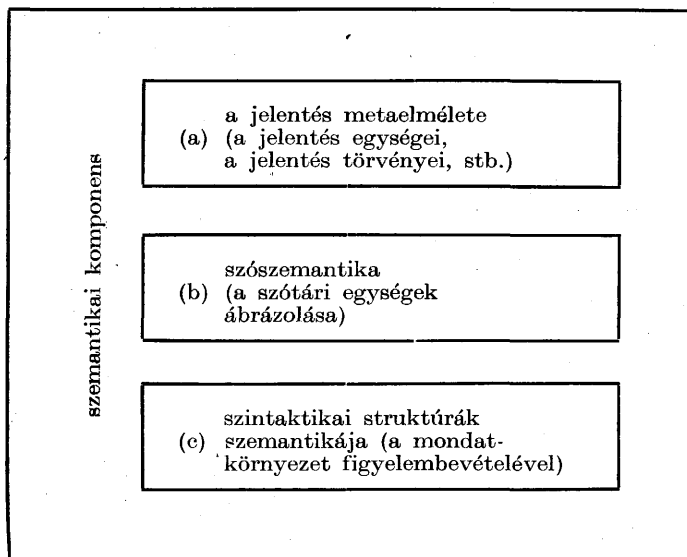
KATZ és FODOR érdeme elsősorban az, hogy elindított egy folyamatot, amely sok új eredménnyel gazdagította a nyelvtudományt. KATZ és FODOR eredeti elgondolása már majdnem minden vonatkozásban túlhaladottnak tekinthető. Legbiztosabbnak azok a munkák ígérkeznek, amelyek konkrét nyelvi anyag vizsgálatát alapján igyekeznek megfelelő általánosításhoz jutni, ily módon kísérelve meg a meglévő elmélet kereteit betölteni és tágítani. Ez a „mikroszemantika” sokkal gyümölcsözőbbnek látszik, mint bármilyen deduktív szemantika-elmélet, amely a nyelvi valóság szinte mérhetetlen gazdagsága miatt alighanem eleve sikertelenségre van ítélve. A „mikroszemantika” terén eddig BENDIX, FILLMORE és BIERWISCH munkái a legtöbbet ígérők. BENDIX WEINREICH tanítványa volt és a WEINREICH-féle elmélet néhány részletét kívánja konkrét anyagon ellenőrizni. Munkásságának középpontjában az igék jelentésének vizsgálata áll. FILLMORE CHOMSKYÉTÓL kissé eltérő elképzelésekből kiindulva szintén elsősorban az igék szemantikájával foglalkozik. Lényeges felismerései közé tartozik az igék jellemzésénél szerepet játszó esetkategória mély (szemantikai) és felszíni értelmezésének megkülönböztetése. Így például a „tárgy” kategória a felszínen (azaz az aktuális mondatban) különbözőképpen realizálódhat, de a realizálási lehetőségek körét a „tárgy” esetkategória szabja meg. Hasonlóképpen fontos szempontja a FILLMORE-féle ige-szemantikának a jelentésnek a preszuppozíciótól való elválasztása. A preszuppozíciók a beszélőnek vagy hallgatónak azon feltételezései, amelyek a mondat jelentését kiegészítik, mintegy „kísérik”. Egy állító-tagadó mondatpár mondatai különböző jelentésűek, a preszuppozíciók szempontjából viszont egyformák. A preszuppozíciókat úgy is értelmezhetjük, mint a mondatból levonható következteté-

sek rendszerét. Ebből a szempontból vizsgálja IRENA BELLERT a mondatok szemantikáját. BIERWISCH a melléknevek jelentésproblémáival foglalkozott behatóbban (1967a).

A mondatjelentés kérdéseinek vizsgálata szükségszerűen felvetette a kérdést, hogy hogyan lehetne a mondat határain túllépve a szemantikai vizsgálódásokba a mondatkörnyezetet a („szöveget”) is bevonni. Sok szintaktikai-szemantikai kérdés nem dönthető el a mondatkörnyezet vizsgálata (azaz megfelelő szövegelmélet) nélkül. Hogy csak néhányat említsünk: emfázis, szórend, téma-réma, ellipszis, pronominalizáció. Megindult azoknak az úgynevezett referenciális mutatóknak a beható vizsgálata, amelyek a mondatkörnyezetre utalnak (határozott névelő, névmások, bizonyos szintaktikai szerkezet stb.). E téren BIERWISCH, BELLERT és HÍZ eredményei érdemelnek említést. A mondatkörnyezet vizsgálatának fontosságát egyébként a strukturalista irodalomtudomány nyelvészeti iránya már régebben felismerte (vö. magyar vonatkozásban PETŐFI S. JÁNOS tanulmányait!).

A tisztán szemantikai jellegű vizsgálódásokon kívül tovább folytatódhatnak azok a munkák, amelyek a szintaxis és szemantika viszonyára igyekeznek fényt deríteni. Az erre vonatkozó legfontosabb irodalom is oldalakat venne igénybe. A tárgyalt problémák természetére vonatkozóan valamennyire a Bevezetés a generatív nyelvelméletbe c. kis jegyzetünk is nyújthat tájékozódást (KIEFER 1969).

A fentiek alapján kirajzolódnak az új, generatív nyelvelmélet komponensét képező jelentéselmélet körvonalai. Ennek az elméletnek a felépítését így képzelhetjük el:

Akár generatív, akár interpretatív szemantikai komponenset képzelünk el magunknak, (a) és (b) nem változik. A különbség (c)-ben mutatkozik. Az egyik esetben a szintaktikai struktúrák adottak, azokat csak értelmezni kell. A másodikban viszont a szintaktikai struktúrákat szemantikai alapstruktúrákból kiindulva kell előállítani. A két megközelítésmód egyenértékűnek látszik.

Az (a) kérdéseinek tisztázásához jelentős mértékben járulnak hozzá a nem-formális megközelítés képviselői is (pl. KÁROLY, KOVÁCS, ANTAL). Hasonlóképpen fontos szempontokat szolgáltatnak (b) számára az ELEKFIÉHEZ hasonló vizsgálatok. Az idevágó irodalom felsorolásától eltekintünk.

Befejezésül hadd jegyezzük még meg, hogy az alapvető újdonság nem annyira az elmélet fent vázolt felépítésében keresendő, hanem az elmélet mód-szereiben és az egyes alkotóelemek belső struktúrájának újszerű ábrázolásában. E téren a kutatás még a kezdet kezdetén tart, és optimista becslések szerint is még néhány évtized kell ahhoz, hogy az egyes részterületek belső struktúrájának körvonalai is világosan kirajzolódjanak.

KIEFER FERENC

Bibliográfia

- ÁBRAHÁM SAMU—KIEFER FERENC, *A Theory of Structural Semantics*, Hága (1966).
 ANTAL LÁSZLÓ, *Questions of Meaning*, Hága (1963).
 ANTAL LÁSZLÓ, *Content, Meaning, Understanding*, Hága (1964).
 I. BELLERT, *On a Condition of the Coherence of Texts* (megjelenés alatt), *Progress in Linguistics* (szerk. BIERWISCH és HEIDOLPH), Mouton & Co., Hága.
 H. BENDIX, *Componential Analysis of General Vocabulary*, *International Journal of American Linguistics* 32/2, II (1966).
 M. BIERWISCH, *Eine Hierarchie syntaktisch-semantischer Merkmale*, *Studia Grammatica* V., 29—86 (1966).
 M. BIERWISCH, *Some Semantic Universals of German Adjectivals*, *Foundations of Language* 3, 1—36 (1967a).
 M. BIERWISCH, *On Certain Problems of Semantic Features*, *Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, kézirat* (1967b).
 D. BOLINGER, *The Atomization of Meaning*, *Language* 41, 555—574 (1965).
 R. CARNAP, *Meaning and Necessity*, Chicago (1956).
 N. CHOMSKY, *Syntactic Structures*, Hága (1957).
 N. CHOMSKY, *Current Issues in Linguistic Theory*, Hága (1964).
 N. CHOMSKY, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge (1965).
 ELEKFI LÁSZLÓ, *Semantic Links of Verbal Entries*, *Computational Linguistics* VI., 1—26 (1967).
 C. FILLMORE, *Lexical Entries for Verbs*, *Working Papers in Linguistics*, No. 2. The Ohio State University, Columbus, 1—29 (1968).
 C. FILLMORE, *Types of Lexical Information*, *Working Papers in Linguistics*, No. 2. The Ohio State University, Columbus, 65—103 (1968).
 H. HIŽ, *Referentials, Transformation and Discourse Analysis Papers*, No. 76 (1968).
 A. J. GREIMAS, *Sémantique structurale*, Párizs (1966).
 GOMBOCZ ZOLTÁN, *Jelentéstan*, Pécs (1962).
 KÁROLY SÁNDOR, *Bevezetés az általános és magyar jelentéstanba*. Doktori disszertáció, kézirat (1967).
 J. J. KATZ, *Analyticity and Contradiction in Natural Language*, *The Structure of Language*, FODOR és KATZ, szerk. 519—544 (1964b).
 J. J. KATZ, *The Philosophy of Language*, New York (1966).
 J. J. KATZ, *Recent Issues in Semantic Theory*, *Foundations of Language* 3/2, 124—194 (1967).
 J. J. KATZ, *Semantic Theory and the Meaning of „Good”*, *Journal of Philosophy* 61, 739—766 (1964a).
 J. J. KATZ—J. A. FODOR, *The Structure of a Semantic Theory*, *Language* 39, 170—210 (1963).
 J. J. KATZ—P. POSTAL, *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*, Cambridge (1964).
 KIEFER FERENC, *Zur Fragen einer formalen semantischen Theorie*, *Sprache im Technischen Zeitalter* 19, 189—210 (1966a).
 KIEFER FERENC, *A jelentésemélet formalizálásáról*, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* IV. (Szerk. TELEGDY ZSIGMOND), 105—155., Budapest (1966b).

- KIEFER FERENC, A Katz—Fodor-féle szemantikaelmélet, MTA I. OK 23, 178—188 (1966c).
- KIEFER FERENC, *Mathematical Linguistics in Eastern Europe*, New York (1967a).
- KIEFER FERENC, *On Emphasis and Word Order in Hungarian*, Ural-Altai Series Vol. 76, Bloomington (1967b).
- KIEFER FERENC, *A Transformational Approach to the Verb „van” (to be) in Hungarian: Foundations of Language, Supplementary Series, Vol. 7* (1968).
- KIEFER FERENC, *Bevezetés a generatív nyelvelméletbe*, TIT (1969).
- KOVÁCS FERENC, *Nyelvi struktúrák, nyelvi törvények. Doktori disszertáció, kézirat* (1968).
- J. LYONS, *Structural Semantics*, Oxford (1964).
- I. A. MELCSUK—A. K. ZSOLKOVSKIJ, *O szisztyeme szemantycieszkovo szintyeza*, NTI No. II., 48—55 (1966).
- PETŐFI S. JÁNOS, *On the Structural Linguistic Analysis of Poetic Works of Art*, *Computational Linguistics* VI. 53—82. (1967).
- PETŐFI S. JÁNOS, *Notes on the Semantic Interpretation of Verbal Works of Art*, *Computational Linguistics* VII. 79—105. (1968).
- J. R. ROSS—G. LAKOFF, *Is Deep Structure Necessary?* M. I. T., kézirat, Cambridge (1967).
- Sz. K. SAUMJAN, *Strukturijnaja Lingvisztyika*, Moszkva (1965).
- Sz. K. SAUMJAN—P. A. SZOBOLJEVA, *Transformation Calculus as a Tool of Semantic Study of Natural Languages: Foundations of Language* 2, 290—336 (1965).
- G. STERN, *Meaning and Change in Meaning*, Göteborg (1921).
- SZÉPE GYÖRGY, *A szótár a generatív nyelvreírásban*, *Alt. Nyelv. Tan. IV* (szerk. TELEGDÍ ZSIGMOND), 167—188 (1966).
- ST. ULLMANN, *The Principles of Semantics*, Oxford (1957).
- ST. ULLMANN, *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*, Oxford (1964).
- U. WEINREICH, *Explorations in Semantic Theory: Current Trends in Linguistics III.*, szerk. SEBEOK, 395—477 (1966).
- L. WITGENSTEIN, *Philosophic Investigations*, Oxford (1953).
- A. K. ZSOLKOVSKIJ—I. A. MELCSUK, *O szemantycieszkom szintyeze*, *Problemy Kiber-nyetyiki* 19, 177—238 (1967).

Towards a new theory of meaning

Generative linguistics in its early stages had displayed a negative or cautious attitude towards meaning. The wellknown paper of KATZ & FODOR was a turning point in that respect, but the critiques of BOLINGER and WEINREICH made somewhat dubious the importance of their contribution. In some most recent research within the generative framework semantics is no more of interpretive character, but can be considered as the starting point for generating sentences. This new semantics of generative intention is composed of the meta-theory of meaning, the semantics of word and the semantics of syntactic structures.

FERENC KIEFER

Auxiliaritás vagy determináció

E dolgozat célja kettős jellegű, egyrészt módszertani kísérletnek tekinthető egy nyelvi jelenség kétoldalú (formai és tartalmi) megközelítésére és meghatározására, másrészt magát a tárgyalt szóosztályt kívánja kiemelni, helyét megadni a nyelvi elemek osztályainak hierarchiájában.

A szófaji rendszerek áttekintésénél gyakran találkozunk eklektikus, több szempont szerint történő osztályozással.¹ Elvileg nem lehet senkinek kifogása a több szempontból történő osztályozás ellen, sőt ez mindig közelebb áll a nyelv valóságának szerkezetéhez. A rendszerező szempontok azokban kétféleképpen egyesülhetnek a meghatározásnál:

1. logikailag egymásra vonatkoztatva,
2. empirikus koordinációban.

Akadémiai nyelvtanunk például a szó jelentéstartalmát, toldalékfelvevő képességét, összetehetőségét és mondatnyi használhatóságát tekinti osztályozó szempontnak.²

A szóosztályok leltározásánál, úgy gondoljuk, az első lépés a formai szempontból történő osztályozás, mégpedig elsősorban a szintaxis szempontjából. Tudományosabbnak látszik adott halmaz elemeit többféle variáns halmazba tartozóknak tekinteni, mint az osztályozás során a valóság ellenére „kiigazításokat” végezni.

Dolgozatomban tehát a vizsgált szóosztályt először formailag osztályozom, szintaxis és morfológia szempontjából, majd egy másik vizsgálati módszerrel megkísérlem kideríteni, van-e a formailag rendezett szóosztály egyedeinek osztályszinten megnyilvánuló közös szemantikai funkciója.

1. Több szóból álló igei formák

Példáimat a spanyol nyelv területéről veszem elsősorban, de általános érvényű mondanivalóm szempontjából egyéb nyelvű példák is megfelelhetnek.

Mind a beszélt nyelvben, mind az írott nyelv különféle stílusrétegeiben igen gyakori szókapcsolat a ragozott igealak és az azt követő igenév:

¹ A spanyol nyelv tanok hagyományos igeosztályozása: 1. tárgyias, 2. tárgyatlan, 3. személytelen, 4. egyszemélyes, 5. visszaható, 6. kölcsönös, 7. segédigék, 8. hiányos, 9. szabályos és rendhagyó igék. A grammatika szerinti osztályozási szempont az igék értéke és egyéb jellege, valamint körülményei szerinti felosztást ad. Grammatica de la lengua española. (Real Academia Española) 1931, Espasa calpe, Madrid.

² A Mai Magyar Nyelv Rendszere. Leíró nyelv tan I. kötet. III. Szófajok. 3. Szófaji rendszerünk áttekintése.

*igyekeznek dolgozni,
nem akar megbetegedni,
er möchte lange leben,
he would have been able to be silent,
il a beau parler avec cette femme,
volo ire.*

E példák után válasszuk a spanyol nyelv szinkrón leírásában lehetséges három formát:

- 1) ragozott ige + főnévi igenév (Infinitivo),
- 2) ragozott ige + múlt-idejű, szenvedő értelmű melléknévi igenév (Participio),
- 3) ragozott ige + jelen idejű, határozói igenév (Gerundio).
Suelo trabajar (= Szoktam dolgozni).
Tengo escrito la carta (= megírtam a levelet).
Estamos jugando (= éppen játszunk).

Általánosabb formulába foglalva: ragozott ige + igenév.

Nyilvánvaló, hogy az általános formula olyan igei kifejezés, amelybe igen sok, különféle konkrét szóalakpár tartozik, de valamennyire érvényes a ragozott ige és az igenév szoros kapcsolata. Több nyelv egybevetésénél még egyéb belső, nyelvek között fennálló különbségek is kiderülnek:

- 1) magyarban, oroszban: ragozott ige + igenév (*tud evezni*);
(*бъдем зосопумъ*)
- 2) németben, angolban: *a* variáns: ragozott ige + igenév
(*er mag essen — he will eat*);
b variáns: ragozott ige + viszonyzó + igenév
(*er beginnt zu arbeiten,*
he begins to work);
- 3) franciában, spanyolban: *a* variáns: ragozott ige + igenév
(*il peut nager,*
el puede nadar),
b variáns: ragozott ige + viszonyzó + igenév
(*vient de manger,*
acaba de comer).

Megjegyzés a 3. ponthoz. — A román nyelvekben a ragozott ige és az igenév közé nem a *zu* vagy *to* sajátos, főnévi igenevet kiegészítő segédszó illeszthető, hanem a nyelv viszonyzóállományának tekintélyes része (francia: *à — de — par* stb., spanyol: *à — de para — por — en* stb.).

A további vizsgálódás során az is kiderül, hogy a ragozott igealak nem egyszer maga is szintagma. Például: *Er ist imstande zu arbeiten.* *He is in the habit of smoking very much.* *Il est en train de rire.* *El echa menos de trabajar.*

Bár a német *zu* és az angol *to* nem tekinthetők viszonyzóknak, több nyelv egybevetésénél, résztipológiai vizsgálatnál e morfémák is viszonyzóknak tekinthetők.

A nyelvi intuíció a ragozott igealak + igenév szókapcsolatot akkor is szorosnak érzi, ha a ragozott igealak helyén nem létige, nem segédige, nem is félszegédige áll, hanem valamilyen önmagában is teljes igei értékű forma, mely

az igeneves formával egyesülve annak jelentéstartalmát módosítja valamilyen formában.

A nyelvi intuición igazolását azonban elvégezhetjük formai, egzakt eszközökkel is. Annak a szóosztálynak triviális jellemzése, melyet dolgozatom elején említettem a következő: a segédigék funkcióját egyéb igék is betölthetik, melyek különben önálló állítmányokként szerepelhetnek egyéb mondatokban:

Richard will spielen. — *Ricardo ha jugado.*
Richard beschließt zu spielen. — *Ricardo está a punto de jugar.*

2. Létige, segédige, félsegédige

A hagyományos nyelvtanokban a segédige meghatározása nem pontos és nem egyértelmű. Francia pedagógiai nyelvtanban például szerepel a félsegédige³ elnevezés. A spanyol nyelvtanokban segédigének tekintik az érzelmi és parancsolást jelölő igék egy részét is, és külön fejezetekben tárgyalják a latin „coniugatio periphrastica” mintájára a különféle igeneves összetételű kifejezéseket. A tanulmányozott spanyol nyelvtanokban például a fent jelzett jelenség egyik-másik könyvben három-négy helyen szerepel, ismét más nyelvtanokban csak egy helyen.⁴ Mielőtt az összefüggéseket táblázatszerűen kimutatnám, megkíséreltem összefoglalni, milyen címszók alatt tárgyalják a hagyományos spanyol nyelvtanok a ragozott ige + igenév jelenséget. Rendszerint szerepel a segédige fogalma az igék felosztásánál. Szó kerül róla az összetett formák igeragozásának áttekintésénél is. A mondattani részekben, az ige szintaxisánál a főnévi igenév mondatban elfoglalt szerepei között mindig szerepel egy pont: a főnévi igenév, mint tárgy⁵ (*szeretne elutazni*). Az érzéki észrevevést jelentő igék és a műveltető igék tárgyalása szintén külön helyen történik és egyik-másik grammatika külön fejezetet szentel a „conjugación perifrástica”-nak vagy más elnevezéssel a „frase verbal”-nak.

E megoszlásnak természetesen van értelme, amennyiben a fent jelzett, nem rendezett többszemponthuság alapján osztályozunk. A tiszta szemantikai jellegű osztályozási szempontokat át- meg átszövik formai jellegűek. E dolgozatban megkíséreltem valamennyi jelenséget egyetlen formai osztályba és a megfelelő alosztályokba foglalni, s megvizsgálni a jelentésbeli funkciók esetleges azonosságát.

3. Ragozott ige + igenév

Ha szigorúan formai szempontból vizsgálódunk, ebbe a kategóriába kell sorolnunk magának az igeragozásnak összetett formáit is. A spanyol igeragozásban a következő összetett igei formák vannak a szűk értelemben vett igeragozáson belül:

³ ECKHARDT SÁNDOR, *Mai francia nyelvtan* 230: Félsegédigék. Terra, Budapest 1965.

⁴ ANDRÉS BELLO Y RUFINO J. CUERVO: *Gramática de la Lengua Castellana*. — M. CRIADO DE VAL, *Gramática Española*. Madrid, Saeta 1958. — R. SECO, *MANUAL DE Gramática Española*. Madrid, Aguilar 1962. — J. ALONSO DEL RIO, *Gramática Española*. Madrid, Ediciones Giner 1963. stb.

⁵ *Gramática Española* (Real Academia Española). Madrid, Espasa Calpe 1931. 448. El infinitivo como complemento directo.

	Pretérito perfecto: <i>he hablado</i> (<i>haber</i> segédige + participio)
MODO	Pretérito pluscuamperfecto: <i>había hablado</i>
Indicativo	Pretérito anterior: <i>hubo hablado</i>
	Futuro perfecto: <i>habré hablado</i>
MODO	
Potencial	Compuesto o perfecto: <i>habría hablado</i>
	Pretérito perfecto: <i>haya hablado</i>
Subjuntivo	Futuro perfecto: <i>hubiere hablado</i>
MODO	Pretérito pluscuamperfecto: <i>hubiera = hubiese hablado</i>

Fenti felosztás a spanyol akadémia nyelvtanából származik. Nem kívánom a spanyol szenvedő igeragozás tárgyában folytatott hispanisztikai nyelvészeti vitákat ismertetni, kizárólag arra érdemes figyelni, hogy a legnagyobb spanyol grammatika, NEBRIJA⁶ nyelvtana óta általában az egyik létige: *ser* és a participium kapcsolatát szenvedő igeragozásnak tekintik. A másik „lenni” értékben használt létige, az *estar* szintén alkalmas egy, a német Zustandpassiv analógiájára szerkesztett szenvedő igeragozás megvalósítására: *estar* + participium.

Ha most itt húznánk meg a vonalat, a címben megjelölt igei kifejezés első csoportjának lerögzítésénél, helyesen járnánk el. Nevezhetjük a fenti igealakokat „intern igeragozási” alakoknak is. De éppen szemantikai szempontból vethetné fel valaki, miért ne tartoznék az igeragozáshoz a módbeli segédigékkel alkotható igei formák osztálya is. A jelentés szempontjából miért lenne a jövő idő morféma más, vagy akár általánosabb is, mint például a lehetőséget jelölő morféma (*he will come — he can come*). Az *avoir-être* ige páros az említett nyelvekben létige elnevezést kapott és ezt különböztetik meg a módbeli segédigéktől. Míg azonban a módbeli segédigék a német nyelvben egy tökéletesen homogén részrendszer alkotnak, addig elég homályosan és szétfolyóan rögzíthető az angolban is. Formai oldalról tehát meg kell találnunk az egyes csoportok közötti különbségeket, s ugyanezt kell tennünk szemantikai szempontból is.

Az azonban ismeretes, hogy a létigéken és a módbeli segédigéken kívül még egy sereg olyan ige van, amely formailag a segédigék szintaktikai viselkedését követi. Bizonyos nyelvekben az inchoativum, a terminativum, az iterativum, sőt a reiterativum aspektusait is segédigeszerű igék valósítják meg.

Er beginnt zu spielen. — *El empieza a jugar.*
 ----- — *Termina por darme un regalo.*
 (Végül ad nekem egy ajándékot.)

A szándék, a felszólítás, a parancs jelölésére szolgáló igék is sok nyelvben kapcsolhatók igenévvel:

He wishes me to work more. (Azt kívánja, hogy többet dolgozzam.)

Ez utóbbi jelenséget a hagyományos nyelvtanok a tárgyi alárendelt mellékmondat rövidítésére szolgáló főnévi igeneves szerkezeteknél tárgyalják.

Nem igen figyeltek fel arra a törvényszerűsége sem, hogy az affektív tartalmú igék nagy része is alkalmas igeneves kapcsolódásra:

⁶ A. DE NEBRIJA, Gramática Castellana. Edición crítica de Pascual Galindo Romeo y Luis Ortiz Muñoz. 1946. Madrid.

He likes to take a walk. — Le gusta pasearse.
(= Szeret sétálni.)

Az angol nyelvben ismeretes *accusativus cum infinitivo* vagy az *accusativus cum participio* (*He sees me come = he sees me coming*) szintén ebbe a jelenségcsoportba tartozik, ugyanúgy ahogy a műveltetés is.

De milyen osztályokba soroljunk olyan igei kifejezéseket, melyeket az intuíció ugyancsak idesorol, de a grammatikákban legtöbbször nincsenek megemlítve:

Sikerült eljönnie.
Es ist ihm gelungen zu kommen.
Il a réussi à venir.
He succeeded in coming.
El logró venir.⁷

Úgy gondolom, hogy mielőtt a teljes formai és viszonylagos tartalmi felosztást megkísérelném, hasznos lesz két modern és gyakorlati célt is megvalósító spanyol grammatika idevonatkozó szempontjait megadni.

Rafael Seco spanyol nyelvtanában⁸ a fentebb ismertetett jelenséget két nagy kategóriára osztja:

- I. Determinaciones temporales (időbeli meghatározottság),
II. Modalidades subjetivas (szubjektív modalitások).

Az I-es csoportba sorolja a következő eseteket:

- a) az igei cselekvés kezdete,
b) az igei cselekvés továbbvitele (progresszió):
aa) a jelentől kezdve,
bb) a jelenben,
cc) a jelenig;
c) folyamatosság vagy tartam;
d) ismétlődés (reiteráció);
e) cselekmény lezárása (finalizáció).

A II-es csoportba sorolja:

- a) lehetőség,
b) akarat,
c) szükségesség,
d) valószínűség,
e) szándék.

E felosztás értéke, hogy a segédigei halmazban aránylag logikai szervezést végez. Az igék, amelyekre vonatkozik, azonban nem terjednek túl az idő, a modalitás nény szempontjain.

SAMUEL GILI Y GAYA nyelvtanában⁹ külön fejezetet szentel a „frases verbales”-nek. Három nagy csoportba sorolja azokat:

⁷ FÜLEI SZÁNTÓ ENDRE, Egy praktikus modell részrendszere spanyol–magyar kontrasztív leírásban. (A magyar nyelv története és rendszere konf.)

⁸ RAFAEL SECO, Manual de la Gramática Española. Madrid, Aguilar. 1962.

⁹ SAMUEL GILI Y GAYA, Curso superior de Sintaxis Española. Publicaciones y Ediciones Spes. Barcelona 1961.

No se le olvida de haberlo visto (= nem felejtí el, hogy ezt már látta),
Parece haber sido buscado hace dos días (= úgy látszik, már két napja
keresték).

Osztályozhatóak úgy is, hogy történhetik-e intercalatio, kerülhet-e más mondatrész a ragozott ige és az igenév közé. Az egyik legfőbb osztályozási szempont azonban az egyalanyúság, illetve többalanyúság.

Yo quiero comer (enni akarok) ——— *Yo como* (én eszem).
Yo permito comer (megengedem, hogy egyen) ——— *El come* (ő
eszik).

A spanyolban — és más nyelvekben is — bővíthető az eredeti mondat egy fenti típusú segédigével, de bővíthető segédige + agenssel. A hagyományos nyelvtenban ezt fordítva magyarázták meg:

Yo le permito que coma. Rövidítés: *Le permito comer.*

Ugyanezt a sémát követik az „oir, ver, dejar” (hallani, látni, hagyni) igék is, sőt ide tartozik maga a műveltetés is. Szemantikailag az ilyen mondat-átalakításokban még egy személyt jelölő szó jelenik meg a mondatban.

Végül még kétféle szempontból osztályozhatnánk a fenti igeragozott. Lehet-e ragozott igeralak maga is szintagma? Ezt már láttuk, hogy lehet. Végül milyen további transzformációk végezhetőek el a ragozott ige + igenév szókapcsolaton (nominalizálás, további segédigével való bővítés stb.).

5. A III. alosztály ragozott igéi

Az I. és II. alosztályba tartozó igék osztályozása, szemantikai értelmezése tárgyában hatalmas szakirodalom tanulmányozható. A III. alosztály igéi közül azonban csak azok kerültek megvilágításra, amelyek jelentésüknél fogva vonták magukra a kutatók figyelmét. Ezek közül nem egy magának az igeragozásnak alapfunkcióit: (idő — aspektus — mód) egészítik ki.¹⁰ Az inchoatív, terminatív, duratív, imperfektív, perfektív igék ilyen értelemben segédige számba mennek, ha maga az intern igeragozás, B. POTTIER¹¹ szavaival: intern modalitás alkalmas fenti jelentésfunkciók kifejezésére. R. SECO¹² és S. GILI Y GAYA¹³ grammatikáiban láthatunk erre példát. Ez azonban megint csak szemantikai osztályozás. Formailag a III. alosztályt csak aszerint bonthatjuk tovább, hogy milyen viszonzások helyezkednek el a ragozott ige és igenév között: \emptyset , *a*, *de*, *por*, *para*, *con*, *en*, *que* stb.¹⁴

Kétségtelen, hogy a III. a legnagyobb számú alosztály. Míg a két-három létige és a 6–10 segédige megtölti az első két alosztályt, addig a III-hoz százaz nagyságrendben tartoznak igék, de az alosztály zárt, tagjai nyelvenként megszámlálhatók.

Megemlítjük végezetül, hogy a teljes vizsgálatba még egy I. előtti és egy III. utáni alosztály is felállítható lenne. A legelsőben az egyszavas igék

¹⁰ KNUD TOGEBY, *Mode, aspect et temps en espagnol*. Det Kongelige Danske Videnskabskabernes Selskab. Dan. Hist. Kedd. 34. no. 1. 1953. København, 1953.

¹¹ B. POTTIER, *Sobre el concepto del verbo auxiliar*. N. R. F. XV. 3–4.

¹² I. m. I. 8. jegyzet.

¹³ I. m. I. 9. jegyzet.

¹⁴ FÜLEI-SZÁNTÓ, i. m. (I. 7. jegyzet).

toldalékait kellene elemeznünk, mindazt, ami a tövön kívül a szóban mint kötött morféma jelen van, hiszen az igei affixumok funkciói igen gyakran a gyakoriság, a műveltetés, stb. A IV. alosztály már az összetett mondat elméletének egyik megközelítése lenne. Mi választja el egymástól a következő két mondatot:

Estoy para decirle a tu padre (azon vagyok, hogy mindjárt megmondom apádnak),

Vengo para decirlo a tu padre (jövök, hogy megmondjam apádnak).

Míg az első mondatban II. osztályba tartozó segédige tartozik: *estar para* + főnévi igenév, a második példában célhatározói kapcsolat áll fenn. Ha most megfordítjuk a tradíciót és az igeneves célhatározói kapcsolatokat tekintjük elsődlegesnek, a kötőszavas kötőmóddal álló mellékmondatú összetett mondatokat pedig másodlagosnak, elegáns példát kapunk a nyelv egy jelenségének fokozatos kiterjedéséről, növekedéséről. Támogatja ezt a feltevést a következő típusú mondat szerkezet is:

Indul a pap aludni. (Hová indul? — Aludni.)

Vannak grammatikusok, akik ezt a mondatot célhatározóinak fogják fel, ismét mások segédigei-igeneves kapcsolatnak. Bárhogyan vizsgáljuk is, feltehető egy olyan fokozatos formai kitágulási folyamat, amely az egyszerű igével kezdődik és a cél- és módhatározói összetétellel fejeződik be.

Viene (*Ven* — *vien*, morfológiai alternánsok + *-e* személy és számrag)

Quiere venir (segédige + főnévi igenév)

Le gusta venir (III. osztálybeli ige + főnévi igenév)

Viene para darme un regalo (célhatározói mondatkapcsolás).

Viene cantando (módhatározói mondatkapcsolás).

Viene sin cantar (módhatározói mondatkapcsolás).

Viene en vez de cantar (módhatározói mondatkapcsolás).

Az egy szóba tapadó jellemző morfémáktól kezdve a laza mondatalárendelésig egyetlen formai kritérium jellemzi valamennyi osztályt: ragozott igealak + valamilyen igenév.

6. Szematikai megközelítés

A spanyol nyelvben az igeragozás az egyik legmodernebb szerző szerint három szemantikai funkciót tölt be: módot, aspektust és időt.¹⁵ Azok a tudósok, akik a kérdést történeti szempontból közelítették meg, hiányolták a latinban a görög nyelv aorisztoszáát, hiányolták a neolatinban a latin nyelv imperfektum alakjait. Szláv példákkal világították meg az aspektus kérdését, stb.¹⁶

Teljes, mindent felölelő ontológiai és logikai leltározásra W. B. BULL könyvében¹⁷ került sor, amelyben időelméletet és annak konceptualizálását

¹⁵ TOGEBY, i. m. (l. 10. jegyzet).

¹⁶ F. R. ADRADOS, *Evolución y Estructura del verbo indoeuropeo*. C. S. I. C. Madrid, Instituto „Antonio de Nebrija” 1963.

¹⁷ WILLIAM E. BULL: *Time, Tense and the Verb. A study in Theoretical and Applied Linguistics, with particular attention to Spanish*. University of California, Publication in Linguistics Vol. XVII. 1959.

kutatja a szerző. A „tájékozódási tengely” fogalmának bevezetésével (axis of orientation) megadja az ember időbe állásának alappontját. Az ontológiai irreverzibilitás, a tudati reverzibilitás, szekvencia, intervallum, a személyes és hivatalos időfogalom elemzésével, skaláris, vektoriális és tenzoriális szimbólumokkal sikerül annyi időrelációt felállítania az ember és az események között, amelyek mindegyike megfelel valamely nyelv időrendszere bármely kifejezési formájának. BULL időelmélete lényegében aspektus-elmélet és a nyelven kívüli kiindulással eljut a nyelv temporális szavainak, jeleinek teljes megvilágításához.

Meg lehet-e adni a modalitásnak ugyanilyen filozófiai elindulását, teljes variációs kulcsot nyújtó értékelését?¹⁸ Felfogásom szerint a nyelven kívüli elindulás mindig kockázatos, mindig veszélyes és mindig hasznos. BULL idő- vagy aspektuselméletének sikere, alkalmazhatósága talán abban rejlett, hogy egy olyan aránylag könnyen formalizálható valóságjegyet írt le kimerítően, mint amilyen az idő és annak tükröződése az emberi tudatban. Kérdés, hogy ez megtehető-e más ontológiai kategóriákkal is?

Hasznosan alkalmazhatjuk B. POTTER felfogását¹⁹ a belső és külső modalitásról. A logikai nyelvtanok az arisztoteleszi hármastól (asszertorius, hipotetikus, apodiktikus) igyekeztek levezetni az igeragozás módrendszert.²⁰ Felfogásom szerint ez kiegészítő megközelítésnek megfelel. A „Valóság” (Vinogradov szerint a modalitás zérusfoka²¹), a lehetőség és a szükségesség kifejezésére minden nyelvben a fent említett I. és II. osztályon belül vannak meg a kifejezési eszközök. A modalitás természetesen erősen keveredik a temporális és az aspektuális elemekkel. A jövőbeli cselekvés nem ok nélkül tartalmaz volitív elemeket bizonyos nyelvekben.

Az objektív modalitás tükröződése az emberi tudatban, mint szándék, akarat, cél, parancs, stb. jelentkezik, amennyiben a mondatok tartalma multiperszonális szemben a monoperszonális mondatokkal (pl. *I have him tell you Peter's being offended*: 4 személy).

A temporál-aspektív, az objektív és szubjektív modalitású igéken kívül feltétlenül meg kell különböztetnünk a diktív (*he tells me to come*) az affektív [*se alegra* (örül), *lamenta* (sajnálja), *logra* (sikerül)] az intenzív/pozitív intenzív: *persiste en* (ragaszkodik), *osa* (mer) és a negatív intenzív: *se limita a* (korlátozza magát), *niega a* (megtagadja, hogy) és a dubitatív szemantikai csoportokat. Valamennyinek belső logikai strukturálása lehetséges és elvégezhető. E szemantikai jegyek kifejezésformái természetesen nemcsak a fent jelzett segédigék és segédigeszerű egyéb igék, hanem más nyelvi jelek is lehetnek, de módszerünk viszonylagos sikerét abban látjuk, hogy az I., II. és III. alosztály igéi kivétel nélkül elvont jelentéstartalmú igék: olyan igei osztály ez tehát, amely megfelel a nomenek absztrakt osztályának. Mint elvont tartalmú igék alkalmasak arra, hogy módosító szerepet töltsenek be a módosítandó igeneves formájú többi ige előtt.

¹⁸ E kérdésre negatív választ ad M. MOLNÁR ILONA, *Módosító szók és mondatrészek a mai magyar nyelvben*, Budapest, 1968.

¹⁹ Lásd a II. jegyzetet.

²⁰ Lásd többek között LENZ, *La oración y sus partes*, Madrid, 1920.

²¹ V. V. VINOGRADOV, *O kategorii modalnosztyi i modalnih szlov v russzkom jazike*. Trudi Instituta Russzkoj Jazika II. Moszkva—Leningrád, 1950.

7. Auxiliaritás

A módosítás vagy auxiliaritás fogalmait hosszasan lehetne tárgyalnunk, de ragadjunk ki két tendenciát a nyelvészet irodalmából. Az egyik — és ez végezte a sokkal hatalmasabb munkát — megőrizte munkájában a történeti módszert és a „deszemantizálódás” vagy „grammatikalizálódás” fogalmából indul ki.²² A valamikor konkrét tartalmú segédigék jelentésileg kiüresedtek és ma már csak reláció-szerepük van, jelentést már csak az igeneves formájú ige hordoz. Az olyan deszkripciók, amelyek így közelítik meg a problémát „álszinkrón” munkáknak tekinthetők.

A másik felfogás formailag definiálja a segédigét. Ezek a definíciók legtöbbször tágak.

POTTIER²³ például ekképp határozza meg: Segédige minden olyan ige, amely egy másik igének mellékes kísérője ugyanazon az igei szintagmán belül.

ROCA PONS²⁴ így határozza meg: „A segédige lényegében arra szolgál, hogy egy igefogalom által determinált modalitást fejezzon ki.”

A spanyol Academia Real nyelvtana²⁵ így ír erről: „Segédigéknek nevezük őket, mert segítségül szolgálnak összetett igeidők szerkesztésére és azért is, mert a *ser* (lenni) igével, ez egyik, amelyik e csoportba tartozik, pótolható a tárgyias igék szenvedő igeragozása, mely tulajdonképpen hiányzik nyelvünkéből.”

E hibrid megfogalmazás után taxative felsorolja még a szükségesség kifejezésére szolgáló *tener que*, *deber* és *deber de* igéket, valamint a *dejar*, *estar*, *llevar* és *quedar* igéket.

Sorolhatnánk tovább a híres spanyol nyelvtanok, sőt romanisztikai szakmunkák, történeti nyelvtanok meghatározásait. Meghatározás végeredményben csak kétféle lehet. Az egyik a nyelv oldaláról indul el, a másik a tartalom szintjéről. Úgy gondolom egy teljes meghatározásban mindkét megközelítésnek szerepelnie kell.

Segédigének nevezük mindazokat a ragozott (= személyragos) igéket, melyek kötött számúak egy nyelvben és a nyelv bármely igéjének igeneves formáinak egyikével (ritkán egyszerre többel) szócsoportot, többszavas igei kifejezést alkothatnak. E ragozott igealakok kivétel nélkül absztrakt tartalmúak, időt, aspektust, objektív és szubjektív modalitást, személyek közötti relációt, tartalmi pozitív vagy negatív intenzitást, közlést vagy érzelmet jelölnek.

Két nyelvi jel viszonya aszerint is értelmezhető, hogy melyiknek a megjelenése követeli feltétlenül a másik megjelenését. Minthogy formailag a ragozott igealak a primér, és azt feltétlenül követnie kell az I. és II. alosztályban valamilyen igenévnek, úgy is felfogható, mint amelyik determinálja, meghatározza az igenév jelenlétét a beszédláncban. Az I. és II. alosztály igéi tehát abszolút igei determinánsok, a III. alosztály igéi pedig viszonylagos igei determinánsok. A determináció a formai kapcsolat elnevezése

²² JOSÉ ROCA PONS, Estudios sobre Perifrasís Verbales del Español. S. C. s. i. C. Madrid, 1953. RFE Anejo 67.

²³ Lásd a 11. jegyzetben.

²⁴ Lásd a 22. jegyzetet.

²⁵ Lásd az 5. jegyzetben.

lehet, a tartalmi kapcsolatban módosító és módosított látszik a leghelyesebbnek.

Dolgozatomban — a szó szintjén — olyan szókapcsolat-osztályt kívántam felállítani, melynek tagjai formailag és szemantikai funkcióikban egységesen viselkednek. A meghatározásnál mind a formai, mind a tartalmi megközelítést igyekeztem elvégezni.

FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE

Auxiliary or determination

The classification of grammatical phenomena in traditional grammars is carried out on the base of mixed views. Though any classification from several points of view is advantageous, there should be among the points of references either some logical correlation and/or empirical co-ordination. The paper tries to separate the formal description of the grammatical category in question and its semantic approach. Thus, the paper not only has its goal to give a more total description of the phenomenon in question, but it may be considered as a working experiment too.

Verbal forms being composed of more verbs are rather general. In the paper it is about such verbal forms, where the first is a conjugated verbal form while the second — with differences in various languages — belongs to one of the infinite forms. Whether a partial set of verbs form a strict unity may be judged in morphological or in syntactic way.

Such terms as „auxiliary verbs”, „semi-auxiliary verbs”, „infinitive as direct object”, „verbs of perception” etc. formally belong to the same group. In Spanish we have three major groups:

I. The composed verbal forms of the conjugation proper, including the „conjugatio periphrastica”. Here, the infinite form is a past participle or a Spanish „gerundio”. The conjugated verb is a „substantive verb”.

II. Verbal syntagms ended by an infinitive may be called „auxiliary verbs”.

III. Verbal groups, where the second or the last *verbum infinitum* is an infinitive replaceable by a noun or a completive sentence.

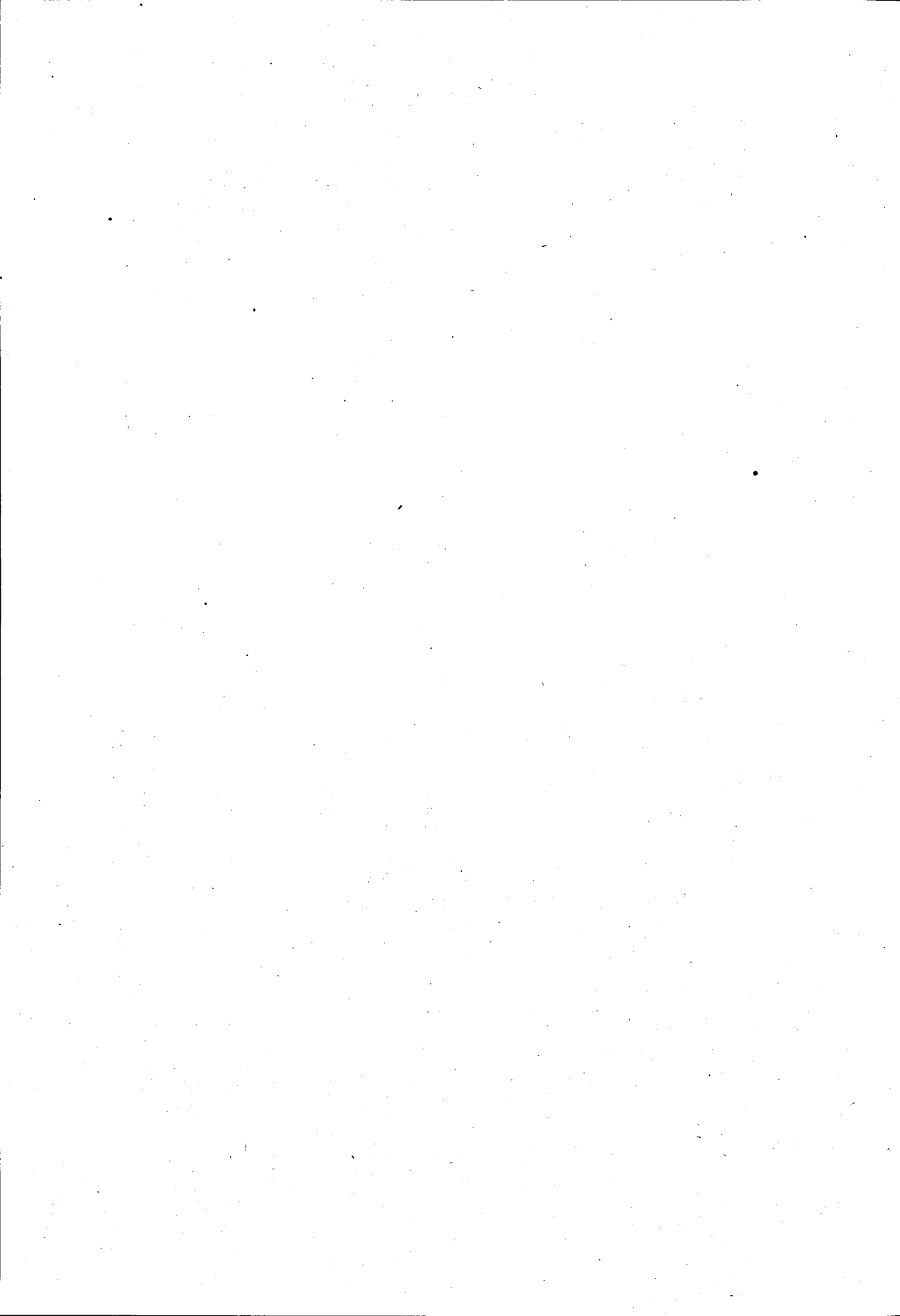
While the first two groups contain only some scores of words, the third one includes words of centesimal order of magnitude. The formal structure of all the three is always the same:

conjugated verb + infinite form

There is, of course, a real „preceeding” class, where the verbal affixes represent the function of the auxiliary verbs and a „succeeding” class, where final and adverbial clauses — better to say their abbreviation by *verba infinita* — match the original infinite verbs. *Estoy para trabajar* (= I'll just begin to work) is in Spanish a strict auxiliary syntagm, while *Vengo para trabajar* is a compound sentence with final clause. The change of the original subject may also be a point of subclassification in the case of accusative cum infinitive or causative structure, etc.

The semantic approach states that auxiliary verbs — in the broad sense of the word — make the function of tense, aspect and modality. The distinction between objective and subjective modalities, such as reality, possibility and necessity (objective modalities), dictive, positively and negatively intensive, intentional, volitive and dubitative modalities (subjective modalities) seems useful. They all have one common feature: they involve abstract verbs. While from a formal point of view the so-called auxiliary verbs play the part of determination, semantically they are modifiers of some *verba infinitiva* which are to be modified.

ENDRE FÜLEI-SZÁNTÓ

SZEMLE – ISMERTETÉSEK

Arany A. László
1909 – 1967

Csak nemrég jelent meg újabb fonológiai felfogásának kifejtése a Nyelvtudományi Közlemények lapjain: Trubetzkoy nyelvelméletének és fonológiájának lélektani és logikai alapjai: NyK. LXIX, 125–45, 345–63. A második rész névalírása már gyászkeretben jelent meg. Ugyanebben az évben jelent meg m á s i k magyarországi publikációja a debreceni kongresszus kötetében.

Magyarország földrajzi határain kívül fejtette ki tudományos munkásságát, mégis a modern magyar nyelvészet egyik legjelentősebb alkotója volt.

Életrsorsa jóformán ismeretlen a mai magyar nyelvészek számára. Műveit sem ismerik méltóképpen. Illendő a róla szóló megemlékezésben elmondani ki volt, s mit adott nekünk, magyarországi nyelvészeknek, s általában a magyar nyelv és nép kutatásának.

1909. szeptember 19-én született Betlénen (a régi megyebeosztás szerint Gömör megyében); ma a község hivatalos neve Betliar, Rožňava (Rozsnyó) járásban, a Csehszlovák (Szlovák) Szocialista Köztársaságban. — Apja Arany Viktor bányaiüzemi gépész; anyja Hlopko Margit Mária. Féltestvére Franz Zagiba, a bécsi egyetem szlavista professzora. — Arany A. László kora gyermekkorától kezdve kétnyelvű volt: magyar és szlovák. Mindig magyar nemzetiségűnek vallotta magát: szlovákiai magyarnak.

A rozsnyói reálgimnázium elvégzése után egyideig kisegítő tanítóként dolgozott, 1931 és 1935 között a pozsonyi egyetemen folytatott tanulmányokat a filozófia, a magyar és a szláv nyelvészet tárgykörében. 1936-ban szerzett bölcsészdoktori fokozatot „Magyar nyelvi hatások a nyugatszlovákiai szlovák nyelvjárásokban” című értekezésével a pozsonyi egyetemen. Néhány évvel később itt megindult magántanári habilitációja is, de erre nem került sor. 1944-ben a budapesti tudományegyetemen is végzett kiegészítő stúdiumokat.

Az egyetem után 1935-ben a pozsonyi egyetem Dialektológiai Intézetének vezetője lett, s ebben a minőségében irányította a szlovák és a magyar nyelvjáráskutatást. Középiskolai tanárként először a pozsonyi szlovák reáliskolában tanított, majd pedig ugyanott a magyar gimnáziumban. Később, a negyvenes években a kereskedelmi főiskolán adott elő.

A Szlovákiai Magyar Közművelődési Egyesület Néprajzi Kutatócsoportjának vezetője s a szlovákiai magyar nyelvátlasz előkészületeinek irányítója; az SzMKE vezetőségi tagja és sorozatának — a Szlovákiai Magyar Közleményeknek — szerkesztője. Ennek keretében jelent meg fő műve: Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere. Bevezetés a szerkezeti nyelvjárásban (Pozsony, 1944. 185 lap). A szlovákiai magyarság sokoldalú kutatásának egyik tudományos irányítója: mágneses vonzerejű szervező és nevelő. Számos ma is működő nyelvészre volt nagy hatással. Király Péter (Budapest),

Kovács István (Debrecen), Franz Zagiba (Bécs), valamint a korán elhunyt tehetséges néprajzkutató Putz Éva számítanak tanítványának.

1943-ban a Szlovák Tudományos Akadémia kutatója lett. Majd 1946-ban kiadóvállalati alkalmazott.

1949-től kezdve életkörülményeinek kedvezőtlen alakulása következtében hosszabb időre le kellett mondania tudományos tevékenységéről. Halála abban az időben érte el, amikor kialakította, újra fölvette a tudományos kapcsolatokat a magyar és más külföldi tudományos körökkel, amikor szóhoz jutott a nemzetközi nyelvészeti tanácskozásokon, s amikor újból kezdett publikálni.

Arany A. László olyan alakú egyéniség volt, aki a tudomány anyagával, szervezésével és kutatóival egyaránt tudott dolgozni látnoki erővel kialakított tervei alapján. E munka hitelét kitűnő kiképzésével, műveltségével fedezte.

Átlagon felül iskolázott tudós volt. A harmincas évek Pozsonya nem volt kedvezőtlen légkör nyelvészeti tanulmányokra. Ekkoriban alakult ki a magas színvonalú csehszlovákiai nyelvtudományon belül a Bratislavai Nyelvész Kör. Ez egy fél generációval fiatalabb volt a Prágai Nyelvész Körnél, kevésbé nemzetközi összetételű és valamivel konkrétabb érdeklődésű. Vezető tagjai közül név szerint is említendő a — magyar fonológiával is eredményesen foglalkozó — szlovák L. Novák, valamint a cseh származású J. M. Kořínek és főleg V. Vážný professzor, aki személyesen is nagy hatással volt Aranyra. Ez a pozsonyi kör az önálló szlovák állam idején viszonylagosan haladó maradt, alkalmat adott az elnémitott cseh nyelvészek szereplésére is.

Arany tájékozódása jóval túlment a nyelvészetben, annak legújabb — európai és amerikai — irányzatain. Kitűnően ismerte a modern filozófiai módszertant, a formális logikát, a nyelvfilozófiát, az alkatlélektan, a rendszerelmélet műveit. Élete utolsó éveiben derült ki, hogy folyamatosan tájékozódásával jobban lépést tudott tartani a nyelvészettel s általában a tudománynak a fejlődésével, mint legtöbb aktívan dolgozó kollegája.

Arany A. Lászlónak nem sok magyarországi nyelvessel volt kapcsolata. A fonológiai elmélet világhírű budapesti mesterénél, Laziczius Gyulánál kétszer is járt, mégsem lehetett minden rendben köztük. A koloni könyvet is neki kívánta dedikálni, de Laziczius ezt elhárította. Laziczius angol nyelvű válogatott kötetét (Selected Writings of Gyula Laziczius. Hága, 1966. Mouton) nagy rokonszenvvel recenzeálja. Nem mulasztja azonban el megjegyezni, hogy „Laziczius a hozzáfutó fiatal nyelvészeknek áldozott idejéből, fáradságából és tudásából, és segítségükre volt, de az elismerést megtagadta tőlük” (UAJB. XXXIX, 264 (1967), az eredetiben németül).

Publikált munkássága tételszerűen nem nagy. Értéke, témaválasztásában, újszerűségében és magas színvonalában rejlik. Öt területre oszthatjuk műveit így is. Ezek a következők (a) magyar nyelvjáráskutatás; (b) szlovák dialektológia és a magyar—szlovák kétnyelvűség vizsgálata; (c) a mai magyar nyelvszisztem előzményeinek szerkezeti története; (d) elméleti fonológia; (e) magyar néprajz és művelődéstörténet.

A magyar nyelvjáráskutatás (fonológiai dialektológia) területén két kérdőívről és fő művéről tudunk. Mind az I., mind a II. Kérdőív Pozsonyban jelent meg 1937-ben; az első kiadója az Egyetemi Magyar Intézet és a Magyar Nyelvészeti Bizottság (9 sokszorosított lap), a másikat a szerző adta ki (8 sokszorosított lap). A második alcíme „az észak-nyugati nyelvjárások mássalhangzós állapotának kutatására”. — Sajnos mindkettő elkallódott, s a tervezett kérdőív-sorozat többi tagja nem látott napvilágot.

Fő művét 1967-ben angol címmel, de változatlan magyar szöveggel újból kiadták: *The phonological system of a Hungarian dialect. An introduction to structural dialectology* (Bloomington—Hága, Indiana University—Mouton). Ennek a 2. kiadásnak az előszavában így jellemzi a szerző művét: „Kolon község nyelvjárásának teljes fonológiai leírásában a fonológia alaptételeinek érvényét és az alkalmazásának gyakorlati értékét kívántam megállapítani. A fonológia alkalmazása több jó részleteredményt hozott, s egyben megmutatta az elméletének, illetőleg alkalmazásának hiányosságait is.” — Maga a kötet még ma is megérdemelne egy alapos recenziót. A kötet rendkívül ökonomikus szerkezetű: általános nyelvészeti és dialektológiai bevezetés után rövid általános és magyar fonológiát ad, s mintegy melléktermékként adja Kolon fonéma-rendszerének leírását. Munkájában TRUBETZKOY „Grundzüge der Phonologie” (Prága, 1939) című munkája volt legközelebbi példaképe; ezen azonban több ponton túlmutat. Először is TRUBETZKOY művét kitűnően tömörítette, mintegy kézikönyvszerűvé tette. Másrészt egyéb szempontok, egyéb szerzők anyaga, különböző kritikái megjegyzések, a magyar nyelvi tények és Kolon fonéma-állaga bevonása által jóval többet, mást adott, mint a bécsi mester. Munkájának külön értéke, hogy magyarul jelent meg, LAZICZIUS GYULA fonológiai bevezetése óta — s azóta is — a legjelentősebb magyar nyelvű fonológiai publikáció. A magyar fonológiai dialektológia területén hosszú ideig a legjelentősebb írás volt, klasszikus fonológiai szempontból ma is az.

Szlovák dialektológiai munkásságában a magyar hatások vizsgálata dominált. Erről szólt elkallódott bölcsészdoktori értekezése, valamint egy általa összeállított kérdőív a magyar szótani hatások kutatására: *Dialektologické dotazníky pre Slovensko* (Bratislava, 1937, 36 sokszorosított ív). — A két nyelv kölcsönhatását nemcsak az érintkező nyelvszerkezetek szintjén vizsgálta, hanem a kétnyelvű felvidéki emberek nyelvi tudatában is. Általános nyelvészeti igényű írása [a francia összefoglalás címét adom meg a szlovák cím helyett]: *Fondements psychologiques des phénomènes bilinguistiques: Linguistica Slovaca I/II, 39—52* (1939/40). — Szintén elméleti és szlovák jelentőségű „K porovnávacímu jazykovému výskumu na Slovensku” [Összehasonlító nyelvészeti kutatások Szlovákiában] *Jazykovedný Sborník I/II, 390—422* (1946/47) című tanulmánya.

Itt említem meg J. ORLOVSKÝ szlovák nyelvessel társszerzőségben írott művét: *Gramatika jazyka slovenského* [A szlovák nyelv grammatikája], Bratislava, 1946. 257 lap. A könyv több kiadást is megért. Ez volt az első szlovák strukturális (modern) grammatika, mégpedig rögtön könnyen áttekinthető kézikönyv formájában. 1946-ban ez azt jelentette, hogy a szlovák nyelvtani kutatások Európában a legkedvezőbb keretekben tudtak folytatódni.

A mai magyar nyelvrendszer előzményeinek szerkezeti történetéről két írást publikált. Az ősmagyar nyelv szerkezetrendje és érvénytelenítése: *A magyar nyelv története és rendszere: A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai* (Szerk. Imre Samu és Szathmári István, Bp., 1967) 67—74. — A másik: „Das System der finnisch-ugrischen und der uraljarischen Sprache”: *Congressus Secundus Internationalis Fenno-ugristarum Helsingiae habitus* 23—28. VIII. 1965. Pars I. *Acta Linguistica* (Helsinki, 1968) 17—23.

Arany ezekben a művekben a történeti fonológiát és a nyelvtipológiát együttesen használja föl. Abban különbözik a szokásos történeti, illetőleg történeti-összehasonlító tanulmányoktól, hogy tárgyalása univerzális és pánszlovák keretű. Nem egyetlen nyelv és nem egy nyelvcsalád, hanem az emberi

nyelv szükségszerű törvényszerűségei adják kiindulópontját. Ez a megközelítés természetesen kockázatosabb, mint az, amelyik konkrétumokra — és csak azokra — épít; ugyanakkor azonban egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy az ideális általános nyelvészet és a kommentáló történeti nyelvészet közti szakadék csak ilyen módon hidalható át. — Arany A. László halála előtti években egy nagy koncepciójú munkán dolgozott ilyen keretben; az UAJb.-beli írása annak I. része volt, a további részekből csak töredékek maradtak fenn. (Itt említtem hasonló módszerű, de más tárgyú kéziratát: Az ósszláv nyelv kialakulása, 26 gépelt lap.)

Elméleti fonológiai műnek számít voltaképpen a koloni könyve is; ez a szempont és igény átszövi egész munkásságát. Abban az időben dolgozott, amikor a fonológia nemcsak a nyelvelírás egy szintje volt, hanem az elméleti és egzakt igényhez való elkötelezettség kifejezése is. Halála évében jelent meg a már a már hivatkozott nagyszabású tanulmánya folyóiratunkban. Ez az írás részben kritikai: TRUBETZKOY elméletét teszi mérlegre; kisebb részben pedig építő: saját nyelvelméletét körvonalazza. A nyelvelmélet és a fonológiai elmélet mindkét esetben igen közel kerül egymáshoz. A tanulmány nem könnyű olvasmány, látszik rajta, hogy a szerzőnek sok, túl sok ideje volt elkészítésére. A hatvanas években azonban világviszonylatban ez a legjelentősebb Trubetzkoyról szóló írás, s egyik legértékesebb fonológiatörténeti tanulmány. Mivel kritikája abban az irányban mozog, amelyben a fonológia az elmúlt negyed században továbbfejlődött, írása nemcsak történeti jellegű, hanem elméleti szempontból is aktuális.

Másik ragyogó rövid írása hamarosan magyarul is olvasható lesz: *Axiomatische Probleme der Phonologie*. Megjelent a *Phonologie der Gegenwart* című kötetben, amely Bécsben, 1966-ban tartott nemzetközi fonológiai ülés eredményeit közli (= Wiener Slavistisches Jahrbuch, VI. Pótkötet, 382–5).

Magyar néprajzi és művelődéstörténeti munkásságának első darabja színvonalas ismeretterjesztés: „A szlovákiai magyarság néprajza” című tanulmánya „A szlovákiai magyarság élete. 1938–1942” (Bp. 1942. Athenaeum) című kötetben jelent meg (181–198). Önálló kiadványban is napvilágot látott (Pozsony, 1941. Szlovákiai Magyar Közművelődési Könyvtár 16 lap). — A rozsnyói bányamúzeumban három bányászattörténeti művet írt, mindhárom a „Bányász Szó” című periodikában jelent meg, ez azonban nem található meg Magyarországon. — Kéziratban maradt „Rozsnyó kialakulása, neve és nyelve” című dolgozata (59 gépelt lap). — A magyar néprajz területén nem volt olyan szintű alkotó, mint a fonológia és általában a nyelvtudomány terén; de ezek a munkái is figyelemre méltó összefoglalások és adalékok. Egy szlovákiai magyar nyelvész számára az ottani magyar nemzetiség teljes problematikája lényeges, különösen akkor, ha az együttélő népek nyelvi kölcsönhatásának problematikájával is foglalkozik.

A debreceni nyelvészkongresszuson még részt vett. Ekkor már nagyon beteg és fáradt volt. Nagy elégtétellel hallotta a fiatal magyar nyelvészek előadásait. Azzal a meggyőződéssel távozott közülünk, hogy mintegy emberöltővel később a magyar nyelvészek, főleg fonológusok abban az irányban haladnak, amelyet ő már a harmincas években előrelátott.

SZÉPE GYÖRGY

V. G. Jegorov kilencven éves

Talán szimbolikus, hogy Vaszilij Georgievics Jegorov a bicsurini kétosztályos iskolában folytatta elemi iskolai tanulmányai egy részét. Köztudomású, hogy Bicsurin a régi orientalisztika egyik máig ható alakja, az orosz keletkutatás egyik alapítója maga is csuvas származású volt. Bizonyosak lehetünk abban, hogy Jegorovot egész életében ihlette ez a példakép. Középiskolai tanulmányok, s rövid szemináriumi képzés után ugyanarra a kazáni egyházi akadémiára iratkozik be, melynek padjait belépésének napján hagyta el Sz. E. Malov, a szovjet turkológia egyik későbbi vezető egyénisége. Jegorov innen Pétervárra kerül, ahol egyetemi mesterei között találjuk Sahmatovot, Baudouin de Courtenayt, Scserbát és a huszadik század első évtizedének sok más vezető tudósát.

Tudományos munkáját mint russzista kezdte — az orosz számnevek egyeztetéséről írt művére sokan felfigyeltek, — de attól kezdve, hogy 1925-ben a kazáni, majd a csebokszari főiskolára került tanárnak, teljesen a csuvas kutatásoknak szentelte magát. Első műve a csuvas hangzoharmóniáról 1928-ban jelent meg,¹ s két évvel később adja ki nevezetessé vált „Bevezetését” a csuvas kutatásokba,² melyben a kor tudományos színvonalán foglalja össze az altajisztika és a turkológia tanulságait a csuvas kutatások számára. A munka számos fejezete tartalmaz új megállapításokat a csuvas hangtanra, a csuvas nyelv jövevényszavaira, történetére, nyelvjárásaira vonatkozóan. Külön fejezetet szentel a „magyar nyelv bolgár—csuvas kölcsönzéseinek” (i. m. 115—124), jól ismeri Budenz, Munkácsi vonatkozó munkáit, s a kérdés tárgyalását teljes egészében Gombocz BTLw-jére alapozza. Még arra is ügyel, hogy a csuvas főiskolások számára megadja a magyar betűk hangértékét. Csuvas anyanyelvi ismerete is segíti abban, hogy néhány helyen kiegészítse Gomboczot.

Jegorov élénk érdeklődését bizonyítja a magyar nyelvtudomány iránt, hogy 1931-ben kiadott, az addig csuvas kutatásokat összegező annotált bibliográfiájában szép számmal szerepelteti magyar szerzők munkáját is. Több mint húsz magyar szerző mintegy nyolcvan művéhez fűz megjegyzést.³

Talán nem véletlen, hogy a marrizmussal való leszámolás után védi meg doktori disszertációját, melynek első része 1954-ben jelent meg nyomtatásban.⁴

84 éves korában jelent meg fő műve a csuvas nyelv etimológiai szótára.⁵ Ez a szótár ma már nélkülözhetetlen eszköze nemcsak a csuvas kutatásoknak, hanem az összehasonlító altajisztikának is és gazdag anyagot kínál a magyar nyelv régi török elemeit kutatók számára.

¹ Закон гармонии гласных в чувашском языке: Научно-педагогический сборник Восточно-Педагогического Института IV, 1928, 33—63.

² Введение в изучение чувашского языка, М. 1930

³ Библиографический указатель литературы по чувашскому языку, Csebokszarü, 1931.

⁴ Современный чувашский литературный язык в сравнительно-историческом освещении I. Csebokszarü, 1954, ld még: Материалы по грамматике современного чувашского языка, Csebokszarü 1957 néhány fejezetét.

⁵ Этимологический словарь чувашского языка, Csebokszarü 1964.

Vaszilij Georgievics és tanítványai nagy szeretettel segítették az utóbbi években megélnékülő magyar csuvas kutatásokat. Mikor tiszta szívből köszöntjük őt egy eredményekben gazdag, hosszú élet e ritka ünnepén, ezért a segítségéért is szeretnénk köszönetet mondani.

RÓNA-TAS ANDRÁS

200 éves a Demonstratio

Két magyar csillagász-matematikussal, a 250. évét, 1720. május 5-én született HELL MIKSA és tanítványa, a 185. évét, 1785. május 4-én elhunyt SAJNOVICS JÁNOS együttes munkájának köszönhető, hogy 200. évét, 1770-ben Koppenhágában és Nagyszombatban megjelent SAJNOVICS JÁNOS „Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse” c. műve, a finnugor összehasonlító nyelvtudomány első jelentős alkotása.

A Demonstratio SAJNOVICS tollából született, de voltaképpen a két jezsuita tudós közös vállalkozása. ZSIRAI MIKLÓS joggal szögezi le: „A lapp és a magyar nyelv egybevetésének munkáját SAJNOVICS végezte, kétségtelen azonban, hogy a helyszíni nyelvhasználat eszméjén kívül a kivitel tekintetében is nagy érdemei vannak HELLnek. Ki tudja, az ő szívós érdeklődése, szüntelen ösztönzései és hasznos tanácsai nélkül nem hátrált volna-e meg SAJNOVICS az elméleti és gyakorlati nehézségek láttára.” (Finnugor rokonságunk. Bp., 1937. 493. l.).

HELLt csillagászati kutató- és szervező munkája mellett a magyarság története és a magyar nyelv eredete is foglalkoztatta. Már 24–25 éves korában a bécsi Keleti Nyelvek Akadémiájának igazgatója lett, és itt alkalmat nyílt nyelvészeti ismereteinek elmélyítésére. Amikor HELL BÜSCHING, SCHEFFER és mások munkáinak egy-egy elejtett megjegyzéséből, félmondatából a magyar, a lapp és a finn nyelv vélt rokonságáról értesült, rögtön megéreztte, hogy ez az elmélet bizonyításra vár. Tudta azonban, hogy a magyar nyelv rokonságának eldöntéséhez a nyelvészeti ismereteken kívül a magyar nyelv alapos ismerete is szükséges.

Am a magyarországi születésű HELL elfelejtette a magyar nyelvet. Ezért 1868-ban a vardói csillagászati expedícióra maga mellé vette SAJNOVICS JÁNOST, a nagyszombati csillagda segédfelügyelőjét — aki előzetesen két évig mellette dolgozott a bécsi udvari csillagvizsgáló intézetben —, hogy a szigeten végzendő asztronómiai megfigyelések és vizsgálatok mellett az ott lakó norvég-lappok nyelvét a helyszínen tanulmányozza, és egybevesse a magyarral.

SAJNOVICS HELL MIKSA kezdeményezésére és biztatására ismerkedett meg a nyelvtudomány addigi eredményeivel. A lapp nyelv tanulmányozása terén első és sokáig egyetlen forrása K. LEEM dán nyelvű lapp nyelvtana és szótára (Koppenhága, 1748) volt. A nyelvi nehézségek láttán SAJNOVICS már-már csüggedni kezdett, de a mindig lelkes és fáradhatatlan HELL lefordította neki a szótárt latinra, és a grammatika tanulmányozásához is tolmácsot biztosított. Szünet nélkül buzdította, ösztökölte tanítványát, mert meggyőződése, hogy a kérdés nem marad megoldatlan. Amikor lappokkal találkozott, és HELL a lapp szavakat összecsengetni vélte a magyarokkal, HELL megfigyelése a magyar-lapp rokonságról SAJNOVICSOT annyira felvillanyozta, hogy mestere felszólítására a rokon nyelvi szavak és az alaktani kategóriák összehasonlításával nekikezdett jegyzetei egységesítésének, műve szerkesztésének. Amint pedig elkészült a Demonstratio, hálásan mondott köszönetet

tanítójának, sőt — szerénységében — a mű érdemeit kizárólag HELLre hárította.

LŐRINCZ ZOLTÁN „A finn-magyar rokonság felfedezése. Hell Miksa emlékezete” c. cikkének (Búvár VI [1940], 3—5) már a címében HELLnek tulajdonítja a Demonstratio koncepcióját, és ezzel egyben el is túlozza szerepét. Elfo-gult HERMAN OTTÓ értékelése is: „TORDASI SAJNOVICS JÁNOS annyiban volt szerencsésebb mesterénél, HELL-nél, hogy első és egyetlen [nyelvészeti] művét, mely a magyar és a lapp nyelvet összehasonlító alapon tárgyalja, legalább a külföld méltatta; hazája visszautasította. Pedig nem is lehetetlen, hogy ő teljesen ártatlan benne s hogy a nyelvrokonság kifejtésének eszméje nem is tőle, hanem mesterétől HELL-től való, már azért is, mert a mily hű és ragaszkodó SAJNOVICS a maga mesteréhez, épp oly mértékben szűkölködik minden önállóságban. Hogy a maga esze után induljon, önálló meggyőződést követve vágná fejszéjét valami fába, arra az ő lelkületében — a mennyiben az leveleiből és a naplóból kisugárzik — még csak csirája sincsen meg. Az egész munka határozottan rávall az oly fürkésző és egyszersmind elmélkedő észjárásra, a minő a PÁTER HELL-é volt.” (Az északi madárhegyek tájáról. Bp., 1893. 511. l.).

A HELL szerepét eltúlzó értékelések azonban kivételesnek mondhatók. „SAJNOVICS érdemeit jobban méltatta az utókor mint HELLét, akiről még a magyar irodalomtörténet is többnyire hallgat” — írja PINZGER FERENC (Hell és Sajnovics vardói útja. Kalocsa, 1912. 6. l.).

Úgy érezzük, hogy SAJNOVICS műve kiadásának és HELL születésének évfordulóján régi tartozásunkat rójuk le HELL emlékének azzal, ha a Demonstratio létrejötté terén végzett kimagasló érdemeit elismerjük. A Demonstratio HELL műveltségének, fantáziájának, irányító-készségének és optimizmusának, valamint SAJNOVICS lelkiismeretes anyaggyűjtésének, -rendezésének és szerkesztésének az eredménye.

A magyar és a lapp nyelv rokonságának a bizonyítása és e bizonyítás úttörő módszere — a Demonstratio voltaképpen tudománytörténeti érdeme — azonban már pusztán SAJNOVICS JÁNOS nevéhez fűződik.

SAJNOVICS, az első magyar kutató, aki egy finnugor nép nyelvét a helyszínen tanulmányozta, a magyar és a lapp, „egymástól több ezer évvel ezelőtt elkülönült nyelvek között látta meg és bogozta ki az összekötő szálakat” (LAKÓ: MNy. LV, 313). Helyesen állapította meg a nyelvrokonság fogalmát. Meggyőzően bizonyította, hogy „idő folytán minden nyelv elváltozik, ha valamely nép két ágra szakad, mindeniknek a nyelvében más-más hangváltozások történnek s így idővel nagy különbségek keletkezhetnek” (SIMONYI, A magyar nyelv. Bp., 1905². 24. l.). SAJNOVICS a történeti nyelvtudomány magyar klasszikusa.

A Demonstratio európai viszonylatban is az első módszeres nyelvhasonlító munkák közé tartozik. Az összehasonlító módszer alkalmazásával SAJNOVICS a finnugor és az általános összehasonlító nyelvtudomány alapjait rakta le, csaknem fél évszázaddal megelőzve FRANZ BOPpot, akinek e módszer kidolgozását tulajdonítják.

A finnugor nyelvek rokonságát feltételezték és valószínűsítették már SAJNOVICS előtt (COMENIUS, LEIBNIZ, RUDBECK, STRAHLENBERG, FISCHER és mások), de „az elődök inkább csak röpke benyomások alapján, néha szinte csak szavazatleadása formájában nyilatkoztak így, SAJNOVICS... pedig a

nyelvi elemzések szembesítése után, módszeres összehasonlító vizsgálatok eredményeképpen jutott a végső következtetéshez" (ZSIRAI, A modern nyelvtudomány magyar úttörői. I. Sajnovics és Gyarmathi. Bp., 1955. 51. l.).

SAJNOVICS tehát az egyetemes tudománytörténetben nemcsak azzal a ténnyel szerzett úttörő érdemeket, hogy két finnugor nyelv rokonságát tételenen bizonyította, hanem az összehasonlító nyelvtudomány módszerének megalapozásával is. Azzal, hogy vizsgálódását kiterjesztette — a hasonló hangalakú és jelentésű szavak összegyűjtésén kívül — a nyelvek szerkezetére is. SAJNOVICS e téren is új korszakot nyitott: „soha azelőtt [a.] rokon nyelveknek . . . szerkezetbeli egyezéseit nem állította össze senki ilyen teljességgel, és főleg nem hasonlította össze őket a közöttük levő viszonyoknak ilyen józan felfogásával" (HORGER, A nyelvtudomány alapelvei. Bevezetés a nyelvtudományba. Bp., 1926². 123. l.). FOGEL MÁRTON, hamburgi orvos és polihisztor (1634—1675) egy évszázaddal korábban íródott műve (Lingua Finnicâ Observationes, 1669) ugyanis egy hannoveri könyvtárban elkallódott, és csak a XIX. század végén fedezte fel E. N. SETÄLÄ (vö. Lisiä Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan. Helsinki, 1892. 3—36. l.), így az összehasonlító nyelvtudomány fejlődésére nem hathatott.

Végül Sajnovics Demonstratiójával a nyelvtudomány történetében az első olyan szakmunkát alkotta meg, amelynek „kizárólagosan egy finnugor nyelvészeti részletkérdés tisztázása volt a célja" (LAKÓ: MNy. XXXII, 291).

A Demonstratióknak természetesen számos hibája is van. HALÁSZ IGNÁC már kilenc évtizede megállapította: „A mai tudomány messze túlhaladja SAJNOVICSOT." (Budapesti Szemle XXII [1880], 43. sz., 104). A mű nyilvánvaló hiányosságai, az anyag hézagossága mellett a korszellem és a magyar nemzeti hiúság is hátráltatta a mű sikerét. De azt hisszük, mégis HUNFALVY PÁL megállapítása a legtalálóbbról: „SAJNOVICSnak alkalmasint az a legnagyobb hibája, hogy a nyelvtudomány kora előtt írta meg könyvét." (Magyar Akadémiai Értesítő XVIII [1858], 12). Más szavakkal: SAJNOVICS megelőzte korát.

A kortárs B. CETTO, a Demonstratio szigorú kritikusa 1781-ben Bécsben megjelent könyvében teljes joggal jegyzi meg — szinte akarata ellenére: „ . . . ha a magyar nyelv még legtávolabbi testvérehez is oly láthatóan hasonlít, sejteni lehet, hogy még jobban egyezik az ő közelebbi Ural- és Volga-vidéki testvéreivel." (De Sinensium imposturis dissertatio. V, 71, jegyzet; idézi Sz[INNYEI]: NyK. XXVI, 225).

Az 1770. évszám szimbolizálja a finnugor nyelvtudomány kezdeteit. Az urálistika, amely az azóta eltelt 200 év alatt a nyelvtudomány önálló ágaként bontakozott ki, ma is a Demonstratióban látja létrejvetelének egyik fontos indítékát.¹

ZAICZ GÁBOR

Finnugor konferencia Joskar-Olában

1. 1969 május 29 és június 2-a között a Mari ASZSZK fővárosában Joskar-Olában rendezték meg a szovjetunióbeli finnugristák XIII. konferenciáját.

¹ Hálás köszönetemet fejezem ki CSUPOR ZOLTÁN MIHÁLY főgyézházmegyei tanácsos úrnak, aki kéziratoss Sajnovics-bibliográfiáját készségesen rendelkezésemre bocsátotta.

A két évenként megrendezésre kerülő konferencia nagy esemény a Szovjetunió finnugor filológusainak körében, mivel az eredmények ismertetésén és megvitatásán túl alkalmat nyújt közös problémák megbeszélésére, távlati program kijelölésére — s a mindezeknél fontosabb személyes tárgyalásokra, új kontaktusok teremtésére. Kikapcsolódás és felfrissülés is egyben minden résztvevő számára, mert a zsúfolt tudományos-hivatalos napirend mellett a konferencia mindig változó színhelyén — többnyire egy-egy finnugor nép központi városában — lehetőséget ad a vendéglátók életének, kultúrájának, földjének megismerésére. Sok fáradozás és izgalom előzi meg a tudósok tanácskozását, a szervezés munkálataiba a helyi tudományos intézmények utolsó szál emberig mozgósított munkatársi gárdája mellett a fogadó köztársaság legfelső párt- és államvezetése is bekapcsolódik, készenlétben áll a sajtó, a rádió és a televízió is. A résztvevők vélekedése szerint évről évre gördülékenyebb a szervezés, egyre kevesebb a zökkenő az előkészítésben és a lebonyolításban. Az idejében elküldött meghívók, a műsor és a tézisek ismeretében mindenki tudja, hogy milyen program várja a konferencia színhelyén.

Kifogástalan volt a rendezés ezúttal is, a mari földön lebonyolított XIII. finnugor konferencia tudományos ülései, kulturális és társadalmi rendezvényei a jelenlevők teljes megalégedésére szolgáltak.

A rohamosan növekvő és szépülő Joskar-Ola tucatnyi városból várta vendégeit, Ungvár, Szverdlovszk, Petrozavodszk, Tbiliszi nevei sejtetik a távolságokat, melyekből repülővel vagy vonattal sorra érkeztek a küldöttségek. Szívélyes fogadtatás után valamennyien a város legmodernebb szállodájában nyertünk kényelmes elhelyezést, s a szálloda éttermében a megfelelő étkezési lehetőség is adva volt.

Mivel a legtöbb résztvevő már a konferencia megnyitását megelőző napon megérkezett, egyéni vállalkozásként is nekiindulhatott a városnak, felkereshette a könyvtárakat, könyvesboltokat, s kipihenhette az utazás fáradalmaát is. Az egykori Carevokoksajszk nyomaira nehéz rábukkanni a modern kiképzésű, széles utcákat, levegős tereket, impozáns középületeket, magas épületsorokat magáénak valló fővárosban, amelyet csak egy veszély fenyeget — korunk átka — az uniformizálódás, az egyéni városkép hiánya. Ez az utcák és terek elnevezésében is érvényesül, s ha véletlenül nem bukkannánk rá a Csavain utcára, nem is sejtethetnők, hogy a Mari ASZSZK központjában vagyunk. Mozgalmas és színes az élet itt, rengeteg a diák, a szép üzletek és a nagy áruház tele vásárlóval — de mari szó csak ritkán csendül fel. A lakosság-nak mintegy 10%-a mari anyanyelvű, a marik túlnyomó többsége ma is falun él. A mari szépirodalom sokszor igen tetszetős borítóban, emelkedő könyvkultúráról tanúskodó kiadványai elsősorban vidékről nyerik a vevő- s olvasókört.

A Sketán nevét viselő Mari Állami Dal- és Drámai Színház két mari nyelvű előadását is megtekinthettük.

Az első napon a fiatalon elhunyt, eredeti és igen tehetséges E. N. Szapajev Csavain „Akpator” (Акпатор) c. drámájára komponált operáját hallottuk. A Pugacsov felkelésben résztvevő mari hősről szóló izgalmas és fordulatossá cselekményű színmű a mari népzene csodás vizében megmerülve, súlyos mondanivaló hordozója lett. A nemzeti dráma és a nemzeti opera olyan egybeesésének voltunk tanúi, figyelmes s az igaz élménytől megrendült néző-hallgatói, amilyenre Katona és Erkel halhatatlan művén kívül ritkán akad példa. Az előadás színvonaláról, az énekesi és a színészi teljesítményekről, a rendezés-

ről, a díszletekről és a jelmezekről csak a legjobbakat mondhatjuk, a produkció felülmúlta várakozásainkat.

Zsúfolásig telt nézőtér előtt került sor Sz. N. Nyikolájev „Szalika” (Салика) című színművének előadására. Ezen az esten a mari falvak öregjei fiatalja vette birtokába a színházat, hogy immár sokadszor élvezhesse önfeledten a színpadon megelevenedő hamisítatlan népi szokásokat, izes párbeszédet, a mari lakodalom lassan felejtődni kezdődő fordulatait, szertartását. A Volga-Káma környéki finnugor népek életének talán legszínesebb, leggazdagabb, ezer motivációjú hagyománya és ünnepe volt a lakodalom, sok sírással, nevetéssel, gyakran csalárdsággal is egybekötve. Teljes kész dramaturgiával szolgál, az írótól csak egy-két épkezláb ötletet, soványka mesét követel — a keret sok szereplővel és dallal adva van. Nem véletlen, hogy a rokonnépek drámairodalmában a leggyakoribb és leghálásabb téma a lakodalom. (l. pl. a komi Gyiakonov „Házasság hozománnyal” című igen népszerű művét, az udmurt Gavrilov és Szadovnyikov ilyen tárgyú színműveit. Itt említjük meg, hogy a közelmúltban jelent meg F. V. Pleszovszkij könyve a komi lakodalomról.) A figyelmes házigazdák gondoskodtak arról, hogy minden vendég mellé tolmács kerüljön, s így az előadásokat maradéktalanul élvezhettük.

Kirándulás, múzeumlátogatás állt még a programban. A Jaltsik-tó festői környékén felfrissültek a konferencia előadói, a szertartásos facsemeteültetés szokatlan és kedves tevékenysége lelkes buzgalommal folyt a fotóriporterek és tévéoperatőrök érdeklődése és gépkattogtatása mellett. A néprajzi múzeum anyaga viszont kissé szegényesnek tűnt, a mari élet és népművészet lényegesen tartalmasabb, változatosabb a kiállított tárgyak kínálta választékánál.

A konferencia berekesztését követő búcsúvacsorán — a gazdagon megterített asztal mellett — szívből jövő, őszinte pohárköszöntők hangzottak el. Egymás után csendültek fel az egyes delegációk nemzeti dalai, mari, mordvin, komi, udmurt, észt és karjalai népdalok — s nem maradt el néhány sokaktól ismert magyar dal sem. Különös, megható és felemelő érzés volt együtt látni valamennyi finnugor nép fiait, hallgatni nyelvüket és dalaikat. Szinte mindannyian kandidátusok, doktorok, tudományuk elismert szaktekintélyei, akik 50 évvel ezelőtt a favágó fejsze, a kovás puska, a varsa és az eke mellett nem is álmodhattak volna arról, hogy valaha is mint kiművelt emberfők szabadon szólhatnak „inorogyec” népük életéről, múltjáról, nyelvéről.

Elmondhatjuk, hogy jó hangulatban, érdeklődés és várakozás közepette vette kezdetét a konferencia, amelynek csak járulékos de igen fontos tartozékát képezték a fentebb leírtak.

2. A mari kulturális élet egyik központi épületében, a népművelés székházában került sor a konferencia ünnepélyes megnyitására. A Mari ASZSZK Legfelső Tanácsa elnökének, P. A. Almakajevnek barátságos üdvözlő szavai után a plenáris ülés előadásai hangzottak el. Csak a következő nap reggelén kezdték meg munkájukat a szekciók, a volgai, balti finn nyelvek, a permi, ugor és szamojed nyelvek szekciói és az összevont archeológiai, antropológiai, ethnográfiai és folklór szakosztály.

Valamennyi előadás részletes ismertetése már csak azért sem lehetséges, mivel a szekciók egyidejűleg üléseztek. A várt előadók közül többen távol maradtak, ugyanakkor a programban nem szereplő kutatók is felléptek. Így

csupán a rendelkezésemre álló tézisek¹ segítségével kísérelem meg összefoglalni az elhangzottak lényegét kiegészítve a végighallgatott előadásokon készített jegyzetekkel.

A plenáris ülés első előadója, V. I. LITKIN a szovjet finnugorisztika legutóbbi 2 esztendejének eredményeiről számolt be. Litkin professzor ezúttal is bebizonyította, hogy szívében viseli tudománya minden gondját-baját, behatóan, részleteiben ismeri a hatalmas országban szanaszét működő finnugor intézmények munkáját, amelynek megszervezésében és irányításában magas kora és szakadatlan tudományos tevékenysége mellett is oroszánrészt vállal. (Итоги исследовательских работ по финно-угроведению за 2 года)

K. J. МАЛТУИНСКАЯ a finn-ugor (uráli) mutató és személyes névmások kapcsolatáról értekezett (К генетической связи финно-угорских (уральских) указательных и личных местоимений). Összefüggést tételez fel az 1. és 2. sz. személyes névmás *m* és *t* eleme illetve az azonos hangokat tartalmazó ősi mutató névmások (pl. f. *muu*, m. *most*, *ma*) között. Megvizsgálálandónak tartja a vokalizmusban mutatózó különbözőségeit (pl. m. *te*, de md. *ton*).

A. H. НАЛИКОВ az ananyinói közösség törzseinek etnikai hovatartozásáról szól (Этническая принадлежность племен ананьинской общности). Újabb archeológiai leletek és paleo-lingvisztikai megfontolások alapján azt állítja, hogy az ananyinói közösség életében nem csupán a permi finnugorság játszott szerepet, hanem a mordvinok, marik, muromák, merják és az elfinnesült csuvasok is.

A. I. ПОВОП előadása arra a veszélyre figyelmeztet, amely az „alapnyelv”, „uráli közösség” fogalmainak leegyszerűsített értelmezéséből fakad (Общие вопросы этимологизации словарного состава финно-угорских и самодийских языков).

L. P. GRUZOV a mari és mordvin nyelvek konzonantizmusában kimutatható közös és specifikus jelenségekről beszélt (Общие и специфические явления в развитии консонантизма в марийском и мордовских языках). A volgai közösség együttélése — megítélése szerint — rövid ideig tartott, s a szétválás után közel 3 ezer éves önálló élet következett. Az összevetésben a mari nyelvet találja archaikusabbnak. Előadása befejező részében az orosz nyelv mindkét volgai nyelvben érzékelhető hatásáról nyilatkozott.

V. I. LITKIN következő előadásában a tövek ill. a szuffixumok vokalizmusának bonyolult kérdésével foglalkozott. Megállapítása szerint a komi nyelv udorai dialektusa őrzi azt az alapnyelvre jellemző többeli kettősséget (*a*, *ä* ill. *e*), amely napjainkban csak a finn nyelvet s egyes lapp nyelvjárásokat jellemez. (Об огласовках некоторых отглагольных словообразовательных суффиксов финно-угорских языков).

K. J. MARK az antropológia adatai alapján a finnugor népek etnogenezisét próbálta megvilágítani (Этногенез финно-угорских народов в свете данных антропологии). 12 év alatt 88 finnugor lakosságú terepponton dolgozott, s 18 közvetlen szomszédságban élő nem, finnugor népet is felkeresett. Ugy találja, hogy a finnugor népek többsége átmeneti helyet foglal el az europoid és mongoloid rasszok között. A többé vagy kevésbé érvényesülő mongoloid jegyek alapján több csoportra oszthatók. A mai finnugor népek között legelterjedtebb az uráli típus, de ezen belül több antropológiai eltérés mutatható ki. Az obi-

¹ Всесоюзная конференция по финно-угроведению. (Тезисы докладов и сообщения) Йошкар—Ола, 1969.

ugorokat erőteljesebb mongoloid beütések, a szem és a haj sötétebb pigmentációja jellemzi, míg a többi finnugor népnél az europoid vonások érvényesülnek fokozottabban, s a pigmentáció is világosabb. További lényeges különbség jelentkezik a fejklat és az arc alakjában és tagolásában. Ezen az alapon megkülönböztethetőek a lappok (lapponoid típus), a komi-permjákok, udmurtok és marik (szublapponoid típus) és az északabbra lakó moksák (szuburáli típus). Szembetűnőbb europoid és mérsékelt mongoloid vonások jellemzik a Baltikumon élő finnek többségét és a komi-zürjéneket. Pigmentációjuk is világos, dominál itt a fehér-tengeri balti típus. A nyugati és a déli finnek valamint a nyugati észtek és a lívek egy, az előbbtől különböző, de szintén világos pigmentációjú europoid típushoz tartoznak — helyenkint mongoloid beütésekkel. Ez az atlanti-balti típus. A sötétebb pigmentációjú europoid rassz, a «понтийский рас» képviselői a déli mordvin-moksák. A viszonylag sötétebb pigmentációjú europoid rasszhoz tartozik a magyarság is. A továbbiakban az említett típusok kialakulásának történeti előzményeiről szolt az előadó. Véleménye szerint: „A finnugorság kialakulásának színtere, minden valószínűség szerint valahol az Urálon vagy környékén lehetett, az europoid és mongoloid rassz keveredésének ősi zónájában.” Hogy az ősi finnugor közösség melyik rasszhoz tartozott, azt nehéz eldönteni, de nincs kizárva, hogy a mongoloidhoz.

T. A. КРУЖКОВА a volgai és szibériai népek öltözetében mutatkozó párhuzamosságokra hívta fel a figyelmet (Этнографические параллели в одежде финно-угров Поволжья и Сибири). A ruhadarabok elkészítésmódjában, díszítésében, a viselés mikéntjében észrevehető sok egyezés nem lehet véletlen, s még fel nem derített kapcsolatokra vall.

V. A. АККОРИН a volgai és elő-uráli (= obi-ugor) népek színjátékszerű szokásairól beszélt (К вопросу истории народного театра поволжских и приуральских финноугорских народов). Az összehasonlító vizsgálatok ezen a területen még nem kezdődtek meg. Az előadó — több expedíció résztvevője — úgy találja, hogy a színjátékszerű népi szokások a múltban különösképp a keleti marik között voltak népszerűek, s közeli kapcsolatot mutatnak az ősermi sőt az ugor törzsek szokásaival. Példaképpen említi az obi-ugorok és marik nyírfakéreg álcáját, amelynek alakja és készítésének technikája megszemlénően egyezik. Genetikai összefüggésekre mutat rá a maszkok szcenikai funkciójában s az ünnepek lefolytatásának rendjében is. Az egyezések a rokonságjelek rendszerére is kiterjednek.

A volgai és balti-finn szakosztály előadásainak sorát F. I. ГОРГУЕВ nyitotta meg a mari nyelv szarmata elemeiről tartott felolvasásával (О сарматизмах в марийском языке). Szerinte az iráni hatás semmivel sem gyengébb a volgai nyelvekben, mint — egy korábbi felfogás szerint — a permi nyelvekben.

G. M. КЕРТ az *-m* végű lapp igenév szerepéről, történetéről, funkciójának fejlődéséről beszélt (Отглагольные имена действия в финно-угорских языках).

A. B. СЗМОЛЖАКОВА a vlagyimiri és gorkiji területek orosz nyelvjárásainak egyes sajátosságait az egykor itt élt finnugor nyelvű népek (muroma, mordvin, mescser) hatásával magyarázta (Фонетические особенности некоторых русских говоров, связанные с финским субстратом).

V. M. ТУРКИНА előadása a mordvin nyelv egyik érdekes lexikai sajátosságára hívta fel a figyelmet, nevezetesen a létezését jelentő főnévi összetételek

elvi kérdéseire (О субстантивных словосочетаниях с зависимым существительным в мордовских языках).

A mari lakosság közé ékelődött tatárok nyelvének különféle mari beütéseire hívta fel a figyelmet L. S. ARSZLANOV (О влиянии марийского языка на речь татар д. Тореш—Кўвар Сернурского района Марийской АССР).

E. VÄÄRI toponimikai anyag alapján igazolta a lívek rendkívül jelentős szerepét a Baltikumon, amelynek a XII.—XIII. században nagy területét népesítette be a ma már kis lélekszámú finnugor nép (Современная топонимика ливов).

A. A. BELJANYIN érdekes megfigyeléseket tett a mari anyanyelvűek orosz beszédéről (О некоторых морфологических особенностях русской речи Мари). A jellegzetes hibák az anyanyelv és az orosz nyelv közötti ismert különbségekből fakadnak (pl. az egyeztetés elmaradása nemben és számban, helytelen igevonzat-használat, esetek felcserélése, stb.). Gyakorlatból vett párhuzamos példái igen tanulságosak.

G. I. JERMUSKIN az erza-mordvin birtokos személyragozás zéró morfémás tagját a nyelv funkció-megkülönböztető törekvésével magyarázta (О нулевой форме множественного числа обладаемого притяжательной конструкции в эрзя-мордовском языке). A *kudot* alak, amely egyaránt jelentett 'házad' és 'házaid' viszonyokat, lefoglalódott pusztán csak a 'házad' jelölésére, míg a 'házaid' kifejezésére a *kudo* alak kínálkozott.

L. L. TRUBE toponimikai kutatásai szerint a gorkiji terület ma már csak oroszoktól lakott részeit korábban mari lakosság népesítette be (Марийские элементы в топонимии Горьковской области и языковое взаимодействие).

G. N. MAKAROV a nyelvjárási szótárak összeállításának elvi kérdéseiről beszélt (О принципах составления диалектных словарей (на материале карельского и родственных ему языков)).

M. P. CSNAIDZE az ige és vonzata kérdéseivel foglalkozott érdekes előadásában (Вопросы глагольного управления). A nyelvek rokonsági fokoztának megállapításában a legjelentősebb mondattani bizonyítékokként eshetnek latba a megegyező vagy hasonló szemléleten alapuló igei és határozói kapcsolatok.

A. P. FEOKTYISZTOV a mordvin dialektológiai kutatások nehézségeire hívta fel a figyelmet. A mordvin nyelvjárások tanulmányozását több körülmény is hátráltatja, nevezetesen: a nagy területen igen szétszórtan élő mordvin lakosság; lokális monográfiák hiánya; módszertani fogyatékoságok; a kellő nyelvföldrajzi előkészítés hiánya; a nyelvi határ megvonásának a hiánya a moksa és erza közösségek között. Megállapítja, hogy a XVII., XVIII. és XIX. századból való szövegemlékek és toponimikai anyag alapján lehetőség volna a történeti dialektológiai kutatások megindítására is (О проблематике исследований в области мордовской диалектологии).

K. K. KONI a lapp nyelv igen kiterjedt névmási és névmási-határozói rendszeréről beszélt és megállapította, hogy a névmási-határozók alapjául — az esetek többségében — mutató névmási elem szolgál (О местоименных словах в саамском языке).

G. M. TUZSAROV a mari nyelv vitatott minőségű *-ze* suffixumát tekintélyes mennyiségű nyelvi bizonyíték alapján a ragok csoportjába sorolja (К вопросу о комитативе в марийском языке). Általában komitativuszi funkciót tölt be, de szerepet játszik néhány határozószó képzésében is.

A. V. PUNZSINA előadása a karjalai finn nyelv néhány speciális orosz

jövevényszaváról szólt (К истории некоторых лексических заимствований в карельском языке).

V. T. ТУИМОФЕЈЕВА a függő beszéd megoldási lehetőségeit vizsgálta a mari nyelvben (К вопросу о косвенной речи в марийском языке). Az idézés részben az oroszból kölcsönzött *что*- kötőszó segítségével vagy pedig a kötőszói szerepkör betöltésére is alkalmas *маньин* határozói igenévvvel történhet.

G. Sz. ПАТРУСЕВ megállapította, hogy az újabb orosz jövevényszavak változatlan hangalakban és hangsúlyozással kerülnek át a mari nyelvbe (К вопросу о русско-марийских языковых контактах). Ez a jelenség végső soron a mari nyelv hangrendszerének megváltozását is maga után vonhatja.

G. I. LAVRENTYEV a volgai mari nyelvjárás *-аш* infinitivusának és *-шаш* *-жаш* jövő idejű melléknévi igenévének történetéről és funkciójáról adott elő (Употребление и история некоторых формантов в волжском говоре марийского языка).

A permi—ugor—szamojéd nyelvek szakosztályának első előadója N. M. ТУЕРЕСЦЕНКО volt (Соответствие как особый тип синтаксической связи между главными членами предложения (на материале самодийских языков)). Elvi és terminológiai problémát vetett fel a mondatrészek rangsorolásával és egymáshoz való viszonyításával kapcsolatban. A szamojéd nyelvekben az állítmány és közvetlen bővítménye, a tárgy között lazább a kapcsolat, a tárgyat harmadik fő mondatrészként is fel lehetne fogni. Mivel a tárgy számban egyeztetve van az igével — az alany és az állítmány kongruenciája alapján — jogsult lenne a tárgy és az állítmány kongruenciájáról beszélni.

Hogy a történeti nyelvjáráskutatás nem reménytelen ügy a kisebb finn-ugor népek viszonylatában sem, és hogy igen fontos, érdekes eredményekkel kecsegtet történeti, településtörténeti és kapcsolattörténeti vonatkozásokban is, arról G. G. БАРАКСЗАНОВ győzte meg hallgatóságát (Некоторые вопросы исторической диалектологии (на материале коми языка)). A vallatóra fogott telekkönyvek, oklevelek és földrajzi nevek adatok sokaságával világítják meg a komi nyelv és nyelvjárások múltját. A kutatások egyik vezérfonalául klaszszikus példa, az *l* hang sorsa, adott fonetikai helyzetből történt eltérése szolgált. A korábbi feltételezésekkel ellentétben már a XVII. század második harmadától volt olyan nyelvjárás, amely az *l* használata tekintetében különbözött a többitől.

L. I. Kalinyina az udmurt nyelv *-m* képzős igenévének különféle funkcióit vizsgálta meg (Синтаксические функции отглагольных образований на *-m* в удмуртском языке). Felhasználási skálája igen széles, az egyszerű mondat bármely tagjaként előfordulhat. Az összetett mondatban már körülhatároltabb a szerepe.

N. P. LIZANEC a kárpátaljai ukrán nyelvjárások magyar jövevényszavait vette számba (Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья (на материалах названий нижних и иных помещений)). Úgy találja, hogy az utóbbi években orosz szavak kezdik felváltani a korábbi magyar átvételeket.

J. Sz. GULJAJEV 27 új permi etimológiát mutatott be — többnyire mari és mordvin megfelelések társaságában. Szófejtései közül 2 tartalmaz magyar tagot is. A komi-zürjén 'zsír, faggyú' jelentésű *зос*-t rokonítja a magyar *haszon* szóval, valamint az ugyancsak 'zsír' jelentésű *каш*-t veti egybe a magyar *háj* szóval.

A. Sz. КРИВОСЦЕКОВА-GANTMAN a lexikai kölcsönzések morfológiai beilleszkedését követi nyomon a komi-permják nyelvben. A komi-permják

azon ritka nyelvek csoportjába tartozik, amely fokozatosan felváltotta ősi számneveit az oroszból kölcsönzött számnevekkel. Mivel a számnevek sajátos csoportját képviselik a lexikai elemeknek, változásuk megingatja az átvevő nyelv morfológiai és szintaktikai rendszerét is. A beszélt nyelvben a *пять лошадей* mintájára elterjedtek a *пять восьмь*-féle szerkezetek. Az irodalmi nyelv azonban — a nyelv eredeti szellemének megfelelően — kitart a számnévi jelző és a jelzett szó inkongruenciája mellett (О формах морфологического заимствования лексики (на материале коми-пермяцкого языка)).

V. M. VAHRUSEV az udmurt birtokos szerkezet különféle megvalósulási lehetőségeire mutatott rá. (Изафетные конструкции в удмуртском языке). A jelöletlen szerkezetek mellett nagyobb számban fordulnak elő a jelölt viszonyok. Az utóbbiak több csoportra oszthatók a viszonyjelölő elemek megoszlása és viselkedése szerint.

I. V. ZÉKÁNY megállapítja, hogy Kárpátalján a magyar családneveknek mintegy 40%-a keresztnévi eredetű. E nevek 4 kategóriába sorolhatók. 1. *-fi* végűek; 2. *-i* végűek; 3. végződés nélküliek; 4. becéző névből alakultak. (Типы венгерских фамилий в Закарпатье, образованных от личных имен).

A. L. KOVNYER ismertette a felső-lozvai és szoszvai rénszarvastenyésztő manysik körében 1968 nyarán gyűjtött hegyrajzi vonatkozású toponimikai anyagot (Оронимические термины в мансийских географических названиях Северного Урала).

A. I. TURKIN a komi-zürjén dialektusokban talált újabb balti-finn jövevényszavak alapján feltételezi, hogy a múltban szoros nyelvi kapcsolat lehetett a komi-zürjén és a balti-finn népek között (Новые прибалтийско-финские заимствования в коми-зырянских диалектах).

A. K. МАТВЕЈЕВ előadása iránt rendkívüli érdeklődés nyilvánult meg (Угорская гипотеза и некоторые проблемы субстратной топонимии Русского Севера). Szuggesztív egyéniség, lebilincselően és szenvedélyesen adja elő mondanivalóját, a szverdlovszki egyetemen sok fiatal hódított meg a toponimika tudománya számára. Legkiválóbb tanítványait a joskar-olai konferenciára is magával hozta. Elutasítja az ugor szubsztrátum feltételezését az észak-orosz toponimikában, inkább permi-finn nyelvi hatásra gyanakszik az adott terület vízrajzi névanyagában.

A régi udmurt személynevek kérdéséről már a huszas években nagy tanulmányt írt a kitűnő költő és etnográfus, GERD KUZEBAJ. T. I. ТУЕПЛАСИНА levéltári kutatásai során jelentős számú új adattal gyarapította a régi udmurt névadásra vonatkozó anyagot, amelyet a történész ЛУПPOV értékes forrás-publikációi is növeltek. Az orosz nevek csak a XIX. században válnak általánosan elterjedté Udmurtiában, de még a XX. században is gyakran előfordulnak eredeti „pogány” nevek. Ezek általában közszókból alakulnak, s némelyikükhöz jellegzetes tulajdonnévképző (*-э* és *-эӱ*) járul (pl. *Муӱег* < *муӱ* 'méh') — állapította meg ТУЕПЛАСИНА (Удмуртские личные имена XV—XVII веков).

J. I. ROMBANGYEJEVA a logikai hangsúly kérdéseit vizsgálta a manysi nyelvben (О способах выражения логического ударения в мансийском языке). A lényeges mondanivaló kifejezésére egyaránt szolgálhat az intonáció, az inverzió, a szó és a mondat struktúrájának megváltoztatása, de a funkció betöltésében egyikőjük sem nélkülözheti a másik két kategória jelenlétét.

A. M. ROT a balti-finn nyelvekben és a magyarban általa órososznak tartott jövevényszavak segítségével próbálja meghatározni a keleti-szláv

nyelvekben végbement hangváltozások időpontját. (Древнерусские элементы в финно-угорских языках и вопросы абсолютной хронологии некоторых изменений в области вокализма восточнославянских языков).

V. K. KELMAKOV a finnugor nyelvek névutórendszerének közös vonásaira mutatott rá. (Некоторые общие пути образования послеложных форм в финно-угорских языках). Bár a szófajoknak ez a csoportja a finnugor nyelvek önálló életében alakult ki, a névutók alapjául szolgáló tövek többsége finnugor származék.

Az Urálon túli terület toponimikájának finnugor vonatkozásaival foglalkozott M. T. MUMINOV előadása (Некоторые вопросы изучения финно-угорской субстратной топонимики Зауралья).

L. A. VITUSKINA a manysi földrajzi nevek egy igen érdekes csoportját mutatta be, nevezetesen a több elemű, s az elemek egyikeként igenet tartalmazó toponimákat (Глагольные конструкции в мансийской топонимике). Az igenévi tag rendszerint állapotot vagy mozgást kifejező igéből alakult, pl.: *Лувым-хайтум-чалл* 'elfutott lovak hegye'; *Ёрнкол-люльнэ-келыг* 'mocsár, hol sátor áll'.

V. I. ALATIREV az udmurt összetett mondatok rendszerében megkülönböztet egy általa szintetikusnak nevezett típust (Синтетический тип сложносочиненных предложений в удмуртском языке). A „*Sobol'ev gorodzn uliku, ti institutyn dišetskidi*” 'Akkor, mikor Szoboljev a városban élt, ti főiskolán tanultatok' ('Szoboljev a városban élve ti főiskolán tanultatok'). Elvetve a hagyományos grammatikai felosztást, amely szerint a példa egyszerű bővített mondat, a struktúra és a funkció alapján a mondatot összetettnek nyilvánítja. Az udmurt összetett mondatokat szerkezetük alapján analitikus és szintetikus típusokba sorolja. Vélekedése szerint az a mondat analitikus, amelyben amellékmondatot kötőszó köti a főmondathoz. A szintetikus mondatban a fő- és a mellékmondat közötti kapcsolatot a mellékmondat egyik tagja — rendszerint az állítmány — fejezi ki. Fejtegetései — s különösképp példái — érdekesek, végső soron azonban semmi újat nem mond, hisz minden finnugor nyelvre jellemzőek a mondattömörítő igenes szerkezetek, s a leíró grammatika kellő okkal tárgyalja őket az egyszerű mondatok között.

V. G. KALASNYIKOVA az udmurt *sobere* 'azután' jelentését és szintaktikai funkcióját vizsgálva úgy találja, hogy e szó pusztán kötőszóvá minősítése szűkeklőség, s nem felel meg a nyelvi valóságnak. Önálló szóként is előfordul határozói feladatkörben. A *tabere* 'most, azonnal' határozószóhoz hasonló módon keletkezett a *so* 'az' kötőszó és a *bere* 'után' névutó összetétele révén (Значение и синтаксические функции слова *собе́ре* 'затем, потом' в удмуртском языке).

Az Ungvár környéki magyarok nyelvében erőteljes szláv hatás érvényesül, különösképp a lexika vonatkozásában. A mindennapi élet szavai között egyre több az orosz szó, állapította meg Sz. I. КОВТУК (Славянизмы в венгерском говоре Ратовцы Ужгородского района).

Sz. V. SZOKOLOV az udmurt szókészlet orosz jövevényszavainak egy speciális csoportjáról beszélt (О некоторых русских названиях птиц и животных в удмуртском языке). Az udmurt nyelvből több ősi, finnugor eredetű madár- és állatnév hiányzik, az idők során — különféle okok miatt — az orosz elnevezések léptek a helyükbe.

Sz. K. BUSMAKIN a közép-keleti udmurt nyelvjárásokban több olyan grammatikai segédzót (elsősorban kötőszót) mutatott ki, amelyeknek jelen-

tése sokszor nemcsak árnyalatban hanem lényegesen különbözik az irodalmi nyelvben érvényes jelentéstől (Служебные слова в средневосточных говорах удмуртского языка). Ugyanakkor ezekben a nyelvjárásokban — eltérően a többi dialektusoktól és az irodalmi nyelvtől — eléggé járatosak orosz eredetű kötőszavak és egyéb segédzavak is: *даже*; *дак* < 'так'; *ведь* < 'ведь'; *вот*; *как*; *пожалуй* < 'пожалуй', *еще* < 'еще' stb.

G. V. GLINSZKIN a Pelim-medence manysi földrajzi neveinek alapvető típusairól tartott előadást (Основные типы мансийской топонимики Среднего и Нижнего Припелымья). A Pelim alsó és középső folyása mentén ma már egyáltalán nem élnek manysik, a toponimika azonban egykori ittlétükről tanúskodik. A manysi elnevezések az idők során az orosz fonetika és morfológia követelményeihez alkalmazkodtak. A legelterjedtebb típus a jelzős kapcsolat, amelyben determinánsként rendszerint a -я 'folyó' vagy a -мур 'tó' szavak szerepelnek. Igen érdekesek, de bonyolult problematikájúak az elliptikus összetételek, amelyek igen erőteljes nyelvi változásokon mentek keresztül.

Az archaeológia, antropológia, etnográfia és folklór összevont szekciójában viszonylag kevesebb előadás hangzott el, de nem csekély érdeklődés nyilvánult meg irántuk.

P. NY. SZTAROSZTIN régészeti adatokkal is megerősítette azt az ismert nyelvészeti tételt, mely szerint a Középső-Volga környékén élő finnugor népek szoros kontaktusban voltak a volgai-bolgárokkal (Финно-угры Поволжья и их южные соседи середины I. тыс. н. э.). Az általa imenykovi-nak nevezett közösség közvetítette az említett finnugor népekhez a déli jellegzetességeket mutató fegyvereket, öltözeteket, s tőlük ered az i. sz. ötödik század táján virágzani kezdő ló kultusz (díszes szerszámok, lóval történő temetkezés) is.

J. P. KAZAKOV a volgai-bolgárok kultúrájából kimutatható finnugor komponens problematikájáról szólt (О финно-угорском компоненте, в культуре ранних болгар). A leletek nagy száma és jellege arról tanúskodik, hogy a kapcsolatok nemcsak a kereskedelemre szorítkoztak a két népcsoport között, hanem az élet más területein is megteremtődtek.

Az ismert mari író és irodalomtörténész, KИM VASZIN azokról a kapcsolatokról emlékezett meg, amelyek a mari irodalmat a Szovjetunióban élő többi finnugor nép irodalmához fűzik (Проблемы творческих взаимосвязей марийской литературы с литературами финно-угорских народов СССР). Közös problémák és közös célok jellemezték ezt a kapcsolatot a múltban is, a nemzeti öntudatra ébredés hajnalán, s a jelenben is, a szocializmus építése idején. A kibontakozó nemzeti irodalmak kapcsolatai sokrétűek, tematikában és műfajban is egyező vonások, azonos tendenciák észlelhetőek, a komi, udmurt, mordvin és mari írók és tudósok ismerték és becsülték egymás munkásságát. Az újszülött literatúrákban felismerhető az észti és a finn irodalom hatása is. A kölcsönös fordítások még közelebb hozták egymáshoz a rokon nyelvű irodalmakat. A szovjet írószövetség megalakulása után tovább sokasodtak és erősödtek a személyes kontaktusok.

A. K. MIKUSEV a napjainkban lejegyzett kolvai komi epikus énekek kapcsolatán folklórelméleti kérdéseket fejtetett. A kolvaiak az izsmai komik és a nyenyeciek leszármazottai. A két népelem egybeolvadása sajátos kultúrát és folklórt eredményezett, amely nem komi de nem is nyenyec. Az általa eposznak nevezett ének lényegében közeli rokona a jellegzetes nyenyec „szjudbabc”-nak és „jarabc”-nak, a szereplők is nyenyeciek, de a mű komi nyelvű, s jellemző nyelvi fordulatok révén közel áll a komi folklórhoz. Az előadó tulajdon-

képpen azt próbálta igazolni, hogy az eposz egyaránt nemzeti és nemzetközi műfaj (Эпос колвинцев (национальное и интернациональное в фольклоре)).

A. G. РЕТРЕНКО a Volga és Káma környéki népek múltbeli állattenyésztését jellemezte (К вопросу о характере животноводства у финно-угорского населения Волжско-Камского края). A neolit korban az itt élő népek csak a kutyát ismerték a háziállatok közül. A második évezred elején — a bala-novi és poltavai törzsek idetelepedésének következményeként — a háziállatok sorában már ott található a szarvasmarha, a kecske, a juh, a disznó és a ló, s egyre inkább háttérbe szorul — mint foglalkozás — a vadászat. Az i. sz. első évezredben megjelenő török nyelvű népek új háziállatokat honosítanak meg, a tevét, a szamarat és a macskát, s visszaszorul a sertésenyésztés. Az itt élő finnugor népek ma is ugyanazokat a háziállatokat tartják, amelyeket őseik kezdtek tenyészteni.

Az észak-karjalai siratók egyik legszembetűnőbb sajátossága, hogy a rokonsági fokozat közvetlen megnevezése helyett metaforákkal él. A. Sz. СЗТЯЕРАНОВА kutatásai szerint a metaforák vagy egytagúak, vagy pedig jelzős összetételek becéző képzővel és birtokos személyraggal ellátva. Alaptagjuk rendszerint igéből képzett főnév, és az elsiratóttat mint egy meghatározott cselekvés végrehajtóját vagy elszenvedőjét jellemzi. Különösen gazdag az 'anya' fogalmát helyettesítő metaforák száma, pl. *kallehih ilmoih siätäjä kantajaiseni* 'a drága világra szülő hordozócskám' stb. Lényegében nyelvi tabukról van szó, amelyek sorában jó néhány rituális fogalmat is találhatunk.

F. V. ПЛЕЗОВСКИЈ a tündérmesék és az eposz fontos szereplőjéről, a csodalóról adott elő. A csodaló vagy táltos igen jelentős szerepet játszik a hős sorsának alakulásában, s a legkülönfélébb módokon kerülhet gazdája birtokába. Ez utóbbi motívum, valamint a csodaló szerepköre és feladata részletes vizsgálata során az előadó felfedezni véli a matriarchátus, majd a patriarchátus rendjének, hagyományainak és szokásainak a nyomát. A ló egyre inkább a férfi segítő társává válik a harcban és a munkában is, a ló és a nő — a mitológiában még élő, archeológiai leletekből is kimutatható — kapcsolata viszont teljesen megszűnik az idők folyamán (Чудесный конь как активный персонаж сказки и эпоса).

Köztudomású, hogy a gyermekdalok dallamukban és szövegükben is archaikusak, lexicájuk nem egyszer ma már etimologizálhatatlan szavakat is tartalmaz. J. G. РОСЦЕВ a komi gyermek-folklor szókészletének sajátosságait vizsgálta meg, és ő is úgy találja, hogy a játékos—ritmikus, sokszor értelem nélküli elemek mellett sok egykori tabuszó is megőrződött (Своеобразие лексик в детском фольклоре коми).

M. R. РОЛЕССКИН újabb régészeti leletek alapján a mordvin etnogenezis kérdéséhez szól hozzá (Вопросы этногенеза мордвы в свете новых археологических открытий). Úgy találja, hogy a moksa-mordvinok az i. sz. első évezredben szoros és állandó kapcsolatot tartottak a többi mordvin törzsekkel. Bizonyos jelekből arra is lehet gondolni, hogy kapcsolatban álltak a marikkal is.

A volgai és permi népek közmondásainak közös formai és költői elemeit tette vizsgálata tárgyává A. J. КИРЯКОВ. A részletes stilisztikai analízis azt bizonyítja, hogy a közismert, és minden nép közmondásaira jellemző sajátosságok mellett van néhány speciális jegye is a volgai és permi közmondásanyag-nak. A metafora, a nagyítás és kicsinyítés mellett nagy szerepet játszanak a hangutánzó és a játékos képzésű szavak is. (Ezek a közmondások rendszerint lefordíthatatlanok.) Előfordul a tárgyak „beszélgetése” is, míg a formai eszkö-

zök közül a rímeket, az alliterációkat és asszonancokat említhetnők (Общность элементов загадок поволжских и пермских финно-угорских народов).

E. Sz. KIURU tanulságos és érdekfeszítő előadást tartott az ingermanlandi folklór jelenlegi helyzetéről (О современном состоянии народной поэзии ингерманландцев). A leningrád környéki kis finnugor néptörök eltűnőfélben van, a háború szétzilálta őket, megritkította sorait, az utóbbi időkben pedig erősödik köztük az asszimilálódás folyamata. Népköltészetük a végső halódás stádiumába érkezett. Utolsó napjait éli az epikus költészet, egyre több részletet felejtenek el az eredeti szövegekből, egyre nagyobb teret hódítanak az orosz dalok. A folklór műfajok közül legelőbbek a közmondások és a találos kérdések. Figyelmet érdemel az a tény, hogy az ingermanlandi kultúrában lényegében négy nép, a karjalai, a finn, az észti és az orosz nép tradíciói ötvöződtek.

I. Sz. IVANOV a mari népdal és a karjalai—finn runók közös költői vonásairól beszélt. Az anafora és az epifora gyakori alkalmazása egyaránt jellemzi a mari dalt és a finn runókat. Feltehető, hogy e jellegzetességek végső soron összefüggenek a finnugor népek ismétléses énekeivel. Az alliterációk gondos egybevetése, hangtanuk vizsgálata is arról vall, hogy ez a költői díszítő elem is közös eredetű lehet a finnugor népek költészetében (О некоторых чертах общности поэтики марийских песен и карело-финских рун).

V. A. LATISEVA előadásának az a legnagyobb érdeme, hogy felhívta a figyelmet a komi művelődéstörténet legszínesebb, legsokoldalúbb egyéniségére, K. F. ZSAKOVRA, akit a közelmúlt komi irodalomtörténeti csak mellékesen és vizsgálóva említettek néhány sorban mint kulák családból származó idealista filozófust. A rendkívüli tehetségű Zsakov (1868—1926) hihetetlen sok küszködés és megpróbáltatás árán „inorogyc” létére egyetemi diplomát szerzett a századforduló idején Pétervárott, és rövidesen a cári főváros jónevű filozófia professzora lett. Munkássága értékelése túlzott és indokolatlan óvatosság miatt még mindig várat magára. Publikációinak száma 300 fölött jár, tárgykörük igen széles: filozófia, történelem, néprajz, folklór, nyelvészet, matematika, írt regényeket és elbeszéléseket is. Nagy szenvedéllyel és elhivatottsággal kutatta a komi múlt és a komi élet emlékeit, jelenségeit, szepírói eszközökkel feldolgozta és közzétette a kereszténység és pogányság megítéléséről fellelhető anyagot (Permi Szent István és Pam fősámán küzdelmébe sűrítve a korabeli eseményeket), lelkes és megható beleképzéletes novellákban szólt az első nagy komi költő, I. Kuratov akkor még lappangó kézíratainak csak áhított felfedezéséről. Néprajzi cikkei ma is forrásértékűek. Kifejezetten lebilincselő, korára vonatkozó ezernyi becses dokumentumot tartalmazó autobiografikus trilógiáját Gorkij is feszült érdeklődéssel olvasta végig (Сквозь строй жизни. I—III. СПб., 1913). Kevesen tudják, hogy komi nyelvészeti előadásokat is tartott a pétervári egyetemen, hogy egy ideig a magyar nyelvvel is foglalkozott, hogy disszertációját igen jól kvalifikálva Helsinkiben bírálták el (— többek között SETÄLÄ —). ZSAKOV minden munkáját oroszul írta, majd 1917 után Rigába kerülve — s önhibáján kívül ott rekedve — lettül is publikált. Kézíratai között tudni vélnek komi nyelvűeket is, s állítólag még e század elején tervezetet készített egy komi nyelvű újság kiadására, engedélyt azonban — ismert okok miatt — nem kapott. Szépirodalmi művei között sok az álnépi, áltörténeti írás, kellő óvatossággal azonban ezek is kiaknázhatók forrásként. LATISEVA elsősorban a komi folklór ismert szereplőit keresi össze ZSAKOV műveiből, s felsorolja az író által kigondolt figurákat is. ZSAKOVról szóló kis

kitérőnket egy tőle vett idézettel zárnök. Önéletrajzi regénye utolsó fejezetében számot vet önmagával. Élete tragikus fordulatait, csalódásait boncolgatja itt, s többek között a következő szomorú megállapítást teszi: „Segíteni akarok a zürjének, de semmi eszköz nincs ehhez a birtokomban.” (Жаков К. Ф. и фольклор).

E. I. KÜLMÄSUU a Kullervo szó etimologizálást kísérelte meg. (К этимологии имени Куллерво). A nehéz probléma több irányból is megközelíthető. A híres epizód variációiban különféle alakokban fordul elő ez a név, többek között köznévként, sőt igeként is (*kullervoilla* 'menni; hangszeren játszani'). Feltűnik többesszámban is. A germán *guld-*ból lett finn *kultá-*t a tárgyalt szó töveként felfogni az ismert elméletek közé tartozik. Az előadó felvetette emellett a balti-finn *kulo* 'tűzvész' szóból való származtatás lehetőségét is. Fejtegetéseit azzal zárta, hogy a probléma megfejtésében nem mellőzhető az eposz tematikus vizsgálata.

Ny. I. КУТОВОВ érdekes, hangszerkísérettel és énekkel is illusztrált előadásában a mari hangsúly és ritmus sajátosságaira mutatott rá. (О некоторых особенностях марийского ударения и ритмики в поэзии). A hangsúly kérdését illetően eltérő a nyelvészek véleménye. Az előadó a zene felől próbálta a fogas kérdést megválaszolni. Míg a beszélt nyelvben nehezen észlelhető a különbség a hangsúlyos és a hangsúlytalan szótagok között, addig az énekelt szövegben már érzékelhető az eltérés. A hangsúlyos szótagban itt együtt jelentkezik a dinamika, az időbeli hosszúság és más zenei elemek (pl. erősebb hangoztatás). A mari népdal szótagszámláló természetűe is amellett szól, hogy — az időmérték jelenléte mellett — a dinamikus hangsúlynak van nagyobb szerepe. A mari szépirodalomban — a kezdet korszakában — kettősség mutatkozott. Ugyanazt a verset lehetett szabályos hangsúlyozással olvasni, s akkor vers maradt, vagy beszédszerű kötetlenséggel előadni, s akkor elvesztette vers jellegét. Ma már megszűnt ez a kettősség, szótagszámláló és hangsúlyos versek jellemzik napjaink mari líráját. Mindezek ellenére még tisztázatlan a mari vers kérdése, nincs kidolgozott verselmélet, a hangsúly és a ritmus ügye még a költők számára is problematikus.

Az előadások elhangzása után hozzászólások és viták következtek. Ezek általában kiegészítő, ill. kritikai jellegűek voltak, élesebb polémiák azonban — főként időhiány miatt — nem alakulhattak ki.

A téziseket tartalmazó füzet a maga tematikai gazdagságával éppen csak jelezheti a problémák sokféleségét, a kutatások jelen stádiumát. A füzet alapján készült ismertetés pedig a vázlat kivonataként még kevesebbet ad e jelentős konferencia eredményeiből. Benyomásom szerint egyre színvonalsabb, egyre igényesebb a Szovjetunió finnugor szakembereinek a munkája, s van néhány terület, amelyen különösen imponálóak teljesítményeik. Lehetőségeikből is adódik persze, hogy a toponimika, a régészet, az embertan, a nyelvemlékek feldolgozása vonatkozásaiban mindig tudnak újjal és meglepővel szolgálni a szovjet tudósok. Mind kevésbé jellemző a tematikai szűkösség, mind több a nagy anyagra támaszkodó, több jelenségre is figyelmet fordító komplex szempontú kutatás.

Igen üdvös lenne valamiféle megoldást találni arra, hogy magyar és finn résztvevői is legyenek ezeknek a konferenciáknak (akár csak megfigyelőként), amelyeknek eredményei (és azoknak sokszor helyi kiadványokban meglapuló és senkitől sem ismert előmunkálatai) gyakran nem jutnak el a finnugrisztika nemzetközi fórumai elé.

A szekció ülések befejezése után került sor az ünnepélyes záró gyűlésre. A konferencia munkáját értékelő és köszönő szavak hangzottak el ekkor, a delegációk vezetői mellett különféle intézmények képviselői is felszólaltak. Paul Kokla a «Советское финноугроведение» szerkesztője folyóirata gondjairól beszélt. Kevés kéziratot kap a lap, s igen csekély az előfizetők száma. (Szinte teljes az érdeklenség iránta Magyarországon.) Madis Norvik az 1970-ben Tallinnban megrendezendő III. Nemzetközi Finnugor Kongresszus előkészületeiről emlékezett meg. A kongresszus iránt a világ minden táján rendkívül nagy érdeklődés nyilvánul meg, több mint háromszázan jelentkeztek előadásra. Végül bejelentették, hogy a következő Összövetségi Finnugor Konferenciára 1972-ben, Szaranszkban kerül sor, s I. Galkin elnök záró szavaival a konferencia befejezte munkáját.

DOMOKOS PÉTER

Kalevala

Das finnische Epos des Elias Lönnrot

Aus dem finnischen Urtext übertragen von LORE FROMM und HANS FROMM; Nachwort von HANS FROMM (388 l. + 2 térkép). — Kommentar von HANS FROMM (345 l. + 2 térkép). München, 1967, Carl Hanser Verlag.

A Kalevala mint a finn nép eposza indult diadalútjára a múlt század közepén, s a köztudat máig ilyenül tartja számon. A tudományos kutatás azonban már rég kimutatta, hogy a karjalai-inkeri énekesektől följegyzett dalok csupán építő kövei voltak a Kalevalának: az összeillesztés, az alakítás, a nagy eposzi építmény alkotása a szerény névtelenség mögé húzódó LÖNNROT műve volt. Ezt a tudományos fölfogást hangsúlyozza a német fordítás címlapja, mely — a korábbi hagyománytól eltérően — Lönnrot nevét teszi a mű élére.

A szöveg-kötet (ezt a továbbiakban — ahol szükséges — I, a kommentárkötetet II jelzi), a fordítással kezdődik, és mindjárt az első pillantásra meglepetést hoz: nem a jól ismert Kalevala-sorokat látjuk, hanem a klasszikus eposzokéira emlékeztető hosszú sorokat. Hogy ez a teljesen külsőleges tipográfiai vonás mennyire más látás-hangulatot sugall, mint a szokott forma, álljanak itt a közismert bevezető sorok, egyben mutatvánnyul is az új német fordításból:

Mich verlangt in meinem Sinne, mich bewegen die Gedanken,
An das Singen mich zu machen, mich zum Sprechen anzuschicken,
Stammesweise anzustimmen, Sippensang nun anzuheben.
Worte schmelzen mir im Munde, es entstürzen mir die Mären,
Eilen zu auf meine Zunge, teilen sich an meinen Zähnen.

A fordítás tehát a fő- és utósort (pääsäe; jälkisäe; Grundvers: Variationsvers) egy hosszú sorban foglalja össze. E külső képpel a mű jellege bizonyos mértékig megváltozik az olvasó számára: a lírai elem háttérbe szorul, s az epikus fogantatás, „Lönnrot homéroszi mintaképe” érzékelhetőbbé válik. „És ha a hosszú sor a vers lefutását lassítja, az olvasó feszültségét növeli, akkor ezzel közeledik ahhoz a megfontolt-ünnepélyes súlyhoz, mellyel e hajdan énekelt verseket olvasni kell.” (II, 5.)

Itt persze, mint FROMM i. h. maga is megjegyzi, vitatkozni lehet az eljárásról. Kétségtelen, hogy ebben az írásképpen elhalványul a finn eredetinek — nyilván az énekelt előadással összefüggő — dalszerűsége, és a Kalevala külső formája egész közel kerül a világirodalom más nagy eposzaihoz. De bizonyos az is, hogy ez csupán a szem számára van így. Mert míg az „igazi” hosszú sorok végig súlyos mondanivalót görgetnek, s e széles hullámokban az epikus cselekmény is folyamatosan zuhog előre — addig a Kalevalában az egybeírt két sor második fele (az eredeti utósor) tartalomban és nyelvi formában

visszacsendül az elsőre, ami — az egyenletes áradást megakasztva — a cselekmény menétét is dalszerűen lüktetővé teszi. A párhuzamos soroknak és a párhuzamos motívumoknak (két sziget-epizód, két kantele-játék, Lemminkäinen három északhoni útja stb.) ez a visszhangszerű zengése páratlan a világirodalomban, és egyenes következménye az eposz ugyancsak páratlan keletkezési történetének. A homéroszi példaképnél maradvá: mint MARÓT KÁROLY „A varázsdaltól az eposzig” e. mélyenszántó tanulmányában kimutatta (Ethn. LXIX, 505—33), az Iliászban is van nyoma „a régi ráéneklések és a hatalmas szavak ereje érzésének, egyszóval a Homerost szükségképp megelőzőtt varázskorszaknak” (pl. A 233 kk., B 484 kk., E 383 kk.) (i. m. 511); e nyomok azonban nagyon nehezen tapinthatók ki, mert Homérosz mindent elhagyott népi „mintáiból”, ami túlságosan sértegette volna az „epicus color”-t, márpedig a varázsigé erősen kirítt volna a heroikus stílusból (i. m. 513). Ezzel szemben Lönnrot nem epizálta a lírai elemeket, hanem úgy iktatta be őket eposza szövedékébe, ahogy énekmondóitól kapta. Lényegileg nem változtatott a tartalmakon, s megtartotta a dalszerű előadás külső képét, a kettős sortagolást is.

Bármily szokatlan azonban a Kalevalát „hosszú sorokban” olvasni, kétségtelen, hogy a kalevalai epika némely ősi vonása, pl. sorpár-ismétlés a „miből mi lesz”-fölsorolással így sokkal jobban szembe tűnik:

Aus des Eies untrer Hälfte wird die Mutter Erde unten,
 Aus des Eies obrer Hälfte wird der hohe Himmel oben;
 Aus dem obren Teil des Gelbeis wird die Sonne weithin strahlend,
 Aus dem obren Teil des Weisseis wird der Mond mit mildem Glanze;
 Was gesprenkelt in dem Ei ist, wird zu Sternen hoch am Himmel,
 Das, was dunkel in dem Ei ist, wird zu Wolken in den Lüften.
 (I: 233—244)

Ez az új német fordítás az első, mely a svéd közvetítést kikapcsolva, teljesen a finn alapján készült. Fő célja volt, hogy a lehető leghívebben tükrözze az eredetit, nemcsak értelmileg és ábrázolásban, hanem a tárgyjelentések és a mondatmenet hű követésében is (II, 5). Hogy ezt az igen nehéz költői és filológiai feladatot a fordítók mily nagyszerűen oldották meg, arról talán az idézett néhány sor is némi fogalmat nyújthat. Az átültetés mindvégig hű, és — amennyire meg tudom ítélni — az eredetinek nyelvi gazdagságát, festőiségét, árnyaltságát, bámulatos leleménnyel adja vissza. A simán lüktető szép trocheusok egyenrangú művészettel közvetítik a német olvasóknak a Kalevala hangulatát, különös, földi és földön kívüli történésekből összeszött, mítosz és realitás kettős fényében sugárzó világát. Kitűnő az állandó jelzők, az ismétlődő fordulatok kialakítása, pl. „Väinämöinen alt und wahrhaft, urzeit-alter Zauberwisser”, „Ambossmeister Iltarinen, dieser urzeit-alter Hämmerer”, „Lemminkäinen leichten Sinnes, er der schöne Kaukomieli”, „Louhi, Herrscherin des Nordlands, Nordlands Alte, arm an Zähnen”, „Auf den Weiden von Väinölä, Kalevalas kargen Fluren”, „Aus dem dämmerdunklen Nordland, aus dem düstren Sariola” stb., stb. Nem kis gondot okozhatott a fordítóknak a finn szöveg dús betűrímelése; a sok pompás megoldást képviselje itt két rövid idézet:

Lemminkäinen leichten Sinnes überdenkt und überlegt es,
 Welchen Weg er wählen solle, welcher Schneeschuhfährte folgen
 (XIV: 1—4)

Mir zur Macht und mir zur Stärke, mir zur Stütze, mir zum Schutze
 Bei den schwierigen Beschwerden, bei den schlimmen Leibschmerzen.
 (XVII: 265—268)

A német szöveg műfordítás a szó legigényesebb értelmében: híven őrzi az eredetnek tartalmi és nyelvi hangulatát, szövegű és költői. Az új német Kalevalát a finn szakértők is biztonnal az elismerten legjobb fordítások (Vikár, Pavolini, Collinder, I. pl. E. LINKOMIES: Tietolipas 52: 9) közé fogják sorolni.

Az eposz fordítását az 50 ének tartalmi ismertetése követi az 1849-i kiadás nyomán (329—40), kegyelettel ragaszkodva Lönnrot szavaihoz, melyekkel az egyes énekek mondanivalóját röviden összefoglalta.

A hét fejezetből álló Utószó (343—68) kitűnő kalauz mindazok számára, akik e fordítás révén találkozhatnak igazában először Finnországgal, a finn néppel és a finn múlttal. Az I. fejezet (343—7) a Kalevala alapjául szolgáló finn dalok és az eposz viszonyát tárgyalja, a II. (347—57) Lönnrot életével és a Kalevala létrejöttének körülményeivel foglalkozik. Itt különös érdeklődésre tarthat számot Lönnrot elgondolásának és munkamódszerének ismertetése. Tudatosan igényelve maga számára a népi énekesek jogát,

céljának megfelelően szabadon vont át motívumokat és eseményeket egyik összefüggésből a másikba. Fölhasználva a rögzítetlen szájhagyomány nyújtotta tág lehetőségeket, különböző dalokból származó sorokat, esetleg nagyobb részleteket társított, s a variálódó ismétlés stíluselvét úgy alkalmazta, hogy a dalváltozatok vagylagosságát egymásutánná változtatta. Ez utóbbi eljárásának következménye a litániaszerű sorolás, az eposz egyik szemebetűnő stílusjegye, ami a daloktól szinte teljesen idegen. E földuzzasztással Lönnrot-nak az volt a célja, hogy a Kalevalában minden „fontos” benne legyen, ami csak alkalmas a finn múlt megvilágítására. Azért adott oly nagy teret az igéző, mágikus szövegeknek is, mert bennük az elődök másfajta gondolkodásának világos kifejeződését látta. Hogy a különböző korú (körülbelül i. e. 500 — i. sz. 1500) és tárgyú (mitikus, kalandos, balladai, lírai stb.) anyagból áttekinthető idő-tér kozmoszt alkothasson — népi mintáit követve — többször azonosított személyeket (pl. Lemminkäinen Ahtival és Kaukamoinennal) és térségeket (pl. különféle helyeket egységesített Kalevala—Pohjola ellentété). Esemény-tömbökből képezett, mint pl. Északon szűzének „hőslése”, Kullervo kalandjai, szampó-rablás stb.; de ezek fölé, a homéroszi minta szerint, az eposzi nagyépitmény feszültség-ívét emelte. Ez iv két hídfője a pohjolai lakodalom és a szampó-háború, azaz összhang és viszály Pohjola és Kalevala közt. Az eposzi cselekmény „kalevalai korát” egyfelől a világ keletkezése és a kultúrhősök kora (I—II. ének), másfelől az emberiség újkorának beköszöntése (L. ének) fogja közre. E szerkesztéssel az egész világegyetem vált az eposz történeskeretűvé, maga a történes pedig Lönnrot és kortársai számára az elődök feltörését jelentette a kultúra magasába, belépésüket a történelembe. Számukra a Kalevala egyszerre volt történelem és allegória.

Az Utósó III. fejezete (358—61) a finn történelmet vázolja és illeszti be nagy európai összefüggéseibe a közfinn kortól a XVI. századig. A IV. fejezet (361—5) az epikus daléneklés földrajzával kapcsolatban a Finn-öböl és a Fehér-tenger térségeiben zajlott települési mozgalmakról, valamint ezek gazdasági, történeti, művelődéstörténeti okairól szól. Az V. fejezet (365—74) a nagy énekeseket s az énekek különféle (kar, páros, magán) előadásmódját, a VI. (375—81) a kalevalai versmérték szabályait és a kalevala-sor jellemzőit ismerteti. Az utolsó fejezet (381—5) a Kalevala nem-epikus dalkincsével (munkadalok a szó legtágabb értelmében, ráolvasások, eredet-dalok) foglalkozik. A tiszta lírai magatartás döntő többségben panasz, gond, bánat, vágy a földi kínok megszűnése után. „A háttérret ezekhez a paraszti közösség kemény köznapjai adták, és az egy földél alatt élő patriarchális nagycsalád szigorú törvényei, melyek az egyeseket sokkal inkább helyezték kötelességek kemény körébe, semmint emberi rokonszeny védelme alá” (382). — Mind a hét fejezet végén bő, annotált bibliográfia van.

A gazdag tartalmú, kitűnően szerkesztett Utósót rövidítésjegyzék és két térkép követi: egyik Finnország települtségéről 800—1300 közt, másik a híres dalgyűjtő területekről.

A kommentár-kötet rövid előszó (5—7) után a kalevalai dalok kutatásának történetét ismerteti PORTHANTÓL napjainkig (9—18). Ez a pompás tudománytörténeti áttekintés a hozzá csatlakozó irodalom-jegyzékkel tömörségében kitűnő tájékoztatást nyújt mindarról, amit két évszázad tudósai a dalok vizsgálatba terén módszerben és eredményekben elértek.

Nem kevésbé értékes és élvezetes olvasmányok az egyes énekekhez fűződő bevezető esszék. Ezekben a szerző fölfedji a tartalmi összefüggéseket, előre- és visszautalásokkal segíti az eposz olvasóját a többágú és meg-megszakadó cselekmény követésében. De ezen túlmenően föltárja az illető ének „építőanyagát”, azokat az epikus, mágikus, lírai dalokat, melyeket Lönnrot az adott esetben a szerkesztéshez fölhasznált. Ismerteti a kérdéses dalok keletkezési korát, más dalokkal való esetleges vegyülését, mitológiai, kultikus, rituális vonatkozásait, a dalmotívumok nemzetközi tipológiai, ill. történeti összefüggéseit. Szól a szereplők mitikus, sámános, vikinges vagy balladás vonásairól, más mitológiákban vagy más népköltészetben föllelhető párhuzamairól, az énekbeli cselekmény értelmezéséről. Kimutatja, hogy az Ós- (1833), az Ó- (1835) és az Új-Kalevala (1849) beosztása mint viszonyul egymáshoz, s hogy esetenként mi indította Lönnrotot a módosításra. Méltatja Lönnrot ösztönös „mozaik-művészetét”, mellyel az eposz anyagát a rengeteg változatból egybeillesztette (81, 112, 143, 213, 235 stb.), valamint „hallatlan érzékét a széthullt összefüggések iránt” (97). Ismételten rámutat, hogy Lönnrot célja az elődök külső-belső életének tükrözése volt (140, 306), hogy azonban e törekvésében — egyes részletek folklorisztikus hűsége mellett — számára egy hajdani szellemi valóság stilizált képe volt a fontos, nem pedig a tapasztalatnak pontos másolása (154). Célja érdekében tudatosan etizálta is a cselekményt, egyes epizódokat éppúgy, mint az egész eposzt (36, 58, 64, 267 stb.). Ebből az etizálásból fakad az eposznak az a mélyen jellemző vonása, hogy a nagy vállalkozásoknak nincs végső sikertük; eredménytelen marad Väinä-

möinen ismételt lánykérése, Lemminkäinen három északhoni útja, s részben a szampó meghódítása is (109): nem az egész csodatárgy kerül Kulevala birtokába, csupán széttört darabjai — ezekből viszont néhány szilánk Pohjolának is jut. Mert Kalevala és Pohjola fölött — mint egykor Hellász és Trója fölött — ugyanazon istenek uralkodnak — s a két hadakozó fél közt végül a semleges őselem, a tenger lesz a fő nyertes (262, 271).

A filológiai aprómunka és a nagy összefüggések iránti érzék ragyogóan ötvöződik ezekben a 3—6 lapnyi bevezetőkben, melyek a Kalevalát jól ismerők számára is sok újat tudnak mondani. Kettős irányulásukkal egyrészt mélyebbre vezetnek az eposz sajátos mítikus-realisztikus világába, másrészt térben és időben óriási távlatokat nyitva, beillesztik az eposz egyes jelenségeit az egyetemes emberi fejlődés hatalmas folyamába.

A bevezető tanulmányokat és a hozzájuk adott annotált bibliográfiát követik az ének megfelelő sorszámával utalt tulajdonképpeni jegyzetek, apró szedéssel 1—4 lap terjedelemben. Szó- és tárgymagyarázat, etimológia, régészet, földrajz, néptudomány, mitológia, történelem, irodalom-, művelődés-, vallástörténet stb., stb. teszi e valóban komplex módszerrel kidolgozott jegyzetek anyagát, melyet a tüneményes sokoldalúság mellett a szoros tárgyhöz kötöttség jellemez. A tömör, többnyire könyveszettel kiegészített jegyzetek kitérnek a Kalevala minden magyarázatot igénylő nyelvi, stilisztikai, tárgyi és tartalmi mozzanataira. Az egyes fordítási megoldásokot illető megjegyzések azt az éberséget mutatják, mellyel a tudós filológus a fordító művészek munkáját ellenőrizte. Ahol a német szöveg bármily kissé eltér a finntól, akár a váltószó hiánya miatt (pl.: I: 328), akár mert az eredeti mondatszerkezet nem volt visszaadható (pl. XXI: 282—90), akár mert a bahuvihi kifejezést föl kellett oldani (pl. XXVIII: 218) stb., stb.: a kérdéses sorokhoz fűződő jegyzetek mindig közlik a pontos fordítást is.

E könyvtárnyi szakirodalmat földolgozó kötet anyaga oly gazdag és sokszínű, hogy a benne tárgyalt kérdéseknek még futó érintése is messze túlhaladná egy ismertetés kereteit. Azért az érdekes okfejtések, szellemes magyarázatok közül itt csupán a kalevalai sámánizmusra vonatkozókból idézek néhányat. Néhol szembetűnő megfelelések mutatkoznak DIÓSZEGI VILMOSnak a bibliográfiákban nem szereplő „A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben” (Budapest, 1958) c. könyvének adataival; e párhuzamok figyelembe vétele talán további motívumok sámános értelmezését is lehetővé teszi.

Tekintve a Väinämöinen—Joukahainen „párba” világosan sámán-via-ál jellegét, nagyon valószínű FROMM azon fölvetése, hogy a találkozások hevesen összezsugorított szánrd mögött az állatalakban küzdő sámánok szarvának összeakaszzkodása rejlik (II, 41/93, vö. 42/99).

Minden bizonnyal egyetérthetünk a szerzőnek azzal a fölfogásával is, hogy az archaikus Vipunen-dal elnyelés-motívuma nem származik közvetlenül a középkori látomás-irodalomból, hanem sajátos megnyilvánulása ugyanazon sámáni elvnek, mely a másvilági utazások mítoszának is alapja (II, 125 k.). A sámánfogalom legfontosabb ismérve a tetszés szerint előidézhető, szándékos és közvetlen érintkezés a szellemekkel. Ez érintkezésnek két módja van. Egyik a „megszállás”: a révületbe jutott sámán k i t á t j a s z á j á t, nagyot ásít, s ezzel magába fogadja, l e n y e l i az idézett, ill. megérkezett szellemet; ez a megszállottság tartamára teljesen birtokba veszi a sámánt, úgyhogy az ilyenkor pusztán szócsöve a belé szállt szellemnek (I. DIÓSZEGI, i. m. 330 kk., 339). Az eredeti értelem elhomályosultával az „átlagosnál is átrétegzettebb” Vipunen-dalban (I. KUUSI, SK I, 259) később szerepcsere történhetett: nem a „tudást adó”, azaz a halott ő-sámán szellemét nyeli le a (révülésbe esett) „tudást kereső” Väinämöinen (Lemminkäinen stb.), hanem — nyilván a látomás-költészet hatására — maga kerül a „bűvigés jeles javas johába”. Ezzel kapcsolatban fölvetem azt a gondolatot, hogy a Vipunen-dal különös kezdő motívuma szintén a sámánhit emlékét őrizheti: a korhadó sámántestből kinövő fák (ezek KUUSI i. m. 258 szerint a halál óta eltelt időt mérik) azonosak lehetnek a világfát jelképező sámánfával (magyar „táltosfa”), melyen a sámánnak föl kell kúsznia, valahányszor a „fölső világ” szellemeivel találkozni akar (vö. DIÓSZEGI, i. m. 278 kk.).

A szellemekkel való szándékos és közvetlen érintkezésnek másik módja a lélek-távozás, mikor tehát a sámán lelke keresi föl a másvilág lakóit. Közismerten ez a tárgya „Väinämöinen alvilági utazásának” (118, vö. 38). Ennek egyik érdekes motívuma, hogy az alvilágiak a hőst nem akarják bebocsátani, mert élő ember, kit „sem kór csapási” nem értek, sem „illendő halált” nem halt! E vonakodásban talán az a sámán-hiedelem tükröződik, hogy a „középső világ” lakója, a földi ember, éppúgy bajt, szerencsétlenséget és halált visz a másik két világba, mint az onnan jöttek a földre (e képzetekről I. DIÓSZEGI, Sámánizmus, Budapest 1962: 23 k.).

Väinämöinen lényének alapvetően sámános vonásaira hivatkozva FROMM lehetőséget tartja, hogy a nagy regös-varázsló csodás kantele-játékával eredetileg a révüléskor, azaz a másvilági útján fontos állatalakú segítő szellemekkel idézte magához (II, 259).

Ebből az értelmezésből — amely az egyébként meglepő Orfeusz-párhuzamot tárgyatlanná tenné — nem következik szükségképp, hogy akkor a hangszert kipróbáló lények is eredetileg állatok voltak. E föltevésben FROMM (i. h.) joggal kételkedik. KUUSI szerint (SK I, 150) ugyan a hősepike stílusához tartozik, hogy többen sikertelenül próbálkoznak, mielőtt maga a hős látna munkához — mégis megemlítem itt a kalevalai jelenet (XL: 259—310) párhuzamát az a sámándob-avatási szertartást, melynek DIÓSZEGI szemtanúja volt: a jelenlévő nemzetségtagok, jóllehet nem voltak sámánok, egymás után verni kezdték a „fölelesztendő” dobot, s maga a sámán csak az után vette kézbe, miután az utolsó vendég is „kipróbálta” a hangszert (l. Samanizmus 52 k., 54; kiemelés tőlem). Sőt talán tovább is mehetünk a sámános értelmezésben: mintha Väinämöinen játékának hatása az az ősi, kultikus elbűvöltség volna melyet a szibériai sámán-szertartások résztvevői — ahogy DIÓSZEGI saját páratlan élményeként leírja — napjainkig átélnek. A dobverés és a sámántánc során a „hanghatások elérték a csúspontot... A nézőközönség most már az eksztázis hipnotikus hatása alá került: mindenütt elragadtatott arcokat lehetett látni, szinte érzékelhetők voltak a víziók és hallucinációk, a résztvevők magukat is a révülés részeseinek érezték” (i. m. 95; kiemelés tőlem). A kantele-játék hallgatóinak és magának Väinämöinennek áhítatos-könnyes elragadtatása mögül mintha ez a kultikus révület sugározna, még abban a csodálatos újraköltésben is, melyet a kalevalai epika fénykorában egy lángész alkotott a kantele eredetéről szóló kora-kalevalai énekből.

A kalevalai epika legvalószínűbb sámánhőse Lemminkäinen, az alakuló, a fejlődő, aki fokozatosan nő föl a kezdettől változatlan Väinämöinen nagyságáig (II, 80). Alakjának régibb germán-keresztény és újabb ó-egyiptomi értelmezésével szemben FROMM a sámáni eredet mellett foglal állást (89 kk., 188). Joggal mutat rá, hogy Lemminkäinen földarabolása nem vethető össze közvetlenül Oziriszével, mert ez utóbbiéhoz a termékenység gondolata fűződik, amiről Lemminkäinennél nincs szó (II, 108/437—40). Lemminkäinen halála és annak körülményei sámáni képzetkörbe utalnak (105): a (páivölä-) pohjolai kalandok — a legyőzött „haláloktól” kezdve az ünnep mágikus versenyéig — a sámán-avatás folyamatát tükrözik (90, 104 k., 107/407). A vérző kefe FROMM szerint a hős theiomorf alakmása (kefe → sörté → sörtés állat), mely mint „élet-óra” mutatja a sámán sorsát (93/211). Az értelmezéssel szemben kettős kifogást emeltek: 1. nem ismerünk példát arra, hogy sámán-viaskodás (vad)disznó alakjában történjen; 2. ha Lemminkäinen sámánharcot vívna, akkor állat-mása nem lehetne otthon, hiszen az küzdene az ugyan-csak állat-alakú ellenféllel; egyidejűleg viszont (emberi) testének kellene élettelenül feküdnie (l. i. h.). Azt hiszem, mindkét nehézség elhárítható. A páivölä-pohjolai jelenetben megítélésem szerint semmi nem utal arra, hogy theiomorf sámánviadalról volna szó. Lemminkäinen útja lélektávózás, ami nem állat-alakban történik (vö. pl. a Vipunen-dalt és Väinämöinen alvilági utazását); célja, hogy a fényes „fölső világ” (Páivölä) szellemeit mágikus hatalma alá hajtja, mintegy kényszerítse kívánsága teljesítésére. E másvilági útja során földarabolják, s ennek jeleként élettelen testét vér lepi el. Ez a sámánválas legfőbb jele és bizonyítéka (l. DIÓSZEGI, A sámánhit emlékei... 120; megjegyzendő, hogy földarabolás nemcsak egyszer történhet, sőt: a híres nagy sámánok testét háromszor darabolják föl, vö. i. m. 107). Figyelembe véve, hogy a Vipunen-dallal és a Väinämöinen alvilági utazásával egykorú Lemminkäinen-dal is sokszorosán átrétegződött, fölvetem azt a lehetőséget, hogy a vérző kefe a vérző test helyett áll: a sámán-hiedelmek elhomályosultával az élettelen, vérral borított sámántest élettelenül vált képzetét kiszorította az a divatos mese-motívum, mely szerint bizonyos tárgyak — tulajdonosuk lényében részesülve — a halálos veszélyt vérbeborulással jelzik a hozzátartozóknak. — Ha egyes mozzanatok körül akad is még tisztáznivaló, mindenképp érdeme és erőssége FROMM gondolatának, hogy így ez a különös motívum is beilleszthető a Lemminkäinen-dal jellegzetesen sámános képzetkörébe.

E néhány önkényesen kiragadott részlet csupán töredéke a kötet sámánizmusra vonatkozó anyagának. De még ilyen töredékes képet sem adhatunk itt a többi, nem kevésbé fontos kérdésről, melyekkel a szerző tüzetesen foglalkozik. Fejtegetései nyomán színesen bontakozik ki az olvasó előtt a Kalevala különböző korok hiedelmeiből összeállt, következőképp nem egységes világgépe, a szampó bonyolult problematikája, a kalevalai történés színhelyeinek (Kalevala, Pohjola, Alvilág, „Sziget”) kettős, konkrét-szimbolikus mivolta, a „sziget-epika”, az Aino-epizód, a Kullervo-ciklus történeti-társadalmi háttere stb.

Az óriási tudományos anyag rendezése, a kommentár-kötet céljának megfelelően, Kalevala-központú. De a kalevalai összefüggésből kiszakított egyes kérdések iránt érdeklődőt is gyorsan és jól tájékoztatja a kitűnően szerkesztett Tárgymutató (333—45),

melynek használati értékét fokozza, hogy a címszók alatt nemcsak a lapszámokat közli, hanem rövid utalással azt is, hogy az illető helyen a kérdés mily vonatkozásban kerül tárgyalásra. — Bizonyos, hogy ez a nagy mű, mely páratlan teljességgel tekinti át az eddigi eredményeket s a még megoldásra váról problémákat, alapvető kézikönyve lesz minden további Kalevala-kutatásnak, sőt ezen túlmenően, a finnugor folklór tanulmányozásának is.

A Carl Hanser kiadó szép kiállításában megjelent két kötet költői és tudományos értékét aligha lehet túlbecsülni. A fordítás ihletett művészeit és a kommentáló tudóst köszönet és osztatlan elismerés illeti.

SZ. KISFÁL MAGDOLNA

Perti Virtaranta: Lähisukukielten lukemisto

Helsinki, 1967. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 287. 239 l.

VIRTARANTA könyve gyakorlati célú: főleg az egyetemi oktatásnak, de a nyelv-tudományi kutatásnak is nagy hasznára lesz. Az olvasókönyv új — eddig jobbára kiadatlan — karjalai, lúd, vepsze, inkeri, vót, észti és lív szövegeket tartalmaz. Ezek egy-részt (a karjalai, a lúd mutaványok és az inkeri anyag fele) a szerkesztő gyűjtéséből, másrészt egyéb gyűjtőktől származnak (vót: ELNA ADLER, inkeri: A. LAANEST, R. E. NIRVI, vepsze: L. POSTI, észti: MARI MUST, lív: E. VÄÄRI).

VIRTARANTA a rendelkezésére álló anyagot az adott nyelven belül a legfontosabb dialektusok szerint csoportosítja. A szövegek hangjelölését a szerkesztő nem egységesítette: általában megtartotta a gyűjtők fonetikus átírását, változtatásai inkább csak technikai jellegűek. Nagy eltérések azonban nincsenek, s ahol ez szükségesnek látszik, a jelölést megfelelő magyarázattal látja el. A szövegek előtt néhány soros jellemzés áll, amely a kérdéses nyelvjárás legfeltűnőbb hangtani és hangjelölési sajátosságaira hívja fel a figyelmet. Ezután a közlő neve (ez néha — elsősorban egyházi személyeknél — hiányzik), életrajzi adatai, a gyűjtés helye és időpontja, valamint a gyűjtő neve következik. A sorrendtől, ha a szóban forgó mutavány másutt is megtalálható, eltér: ilyenkor az adatokat — igen röviden — a szöveg után adja meg. Nagyon hasznosak a szövegekhez csatolt, a nyelvjárások elhelyezkedését bemutató térképvázlatok.

A szövegek tekintélyes hányada népköltészeti alkotás (mesék, dalok, találós kérdések, szólások, közmondások stb.), más részét pedig szabad témájú, többnyire persze helyi nevezetességekről, a mindennapi élet eseményeiről, olykor konkrét személyekről szóló elbeszélések adják, amelyek a gyűjtés közvetlen légkörét idéző párbeszéd formájában vannak közölve. A szövegekhez fűzött megjegyzések olyan szavakat magyaráznak, amelyek más balti finn nyelvekben nem találhatók meg (ezek gyakran jövevényszók), vagy ha megvan is a megfelelőjük, grammatikai felépítésükben eltérnek azoktól.

VIRTARANTA gyűjteménye megfelel címének: olvasókönyv, annál se több, se kevesebb, s mint ilyen valóban jól szolgálja a balti finn nyelvek rejtelmeiben többé-kevésbé eligazodó (főként finn) egyetemi hallgatók tanulmányait s azt a nyelvészt, akinek — megint csak kellő mennyiségű ismeretek birtokában — példaanyagra van szüksége a balti finn nyelvek köréből. Aki viszont ebből a könyvből szeretné megismerni a balti finn nyelveket, vagy terjedelmes nyelvtanok áttanulmányozására vállalkozik elébb, vagy bátran nekiáll az elemzésnek, s maga készít el egy szintaktikai és mondattani problémákra egyaránt kiterjedő grammatikai összefoglalást.

VIRTARANTA összeállítása tehát nem könnyű olvasmány: használata alkotó munkát követel. S mert a nyelvészeti kiértékelést nem is tekinti céljának, jelentőségét inkább példamutató filológiai pontosságában, illetőleg abban kell látnunk, hogy benne egy helyen található anyagot egymáshoz közel álló, egymástól eddig mégis elszigetelten vagy éppen csak összességében vizsgált nyelvek köréből.

LABÁDI GIZELLA

Rédei, Károly: Nord-ostjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze der Grammatik

Göttingen, 1968. Vandenhoeck & Ruprecht. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen 71. 139 l.

Az ismertetendő könyv RÉDEI KÁROLY 1964. évi leningrádi tanulmányútjának eredményeit tartalmazza. Rédeinek alkalma volt négy kazymi osztják nyelvmentertől nyelvteni följegyzéseket készíteni és aránylag terjedelmes szöveganyagot is összegyűjteni.

A kazymi nyelvjárás az északi osztják nyelvjárásoknak egyike. Ezek a nyelvjárások sokkal jobban ismertek, mint a déliek és a keletiek. Az északi dialektusok között azonban a kazymi kevésbé ismert, mint pl. az obdorszki, színjai és a serkali. A nyelvjárás szókészlete — mint a legtöbb osztják nyelvjárásé — nagyrészt megtalálható a KARJALAINEN—TOIVONEN-féle szótárban. Nyelvtani kérdésekben támaszkodhatunk KARJALAINEN—VÉRTES „Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten” című könyvére (MSFOu. CXXVIII, 308—329). Szöveganyagot Pápay gyűjtésében találunk: PÁPAY—FAZEKAS: „Északi osztják medvénekek” 47—101, de STEINITZ „Ostjakische Grammatik und Chrestomathie” című műve is tartalmaz kazymi szövegeket (114—133).

A kazymi nyelvjárás 1933 és 1940 között az osztják irodalmi nyelv alapjául szolgált. Ez időben számos kiadvány látott napvilágot; Steinitz könyve 30 művet említ meg, amelyek a kazymi nyelvjárásra alapozott irodalmi nyelven jelentek meg. 1940 után sem szűnt meg teljesen kazymi-osztják nyelvű könyvek kiadása. Nekem két ilyen kiadványról van tudomásom: Chvataj-Mucha—Obatin—Akszarina „Bukvar” (1958) és Russzkaja „Samoučitel’ chantyjskogo jazyka” (1961).

Ezek az utóbb említett cirill-betűs kiadványok azonban nagyon nehezen szerezhetők meg, s ezért anyaguk csak igen kis mértékben került be a tudományos életbe. Az újabb szovjet publikációk hozzáférhetlensége, a korábbi szöveganyag szűkös volta miatt RÉDEI följegyzései nagyon hasznosak.

RÉDEI könyve két részre tagolódik: Skizze der Grammatik (9—31) és Texte (32—139).

A nyelvtani vázlaton belül a következőkre hívjuk föl a figyelmet. A magánhangzórendszer RÉDEINél 8 fonémából áll (9. l.). Ezzel eltér STEINITZTől, aki (Ostj.Vok. 15) 9 fonémával számol. Az *e* és *ε* hangok ugyanis Rédei szerint az (*e*) fonéma allofónjai. Azt hiszem, RÉDEI állásfoglalása helyes. Megemlítem, hogy Russzkaja is csak egy (*e*) fonémát ismer (i. m. 5).

Nyilván elírás van a következő mondatban (13): Im Fall von *mp*, *nt*, *ŋk* und *ŋx* fallen die erten Konsonanten aus: *mp* > *m'*: *amp* 'Hund', *am'ŋen* 'zwei Hunde' ...” A *p* az *mp* mássalhangzókapcsolatokban *m* á s o d i k hang.

Az alaktani rész messzemenően megegyezik KARJALAINEN följegyzésével, azzal az eltéréssel, hogy RÉDEI a névszóknál — a valóságnak megfelelően — csak három esetet ismer: nominativus, locativus és lativus. Kisebb különbség figyelhető meg az igék passzív ragozásánál: Du. 1. *máAijmən* (Karj. *máAimən*), Du. 2. *máAijten* (Karj. *máAitəŋ*) stb. Érdekes a többes második személyű névmás: *nin* 'ihr'. KARJALAINENNél *nəŋ* van, ugyanez az alak használatos a serkali és a muži nyelvjárásban is (STEINITZ: i. m. 61) *nəŋ*, illetve (RÉDEI, Északi-osztják nyelvtan 21) *nəŋ*. Russzkaja viszont *nən-t* ír (i. m. 83).

Russzkaja könyvének adataitól több ponton is eltéréseket mutat RÉDEI gyűjtése. Így pl. a számneveknél. 3: Rédei *χλαəm*, Russzkaja *χλəəm*; 4: Ré. *náA*, Ru. *nəA*; 9: Ré. *jar'tjan*, Ru. *jarjan* (i. m. 59).

A névmásoknál több helyen *ə* áll *i* helyett Ré. *nin* 'ihr beide', Ru. *nən*; Ré. *Ain* 'sie beide', Ru. *Aən*; Ré. *Aiw* 'sie', Ru. *Aəw*.

Van eltérés a névszó- és az igeragozásban is. Ré. *ewerəAəmən* 'die beiden Töchter von uns beiden', Ru. *pəχχəAəmən* 'a mi kettőnk két fia' (i. m. 102); Ré. *mənAəm*, 'ich gehe', Ru. *werAəm* 'csinálók' (i. m. 21); Ré. *mənAəŋən* 'ők ketten mennek', Ru. *werAəŋən* 'ők ketten csinálnak' (uo.) stb. A participium praeteritum képzője Rédeinél *-əm*, Russzkajánál *-əm* (i. m. 135).

Sajtóhiba van a névszóragozás táblázatában (14. l.): *təχənən*, helyesen *təχəŋən*.

A szövegeknek nagyobb része (32—100 l.) eredeti osztják anyagot tartalmaz, a többi (100—138 l.) oroszból való fordítás. A párhuzamos német szöveget és a jegyzeteket leszámítva az osztják nyelvű rész kb. 25 oldalnyira tehető. A szövegek változatos tartalmúak: elbeszélések az osztjákok hiedelmeiről, szokásairól, a medvekultuszról, mai életükről. Ezenkívül négy mese és négy dal tartozik még az eredeti gyűjtéshez.

A német szöveg nem követi szolgálatot az osztjákot. A nehezebb részeknél szögletes zárójelbe tett szó szerinti fordítás könnyíti meg a megértést. Az egyes szövegrészek után található jegyzetek is sok esetben adnak útbaigazítást. E jegyzetekben RÉDEI utal az orosz és a zürjén jövevényszavakra. Egy-két jövevényszó azonban említés nélkül maradt. Így (46. l.) *šos* 'Uhr', vö. or. *uac*; (44) *nüša* 'arm', vö. or. *nyka*; (10) *pörtən* 'Arznei' < zürj. vö. Fokos, ALH. III, 282; (78) *jökansa* 'osztatott (pass.)' < zürj., vö. Karjalainen, OL. 80.

A szövegekkel kapcsolatban még a következőket jegyzem meg:

(32 : 2/2) *mij pata* 'miért' nincs fordítva.
(uo. 2/3) *nür* 'Rache': KARJALAINEN—TOIVONENNál (589), PÁPAY—BEKÉNél (46) és STEINITZNél (150) *nür* van.

- (uo. 2/11) *sār*: helyesen *sār*.
 (36 : 1/3) *wan-kūtə* 'gyakran' nincs fordítva.
 (uo. 2/5) *tgrəma mǎnti marəən* 'az égbe menetele idején' nincs fordítva.
 (uo. 3/3) *jüpipən*: helyesen *jüpijən*.
 (38 : 1/3) *tgrəmən-mǎtte-jgrən*: három szónak irandó.
 (46 : 5/5) *wūəet* után nem kell pont.
 (48 : d) Az osztják cím a szövegbe van szedve.
 (52 : 1/12) *ūka-šp̄pi jōχ ǎn' mǎnə*, *χǎttə* 'ű.š. nem megy haza, szánkázik' nincs fordítva.
 (56 : 3/2) *kerijə*: helyesen *kerijə*
 (58 : 2/7) *sət χp̄ p̄lā lā* 'ast̄i, *šōras χp̄ p̄lā lā* 'ast̄i *jōχ* 'ast̄i, *ŋə* 'ast̄i *j̄ləw* 'száz férfi ellen harcolni, ezer férfi ellen harcolni tjjássá, nyilassá leszünk' nincs fordítva. Vö. később (60 : 3/4).
 (64 : 1/2) *ǎŋke* *ewə* *t* *χǎšəm* *təš ǎn' tǎjə*, *wūš ǎn' tǎjə* 'Sie hat kein von ihrer Mutter überkommenes Vermögen, sie hat kein von ihrem Vater überkommenes Vermögen'. A fordítás nem helyes. Így kellene hangzania: 'Anyjától maradt vagyona nincsen, ruhája nincsen'. Vö. (K. T. 98) *wūš* 'Kleidung'.
 (uo. 1/6) *ŋq̄jje* *χə* 'ast̄i *tgr* *ǎntqm* 'ihr Tuch ist nicht da'. Nem tudom, helyes-e a *ŋq̄jje* *χə* 'ast̄i írásmód. Amint a jegyzetben RÉDEI is utal rá, a *χə* 'ast̄i az *ǎntqm*-mal van szorosabb kapcsolatban. Vö. (K. T. 379) *χə* 'ast̄i *ǎntqm* 'es ist nichts von ihm zu sehen und zu hören'.
 (70 : 3/9) *p̄ōrajemə* *jis* 'a mi kettőnk ideje eljött' nincs fordítva.
 (76 : 2/20) *əesət-jəšət* 'ettek-ittak' nincs fordítva.
 (84 : 2/22) *ar* *ōχəp* 'sok fejű' nincs fordítva.
 (92 : 15/5) *pūšema*: helyesen *pūšəna*.

A szövegek közül csak az eredeti osztják szövegeket olvastam át. Az érdekes olvasmányok, a megértésüket segítő jegyzetek, a jól áttekinthető nyelvtani táblázatok meggyőztek arról, hogy RÉDEI könyve értékes hozzájárulás az osztják nyelvről szóló szakirodalomhoz. Változatos tartalma alkalmassá teszi arra, hogy az egyéni kutatáson kívül például az egyetemi oktatásban is felhasználhassuk.

MIKOLA TIBOR

Gert Sauer: Die Nominalbildung im Ostjakischen

Berlin, 1967. Akademie-Verlag. Finnisch-ugrische Studien V. VI + 254 l.

GERT SAUER tanulmánya a Finnisch-ugrische Studien című jeles berlini sorozat ötödik köteteként jelent meg. A sorozatban eddig kiadott munkák ma már nélkülözhetetlen segédeszközei a finnugor nyelvészeti kutatásoknak: WOLFGANG STEINITZ, Geschichte des ostjakischen Vokalismus (1950), WOLFGANG STEINITZ, Geschichte des wogulischen Vokalismus (1955), WOLFGANG SCHLACHTER, Studien zum Possessivsuffix des Syrjänschen (1960), WOLFGANG STEINITZ, Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus (1964, 2. kiadás). A sorozatnak méltó folytatása a most ismertetendő kötet, melynek révén immár feldolgozottnak tekinthetjük az osztják nyelv képzőinek problematikáját, ugyanis GERHARD GANSCHOW Die Verbalbildung im Ostjakischen (Wiesbaden, 1965) c. tanulmánya és SAUER munkája együttesen átfogó képet adnak az osztják alaktan e fontos területéről.

A kötet felépítése: bevezetés (1–5), belső keletkezésű, nem affektív képzők (6–126), belső keletkezésű, affektív képzők (127–170), jövevényképzők (171–188), majd a határozószók képzőszerű ragjait, a névszói eredetű képzőszerű utótagokat, a képzők elidézte tömagánhangzó-váltakozást, a képzők magánhangzó-elemének történetét tárgyalja a szerző (189–230). Ezt a rövidítésjegyzék (231–240) és a képzőknek nyelvjárások szerint csoportosított mutatója (241–254) követi.

A bevezetésben a szerző röviden utal azokra a korábbi munkákra, amelyek az osztják nyelv képzőivel foglalkoztak. SAUER előrebocsátja (3), hogy korrigálni kívánja GYÖRKÉNEK és LEHTISALÓNAK az uráli képzőkről írott tanulmányában (Die Wortbildungslehre des Uralischen. Primäre Bildungssuffixe. Tartu, 1934, illetve Über die primären

ururalischen Ableitungssuffixe. MSFOu. 72. Helsinki, 1936) fellelhető tévedéseket. Egyúttal ismerteti a primér képzők négy szerkezeti típusát (3—4). Ezek a következők: 1. egyszerű képzők, amelyek egyetlen mássalhangzóból állanak, pl. $-(ə)l$, $-(ə)m$ stb., továbbá idetartoznak az egy mássalhangzóból és teljes magánhangzóból álló képzők is, ezek utóbbi eleme azonban másodlagos, pl. $-al/-äl$, $-la/-lä$ stb.; 2. az egynél több mássalhangzót és egy magánhangzót tartalmazó, történetileg összetett képzők, pl. $-lap$, $-líp/-líp$ stb.; 3. az egynél több mássalhangzót tartalmazó, de nem összetett képzők, pl. $-lav$, $-lav$ stb.; 4. egy magánhangzóból álló képzők: $-a/-ä$, $-i/-i$. A primér képzők többsége denominális és deverbális jellegű is lehet.

A szerző a belső keletkezési (értsd: ősi és az ezek összetételéből alakult) képzőket nem affektív és affektív csoportra osztja. (GANSCHOW fentebb említett művében expresszív és nem expresszív képzőkről beszél; ezek megfelelnek SAUER terminusainak. Az affektív ~ expresszív, nem affektív ~ nem expresszív műszókat nyilván tanáruktól, STEINITZTől vették át, akinek vokalizmustanulmányában és osztják szótárában is találkozunk e fogalmakkal.)

A szerző szerint affektív képzők a palatalizált vagy retroflexív mássalhangzójú, továbbá az r , k és s ($š$, $š$) elemű képzők (127). Ezen mássalhangzók fordulnak elő az affektív alapszavakban is (l. uo.). Nem vitatjuk az ilyen elemeket tartalmazó képzők és tövek esetleges affektív, expresszív jellegét. az azonban kétséges, hogy szolgálhat-e ez osztályozási alapul. Érdekes volna tudni, hogy vajon milyen tudományos módszerrel állapította meg a szerző az alábbi képzett szóalakok alapszavának affektív voltát (129) *jűkel* stb. 'Gabelung', *pűkka* stb. 'Stellholz (and der Falle, dem Bogen ua.)', (131) *win'li* stb. 'Haken zum Aufhängen des Kessels', és miért tartja affektívnek a (152) *sil* 'Rand', (159) *qnt*, *unt* 'Inneres, Leib' szavakat. Az affektív képzők fejezetének bevezető soraiban (127) SAUER azt írja, hogy e képzők az affektív szavak képzésére, az affektív színezetű alapszók továbbképzésére és kicsinyítésre szolgálnak. Csak az egyes képzők tárgyalásakor derül ki, hogy sok képzett szó még a szerző felfogása szerint is felfeljebb csak részben affektív vagy egyáltalán nem affektív természetű (l. az affektív—kollektív és a kollektív jellegű származékokat: 162, 164, 165, 166, 167 stb.). Osztályozási rendszerének következetes megvalósítását az jelentette volna, ha a jövevényképzőket is affektív, illetve nem affektív csoportba sorolta volna be, vagy legalább közölte volna, hogy felfogása szerint melyik csoportba asszimilálódtak, illeszkedtek be.

Érdeemes lett volna a 'Pelz, Fell, Haut' jelentésű $*-ni/*-ni$ képző (48—49) származását közelebbről megvizsgálni, ugyanis megkülönböztetett helyet foglal el a képzők között azáltal, hogy a képzett szó jelentését alapvetően meghatározza.

SAUER néhány idegen képzőt is bevon a jövevényképzők körébe, vagyis olyan elemeket is tárgyál, amelyek nem részei az osztják morfológiának. Már abban az esetben is jövevényképzőről beszél, ha az idegen eredetű képzett szón kívül annak alapszava is meghonosodott az osztjákban, de osztják szótövekhez nem járul. Mivel a szerző közli a kölcsönzött szó eredetjét is, az olvasó azonnal eldöntheti, hogy valóban jövevényképzőről vagy csak idegen eredetű szavak képzőjéről van-e szó. Egyetlenegyet biztos adatot sem találunk a következő képzőknek az osztjákban történt meghonosodására: (zürjén:) $-a$, $-ja$ (172), $-ən$ (174), $*-as/*-äs$ (175), $-ət$ (176), $-at$, $-ät$ (177), $-tek$, $-tak$ (177—178); a *šitak* is zürjén jövevényező, ez ugyanis a *šj* 'Laut, Klang stb.' [FOKOS, Syrjänisches Wörterbuch 990/a] szónak a $-teg$ -ragos alakja, (orosz:) $-əš$ (182), $-šik$ (183), (szamojéd:) $-mä$ (186), (vogul:) $-ike$ (186), (tatár:) $-čan$ (187). Ugyancsak jövevényiszavakban szerepel az orosz $-ok$ kicsinyítő képző (184) és a tatár $-yal$ képző (188). Az $-epšan$, $-əpsi$ csak jurák jövevényiszavakban fordul elő, és az sem bizonyít semmit, hogy az eredeti *šadalačy* (н) 'скребок для выделки шкур' (TEREŠČENKO, Ненецко-русский словарь 827) szamojéd szó rövidebb, *jottšp* 'скребок для меха' alakban honosodott meg, „wo offenbar eine Angleichung der fremden Endung an das einheimische Suffix $-əp$ erfolgte ist” (186).

SAUER olykor-olykor a fonológiai terminus technicusokat a morfológia terminusai-val keveri, vö.: „ $-ə$ ist hier kombinatorische Variante des Suffixes $-i/-i$ neben j ” (119. lábjegyzet). „Zum Bestand der affektiven Suffixe gehören in erster Linie palatalisierte oder retroflexive Konsonanten . . .” (127). „Zum Bestand affektiver Suffixe gehören weiter die Laute r , k und s ($š$, $š$)” (uo.). Tehát az egyetlen fonémából álló morfológiai egységet (morfémát) a fonémával, illetve a hanggal azonosítja.

SAUER helyenként az „Umgangssprache” és a „Literatursprache” fogalmával operál. Voltaképpen nem beszélhetünk sem irodalmi, sem köznyelvről az osztják esetében, és ezen a tényen mit sem változtatnak az utóbbi évtizedekben életre hívott „irodalmi” nyelvek (!). Legfeljebb osztják írásbeliségről lehet szó, miként a legilletékesebb, TEREŠKIN is vallja: „... письменность на хантыйском языке развивается в настоящее время фактически на пяти диалектах, на которых изданы буквари и некоторые другие

учебные пособия» (Языки народов СССР. III Финно-угорские и самодийские языки 321). Ugyanezen okból nem tartjuk feltétlenül szükségesnek az Über die Wiedergabe der russ. Adjektivendung in der ostj. Literatursprache című részt (184—185), mivel az osztjákba átültetni kívánt orosz szókinés és annak fűcsa — sem nem orosz, sem nem osztják — alakot megformáltsága ma még talán közömbösnek mondható az osztjakok nyelvhasználatának szempontjából, és csak hosszabb idő elteltével lesz érdemes e nyelvújítás hatását megvizsgálni.

E kisebb hiányosságoktól eltekintve a könyv egységes és világos képet nyújt a képzőkről, amelyek alfabetikus rendben követik egymást oly módon, hogy előbb az egyszerű, majd az összetett képzőket veszi sorra a szerző. SAUER bőséges példaanyag segítségével mutatja be az egyes képzőket, szól azoknak produktív vagy improduktív voltáról, valamint felhívja az olvasó figyelmét a nyelvjárási különbségekre. Hasznos, hogy tárgyalja a képzőszerű utótagul szolgáló névszókat és a többeli magánhangzó-váltakozást. Csak elismeréssel adózhatunk GERT SAUERNAK azért az alapos munkáért, amellyel összegyűjtötte és feldolgozta osztják rokonaink nyelvének képzőit. SAUER tanulmánya érdemes, teljességre törekvő munka. Bizonyára a teljesség igénye eredményezte túlzásait, ám így is rendkívül hasznos kalauzul szolgálhat mindazoknak, akik tájékozódni kívánnak az osztják névszóképzők birodalmában.

HONTI LÁSZLÓ

Erzsébet Beóthy: Die Bezeichnungen für Himmelsrichtungen in den finnisch-ugrischen Sprachen

Bloomington — The Hague 1967. UAS 84. XXXII + 241. 1.

1. Újdonságként üdvözölhetjük (vö. mégis HAJDÚ: ALH I, 171) a szerzőnek azt a vállalkozását, hogy valamennyi finnugor nyelvben megvizsgálta a szavak egy meghatározott szemantikai csoportját. A téma maga egy sor olyan elméleti problémát implikál, mint általában a nyelvek közötti szemantikai jellegű összehasonlítások kérdése. Sajnos azonban az előttünk levő munka ezeket — éppenúgy, mint a szemantika egész elméleti problémakörét — nem érinti.¹ A szerző felteszi a noetikus É, K, D, Ny kategóriákat („feltételezettek” a koschmiederi értelemben, Beiträge zur allgemeinen Syntax, Heidelberg 1965, passim) arra gondolván, hogy ezekre minden nyelv rendelkezik elnevezéssel és e téren azokban a nyelvekben is egyértelmű (iránytű segítségével mindig konkretizálható) fogalmakkal („tulajdonnevekkel”) találkozunk,² amelyekre a finnugor nyelvek szókinését lefordították. Ezt az elvi megfontolást véve kiindulópontnak a szerző munkájában összegyűjti ezeknek a fordításoknak az egyes finnugor nyelvekben alapul szolgáló kifejezéseket. Ne vitassuk — bárha szívesen tennénk is — helyes-e ez az eljárás. Nézetem szerint napjainkban minden nyelvészeti munka elméleti megalapozottságot követel.

Az anyaggyűjtés, amelynek célja a finnugor nyelvek égtáj-elnevezéseinek összegyűjtése volt (elsősorban azonban a főégtájak fontosak), a magyarban KISPÁL MAGDOLNA munkájára (NyK 52, 1944—48 : 50, 130, 185), a finnben pedig SAARA ANTILÁNAK még kiadatlan laudatur-dolgozatára (Über die Benennungen von Himmelsrichtungen in den finnischen Dialekten, 1952) támaszkodik. Voltaképpen csak a vogul, a karjalai és a lúd adatokban kapunk jelentősen újat.³ Gyűjtőmunkája során a szerző elsősorban a szótárakat nézte át, persze nem mindet. Meglepően hézagos a mordvin anyag. Itt szükség lett volna még többek között a következőkre: RAVILA: JSFOu. 61; BUDENZ: NyK V, XVI, XIX; SZILASI: NyK XXIV és mindenekelőtt JEVSEVJEV, Erzáin-ruzon valks. A permi anyag gyűjtésekor a szerző nem vette figyelembe WIEDEMANN szótárát — mint később látni fogjuk, ez káros következményeket vont maga után —, valamint T. K. BORISOV talán kevésbé ismert munkáját (Udmurt kiljukam, Izsevszk 1932). Végül pedig — nézetem szerint — a lapp anyagnál ajánlatos lett volna hasznosítani a régebbi lapp szótárakat is. Nem világos előttem, hogyan lehetnének már a priori meggyőződve arról, hogy azok „hang- és jelentéstani szempontból alig nyújtanak valami újat a szótörténet szá-

¹ A munkának az első oldalon ismertetett feltételei kapcsán csak arról értesülünk, hogy a téma „Jebilincselő”.

² Ez egyébként az É stb.-re csak mint irányra vonatkozhat. A fogalomnak egy másfajta használatával van dolgunk, ha az ebben az irányban található területről van szó. Németországból kiindulva például Afrika kétségtelenül délen fekszik, de ha azt mondom: „Déle utazom”, legfeljebb csak arra gondolhatok, hogy Szicíliaig vagy a Gibraltárig. Ez a különbség fedezhető fel talán a fi. *pohja* és *pohjanmaa* esetében is. A szerző mindezt figyelmen kívül hagyja.

³ Ha már a szerző áttanulmányozta a finn nyelvjárási gyűjtéseket, miért nem vette igénybe ennek megfelelően azokat a gazdag anyaggal rendelkező magyar nyelvjárási szótárakat, amelyek KISPÁL munkája óta megjelentek?

mára". Bár a szótárakon kívül a szerző szöveggyűjteményeket is szorgalmasan átnézegetett, de — úgy tűnik — ezt a munkát találmora végezte. PAASONEN—RAVILA mordvin és KANNISTO—LIIHOLA vogul szövegeit felhasználta, ugyanakkor egy cseremiszi és permi szöveggyűjtést sem vett figyelembe.

A munka központi része az összegyűjtött anyag bemutatása. Ebben a részben minden probléma az etimologizálás elvének van alávetve, azaz a „dolgozat lényegében egy etimológiai vizsgálat” (1. p.).⁴ Nem tudom belátni, mi az értelme ennek a következetesen megnyilvánuló szemléletmódnak. Véleményem szerint például a m. (népnyelvi) *melegoldal* 'D' magyarázatához semmiképpen nem járul hozzá az a körülmény, hogy a *meleg* ugor eredetű (etimológiája megtalálható a SzófSz. 201. lapján), az *oldal* esetében pedig be kell értnünk az ismeretlen eredet tényével. Az az olvasó, aki ezek után — az anyag bőségét (700 szó) tekintve teljesen érthető módon — az etimológiának egy kincseshányóját várja a műtől, csalódik. Új etimológia alig található, a szerző az esetek többségében érdemi kritika nélkül⁵ átveszi a legismertebb etimológiai szótárak (SKES, SzófSz., MÜSZ., EtSz.) és a megfelelő keresztomathiak egyeztetéseit. Az olykor-olykor megmutatókozó önálló kezdeményezések pedig nem mindig örvendeztetnek meg minket: 73. l.: a szerző a lúd *tšura*-t 'Seite' az orosz *чир* 'halt, nicht weiter, rühr mich nicht an' átvételének tartja (miért nem lapp jövevényszó: T *čorra* 'harju', A *čoar* 'syrjä, raja'; további alakváltozatok: ÁMÁ: MSFOu. XLV, 255); 170.: a zürj. *vič-ko* 'Kirche' (a szövegben *vič-ko!*) szót egy *vič* patronimicumból származtatja, ahol valószínűleg az *evič* (az orosz *-oszu*-ból) hapax legomenonra gondol (WICHMANN, SWsch. 48b). (Vö. ehhez FUCHS: FUF XXXII : 170). Néhány további kisebb példát l. alább.

A dolgozat említett alapelve miatt kevés hely marad egy fogalom valóságos hátterének megvilágítására. Természetesen sok elnevezésmód sztereotíp, de mégis szeretnénk bővebbet megtudni az olyan érdekes kifejezésekről, mint a fi. Karunki *rautapohjoinen* (57. p.) és az osztj. *alla jil* (45. p.).

2. Hogy az összegyűjtött anyag teljességéről és megbízhatóságáról képet tudjak nyújtani, áttekintettem — csak felszínesen — az osztják, a permi, valamint egy kevésbé a mordvin gyűjtést is. Ez utóbbinál csupán azzal törődtem, ami éppen felkeltette a figyelmemet. (Az átírás — magától érthetődően — Décsyé, Einführung; az osztjákra: UAJb. 32, azaz a magánhangzó-hosszúságot, amennyiben a hosszú magánhangzó oppozícióban áll rövid párjával, betűkettőzés jelöli, minden más magánhangzónak egyszerű betű a jele.⁶ A számozásban a szerző eljárását követem.)

Zürjén: (12.) l. 1. I *vojvyv* helyett: *vojvyy*, V *ojvyv* helyett *vojvyv*; 1.2. Le. *vojvyv dor* helyett: *vojvyl dor*; 1.3. a *voj* 'É' jelentésben nem fordul elő a régebbi zürj. szótárakban (WICHM., FOKOS), de vö. FOKOS 1245, V Ud. Pr.; 3.1. Pr. *lunvyt* helyett: *-vil*, I *vyv*; 4.1. a *rytyv* FOKOSnál 'nyugati' jelentésben csak V VO-ban, a *retov* pedig csak az Ud.-ban létezik és nem a Le. Pr.-ban,⁷ további nyelvjárások a Stav.Sl.-ban. A *rytyv* és a *rytyv* természetesen nem azonosak olyanformán, hogy a *-v* *-t*- után kiesett volna, bennük ugyanis ugyanazzal az *-yv* képzővel van dolgunk, mint az *asyl* szóban. — A szerző nem vette fel a *voila-dor* 'Nordseite, Nordgegend' (WICHM. 344, FOKOS 1246) szót, amely az Ud.-ban párt alkot a *lunla-dor*-ral. WIEDEMANN szótárából még a következő adatok vonhatók bele a dolgozat tárgyalási körébe: É *voila*, *voivylla*, DNy. *lun-vyla-rytyla kost*, *lun-ryta kost*, *lun-vyl rytylla dor*⁸, DK *lun-vyla-asyla kost*, *lun-vyl asylla dor*⁸, *luna-asyla kost*; továbbá a dolgozatban is szereplő *voj*, *oj* 'É' és *lun-šor* 'Mittag, Š' (amely tehát nem csupán UOTILA Chrestomathiájában található meg).

Votják: hiányzik: MUNK. Lex. 642. *uj-šor-važäs*, 540. *džít-pal*. WIEDEMANN: Ny. *džytla pal*, *šundy-pukšon*, *vi pal* (nyugaton, északon!)⁹, D *lym-šir*, K *nun-aže pal*

⁴ Bár a szerző maga kijelenti, hogy kellő figyelmet fog szentelni a szemantikai tényezőknél, mivel az etimológiai megállapítások egyszersmind a jelentésvizonyokat is magyarázzák, ezt a tervét azonban sajnos nem látjuk megvalósulni.

⁵ Ha a gazdag anyag meg is gátolja a széleskörű kutatásokat, a szerzőnek lehetett volna bátorsága ahhoz, hogy két, ugyanabban a corpusban felbukkanó szót összekapcsoljon: az osztj. *älən* 'Morgen' és a zürj. *asyl* id. elég tűrhetően összefüggésbe hozható egymással a szigorú hangtani megfelelések — E. LEWY kifejezésével élve „lautpolizeilichen Bestimmung” (Kl. Schr. 289) — alapján: az *-il*-re vö. KÖVESI M., A permi nyelvek ősi képzői, 185, az *-ə*-re SAUER, Die Nominalbildung im Ostjakischen, 53; a vokalizmusról STEINITZ, Fiigr. Vok. Nr. 179., nyilvánvalóan kételkedve IRKONEN: FUF XXXI, 266. Így természetesen le kell mondanunk az *älən*-nek MUNKÁCSI által javasolt (NyK XXVI, 17) és STEINITZ által elfogadott (Wb. 63) ósrökonsági kapcsolatáról a vogE. *älpal* (BEÖTHY nem említi: 48.) szóval.

⁶ Nem hiszem, hogy el lennének ettől ragadtatva azok a képzett osztjokológusok, akik hozzászórtak STEINITZ értelemszerű átírásához.

⁷ A szerző tehát — itt levonhatjuk ezt a következtetést — nem kezelte helyesen a zürjén szótárakat.

⁸ Bizonyára TALLQVISTNAK tulajdonított adat, amelyet a szerző a „sok fáradozás ellenére” sem tudott megtalálni (8. p.).

⁹ Vö. First Votjak Grammar ed. DÉCSY, 14. l.

(БЕОТННÉЛ 190. p.), *É juzges pal⁹, wjen tšuk kusyp pal.⁸* 13.2.6. a *tšukpal* nemcsak irod. nyelvi, hanem MUNKÁCSI által (MUNK. 540) Sar.-nak megadott és nyilvánvalóan ősi szó.⁹

Osztyják: (3.) 1.1. A *jít, jil* stb.-nek az *ül*-ből való származtatása hangtanilag lehetetlen. Ennek a spekulációnak esett áldozatul a Vj. *ül* is. A szó nem nyugati nyelvjárási szó, csak a V Vj.-ből hiányzik, tehát a Trj.-ra nem „kell feltételezni” (helyesen KISPÁL); 1.2. A J-ban is van adat; 1.3. A 'Nordseite' nem eredeti, hanem a KT-ben megadott jelentése a szónak (elvileg: ha egy fogalmat az É stb.-vel adhatunk vissza, ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy a „szószerinti fordítás” csak a nyelv egy korábbi stádiumára bizonyul igaznak; ez a kifogás érvényes a bizonyítékok egy nagy részére); 1.5. A *voot* 'Wind' etimológiája nem bizonytalan, mivel ez jövevényszó az árjából; a *jít vot* PATKANOVNÁL csak 'Nordwind' jelentésben szerepel (helyesen KISPÁL); 1.6. A PATK. *jitvöt pëlek*-nek nincs hangtani variánsa sem KISPÁLnál sem a KT-ben (gyaníthatóan a Trj. *jiia wältö pälék* kifejezésre gondol a szerző, mivel ez nem található az anyagban); 1.7. Trj. *jiamauea* helyett: *jiämä_oea*. A *mä_oea*-t természetesen nem lehet összekapcsolni a Ter. Öö. *mooyal* (nem *mogell*) szóval. Inkább a *mä_oea* 'Brust' (KT 514) szóval azonosítható és ily módon a *mell* stb.-hez tartozhatik (vö. *mell-mellék-mellett*). 1.8. *alla* helyett *elle*; 1.9. Trj. *J petejiA* (nem *-tt*). A felvett adat természetesen nem az Irt.-ből származik (helyesen KISPÁL); 1.11. az *oves* szó nem 'É' jelentésűnek van adatolva a KT-ben a Ni., Kaz.-ra; 1.12. A *nim ~ nik ~ namän* kapcsolat már a PD-ban is megtalálható (139) [meg kellene vizsgálni, mit ért PAASONEN az „Lp.” jelölésen (135)]; 1.13. A *nimalon* 'É' jelentése csak a Kaz.-ban mutatható ki (helyesen KISPÁL); ezen kívül helyesen: Š *ooten*, Sy. *oolen*; STEINITZ adatai a Szinja, nem pedig a Szigma vidékéről valók (ugyanaz von.: 3.2.9.); 2.1. Kaz. *xaleevet*, nem *xo-*; 2.3. Ni. *xoteevet*, nem *xateevet*; 2.4. *peelek*; 3.2.6. Hiányzik a vogulra való utalás; 2.9. *aatenzat* helyett *äa-* (a *γ*-re vö. STEINITZ, Ostj.Vok. 117); 2.10. Ismeretes, hogy a *num*-nak van megfelelője a vogulban és a szamojédban; 3.1. A V *jok*, Trj. *J jak_o* 'D' és a V *joy* 'nach Hause' összevetésénél gondolnunk kell arra, hogy a Surg. forma ugyanúgy *jak_o*-nak hangzik. A jelentésviszony sem világos: a 'zurück' jelenthetett a folyón (Ob) való lefelé haladást. Az általunk ismert összes térképek szerint az Ob Szurgutból és V-ből nézve nyugat felé folyik; 3.3. *J jak_ovää*t, nem *jookvaat*, a *jook* (= *jak_o*) nincs adatolva a J-ban 'D' jelentésben, hogy a *vää*t megfelel a vog. *voot*-nak l. PD 201.; 3.7. DN *xat-*, nem *xot-*, V *köt*, nem *kot*; 3.8. Trj. *katAjäče*, nem *xotAjöče*, a *jäče*-nek a Trj.-ban nincs 'Flußbett' jelentése; 3.10. A *sünk toorem peelek* nehezen származhat a Demjanka vidékéről; 3.11. *joaal-aaval*, nem *-a-*, az *aal*-szó részben a 'Jahr' jelentésű szó rejtőzhet, amelynek a PD-ban 'Gegend' jelentése is van (STEINITZ, Wb. 53); 3.12. *nogot* helyett: *noyet*; 4.1. *J äjilA*, nem *öljil*. Az *üljil* < **jiljil* természetesen lehetetlen. Nem látom, miért magyarázza a kifejezést az, ha feltesszük, hogy a *jil* a V-ban 'É' jelentésű. Itt bosszulja meg magát a szemantika tagolás: ami együtt található a KT-ban (200), az itt szétbomlik és a szisztema többé nem ismerhető fel: É *elle jil*, D *jojjil*, Ny. *üljil*, K *numjil*. Világos, hogy a *jil*-nek itt csak 'égtáj' jelentése van. — Az eddig felsoroltakon kívül hiányoznak még a következők: OVE I : 446 *oves šup* (KISPÁLnál). TERESKIN szurguti ábécés könyvében (52) található: *morij mæxnam* 'на юг', Dunin-Gorkavičnál (DONNER: MSFOu. 64 : 150b): É *иль-вать*, D *юхь-вать*, K *нуть-вать*, Ny. *иль-вать*.

A mordvin anyaggal kapcsolatban mindenekelőtt arra mutatnék rá, hogy a 170. lapon található *zäre täšte* adatnak a JUHÁSZ—ERDÉLYI szótárban csak 'északi sarkcsillag' jelentése van, és így a csillag állása szerinti (poláris) tájékozódásra vonatkozó spekuláció (212. p.) érvényét veszti. Az orosz égtáj-elnevezések közül — a tanulmány szerint — csak a *cecep*-t vették át és a köcsönzés megtörténhetett már a 18. vagy a 19. században. A három másik azonban megtalálható a szótárakban, amint erről könnyen meggyőződhetünk. Nem tudom, miért kell függőben hagyni azt, hogy van-e az orosz *obeo* szónak egyszersmind 'Mittag' és 'S' jelentése is, hiszen játszi könnyedséggel megtalálhatjuk DAL szótárában (II : 659): югъ; сторона, гдѣ у насъ солнце въ полдни.

3. Összefoglalóan a következőket állapíthatjuk meg:

- a) a bizonyító-anyag nem teljes,
- b) a hangjelölési rendszer vitatható,
- c) az adatok nem mindig helytállóak,
- d) az etimológiák nem teljesek, olykor tévesek és
- e) — ami nézetem szerint fontos — a nyelvjárások áttanulmányozása nagyon felületesen történt meg.¹⁰

¹⁰ Ez azért tűnik fontosnak számunkra, mivel a szemantika területén a nyelvjárások egészen sajátos rendszereket mutatnak (és a legtöbb nyelvi bizonyíték nyelvjárás). Elképzelésem szerint egy ilyen jellegű kutatás célja az lett volna, hogy a nyelvjárás jelenségekből kiindulva nagyobb egységeket építsen fel.

Az eddig elmondottak alapján számunkra a tanulmánynak nem elsősorban az anyagközlő része, hanem az eredményeket összegező függeléke értékeesebb. Nem tagadható azonban, hogy a következtetések az összegyűjtött anyag alapján születtek meg. Mindemellett megalapozottnak tartjuk azt a megállapítást — és ezen érdemes elgondolkozni —, hogy az égtáj-elnevezések csak igen későn alakultak ki a finnugor nyelvekben. Bizonyos tendenciák kiolvashatók a II. melléklet alapján is (221. p.): a helyföldrajzi és égtáji tájékozódás elsősorban, a Qibla-tájékozódás pedig főként a balti-finn nyelvekben található.

Az elemző részben (193–216. p.) említett többi szempont kevésbé érdekes vagy pedig támadható. Erőteljesebb kidolgozását kívántuk volna a poliszémiáról szóló fejezetnek (204–6. p.), amelynek problematikája nem intézhető el csupán egy olyan „magától érthetődő” példára való utalással, mint a vog. *ovyl* 'Anfang, Ende' és egy szlávból vett párhuzam.

Mint minden munkából, ebből is lehet tanulni. Hogy recenzióm mégis így alakult, az pontosan azzal a célkitűzéssel magyarázható, hogy felhívjam különösen a nem szakértők figyelmét a nyelvi anyag felhasználásához szükséges körültekintésre és a szüntelen ellenőrző munkára.¹¹

Végezetül hadd hívjam fel a figyelmet még egy körülményre. Ez a tanulmány doktori disszertáció, amelyen a szerző 4 évig dolgozott. Megérte-e ez az eredmény — amely egyébként előrelátható volt — ezt a hosszú időt, nagy türelmet kívánó, fáradságos és talán egy kicsit egyhangú munkát? Valóban annyira kilúgozott és letarolt már ez a szakterület, hogy a kutatónak egy ilyen távoleső téma jut osztályrészül, amely egy kezdőnek ráadásul meg is haladja erőt? Vagy nem inkább az aggasztó hiányok pótlása munkánk feladata? Nem éppen most van a nyelvtudomány a módszerváltás állapotában? Röviden: szükséges-e, hogy egy fiatal, szorgalmas kutató, aki tehetséges és szép álmai vannak, egy ilyen, végső soron terméketlen téma kidolgozására vállalkozzék?

Azt a tényt, hogy a tanulmány német kiadásban a neves Uralic and Altaic Series-ben megjelenhetett, Décsy professzor, a munka gondozója a következőképpen magyarázza: „I see in this fact a sign of good collaboration between the research institutes of Indiana University and the University of Hamburg in the field of Uralic studies” (V. p.).

HARTMUT KAT

Penavin Olga: Szlavóniai (kórógyi) szótár

Novi Sad, 1968. Forum Könyvkiadó. 411 l. + 1 térkép és 26 fénykép.

A magyar regionális szótárak száma nemrégiben egy új, érdekes és értékes munkával növekedett: a jugoszláviai Forum Könyvkiadó gondozásában és magyarországi Akadémiai Nyomda kivitelezésében megjelent PENAVIN OLGA „Szlavóniai (kórógyi) szótár”-ának első, az A-tól J-ig terjedő szóanyagot magába foglaló kötete.

A regionális szótárak körének bővülése minden esetben öröndetes, hiszen valamennyi idetartozó munka egy-egy nyelvjárás alaposabb megismeréséhez vezet; de különösen az olyankor, amikor az újonnan megjelent mű egy viszonylag kevésbé feltárt, s méghozzá rendkívül jellegzetes sajtósággal bíró dialektushoz visz bennünket közelebb. Márpedig a szóban forgó munka éppen ilyen jellegű.

A „Szlavóniai (kórógyi) szótár” ugyanis egy, a szó szoros értelmében vett nyelvi sziget szökínését mutatja be: anyagát PENAVIN OLGA másfél évtizeden át gyűjtötte az összesen alig négyezer lelket számláló négy szlavóniai község, elsősorban — mint a szótár címe is utal rá — Kórógy, valamint Szentlászló, Haraszi és Rétfalu lakossága körében. E falvak földrajzi és történeti adottságai önmagukban is elegendők ahhoz, hogy érdeklődésünket a szótár iránt felkeltsék. A négy falu ugyanis — mint erről a bevezetés (6) is tájékoztat bennünket — régi magyar település; ezek azonban az idők folyamán többször is változtatták helyüket. „A szlavóniai magyarság — írja a gyűjtő-szerkesztő (10) — valamikor Baranyához tartozóan élt, fejlődött, ugyanazt a nyelvet beszélte, de a külön-

¹¹ A könyv nemrég igen elismerő recenziót kapott (O. SADOVSZKY: UAJb. XL (1968), 229), amelyben a következőket olvashatjuk: a tanulmány „an excellent collection of linguistic laboratory material for students of cultural history”. Persze úgy tűnik, hogy a tárgyilagossá kritika, amelyet eddig mindig a tudományt elősegítő eszközként tekintettünk, újabban már nem kívánatos e folyóirat hasábjain (A. v. GABAIN: uo. 253.). [Nem vagyunk meggyőződve arról, hogy az ismertető nem értette-e félre A. v. GABAIN szavait. — A szerk.]

féle időben végrehajtott telepítések eredményeképpen megváltozott a szlavóniai magyar falvak környezete, lassanként magyar szigetté váltak. Ez a Baranyától való elszakadás a nyelven is meglátszik. Részint megakadt a nyelv fejlődésében az elválás idejének fokán, megőrződött sok ősi tulajdonság, részint az új környezet hatására sok önálló tulajdonság is jelentkezett." Mindehhez hozzá kell még tennünk, hogy a négy falu mai földrajzi elhelyezkedése is egymáséttól eltérő, más-más nyelvi fejlődést diktál (hiszen például Szentlászló a vasút mentén, Eszékttől mindössze négy állomásnyi távolságra fekszik; Kórógy és Haraszi viszont a vasútvonaltól távol, bent a mocsárvilágban, horvát és más szláv nyelvet beszélő telepések között. Rétfalu pedig Eszék elővárosa); a nyelvi sziget tehát önmagában sem képviselhet teljes egyöntetűséget.

Ezek után mi sem természetesebb, minthogy a nyelvész, a nyelvjáráskutató e sajátos, részint archaikus, részint a legkülönfélébb idegen hatásoknak kitett nyelvjárásról a lehető legtöbbet szeretné tudni. Örömmel vesszük tehát a szótár szerkesztőjének azt a bevezetésben (8) tett bejelentését, hogy a nyelvjárás teljes szókincsének összegyűjtésére törekedett, vagyis mind a köz-, mind a tájszókát igyekezett felvenni, éppen úgy, mint ezt CsúRY BÁLINT tette a „Szamosháti szótár”-ban. Külön nyereség az, hogy — ha ebben a vonatkozásban természetesen nem törekedhetett is teljességre — viszonylag szép számban közlő indulatszókát, állathivogató és terelő szókát, földrajzi neveket (s ezeken belül dűlő- és utcaneveket is), család-, kereszt-, becéző- és csúfneveket. Elég nagy anyagot ad a szószervezetekből, szólásokból, szóláshasonlatokból és közmondásokból is. A gazdag példamondat-anyag pedig arra is lehetőséget nyújt, hogy a szlavóniaiak nyelvéből a lexikális sajátságokon kívül grammatikai vagy egyéb vonatkozásokban is kaphassunk némi ízelítőt. — Egyetérthetünk PENAVIN OLGÁNAK azzal az eljárásával is, hogy legfőbb forrásának a beszélt élő nyelvet, a mindennapi nyelvhasználatot tekintette. S minthogy többségükben kórógyi adatközlői főként a ma is földműveléssel foglalkozók közül kerültek ki (noha ellenőrzésképpen — igen helyesen — paraszti származású tisztviselőktől és félig földműves, félig iparos emberektől is gyűjtött), a szótár anyagának alaprétegét a földművelés, az állattenyésztés és a paraszti önellátással kapcsolatos egyéb foglalkozások (halászat, szövés, fonás, primitív építkezés, gyógyászat stb.) szókészlete adja. De nem érdektelen az új, a horvát nyelvből átkerült elemeknek a felvétele sem; ilyenek ugyanis szintén vannak a szótárban a régi, már jövevéyszóknak számító átvételeken kívül. Ezek nélkül nem is alakulhatna ki bennünk igaz és teljes kép a szóban forgó nyelvjárásról. — Az anyaggyűjtés síkján tehát — a bevezetőből (7) úgy látszik — minden lehetőséget és eszközt kihasznált, illetőleg felhasználta a gyűjtő-szerkesztő. A spontán beszélgetések passzív megfigyelésétől és feljegyzésétől kezdve a magnetofonon végzett gyűjtésen át, egészen a kérdőfüzetekkel dolgozó, indirekt formájú aktív módszerig mindenféle gyűjtési módot alkalmazott annak érdekében, hogy szótára e nyelvsziget lakóinak szókincsét minél teljesebb formájában mutathassa be.

A viszonylag rövid (összesen 17 lapos) bevezető — amint látjuk — jól tájékoztat bennünket mindazokról a földrajzi, történelmi és társadalmi vonatkozású tudnivalókról, valamint módszertani kérdésekről, amelyeknek az ismerete a szótár használata közben hasznunkra lehet. Sőt, ami a nyelvjárás nyelvi (fonetikai, lexikális és grammatikai) sajátságait illeti, a szerkesztő néhol olyan (például igeragozás vagy mondat szerkesztési) részletproblémákra is kitér, amelyek inkább egy e nyelvjárásról szóló monográfiába illenének bele. Ez azonban — különösen adott esetben — nemcsak megokolt, hanem egyenesen öröndetes. Azt azonban már kicsit sajnáljuk, hogy ez a nyelvi jellemzést tartalmazó fejezet, amely pedig a bevezetőnek mintegy harmadát teszi, nem kapcsolódik elég szervesen az előző fejezetekhez és a szótárhoz. S így a „Fonetikai realizációk” című részből nem tudjuk meg például, hogy a benne ismertetett magánhangzó-diftongusokat a szótárban közölt nyelvjárású változatok milyen mélységben tükrözik; hanem a bevezetőnek egy másik fejezetében utal rá a szerző, hogy e változatokat — helyesen — kissé sematizált formában közli. A „Lexikális realizációk” című rész pedig nem tájékoztat bennünket arról, hogy a szlavóniai szókincs melyik rétege mennyire jelentős a nyelvjárás szókincsének egészén belül, s melyik mekkora súllyal jelentkezik a szótár anyagában.

Ami most már a rendkívül becses szóanyag szótárrá szerkesztését illeti, ebben a gyűjtő-szerkesztő szemmel láthatólag figyelembe vette a magyar nyelvtudomány, de különösen a nyelvjáráskutatás és a lexikográfia legújabb eredményeit és gyakorlatát. Ennek köszönhető, hogy szótára jól áttekinthető, könnyen kezelhető, használója számára nem okoz gondot a benne való eligazodás. Az viszont, hogy a bíráló felfedez benne kevésbé sikerült, — nézete szerint legalábbis — problematikus lexikográfiai eljárásokat, érthető. S néhány szóval talán ezekre sem árt utalni.

Kezdjük mindjárt a címszóválasztás kérdésével, amely különben a nyelvjárású szótárak szerkesztésének egyik legnehezebb, legtöbb buktatót magában rejtő problémája.

PENAVIN OLGA bevezetőjében (9) ezt írja: „Minden szónak a köznyelvi alakváltozata szerepel címszóként az irodalmi nyelv helyesírása szerint. A szorosabb értelemben vett tájnyelvi alakok, melyeknek nincs köznyelvi megfelelőjük, szintén kaptak mesterségesen alkotott »köznyelvi« címszót az egységesség kedvéért”, s ezzel az elvvel tökéletesen egyet is érthetünk. A következő mondat azonban már kissé meglep bennünket, különösen ha megvalósítását megpróbáljuk magában a szótárban is nyomon követni: „Az alak tájnyelvi besorolása a nyelvjárási alak szerint történik, de mindig van utalás a köznyelvi alakra is.” Ezzel már mint célkitűzéssel sem érthetünk egyet, hiszen ez a gyakorlatban azt jelentené, hogy például a *csaláng* és *csállang* változatai legalábbis *csalang* és *csallang* címszót kapnának a szótárban, vagy a *csokoládé csukoládé* és *csocsoládé* változatai *csukoládé* és *csocsoládé* címszót; holott — igen helyesen — az említett változatok a *csaláng* és *csokoládé* címszó alá kerültek. Már-már azt hinnénk, hogy az imént idézett mondat elírás, ha nem találnánk viszonylag szép számmal olyan címszókat, amelyek arra utalnak: mégiscsak lehetett a szerzőnek ilyenféle célkitűzése. Erre mutatnak például az *ett*, *etthon*, *etthon való* címszók, amelyek valójában címszóvá tett nyelvjárási változatai az *itt*, *itthon*, *itthon való* köznyelvi formáknak; s az előbbieket szerepeltetését annál kevésbé értjük, mert az utóbbiak szintén címszók a szótárban, s ezek alatt *ét*, *etthon*, *etthon*, *való* változatok is szerepelnek. — Nem világos az sem, hogy miért áll *hambár* címszó a köznyelvi *hombár* helyett, vagy *ahucsó*, *ahucson* címszók akkor, amikor ezek még a nyelvjárási járattal olvasó előtt is egészen nyilvánvalóan az *ahogyan* alakváltozatai. S ugyanígy elkerülhető lett volna talán az is, hogy a *zacskó acskó*, a *záptojás áptojás*, a *gyilkos jilkos* változata önálló címszóként álljon a szótárban. Ezeket szívesebben látnánk a *zacskó*, *záptojás*, *gyilkos* köznyelvi címszók alatt, a szócikknek a nyelvjárási formákat tartalmazó részében.

Általános észrevételként talán azt jegyezni meg: a címszóválasztásban a szerkesztő egyrészt merészebben szakadhatott volna el a köznyelvtől, másrészt viszont merészebben közeledhetett volna hozzá; ami a gyakorlatban azt jelenti: ha az *agronómus* szónak Szlavóniában csak *agronóm* változata él, akkor bátran választhatta volna az *agronóm* címszót; ha viszont egy 'jövőget' jelentésű *júdós* alakváltozatról nyilvánvaló (mint ahogy nyilvánvaló), hogy a *jó* ige -*dős* gyakorító képzős származéka, akkor nem kellett volna félnie egy kikövetkeztetett *jódós* címszótól.

Elgondolkodtatnak bennünket a *csapott farú*, *festékes bolt*, *festett koporsó* stb.-féle, tehát két különírt tagból álló címszók. Igaz, vannak közöttük olyan kapcsolatok, amelyekben a tagok már erősen összetartoznak, együttesen önálló jelentést hordoznak, közel állnak ahhoz, hogy összetett szókká legyenek, s elvben ezeknek, de csakis ezeknek a címszóvá tételét el is tudnám fogadni. PENAVIN OLGA szótára azonban csak megerősítette bennem azt a korábbi, a szótárírás gyakorlata nyomán kialakult meggyőződésemet: rendkívül nehéz megállapítani, melyek azok a kéttagú kapcsolatok, amelyek önálló szócikkbe sorolandók. Mert míg a vitathatatlanul helyes kételemű címszóra (amilyen pl. az *elgágintja magát*) elég nehéz példát találni, addig a *festékes bolt*, *jó barát*, *jó ember*, *jó étvágyú*, *csinált virág*, *éjnek idején*, *gyászoló család*, *dé böti*, *gyé betű*, *gyenge rózsaszín*, *gyenge savanyú* stb.-féle, több mint vitatható joggal címszóvá tett kapcsolatok viszonylag gyakoriak. Ezeknek a legnagyobb része — úgy gondolom — nem kívánczik önálló szócikkbe, sőt talán még külön értelmezésre sem szorul. Inkább csak példák lehetnének első tagjuk valamelyik jelentésének a bemutatására.

Technikai apróság a címszókkal kapcsolatban: kár, hogy a szerkesztő a homonimákat nem különbözteti meg egymástól a szótári gyakorlatban szokásos módon, s így például az *áll* ige és az *áll* főnév, vagy az *él* ige és az *él* főnév minden megkülönböztetés nélkül követi egymást.

A címszót a nyelvjárási változat követi, mint már fentebb is mondtam, igen helyesen: kissé sematizált formában. Sem a bevezetőből, sem a szótár anyagából nem világos azonban egészen: hogyan viszonyul egymáshoz a közvetlenül a címszó után álló forma és a tőle ~ jellel elválasztott változat, illetőleg hogy mi a viszony az előbbieket és a példamondatban álló, s a tőle vagy tőlük olykor nem is kis mértékben elütő alak között. Az *alsónemű* címszó után például *alsónemű* áll nyelvjárási formaként, a példamondatban viszont *alsóneműje* alakot találunk; vagy: az *alól* címszó után *alól* ~ *alu* változatok szerepelnek, a példamondatokban viszont *alól* és *alól* formák. Kellő megokolás nélkül nem lehet tudni: több változat esetén mi határozta meg a felsorolás rendjét, valamint azt, hogy melyik változatot illusztrálta a szerkesztő példamondattal. Itt önkéntelenül valamiféle értékrendet, gyakorisági sorrendet stb. sejtünk, de hogy helyesen-e, afelől bizonytalanságban maradunk.

Az adatok jelentésének, illetőleg jelentéseinek a megadása szintén sok problémát jelent minden szótárszerkesztő számára. Nem meglepő tehát, ha a bíráló, aki hasonló

nehézségekkel ugyancsak naponta küszködik, olykor egy-egy idevágó kérdésben vitakozni kénytelen a szóban forgó szótár szerzőjével. Például: „A legközönségesebb jelentést németül, illetve latinul adtam meg — írja PENAVIN OLGA a bevezetőben (9) — a többbit vagy a szó szinonimájával, vagy esetleg részletesebb leírással, körülírással idézőjelben.” Magam — őszintén szólva — szívesebben vettem volna, ha a szerkesztő az idegen nyelvű értelmezést teljesen elkerüli. Nemesak azért, mert ez néha oda is bekerül, ahol nem feltétlenül szükséges (a 'verkauf' jelentésű *eladó* esetében például az 'eladás' értelmezés szerencsésebb lenne: *Eladóba is hízlálnak lúdakat*; vagy az *elbágyad* esetében, amelyre jó magyar szinonimát is lehet találni), hanem azért is, mert alkalmazása olykor nem a legcélravezetőbb módon történik. Hogy csak egyetlen példát említsék: a *darab* szó 1. jelentéseként például a 'stück' szó áll, pedig ez a németben ugyanolyan több jelentésű szó, mint a magyarban a *darab*, tehát nem tudhatjuk, hogy most és itt melyik jelentésére is kell gondolnunk. Annál kevésbé, mert a szótárban a *darab* címszó mellett felsorolt kilenc jelentés közül — egészen természetesen — csaknem mindegyiket értelmezhetnénk a 'stück' szóval.

Mint hogy a szerkesztő a teljes szókincs megadását ígéri, joggal várjuk, hogy a jelentések közül első helyen a szó köznyelvi jelentését találjuk, feltéve természetesen, hogy az is él a szlavóniai nyelvjárásban. Előfordul azonban, hogy a szerkesztő a köznyelvi jelentést olyankor is mellőzi, amikor ennek a nyelvjárásban való megléte nagyon valószínű, sőt, a szótár más helyeinek tanúsága szerint egészen bizonyos. Így például a *daráló* szónak aligha a 'szőlőprés' az első jelentése, hiszen a *darál* ige alatti példamondatok világosan mutatják: e szó elsősorban itt is ugyanazt jelenti, mint a köznyelvben: 'olyan eszköz, amellyel vagy amelyben darálnak'. A 'szőlőprés' ennek az alapjelentésnek csupán egyik realizációja.

Hadd említsék meg néhány kisebb-nagyobb problémát a példamondatok köréből is. A példamondat akkor ideális, ha a megfelelő címszó megfelelő jelentését minél egyértelműbben illusztrálja. Ennek többek között az is feltétele, hogy a lehetőséghez képest minél kevesebb olyan tájszó szerepeljen benne, amely az olvasótól még újabb utána-nézést követel. De lehetőleg egyáltalában ne legyen benne olyan, amelyre a szótáron belül nem is talál eligazítást. Mint például a *délután* címszó alatti *Há égisz dëlutá tēmetik, ákko rggge korá čojik a gödröt* példamondatban, amelyben az *égész* szó *egisz* változata sajátos ('kifejezetten, kimondottan'-féle) jelentésben szerepel, de az *égész* címszó alatt ezt nem találjuk meg. Előfordul olykor az is, hogy a példamondat nem az alá a címszó alá kerül, amelyet illusztrál. A *jó* címszó alatti *Oja jócska ebb a čippöbe* kezdetű példamondat például a *jócska* címszó alá kíváncznék, amilyen azonban sajnos nincs. A megfelelő helyen találunk ugyan utalást a *jó*-ra, de hát a *jó* és a *jócska* a *jó* címszó alatt aligha vonható össze. De nincs is szükség erre, hiszen *jócskan* címszó viszont van, aminek ilyen-féle önállósítása ugyancsak vitatható. Ugyanígy nem illusztrálhatja a *Jáj még nem is fejtem!* példamondat a *fej* tárgyias igét; itt csak a *Feji a morháot* példa állja meg a helyét.

A szerkesztőnek azzal az eljárással, hogy a szólásokat és közmondásokat a szócikkek végén közli, egyetérthetünk. Azzal azonban hogy a *fejébe vesz, fájlatja a fejté*-féle, úgynevezett értelmezett szókapcsolatokat is a szólások között sorolja fel, már kevésbé. A *fej* főnév szócikke az egyik legjobb példa arra, hogy a szótár használója elég nehezen tudja ezeket elkülöníteni a szó szoros értelmében vett szólásoktól. S mint hogy az értelmezett szókapcsolatok egy része önálló címszó lett, ezek az ugyancsak címszóvá tett, egészen laza *jó barát*-féle jelzős szerkezetekkel is keverednek, úgyhogy megnyugtató módon csak alapos utánanézés útján tudunk felőlük a szótár alapján tájékozódni.

Az utalásokkal — s ezért csak dicsérhetjük — bőkezűen bánik a szerkesztő. Jó lenne azonban, ha a szótár ezután megjelenendő részeiben ilyen tekintetben még az eddiginél is nagyobb pontosságra törekednék. Az összetett szók utótagjainak a betűrendi helyén ugyanis nem mindig találunk utalást. Nem utal például a *darázs**cspés*-re a *cspés* alatt (és miért nincs *cspés* címszava egyáltalán?), a *darázs**fészek*-re a *fészek* alatt (holott a *fecske**fészek*-re, *galamb**fészek*-re igen) az *ezerjófú*-re a *fú* alatt (sőt a *fú* alatt egyetlen utalás sincs, pedig ez alighanem több összetett szónak is utótagja) stb., pedig a bevezető (10) alapján ezekben és a hasonló esetekben mindig ezt váránk.

A szótár értékét nagymértékben emelik a megfelelő szócikkek végén Nr. jelzéssel bevezetett néprajzi tudnivalók, amelyekkel — őszinte örömünkre — igazán nem fukarkodik a szerző. Az idevágó közlések, valamint a hozzájuk csatlakozó fényképek és rajzok kezeskednek arról leginkább, hogy a szlavóniai szótárt néprajzos kollégáink is nagy érdeklődéssel fogadják majd. (Itt csupán egy valóban lényegtelen kritikai megjegyzést: a fényképek alatt — szerintem helyesen — köznyelvi, vagy legalábbis köznyelvi helyesírású aláírások állnak; a jövőben talán jobb lenne a rajzok melletti fonetikus feljegyzésű megjelölések helyett is ilyeneket alkalmazni.)

Végső soron a főnti bíráló sorok azt jelentik: a szótáron, mint lexikográfiai munkán a használó szemszögéből nézve talán még lehetne itt-ott javítani. De ugyan melyik szótáron nem? — teheti fel rögtön a jogos kérdést a szerkesztő vagy akárki más. S mindezeket csupán azért tartottam érdemesnek elmondani, mert e megjegyzések egyikét-másikát a hátralevő (tudomásom szerint még két kötetre terjedő) anyag feldolgozásakor esetleg figyelembe veheti a szerző.

A lényeges azonban csakis az, hogy a gazdag anyagot elének táró, áldozatos gyűjtő-és szerkesztő munkával készült szlavóniai szótár első kötete már kezünkben van és haszonnal forgathatjuk. S minthogy azt már most, az első rész ismeretében meggyőződéssel állíthatjuk, hogy PENAVIN OLGA szótára igen nagy nyeresége lesz a magyar dialektológiának, és fontos kézikönyvszámba megy majd mind a nyelvjáráskutatással, mind a néprajzzal foglalkozó szakemberek körében: türelmetlenül várjuk a következő köteteket.

B. LÓRINCZY ÉVA

I. Erdélyi—E. Ojtozi—W. Gening: Das Gräberfeld von Newolino

Budapest, 1969. Akadémiai Kiadó. *Archaeologia Hungarica*, series nova XLVI. 93 l. + 101 tábla

Nem először fordul elő, hogy az NyK hasábjain régészeti leletanyagot feldolgozó mű kerül ismertetésre (a teljesség igénye nélkül néhány példa az utóbbi évtizedből: BAKAY K.: NyK. LXVII; ERDÉLYI I.: NyK. LXVI; UÓ.: NyK. LXIV; VÁSZOLYI E.: NyK. LXIII.). Az okot minden esetben az szolgáltatta, hogy rokon népeink területéről, a finnugrisztika tágabb értelemben vett kutatási körébe tartozó anyagot tártak az olvasó elé.

Igy van ez most is, amikor az előszó-író VÁSZOLYI ERIK, és a két magyar társszerző: ERDÉLYI ISTVÁN és OJTOZI ESZTER szerint őspérminek; a szovjet társszerző VLAGYIMIR GENING szerint, ugorinak meghatározott Lomovatovo-kultúra népének egyik lelőhelyén, a Kungur (Perm) körzetében levő Nyevolinoban feltárt temető régészeti feldolgozásáról számolhatunk be.

Az alábbiakban a szerkezeti beosztást követve ismertetjük a művet.

A bevezetés (11—13.) az eddigi ásatások rövid ismertetése. Első ízben A. V. SCHMIDT vezetett ásatást Nyevolinoban 1926—27-ben. Korai halála miatt sem az ásatást folytatni, sem a leletanyagot publikálni nem tudta. 1950-ben O. N. BADER vezetett ásatást, melyen egyetemi hallgatóként részt vett V. Gening is. E kötetben a magyar szerzők az 1926—27-es, V. Gening pedig az 1950-es ásatás anyagát közlik.

Az első részben (13—16.) a szerzők A. V. Schmidt munkásságát ismertetik. Rövid életrajzi jellemzés után cikkeinek, tanulmányainak bibliográfiáját adják.

A második rész (16—53.) az 1926—27-es ásatások leletanyagának leírása, valamint a belőlük levont következtetések felsorakoztatása. Az első fejezetben a temető földrajzi adatait és környezetét ismertetik. Erről csupán annyit, hogy közvetlenül az erdős-és sztyeppevidék határán fekszik az Ireny folyó partján, egy kis magaslaton — hasonló helyzetben, mint a kultúra összes többi temetője. A második fejezet a temető leírása kataszterszerűen: sírok és szelvények szerint ismertetik a leletanyagot.

Harmadik fejezetként a leletanyagot rendszerezik. Az elemzést a temető területéről elég nagy számban előkerült ővveretekkel kezdik. A derekat átfogó széles szíjról párosan lecsüngő bőrnyelveken levő bronzveretek gyakran bizánci előképekre mennek vissza. Elterjedésük igen széleskörű: a Kobán völgyétől egészen a Ladoga tóig; nyugaton Magyarországról, délnyugatról Bulgáriából — sőt még Egyiptomból is ismeretesek analog leletek. Hasonló elterjedésűek az álcatok. — E veretek elterjedéséből következik, hogy viselik a hunokkal Ázsiából előretörő néphullámok voltak. Keletkezési helyükül Dél-Oroszország jelölhető meg, a Káma vidékén ugyanis semmi gyökerük nincs.

Az egyéb bronzleletek közül kiemelem a lófejes függőket, melyeknek nyilvánvaló a kapcsolatuk a sírokban talált lócsontokkal, valamint a permi és az ugor népek hitvilágában fellelhető lókultusszal. Megemlítem még azokat a madár formájú függőket is, amelyek A. P. SZMIRNOV véleménye szerint (Очерки древней и средневековой истории народов среднего Поволжья и Прикамья. Москва, 1952. МИА. 28.) a sámánruhák kellékei voltak. Párhuzamuk a Káma-vidék és a Lomovatovo-kultúra sok lelőhelyéről ismert, e kultúrára jellemző leletnek tarthatók.

A bronztárgyak után az egyéb tárgyakat veszik sorra a szerzők. A vas dárda- és nyílhegyek, zablák, kengyelek és kardok párhuzamainak felsorolásánál érdekes jelenségre figyelhetünk fel: a homorú talpú, s a talp külső oldalán gerinces kengyelek párhuzamait a magyarországi avar leletek közt, az él irányába hajló markolatú kardok párhuzamait pedig honfoglaláskorunk leletei között láthatjuk viszont.

A temető kerámiájával kapcsolatban az kelti fel figyelmünket, hogy míg a fém-tárgyak legtöbbje déli (iráni, kaukázusi vagy sztyeppe) hatást mutat, addig az előkerült ép edények és töredékek tipikus, a Káma-vidékre már a korabronzkorban is jellemző formákból és díszítésekből állanak. Ezek a formák és díszítések (gömbös aljú test, bevagdalt kalász- vagy bepecsételt fésűminta) a Rodanovo-kultúrában a XII. századot is megérik.

Az emlékanyag tehát két rétegre választható: az edényművesség és a fémanyag néhány csüngőtípusa által képviselt helyi előzményű, és a fentebb említett tárgyak által képviselt déli eredetű elemek együttesére.

E kettős képet a temetkezési szokások is érzékeltetik. A temetőtérrépen a tájolás tekintve két fő csoport különül el egymástól: egy D—DK (43 sír) és egy É—ÉNy (29 sír) irányítású. Közülük az É—ÉNy irányítású csoport déli kapcsolatokat mutat. A különböző tájolás esetleg időbeli különbséget fejezhet ki a temető egyes részei között (ezt a leletanyag egy része alátámasztani látszik); feltehető azonban az is, hogy exogámiával magyarázható. Ez utóbbira azonban nincs biztos támpont.

Tárgyalják a szerzők a jobb- és baloldal felcserélésének szokását, melyre e temető esetében két példát találunk: kések (4 esetben) és egy tegez fordított elhelyezését. A lószerszámokról szólva megállapítják, hogy női és férfi sírban egyaránt előfordulnak, s egyetlen kivétellel valamennyi a csontváz iabánál volt elhelyezve. Érdekes jelenség volt a temetőben előforduló 22 fakoporsó, melyek közül több az „egy fából faragott csónak-típus”-hoz tartozik. Akalmazásukban semmiféle rendszert nem sikerült megfigyelni.

Figyelemre méltó az edények elhelyezése a sírokban: a női sírokban a csontváz fejénél mindig ép edényeket találtak, viszont a férfi sírokban valamennyi esetben össze volt törve az edény. Ebben rituális szokás nyomát lehet gyanítani.

A viseletre vonatkozó leleteket a szerzők gazdag néprajzi analógiákkal egészítik ki.

A nyevolinói pénzleletek (szasszanida ezüstpénzek) rendszerezése alapján megállapítják, hogy a temető a 6. század második felétől mintegy 100—130 éven át volt használatban.

A második rész utolsó fejezetében egy igen érdekes és a különböző népek kapcsolataira nézve lényeges kérdést tárgyalnak a szerzők: a Káma-vidék kereskedelmi útjait. E vidék erdői gazdagok prémes állatokban, ezért már jóval a Lomovato-vo-kultúra időszaka előtt fontos szerepet játszott a déllel való prémkereskedelemben. A kereskedelmi utak a déli—délnyugati irányban haladó folyók mentén vezettek. Így pl. a chorezmi kereskedőkaravánok az Ural folyón, a Bjelaján, az Irenyén (ennek partján fekszik Nyevolino) és a Szilva folyón haladtak észak felé. Ezek a kereskedelmi utak nagyszerűen térképre vihetők a déli (iráni) eredetű ezüstedények lelőhelyei alapján. A kereskedelmi összeköttetések követhetők Bizánc, a Kaukázus, Irán és Közép-Ázsia felé is.

A harmadik részben (53—58. l.) a Lomovato-vo-kultúra rövid, általános jellemzését kapjuk. A monográfikusan feldolgozatlan kultúra datálásában a kutatók még nem helyezkedtek egységes álláspontra, de vélhetőleg az 5—8. századot foglalja magába. Két fő csoportra osztják: a korábbi Harina- és a későbbi Nyevolino-fázisra.

A nyevolinói korszak lakosságának fő foglalkozása az irtásos, kapás földművelés (ill. éppen a tárgyalat korszakban tértek át az eke használatára) és az állattenyésztés (ló, sertés). A gazdasági életet néhány feltárt telep is tükrözi. Két típusuk ismert: nagy, nyílt telepek — vagy kisebb, erődített települések. Ez utóbbiak műhelyeket, kultusz-helyeket foglalhattak magukba. A szerzők feltevése szerint talán itt lehettek a törzsi központok is. A viszonylag vékony kultúrréteggel rendelkező kis, erődített telepek szaporodása és elhelyezkedése részben a patriarchális családok szétszóródását, részben a Káma déli részén a 7. században fellépő bolgár—törökökkel kapcsolatos nyugtalanságot látszik tükrözni. — A nyílt telepeken a kultúrréteg vastagabb. A házak a földfelszínre épült egyszerű gerendaházak. A háziállatok számára pajták voltak felállítva.

A negyedik részben (58—84. l.) V. GENING ismerteti az 1950-es ásatások eredményeit. Először a sírok leírását adja közre, majd az elemzést ő is a temetkezési szokások ismertetésével kezdi. Lényegében minden megfigyelése egyezik az 1926—27-es ásatások eredményeivel, csupán egyes megállapításaiban tér el a magyar szerzők által felvázolt képtől, pl. ő úgy látja, hogy a koporsós temetkezés általános szokás Nyevolinóban, Erdélyiek azonban bebizonyították, hogy csupán a sírok egyharmadában fordul elő.

Az éremleletek alapján a temető korát a 6. század végétől a 8. század elejéig datálja.

A kötet utolsó, ötödik része (84—93. l.), az összefoglalás, a könyv egyik leghasznosabb összeállítására lehetne. Az ásatások és az eredmények egészen rövid összefoglalása után különböző táblázatok, mutatók következnek, melyek a leletanyagban való tájékozódást vannak hivatva elősegíteni. Külön táblázat mutatja az 1926—27-es ásatások sírjainak elhelyezkedését az egyes szelvényekben; a sírmélységek összesítését; a lelet tárgyak mutatóját. A rövidítésjegyzék után a Lomovatovo-kultúra lelőhelyeinek jegyzéke következik (219 lelőhely); majd az 1950-es ásatás képeinek a mutatója. Az utolsó jegyzékben az egyes táblák és képek a sírok száma szerint vannak rendezve.

Sajnos, e segédletek csak nagy óvatossággal használhatók. A legutolsó táblázat pl. egy részében gyakorlatilag használhatatlan. Az a tény, hogy van olyan tábla (pl. a XXX. t.), ahol egyszerre négy sír anyagát közlik anélkül, hogy megjelölnék, melyik kép melyik sírhoz tartozik, talán magyarázható lenne azzal, hogy a kisebb leleteket (melyeknek tárolási körülményei meglehetősen rendezetlenek voltak) nem tudták szétválogatni. Ebben az esetben persze felmerül a kérdés, hogy vajon a leíró részben hogyan sikerült az egyes sírok anyagát mégis elkülöníteni? Olyan eset is előfordul, hogy a sírszám mellett feltüntetik a táblaszámot, de a táblán nem található az említett sír anyaga. (Néhány példa: 4. sír: XVI. tábla. Valójában a XVI. táblán az 5. sír anyaga van! 2. sír: V. tábla. Nincs rajta! stb.) Ha a sírleírásokból, és hosszas utánaböngészés után ki is derül esetleg, hogy melyik sírról és melyik tábláról van szó, egy ilyen szintű tudományos kiadványban nem lehetne megengedni, hogy ilyen hibák forduljanak elő.

Következetlenségek persze a könyv értekező részében is előfordulnak. Nem ártott volna pl. előzetesen megállapodni a temető *jobb és bal oldala* kifejezés használatában, ui. hol a folyó felől, hol azzal szemben nézik a sorokat, s így jelölik őket (45, 55, 56. lapok).

Az orosz helynevek átírásában is van bizonytalanság, pl.: *Penjahino* és *Peniachino*, *Sarodjata* és *Sarodiata* stb. (51, 89. l.).

Itt tehetjük szóvá azt is, hogy véleményünk szerint egységesebb képet mutatna a könyv, ha a leletanyag rendszerezésével foglalkozó II/3 fejezet és az egész III. rész a könyv végére került volna.

Mindazonáltal nagy jelentőségű munkának kell értékelnünk az ismertetett művet. Jó példáját nyújtja annak a módszernek, melyet LÁSZLÓ GYULA valósított meg először — azaz a temetőelemzések felhasználását a gazdasági élet és főleg a társadalom rekonstrukciójában. Különös jelentőséget ad a műnek az a tény, hogy rokon nép emlékényagáról van szó, s így most végre közvetlenül került ilyen jellegű emlékényag a magyar régészet vérkeringésébe. Ennek az anyagnak őstörténetünk további kutatása szempontjából is alapvető fontossága lehet.

*

Végezetül egy olyan problémához szeretnék néhány adatot felsorakoztatni, mely Erdélyiek e munkájában nem volt elég részletesen kifejtve, de az NyK olvasói körében érdeklődésre tarthat számot. Nevezetesen a Lomovatovo-kultúra etnikumára vonatkozó nézetekről van szó. A rendelkezésünkre álló antropológiai anyag (egyetlen koponya) gyakorlatilag használhatatlan; pusztán a régészeti emlékényag tipológiai elemzése, párhuzamok keresése révén próbálta meg néhány kutató a temetőt valamilyen etnikumhoz kötni.

Magyarországon először — tudomásom szerint — FETTICH NÁNDOR közölt (A. MAROSI—N. FETTICH, Dunapentelei avar sírleletek. Bp. 1936. ArchHung. XVIII.) nyevolinói leleteket — késő-avar leletanyag keleti párhuzamaként. Őt idézem: „a sírleírás ráillene az avar sírokra is” (i. m. 86.). A Lomovatovo-kultúra más lelőhelyeiről közölt anyagnál hozzáfűzi: „A jellegzetes avar növényi és figurális motívumok itt is bronzöntési technikával kapcsolatban tűnnek fel” (i. m. 88.). Pontos analógiák felsorolása után kijelenti: „Kétségtelen, hogy a Káma-vidéken nagyobb mérvű a v a r (kiemelés tőlem — KB.) megtelepedés emlékeivel van dolgunk” (i. m. 88.). Az avarok idehúzódását az avar birodalom 670-es évek körüli válságával hozza kapcsolatba. Ezután így ír: „A magyarországi és a Káma-vidéki bronzöntvények művészete kétségtelenül közös forrásból származik. Csupán az elszakadás és a további különféle fejlődés okozott anyagi különbséget a két rokon csoport között (i. m. 90.).

Egyik tanulmányában KALMÁR JÁNOS (Népvándorlaskori akasztóhorgok és veretek: ArchÉrt. 1943.) egy nyevolinói horogvégű veret hazai népvándorlaskori akasztóhorgok (Bócsa, Igar, Kecel, Kiskőrös, Mártély, Mosonszentpéter, Szeged-Csengele) párhuzamaként említ.

A magyarországi késő-avar és a Káma-vidéki leletanyag rokonsága mellett foglalt állást LÁSZLÓ GYULA is (Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars, Bp. 1955. ArchHung. XXXIV.). Megállapította, hogy a dunapentelei, igari, ozorai lele-

tek egy 670 körül a Kaukázus vidékéről érkezett új népesség fejedelmi temetkezései. Magyarországra való behatolásukkal egy időben a Káma-vidéken olyan övesatokat, vereket és öntőmintákat találunk, mint nálunk. Ezeknek ugyan pontos kronológiája akkor még nem volt ismeretes (a nyevolinói temető datálása megerősíti állítását), viszont feltételezték, hogy a hasonlóság, egyezés nem véletlen, s hogy összefüggés lehetett a Káma-vidéki és a hazai díszítések fejlődése között. A leletek alapján a Káma-vidéket teljes egészében az avar birodalom területébe sorolta; lakóinak egy része a birodalom felbomlásakor Magyarországra költözött (dunapentelei csoport): „Ces populations devaient être le mélange du clan à griffon et du clan à rinceau, mélange ayant eu lieu sur les bords de la Kama” (i. m. 285.).

L. A. MACULEVICS a perescsepinaí avar leletek tárgyalásánál egyaránt említ nyevolinói és magyarországi analógiákat (Большая пряжка перещепинского клада и псевдоп-ряжки, Seminarium Kondakovianum I. Prága, 1927.).

Már fentebb említettem, hogy a fémanyag egyes darabjainak pontos analógiái megtalálhatók Magyarországon. Talán kapcsolatba hozhatók a nyevolinói temető „bronz-kürtöcskéi” a késő-avar csontból készült tömlővégekkel.

TROGMAYER OTTÓ hívta fel figyelmemet egy Szőregen előkerült késő-avar bográcsra (maga a tárgy elveszett; fotója a Szegedi Móra F. Múzeumban; közölve: TROGMAYER OTTÓ, Népvándorláskori telepnyomok Bokros határában: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1960—62.), melynek néhány nyevolinói edényhez való hasonlósága feltűnő.

Egy orosházi késő-avar temetőben fatörzsből kivájt koporsó fordult elő, mely rokonságba hozható a nyevolinói koporsókkal (Juhász Irén előadása a VI. Szegedi Régészeti Tudományos Ülésszakon, Szeged, 1969. nov. 13. — Kézirat).

Hogy a nyevolinói leletanyagban késő-avarkori és honfoglalás-kori hazai párhuzamokkal rendelkező darabok vannak, azt ERDÉLYIÉK is elismerik (hiszen ők maguk is állandóan hozzák az analógiákat), ugyanakkor azzal az indokolással, hogy a Káma-vidéken nem található griffes motívum, el is vetik a rokon származtatást. Elméletük szerint (a könyvhöz írt előszavában ehhez csatlakozik VÁSZOLYI ERIK is): mivel a Lomovotovo-kultúrából fejlődött Rodanovo-kultúrát más kutatók (pl. B. A. ОБОРУН: Комипермяки в IX—XV. вв. (Родановская культура) Москва, 1957.) azonosították a zürjénekkal, a Lomovotovo-kultúrában az ősperrmieket kell keresnünk. Annál inkább, mivel a kultúrának a fejlődés során kialakult egy északi és egy déli ága is, mely megfelelné a zürjén és a votják nép kialakulásának.

Ugyanakkor a szovjet régészek egy része — így e kötet társszerzője, V. GENING is — azt az elméletet vallja, miszerint a Harina-periódus (Lomovotovo-I.) hordozói a hunok nyomására Nyugat Szibériából benyomult ugor törzsek voltak.

E kérdés eldöntésének jelentőségét említem meg, hogy a nyelvészeti folyóiratok hasábjain többször is felvetődött az ősmagyar és a permi nyelvek esetleges kapcsolatának nyelvi tükröződése (legutóbb A. KÖVESI MAGDA: MNy. LXIV, 162—176, irodalommal). A nyelvészek zömének állásfoglalása e kérdésben azonban meglehetősen szkeptikus, sőt tagadó (vö. RÉDER KÁROLY: NyK. LXVI, 253—261). Az viszont kétségtelen, hogy ha a magyarországi és a Káma-vidéki leletanyag rokon népcsoportoktól származik, úgy kapcsolatuknak nyelvi vetülete is kellett, hogy legyen. A Lomovotovo-kultúra etnikumával kapcsolatos kérdések lezárása azonban semmiképpen sem lehetséges a kultúra monográfikus feldolgozása előtt.

IFJ. KÜRTI BÉLA

Giulo C. Lepschy: Die strukturele Sprachwissenschaft

Mit einem ergänzenden Kapitel von Harro Stammerjohann: Die strukturele Sprachwissenschaft in Deutschland) München, 1969. 259 l.

Rövid híradásunkban egy könyvet mutatunk be, amely több okból is érdemes az olvasó figyelmére. Ez a könyv az első általános nyelvészet körébe tartozó tudománytörténeti munka, amelyet szerzője teljes egészében a nyelvészet jelenkorának, és pedig a strukturalista irányzatoknak szentelt. Jóllehet a strukturalizmusról sokan és sokat írtak már, e nyelvészeti irányzat összefoglaló tárgyalására még nem került sor. MILKA IVIČ több nyelvre is lefordított, sokat idézett és emlegetett munkája, az „Irányzatok a nyelv-tudományban” (ismertette KISS LAJOS: NyK. 66: 162—3) részint korábban jelent meg, részint — és főleg — nemcsak a strukturalizmussal foglalkozik. Fontos és tanulságos

fejezete a könyvnek a STAMMERJOHANNtól írt összefoglalás a németországi strukturalizmusról. Fontos, mert első a maga nemében: a németországi strukturalista irányzatokról ez ad elsőként összefoglaló képet; és tanulságos, mert ennek alapján összehasonlíthatjuk az újabb német nyelvtudományi irányzatokat a sok tekintetben hasonló utat megjárt magyar strukturalizmussal. Hasznos a könyv továbbá azért, mert a nem nyelvész érdeklődő számára is lehetővé teszi a viszonylag könnyű és gyors tájékozódást, a nyelvésznek pedig részletes bibliográfiájával is nagy hasznára van.

A velencei származású, ma Angliában élő szerző könyve először olaszul jelent meg 1966-ban Turinban, „La Linguistica Strutturale” címmel. LEFSCHY előszava szerint a könyv nem szűkebb értelemben vett nyelvudománytörténet, hanem bevezetés csupán. Véleményünk szerint mindkettő. Hozzátéve azonban, hogy a könyv viszonylag kis terjedelme részletes tárgyalást nem tett lehetővé, ezért csak a lényegesebb kérdések tárgyalására szorítkozik. Azok számára, akik a strukturalista módszerekben kevéssé jártasak, különösen az utolsó fejezetek (5—9) jelentenek újdonságot. Föltétlenül érdeme a könyvnek a példákkal szemléltető, magyarázó előadásmód és az olvasmányos stílus. A kilenc fejezetre oszló könyv kronológiai sorrendben tárgyalja a strukturalista irányzatokat. Bevezetőül néhány fogalmat fejt ki, amelyek a strukturalista nyelvészet jellemző terminus technicusai, s amelyekkel az egyes irányzatok ismertetésekor újra és újra találkozunk, mint a nyelvi modell, az oppozíció, a szinkronia és diakronia. Az egyes fejezetek ismertetése főlegesen lenne, polémiára pedig a könyv természetéből következőleg nincs sok lehetőség, ezért úgy vélem, elég, ha — tájékoztatásul — a fejezet-címeket közöljük: 1. Bevezetés; 2. SAUSSURE (SAUSSURE és a Cours, szinkronia és diakronia, langue és parole, szintagmatika, paradigmátika); 3. a prágai iskola (TRUBETZKOY, a fonológia); 4. a koppenhágai iskola (BRONDAL, HJELMSLEV, a glosszematika); 5. az amerikai strukturalizmus kezdetei (SAPIR, BLOOMFIELD); 6. a funkcionális nyelvészet (JAKOBSON, MARTINET, különböző európai irányzatok: francia, lengyel, szovjet); 7. a strukturalista nyelvészet (az amerikai strukturalizmus BLOOMFIELD után, szemantika, morfológia, fonológia); 8. a transzformációs grammatika; 9. nyelvudomány és matematika (nyelvi statisztika, információelmélet, gépi fordítás).

STAMMERJOHANN a mindkét németországi strukturalizmusról írt különfejezetét (160—82) „magyarázkodással” és érezhető sajnálkozással kezdi: hogyan lehetséges, hogy a nyelvészetben mindig is élen járó német nyelvudomány nem tartott lépést a fejlődéssel. Genfi, prágai, koppenhágai iskoláról beszélünk, de „eine deutsche Schule gibt es nicht” (160). Sőt hozzáfűzi: „In der deutschen Sprachwissenschaft gelten Strukturalisten noch immer als Neurerer, wenn nicht als Störenfriede” (uo.). Ennek STAMMERJOHANN véleménye szerint a német tudományoknak a hitleri időben való elszigetelődése, a német nyelvudomány nagy indogermán tradíciója és az úgynevezett Sprachinhaltsforschung hatalmi helyzete volt. A strukturalizmus Németországba is SAUSSURE és TRUBETZKOY műveivel jutott el. De sem SAUSSURE Cours-jának német ismertetései, sem a mű német fordítása (1931-ben jelent meg, a Grundzüge pedig 1939-ben) nem hatottak megtermékenyítőleg. Csak a II. világháború után, egy új generáció jelentkezésével.

STAMMERJOHANN összefoglalása jól tájékoztató ismertetésgyűjtemény, amely a Németországban megjelent jelentősebb strukturalista műveket, cikkeket témakörök (fonológia, szemantika), ezen belül az ismertetett művek megjelenési időpontja szerint csoportosítja. Szól azokról a folyóiratokról, amelyek a strukturalista kutatás orgánumai, az egyetemekről, intézetekről, ahol strukturalista témákon is dolgoznak. A szerző kritikai megjegyzést úgyszólván egyet sem tesz. Összefoglalását hasznos bibliográfia egészíti ki.

Híradásunk befejezésekképpen csupán annyit szeretnénk mondani, hogy az ismertetett könyv tanulságos, és joggal tarthat igényt a szakemberek érdeklődésére.

KISS JENŐ

Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив

Отв. ред. А. А. Холодович. Ленинград, 1969. Изд-во «Наука». 312. 1.

Az utóbbi években a szovjet tipológiai kutatásokban nagy szerepet kaptak a kollektív munkák. Több szerző összefogásával az összehasonlított nyelvek száma növekedett, a kutatási eredmények pedig kiemelkedtek. A mai szovjet tipológia elsősorban a morfológia területén keresi az univerzálékat (Морфологическая типология и проблема классификации языков. Москва—Ленинград, 1965; Аналитическое конструкции в языках разных типов. Москва, 1965; Теоретические проблемы советского языкознания. Москва, 1968. 5—34).

A most megjelent kötet egy grammatikai szerkezet, a kauzatív struktúra kifejlődését vizsgálja a genetikailag különböző vagy azonos nyelvekben. A tanulmányok nagy része az SzTA Nyelvtudományi Intézetében készült A. A. HOLODOVICs irányítása alatt, de más intézmények kutatói is bekapcsolódtak e tipológiai vizsgálatba, így az MTA Nyelvtudományi Intézetéből DEZSŐ LÁSZLÓ, valamint a tadzsik és a tibliszi egyetemről, a szmolenszki pedagógiai intézetből és a Csuvas Akadémia társadalmi kutató intézetéből. 18 szerző mintegy 70 nyelvből vett anyagon vizsgálta meg, hogy a kauzalitás kifejeződése a morfológiában, a szintaxisban és a lexikában milyen típusokban történik, és egyes típusokba milyen nyelvek tartoznak. A kötet érdekességét a tanulmányozott nyelvi anyag változatosságán kívül az is növeli, hogy a szerzők egységes elvi alapra jutva azonos módszert használtak.

A sokrétű anyagból négy cikket emelek ki. Az első két tanulmány a kauzatív szerkezetek tipológiájának általános kérdéseivel, a harmadik figyelemre méltó cikk a magyar kauzatív és antikauzatív szerkezetekkel, a negyedik pedig négy grammatika (hagyományos, Tesnière, függőségi és IC) nyelvléíró módszereinek összehasonlításával foglalkozik.

V. P. NYEGYALKOV és G. G. SZILNYICKIJ a konkrét nyelvek kauzatív szerkezeteivel foglalkozó tanulmányok előtt a nyelvi kauzivitás logikai sémáját rajzolja fel (5–19). Kauzatívnak nevezik azokat a konstrukciókat, amelyek kauzatív szituációkat fejeznek ki. A valóság egyszerű és bonyolult szituációkból áll. Az egyszerű (vagy mikro-) szituációra példa: *A nap süt*, a bonyolultra: *Visszatértünk, mert elromlott az idő*. A mikroszituációban két konstans található: a tárgy (*r*, res) és annak állapota (*s*, státus). Két mikroszituáció között oksági viszony léphet fel (*k*, causa).

A te magatartásod kényszerítette őt arra, hogy elmenjen.

$r_i \quad s_i \quad k \quad r_j \quad s_j$

Általánosítva $KSz = [r_i s_i] K [r_j s_j]$, ahol $r_i s_i$ az okozó, $r_j s_j$ az okozott mikroszituáció. A konstansok kifejezhetőek egy vagy több szóval, az okozás megformálói nyelvenként különböző arányokban — igék, melléknevek, kopulák (связки) állapítanak meg, mint az orosz kauzatív szerkezetek típusait.

NYEGYALKOV és SZILNYICKIJ a mélyszerkezet felvázolása után a kauzatív konstrukciókat vizsgálja morfológiai és logikai szempontból (20–50). A kauzatív és a nem kauzatív igék oppozícióba állíthatók: $V_i : V_j$, ahol az első ige (V_i) s_i , a második ige (V_j) viszont az állapot jelentés mellett az okozást is magába foglalja (ks_j), pl. *köhög : köhögött*, *főz : főzet*, *fordul : fordít*. A cikk további részében hatalmas nyelvi anyag illusztrálja a kauzatív szóképzés sajátosságait, a kauzatív és antikauzatív morfémák poliszémiáját és tipológiáját. A nyelvi anyag változatossága lenyűgöző.

Az elméleti tanulmányok után egy-egy cikk foglalkozik a kiválasztott 15 nyelv (ókinai, abház, arab, bacbij, magyar, grúz, indonéz, kamesadál, gilják, szuahéli, tadzsik, finn, csuvas, csukés, japán) kauzatív szerkezeteivel. Többségükben az affixumok viselkedését vizsgálják, de akad közöttük olyan is, amelyik a kauzáció mondattani vonatkozásait is leírja. Ide tartozik DEZSŐ LÁSZLÓ, A. A. MOKÁNY, V. SZ. HRAKOVSKIJ „Kauzatívák és a velük kapcsolatos szintaktikai szerkezetek a magyar nyelvben” c. cikke is (115–30).

A következő mondatsorból indulnak ki: (1) *A papír elég* → (2) *Jancsi elégeti a papírt* → (3) *Anna elégetti Jancsival a papírt*. A nyilak azt interpretálják, hogy egyik mondatból következik a másik, és ezt az *elég, eléget, elégettet* igék jelentése indokolja. Az elemzésnek tehát morfológiai indíttatásúnak kell lennie. A kauzális viszony kifejeződése a magyarban főként szóképzéssel történik. A kauzáció iránya szerint a szerzők formális kauzatíváról ($V_i - V_j$) és formális antikauzatíváról ($V_i \leftrightarrow V_j$) beszélnek. A formális kauzátiva lehet morfológiai (produktív szóképzéssel), amely a grammatikában regisztrálható és lexikai (improduktív szóképzéssel), amely a szótárba kerül.¹

Az előbbihez sorolják azt *-at ~ -et* (*ég* → *éget*), a *-tat ~ -tet* (*nevet* → *nevettet*), az utóbbihoz az *-aszt ~ -eszt* (*fagy* → *fagyaszt*), a deverbális *-l* (*ér* → *érelt*) és a *-t* (*felkel* → *felkelt*) képzőket. Az antikauzatívák létrehozásában 4 képzőosztály vesz részt: *-ad ~ -ed ~ -öd ~ -öd* (*edződ*[ik] \rightarrow *edz*), *-ódz ~ -ódz* (*himbáldz*[ik] \rightarrow *himbál*), *-koz ~ -kóz ~ -kez ~ -kóz* (*törülkóz* \rightarrow *törül*), *-ul* (*táruul* \rightarrow *tár*). A szóképzés mellett a korreláció is kifejezheti a kauzatív viszonyt. Az ide tartozó képzők nem termékenyek, tövük önállóan nem szerepel: *-ul ~ -ül* ↔ *-ít* (*gurul* ↔ *gurít*), *-ad ~ -ed ~ -od* ↔ *-ít* (*lázad* ↔ *lázít*),

¹ A magyar szakirodalom más értelemben használja a 'lexikális' és a 'grammatikai' szóképzés fogalmát. Vö. SZABÓ ZOLTÁN: A lexikológiai és a grammatikai szóképzésről: MNy LXV. 39–45; KÁROLY SÁNDOR: A magyar intranzitív—tranzitív igeképzők: ÁNYT V. 189–218; NAGY FERENC: A lexikális szóképzésről: ÁNYT VI. 329–57.

-ad ~ -ed ↔ -aszt ~ -eszt (fárad ↔ fáraszt). A harmadik típusban a kezdő ige is kauzációt fejez ki, és a vele oppozícióba állított ige a már okozott állapot okozására utal: éget → égettét, szárít → szárított. A sor tehát így írható fel formálisan: $V_i \rightarrow V_j^{k''} \rightarrow V_e^{k''}$ (ég → éget → égettét). Kauzatív szerkezetekben melléknevek is szerepelnek, és ezek alkotják a negyedik típust: egyenes → egyenesít → egyenesített, formalizálva $A_q \rightarrow V_j^{k'} \rightarrow V_e^{k''}$. Ezután a tanulmány szerzői a kauzativitást kifejező magyar igék és melléknevek mondatbeli viselkedését vizsgálják bőséges nyelvi anyagon. Utalnak arra, hogy a leírtak a magyar nyelvtanok idevágó megállapításait kívánták formális rendszerbe foglalni. Tegyük hozzá, a tipológiai vizsgálatok számára is nagyon fontosak az észrevételeik.

A kötetbe került egy általános módszertani kérdéseket fejtegető tanulmány is. Szerzője, I. B. DOLONYINA négy grammatikát (hagyományos, Tesnière-féle, függőségi, közvetlen összetevőkön alapuló) mutat be, s a közöttük levő azonosságokat és különbségeket sokoldalú elemzéssel bontja ki (294–310). Azt vizsgálja, hogy az említett nyelvtanok milyen minimális és maximális szintaktikai egységekkel dolgoznak, hogyan végzik el a mondat elemzését és az elemzés során milyen eredményre jutnak. Megállapítja, hogy a függőségi és az IC-grammatika a mondatelemzést egyszerűbbé teszi, mert minden egyes szó egy-egy mondattani egység, míg a hagyományos nyelvtan és Tesnière strukturális grammatikája bonyolult mondatelemzést követ, nevezetesen azért, mert e nyelvtanokban a legkisebb szintaktikai egység nem a szó, hanem a mondatrész. A mondatrész viszont gyakran több szót foglal magában (at the table, в комнате, a kert).

Sajnálhatjuk, hogy a kauzatív szerkezetekről írt tipológiai cikkek figyelmen kívül hagyták a generatív grammatika újabb kérdéskörét. Az egyes nyelvek kauzatív szerkezetének összehasonlítására szolgáló modell valójában egy mélyszerkezeti modell, de ezt a levezető tanulmányok szerzői nem említik. Érdemes lett volna konfrontálni az eredményeket CHOMSKY, FILLMORE idevágó kutatásaival. Azt is meg kell említeni, hogy az egyes nyelvek kauzatív viszonyaival foglalkozó tanulmányok inkább leíró nyelvészeti, mint tipológiai munkák, és mint ilyenek a további összehasonlító tevékenységnek lesznek hasznos forrásai.

A kauzatív szerkezetek a nyelv részrendszerét alkotják. A kötet ezt a részrendszert — nyilván metodológiai okokból — kiemelte a nyelv(ek) egészének rendszeréből. Helyesen látták, hogy egy általános logikai struktúrából kell kiindulnunk. A részrendszer logikai leírása a nyelvek felett álló, azokban közös univerzálékra utal.²

A Holodovics professzor által szerkesztett és összefogott tanulmánygyűjtemény a tipológiai kutatás egy új, sajátos problematikával rendelkező útját jelenti. Kíváncsian várjuk a folytatást.

NAGY FERENC

Fodor István: Mire jó a nyelvtudomány?

Budapest, 1968. Gondolat. 399 l.

Örvendetes dolog, hogy az utóbbi években egyre-másra jelennek meg olyan könyvek, amelyek ezt a sokak által öncélúnak tartott tudományt, a nyelvészetet népszerűsítik. Sok téves hiedelemmel kell harcba szállnia annak, aki tudományunkat részleteiben vagy körvonalaiban be akarja mutatni.

FODOR ISTVÁN hézagpótló könyve a nyelvtudománnyal kapcsolatos határtudományok (pszicholingvisztika, matematikai nyelvészet, biolingvisztika, nyelvtanítás, nyelvfilozófia stb.) eredményeivel, problémafelvetéseivel foglalkozik. Az alapos tájékozottságú általános nyelvész, szlavista és afrikanista igen gazdag anyagon, gördülékeny stílusban tárja eléink azokat az elméleti, de különösen a gyakorlatban is gyümölcsöző eredményeket, amelyeket a nyelvészet más tudományokkal karöltve napjainkig elért. Munkáját haszonnal forgathatják más tudományok kutatói, de a nyelvészek számára is hasznos olvasmány. A dilettáns etimológizálók, naiv nyelvészkedők tévhiteinek lerombolásában is szerepe lesz. FODOR ISTVÁN könyve rendkívül gazdag ötletekben és az elért eredmények bemutatásában, ám — amint írja — „az egész anyagot már csak nagysága és kompetenciája hiányosságai miatt sem tárgyalhatta kimerítően és részletesen”. (5)

A nyelvészettel kapcsolatos határtudományok problematikájának megértéséhez szükségesnek tartotta, hogy fejlődéstörténeti képet adjon a történeti-összehasonlító és a leíró nyelvészet fejlődéséről.

² Vö. R. JAKOBSON: A nyelvtipológia. In: Hang-Jel-Vers. Bp. 1969. 178 kk.

Kiemelkedő nyelvtörténészek munkáinak ismertetésével élénk tárja azt a folyamatot, amely elvezetett a nyelvek genetikai osztályozásához és az egyes nyelvek fejlődésének igazi megértéséhez. Indoeurópai és finnugor nyelvekből vett példákkal illusztrálja a szabályos hangmegfelelés módszerét, utal az alapnyelv szókinésének és nyelvtani rendszerének rekonstruálására.

A leíró nyelvészet interpretálásakor bemutatja a szinkrón vizsgálatoknak — HERMANN PAULTól a modern strukturalista irányzatokig terjedő — alakulását. Véleménye szerint „A modern nyelvelmélet három forrásból született meg: a fonológiai iskolából, a SAUSSURE-féle elméletből és a modern nyelvjáráskutatásból” (52). Ugyanakkor a szerző is jól tudja, és ez más fejezetekből is kiderül, hogy éppen a modern logikai, matematikai, kibernetikai kutatások adtak lökést a legújabb nyelvtudomány fejlődésének. Az is kétségtelen, hogy pl. a CHOMSKY-féle generatív nyelvtan nem egyedül a SAUSSURE-i tanításokból táplálkozik, vagy például JAKOBSON bináris fonológiájának forrása a BOOLE-féle algebra, pontosabban a kettes számrendszer. Itt említem meg, hogy a generatív nyelvtan tárgyalásakor a szerző a transzformációról pontatlan definíciót ad. „A transzformáció lényege az, hogy a nyelvi szerkezetek összefüggéseit olyan módon foglalja rendszerbe, hogy szerkezetileg átalakítja, transzformálja őket. Fontos, hogy mindig egy helyesen felépített szerkezetből egy másik helyes szerkezetet kapjunk. Az *anya szeretete*-féle szerkezet például kétféle típusból állítható elő: 1. *szereti az anyját* (nem szokásos mondatátípus) → az *anya szeretete*, 2. az *anya szeret* → az *anya szeretete*”. (71). Hogyha a transzformáció feltétele csupán az lenne, hogy mind a kiinduló mondat, mind a transzformált mondat vagy szerkezet grammatikailag helyes legyen, akkor az *anya szeretete* szerkezet többféleképpen is transzformálható lenne, pl. az *apa szeret*, az *anya olvas*, az *anya nagyon szeret*, stb. Világos, hogy a transzformációnak szigorúbb (strukturális és szemantikai) szabályai vannak. A szerkezet szó többértelműsége miatt a szerző adhatott volna pontosabb és valamivel részletesebb képet a transzformációkról.

Kidolgozottabb e fejezet topológiáról szóló része. Az is örövendetes, hogy a leíró dialektológiai munkákról részletesebben szól. Napjaink leíró nyelvészei — részben metodológiai okok, részben a nyelvjárások szinkrón problémái miatt — erősen köznyelvcentrikusak (LOTZ JÁNOS megjegyzése).

A könyv mintegy háromnegyed része a nyelvészet és a többi tudomány módszereivel és eredményeivel foglalkozik. Ezt a területet kötőjeles nyelvészetnek (hyphenated linguistics) szokás nevezni. Általában minden tudomány segítségül hívja a nyelvészetet akkor, amikor tudománytörténeti és terminológiai kutatásokat végez. Persze a kapcsolat nem szorítkozik ilyen szűk területre, ezt bizonyítják a határterületekről szóló fejezetek.

A *filozófiának* a nyelvészettel való érintkezése úgy értendő, hogy a nyelvtudomány, mint a megismerés egyik diszciplinája általános, filozófiai kérdéseket vet föl. Ezek közül FODOR ISTVÁN munkája a következőket tárgyalja: a nyelvtudomány önállóságának és kutatási területének kérdése, a nyelv lényege (HUMBOLDT, BÜHLER tanításai), nyelv és világnézet, nyelvészeti módszerek (indukció és dedukció), egyszerűség, célszerűség és oksági viszony a nyelvben, a nyelvi jel kettőssége, a nyelv eredete. A nyelv eredetére vonatkozóan több elképzelés született. Fodor véleménye szerint egyik sem ad megnyugtató választ a hogyan-ra. „A megoldást egy olyan pszichológiai-szociológiai kísérlet nyújthatná, amelyet csak elméletben lehet végrehajtani, gyakorlatban, reméljük soha” (115). „Ha egy elkülönített rezervátumban több tucat újszülöttet és harmadízigleni leszármazottakat sikerül úgy felnevelni, hogy az emberiség többi részével egyáltalán ne érintkezessenek, emberi beszédet semmilyen formában ne halljanak, íráshoz, könyvhöz ne jussanak, egyébként az életre minden lehetőséget megkapjanak, s ennek a kis mesterséges társadalomnak minden megnyilvánulása megfigyelhető és regisztrálható legyen, akkor sokkal közelebb jutnánk a nyelv eredetének rejtélyéhez. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ez a mesterségesen elzárt emberi társadalom mégis kifejlesztene egy nyelvet, amelynek semmi köze nem lenne a meglévő nyelvekhez. A kialakulás stádiumaiból pedig vissza lehetne következtetni az ősemberi társadalom nyelvének kialakulására” (116). Ezt a tetszetős elgondolást az a felismerés szülte, hogy az eddigi nyelveredetről szóló elméletek nem verifikálhatók és egyoldalúak (115). A társadalomtudományokban nem ritkaság az ideiglenesen, az egyelőre nem igazolható, ellenőrizhetetlen feltevés az adatok hiánya miatt. A tudományok ún. belső kérdései gyakran csak évek vagy évtizedek múlva realizálhatók, vagyis a gyakorlat igazolja helyességüket (vö. kettes számrendszer ~ elektronikus számológép).

A *logika* és a nyelvtudomány viharos vagy kevésbé viharos kapcsolatai közismeretek (alany és állítmány a logikában és a nyelvészetben, szó és fogalom, mondat és ítélet). FODOR ISTVÁN példákön mutatja be a logika és a nyelv néhány közös vonását és eltérését.

Az *esztétika* egyre jobban tért hódít a nyelvészetben is. A hangok, a szavak esztétikumáról több magyar nyelvre vonatkozó tanulmány született (FÓNAGY IVÁN, ZOLNAI

BÉLA, KOSZTOLÁNYI DEZSŐ munkái). Az egyes nyelvek szépségéről FODOR ISTVÁN írt cikket. Megvallom, ettől a fejezettől kicsit többet vártam. Tudjuk, hogy az esztétika nemcsak a szép, a rút fogalmát vizsgálja, hiszen a tragikum, a komikum, stb. is az érdeklődési körébe tartozik. Érdeemes lett volna tárgyalni a nyelvteremtette komikumot, amelynek — bármilyen meglepő — gazdag hazai irodalma van. (Vö. TOMPA JÓZSEF: Az irodalmi nyelv. Nyelvünk a reformkorban. Bp. 1955. 313–434. Különösen 412–34. — LACZKÓ GÉZA: Játszi szóképzés. NyF. 49 : 3, Bp. 1907; SZIGETVÁRI IVÁN: A komikum elmélete. Bp. 1911; HEGEDŰS GÉZA: A költői mesterség. Bp. 1959. „A szójáték és a rím” c. fejezet 22–33; SZENDREY ZSIGMOND: Népi talalós kérdéseink szerkezete. Ethn. 34–35. 83–92 (1923–1924); MARTINKÓ ANDRÁS: A humor Petőfi egyik levelében: Nyr. 84 : 159–65 (1960); NAGY FERENC: A nyelvi humor főbb típusai: Nyr 92 : 10–22 (1968); stb.)

A nyelvpszichológiáról írt fejezet a nyelv és gondolkodás, az idegen nyelvek oktatása, a nyelvismeret, a fordítás és tolmácsolás, valamint a logopédia kérdéseiből ad ízelítőt.

A *kriminalisztika* c. fejezet tárgyánál és újszerű eredményeinél fogva nagy érdeklődésre tarthat számot. A bűnügyek nyomozásánál, a tettesek azonosításánál perdöntő lehet, hogy a rendelkezésre álló írás vagy magnetofonszalagra rögzített beszéd kitől származik. FODOR ISTVÁN az ötletek egész sorát vonultatja fel, bizonyítván, hogy a kriminalisztikának nem dilettáns nyelvészekre van szüksége. A fejezet végén sajnálattal jegyzi meg, hogy a terjedelmesebb magyar argószótár még várat magára.

A beszédszervek, mint az emberi test részei, az *orvostudomány* hatáskörébe is tartoznak. E szervek alakját, mozgását, működését, működési rendellenességeit a bonctan, a fiziológia, az audiometria (hallásvizsgálat) írja le. Igen érdekes a beszéd- és írászavarok kutatásának bemutatása.

A *történelemtudomány* elsősorban a diakrón nyelvészetet támogatja, illetőleg attól kap segítséget (kölesőnszavak kutatása, szó- és tárgytörténet). A nyelv látható képe, az írás azt a kérdést teszi fel, hogy a jelek milyen nyelvi egységet (fonéma, morféma, szó, mondat) jelölnek. Ezzel szemben az *írásstudomány* az írásjeleket, azok listáit, az ABC-kezt tipizálja (vö. pl. P. C. Гуляревский—B. C. Гривнин: Определитель языков мира по письменностям М., 1964.). Ezt a tipizálást hiányoljuk a könyvből. Ezzel szemben ki kell emelni, hogy a szerző rajzokkal illusztrált, olvasmányos leírást ad az ismeretlen írások megfejtéséről.

A *néprajzzal* való kapcsolat a nyelvjárásgyűjtő és a paraszti társadalom anyagi és szellemi kultúrájának kutatója, az ethnográfus összefogását jelenti. A mai értelemben vett antropológia más ágai, az *embertan* az *régészet* a régi nyelvet beszélők kultúrájára, a beszéd kialakulására adnak felvilágosítást.

A következő nagy fejezet *társadalomtudományok* címszó alatt tárgyalja a nyelv-művelés, a nyelvvédelem, a helyesírás, az írásreform, a nyelvrétegek, a nemzetközi nyelvek néhány kérdését. A szerző egyéni kutatásai különösen a nyelvi rétegek szociológiai felmérésében, a fejlődő országok nyelvi problémáiban, a nemzetközi nyelv kérdésében mutatkoznak meg. A nyelv-művelést taglaló rész — jóllehet érdekes megfigyeléseket tartalmaz a kiejtési normákról — kissé elnagyoltnak tűnik, a magyar nyelv-művelés ugyanis ma már nem olyan egyoldalú, mint ahogy a könyvből kiderül.

A továbbiakban a *földrajz*, a *fizika*, valamint a nyelvtudomány sok haszonnal járó kapcsolatait elemzi a könyv. A *matematika* is régóta segédtudományunk. Elsősorban nyelvstatisztikai munkákra gondolunk itt. Újabban az információelmélet (kibernetika), a gráfelmélet, a valószínűségszámítás, stb. helyet követel magának a nyelvészetben. Elgondolkoztató, hogy a magyar nyelvészetben a statisztika módszerek gyümölcsötetése igen lassú folyamat. A nyelvészeti statisztika gyakran csak százalékszámítást jelent. A reprezentatív megfigyelés, a gyakorisági számok elfogadhatóságának kérdése rendkívül fontos a nyelvtudományban.

Az általános jeltan egyik diszciplinája a *zooszemiotika*. Az állatok nyelvének és az emberi nyelvnek az összevetése tehát az általános jeltan számára hozhat eredményeket, a nyelvtudományra nézve csak közvetve. A *kozmoszemiotikáról* írottak is inkább elméleti jelentőségűek, legalább is napjainkban. Az *irodalomtudomány* és a *zene* néhány problémáját a szerző elsősorban más kutatók munkája alapján mutatja be. A határtudományok ismertetését FODOR ISTVÁN a *filmszinkronizálással* kapcsolatos úttörő kutatásaival fejezi be.

FODOR ISTVÁN könyve — mint a *Tanulmányok*-ban írja — nem sorolt fel minden lehetőséget a nyelvészeti kapcsolatokról. Munkája így is rengeteg nyelvészeti eredményt mutat be, jelentős elméleteket ismertet illetve bírál. Természetes, hogy e munka jellegénél fogva sem ölelhetette fel a nyelvtudomány és a kötőjeles nyelvészet teljes problematikáját. Ez minden „bevezetés” velejárója. Az emberi megismerés nagyon tág területeire kellett ellátogatnia a szerzőnek: fizika, matematika, orvostudomány, zene, történelemtudomány.

nyok, stb. FODOR ISTVÁN ezen ügy segített, hogy az egyes tudományterületek kutatóinak segítségét kérte, a fejezetekben pedig gyakran az illetékes szakembert szólaltatta meg.

NAGY FERENC

Communication. Concepts and Perspectives

Edited by Lee Thayer. Washington—London, 1967, Spartan Books—Macmillan. VII + 439 l.

A fenti kötet, amint címe mutatja, nem egy szerző műve; a Második Nemzetközi Kommunikáció-elméleti és Kommunikáció-kutatási Szimpózium anyagát tartalmazza. Ezt a kerekasztal-konferenciát a Missouri-i Egyetemen rendezték 1966 márciusában. A rendezők közé elsősorban magát a Missouri-i Egyetemet, másodsorban a Kansas City National Society for the Study of Communication elnevezésű tudományos társaságot számíthatjuk. A támogatók sorában viszont a National Science Foundation-t kell megemlítenünk.

A fenti kötet anyaga nyelvészeti szempontból valójában marginális. E jellege ellenére mégis érdekes röviden a kötet tematikájába bepillantani, tekintettel, hogy a kommunikáció-kutatás, bármennyire kezdeti szakaszát éli is még, valójában a nyelvészetnél tágabb ismeretelmezés és ezen szintetikus jellegénél fogva sok olyan érdekes megállapítást tesz, illetve tehet, amiből a nyelvészek is igen sokat meríthetnek saját szűkebb tudományuk számára. Az ún. interdiszciplináris területek mind jelentősebbé válása is indokolja a fenti tematikával való rövid megismerkedést.

A szóban forgó kötet kerekén 20 előadást tartalmaz. Minden előadást vita követ. A kötet a vitaanyagot is közli ugyan, de ezen anyag spontán jellege és sok egymásra való hivatkozást, helyi érdekességű fogalomtisztázást, szubjektív reagálást tartalmazó volta miatt ennek ismertetésétől eltekintünk.

Az első előadás, A. M. JOOST MERLOO összeállítása, aki *Communication and mental contagion* (kommunikáció és szellemi járvány) címmel adott elő. A szellemi járványok kétségtelenül bizonyos kommunikatív áttételek formájában juthatnak el „járvány” méretű kifejlődésükhöz és tévedés lenne e kommunikációs folyamatoktól bizonyos nyelvészeti vonatkozást megtagadni. MERLOO azonban nem áll meg az iménti — mondhatnánk közhelyszerű — evidencia-megállapításnál, hanem a nyelvi hatásos „mélystruktúrája” után kutat: felderíti ennek kapcsán azt, hogy a szellemi befolyásolás két irányú lehet: vízszintes vagy függőleges. Egy-egy saját korunkban meginduló érzelmi-intellektuális irányzat (bizonyos irányú gyűlöletek, vagy feltartóztatathatatlannul terjedő gondolati sémák; nálunk például — ezeket persze MERLOO nem említi — a sumér—magyar nyelvi azonosság hite, a strukturalista nyelvi iskolák megállapításainak az idegennyelv oktatásban való kiemelkedő jelentőségére vonatkozó meggyőződés) a szellemi járvány vízszintes tengelyét képezi, ám van egy függőleges tengely is: a nyelv ősi kifejezések, nyelvi kövületek formájában tovább élő gondolkodásmódokat, észjárásokat sorol bele az élő nyelvbe, úgy, hogy e távoli múltból érkező hatásoktól, szuggeszióktól sokszor nehezen tudjuk magunkat függetleníteni. E múltból érkező gondolkodási meghatározottságok, észjárások képezik a szellemi járvány függőleges tengelyét. — A fenti széttagolás után megállapítja, hogy — minden adott nyelvi közösségen belül bizonyos felfogások, szellemi mozgalmak, valójában csak akkor képesek gyökeret verni és „szellemi járvánnyá” válni, ha a függőleges tengelyre felvett hatásokból: az archaikus, a múltban gyökeredző epide-misztikus-szuggesztív késztetésekből táplálkoznak.

MASANAO TODA előadásának címe *About the notions of communication and structure* (A kommunikáció és a struktúra fogalmáról). TODA a kommunikáció fogalmát igen tág határok közé állítva világítja meg, párhuzamot von ugyanis a kommunikáció és a szállítás folyamatai között, azt állítván, hogy a kommunikáció nem egyéb mint a szállítás egy típusa: információ-szállítás. Sőt magát a szállítást is nem egyszer helyettesíthetjük ez utóbbival. Ha például egy kiállító cég japán pagodát akar egy Japántól távol eső városban felállítani, nem szükséges magát a pagodát odavinni, elég eljuttatni e helyre a pagodára vonatkozó anyagi és méretbeli információk tömegét, és ennek segítségével, helyi nyersanyagból összeállítható a szükséges építmény. A pagodának, mint anyagi rendszernek az állapot-jellegzetességeit kell tehát továbbítani. A megismerés maga a világ rendszer-állapot-jellegzetességeinek megismerése, az emberi agyban tehát e jellegzetességek-

nek pontosan megfelelő fogalmaknak kell lenniök, e fogalmaknak meg megfelelő jelszerű ábrázolásokkal kell bírniok. E megfelelőések valójában struktúra-megfelelések, hiszen az anyagi világ struktúrája, az agy neuron-, ill. fogalom-struktúrája és az ezt kifejező jelstruktúra felel meg egymásnak. A megfelelés egyrészt sohasem tökéletes, másrészt állandó kontrollálást igényel. Így épül bele, lényeges méretekből, TODA előadásába a kontroll fogalma is. Előadásának végén „elmékedések” címen egyrészt azt a kérdést veti fel, hogy az ún. urbanizációs jelenségek, nagy városi életközösségek, metropoliszok kialakulásai nem kommunikációs törekvésekre vezethetők-e részben vissza (ha ugyanis az emberek gyorsabban és hibátlanabban akarnak egymással kommunikálni — legcélravezetőbb a közlekedés)? Másrészt azt a problémát vizsgálja, hogy (az anyagi, szervezeti stb.) struktúrák „túlstabilizálódása” (bürokrácia, megmerevedett fogalomrendszer) milyen veszéllyel jár a társadalom továbbfejlődése szempontjából.

RAY L. BIRDWHISTELL, aki *Some body motion elements of American English* (Az amerikai angolt kísérő néhány testmozgási elemről) címmel tartott előadást, a kinezika vonatkozásában próbált bizonyos rendet teremteni. Szerinte a kinezikus jelenségek két nagy csoportra oszthatók: a formális kinezikus jelenségekre és a parakinezikus jelenségekre. Felemlíti, hogy a nyelvi mélystruktúrához hasonlóan kinezikai mélystruktúráról is beszélhetünk. A kinezikus megnyilvánulások annyira velünk-születettek és automatikusak, hogy leírásukra csak nehezen vagyunk képesek — állítja Birdwhistell — pedig csaknem minden beszédtevékenységünket kinezikus működések kísérik: hiszen ha valamit közömbös hangon fejezek ki, a testmozgáson lefojtott, ha valamit nagy meggyőző erővel állítok, testmozgásom eleven, izgatott — de akármilyen a beszédet kísérő testmozgás: lefojtott vagy eleven — bizonyos szignifikanciája minden testmozgástípusnak van. BIRDWHISTELL a kinezikus jelzések számos csoportját elemzi, ilyenek: a névmáshelyettesítő mutogatások, a pluralizációs mutogatások (kézzel két irányba végzett felül bezáródó körözés, fejjel való körözés), az igei vonatkozású mutogatások (pl. imádkozásszerűen összetett kézre a fej rádöntése jobboldali irányba: az alvás kifejezése stb.), a térbeli meghatározásokat célzó mutogatások, a cselekvés módjára vonatkozó mutogatások stb.

LEE H. SALISBURY *Cross cultural communication and dramatic ritual* (Kultúra-közi kommunikáció és drámai szertartás) című előadásában arról beszél, hogy a dráma igen alkalmas eszköz arra, hogy kultúrákat, népeket egymáshoz közelebb hozzon (pl. az amerikai őslakókat és a betelepült fehéreket, ill. négereket). — A kötet 6. előadása URIEL S. FOA *Differentiation in crosscultural communications* (a kultúrák-közötti kommunikáció elemzése) című dolgozata a fenti előadáshoz hasonló című, de alapjában véve attól erősen eltérő tematikájú. FOA a „crosscultural communication” jelenségét szociálpszichológiai nézőpontból vizsgálja. Azt a jelenséget elemzi, hogy más-más kultúrkörben felnőtt személyek mennyire mást érthetnek azonos tartalmú kijelentéseken (pl. egy közeli származású férj nyugati feleségének mondott azon mondatával, hogy „Ez a leves kitűnő” egyben felesége iránti vonzalmát is ki akarja hangsúlyozni, a nyugat-európai feleség viszont e hangsúlyt sokszor nem fogja fel, hanem téymegállapítást lát a kijelentésben, ami az ő szakácsművészeti képességére vonatkozik).

HARLEY C. SHANDS *Outline of a general theory of human communication* (Az emberi kommunikáció egy általános elméletének körvonalai) címmel tartott előadást. Miután Shannon és Weaver közreadták klasszikus információ-elméleti kötetüket, már Weaver-nél, de később igen sok más szerzőnél felmerül az elmélet tételeinek az emberi kommunikációra való alkalmazhatósága, mint kérdés. E tematikához kíván Shands elméleti adalékot szolgáltatni, csakúgy a normális, mint a pszichopata ember vonatkozásában. — Ezen 5. előadás anyagával, tematikabeli rokonság miatt együtt említhetjük a kötet 11. közleményét: MARTEN BROWER *Prolegomena to a theory of mass communication* (Bevezető gondolatok egy tömegkommunikáció-elmülethez) c. előadását. A szerző bírálathoz részesíti az eddigi tömegkommunikáció-elmüleleteket mondván, hogy ezek rendszerint a klasszikus kommunikáció-elméleti modell szolgálai átvételei, holott az individuumok közötti kommunikációtól a tömegkommunikáció több vonatkozásban eltér. A legfőbb eltérést abban látja, hogy a tömegkommunikáció csatornája „a föld alá vannak fektetve”, azt, hogy mely utakon jut el a kommunikáció tartalma a társadalomban élő egyénekhez, nem tudhatjuk, csak a végeredményt, az informálódás megtörténtét vagyunk képesek tudomásul venni, melyek, miként a gombok a micéliumokkal átszótt talajból, itt is ott is előbukkannak. Ezen ismeretlen „tömegkommunikációs” járatok felderítésére BROWER folklorisztikai módszerek igénybevételét javasolja.

A 7. dolgozat címe *Articulated science teaching and balanced emphasis* (Részekre bontott természettudomány-oktatás és arányos hangsúlyozás). A szerző, WILLIAM SHOCKLEY, arra a jelenségre hívja fel figyelmünket, hogy az egyetemi oktatás során a

vizsgák közötti időszakban magas fokon emlékezetben tartott természetudományos ismeretanyag a vizsgák befejeztével tűnemenyes gyorsasággal el szokott felejtődni. A tanulás bizonyos rácsszerkezetszerű, logikus felépítését javasolja (ACOR = attributes, connection, recall — módszer), amivel a gyors felejtést el lehet kerülni.

A 8. nem egész négy oldalra terjedő előadás szerzője J. F. SCHOUTEN, *Behavior, physiology and model* (Viselkedés, fiziológia és modell) címmel tartott előadást. Előadása tulajdonképpen buzdító beszéd arra vonatkozóan, hogy e három területet, a viselkedés a fiziológia és a modellálás területeit az emberi lény közelebbi megismerése érdekében intenzíven és arányosan kell művelni. (Mint ez a 22. Nemzetközi Fiziológiai Konferenciának is már célkitűzése volt.)

E fiziológiai tematikához áll közel, még közvetlenebbül, KARL H. PRIBRAM előadása: *How the brain controls its input* (Miként kontrollálja az agy inputjait). Ez egzaktabb és részletesebb feldolgozás, mint az előző előadóé volt. Részletes bibliográfiát is bocsát az olvasó rendelkezésére a témával kapcsolatban. A máig sem megolított kérdésfelvetés érdekes elemzése, számunkra különösen azért érdekes, mivel a neurolingvisztika hazánkban alig művelt területkörét is érinti.

ROBERT C. SORVENSEN, a 10. előadás szerzője *Effective communications and personal values* ... (hatékony kommunikáció és az egyéni értékelés ...) címmel fejt ki „elméletét”. Arra hivatkozik, hogy életében hivatásszerűen hosszú időt töltött „mások attitűdjeinek és viselkedésének befolyásolásával”. E tapasztalatai a befolyásolást illetőleg meglehetősen negatívak voltak és az egyéni értékelés vonatkozásának viszont, különösen ma, növekvő jelentőséget kell tulajdonítani. Hiszen ma, az idő és az esemény-egymásutánok felgyorsulása korábban gyakran tapasztaljuk, hogy az apák, a tanárok, az előjárók bölcsessége, hihetetlen sok területen, a fiúk, a fiatal nemzedék számára mit sem ér. A szerző szerint minden „kijelentés”, még a legtárgyilagosabb is „érzelmi befolyásol”: ha például egy apa valamiről gyermekeinek véleményét kifejti, már ez is ráhatás, hiszen a családnak „össze kell tartania”, a családfe véleménye iránt szolidaritásnak kell lennie. Ma az egyének ezektől a másoktól származó érzelmi vonatkozású kijelentésektől függetlenül kívánják magukat, de nem azért, hogy érzelmi vonatkozásoktól, elfogultságoktól mentes megállapításokat tegyenek, hanem hogy saját értékelésüket érvényesítsék. Helytelen tehát azt állítani, hogy manapság úgy viselkedünk, ill. beszélünk, ahogy szüleinktől, tanárainktól, feletteseinktől tanultuk, inkább azt mondhatjuk, hogy az egyének saját beszédmódjuk, cselekvésmódjuk, tanításmódjuk alapján beszélnek, cselekednek, tanítanak. A beszéd számos jellemzője, thát manapság az eredetiség, az egyénieskedés irányába fejlődik.

A 11. előadást korábban említettük. A 12. előadás szerzője GARDNER MURPHY, címe: *The communication continuum* (A kommunikációs folyamatosság). A kommunikációs kontinuum problematikája a kommunikáció-elmélet egyik legtöbbet ígérő kérdésfeltevése. Az emberi, sőt az állati kommunikációnak talán az a legszembeszökőbb eltérése a gépi kommunikációtól, hogy az embernél és az állatnál a kommunikáció információ-tartalma ezek agycentruma révén alapos átdolgozáson, értelmezési folyamaton esik át, míg a gépi kommunikáció esetében az információ-tartalom értelmezése „gépies”, „betűszerinti”. Az ember (a Gottschaldt-teszt, Bleuler, a Murray-féle tematikus appercepció teszt bizonyítja ezt) nem hajlandó pusztán betűszerint felfogni azt, amit hall, lát, olvas, hanem ahhoz bizonyos tartalmat hozzákövetkeztet, vagy abból valamilyen tartalmat értelemszerűen elejt. A fenti tesztek bizonyítják, hogy az emberi figyelem milyen sok tényezőtől befolyásolt, és hogy mi minden hat közre az információk emberi értelmezésénél. Az a kép tehát, amit az ember a kommunikáció tartalmáról önmagának alkot, meglehetősen „egyéni produkció”. „Én nem ismerem eléggé a kommunikáció-elméletet ahhoz, hogy modellt állítsak fel — állítja Murphy — de szeretném mindenkinek figyelmébe ajánlani azt a szempontot, hogy ezeket az affektív és indulati tényezőket ne pusztán csak zajoknak tekintsük, hanem ágyazzuk bele a betáplálás/visszanyerés-lehetőségek rendszer-együttesébe.” E javaslatot valóban gyümölcsözőnek kell tekintenünk, és saját véleményünk szerint minden olyan gondolatot, érzelmi reakciót, következtetést, ami az embernél egy egy nyers kommunikatív tartalomhoz hozzákapcsolódik, tulajdonképpen megannyi feed-back-nek kell felfogni, melyek saját korábban nyert emlékképei, tapasztalatai felé képeznek visszacsatolást.

GEOFFREY VICKERS, *The multivalued choice* (A többértékű választás) címmel tartott előadást. Szerinte egy állam évi költségvetésének összeállítására tipikus iskolapéldája a többértékű választásnak. Az állami költségvetésnek pl. olyan, külföld felé irányuló kiadásokra kell gondolnia, melyek fenntartják kapcsolatát egy csomó érdekelt külföldi állam felé, gondolnia kell olyan beruházásokra, amelyek jövedelmet hozván fizetési mérlegének egyensúlyához vezetnek, gondolni kell a közbiztonsággal, a külső támadással szembeni

biztonsággal kapcsolatos kiadásokra stb., stb. VICKERS szerint a többértékű választás egyre több felé válik szükségessé mindennapi életünkben is. Így a többértékű választás megtételének tényezői egyre központibb kérdéssé válnak számunkra. De hogyan kerül a csizma az asztalra? Miként kapcsolatos mindez a kommunikációval? — kérdi maga VICKERS. A gépi kommunikáció esetében nem merül fel közvetlenül a többértékű választás, ám a szociológus és a szociálpszichológus számára, akik az információt küldő, illetve az azt felfogó személy agyának rejtett régióiba is bele akarnak tekinteni, igenis központi probléma, hogy miként alakul ki az embernél általában az ilyen sokszempontú épülő értékelés és miként nyilvánul meg ez a kommunikatív tevékenységben.

HERBERT MENZEL, *Can science information needs be ascertained empirically?* (Meg lehet állapítani empirikusan a természettudományos kutatáshoz szükséges információ-igényt?) címmel tartotta meg dokumentáció-elméleti előadását. A szerző „science information system” (tudományos információ-rendszer) alatt azon információ-források összességét érti (nyomtatványok, ad hoc ismeretszerzési alkalmak, kongresszusok és konferenciák, személyes kapcsolatok), melyek által egy adott kutató kutatásához információkat nyerhet. Az említett csatornákon keresztül áramló információkkal kapcsolatban a szerző a következő alapkérdésekre kíván feleletet adni: 1. Meg lehet-e állapítani egyedül abból a tényből az információ szükségletét egy adott kutatóknak, hogy milyen előtanulmányokat folytatott? A korábban szerzett információknak egy-egy jelenlegi kutatási feladat során való gyümölcsözőtetéséből lehet-e valamilyen következtetést levonni a kutatáshoz hasznos információk jellegére vonatkozóan? — 2. A tudományos információ szükségletek mely fajtáit különböztethetjük meg? Miként lehet az információkat és információ-szolgáltatási formákat osztályozni oly módon, hogy ez az osztályozás a különféle osztályok relatív szükségességét is kifejezze a kutatás adott szituációjában? — E két kérdés-együttesre adott felelet természetesen metodológiai végeredmény lesz, de mint ilyen a nyelvész számára is igen hasznos, hiszen a nyelvtudomány sikeres műveléséhez manapság az információ-szükségletek igen összetettek és ezek ökonomikus módon való megszerzése nem elhanyagolható igény.

HUBERT FRINGS az állati kommunikációról, *Animal communication* címmel tartott előadást. Megállapításai természetesen nem kizárólag az állati kommunikációra, hanem részben az emberi kommunikációra is érvényesek, mivel ezek a kommunikációknak bizonyos átfogóbb elméletébe ágyazva kerülnek megvilágításra.

KENNETH BURKE, *Dramatism* (Drámaiság) című előadása erősen eltér a kötet 4. előadásának anyagától, noha az is a „dráma” témakörét érinti. Míg SALISBURY ténylegesen drámákról beszélt, a szó szoros értelmében, BURKE pusztán azt hangoztatja, hogy a kommunikatív tartalom megértésénél igen használható kulcsként kezelik a drámaiság nézőpontját, ti. azt, hogy mindenütt a *cselekményt*, illetve a *cselekvőt* kell megkeresnünk. Fel kell ismernünk azt a *színteret* ahol a cselekmény lejátszódik, és azokat az *eszközöket* vagy *üggyivőket*, melyek a cselekmény megvalósulását elősegítik. Fel kell ismernünk a cselekmény *célját* és látnunk kell, hogy e célok a cselekvőnél sajátosan állandósult viselkedésmódot: *attitűdöket* hívnak életre. Mindezek alapján a viselkedés-motívumok grammatikáját is össze lehetne egyszer állítani, mint ahogy erre a szerző *Grammar of Motives* és *The Rhetoric of Motives* c. műveiben példát is adott. A drámaiság-nézőpontra Aristoteles Retorikájától és Nichomachosi etikájától Talcott Parsons *The Structure of Social Action* c. művéig mindenütt rengeteg példát találunk — állítja a szerző. Így a drámaiság fogalma gyakorlatilag egy bizonyos terminológiai probléma. Am éppen ezáltal képes arra, hogy a terminológiai problematikát, a terminológia varázsát, az ezzel való visszaéléseket és hatásvadászatot közelebbről megvilágítsa. E megvilágításra a szerző számos példa formájában alkalmat is talál. Dolgozata sok tekintetben rokon a kötet 1. dolgozatával, MERLOONAK a szellemi epidémia-folyamatokról írott előadásával. Am BURKE dolgozata MERLOONÉNAK „filológiaiabb”.

A kötet 17. előadását inkább az „eszme-futtatás” szóval jellemezhetjük, semmint az „egzakt adatokat tartalmazó dolgozat” megjelöléssel. H. WILCOX előadásáról van szó, aki *Some neglected areas in research on scientific and technical communications* (A természet-tudományi és technológiai kommunikáció néhány elhanyagolt területe) címmel adott elő. A szóban forgó „elhanyagolt területek” a tudományszervezés egyes területei és vonatkozásai: miként lehetne fokozott mértékben és gazdaságilag, valamint a nemzeti érdekek szempontjából legelőnyösebben felhasználni a kutatásokhoz a rendelkezésre álló információkat? stb. — A kérdések, melyek eléggé általánosak, megmaradnak a kérdés szintjén. De nemcsak ez a baj, hanem azt is kifogásolhatjuk, hogy lehet-e e tudományszervezési kérdéseket „elhanyagolt területeknek” neveznünk az USA-ban, ahol — jól tudjuk —, a tudományszervezés problematikája igen előtérben áll?

A kötet 18. előadásának címe: *Communication and the problem-solving process*

(Kommunikáció és problémamegoldás); szerzője: ALBERT UPTON. Érdekes, hogy e szerző is a tetszetős és tudományos mezben tündöklő szavak és kifejezések szuggesztív hatásáról beszél dolgozatának elején, miként MERLOO és BURKE is érintettek már hasonló tematikát. Úgy látszik, modern korunkban az ilyenféle hatások nyomasztó volta többeknek feltűnik. A logikai tisztánlátás és a helyes problémamegoldás érdekében UPTON bizonyos módszerek igénybe vételét javasolja. Fontos például annak tudomásul vétele: (1.) hogy a tudományos és elvont gondolatok kifejezése mindig szimbólumok révén valósulhat csak meg a nyelvben. Tudni kell azt is (2.) hogy a szókinés 90%-ára a jelentésbeli kettősség jellemző, és hogy (3.) az elemzés, amely a gondolati feldolgozás leglényegesebb eleme, csak háromféle lehet: osztályozással való elemzés, struktúra-elemzés és operacionális elemzés. Miután ezen elemzési típusokról részletekbe menő módszertani tájékoztatást ad (meghatározva például a művészet, a tudomány stb. legfőbb összetevőinek alapstruktúráját), arra a kérdésre tér ki röviden, hogy miként treniőrzzuk be az agyat arra, hogy a tények bonyolultságát felkutassa, és hogy ezáltal az intuitív vagy művészi formában való megnyilatkozás jelenségeit logikai megállapítások, tehát a tudomány nyelvére fordítsa át.

A kötet még két közleményt tartalmaz JEROME ROTHSTEIN, *An overview* (Egy áttekintés) és ALFRED G. SMITH, *Entropy and synopsis* (Entrópia és szinopszis) című dolgozatát, melyek azonban az előző 18 előadás értékelései és áttekintései.

BÜKY BÉLA

Nyelvfeldolgozás és dokumentáció

Budapest, 1967. Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ.

A tudományos tájékoztatás elmélete és gyakorlata 11. sz. 226 l.

A kötet 12 tanulmányt és a szerkesztő bevezető cikkét tartalmazza. A szerzők közül OROSZ GÁBOR három dolgozattal — kétízben társszerzőként — szerepel.

SZÉPE GYÖRGY szerkesztői bevezetése a tanulmánykötet megjelenését a hazai műszaki dokumentáció és a modern nyelvészet kialakult együttműködéséből fakadó egyik eredménynek tekinti. A kötet címében az *és* nyelvi szempontból kifogásolható voltáról szólva a szerkesztő közli, hogy annak tartalma „(a) vagy nyelvfeldolgozás, (b) vagy dokumentáció, (c) vagy ami a két terület között van”. A szerkesztésben közreműködött SZELEZSÁN IRÉN, aki az egyik tanulmánynak is szerzője.

A „Szerkesztői bevezető” írója a magyar nyelvélfűrés és az általános nyelvészet (ezen belül az alkalmazott nyelvészet elmélete) terén működik, az általános nyelvészetenek a kötet megértéséhez szükséges általános szempontjait vázolja fel és meghatározza az alkalmazott nyelvészet helyét, illetve az alkalmazott nyelvészet egyik sajátos területét, a dokumentációt. Ezen belül is külön kitér a magyar nyelvnek a dokumentációban való felhasználhatóságára, illetve arra, hogy — a kötetben megjelent tanulmányok úttörő szerepét folytatva — szükségesnek látszik a magyar nyelv további (és speciális) normalizálása (pl., az egybeírás kérdése, a szóképzés és szóösszetétel szabályai, a szinonimika alkalmazása stb.), amit helyettünk — magyarok helyett — senki nem fog elvégezni.

A szerkesztői bevezető utal a kötetben elhelyezett tanulmányok bármiféle csoportokra való felosztásának „önkényes” voltára. Az ismertető mégis „önkényesen” jár el, hogy legalább a hasonló témakörben mozgó tanulmányok ismertetését rövidítthesse.

BALÁZS SÁNDOR—OROSZ GÁBOR. *Hazai deskriptor jellegű munkálatok* (12—26). A közlemény a Berlinben 1966. június 29 és július 1 között rendezett deskriptor-szimpóziumon előadott közös beszámoló alapján készült. A tanulmány és az abban idézett modern szakirodalom alapján deskriptoron a dokumentalisztika számára szerkesztett olyan kulcsszavakat — esetleg szó szerkezeteket — kell érteni, amelyeknek információ-tartalma pontosan meghatározott és amelynek összessége (listába foglalása ~ teaurusz) egy meghatározott rendszert képez. A deskriptor-rendszerek a dokumentálandó anyag rendszerezését és az abban való eligazodást, a visszakeresés megkönnyítését célozzák. A szerzők a hazánkban folyó deskriptor jellegű munkálatokból nyolcat mutatnak be: (1) az OMKDK könyvtári tárgyszókatalógusa, (2) a magyar élelmiszeripari bibliográfia index-rendszere, (3) az OMKDK referáló lapjaiból az Elektrotechnika-Híradástechnika című lap tárgymutatója (indexe), (4) a kohó- és gépipar központi információs szolgálatának deskriptor-gyűjteménye, (5) az Automatizálási Kutató Intézet irodalom-osztályozó rendszere, (6) Mérőműszerek és szabályozók osztályozási rendszere, (7) a „Műszaki Értelmező Szótár” című sorozatban szereplő címszavak összessége, (8) egy lexikonszer-

készítési célokra készült komplex szerkezetű deskriptor rendszer. A két szerző a tájékoztatás modern gépi eljárásainak várható bevezetése kapcsán a tanulmány befejező részében további hazai deskriptor-gyűjtemények, teauruszok létrehozását sürgeti.

A szerkesztő a deskriptorizálás várható hasznát húzza alá az intenzív lexikográfia és a szemantika számára (7).

E témakörhöz vág még a kötetből OROSZ GÁBOR, *A gépi információkeresés szignatúra-meghatározó eljárásai* (74–90) című munkája, amelyben a terjedelmes teauruszok témakörökre való szétbontásának és a témába nem vágó anyagnak a további vizsgálódásból való kizárása lehetőségeivel foglalkozik, valamint OROSZ GÁBOR—PATAKY ERNŐ, *Egy hajlékony deskriptoros információkereső rendszer* (91–103) című, az előzőhöz hasonló jellegű kérdésekkel foglalkozó közös tanulmánya.

VARGA DÉNES, *A gépi analízis követelményei* (184–192). A szerző, aki szakképzett nyelvész, matematikus, valamint tapasztalt programozó, a gépi fordítás fejlődésének 15 éves történetéből módszerbeli és általános elméleti következtetéseket von le. Megállapítja, hogy „a gépi fordítás ma még világszerte a kutatás stádiumában van. A jelenleg működő gépi fordító rendszerek még sem minőségi, sem gazdasági szempontból nem kielégítőek”. Ezen rendszerek hiányosságainak okai között a természetes nyelvek nem kielégítő strukturális leírtságát, illetve a gépi lehetőségek nem eléggé „elegáns” kihasználását említi. A gépi fordítás kezdeti fejlődési szakaszán szinte minden kutatócsoport az ember közvetlen fordító tevékenységét próbálta szimulálni a gépen, később pedig a nyelv struktúráját ismerő nyelvész elemző tevékenységét, de egyik kísérlet sem adhatott kielégítő eredményt. Ma már világos, hogy „a jó fordító algoritmus készítése... egyidejűleg nyelvészeti és algoritmuseleméleti feladat”. Viszont „egy embertől aligha várható el”, hogy „a nyelvészetnek, a logikának és a matematikának legalább bizonyos diszciplínái területéről” komplex ismeretei legyenek, ezért „komoly eredményt csak kutatócsoportok képesek elérni a különböző képzettségű szakemberek közös erőfeszítésével”. „A dolog lényege abban van, hogy a gép logikája más, mint az ember logikája, a gép számára nem az az egyszerű, ami az ember számára. A gép logikája a problémák általánosabb megoldását kívánja meg, csak így lehet jól kihasználni a gépi lehetőségeket. Gyakorlatilag ez annyit jelent, hogy szét kell választani egymástól magát az általánosabb értelemben megfogalmazott tulajdonképpeni algoritmust és a nyelvi szabályrendszert mint az algoritmus működéséhez szükséges adatok halmazát” (187).

VARGA a továbbiakban „a nyelvi anyag szigorú, egzakt szabályok formájában való megfogalmazásának” nehézségeivel foglalkozik. A nyelvi anyagban „rendszerint hiányos információsor áll rendelkezésünkre” (188). „A központi problémát a szövegben rejlő információk kinyerése, a jó minőségű és reális időn belül végrehajtható analízis jelenti. Ez a része a kutatásoknak, ahol a gépesítés, az elektronikus számológépek a kutatás folyamatába való bekapcsolása már menetközben is nagyon sok értékes eredményt hozhat” (191). A szerző rámutat, hogy a nyelvi elemzés „alulról” való megközelítése, vagyis a biztos információktól az egyre bizonytalanabb információk felé haladó elemzés, reménytelenül teszi a gépi fordítást. Az elemzés „felülről” való megközelítése nem tesz különbséget biztos és feltételes információk között, az információ értelmezésében nem szerepelteti a feltételt. A nyelvi információ így mindazon „lehetséges információk halmazát” képviseli, amit az illető nyelvi egység nem zár ki. A nyelvi jelek közös előfordulásával csökken a lehetőségek köre, tehát az elemzés egyes szakaszaiban figyelembe vett információ-maximum halmaza minden újabb nyelvi adat feldolgozásával csökken (vö. SZELEZSÁN IRÉN tanulmányában a *v szrednej skole* példa elemzésével.) Az elemzés „felülről” való megközelítése tehát egy nyitott rendszer, amelyik az elemzés minden egyes szakaszában kiszűri a biztos adatokat, de nyitva hagyja a további szűrések lehetőségét még a nem szintaktikai jellegű tényezők számára is (szemantika, szövegelmélet). VARGA a „felülről” való megközelítés híve. Miután azonban az összes lehetőség végigpróbálását magába foglaló algoritmus a természetes nyelvek esetén jelentkező szabályok nagy száma miatt még a modern elektronikus számológépek óriási sebessége mellett is gyakorlatilag használhatatlan algoritmust jelentene, a szerző a gép lehetőségeit jobban kihasználó „elegánsabb”, „többváltós logikai függvényekkel végzett műveletet” javasol. A javasolt megközelítés több különböző nyelv elemzésére is felhasználható. Fontos követelmény az elemzés során a teljességre való törekvés, hogy az adott mondatnak valamennyi megfelelő struktúrát megkapjuk, valamint a rendszer továbbfejlesztettségének a lehetősége, amit az algoritmus zárt konstrukciója mellett a nyelvi táblázatok nyíltsága, kiegészíthetősége, illetve bővíthető volta biztosít.

E közleményhez kapcsolódik SZELEZSÁN IRÉN, *Orosz főnevek és melléknevek gépi analízisének programozási vonatkozásai* (164–183) dolgozata, amelyik az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1966-ban megvédett diplomamunka átdolgozott és rövidített változata. A dolgozat egy konkrét feladat megoldásával mutatja be a VARGA DÉNES-féle gépi elem-

zési módszert, „a gép logikájának az ember logikájától való eltérését”. A bemutatott elemzés a gépi fordítás céljait szolgálja, a szerző mégis egy nyelven (az oroszon) belül marad, ami által a módszernek tetszés szerinti fejlett morfológiai nyelvben homo-lingvális feladatokra való alkalmazhatóságát, tehát a magyar nyelven belüli hasonló feladatok elvégzésére való alkalmazhatóságát is példázza.

A gépi analízis témakörébe vág még HELL György, valamint Sipóczy Győző ugyanezen kötetben megjelent munkája is, amelyekre azonban külön is kitérünk.

HELL György: *A szintaktikai elemzés két szintje az orosz nyelvű szövegek gépi analízisében* (40–60). A tanulmány egy bővebb angol nyelvű változata a Computational Linguistics II. kötetében került publikálásra. Ennek ellenére magyar nyelvű változatának mostani közlése jelentős, mert a gépi fordítás iránt érdeklődők szélesebb körének válhat hasznos olvasmányává. Az első magyar gépi fordítónak számító HELL György a gépi fordítás három művelete közül (analízis, transzfer, szintézis) orosz írott szakmai jellegű szövegek analízisének egy lehetőségét mutatja be azzal az igénnyel, hogy a teljes gépi analízis algoritmusainak megalkotásához kiindulási alapot adjon.

A teljes orosz–magyar fordítás HELL-féle modellje feltételezi a szintaktikai elemzést megelőző szótárázást, vagyis amikor „minden orosz szót tömorfémájának elemzése alapján kapott egy- vagy többértékű grammatikai információval helyettesítünk” (43). A szintaktikai elemzés két egymással kapcsolatos szintre oszlik: az első szint a „struktúra szinten folyó elemzés”, amelyek „az orosz nyelv egyeztetési szabályaira, a vessző használatára, valamint a főnévi csoportra jellemző szórendi szabályokra épül” (43) és a mondat minden szavát vagy egy nominális, vagy egy verbális struktúrába csoportosítja” (43); a második szint „a szintaktikai szinten folyó elemzés”, amelyben a struktúra szinten megállapított szócsoporthoz a mondat állítmányához való viszonyának, illetve a csoportok egyes szavai között meglévő kapcsolat minőségének a célnyelvi követelményektől függő (főképpen a szavak szemantikai kategorizálására épülő) vizsgálatára kerül sor. A két szint szoros kapcsolatban áll egymással: bár „a strukturális szint... megelőzi... a szintaktikai szintet”, „néhány strukturális szintre vonatkozó kérdést a szintaktikus elemzési rész során lehet csak megoldani” (43), pl., „ha a határozószó a nominális csoport élén áll, nem okvetlenül tartozik a főnévi csoporthoz, ha előtte igét találunk” (44). A bevezető rész után a szerző részletesen elemez két különböző nominális struktúra-típust: a harmadik fejezet a főnév előtt álló egyeztetett alárendelt tagokat tartalmazó nominális struktúrákat tárgyalja, pl., „*Pri takih jadernih reakcijah vüdeljaetszja atomnaja energija*”, a negyedik fejezet pedig a főnév után álló egyeztetett tagokat tartalmazó nominális struktúrákat, pl., „... szilü, *dejsztvujujszie v napravlenii vozmozsnogo szkol'zszenija*...”. Az első típus kapcsán HELL megjegyzi: „A határozószó kétségtelenül a nominális struktúrába tartozik... ha előtte (tőle balra) is van még a főnévhez tartozó melléknév, vagy előljáró”, pl. „... *pri ocsen' nizkih temperaturah*... A következő fejezetek tartalma: (5) a főnévhez egyeztetés nélkül kapcsolt szavak problémája és egyes formálisan jelöltnek tekinthető típusok kijelölése, pl., „oblaszt' *nauki*” vagy „szojedinenija *ego sz szelezom*”; (6) különleges egyeztetési szabályok; (7) főnévi igeneves szerkezetek a nominális szókapcsolatban; (8) a nominális struktúra szerkezeti képletben való összefoglalása; (9) a nominális csoporton belüli nem „szabályos” szerkezetek; (10) a szabályos és vegyes szórendben kapcsolt nominális struktúrák; (11) az elliptikus szerkezetek, illetve nominalizáció. Külön fejezetek foglalkoznak a verbális struktúrák felépítésével (12), a mondat szintaktikai felépítésével (13), a szintaktikai elemzési szintnek az állítmánnyal kapcsolatos mondatrészek meghatározásában jelentkező feladataival (14), valamint a mellékmondatok elemzésével (15).

A szerkesztő „nem könnyű olvasmány” jelzővel illeti HELL György munkáját. Ez meg is felel a valóságnak. Ezen nem könnyű olvashatóságot nehezítik kisebb pontatlanságok is: a 44. lapon visszautalás van a 43. lapon olvasható *b*) jelzésű példára, bár abban az egyeztetett jelzők sorában nincs határozószó; súlyosabb hiba az, hogy az orosz nyelvű összefoglalóban az utolsó előtti bekezdésben *állítmány* helyett *alany* (podlezsascsego) áll (207) a hibátlan angol, illetve német nyelvű összefoglalókkal szemben.

A kötet további közleményei közül a gépi fordítás nyelvészeti megközelítéséhez kapcsolódik még Buzáky Judit, *Orosz–magyar címfordítás* (27–39) című dolgozata, valamint Sipóczy Győző külön is ismertetett tanulmánya.

Sipóczy Győző, *Az orosz előjárás kifejezések gépi elemzése* (141–152). A dolgozat HELL György tanulmányához vág, a gépi analízis egy részfeladatában végzett kutatómunkáról ad számot. A gépi analízis egyes szintjei (morfológiai, szintagmatika-szintaktika és szemantika) egymásra épülnek. Az előző szinteken meg nem oldott kérdések megoldását a következő(kö)n kell megkísérlni. Így például „az orosz *tocki* morfémáról a morfológiai elemzés során azt kapjuk, hogy három alakot jelölhet: egyes Genitivus;

többes Nominativus és Accusativus. A *dannoj tocski* nominális csoportról azonban a szintagmatikai elemzés egyértelműen megállapítja, hogy mindkét morféma egyes Genitivust jelöl; a *dannüe tocski* ismét kétértelmű: többes Nominativus és Accusativus . . . , a *dannüe tocski dajut vozmozsnost'* . . . összefüggésben azonban . . . a szintaktikai elemzés kimutatja . . . , hogy . . . a *dannüe tocski* csak alany lehet" (142). A továbbiakban a szerző a gépi fordítással kapcsolatos kutatómunkának az utóbbi években bekövetkezett lelassulását abban látja, hogy a szemantikai elemzés szintjét mind ez ideig nem előzték meg pontos támpontot adó előmunkálatok: „számos olyan morféma- és morfémacsoport-típus van, amelyeknél a nyelvi adat funkcióját semmiféle formai ismertető jegy nem jelzi, és így a gépek számára ezek — tudásunk jelenlegi fokán — megoldhatatlan problémát jelentenek”. Akár a homográf alany és tárgy („*uravnenie polucsajet takoj vid . . .*”), akár a birtokos esetben álló tulajdonságjelző („. . . sztal' *viuszokogo kacsesztva . . .*”), akár pedig a -szja végű igék mellett eszközhatóározós esetben álló főnév („*rabóta obeszpecsivajetszja szilovüümi masinami zavoda*”), illetve „*perevozka materialov obeszpecsivajetszja primeneniem masin*”) szemantikai mutatók hiányában nem minősíthetők, „márpedig a gépi fordítás egzakt leírást követel, . . . két formulára van szükségünk: a formákat rögzítő grammatikai képletre és a lexikai elemek kapcsolatát meghatározó szemantikai képletre” (143).

A továbbiakban SÍRŐCZY a szótár pontos támpontot adó szemantikai feldolgozásáig a jelzői vagy határozói funkcióban szereplő orosz előljárós kifejezéseknek a gépi elemzés során való megkülönböztetésére az általa kikísérletezett és az egyes szavak vagy szó-csoportok vonzatrendszerére épülő módszerét ajánlja. „Az előljárós kifejezések határozói szerepét legtöbb esetben a mondat szőrendje már megmutatja. Külön elemzésre csak azok az esetek szorulnak, amikor az előljárós kifejezés melléknév után van . . . , és amikor főnevet követ” (146). A szerző az általa javasolt módszert egy 146 lapnyi szöveg elemzése során talált 707 előljárós vonzattal szereplő szóra építi. Azokat az eseteket kutatja, amikor az előljárós vonzat jelző, pl., *voprosz o . . . , harakternüj dl'a . . .* stb. Nyilvánvaló, hogy a nem jelzői funkcióban szereplő előljárós kifejezések határozók. Beszámol SÍRŐCZY a kidolgozott rendszer ellenőrzéséről is, amelynek alapján az előfordulások 94,6%-ban született helyes döntés. A hibás döntések arányának csökkentésére a szerző maga is javasolja az általa kikísérletezett módszernek egy olyan nagyobb terjedelmű szöveg elemzésén alapuló javítását, amelyben „legalább tíz alkalommal kell egy-egy szóalaknak szerepelnie ahhoz, hogy vonzatrendszeréről megközelítőleg hű képet kapjunk” (151). Tehát a szerző a statisztikai módszer alkalmazásával az analízishez szükséges „szemantikai képletet” szemantikaelmélet hiányában egy kézzelfogható nyelvi eszköz, vagyis a vonzat felhasználásával helyettesíti, de nincsen kizárva, hogy ezzel a tényleges szemantikai képlet alapjait vázolta fel.

PETŐFI S. JÁNOS, *A nyelvstatisztikai vizsgálatok néhány kérdése* (117—140). A tanulmány rövid bevezetés a nyelvstatisztikába, szól a nyelvstatisztikai kutatások mind matematikai, mind pedig nyelvészeti problémáiról. A statisztikai törvények ismeretelméleti vonatkozású problémájából kiindulva a szerző felvázolja a statisztika matematikai elméletének felépítését és bemutatja a matematikai statisztika egy lehetséges tárgyalásmódjának témaköreit. A továbbiakban a tanulmány a vázolt matematikai bázis alapján megjelöli a nyelvek vizsgálatában a nyelvstatisztika helyét, felsorolja és minősíti a nyelvrendszert különböző szintjeinek elemeit, majd pedig röviden áttekinti „a nyelv rendszerére vonatkozóan a nyelv vizsgálatának különböző módjait” (kvalitatív nem strukturális, kvalitatív strukturális, kvantitatív nem strukturális, kvantitatív strukturális). A szerző a teljességre való törekvés igénye nélkül a nyelvstatisztikai vizsgálatok eredményeinek alkalmazási lehetőségeiről is szól: nyelvoktatás, gépi analízis, deskriptorok automatikus összeállítása, illetve kivonatok gépi előállítás, egy-egy mű statisztikai elemzése stb. A tanulmány következő fejezete azokat a kérdéseket foglalja össze, amelyek minden nyelvstatisztikai vizsgálat értékeléséhez szükségesek. Befejezésül PETŐFI néhány megjegyzést fűz a magyar nyelvre vonatkozó nyelvstatisztikai munkákhoz, elsősorban az elemek gyakoriságát fonéma szinten tárgyaló munkákhoz. A tanulmányt a magyar nyelvre vonatkozó nyelvstatisztikai munkák csaknem teljes bibliográfiája zárja.

A kötetben közölt tanulmányokból egy-egy konkrét munka néhány eredményének publikálásával e tanulmányhoz vág PAPP FERENC, *Néhány fontosabb adat szókincsünk szófaj (ezen belül: hosszúság és jelentésszám) szerinti megoszlásáról* (104—116) című munkája, ill. KELEMEN JÓSEF, *Magyar szövegek statisztikai feldolgozásának problémái* (61—73) című programot nyújtó írása. STEIN MÁRIA, *A gépi kivonatolás néhány kérdése* (153—163) című dolgozatában pedig a gépi kivonatolás általános problematikájába ad bevezetést.

JÁNOSKA SÁNDOR

Inverzió lexikoni

Tbilisi, 1967. Sakartvelos SSR Mecnierebata Akademia — Enatmecnierebis Institutii. Gamomceloba „Mecniereba”. Sedgenilia Big. Pochnas xelmgy vanelobit. (Inverz szótár. Grúz Tudományos Akadémia — Nyelvtudományi Intézet. „Mecniereba” Kiadó. Tbiliszi 1967, Szerkesztette Bidz[ina] Pocshua). XI + 444 l.

Az utóbbi években örvedetesen megnőtt az elkészült és megjelent szóvégmutato szótárak száma. Így, hogy csak a fontosabbakat említsük (s ezzel egy korábbi bibliográfiánkat: 1. CompLing. III [1964]. 212–215, s Kelemenét: MNyTK. 114. 1966. 41–4 kiegészítsük), napvilágot látott az olasz,¹ a német² és a francia nyelv³ a tergo szótára; megjelent hasonló munka a szerbhorvatra, a mongolra; készül a szlovénre, az örményre, és így tovább. Bár, a mi VégSz.-unktól eltérően, mindezek a kötetek tulajdonképpen csupán a tergo szólisták és nem a tergo szótárak, a szerkesztők mindegyikben törekednek valami bővebbet, hasznosat adni a szólistán belül is. Így Alinei olasz listáját szóvégző betűhármasonként „szakíttatja”, vagyis könyvéből közvetlenül kiderül, hány *-ega* (15), *-gga* (egyetlen egy: *quagga*), *-iga* (15) stb. végű elemet tartalmazott az általa feldolgozott anyag; ugyancsak a szótári részen belül közli az egyes betűkettősök szóvégi mennyiségét is (így például *-ga* végű szó volt összesen 95). A függelékben mindezt az anyagot átrendezi nagyság (gyakoriság) szerint, ott tehát kiderül, hogy a leggyakoribb szótári szóvégnak az olaszban az *-are* bizonyult (az egész vizsgált szókincs 13,8%-a végződött így), ezt követi az *-one* (3,3%), a *-nto* (4,7%), és így tovább. A francia a tergo hasonló adatokat közül, nevezetessége ezen kívül, hogy az egyes, szótári alakjukban vett, szavakat nem helyesírási formájuk, hanem fonetikai átírásuk alapján állította a tergo sorrendbe. (Bővebben és illusztrációkkal minderről 1. Nyr. 92 : 321–333.) Nem kevés érdekességgel szolgál az alább ismertetendő grúz a tergo szólista (ez sem szótár a VégSz. értelmében).

A grúz szóvégmutato szótár szerkesztői talán megszívték I. A. MELCSUK intelmét (Alinei munkája kapcsán, vö.: Вопросы языкознания 14 [1965]. 5. 131); talán maguk jöttek arra a meggyőződésre, hogy egy hasonló kiadvány esetén célszerű egyetlen forráshoz (egyetlen szótár címszóanyagához) ragaszkodni. Az általuk alapul vett munka a grúz nyelv akadémiai szótára, melynek utolsó, nyolcadik kötete 1964-ben látott napvilágot és mely a Grúz Akadémia Nyelvtudományi Intézetének ezideig talán a legnagyobb szabású vállalkozása volt.⁴ Bármilyen éles vitákat váltottak ki az ezekben a vaskos kötetekben alkalmazott szerkesztési elvek, kétségtelen, hogy a mű méltó módon reprezentálja a grúz nyelvtudományi iskola magas fejlettségi szintjét; a grúz közgondolkodás erőteljesen patrióta karakterét, amely a szótár kiadását valóban társadalmi-nemzeti közüggé emelte úgy, hogy az mély visszhangot váltott ki a legszélesebb tömegekben, a szakutatók viszonylag szűk körét messze túllépve. Ez az értelmező szótár elég teljességgel öleli fel a grúz nyelv szókincsét; az egyes címszavakat grammatikai, stilisztikai, etimológiai, képzésbeli szempontokból jellemzi és nem utolsó sorban terjedelmes illusztráló anyagot sorol fel mellettük, elsősorban a legújabbkori grúz irodalmi alkotásokból merítve példatárát. Ennek a vállalkozásnak a megvalósítását nagy mértékben elősegítették azok a kísérletek, amelyek a 17. századra nyúlnak vissza (a grúz lexikológia történetének kezdete)⁵, elsősorban pedig Szulhan-Szaba Orbeliani-nak mind szerkesztési elveit, mind pedig feldolgozott anyagát tekintve kiváló, első grúz értelmező szótára („Sitqvis kóna” [‘Szavak csokra’], a 17. század 80-as évei, mintegy 17 ezer szót magyaráz). Ilyen módon tehát a most megjelent szóvégmutato szótár több évszázados tapasztalat során kialakított szókincset ölel fel; csak sajnálni lehet, hogy, mint említettük, ez is csupán szólista maradt s a forrásul vett szótár egyéb hasznos információit nem tartalmazza.

Ugyanakkor a grúz a tergo szótár összeállítóit, legalább a feldolgozott szókincs tekintetében, bőkezűbben bánták forrásukkal, mint a VégSz. szerkesztője az ÉrtSz.-al. Nevezetesen: a grúz a tergo szótár tartalmazza forrásának nem csupán minden címszavát, hanem minden utalószavát is. Ezen kívül tartalmaz olyan elemeket is, amelyek nálunk (legalábbis részben) a szócikken belül vagy a „szoknyá”-ban foglalnak helyet, így 1. a főnevekből képzett határozókat, melyek az értelmező szótár megfelelő szócikkében szerepelnek; 2. az olyan szavakat, amelyeknek valamelyik jelentése eltérő formát mutat. Továbbá: a szóvégmutato listán kétszer szerepel minden egyes ige, egyes, illetve többes számú harmadik személyű végződésével. Ezzel szemben csupán egyszer vétettek fel a homonimák, az értelmező szótárbeli homonima-indexek ilyenkor a címszó elején állnak:

¹ M. L. ALINEI, Dizionario inverso italiano. The Hague 1962. — 607 l.

² E. MATER, Rückläufiges Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. — Leipzig 1965. — [III] + 6951.

³ A. JUILLEND, Dictionnaire inverse de la langue française. The Hague 1965. — LX + 504 p.

⁴ Kartuli enis ganmartebiti leksikoni. I–VIII. Tbilisi, 1950–1964. Prof. ARN. ČIKOBAVAS redakciit.

⁵ Vö.: AL. FLONŤI, Kartuli leksikologia. Tbilisi, 1964.

1—4/5-ö. A homonim morfémák viszont, amennyiben a szótóhoz viszonyítva eltérő helyzetűek (pre-, postfixumok stb.), külön egységeket képeznek az inverz szótárban is. — E pluszok és mínuszok összességükben azt eredményezik, hogy míg a forrásul vett értelmező szótár összesen mintegy 113 000 lexémát tartalmazott, addig a tergo megfelelője 117 000 egyedet sorol fel (tehát kereken kétszer annyit, mint a VégSz.).

A VégSz. bevezetésében (7—8) utalunk arra, hogy olyan nyelvek esetében, mint az orosz vagy a latin (szemben az olyanokkal, mint például az angol vagy a magyar) az egyszerű a tergo sorrendbe állítás már egyben bizonyos durva szófaji csoportosítást is eredményezhet (az -us végűek nagy többsége — o, u vagy r tövű — névszó, a mb végűek nagy része ige stb.). Ilyenkor a fentebb hiányolt lexikográfiai információknak legalábbis egy része (a szófajra vonatkozó) feleslegesnek bizonyulhat, legalábbis az egyszerűbb esetekben. A grúz szóvégműtató szótár összeállítói viszont itt sajátos és sok szempontból igen hasznos megoldáshoz folyamodtak. A felvett szavak és szóalakok *nem* szótári alakjuk alapján kerültek inverz sorrendbe, mint ahogy ezt minden eddig elkészült ilyen munkában tapasztaltuk. Már maga a grúz értelmező szótár úgy hozza a (ragozható) címszavakat, hogy azoknak betűállományában tipográfiaileg megkülönbözteti (fettel szedve) a szótövet, ehhez illesztve szerényebb betűtípussal a végződést (vö. pl. az ikes igék kezelésével az ÉrtSz.-ban). Az a tergo szótár ennek megfelelően a címszavak kövéren szedett betűállományát tekinti kiinduló anyagnak, e betűállomány szerint rakja az egyes elemeket a kívánt sorrendbe; e tőállományhoz természetesen minden esetben odafűzi a szótári alak végződését, a forrásához hasonlóan, kisebb betűtípussal és kötőjellel elválasztva a tőtől. Így például a *gazdris-i* 'neveli őt' az *s* végűek közé kerül, mivel az *-i* végződés a harmadik személy ragja; *xel-i* 'kéz' az *l* végűek között áll, mert az *i* az alanyeset ragja stb. E módszer eredménye az, hogy a tömeges egyedszámú szófajok képviselői nem kerülnek együvé a szótárban néhány nagyobb blokkban (az igék, ha a szótári végződést veszik az a tergo sorrendbe állítás alapján, az *a, o; an, en* szóvégek között sűrűsödnek, a főnevek túlnyomó többsége *i* nominativus jellel alkatott, tehát az *i* végűek közé kerülne stb.). Ez első pillanatra hátrányosnak tűnhet. Ám a kötet csak kissé tüzetesebb lapozgatása az így kialakított sorrend egy rögtön belátható eredményéről győz meg. Nevezetesen: közvetlenül egymás alá kerülnek, természetes módon, az olyan szópárok, mint *brzmed-i* 'olvasztókemence, kohó' *brzmed-s* 'olvaszt' ige stb. (Megjegyzendő, az igék felismerhetők még *h-s* személyragjukról is, ezek azonban, mint elől állók, a szóvégműtató sorrend kialakításában úgyis kevés szerepet játszanának.) — A szótövet alapul vevő elvtől némiképp eltér a többes számú népnevek közlési rendje: *oseb-i* 'összéték', *somxeb-i* 'örmények' a *b* végűek közé kerültek, jóllehet az *-eb-* elem nyilvánvalóan a többes szám jele, az említett etnonimek töve tulajdonképpen *os(-i)*, *somex(-i)* lenne.

Ez a szótó-elv — Kolumbusz tojása, de elgondolkoztató. Állítsuk itt megint szembe a „magyar—angol” típusú, meg a „latin—orosz” típusú nyelveket. Az előbbieket esetén igen természetesen adódik a szótári alak: a magyarban például a főnév egyes számú nem birtokos nominativusi alakja — tehát épp a szemantikailag is „alap-”nak érzett alak — nullmorfémás végződésű; az ige jelen idejű egyes szám harmadik személyű, kijelentő módbeli alanyi ragozású alakja úgyszintén az (az ikes igék kivételével) stb. Világos, hogy ezeket az alakokat tartalmazza a „hagyományos” szótár; világos, hogy ebben az alakjukban érdemes őket a tergo sorrendbe is állítani. (Ez utóbbinál már nem minden világos: vajon az ikes igék esetében nem lett volna-e célszerűbb, ha mi is az — igaz, akkor még el sem készült — grúz mintát követjük, így: *esz-ik, fáz-ik*, ezeket az elemeket a tövűk és nem a szótári végződésük alapján sorrendbe rakva. Egy ilyen átrendezés még elektromechanikus gépeken is könnyen megvalósítható.) Az ilyen nyelvekben inkább a fordított gondolat mutatkozik csábítóan: vajon nem kellene-e a szóvégműtató listán minden igét például infinitivusi alakjában szerepeltetni, épp hogy *l e g y e n* rajta valami közös, ami valamennyi igét durván egy blokkba hozza. (Csak durván, mert a *ni* végűek között természetesen olyan elemek is szerepelnek, mint *sufni, vekni, lokni, zokni, spulni* stb., továbbá számos *i* képzős melléknév, mint *otvani, elleni, isteni* stb.) Speciálisan a mi esetünkben persze nem volt érdemes ilyen játékokon törni a fejünket: tekintettel arra, hogy mi — egyebek mellett — minden egyes szó szófaji hovatartozását is kódoltuk, természetesen rendelkezésünkre állnak az egyes magyar szófajok listáit (és természetesen nem csak a tergo sorrendben, hanem közönséges ábécérendben; származásuk szerint csoportosítva és ezen belül AT vagy ABC sorrendben; képzett voltuk, jelentésszámuk, hosszúságuk stb. szerint csoportosítva mindkét sorrendben — és így tovább, igen sok változatban). De más, a miénkhez hasonló nyelv esetében, amelynek esetleg csak a szóvégműtató szólistája készül el, egyéb információk nélkül, ez a kérdés felmerülhet. A „latin—orosz” típusú nyelvek szótárai viszont nyilván többé vagy kevésbé önkényesen választják ki azt a szóalakot, amelyben a címszó szerepeltetik. Ha egy olyan latin szótárt „fordítunk meg”,

amely az igék egy szám első személyben szerepelteti, természetesen igen sok lesz az *o* végű elem; ha egy másikat, ahol az infinitívus volt a szótári alak — az *e* végű (ezen belül: *-are*, *-ere*, *-ire* stb.); ha egy harmadikat, ahol az egyes szám harmadik személy volt a kiindulás — a *t* végű — és mindehhez a latin nyelvnek mint nyelvnek vajmi kevés köze van, az úgy nyert statisztikai eredménynek egy, a nyelvtől független konvenció eredményeként jelentkeznek. (Vö. fentebb az olasz a tergo szótár eredményeivel.) Az ilyen nyelvek esetében tehát alkalmasint valóban használhatóbb a grúz kollégáink által alkalmazott elv, említett negatívuma (hogy ti. az azonos szófajúak nem kerülnek egymás közelébe) ellenére is.

A szótári részt egyébként az ismertetett munkában egy önálló jelentőségű tartalomjegyzék követi, melyből épp a fentebb említett statisztikai adatok derülnek ki: e tartalomjegyzék ugyanis AT-sorrendben közli a szóvégi betűket, digrammákat, trigrammákat és a lapszám on kívül — ahol a jelzett végű szavak szerepelnek — közli e végződéses mennyiségét is. Így például: *-a* összesen 24 691 egység, ebből *-aa* összesen 9, ez utóbbiból *aa* 1, *-baa* 2, *-vaa* 2, *-kaa* 1, *-haa* 3; stb. Kár, hogy mindezek a számok csak abszolút értékben vannak megadva, százalékosan nem (világos, hogy amikor többé-kevésbé eltérő mennyiségű szót tartalmazó különféle nyelvi szótárakkal dolgozunk, csak a százalékok az érdekesek). Még nagyobb kár, hogy ezek a számszerű adatok csak így, AT sorrendben vannak felsorolva és nincsenek nagyság szerint átcsoportosítva. Természetesen szükség van az AT sorrendű mennyiség-felsorolásra is: amikor az érdekel, hogy például *-baa* vagy *-mea* vagy *-med* stb. végű elem hány volt, akkor ezt a listát kell használnunk. Am legalább ilyen gyakran így merül fel a kérdés: „melyik a leggyakoribb szóvég (tővég)?”, „melyik az ezt követő gyakoriságú szóvég?”, „hány különböző szóvég foglalja le a szótár egy negyedét (felét, háromnegyedét stb.)?” Egy ilyen nagyság szerinti átrendezést persze a kutató maga is elvégezhet, de amikor több száz digrammáról és trigrammáról van szó, akkor az átrendezés nem túlságosan kellemes művelet. (Mivel itt csupán AT sorrendű felsorolás van, azt is csak némi számlálgatás után lehet megállapítani, hogy a vizsgált anyagban a jellemzett — „tőközpontú” — felfogás mellett összesen mintegy 580 különféle digramma és mintegy 6400 különféle trigramma valamelyikére végződhetnek az elemek; a VégSz. anyaga 569 digrammára és 3748 trigrammára oszlik.)

Utolsóként említjük azt, ami egyébként a címléírásból is világos lehetett az olvasónak: a szótári részt és az önálló tartalomjegyzéket elég terjedelmes és tartalmas bevezető előzi meg. Ebben a szerkesztő BIDZINA POCSHUA kifejti munkájuk szerkesztési elveit; annak várható gyakorlati hasznát, jelentőségét. Ezek közül hadd utaljunk itt csupán a következőkre:

Szótárunknak különös jelentősége van a (grúz) nyelv gyakorlati tanításában; készen kínálja a különféle nyelvtani formák, fonetikai törvényszerűségek olyan illusztrációs anyagát, amelyet egyébként csak igen fáradságos módon állíthatnánk össze. Több mint száz adatot nyújt egy csokorban a szótár pl. az *-osan* (vminek birtokosát, hordozóját jelölő melléknév képző: *vepaxis-tqa(v)-osan-i* 'tigris-bőrös' — Rustaveli eposzának címe) suffixumra, amelyik a régiségben igen elterjedt volt, a múlt század irodalmi nyelvében háttérbe szorult, napjainkban ismét megelevenedését figyelhetjük meg. Igen fontos, hogy az inverz szótárban ugyanitt megtaláljuk azokat az *-osan* végű szókat is, amelyekben e végződés nem képző, hanem a tő szerves része. Az *-až* (tő)végződésű szavak közül mintegy tucatnyi tartozik csupán a régebbi szókészletbe, a többi, mintegy 60 egység egészen új átvétel — franciából. Együtt találjuk itt természetesen az *-at* végű, túlnyomórészt arabból kölcsönzött szavakat. Figyelemre méltó csoportot képeznek az *-io* végű főnevek: csaknem valamennyi gomba elnevezése köztük van. Hasonló, az inverz szótár segítségével könnyen összeállítható információk természetesen nemcsak pedagógiai szempontból fontosak; a legkülönbözőbb tudományos kérdések megválaszolását is lehetővé teszik.

Az értelmező, illetve inverz szótárak adatainak összehasonlító elemzése számos fonológiai vagy morfémaszerkezeti sajátságra világít rá. Amíg pl. szőkezdő helyzetben a *g*-, *m*-, *d*-, *a*-, *š*-, *s*-, *č*-, *č*- stb. hangok viselik a legnagyobb funkcionális terhelést (gyakoriságuk sorrendjét követi a felsorolás), a szóvégen ez a sorrend: *-a*-, *-b*-, *-l*-, *-v*... , amelyek túlnyomórésztben suffixumok, vagy ezek véghangzói.

Nem kis jelentősége van szótárunknak a prefixáció meghatározott sajátságainak vizsgálatokor sem. Kiemeljük ezek közül az azonos végződésűk alapján egy csoportba került, különféle igekötőkkel kezdődő sorozatokat, az igekötők rendkívül variábilis jelentésmódosító szerepének elemzésében (pl. *çavavs* 'éget': *açavavs* 'feléget', *gaçavavs* 'kiéget', *daçavavs* 'leéget', *gadaçavavs* 'átéget'...). Ugyanezek a sorozatok feleletet adnak arra is, hogy a verzió (igei, prefixumokkal kifejezett forma, a cselekvés alanyának és tárgyának birtoklás-viszonyát határozza meg) különféle formái miként funkcionálnak az ige tövéhez viszonyítva.

Nem lehet célunk az, hogy az ismertetett szótár kínálta valamennyi lehetőséget felsoroljuk, befejezüljék ezért csupán két, nem szoros értelemben vett lingvisztikai előnyre utalunk. Jól használható a szövegmutató szótár megrongált kéziratok hiányzó szövegi szövegrészeinek rekonstrukciójában is, vagy, bár természetesen nem helyettesíthet rím��ótárát (vö. Kelemen i. m. 44), gyakorlatilag nagy segítséget jelent a ríműképzés lehetőségeinek kutatásában.

ISTVÁNOVITS MÁRTON—PAPP FERENC

W. H. Whiteley: A study of Yao sentences

Oxford, 1966. The Clarendon Press, 291 l.

A jao kelet-afrikai bantu nyelv, amelyet Dél-Tanganyikában, Moçambique-ban és Malawiban körülbelül egy millió ember beszél. E nyelvről már rendelkezünk bizonyos irodalommal, de WHITELEY könyve elsőknek írja le a jao mondattanát részletesen. Mielőtt azonban az ismertetésére térnénk a szerzötől alkalmazott sajátos, — nem hagyományos — módszer arra készített bennünket, hogy foglalkozzunk módszertani kérdésekkel is.

A nyelvudomány jelenlegi szakaszában a módszertani kérdések különösen fontos helyet foglalnak el. Ezek a problémák közősek bármely nyelv leírása szempontjából, azonban bizonyos empirikus szempontok is szerepet játszanak a módszer megválasztásában. Így az olyan afrikai, ázsiai, oceáni, ausztráliai, amerikai nyelvek esetében, amelyeket a mondat-tani leírások szerzői nem beszélhetnek anyanyelvi fokon, tanácsos olyan analitikus módszereket választani, amelyek nem támasztanak „túl erős” követelményeket a nyelv aktív ismerete és a nyelvérték szempontjából, ugyanakkor módszereik elégségesek egy nyelvelméleti igényű vizsgálat céljaira is. A transzformációs grammatikák módszereinek alkalmazása megköveteli a leírt nyelv igen jó aktív ismeretét, megfelelő előkészítő irodalmat; ha a szerző nem elégszik meg az ismert transzformációk „kimutatásával”, ami azonban keveset árul el a nyelv tipológiai és egyedi sajátosságairól.

WHITELEY sajátos módszert dolgozott ki vizsgálatai számára, amelynek részletes ismertetése nem lehet feladatunk, inkább csak hozzávetőlegesen helyét szeretnénk megállapítani. A választott elemzési módszer a deskriptív módszert már túlhaladó, de még nem transzformációs metódus. Úgy gondoljuk, hogy a szerző helyesen állapítja meg, összevetve Z. HARRIS String analysis of sentence structure (Hága 1962) c. munkáját a sajátjával, hogy az előbbiben „az elemzés bizonyos jegyei azonosak” (XXV. lap 1. lábjegyzet). Anélkül, hogy eltúloznánk a két módszer közötti hasonlóságot, feltételezhetjük, hogy Z. HARRIS saját munkájáról tett megállapítása WHITELEY módszerére is érvényes: „a mondat-tani elemzés olyan módszere, amely átmenetinek tekinthető a hagyományos közvetlen összetevők szerinti és a transzformációs elemzés között” (i. m. 7).

A mű központi kérdése a mondat, s a szerző felfogása szerint „a mondat... a közlés alapegysége... és... következőképpen az összes mondat-típusok felsorolása a nyelvtani leírás fő célja” (XXVI). A szerző szerint ugyan az olvasó kihagyhatja az I. részt, mert csak a következők megértéséhez szükséges tudnivalókat tartalmazza, de mi ezt nem ajánljuk a praktikus megfontoláson kívül azért sem, mert az alak-tani rész módszertanilag is jellemző. Az első részben a szerző röviden ismerteti a jao magánhangzó és mássalhangzó-rendszert és a magánhangzó inonációs szabályait (1–19). Az első rész zömét azonban a egyes szó-fajok alak-tani leírása alkotja. Ebben a szerző nagy figyelmet szentel a morfé-mák szóban elfoglalt sorrendjének. Ugyanúgy döntő lesz számára a szavak sorrendje a mondat-tanban, s így az alak- és mondat-tan módszertanilag egységet alkot. Problematis, hogy érdemes-e a hagyományos szó-faji terminusok helyett az egész könyvön keresztül újakat használni, még akkor is, ha a szerző elgondolásait jobban tükrözik (pl. SsN = short-series nominals, azaz, „rövid szériájú névszók”, a főnév helyett).

A mondat-tan két részre oszlik: a II. rész „A nyelvtani viszonyok” (87–167) és a III. rész „A mondat” (167–251). A kettő közötti különbség lényeges: a második rész az alak-tanban megállapított szó-kategóriák egymáshoz való viszonyát vizsgálja a mondaton belül, tehát a mondatot alkotó részviszonyokat, Ezek lehetnek: alany, első, második, harmadik tárgy és egyéb együttes előfordulással (co-occurrence) jellemezhető viszonyok. Az együttes előfordulás terminust a szerző így határozza meg; „Hogy két szót együttesen előfordulónak tekintsünk, szükséges, hogy (1) az egyiküktől alkotott egyszavas mondat is éppen olyan elfogadható legyen akár egy kétszavas mondat, amely úgy jön

létre, hogy a másik szót hozzátoldjuk az elsőhöz a szórend megváltoztatása nélkül, avagy (2) hogy az egyik szót nem fordul elő a másik nélkül” (XIX). A meghatározásból következően az igével alkotott határozós szintagmák és a főnévi, melléknévi csoportok elemzéséről van főleg szó.

A linearitásnak, a morféma sorrendjének a szóban és a szavak rendjének a szintagmában és a mondatban az egész koncepción belül nagy fontossága van, s ennek igen pozitív eredménye hogy a szerző következetesen figyelembe veszi a lineáris viszonyokat. Bármennyire különös, de az a hátránya, hogy a szerzőt a grammatika szempontjából érdekli a linearitás, míg a szórend és a hangsúly belső sajátosságai, a közlésben elfoglalt funkciója számára marginális jelentőségű, bár erre nézve is sok érdekes adat található elszórvva.

A III. rész számunkra legérdekesebb fejezete az, amelyben a szerző az elsődleges, másodlagos és harmadlagos tárgy problematikusságát elemzi. Itt foglalkozik a szerző a bantu nyelvek egyik sajátosságával, a tárgyi infixummal, amely tipológiailag igen érdekes az uráli és altaji nyelvek szakemberei számára. (Az infixumon a bantuiztikában a tőhöz legközelebb levő prefixum értendő.) Az elsődleges és másodlagos tárgy közötti választás kritériuma az, hogy társulhat-e tárgyi infixummal. A bantu nyelvekben az objekt-infixum a névmás, illetőleg a főnév tárgyi osztályjele, amely használatát tekintve abban különbözik például a román nyelvek infixumaitól, hogy a főnévi tárgy megléte esetén is használhatjuk, s így a tárgy „határozottságáról” tudósít, akár az uráli nyelvek tárgyas ragjai. Használati szabályai is az uráli nyelvek tárgyas ragozásának szabályaihoz viszonyíthatók. A bantu nyelvekben azonban nincs alaki különbség a széles értelemben vett tárgy fajtái között, ezért teszi meg WHITELEY az elsődleges tárgy ismérveül azt, hogy vonatkozhat-e rá tárgyi infixum. E meghatározás viszont az elsődleges tárgy körébe utalja a „dativusi tárgyat” is, tehát aki számára, javára történik a cselekvés, sőt mögötte „háttérbe szorulhat” a „tulajdonképpeni tárgy”: *akumlimilá mlendo cilimo* ‘Megmunkál az idegen számára egy földdarabot’, itt a *-m-* infixum a *mlendo* ‘idegen’ szóra vonatkozik, s a *cilimo* másodlagos tárgy, mert nincs rá utalás az igében. Így a tárgy elsődlegességét nem szemantikai, hanem szintaktikai szabályok határozzák meg.

A harmadlagos tárgyak csoportjával kapcsolatosak a bantu helyhatározó osztályok alkalmazásával létrehozott „helyhatározó” mondatok. Ezek elemzése a könyv igen sikerült fejezetei közé tartozik. Példaként nézzünk két mondatot: *acádendo váncé kumusi* ‘A vendégek hozzánk jöttek’, *kumusi-kó kwáncé acádendo* ‘Hozzáink vendégek jöttek. Az első mondatban a szokásos alany-állítmány egyeztetést látjuk, míg a másodikban a határozó osztályjele járul az ige elé is (*ku-*, *kw-*). Módszertanilag ez azért érdekes, mert az ilyen téma-réma viszonyoktól függő változatok jellemzésére használja a szerző az „előidézés” (entailment) fogalmát, ami egy lényeges továbblépés a megadott módszertani keretben. Sajnos nincs módunkban, hogy részletesen bemutassuk a többi fejezetben tárgyalta jellegzetes bantu szerkezeteket, amelyek igen érdekesek a tipológiai érdeklődésű olvasó számára. Ilyenek például „Az együttes előfordulás mint más viszonyok jegye” című („Co-occurrence as a feature of other relationships”) fejezetben a „mellékmondat-pótló” szerkezetek (ezek összevethetők azoknak az uráli és altaji nyelveknek az adataival, amelyek szintén nem használnak mellékmondatokat). Például: *vásimeené puwákwelegá litumbi kukukátá kusici* ‘Ő találkozott a másikkal hegyet másztában botot vágni’ (143–4) azaz ‘... amidőn a másik a hegyre mászott, hogy botot vágjon’.

A III. rész „A mondat” zömét az ige nélküli és főleg egy- és többigés mondatok s bennük az igeidők használati szabályainak vizsgálata alkotja, de elemzi a szerző a bővített és mellékrendeléssel kiterjesztett mondatokat is. Az igeidőkkel foglalkozó szakemberek számára különösen érdekes az e fejezetben található gazdag anyag.

A könyv függelékében társalgási szövegek és prózai művek találhatók angol fordítással.

Összefoglalásul megállapítható, hogy az „A study of Yao sentences” figyelemre-méltó mint módszertani kísérlet és igen érdekes és hasznos olvasmány azok számára, akik tipológiai szempontból meg akarnak ismerkedni egy bantu nyelv mondatánál.

DEZSŐ LÁSZLÓ

TARTALOM

HAJDÚ PÉTER: Uralisztika 1945–1970 [Uralistik 1945–1970]	3
KOVÁCS FERENC: Irányzatok, tanulságok [Tendenzen und Lehren]	11
A. KÖVESI MAGDA: Az uráli alapnyelv többesjeleiről [Über die Pluralzeichen der uralischen Grundsprache]	31
HAJDÚ PÉTER: A nemek megkülönböztetése a nyenyec névadásban [Die Unterscheidung der Geschlechter in der nenyzischen Namengebung]	45
MIKOLA TIBOR: Adalékok a nganaszan nyelv ismeretéhez [Материалы к запасу познаний о нганасанском языке]	59
BALOGH LÁSZLÓ: A földrajzi nevek struktúrája (Структура географических названий)	95
ZSILKA JÁNOS: A magányos sorok és a nominalizációk [Separate lines and nominalizations]	125

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KANGASMAA-MINN, Eeva: Az ősfinn fokváltakozás mint strukturális jelenség [The Proto-Finnic Consonant Gradation as a Structural Phenomenon]	143
KATZ, HARTMUT: Zwei Etymologien	147
ERDÉLYI ISTVÁN: Etimológiai megjegyzések [Etymologische Bemerkungen]	151
RÉDEI KÁROLY: Szófejtések [Etymologien]	157
M. VELENYÁK ZSÓFIA: A „nap levő” szerkezet a cseremiszből [Die Entsprechung der ungarischen Konstruktion <i>nap levő</i> 'der Sonne ähnlich, gleich' (eig. „Sonne-seiend”) im Tscheremissischen]	164
KECSKEMÉTI ISTVÁN: Közös szókincsünk statisztikája [Statistik unseres gemeinsamen Wortschatzes]	168
K. PALLÓ MARGIT: A TESz <i>arat</i> , <i>ápol</i> és <i>borít</i> igéjéhez [Contributions aux verbes <i>arat</i> , <i>ápol</i> et <i>borít</i> du Dictionnaire étymologique-historique de la langue hongroise]	170
BOROS REZSŐ: Beszéddallamok, különösen a köszönés és kiáltások hanglegjtése (Мелодия речи, интонация приветствий и восклицаний)	125
KRAMMER JENŐ: A svájci német népnyelv mint műfordítások nyelve [Schwyzerdütsch als hochliterarische Übersetzungssprache]	180
KIEFER FERENC: Egy új jelentésemélet felé [Towards a new theory of meaning] 193	
FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE: Auxiliaritás vagy determináció [Auxiliarity or determination] 200	

SZEMLE—ISMERTETÉSEK

SZÉPE GYÖRGY: Arany A. László 1909—1967	213
RÓNA TAS ANDRÁS: V. G. Jegorov kilencven éves	217
ZAICZ GÁBOR: 200 éves a Demonstratio	218
DOMOKOS PÉTER: Finnugor konferencia Joskar-Olában	220
SZ. KISPÁL MAGDOLNA: Kalevala	233
LABÁDI GIZELLA: <i>Pertti Virtaranta</i> , Lähisukukielten lukemisto	238
MIKOLA TIBOR: <i>Károly Rédei</i> , Nord-ostjakische Texte	238
HONTI LÁSZLÓ: <i>Gert Sauer</i> , Die Nominalbildung im Ostjakischen	240
KATZ, HARTMUT: <i>Erzsébet Beőthy</i> , Die Bezeichnungen für Himmelsrichtungen in den finnisch-ugrischen Sprachen	242
B. LÓRINCZY ÉVA: <i>Penavin Olga</i> , Szlavóniai (kórógyi) szótár	245
IFJ. KÜRTI BÉLA: <i>I. Erdélyi—E. Ojtozi—W. Gening</i> , Das Gräberfeld von Newolino	249
KISS JENŐ: <i>Giulo C. Lepschy</i> , Die strukturelle Sprachwissenschaft	252
NAGY FERENC: Типология каузативных конструкций	253
NAGY FERENC: <i>Fodor István</i> , Mire jó a nyelvtudomány?	255
BÜKY BÉLA: Communication. Concepts and Perspectives	258
JÁNOSKA SÁNDOR: Nyelvfeldolgozás és dokumentáció	262
ISTVÁNOVITS MÁRTON—PAPP FERENC: Inversiuli leksikoni	266
DEZSŐ LÁSZLÓ: <i>W. H. Whitely</i> , A study of Yao sentences	269

IGEN TISZTELT ELŐFIZETŐNK!

Az árviszonyok módosulása számunkra is szükségessé tette az előfizetési árak reálisabb összhangba hozatalát a tényleges előállítási költségekkel. Ennek megfelelően

az 1970/I. számtól kezdődően a NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK c. folyóiratunk évi előfizetési árát az eddig érvényben volt évi 28,— Ft helyett évi 40,— Ft-ban, az egyes füzetek árát az eddigi 16,— Ft helyett 24,— Ft-ban állapítottuk meg.

Elnézésüket kell kérnünk, hogy az árváltozásról — rajtunk kívül álló okból — csak utólag értesíthetjük Önöket, amikor a Posta Központi Hírlap Iroda 1970. évi előfizetési számláját már kézhez kapták és reméljük, hogy a Hírlap Iroda által számlázott régi és a tényleges új ár közötti nagyon indokolt különbséget elfogadása nem ütközik nehézségbe, és Önöket továbbra is változatlanul a NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK előfizetőinek táborában üdvözölhetjük.

A díjkülönbséget beszédese iránt a Posta Központi Hírlap Iroda a szokásos módon intézkedik: egyéni előfizetőknek díjnyugtát küld, a közületek folyószámláját a díjkülönbsézzel megterheli.

Tisztelettel
AKADÉMIAI KIADÓ
Budapest V.,
Alkotmány utca 21.

MUNKATÁRSAINKHOZ

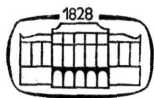
Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítése érdekében vegyék figyelembe a következőket:

- 1. A kéziratokat szabványos papírlap egyik oldalára gépeljék.*
- 2. Egy lapra legfeljebb 30 sort, soronként legfeljebb 60 betűt írjanak.*
- 3. A kézirat szövegében a következő jelzéseket használják: —— (nyelvi adatok jelölésére), ritkított (értelmi kiemelésre), = = = félkövér (alcímek betűtípusaként), ~ ~ ~ kapitälchen (a szerzők nevének kiemelésére).*
- 4. A kézirat géppel írott szövegében az utólagos javításokat, a fonetikai jeleket tintával írják.*
- 5. A folyóiratok és sorozatok kötetszámát római számmal írják. A kötet-szám és lapszám közé vesszőt tegyenek.*

Ára: 24,— Ft

Előfizetési ára egy évre: 40,— Ft

INDEX: 25.666

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST